

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

95-8

Indian Institute, Oxford.

THE MALAN LIBRARY

PRESENTED

BY THE REV. S. C. MALAN, D.D.,

Vicar of Broadwindsor,

January, 1885.

Hung. e. 56

118 e. 11

A MAGYAR EGYHÁZ TÖRTÉNETE.

A MAGYAR EGYHÁZ TÖRTÉNETE.

Irta

Cherrier Miklós J.

posonyi kanonok, a szent Háromságról, püszkei apát, cs. k. tanácsos, a szép művek, bőséges-
kedés, a hittudomány tudora, a pesti királyi tudományok egyeteménél a hittudományi kar tagja, az
egyházi történelem s jog hajtani r. tanára.

A f. m. Bibornok, herczeg Áldor s esztergomi Érsek helybehagyásával.

PESTEN, 1856.
KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

Praeclarum est, mentem historiarum cognitione instructam, ac refertam habere. Historia enim conglobata quaedam et coacervata sapientia est, hominumque multorum mens in unum collecta. S. Greg. Naz. ad Nicobul.

Etudier l' histoire c' est etudier la providence.

La verité est le soleil de l' intelligence.

Fenelon.

A történelem az isteni gondviselés tanuja;

Az igazság az értelmesség szövétneke.

E l ő s z ó.

Kedves hazánk tudományokbani növekedését, s erkölcsösségbeni haladását parányi tehetségemhez képest elősegíteni kívánván, s magyar szent Egyházunk történetét azon terv szerint, mely hivatalos felszólításoknál fogva a pályázók tudomására jutott, előadni kísértvén, ez igénytelen szerkesztményt az igen becses közönség elibe bocsátani bátorkodtam, tisztelettel nyilatkoztatván, hogy számos és több oldalú foglalatosságaim mellett is azt minden, csekély ítéletem szerint szükségesnek talált kellékekkel ellátni, s mind a tanuló, mind az olvasó közönség használatára idomítani törekedtem.

Továbbá oly érdekes lévén korunk haladása, hogy azt majd nem egyedül boldogabb jövődönk alapjául tekinthetni, e munka tartalmát, különösen pedig az ősi szent vallásunkat előmozdító, s gátló eszközöket, honi irodalmunk hatását s terjedelmét, oktató intézeteink, s íróink elősorozását, az ugy nevezett hitujítás eredetét, mai állapotát s törekvését, egy-

házi főnökeink buzgóságát s jótékonságát, korunk legutolsó éveig némileg ecsetelni iparkodtam, s annál fogva a jelen élőkről is, mennyit szerénységekkel összeférhetőnek véltem, említést tennem, elkerülhetlenül szükségesnek találtam. A munka anyagát körülményesb s hosszasan tárgyalni czélszerűnek nem tartottam, miszerint a tisztelt olvasó közönség használatára, s egyházi növendékeink haladására annál biztosabban szolgálhasson.

Minthogy pedig magyar Egyházunk csak akkor s úgy szabad s méltányos állásban tűnik fel, ha az őshitű romai Egyház főnökével, mint az egész kereszténység feje s Üdvöztők helytartójával alárendelt, s kölcsönös viszonyban áll, minden korszak második részében, mely az Egyház kormányát tárgyalja, a római Egyház főnökének helyzete- s hatalmáról szóló rövid értekezést el nem mellőzhetőnek tartottam.

S ámbátor kedves hazánk előnyeit s bár mely osztályu honosaink ide vágó nemes tetteiket minden oldalról kiemelni törekedtem, mindamellett lényeges tisztemnek tekintettem abban úgy eljárni, hogy Plinius ezen jeles szavait: *) *szép összhangzással foly a történet,*

*) Plinius in Trajano.

*midőn valaki azt ép hittel kezdvén, szintén úgy folytatja is, sem hona tulzó szeretetétől, sem pedig saját szemérmességétől el nem vakitva, munkálatom elvének választottam. Vagy nem mondá-e már a nagy nevű spanyol tudós *) : hogy azok, kik költött s csalárd Egyház-történetet közrebocsátanak, vagy saját hasznukat vadásszák, vagy hibáikat tovább terjeszteni törekednek ?!*

Sokévi tanodai előadások által tapasztalván, hogy a többi történeti munkáimban követett rendszer, mellyén fogva az egész tárgy korszakok, részek, fejezetek s szakaszokra osztatik, mind a tanulók, mind az olvasók felfogását könnyebbíti, abban a minden korszakban divatozó polgárzatot kellőleg leírhatni, alrendü elosztásokat nélkülözhetni, s az előadandó anyagot legczélszerűbben kezelhetni, ugyan azt e munkában is követendőnek véltem, annál inkább, minthogy maga a felszólítás is csekély véleményem szerint hasonló rendszert igényelt vala.

Ámbár elvégre jelen kísérlettel a kitűzött feladatnak minden oldalról csekély tehetségemhez képest megfelelni szorgoskodtam, mindamellett nem mellékes érdekek, vagy dicsvágy, hanem a kedves hazánk s szent Egyházunk iránti

*) Melchior Can. de Loc. Theologic. Lib. IX. Cap. VI.

VIII

hódolat s tisztelet egyedüli ösztönül szolgáltak e parányi áldozattal mindkettőnek oltárához járulni. S valóban minden földi jutalmak legfőbbikét érendem, ha avval az erkölcsösséget s a tudományok ösvényén pályázókat bár kevéssel is gyámolítandóm. Posony majushó 15-én 1856.

A szerző.

ELŐZETEK.

I. Fejezet.

B e v e z e t é s.

1. §. A magyar Egyház történetének ismerete s tulajdonai.

Magyarhon Egyháztörténetének nevezzük azon jelesb események rendszeres és hiteles előadását, melyek annak keresztény őshitü vallását, s egyházát érdeklik. Annak tulajdonai pedig: 1. az igazság, miszerint tudnillik Cicero szerint se valami hamisat állítani ne merészeljen, se pedig valami igazat el ne hallgasson ¹⁾. 2. az események kiszemelése, azaz minden korszakban egyedül a jelesbeket elősorozva. 3. azoknak oknyomozó (pragmatica) előadása, vagyis az események indokait, eredetét, s következéseit előszámlálva. Ilyetén tulajdonok által az Egyháztörténet minden nevezetesb alanyi nézetektől menten maradván, tárgyilagossá válik.

Az előadásban pedig erkölcsi komolyság, isteni szellem, s a tárghyhoz méltó, azaz történeti iránynak kitűnnie szükséges.

2. §. A magyar Egyház történetének elve.

Minden keresztény őshitü Egyháztörténet feladata lévén az egyházat s a vallást érdeklő jelesb eseményeket oknyomozólag előadni, magától következik, hogy a magyar-

¹⁾ M. T. Cicero de Orat. lib. 2. Cap. 15.

honi Egyháztörténet elve sem lehet más, mint ugyanazon eseményeket hiteles forrásokból kipuhatolva, elősorozni, s azoknak, ámbár külsőleg egymástól különböznek, mindamellett egységre, azaz keresztény őstani hit s erkölcsiségre czélzó irányát ecsetelni. S valóban több eseményeket csak akkor fogunk fel, ha ezen egységet figyelmünkben ki nem bocsátjuk. Midőn továbbá e katolikus nézetekből kiindulva, az egyházat isteni üdvünkre szolgáló intézetnek tartjuk, a történeti eseményeket is más szempontból tekintjük, mint azon felekezetek, melyek az ősi egyháztól elpártolva, az Egyháztörténetet csak országlati közönbös, vagy ellenzéki, sőt csupa változó bölcséleti rendszer szempontjából kezelték. Katolikus nézeteknél fogva az Egyháztörténet feladata a katolika egyház s vallás valódi igazságáról az olvasót meggyőzni, az erkölcsiséget tények által a hivek szívébe mindig mélyebben cseppegtetni, s így mivelte honfiakat képezve, a haza boldogságát előmozdítani.

3. §. *Annak rendszere.*

A tudósok tekintetbe vevén azon számos alkalmatlanságok, s czélszerűtlenségeket, melyek a történetben az évek vagy századok szerinti előadásából keletkeznek, általánosan azon rendszert legczélszerűbbnek tartják, melyben az író a tárgyakat korszakokra osztva, úgy sorozza elő, hogy minden idegen elemektől tartózkodva, egyedül felvett tárgyról a korszak végéig értekezik ¹⁾. Ezeknél fogva mi tárgyunkat három korszakra osztva, mindeniket bizonyos jelesb eseménytől kezdjük. Az elsőt Árpád uralkodásától kezdve III. András király koráig, azaz 894-ik évtől 1301.

¹⁾ Gervinus Grundzüge der Historik Leipzig 1837. Ullman über die Stellung des kirchenhistorischen theol. Studium's und Kritik 1829. Jahrg. 4. Heft. Tittmann über die Behandlung der Kirchengesch. vorzüglich auf Univers. Zeitsch. für die Theol. 1832. 1. B. 2. S.

évig folytatjuk. A második korszak III. András utódjától azaz Cseh Venczel királytól II. Lajos királyig, azaz 1301. évtől 1526-ig terjed. A harmadik korszak II. Lajos utódjától, azaz I. Ferdinánd királytól kezdve korunkig, azaz 1526. évtől 1856-ig folytattatik. Minden korszakot két részre, s több fejezetekre osztottuk úgy, hogy az első részben szent vallásunk, s egyházunk külső állapotáról értekezve, az I-ső fejezetben ugyanazoknak alapittatásáról, a II-dikban azoknak szerencsés haladásáról, a III-dikban pedig azok akadályairól szólunk. A második részben szent vallásunk s egyházunk belső állapotáról értekezve, az I-ső fejezetben az Egyház kormányáról, azaz hierarchiáról, a II-ikben honunk egyházai, tanárai, s íróiról, a III-dikban szent vallásunk tanításáról, a IV-dikben a tévtanokról, az V-dikben honunk keresztény szertartásairól, valamint magyar egyházunk fegyelmeről, a VI-dikban honunkban tartott zsinatokról szólunk.

4. §. *Annak haszna.*

A magyarhoni Egyháztörténet hasznos mivoltát ezekből következtethetni: 1. hogy általa értesítettünk, mikép az ófrigyi szövetség a proféták jóslatai bételjesítése által a szeretet vallására Krisztus urunktól átalakítva, e keresztény vallás és egyház honunkban mai állapotára jutott; 2. az Istennek az egyesség fentartására szükséges bölcseségéről, s gondviseléséről hazánkra nézve is oktatást nyerünk; 3. az Egyháztörténet azon védveket, melyekkel a keresztény vallás igazságát biztosítjuk, azaz Üdveztőnk csudáit, jóslatait, s a keresztény magyar vértanuk állandóságát elősorozza; 4. a keresztény vallás eredményeit, úgy mint az ész, szű és test miveltetését, a társas életet, s az általa keletkező szeretetet különösen honunkban lerajzolja. Ezekhez képest mit Cicero a történetekről általában szólott, azt honunk Egyháztörténetére is helyesen alkalmazva,

mondhatjuk, hogy az Egyháztörténet „az idők tanuja, az igazság szövétneke, az emlékezet tápja, az élet utasítója, s a régiség hirnöke.“ ¹⁾ Miért is azt nem csak a hittanító, hanem a világi történetíró, jogász, s a bölcselkedő sem nélkülözhetik a nélkül, hogy tiszteik bételjesíthetésében fogatkozást ne szenvedjenek, s ha ezen okok valakit avval meg nem ismertetik, mond Camil Liviusnál, azt bár mi sem birandja arra, hogy azt tulajdonává tegye.

II. Fejezet.

A kútfőkről.

5. §. *Kútfőinek minősége.*

Valamint minden Egyháztörténetet, úgy honunkét is hiteles kútfőkből meritenünk kell, ha hitelre számot tartunk. A kútfők eredetökre nézve vagy istentekintetűek, például az ó és ujszövetségi szent könyvek, vagy ember-tekintetűek, milyenek rendesen azok, melyek emberektől szármoznak. Mindkettő nyilvános, vagy magán, írott vagy nem írottak lehetnek. Nyilvános embertekintetű írott kútfőkhöz tartoznak 1) a magyar zsinatok, vagy más hivatalos tanácskozások iratai ²⁾. 2) a romai pápák határozatai ³⁾, s püspökeink parancsai. 3) a magyar egyház szertartásos könyvei, nyilvános hitvallások letételei, vagy egész község levelei. 4) az oklevelek, a magyar fejedelmek egyház vagy vallás iránti határozatai ⁴⁾. 5) honunkban hozott ítéletek tárgyai, s jegyzőkönyvei. Nyilvános nem írott kútfőkhöz tartoznak oly emlékek, melyek nyilván állittatnak fel, azon-

¹⁾ Cicero lib. de Orat. Cap. 2. Nro 15.

²⁾ Péterfy Carol. S. Eccles. Cathol. Concilia in Hungaria. 2. Rész 1742.

³⁾ Laert. Cherubini jur. Cons. Roman. Bullar. magn. melyett Lantusca Angyal és mások korunkig folytatták.

⁴⁾ Extractus legum de Statu eccles. in Hungar. lатар. 1792.

ban irással el nem láttatnak. Ilyenek 1) az emlékkövek ¹⁾. 2) oszlopok, 3) oltárok, 4) festések, 5) épületek, 6) ünnepek. Ezek midőn felirásokkal elláttatnak, vegyes kútfőknek mondatnak ²⁾. Magán kútfőknek neveztetnek oly emlékek, melyek magán személyektől keletkeztek. Ezek szinte írott vagy nem írottak, például végrendeletek, alapítványok, festések sat.

6. §. *A kútfők vizsgálata s használata.*

Annak, ki kútfőkkel czélszerűen élni kíván, azoknak történeti értékét vizsgálnia kell, s kieszközőlnie szükséges: 1) czimszerűek-e (authentici) azon kútfők, melyeket használni kíván, s ha czimszerűek, épen maradtak-e, vagy megmásítottak. Mit belső s külső jegyekből bebizonyíthatni, 2) képes vala-e a kútfő szerzője mind tehetsége, mind állására nézve tárgyait igazsággal előadni, s ha képes vala, megtevé-e azt úgy, hogy valaki hitelébe bízassék, 3) ha pedig bizonyos kútfők czimszerűsége, épsége s hitelességéről alapos kétkedések támadhatnak, akkor legalább keletkezésük kora s más lehető körülményeik kipuhatólandók, s azokhoz képest használtatásuk meghatározandó ³⁾.

7. §. *A kútfők hitelessége.*

A kútfők megítélésére a tudósok három fokozatot állítanak fel. Tudnillik a hitelesség első s legfőbb fokozata az, midőn az író az előadott eseményeket tudni s hiven elősorozni erkölcsileg kénytetett. Ez osztályba tartoznak a

¹⁾ Mozes I. könyv XXVIII. 18. XXXI. 45. s köv. Josua IV. 5. s köv.

²⁾ Gruteri Corpus inscript. és Ludov. Ant. Muratorii novus Thesaur. vet. inscript Com. IV. fol. Mediol.

³⁾ Ernesti de fide histor. recte oestimanda. Annak opuscul. philosoph. Critic. Lugduni 1764. pag. 33. Griesbach de fide histor. ex ipsa rer. natur. judic. Halae 1768. s ugyanannak Opuscul. Academ. melyet Gabler hirdetett Jena 1824. 1. köt. 167. s köv. lapok.

szent könyvek írói, a nyilvános oklevelek, s emlékek szerzői, valamint azok is, kik nyilván, vagy sokaság előtt történt dolgot előadnak akkor, s ottan, midőn s hol még sokan élnek azok közül, kik előtt történt az esemény. A második, azaz közép fokozat az, midőn az író az előadott tárgyakat tudni kénytetett ugyan, de azokat hiven elbeszélni kénytetve nem vala, mindamellett annyi őszinteséggel birt, hogy igazat mondott. Ilyenek az írók, kik olyasmit közlenek, mi nyilván tudva, s elismerve lévén, annak hiv előadására egyedül ép érzékek kívántatnak. A harmadik vagyis a hitelenség utolsó fokozata ottan létezik, hol az író sem a tárgyat tudni, sem azt hiven előadni nem kénytetett ugyan, de mindkettőben hiven eljárótnak hisszük, okunk nem lévén, ellenkezőt állítani. Ilyenek az írók, kik szorgalmas és szilárdok lévén, oly kedvező kor s helyzet körülményeiben voltak, hogy az igazságot könnyen közölhették. Lásd Ernesti de fide histor. aestimanda in Opuscul. philos. Crit. Lugduni 1764. JJ. Griesbach de fide histor. ex ipsa rer. natur. judicand. Halae 1768. Ejusdem Opus academ. apud Gabler Jenae 1824. I. köt. 167. s köv. lap.

III. Fejezet.

A magyar Egyház történetének segédeszközei.

8. §. *Annak előkészítő tudományai.*

Valamint az egyetemi, úgy a magyarhoni Egyház-történetnek is előkészítő tudományokul szolgálnak: I. az idegen vallások története¹⁾; mert a katholika vallás valamint más tartományokban, úgy szinte nálunk is bár melly akadályokat más vallásoktól szenvedjen, mégis minden vallások közül a legszelidebb, legtűrőbb s legtökélyesb lévén,

¹⁾ Meiner allgem. Gesch. der Religion Hamburg 1806. 2. B. Benjam. Constant de la religion consider. dans sa source etc. Paris 1824. 2. Tom.

csak jótékonyul hathat szivünkre, ha emezek türelmetlensége, s tökéletlensége ellenében amannak isteni szellemét felkaroljuk. II. a bölcelet története ¹⁾ honunk Egyháztörténetének szinte felvilágosítás s előkészítő tudományul szolgál. III. a világ köztörténete, melyet minden Egyháztörténet legközelebb viszonyban áll.

9. §. *Segédtudományai.*

Hogy az Egyháztörténetben szerencsés sikerrel eljárassunk, többféle segéd tudományokra is szükségünk van. Ilyenek I. az egyházi Philologia, mely minket a bibliai nyelveken kívül más idegen nyelvek tudományával, s azok sajátságaival megbarátkoztat ²⁾. II. a Diplomatika, mely az oklevelek olvashatására oktat, s azok korát kikutatni tanít ³⁾. III. az egyházi földleírás, melly a földnek az Egyház által elrendezett elosztásáról értekezik, kedves hazánkat különösen érdekelve ⁴⁾. IV. a kortan, mely az időt, s annak elosztását tárgyalja, s valamint más országok, úgy kedves hazánkra is alkalmaztatja. Lásd Frank

¹⁾ Tenneman Gesch. der Philos. Leipz. 1798—1820. 11. B. Ritter Gesch. der Philos. 2. Aufg. Hamburg 1837. 3. B. Vindischman die Gesch. der Philos. im Fortgang der Gesch. Bonn 1827. . . 3. B.

²⁾ Suiceri Thesaur. eccles. e patrib. Graec. Amstelod. 1728. 2. Tom. fol. Du Chesne Glossar. med. et infim. Graecitat. Lugdun. 1688. 2. Tom. fol. et Glossar. med. et infim. Latin. Halae 1772. 6. Tom.

³⁾ Mabillon de re diplom. edit. 2. Paris 1709. Toustain et Tas-sain nouveau traité de diplom. de la congre. de S. Maur. Montfaucon Palaeograph. Graec. Paris 1708. fol.

⁴⁾ Gál Geograph. Sacr. in Introd. in Histor. Eccles. item nostrae Institutiones Hist. Eccles. Tom. 1. pag. 145. Samson Atlas antiq. sac. et praefat. collect. ex tab. Geogr. 3. Tom. Paris 1740. Stäudlin Kirch. Gesch. und Stat. Tübing. 1804. Le Sage Histor. Geneal. Geogr. Atlas Carlsruhe. Scalliger opus de emendat. tempor. Jenae 1629. fol. Petavii de doctr. temporis Antverp. 1703. L' Art de virifier les dates par un Benedict. Ideler Handbuch der Mathem. und Chronologie 1825.

Chronolog. in Introd. in Histor. Eccles. Budae 1783. 8. Gáal Ignác Chronol. in Introd. in Histor. Eccl. Albae reg. 1808. Vass Ladisl. Instit. Histor. Eccl. Introd. Pest. 1828. item Nostrae Institut. Histor. Eccles. edit. lat. Tom. 1. pag. 145. Cap. IV. §. 76. et seq. A külhoniakat alól az 5-ik szám alatt olvashatni.

IV. Fejezet.

Használt kút s segédforrások.

10. §. A XVI. XVII. s XVIII. századból.

Jelen munka kidolgozásában saját helyöken kijelelt kutforrásokon kívül a következők is használtattak: 1) Adprobatae constitutiones Transilvaniae, et partium Hungariae eidem adnexarum ex articulis ab anno 1540. ad praesentem hunc usque 1653. conclusis compilatae; azaz Erdélyország Törvénykönyvének első része. Annak második része: Compilatae Constitutiones ab anno 1654—1669. Harmadik része: Articuli novellares Claudiopoli 1779. 2) Zavodsky György „Diarium rerum gestarum per Hungariam ab anno 1586—1624.“ 3) Bel Mátyás a posoni protestans tanodák tudós igazgatójának munkái közül: „Notitia Hungariae novae Historico-Geographica divisa in partes 4; quarum prima Hungariam cisdanubianam, altera transdanubianam, tertia cistibiscanam, quarta transtibiscanam, universim 48 Comitatibus designatam, exprimit. Bécsben 1735“... Eddig csak 4 kötet közre bocsáttatott ivrében. 4) Bethlen János gróf: „Commentarii de rebus Transilvanicis;“ két kötetben 1629—1663. Szebenben 1663. Amsterdamban ugyan akkor, Bécsben 1779-ben hirdettetett. 5) Zacchino Ferencz Jezus társasági szerzetes: Historia Societatis Jesu,“ Romában 1652. 6) Benger Miklós: „Annales eremo-caenobitici ordinis fratrum Eremitarum S. Pauli primi eremita 1663. vol. 2.“ 7) „Acta Comitiorum anni 1647. 1649. 1662. 1681.

1687.“ 8) Inchoffer Melchioris : „Annales Ecclesiastici regni Hungariae Romae 1644. Posonii recusum 1795. Tom. 1. vol. IV.“ 9) Istvánfy „Regni Hungariae Historia Köllnben 1685.“ 10) Bechet Chanoine de l'eglise d' Usez, „Histoire du ministère du Cardinal Martinusius, archevêque de Strigonie Primat de Hongrie Paris 1715.“ 11) Lampe Adolf „Historia Ecclesiae reformatae in Hungaria et Transilvania 1728. Utrecht.“ 12) Timon Samuel „Epitome Chronologiae rerum Hungaricarum Kassán 1736.“ s annak „Purpura pannonica 1745. ugyanott.“ 13) Kazy Ferencz „Historia Universitatis Tirnaviensis Nagyszombatban 1738.“ 14) Péterfy Károly: „Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Hungaria 2. kötet Posony 1742.“ 15) Károly Lőrincz győri nagyprépost „Speculum Jaurinensis Ecclesiae 1747.“ 16) Schmitth Miklós „Archi Episcopi Strigonienses compendio dati,“ 2. rész Nagyszombatban 1758. és Annak „Episcopi Agrienses ugyanott 1768.“ 17) Páriz Francisci „Breves rerum ecclesiasticarum Hungaricarum ac Transilvanicarum inde a reformatione Commentarii Cibinii 1684.“ 18) „Acta Sanctorum Ungariae“ a Bollandisták munkáiból Nagyszombatban 1743. 19) Fridrich Orbán „Historia provinciae Hungaricae SS. Salvatoris 2 rész Kassán 1759.“ 20) Kollár Ádám Ferencz „Historia diplomatica juris patronatus Apostolicorum Hungariae regum 1762. Bécsben. 21) Molnár János Jezus rendi pap Anyaszentegyház története 3 kötet 1769—1771. Nagyszombatban.“ 22) Dezericz Incze József ajtatos rendi tag „De Episcopatu Vaciensi Pesten 1770.“ 23) Róka János „Vitae Veszprémiensium praesulum Posonii 1776.“ 24) Vagner Károly Jezus rendi tag s hajdan nagyszombati egyetem hittanára „Analecta Scepusii et sacri et profani Posony s Kassán 1778.“ 25) Ganóczy Antal prépost „Episcopi Varadiensis 1776. Bécsben 2. kötet.“ 26) Forgách Ferencz váradi püspök „Rerum Hungaricarum sui temporis Commentarius 1788.“ Horányi

által Budán közrebocsáttatott. 279 Benkő József középajtai reformatus lelkész Erdélyben „Transilvania Vindobonae 1781.“ két kötet s Annak „Milkovia seu Episcopatus Milko-
viensis in Transilvania Vindobonae 1781.“ 29) Koller József pécsi kanonok „Historia Episcopatus Quinquae Ecclesiensis 1782. Posonyban 5. kötet.“ 29) Frank György budai egyetem tanítója s győri kanonok „Introductio in Historiam Ecclesiasticam Budae 1783.“ 30) Batthyányi Ignác gróf erdélyi püspök „Leges ecclesiasticae regni Hungariae 1785. Károlyfejérvárott.“ 31) Szvorényi Mihály hajdan budai egyetem tanítója „Historia Religionis et Ecclesiae Christianae Posonii 1782. 2. kötet; s Annak „Historiae Ecclesiasticae Amaenitates Jaurini 1796. fasciculi 6.“ 32) Katona István kalocsai kanonok „Historia Critica regni Hungariae 42 kötet Pesten 1790.“ ugyanannak Historia Metropolitanæ Colocensis Ecclesiae Tom. 2. Colocae typis scholar. piar. 1800. 33) Plathy Mátyás besztercei kanonok „Primordia Sanctae Catholicae et apostolicae Ecclesiae sacris 4 primorum saeculorum monumentis Budae 1790.“ 34) Alber János ajtatos rendi tag Institutiones Historiae Ecclesiasticae Tom. 4. Colocae 1793. czimű munkáik. 35) Seraphicus sz. Ferencz atyáknak szentséges élete; mely szent Bonaventura Doctor és Cardinál által summában foglaltatott. Egy ajtatos Clarissa szüz által német nyelvről magyarra fordítatott. sat. Posonyban Royer János Pál által 1722. a clarissa szüzek költségével, Superiorjok engedelmével kinyomtatott.

11. §. A XIX. századból.

Jelen századból használt kut s segédforrások a következők: 1) Pray György nagyvárad kanonok „Historia regum Hungariae Budae 1801.“ 2) Belnay „Fragmenta ad Historiam Ecclesiasticam Hungariae“ Posonyban 1802. két-füzet. 3) Fuxhofer Demény benedeki szerzetes „Monasteri-

logia“ 2 rész Veszprém 1803. 4) Keresztury Alajos József akadémiai történetoktató Nagyváradon „Compendiaria descriptio foundationis ac vicissitudinum Episcopatus et Capituli Magno-Varadiensis 1806. ugyanottan. 5) Gáal József Ignác székesfejérvári egyháztörténeti oktató. „Historiae Religionis et Ecclesiae christianae prolegomena Albae regiae 1808.“ 6) Fessler Ignác Aurel „Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen“ 10 kötet. 7) báró Szepesi Ignác erdélyi püspök „Statuta Dioecesis Transilvaniensis 1822. Claudiopoli.“ 8) Vass László pesti egyetemi tanító, nagyváradi kanonok „Institutiones Historiae novi foederis“ melynek csak az első kötete, azaz „Introductio in Historiam Ecclesiasticam“ közre bocsáttatott 1828. 9) Dóczi József „Szent Gothárd története 1832.“ 10) Breznay Pál „A keresztyén ecclesiának Historiája“ Kolosvárott 1836. 11) „Nitiensis Episcopatus ejusque praesulum memoria“ Posonyban 1835. 12) C. De Cherrier, Párisban lakó főrangú hivatalnok ily című munkája: „Histoire de la lutte des Papes et des empereurs de la maison de Souabe, de ses causes et de ses effets. Paris 1841—1844. 2 Tomes.“ 13) Horváth Mihály „Magyarok története 1842. Pápán.“ 14) Lányi Károly „Magyarföld egyháztörténetei, austria-házi korszak Nagyszombatban. 1844. 3 kötet. 15) Körmöczy Imre „A keresztyén hit s egyháztörténeti kifejlése 1845—1852. 4 kötet. E dicső kut s segédforrások mellett következő saját munkáimat is használtam „Institutiones Historiae Ecclesiasticae n. foederis Tom. IV. 1840. Pestini“ „Közegyház-történet“ I. kötet 1844. Posonyban. Belnay örököseinél. Epitome Historiae Eccles. 2. Tom. Viennae 1854. Bécsben Wallishauser által.

I. KORSZAKA

a magyar Egyház történetének.

Árpád uralkodásától III. András király koráig, azaz 894-ik évtől 1301-ig.

I. Rész.

A keresztény őshitű Egyház külső állapota.

I. FEJEZET.

A keresztény vallás és Egyház alapittatása honunkban.

12. §. A hon országlati állapota a vesérek alatt.

Árpád fejedelem öt évi harcz s diadal után országunk legnagyobb részét elfoglalta, de látván, hogy annyi, s oly hatalmas ellenségek közt, milyenektől környeztetik, a még fejletlen s összefüggetlen kormányrendszer nem képes az új hont kellőleg megszilárdítani, hódításait befejezte, s Pusztá-Szerenbe a Tisza vidéken 34 napig tartó első nemzeti gyűlésre a törzsök, s nemzetségfejeket összehíván, a jog, kötelesség, a nép, főrendek, s fejedelem közti viszonyok felett tanácskozván, birákat rendeltetett, s törvénykezést alapittatván, büntető törvényeket hozatott ¹⁾. Ha pedig a későbbi kifejlést fontolóra vesszük, mindenki szemébe ötlök az is, hogy Árpád az országban talált számos várakat, mint a hon védfokhelyeit maga s utódai számára elfoglalta, s a várispánoknak (comites castri) azokban nem örökbirtoki,

¹⁾ Anonymi Belae reg. Notar. Cap. 40 de victoria Arpadi ducis apud Schwandtner pag 26.

hanem csak kormányzói jogot engedvén, őket külön birtokokkal ellátá¹⁾. Noha pedig a magyarok legkedveltebb foglalkozása ez idő alatt pusztító harcz s vadászat vala, mindamellett a nép egy része halászat és pártoskodással foglalkozott. Árpád 907-ikben Csepel szigeten legkedvesb lakáshelyén meghahálozván, s Zoltán kiskoru fiára a kormányt hagyván, a magyarok Zoltán felnötteig ideiglenes kormányzókat választottak, s hadakozó indulatjoknak engedvén, szomszéd országokba ismét berohantak. Noha pedig némely csatákban vesztesek valának, mégis többnyire győzedelemmel tértek vissza honukba. De Zoltán felnöve a kormányhoz jutván, s látván, hogy ily szünetlen harczok a nemzet erejét csak gyengítik, s emésztik, nyugalmat s békét parancsolt népének. Sőt 946-ik évben Taksony fiára a főhatalmat áttevén, a cselekvőség szinpadáról egészen lelépett. Taksony fiatal s tüzes vezér eldődei példáját követve, karddal birtokot, hirt, s nevet szerze magának. Augsburgnál azonban nagy csapást szenvedvén, kimerült országát keleti gyarmatokkal ujonan népesíté. Taksony 972. évben meghalálozván, a kormány Gejza fiára szállott. Ez Gyula erdélyi fejedelem leányával Sároltával házasságra lépván, s harczy kalandoktól idegen a törzsök s nemzetségfejeket, mindjárt kormány kezdetén egybe gyűjtván, azon határozatra birta, hogy kalandokkal felhagyjanak s javaikat békében éldelvén, a szomszédokkal barátságos közlekedésre lépjenek. A főrendek Gejza tanácsába megegyezvén, azt meg is tartották addig, mig Henrik bajor fejedelem II. Otto császár ellen hadat indítván, s őket pártjához vonván, mind e csatára, mind másokra alkalmat nyujtana. De 985. évben Mölknél Babenbergi Leopold által meggyőzvetve, s Kalenbergig vissza veretve, III. Otto császárral békét kötöttek.

¹⁾ Et dux Árpád Hubam fecit Comitem Nitriensem, et aliorum castrorum, et dedit ei terram propriam juxta fluvium Zitva usque ad Sylvam Turzoe cap. 37. ugyanott.

Gejza halála után István fia 997-ik évben a kormányra lépett, s azt 3 évig mint vezér viselte.

13. §. *A királyok alatt.*

István vezér három év lefolyta után II. Sylvester pápa küldötte koronával 1000-ik évi augusztus 15-én Esztergomban magát megkoronásztatván, első királlyá lön a magyaroknál ¹⁾. István Gyula erdélyi fejedelem s nyughatatlan rokonát meggyőzván, Erdélyt Magyarországhoz 1003-ik évben csatolta ²⁾. Az országnak polgári alkotmányt adandó, hongyüléseket egybegyűjtött, s rendelt, melyeken a király s a nemesség közös tanácskozás által a nép szükségeihez alkalmazott törvényeket alkotának. Istvánnak ezen s más bölcs rendelkezései annál virágzóbbá tévék az országot, minthogy kormányát, mely 41 évig tartott, hosszú béke jellemzé. Szent István király 1038 évben érdemdús életét szentül végezván, országát utódaira s kedves nemzetére bizta. Noha pedig Istvánnál a béke is hosszú időre eltűnván, zavargó események következtek az országban, s a fejedelmek a trónon gyakran változtak, mindazáltal jogaikat mind a királyok, mind az éber nemzet hősileg védeni törekedván, az ország alkotmányát is fentartották épségében. E korszak királyai közül különös figyelmet gerjesztett szent László, kinek bölcs kormánya alatt új időszak derült fel Magyarhonra, a trónváltozás zavarai, s a királyság birtoka végetti hosszas viszátkodások is megszűntek, a hon pedig nagyságában s jólétében sokat gyarapodott. Utóda könyves Kálmán vala, ez, miszerint népe szükségeit, s igazgatás hiányait bővebben kitanulhassa, az országot keresztül utazván, 1100 év körül a világi s egyházi nagyokat

¹⁾ Carthuitius vita S. Stephani apud Schvandtner: Scriptor. rer. Hungar. edit Lips. 1746. pag. 418.

²⁾ Chronicon Hildesheimens. apud Du Chesne scriptor. rer. Francicar. Tom. 3. pag. 517.

Tarcalba összegyűjté, s különféle határozatokat hozott ¹⁾, melyek alkotmányunk kifejlési történetét, s akkori szellemét ismertetik. Horvát és Dalmát tartományokat országunkhoz csatolván, azok királyává koronásztatott ²⁾. IV. Belaszipte egyike volt legjelesb fejedelmink közül, kinek a tatár pusztítás után feloszlásához közeledő országunk fenmaradását, s helyreallittatását köszönhetjük. Árpád férfiága 1301. évben III. Endre királyban kihalván, végét érte azon szilaj korszak is, mely nálunk szinte úgy mint más országokban zajlongások s harczokat honosíta. Ehez honunkban még az is járult, hogy a beköltözött kunok, s a többször betört pusztító tatárok a nemzet jólétét s miveltségét hátráltatták. A magyarok azonban folyvást haladtak, mert kik azelőtt mások birtokát pusztiták s rablások után vágyodván, minden polgári foglalkodásoktól idegenkedének, vérszomjazó s kegyetlen pogánysághoz hajlának, szelid keresztény nemzetté váltak, s miveltséghez ragaszkodván nemzetiségöket felkölték, alkotmányukat szilárdíták, s előzményeket azon nagyságra készítének, mely a következő korszakban országunkat egész Európában híressé tette.

14. §. *A keresztény vallás némi nyoma Pannonia s Erdélyben.*

Ámbár a keresztény őshitű vallás Pannoniában már nagy Károly császár alatt hirdettetnék, midőn némelly írók szerint Uroľf paszaui püspök Morava torkolatán mai Posony megyépen fekvő divéni (Speculunum, Dievina, Teben)

¹⁾ Azok töredékei Törvénykönyvünkben máig olvashatók (Corpus Jur. Hungar. Decret. Coloman.) Azonban e törvények eredetileg magyarul alkottatván azokat Albericus lefordította latin nyelvre, de miután magyarul saját vallomása szerint (praefat. Decret. Coloman. §. 16.) jól nem tudott tökéletlen a munka.

²⁾ Lucius de reb. Dalmat. et Croat. lib. 3. apud Schvandtner scriptor. rer. Hungaric. major. 3.

püspökséget alapítá, s a már régóta fenálló nyitrait (27. §. megerősíté ¹⁾), sőt mind maga Uroľf, mind utódai több morva fejedelmeket az igaz hitre megtérítének, mindamellettt ezekben, ha talán némely megtért avarokat kivesszünk, többnyire Slav s Wend elem létezvén, vagy csak rövid ideig tartván ²⁾, a keresztény vallásnak a magyarok közti első nyomáit Erdély országban leljük. Itten tudnillik Cedrenus szerint „Boluzudes erdélyi fejedelem s Gyula testvére Constantin bizanzi császár tiszteletére menvén, ettől szívesen s fényesen fogadtattak,“ sőt Hierotheus nevű görög papot magokkal vitetvén, általa Erdélyben a keresztény hitet terjesztették ³⁾. Azonban e kezdete a keresztény vallásnak Magyarhonban igen gyenge volt, s mély gyökeket nem verhetvén hamar elenyészett. Mert hogy az erdélyiek ismét a pogányságra visszatértek, kétséget nem szenved, minthogy ötven évvel később, azaz Szent István király alatt ifjabb Gyula erdélyi fejedelem minden népével együtt annyira irtózott a keresztény vallástól, hogy az anyaországtól épen azon okból pártola el, s Szent István ellen hadat inditana, mivel ő a keresztény vallást Erdélybe is terjesztetni kívánta. Ebből tehát nyilván tetszik ki, hogy az erdélyieknek Hierotheus pap által történt megtérése, ha végbe vitetett is, állandó nem vala, s annak Magyarhon megtérésére nézve más sikere nem lehetett, mint hogy Sarolta herczegnő az öregebb Gyula leánya Hierotheus által oktattatva, megkereszteltetve, s Gejza magyar vezér nejének választatva férje kedélyét is a keresztény vallás elfogadására hajlandóbbá tette. Ennél fogva csak alap-

¹⁾ Salagius Status Eccles. Pannon. libr. 3. cap. 10.

²⁾ Ditmar Chronic. lib. II. Chronic. Magdeburg. apud Meibom tom. 1. pag. 731. tom. 2. 269. Sagittarii Antiquit. Archi. Epp. Magdeburg. Saxo grammat. Hist. lib. 9. Adam. Bremens. Histor. Eccl. lib. 2. cap. 2.

³⁾ Cedren. apud Stritter in scriptor. Byzantin. tom. 3. pag. 619. s Zonaras, Curopalates, írók.

talannak lehet azon következtetést is tekinteni, melyet Schwarz Godfried Luther követője, s nem régiben honunk némely protestans tanárai tevének, hogy tudnillik görög szertartásu papok honunkban a keresztény vallást az ország kezdetével tanítván, s terjesztvén, nálunk eleinte a görög szertartásu katholika, nem pedig a romai szertartásu mostani vallás divatozott. Schwarczot megczáfolák Kollár Ádám ¹⁾, Benczur József ²⁾, Belnay ³⁾, Katona ⁴⁾, különösen pedig Stilting János ⁵⁾. Hetényi protestans tanár pedig azok egyike, kik e véleményt ujdán feléleszték, a Religio s nevelés 1843. évi folyamában megczáfoltatott. Mily hiányos legyen Schwarcz s követői véleménye az érintett lapból is kitetszik.

15. §. *A keresztény vallás kezdete Magyarhonban.*

Taksony vezér békét kötván Otto császárral, több buzgó s apostoli férfiaknak alkalom adatott magyar földre léphetni, s annak szilaj népét oktattván, a keresztény vallásra téríthetni ⁶⁾. A térítők közé Farkas (Wolfgangus) szent benedeki szerzetes számítandó, ki 971. évben magyar földre szállva, más-fél évig tanított, buzgóságának azonban kívánt siker nem felelvén meg, s regensburgi püspököknek neveztetvén, hazájába visszatért, s Isten országát ottan gyarapítá. Taksony halála után Otto császár Gejzával Magyarország fejedelmével békére lépván, a keresztény vallás hirdettetésének szinte utat készített, s valóban nem sokára Piligrin paszaui *) s Bruno verdeni

¹⁾ Historia diplom. juris patron. Apostolicorum Hung. regum Viennae 1762. czimű munk. 2. s. k. lap.

²⁾ Hungaria semper libera cap. 1.

³⁾ Fragmenta ad Histor. Hung. pag. 10 et seq.

⁴⁾ Historia Crit. ducum Hung. pag. 413.

⁵⁾ Vita S. Stephani Cassoviae 1767. §. 6. pag. 43. 60.

⁶⁾ Hansiczius Germania sacra Tom. 1. pag. 204.

püspökök által, nem különben a Bajorhonból küldött hittenjesztők által nálunk annyi haladást tön a keresztény vallás, hogy honunk előkelői közül mint egy ötezer megkereszteltetett, s minden keresztény foglyoknak, kik az előtt csak alatomban kereszteltetheték gyermekeiket, szabad vala most nyilván azokat az Istenhez a keresztség s igaz hit által megtéríttetni ²⁾. E szerencsés előmenetelek azon zavarok által melyeket II. Otto császár s Henrik bajor fejedelem közti ellenségeskedések okoztak, megakadályoztattak ugyan, mert Gejza Henrik pártját követvén, hadi készületei által a vallás haladását szinte hátráltatá. Minek annál inkább következnie kellett, minthogy a szerencsésen sikerült csata után a magyarok tovább is ellenségeskedő kitöréseket tevének Némethonban ³⁾ addig, míg Gejza látván, hogy nem csak veszített, hanem még a nyert csatáknak sem lenne más eredménye, mint a nemzet elgyengítése; Otto császárral békét kötött, s ugyan azt minden nemzetnek hirdetve, az idegeneknek országából beköltözhetés, a keresztény hittenjesztőknek pedig működhetés szabadságát engedé ⁴⁾. Miket hallván Bela (S. Adalbertus) prágai püspök, mind maga személyesen jöve az országba, mind más hittenjesztőket, tudnillik egyháziakat s szent benedeki szerzeteseket Csehországból küldé, kik a hitet szerencsés sikerrel terjeszték ⁵⁾.

*) Piligrin eleve lorchi (Laureacum hajdani érsekség, mely ottan létezett, hol ma Ens váraskát szemléljük; a Duna partján, nem messze Lincztől), későbbben paszaui érsekké lön, ki alá tartozának a bécsi (Fabianus), divéni (Speculunensis), Nyitrai (Nitra-viensis), s más segéd püspökségek (Episcopatus Suffraganei)

2) Piligrin Epistol. ad Benedict VII. apud Hansicz. Germania sacra Tom. 1. pag. 211. et 480.

3) Diploma Otton. III. anno 985. apud Pray. in Annal. vet. pag. 375.

4) Chartuitz in vita S. Stephani.

5) Biographus S. Adalb. in actis SS. mensis April. Tom. 3. ad diem 3. et Pray in annal. veter. pag. 376.

melyek közül némelyeket bizonyos írók szerint maga Piligrin, némelyeket pedig előde Urolf alapított. 41. §.

16. §. *Gejza s fiának Vajk megtérése.*

Az uralkodó békének s a barátságos viszonyoknak nem sokára dús eredménye lön. Mert számos kalmár és kézműves jöven az országba, itten letelepedett, s azon idő alatt, hogy ezek a kézműveket s ipart előmozdíták, Bela *) prágai püspök Otto császártól küldetve, személyesen hirdeté nagy buzgósággal az Isten ígését János, Máté s Izsák szerzetesek társaságában oly szerencsésen, hogy maga Gejza is hajlandó lön a keresztség felvételére. E hajlandóságát Gejzának kétség kívül az is szaporitá, hogy Vajk fiának feleségül kiszemelt bajor herczegnőt Gizelát csak azon feltétel alatt nyerendő vala, ha fia Vajk a herczegnőnek leendő férje a keresztény vallást felvenné. Gondolván azonban Gejza, hogy a keresztény vallás felvétele népében, melly az ősi szokások s véleményekhez erősen ragaszkodék, bizonyosan ellenszegülést okozand, biztosítás végett Otto császártól néhány német zászló alját eszközölt ki **), s azonnal 994. évben Béla prágai püspök által mind maga s fia, ki István nevét nyeré mind pedig egész családja némely írók szerint Esztergomban kereszteltetett meg. Sőt a főrendekkel nemzeti gyűlést tartván, Gejza mindenkit komolyan inte, miszerint a pogányság s annak szertartásaitól elállva, keresztény oktatást elfogadván, a keresztséget családja példájára felvegye. E gyűlésben egyzersmind a keresztény foglyokat általában szabadoknak hirdette, s nekik földbirtokot adatni parancsolt. Gejza intésére példáját sokan követék, s keresztény oktatást elfogadván, szent hitünk felkentjeivé válának. Midőn Gejza buzgóságában oly annyira menne, hogy némelyeket fenyegetéssel s erőszakkal a keresztény vallást felvenni kényszeríté, oly ingerültséget kelte fel népében, hogy tán

lázadásra fakandó vala, ha buzgalmától el nem áll. Sőt a lázadásnak annál bizonyosb elháríttatása, vagy talán saját meggyőződése hiánya miatt maga is az ősi vallás (***) szertartásaihoz alkalmaztatá magát, s népének tökéletes megtérítését István fiára bizá. E nagy feladatot tehát szomszéd fejedelmek rokonsága s összeköttetése által fiának megkönnyítendő, őt Gizelával, Henrik bajor herczeg nővérével, Otto császár befolyása mellett 996. évben megesketé. István a házassági szertartást esküvel megelőző, hogy tudnillik nem csak maga hű maradand a keresztény vallásnak, hanem egész népét is arra megtérítendi. Gejza fiának házassága utáni évben kevés idő múlva jobb életre szenderült.

*) Bela (Adalbert) Slavink cseh vajdának fia eleve caszinói, később romai szent Bonifác s Elek kolostorának szerzetese, azután pedig prágai püspök, Otto császár jó barátja a hittudományban s más ismeretekben igen jártos és bölcs férfiú vala.

**) A behittak közül különös figyelmet érdemlenek: Adeodat szeverini gróf, ki Istvánt Gejza fiát nevelé, s Tatát alapítá, Wolfger s Hedrich hennebergi grófok 300 fegyveressel. Az utólsó Hedervár s a Hederváriak alapítója vala. Venczelin s István vaszerburgi grófok, Hunt és Pázmán vitézek harczosaikkal együtt, s mások szinte a behivottak közé tartoztak. Chronicon Budense 47. Podhráczky által 1838. évben.

***) Valamint a magyarok ősi vallásáról keveset érintenek a régi írók, úgy nyelvünkéből sem sajtolhatunk ki sokat arról, mit hittek s mit követtek a régi magyarok. Annyi bizonyos, hogy e szó Isten egyedül a magyarok tulajdona lévén, egy jótékony s egyedüli Istenség nevezete vala, s azért ugyan azt megtérésök után is fentartották. A régi magyarok azonban egy, mindent alkotott Istenen kívül, a tüzet, légct, vizet, s a földet is tisztelték. Az Istennek tiszta, fehér lovakat, ökröket, s juhokat áldozának források mellett ligetekben, s hegyeken, s papjaik jóslataitól függének ¹⁾.

¹⁾ Theophilakt Stritternél a 3. köt. első rész. 70. lapján ezeket mondja: Turci admodum stolidè ignem colunt, aeremque et aquam venerantur, telluri hymnos concinunt, adorant autem tantummodo et Deum nuncupant, qui hanc rerum universitatem aedificavit, huic equos, boves, et oves sacrificant, habentque sacerdotes, in quibus incesse vaticinandi

II. FEJEZET.

A keresztény hit terjedése.**17. §. A keresztény hit haladdsa sz. István kirdly alatt.**

Gejzának fia István, kinek a nemzet már 993. év körül hódolt, eleve szinte csak vezér czime alatt, de teljes joggal országa kormányára lépett. Atyának eltökélt szándoka kivitelére, azaz a kereszténység népébeni honosítására oly szerencsés ritka s szép tulajdonokkal vala ellátva, hogy kitartósága, s mérsékeltségének meg sem felelhete más, mint hazájának boldogsága. Szigorú lévén a bünösök s gonosztévők iránt az igazságot mindamellet annyira szolgáltatá ki minden alkalommal, hogy tzelidség s engedékenységéről soha sem felejtkezve ellenségei iránt mindenkor tágasb nagylelkűséget tanusított, mint bár ki kora fejedelmei közül. Azonban alig ismételte atyja kihirdette parancsait, melyeknél fogva minden magyar a keresztény hitet felvenni, s rabszolgáit szabadon bocsátani köteleztetett, tüstént lángba fellobbant a már atyja alatt mutatkozott ingerültség. Veszélyes forradalom támad az egész országban, s a fejedelemtől kedvelt németek üldöztetése kezdete volt a lázadásnak. Kupa Somogyi vezér a fejedlem rokona pártjával együtt a keresztény vallás behozatalát, s az ősi szokások elmellőztetését neheztelvén, maga köré gyűjtván az elégületleneket 998. évben István fejedelmet székéről letaszítani, s a főhatalmat magára ruházni készüle. István azonban kevés keresztény magyarjait, s még atyja alatt bejött német vitézek zászló aljait összegyűjtván, s Hunt s Pázmán vitézektől német szokás szerint karddal öveztetve, vitéznek kijelentetvén, Kupa ellen hadait személyesen kíséré. Venczellin, ki az egész sereg

fővezére vala, a csata közepett Kupával találkozván, ezt párviadalban legyőzte. Veszteségöket látván a lázadók megijedve szétesztlottak, s Istvánnak mind a győzedelmet átengedék, mind tágas tért nyitának minden terveinek végbevételére. Ennél fogva István ellenségeivel békét kötván, a csata előtt tett fogadását, hogy győzedelme esetében Somogy megye termékeinek tizedét a szent Márton hegyén még atya által megkezdett kolostornak adandja, beváltá, s a keresztény hit terjesztését legnagyobb buzgósággal folytatá, személyesen eljárván országa határait részint gyülekezetekben, részint magán körökben népét tanítá. Céljának biztosb elnyerésére pedig számos hitterjesztőket, papokat s szerzeteseket Cseh és Németországból meghíván, s azokat megyékbe s kolostorokba osztván, egész tervét II. Sylvester pápának mint az egész kereszténység atya s főigazgatójának elibe helybehagyás végett terjeszté ¹⁾.

18. §. István tervének további kifejlése.

István működése szerencsés sikerét tapasztalván, annak apostoli szentesítést szerezni kívána. Azért országát tíz egyházmegyére s egy érsekségre osztván, s némely püspököket mindjárt kijelelvén, azok megerősítéseért Asztrikot kijelelt kalocsai püspököt Romába küldötte II. Sylvester pápához, s hogy nemzete boldogságában annál fogyanatosban működhessék, Otto császár s mások biztatása következtében országát királyságra emelni kívánván, a pápát arra is megkéré, miszerint koronát, melylyel királynak megkoronáztathassék, küldeni sziveskedjék. A pápa István kívánságait annál örömeztebben teljesíté, minthogy Otto császár épen akkor Romában mulatván őt szinte arra ösztönzé. Sőt a pápa Istvánt nem csak koronával, hanem

¹⁾ Carthuit. Vita S. Stephani apud Schvandtner scriptor. rer. Hungar. pag. 413—428.

kettős kereszttel s apostoli méltóság czimével is megtisztelvé, őt feljogosítván, hogy helyette a magyar egyházzal rendelkezessék, mondván: Én apostoli vagyok, de ő méltán Krisztus Apostolának mondathatik, ki által Krisztus annyi népet magának megtérített¹⁾. Hogy a pápa Istvánt ilyes apostoli követ czimével s jogaival felruházá, maga István több iratokban emlité²⁾. Asztrik Romából visszatérte után 1000. évben István Esztergomban Domokos helybeli érsektől, Gizela királyné pedig István veszprémi püspöktől *) megkoronáztatott³⁾. Koronáztatása után országát rendbe hozván, a lelkészek s egyházak számát öregbítvén, királyi nagylelkűségénél fogva jövedelmekkel, s más egyházi szerekkel tulajdonából megajándékozván⁴⁾, mindenben népe üdvét előmozdítá. A rabszolgák iránt pedig, hogy a kereszténység ez által is előmozdithassék, azt határozta, hogy a keresztények szabadsággal megjutalmaztatván, a pogányok azután is szolgaságukban maradjanak.

*) Gizela királyné megkoronáztatását utánozva, szokásba vétetett a magyar királynékat is megkoronáztatni. E koronáztatásról értekezvén Révay⁵⁾ azt mondja „királynéink külön koronával koronáztatnak, valamint azt törvényeink bizonyítják. A király teljes hatalma 1848-ik év előtt egyedül koronáztatásával kezdődött, midőn tudnillik feje a szent koronával megkoszorúztatott. E szent korona az esztergomi érsek, s országunk áldora által szokás szerint nem a királyné fejére, hanem csak vállára tétetvén, maga a királyné tulajdon koronájával megkoronáztatni szokott a veszprémi püspök által, valamint Gizela királyné is már külön koronával tiszteltetett meg. Lásd Pray dissert. de S. Ladisl. pag. 109. edit. Poson. 1774.

19. §. A pápától küldött ékszer.

Hogy II. Sylvester pápa István fejedelemnek koronát s kettős keresztet küldött legyen, kétséget nem szenved. A

¹⁾ Carthuit. vita S. Steph. apud Schwandtner pag. 418. Tom. 1.

²⁾ Péterfy Concil. Hungar. part. 1. pag. 5. Katona Histor. Crit. Tom. 1. pag. 441.

³⁾ Katona Histor. Crit. Tom. 7. pag. 651. Péterfy concil. Hung. part. 1. pag. 1.

⁴⁾ Carthuit. Schwandtnernál 1. köt. 418. lap.

⁵⁾ Apud Schwandtner Scriptor. rer. Hungar. Tom. 2. pag. 476.

koronáról Ditmár nyilván teszen említést e szavakkal: „A császár (III. Otto) kegyelmes felszólítása következtében Henrik bajor vezérnek veje Vajk koronát s áldást nyert ¹⁾.” Mit II. András és Kún László királyok szinte említenek. Régebb időkben vita volt ugyan a tudósok közt, valjon a korona, melylyel ma királyaink megkoronáztatnak, ugyan az-e, melyet II. Sylvester pápa Istvánnak küldött. Azonban a vitát fontolóra véve, s mindazt, mit a két rész előhozott, megvizsgálva, ilyes eredményre jutottak a tudósok, hogy a mai szent korona kettőből, tudnillik zárt s nyílt koronából keletkezett, melyekben mind az anyag s munka, mind az arany színe különbözik. A zárt koronán közönséges munkát, s latin felírásokat látunk, s azt a nyílt koronával alólról oly formán összekapcsolva leljük, hogy amabban az Apostolok képeit s neveit szemlélhetjük. A nyílt korona görög, munkára, s ügyességre mutat, s azon Üdvezítőnk Szent Mihály, s Gabriel főangyalok, valamint más vértanúk képei látszatván, e görög felírások olvastatnak: *Μικαὴλ ἐν χρίσῳ πικτός Βασιλεὺς Ῥωμαίων ὁ Δεκάς*; és *Κωνσταντῖνος Βασιλεὺς Ῥωμαίων ὁ πορφυρογενήτης*; továbbá *Γεωβιτῆς (Gejza) Δεσποτὴ πικτός Κραλες Τυρκίας*. Ezekből azt következtethetjük, hogy a nyílt korona István király kora után készült, s Dukas Mihály görög császártól, ki Konstantin (Porphyrogenitus) fiát 1074. évben kormány társának vállalá fel, I. Gejza magyar királynak, mint kedves barátjának ajándéku adatott. A zárt korona pedig, melyet vagy I. Gejza vagy Szent László a görög koronával összekapcsolván, emennek aljára forrasztatott, ugyan az, melyet II. Sylvester pápa István királynak küldött, valamint azt a latin nyelven feljegyzett, s maiglan olvasható szent Apostolok, ugymint Péter, János, Bertalan, Tamás, Jakab, s a többiek nevei, s az állandó hagyomány bizonyítja. Országunk szent koronája ma 9 markot nyom-

¹⁾ Ditmar Chronic. libr. IV. et Pray annal. reg. Hungar. part. 1. pag. 6.

ván, 53 zaphyr, 50 rubin, egy smaragd s 338 gyönggyel diszeskedik ¹⁾). Mi a kettős keresztet illeti, erről Chartuitius szinte említést tesz e szavakkal: „Mit hallván a pápa s nagyon örvendezvén, mindent, miért megkérített, kegyesen megengedett. Sőt a király előtt hordandó keresztet is annak apostoli követsége jeléül küldött“ ²⁾). Ennél fogva méltán irta Verböczy Sz. István királyról „Az egyházi méltóságokat s javadalmakat a pápa engedelmével maga (István) osztogatja érdemes egyéneknek — miért is kettős keresztet szent s apostoli követsége jeléül nyervén — Király s Apostolnak mondatik, s azóta a magyar nemzet szinte kettős keresztet czimerében viselni szokott“ ³⁾). Ámbár pedig e kettős kereszt az időnek mindent emésztő foga, vagy az emberek hanyagsága által elenyészett, királyaink előtt mindamellet, midőn ünnepélyesen fellépnek kettős keresztet máig vinni szoktak. Nem pedig csupa érdeknélküli jeléül mond Katona ⁴⁾), hanem azon másodrendű kiváltság emlékeül, melylyel Sylvester pápa Sz. Istvánt feldiszipé. Mert Magyarhon királyai így szól XIII. Kelemen pápa Maria Teresia fejedelmünkhez ⁵⁾), apostoli királyok czimével élnek. Mely szokás vagy kiváltság eredetét a pápa ámbár tulajdon vallomása szerint nem tudja, mindamellet azt mind Maria Terezre, mind az után következő magyar királyokra nézve megerősítette.

Nem kis nehézség támad a Sylvester küldötte levél felett. Hogy Sylvester pápa István fejedelemnek levél által választott légyen, mind Chartuitius említi, mind maga az ügy természete követelé. E levélnek nyoma azonban eddig semmiféle iratok közül ki nem kutatathván, mást nem mondhatunk felőle, mint hogy eddig is valahol rejlik, vagy pedig egészen elenyészett. Mert hogy azon levél, me-

¹⁾ Pray annal. reg. Hung. part. 1. pag. 10.

²⁾ Chartuit. vita S. Steph. apud Schwandtner pag. 818.

³⁾ Tripart. part. 1. tit. 11. §. 2. 3.

⁴⁾ Katona Hist. Crit. Tom. 1. pag. 29.

⁵⁾ Az 1758. évről szóló levelét olvashatni Palma Károlynál Heraldica Hungar. czim munk. 21. lap.

lyet Inchoffer jezuita Levakovics horvát szerzetes után hirdetett ¹⁾, s melyet Pray ²⁾, Katona ³⁾, Palma ⁴⁾, Stilting ⁵⁾ elfogadván, szinte közre bocsátottak, eredetinek el nem ismerhető, mind Schwarz Godfrid protestans író ⁶⁾, mind Kerchelich zágrábi kanonok ⁷⁾ alaposan tanusíták. A levél költeménye már abból is kivehető, minthogy abban mondatik, hogy Szent István az országot Szent Péternek ajánlván, azt Sylvester pápa hatalma alá vetette, ki azt Szent István-nak s utódainak kormányára azon feltétel mellett bizta, hogy mindnyájan megkoronáztatásuk előtt megerősítettésüket a pápától követeljék, holott tudva vagyon, hogy a magyarok minden alkalommal azon romai egyház követéinek ellenszegültek, kik valamely polgári hatalmat az országban követeltek, tetteleg tanusítván, hogy a pápa olyas jogát el nem ismerik. De István azt nem is tehetette, mert noha Árpád nemzetségének öröksége vala az ország, azt mindamellett nem oly értelemben vehetni, mintha ő azt eladni, elzalogosítani, vagy elajándékozni képes leendett, egész hatalma abban állapodván meg, hogy ő azt az alkotmány szelleméhez képest kormányozza. Fennél fogva nyilvános, hogy István Sylvester pápának az országot nem polgári, hanem csak szellemi, s lelki kormányja alá ajánlotta. Ki költötte legyen az érintett levelet, nem tudhatni, annyi bizonyos, hogy az Veranczius esztergomi érsek hátramaradt írásai között 1550. évben találtatott, ki azt Dalmatia Tragurium nevű városa levéltárából, hol létezett, lemásoltatta ⁸⁾.

20. §. István király a magyar egyházat rendesi.

István király meg lévén győződve arról, hogy országa s népe boldogságát egyedül úgy szilárdíthatja, ha azt a keresztény vallással tökéletesen s általánosan megbarátkoztatja, nem csak taníttatá azt hitterjesztők által, nem csak kegyesen leereszkedve személyesen népét jó s hiv keresztény tisztjeivel megismerteté, hanem egy érsekséget s tizen egy püspökséget, s annyi káptalanokat alapított, azok határait

¹⁾ Inchoffer Annal. Eccles. Hungar. Tom. 1. pag. 9.

²⁾ Pray Annal. reg. Hungar. Tom. 1. pag. 7.

³⁾ Katona Hist. Crit. Tom. 1. pag. 9.

⁴⁾ Palma Heraldica Hung. Tom. 1. volum. 3. pag. 268.

⁵⁾ Stilting vita S. Steph. pap. 150.

⁶⁾ Schwarz Initia Relig. christ. inter Hung. §. 53. és Entlarvte Bulle Sylvester II.

⁷⁾ De origine et usu potest. legislat. circa sacra regum Apost. Hung. Vindobonae 1764. cap. 14. pag. 155—161.

⁸⁾ Fessler Geschichten der Ungern 1. B. Seite 378. Leipzig 1815.

kiszabván tulajdon vagyonából birtokkal, jövedelmek, s dézmával oly feltételek mellett megajándékozta, hogy azokat bár mely ürügy alatt elvenni, vagy más czélokra fordítani tiltá¹⁾. Az alapított érsekség s püspökségek nevei a következők: az esztergomi érsekség, melynek érseke jelenleg az egész magyar egyház áldora, s kormányzója. A püspökségek nevei pedig 1) a bácsi, 2) a csanádi, 3) az egri, 4) az erdélyi, 5) a győri, 6) a kalocsai, 7) a nyitrai, 8) a pécsi, 9) a váci, 10) a váradi, 11) a veszprémi. Mindegyikről külön, a mennyiben tudnilik a körülmények engedik, szólandunk.

21. §. *Az esztergomi érsekség s káptalan.*

Az esztergomi érsekség egyike, s első vala azon megyék közül, melyeket István király Sylvester pápától felhatalmazva alapított. Ez érsekség továbbá mind terjedelme mind jogainál fogva a többi megyéket, megelőzi, melynek érseke tudnillik az egész magyar egyház áldora s főnöke lévén, előjogait királyaink s a romai pápák nagylelkűségétől nyerte. Annak első érseke Domokos vala, István királytól kineveztetve, s Sylvester pápától megerősítetve. Domokos érsek, ki működésének elejét mind saját, mind a többi püspökségek elrendezésével tévé, s ugyan azon évben tudnillik 1000-ikben, melyben István királynak megkoronáztatott, Asztrik kalocsai s István veszprémi püspökök által, kik valószínűleg Romában szenteltettek fel²⁾, szinte felkenetett. Ennek példája után a többi püspök is felszenteltetett. Domokos érsek királyi meghagyásnál fogva az esztergomi káptalant is alapította³⁾. De kevés levén akkor még a tudományos emberek száma, a kanonokok öszvege is

¹⁾ Chartuit. apud Schwandtner Tom. 1. pag. 418.

²⁾ Turóczy Hungaria suis cum regib. pag. 110. Schmitth. archi. episcopi Strigon. part. 1. pag. 9.

³⁾ Batthyányi Leg. EE. Tom. 3. pag. 303.

csak kevésből állott. Azonban mily hamar gyarapodott a kanonokok száma, onnét látszik, hogy már a 13-ik században 38-an voltak ¹⁾, kik mind a hivek igazgatásában dicséretesen működének. Domokos érsek Isten egyházáról is gondoskodván, az esztergomi várban nagyszerű székes egyházat építtetvén fel, azt Szent Adalbert püspök s vértanu tiszteletére felszenteltette. De 1002-ik évben meghalálozván, az esztergomi érsekség kormányja boldog Sebestényre, pannonhalmi Apátra átszállott. Ezt, ki működésközben szeme világát veszté, egy ideig Asztrik kalocsai érsek helyettesíté, míg néhány év után szemei világát vissza nyervén, ismét hivataloskodott. Ő István király fiát Imrét, ki Fejérvárott született, megkeresztelte, az által jogot szerezvén az esztergomi érsekeknek a király magzatait, ha emez a honban lakik, megkeresztelni. Boldog Sebestyént az esztergomi megye kormányában II. Domokos követte, kit mint tudományos és ügyes férfiut István király a pápa megerősítése mellett érseknek nevezvén, régi nyert jogát az által tanusítá. A többi esztergomi érsekek közül emlékezetre méltóbbak Lőrincz, ki 1114. évben Esztergomban nemzeti zsinatot tartván, üdvös rendeleteket hirdetett ²⁾. Márton (Mártir), ki 1151. évben egri püspökből érseknek neveztetve, a keresztény vallás haladását, valamint annak terjesztőit különös figyelemre méltatva, a ciszterczi barátokat, kik akkor az országba költözének, különösen pártolta, esztergomi káptalanát Gejza király beleegyezése mellett 70 helység dézmájával örökösen megajándékozta, a székes egyházban ritka szépségű oltárt emelt, s minden közhasznú intézeteket pártolt. Bánffy Lukács, ki 1169-ik évben szinte zsinatot tartott, s János Esztruni magyar születésű püspök ellen, kit a német fejedelmek egyik része III. Sándor pápa ellenében III. Callisztus neve alatt pápának választá,

¹⁾ Pray specim. hierarch. Hungar. part. 1. pag. 2.

²⁾ Péterfy Concil. Hung. part. 1. pag. 53.

hazánkat védette, ne valahogy a német zavarok nálunk is lábra kapjanak. Job érsek, ki az 1202. év körül felfedezett selmeczi arany bányákból folyó járandóságát (pisetum) s a posonyi s szepesi tájék dézmáját Imre királytól nyerte, s Boszniában a keresztény vallást hittenjesztők által az ottan befészkelte tévtanok ellenében visszahelyezte. Robert érsek, ki a moldvai kunokat megtéríttette. Azokhoz tudnillik Szent Domokos szerzeteseit küldé, miszerint ottan az evangéliomot hirdessék, mit ezek oly szerencsés sikerrel vivének ki, hogy rövid idő múlva Robert érsek Bemborch a kunok fejedelme által oda hivatva, őt egész családjával 1227. évben megkeresztelte. A fejedelem példáját 15,000-nél többen követték. II. András király nem sokára a megtért kún tartományt, azaz a mostani Moldaviát a fejedelem s nemzet egyetértésével Magyarországhoz kapcsolta^{*)}. Robert látván, hogy a magyarok, zsidók, s szerecsenek által, kik hatalmukat a király tudtával vésteteljesen napról napra kiterjeszték, magukat elcsábíttatni, s leigázni engednék, az egész országot egyháztiltás alá vetette, s a királynak egy évet megjavulására engedve, annak tanácsosait s tisztviselőit, ugymint Dénes nádort, s Sámuel kincstárnokot az egyházból ki-zárta¹⁾. Mátyás érsek, ki IV. Béla király engedelmevel az esztergomi érseki várost építette, Magyarország áldoraczimével is megtiszteltetve, de rövid idő múlva többekkel együtt a berohanó tatárok áldozattá lön. Vanchai (Vancsai) István, ki a magyar egyház első bibornoka vala, s egyháza számára rokonától Vancha Lampertől Kürth helységet megvevén, avval az esztergomi érsekség birtokát szaporította²⁾. Ez miután praenesti püspöknek neveztetnék, esztergomi érsek czimét fentartva Romába költözött. IV. Béla király a tatároktól meglepve, kincstára, hitvese s gyermekei gondviselésével őt megbízta, s Dalmatiába, későbbben pedig II. Fridrik

¹⁾ Pray specim. Hierar. Eccles. Hung. part. 1. pag. 161.

²⁾ Fejér Codex diplom. Tom. IV. vol. II. pag. 330.

császár, s IX. Gergely pápához segítség végett küldé. Ő a tatárok pusztítása által lakásától megfosztatván, a király által szolgálati jutalmául az esztergomi várral s királyi lak-
kal megajándékoztattott. Ez alatt Özséb esztergomi kanonok a szent páliak szabályát követvén, azok számára a pilisi kolostort építeté, s azok kormányát felvállalván a rendet e tájékba behozta. Fülöp, ki Sebrid gróftól 1265. évben Udvard, Örs, és Vért, négy évvel későbbben pedig Chaak Domokos baranyai gróftól a nyitra megyében keblezett Baboch helységeket egyháza számára szerezte ¹⁾. Lodomer, ki herczeg családja fényét tudománya s erkölcsével felmagasztaltván, áldori méltóságát s czimét Fülöp romai követ, s IV. László király kegyelméből 1279. évben székével összekapcsolta ²⁾. Ez egész tehetségét a keresztény egyház kiterjesztésére, Kún László király megjobbítására, az ország védelmére, s üdvére fordította. E főmegye alkottatásából nyíltan következtethetni azt, hogy a keresztény vallás annak egész területében szerencsésen haladott. Sőt e megyének érsekei s kormányzói által azon szent tanok, melyeket Szent István, s általa választott papok előadának, nem csak az esztergomi érsekségben, hanem egész Magyarházában jó sikerrel terjesztettek.

Az esztergomi érsekség e korszakban a hason nevű megyén kívül Nyitra, Turóc, Árva megye részét, Gömör, Liptó, Hont, Bars, Komárom, Posony, Zolyom, Szepes és Torna megyéket foglalá magában, kilencz főesperességre, ugymint a nyitrai, nógrádi, gömöri, honti, barsi, komáromi, sasvári, zolnai, és tornaira felosztatva. Az ide tartozó társas káptalanok, prépostságok, s apátságokról különösen maga helyén szölandunk. Továbbá nem csak az esztergomi érsekek, hanem a kanonokok is látván, hogy vallásunk felállított kolostorok, s más ajtatos alapítványok által annál szerencsésebben előmozdittatik, nem kevés önmehtagadás mellett is ajtatos alapítványokat tettek. Azt tevék Sixtus és Valentin eszter-

¹⁾ Ugyanott Tom. IV. pag. 534.

²⁾ Péterfy Concil. Hungar. part. 1. pag. 96. Egyházi jogunk 1. köt. 199. lap. Katona Tom. 7. pag. 812. Spányik Histor. Hung. pag. 219.

gomi kanonokok, kik közül az első 1272. évben Kún László király engedelmé mellett Hetény, a második pedig Kiskesz helységeket részint az esztergomi székes egyháznak hagyományozták, részint szent Anna kolostora felállíttatására, s más vallásos működésekre szentelték ¹⁾. Ugyanazt tévé László esztergomi prépost, ki 1277. évben tett végrendeletében Györk nevű birtokát az esztergomi székes egyháznak hagyta. A káptalan részére pedig valamint a ferencziek s domokosiak kolostora számára szinte nagy mennyiségű alapítványokat tett ²⁾. Hasonló alapítványt tette Péter kanonok, ki Csepán László s Fábiántól némelly javakat vevén azokkal 1294. évben az esztergomi káptalant megajándékozta ³⁾.

*) Robett érsek alatt némely buzgóbb hitterjesztők még az úgy nevezett Nagymagyarországot is felkeresték. A magyarok (az ősi hunnok) tudnillik Asia lakhelyökből, az Imäus melletti déli tartományból, (Tibet) költözvén ki, három táj felé indultak. Egyik része észak, a másik dél, a harmadik nyugotnak vette útját ⁴⁾. Ez utólsóktól, kik eleve az Ural hegytől a kaukazusi bérczekig terjedtek, s Kama s Volga közötti völgyekben (Lebedia), azután a vad besenyektől elúztatva Don, Dneper, s Dniester közötti tartományba (Etelköz) települtek, Etele a hunnok királya, s azok kik Álmos és Árpád vezérlete alatt Panoniába költözének, származtak. Pannoniában lakásukat helyezvén, egészen meg nem feledkeztek kedves rokonaikról, kiktől elszakadtak, hanem szájról szájra századokon át fentartották az ősi hazájukról szóló hagyományokat. Ezekről tudván a magyar szerzetesek nemzetök iránti hajlamukból IV. Béla király alatt Asiába költöztek, az ottan felkeresendő rokon magyarokat megtérítendők. Ezt tévé mindnyájok előtt Otto szerzetes, ki miután egy ideig az ohajtott tartományban mulatott, visszatért, s noha a mongoloiktól sok üldözéseket szenvedett, mégis a kedves régi hon felől kecsegtető híreket terjesztvén, Julian szerzetes több társokkal együtt 1237. év előtt ugyan oda utnak indult. De utközben annyi viszontagságokkal küzdeniök kellett, hogy Juliánt kivéve a többi utazók mindnyájan elhaltak, s így csak maga Julian költözhetett be nagy Magyarországba. A rokon nép őt szívesen fogadta ugyan, de társaitól a halál által megfosztva, nem sokat működhetvén visszatért hazájába, hol számos üldöztetéseit s viszontagságait társaival közölte. Annak utazását hihetőleg hagyomány vagy jegyzetek után Richard domokosi szerzetes leírta. Annak kézírata Ro-

¹⁾ Pray Hierarch. Hungar. Tom. 1. pag. 3. Cod. diplom. Tom. V. vol. II. pag. 43.

²⁾ Codex diplom. Tom. V. vol. II. pag. 411.

³⁾ Codex diplom. Tom. VI. vol. I. pag. 319. és 340.

⁴⁾ J. Ch. Besse voyage en Crimée au Caucase en Georgie, Armenie, en Asie mineure et à Constantinople en 1830. pag. 339. et les suiv. Paris 1838.

mában a vaticani könyvtárban fentartatik, hol azt Dezericzius Incze kegyes rendi szerzetes a magyar régiségek buvárja 1745. évben lemásolta, s közre bocsátotta ⁵⁾. Mivé vált azonban ezen asiai magyar törzsök, melyhez szent Domokos szerzetesei utaztak, a történetekből kikutatni igen nehéz feladat. Annyi bizonyos, hogy még 1254. évben IV. Incze pápa, 1288-ban IV. Miklós pápa azon asiai törzsökhez szent Domokos és szent Ferencz rendi szerzeteseket küldöttek. Továbbá Plano Carpino János, és Ascellin az. Ferencz szerzetesei szinte Portugalliából e tájakokat 1246. év körül beutazván az ott lakó magyarokat említik ⁶⁾. Sőt később időkben is tudnillik Robert Károly király alatt 1329. évben az asiai magyarok fejedelme népével együtt a keresztény hitet megkedvelvén a romai pápától papokat s hitterjesztőket kért. Lásd a II. korsz. 3. §.

22. §. *A bácsi s kalocsai érsekség s káptalan.*

A bácsi püspökség szinte egyike azon püspökségeknek, melyeket szent István király alapítván, püspökkel s káptallal ellátott. Mit ámbár a többnyire elenyészett oklevelek hiánya miatt történeti tanúsításokkal terjedelmesen be nem bizonyíthatunk, az írók mindazáltal megegyeznek abba, mert sokan a bácsi egyházmegyét s káptalant külön említik ⁷⁾. Szent László király azonban meggyőzván a kunokat, s az országba fogadván, sőt Fábían bácsi püspök által a keresztény vallásra megtérítettén, s így a hivek száma sokat gyarapodván, részint hogy lelki szükségöknek megfelelhessen, részint hogy Fábían püspök buzgóságát méltányolhassa, a bácsi püspökséget 1085. év körül érsekségre emelte, s a körülötte létező megyéket mint segédpüspökségeket (episcopatus suffraganeos) alája rendelte. A bácsi érsekek közül Fábían, Gergely, s Mikó a jelesbek közé tartoznak. Az utolsó alatt a bácsi érsekség II. Gejza király megegyezése mellett 1149. év körül a kalocsai püspökség-

⁵⁾ De initiis ac majoribus Hungarorum Budae 1748. című munkáb.

⁶⁾ Fejér Codex Diplom. tom. IV. vol. 1. pag. 142. s a köv.

⁷⁾ Pray Specim. hier. part. 2. pag. 21. et s. Katona Hist. Tom. 1. pag. 119. Tom. 4. pag. 510. Tom. 16. pag. 696. Spányik Hist. Hung. pag. 48.

gel összekapcsoltatván, avval egy megyét s érsekséget képezett ¹⁾. Mi pedig a kalocsai megyét illeti, ennek Szent Istvántól vett eredetét minden régi irományok bizonyítják. Chartuitius így szól felőle „A bölcs vezér (István) megismervén Asztrik vallásosságát, őt kalocsai püspököknek tévé“ ²⁾. E püspökség hajdani nagyobb terjedelmét mutatják a régi oklevelek. Hogy Solt megye hajdan a kalocsai püspökséghez tartozott, onnét bizonyos, mivel I. Péter, ki 1190. évben kalocsai érsek vala, a solti nemeseket hűbéreseinek nevezi ³⁾ Így szinte Csongrád s Szerém megyékre terjedett, bizonyos lévén az, hogy valaha Szeged városa a kalocsai megyéhez tartozott ⁴⁾. Sőt régi oklevelek tanúsítják, hogy a szegedi és szerémi főesperesség hajdan kalocsai megye részét képezték. II. András király alatt még kiterjedtebb volt, magában foglalván minden Boszna, Száva s Uszora melléki földeket. E püspökség a 12. század közepétől kezdve a bácsi érsekséggel összekapcsoltatva, ezután bácskalocsai érsekség nevezete alatt létezett. Mi pedig kalocsai megye régi egyházát illeti, azt szinte Szent István bőkezősége építette, s pedig annyi pompával, hogy a mostani kalocsai székes egyháznál 10 öllel hosszabb, s minden akkori egyházak közt első volt ⁵⁾. Hogy továbbá István mind a két megyében egyszersmind káptalant alapított, melynek tagjai többnyire szent benedekiek voltak, kétséget nem szenved, minthogy a régi oklevelek mind a kettőről említést szinte tesznek ⁶⁾, s bizonyos, hogy a 12. században

¹⁾ Pray ibidem part. 2. pag. 6. et 19.

²⁾ Chartuitius vita S. Stephani apud Schwandtner part. 1. pag. 417.

³⁾ Epistola 115. pag. 228.

⁴⁾ Wadding Histor. Tom. 15. fol. 169. Nro 42.

⁵⁾ Matolay apud Bel: Selecta Hungar. notit. Tom. 3. pag. 537. Nicol. Istvánfy Hist. libr. 33. pag. 512. Katona Histor. metrop. eccles. Coloc. Tom. 2. pag. 236.

⁶⁾ Pray Specim. Hierarch. Eccl. Hungar. part. 2. pag. 22. et seq.

Hedervári buzgó kalocsai érsek mind káptalanát, mind prépostját ujadományokkal díjazta meg ¹⁾). Jelesbek a kalocsai püspökök közül e korszakban valának Asztrik, kit István vezér tudománya, ügyessége s bölcsessége miatt egész terve kivitele végett Romába küldvén, s első kalocsai püspöknek kijelölvén, azt visszajövelete után annak valóban nevezte ki. Ez boldog Sebestény esztergomi érsek helytartójává ki-neveztetvén, érseki czimmel felruháztatott, melyet annak felgyógyulása s tisztí eljárása után is élete végeig megtartott. A többiek voltak Benedek, Tulbert, s az említett Mikó, ki alatt a két megye összekapcsoltatása megtörténvén, nem csoda hogy levelezéseit néha bácsi, néha kalocsai érsek neve alatt vezette. Utódai voltak Péter, ki III. Béla király alatt spalatóri érsekségre átvitetvén, de onnét visszajöven régi székébe ismét beigtattatott. Saul, ki III. Béla király korlátnoka volt, s élete szentségéről nevezetes ²⁾). Berthold II. András király nejének testvére, ki a tudományokbani járatlansága s fiatalsága miatt III. Incze pápa által eleve meg nem erősítettén, székét csak későbbben foglalta el s 1218. évben mint patriarka Aquilejába átvitetett. Ugrin, ki III. Honor pápa által azon perben, mely Kálmán az oroszok királya (Ruthenorum Rex et Slavoniae dux ³⁾) s a templomosok közt bizonyos javak miatt folyt, megbízott bírónak rendeltetvén, bölcsességével a királyt arra vezérlette, hogy a felperes félt kielégítette. Egyháza javára Posega várát pénzen vásárolta, s Erdősumla birtokát is reá adta ⁴⁾). Életét a tatárok elleni ütközetben végezte. III. István, ki a kalocsai kanonokságból érsekké választatott. Mind ezek, mind a többi érsekek voltak azon örállók, kik az ur népe felett örködve annak szent hitét e megyében részint

¹⁾ Katona Histor. Crit. regni Hungar. pag. 510. Tom. 4.

²⁾ Pray Specim. hierar. eccles. Hungar. part. 2. pag. 49. sub a.

³⁾ Pray Specim. Hier. Eccles. Hung. Tom. II. pag. 54. sub not. a.

⁴⁾ Koller Histor. Episcopat. Quinque Eccles. Tom. II. pag. 63.

személyesen, részint papjaik által szerencsésen terjesztették. Lásd Pray Specim. Hierarch. Eccles. Hungar. part. 2. 1—67.

23. §. *A csanádi püspökség s káptalan.*

Csanád városa valamint a csanádi püspökség is, melyek hajdan Maros folyótól Morisena város, és püspökségnek neveztettek, nem különben annak káptalana István első királytól vették eredetöket. Ezt bizonyítják mind a szent alapító oklevele ¹⁾, mind IV. Béla király bizonyítványa ²⁾. Alapíttatása évét nehéz ugyan kinyomozni, annyi mégis bizonyos, hogy a buzgó király azt csak élete utolsó éveiben állította fel. Szent Gellért élet írója azt mondja, hogy Gellért magyarhonbani beléptével mindjárt Morisena város püspökének jelettetett ³⁾; de a XII. század névtelen írója ⁴⁾ azt jegyezvén, hogy 1030. évben felszenteltetett, hanem négy évig a bakonbéli kolostorban még tartózkodott, hihető hogy a püspökségbe csak 1035. évben, Achtum a tájék kegyetlen zsarnoka legyőztetése után igttatott be. E megye hajdan tágas határig terjedvén, mind azon részeket foglalta magában, melyek Vidin Oláhország városa, Erdély s Maros folyó közt léteznek. E korszak jelesb püspökei közül voltak szent Gellért, ki Sagredi nemes velencei családból 993. évben születvén, s idővel benedeki szerzetesnek állván be, tudománya s erkölce által oly annyira tünneté ki magát, hogy eleve a kolostor perjellé, később pedig apáttá választatott. Néhány évi kormányja után Jerusalemba Üdvezítőnk koporsója tiszteletére utazni szándékozván, a szelek viharai által tengeri útjában Zárába

¹⁾ Diploma S. Stephani apud Hieronym. Rubeum Italicar. et Ravennatum Historiar. lib. V. pag. 249. Thesauri antiquit. et Hist. Ital. Graevio-Burmaniani Tom. VII. part. I.

²⁾ IV. Béla k. bizonyítványa Pray annal. regn. part. 1. pag. 41.

³⁾ Biographia Gerárdi apud Wion.

⁴⁾ Chronicon M. SS. Saeculi XII.

vitetett, innét Magyarhonban megismerkedvén, s a király figyelmét magára vonván, tüstént csanádi püspöknek neveztetett. De hivatalában azonnal nem működhetvén, azon idő alatt Imre herczeg István fia neveltetésére s oktatására alkalmaztatott. Megyéje kormányát átvevén, abban 12 évig oly buzgón működött, hogy azt számos megtért hivekkel gyarapította. Hogy pedig ezt annál sikeresben folytathassa 1035. évben Csanád megyében Szent György vértanu tiszteletére apátságot alapított, mely később a boldogságos szüzről neveztetett. Annak első apátja Fülöp volt, ki alatt az elkészített apátság templomában Szent István a boldogságos szüz tiszteletére oltárt építtetett, s a templomot arany füstölővel megajándékozta. Teste Szent Gellértnek a szent györgyi apátság templomába takaríttatott el, miután azt Maurus csanádi püspök a pesti boldogságos szüz kápolnájából átvitette. Pestre azonban az 1526. évi vésznapok előtt ismét vitetett vissza, s a sz. ferencziek kolostorában fentartatott, míg Velenczébe vitetve Szent Donát templomába tétetett¹⁾. A csanádi püspökség többi jelesb püspökei valóban Hedervári Saul, ki egyszersmind II. Gejza király korlátnoka lévén, a kalocsai érsekségre átvitetett. Desider, ki II. András pecsétlevelét aláírta. Vazul vagy Bulcsu, ez IX. Gergely pápa meghagyása következtében azon pert, mely az erdélyi püspök s kolosmonostori apát közt folyt, megítélte, s Bánfy Lukács esztergomi érsek életét, kit a pápa a szentek közé sorolni készült, nyomozta. Antal, ki bajor Ottót Magyarország királyának megkoronásván, azon zavaros időkben egyszersmind királyi korlátnok hivatalát viselte. Mi a csanádi káptalant illeti, hogy ez a püspökséggel egykoru, mind a mondottak, mind abból világos, hogy Gellért püspök életirója szabályokat idéz, melyeket Gellért kanonokai részére szerzett. Hogy továbbá a kanonokok

¹⁾ Mabillon után Fuxhoffer monasteriol. és Acta SS. Hungar. part. II. pag. 236.

száma s birtoka hajdan sokkal nagyobb s fényesb volt, mint mostan, a régi oklevelek máig bizonyítják. Mind az említett, mind e megyének többi püspökei s papjai tartoztak azok közé, kiknek munkássága, s hitterjesztéséről már szent Pál mondá „Mily szépek a békeesség hirdetőinek lábai, s azoké kik jókat hirdetnek.“ Mert valóban szent hitünket egész Csanád megyében terjesztették s uralkodóvá tették.

24. §. Az egri püspökség s káptalan.

Az egri püspökséget szinte szent István alapította ¹⁾. Mert szerencsésen legyőzván Kupa rokonát, s ellenségét, a pannonhalmi, fejérvári, esztergomi, s egri egyházakat építetni kezdette, s az utólsót elvégezvén püspöki káptalani lakokat melléje helyeztetvén, 1009-ik évben első püspöknek Katapránt nevezte. A megye határait kitüzvén ²⁾, annak püspökét ingatlan javak s kiváltságokkal király bőkezűséggel ellátta ³⁾. Katapran püspök nevezetesebb tettei közé tartozik, hogy ő is azon gyűlésbe, melyet a király egyházi s világi nagyokkal 1016. évben tartott, megjelenvén, s tanácskozáván azon törvények alkotásában részt vett, melyek mind az ujdán alapított egyház, mind az alkotott ország üdvére szolgáltak, s melyek magyar törvénykönyvünkben szent István király rendeletének neve alatt olvasunk ⁴⁾. A többi nevezetesebb egri püspökök közé számíttatnak Buldus püspök, ki a keresztény hitet buzgón terjesztette, s Fejérvárból András és Leventhe herczegek elejébe Budáig

¹⁾ Belae IV. reg. diplom. apud Schmitth Nicol. in Episcop. Agriens. Tom. 1. pag. 5. Stilting Joan. vita S. Stephani §. 16. Inchoffer Melchior. Annal. Eccles. regni Hung. Tom. 1. vol. 3. pag. 253. Szentiványi Mart. dec. 3. part. 1. catal. XI. Turóczi Lad. Hungar. cum suis regib. 1729. Tirnav.

²⁾ Schmitth ugyanott 15. s köv. lap.

³⁾ Corpus Jur. Hung. decret. S. Steph. és Péterfy conc. Eccles. Hung. part. 1. pag. 1.

érkezvén, s Vatha lázadása alatt keresztény hithez ragaszkodása miatt megköveztetvén, többek társaságában vértanui koszorúval feldisztított. Lőrincz püspök, ki apostoli hivataloskodása mellett Kálmán királyt Dalmat országba kísértvén, azt nehéz állásában ellenségei ellen jó tanácsokkal támogatta. Ő idővel Esztergomba érseknek áttétetett. Cletus, ez az esztergomi 1114. évi zsinatra megjelenvén, üdvös határozatok alkottatásában részt vőn. Bánfy Lukács, ki nagylelkűsége, s igazság szeretete miatt nem sokára esztergomi érseknek neveztetvén, halála után élete szeplőtelen-sége okáért a szentek közé számíttatott. II. Péter, ez a hittudomány, romai s honi jog, valamint más ismeretekben jártos lévén, nagy ügyességgel Casimir lengyel, s III. Bela magyar királyok közt, kik haddal egymást pusztíták, békét többek társaságában szerzett. Katapan, ki tulajdon adakozásaival is egyháza vagyonát gyarapította, midőn 1212. évben végrendeletileg II. András király engedelmé, s IV. Bela megerősítése mellett Cserép nevű birtokát az egri egyháznak hagyta. Tamás, ki II. András királyt több püspökök, egyháziak, s országnagyokkal együtt keresztes hadra kísérte, visszajövetelével szent Domokos rendét Egerbe vevén fel, s pártolván, a keresztény hit terjesztésére, s a hivek oktatására alkalmazta. II. Cletus, ez egyházi hivatala mellett királyi korbátnak tisztét viselte, különös nagylelkűség s jótékonyosság által magát oly annyira kitüntette, hogy nem csak káptalana jövedelmét bővítte, a ciszterciáknak egy apátságot alapított (74. §.); szent Jakab kórházát segítte, hanem minden valódi, s segítségre méltó szegényekről megemlékezett, ámbár maga is a tatárok pusztítása által sokat szenvedett. Lambert, ki az egri egyházat s megyét a tatárok elköltözése után újra felelevenítette, s valamint a király az ország helyre álltatásában, úgy ez a vallás és azt előmozdító eszközök alakításában fáradozott. Jogtudománya miatt több viták eldöntésére meghivatván,

azokat bölcsen határozta el ¹⁾, s 1275 évben 32 évi fáradtalan kormány után meghalálózván, megyéje II. András püspökre bízott, ki a megszorult eldőde által az egri káptalantól visszatartott földeket, dézmát s járandóságokat minden per nélkül visszatérítván, káptalanát régi fényébe helyezte, a keresztény vallást terjeszteni, s oktató intézeteket alapítani törekedvén, megyéjét, mely a tatárok által majd egészen elpusztult, szinte felsegíteni iparkodott, mit annál könnyebben tehetett, mivel III. András király hitvé-
sének Fenenianak korlátnok volt ²⁾.

* Az egri püspökségnek területe Borsód, Zemplén, Bereg, Szabolcs, Sáros, Ábauj, Heves, Ung, s későbbben Marmaros megyékre terjedt ³⁾, s ennek következtében a keresztény vallás ez egész területben fentartatott, sőt tovább terjesztetett.

25. §. Az erdélyi püspökség s káptalan.

Szent István király Erdélyt 1003. évben Magyarországhoz csatolván (13. §.), s a keresztény vallást oda is nagy buzgósággal terjesztvén, igen hihető, hogy az erdélyi püspökséget szinte azon évben alapította, ámbár azt a XI. Század oklevelei szűke miatt történeti adatokkal bé nem bizonyíthatjuk. Hogy továbbá szent István a püspökség székét Károlfejérvárott tűzte ki, onnét bizonyos, mivel nem csak Erdély régi oklevelei e káptalant károlfejérvárinak, hanem még a püspököt is részint erdélyi, részint károlfejérvárinak nevezik ⁴⁾. Mi a püspökség megdíjaztatását illeti, erről szinte oklevelek hiánya miatt sokat nem mondhatunk, annyi mind azáltal bizonyos, hogy valamint szent István király a többi püspökségeket ⁵⁾, úgy ezt is

¹⁾ Schmitth *Episcopi Agriens.* Tom. 1. pag. 179.

²⁾ Az oklevelet Schmitth idézett munkájában elősorozta 1. köt. 219. s k. lap.

³⁾ Pray Specim. Hierarch. Eccles. Hungar. part. 1. pag. 195.

⁴⁾ Pray Specim. Hierar. part. 2. pag. 203.

⁵⁾ Chartuicius vita S. Stephani regis apud Schvandtner Tom. 1.

gazdagon s dusan látta el. A megye területét onnét vehetjük ki, hogy valamint ma, úgy e korszakban is egész Erdély ország néha kevés kivételek mellett ¹⁾ ez egyetlen püspökséghez tartozott. Sőt a püspök hatósága egykor Magyarországra, például a marmarosi tájakra is terjedett. Erdélynek első püspökei történeti adatok hiánya miatt az írók nem idézhetvén, azok sorát csak a XII. század elejétől adhatják, sőt azokról is neveiken kívül más adatokat alig adhatnak. Ilyen vala Simon, ki 1103. évben Erdély püspöke volt. Utódai közül nevezetese Vilmos, ki a templomosoknak Borza föld dézmáját ajándékozta. Rajnald, ki a váradi prépostságból erdélyi püspöknek átvitetett, ámbár hiányos volt az egyik szeme. Gallus, ez IV. Béla királytól azon kiváltsággal ruháztatott fel, hogy jobbágyságait tulajdon bírószéke elibe idézvén, elítélhesse. Gergely, ki esztergomi érsekségre átvitetvén, egyszersmind erdélyi helytartó maradt. Péter püspök, ki Gyulától, Rudolf gróf fiától Sussag föld egy részét a többi birtokosok beleegyezése mellett 1295. évben egyháza részére örökre vette meg ²⁾. Hogy pedig az erdélyi káptalan a püspökséggel egykoru, onnét bizonyos, mivel Szent István a többi püspökségekben szinte káptalanokat alapítván, azokat a püspökök segítségére s tanácsára rendelte. Mely viszonyokat szenvedett legyen e püspökség a következő korszakokból látandjuk. E püspökség buzgó főnökei s papjai működéséből keletkezett, hogy a keresztény vallás már e korszakban egész Erdélyben uralkodóvá váltott.

26. §. *A győri püspökség s káptalan.*

Biztosan nem állithatván, hogy Győr régi Breget városa, a hasonlónevű egyházmegye alapíttatását sem következtethetjük régiebbnek szent István koránál, s valóban

¹⁾ Pray ugyanott part. 2. pag. 207.

²⁾ Katona Hist. Crit. Hungariae Tom. VI. pag. 188.

bizonyos lévén az, hogy István Pécs és Veszprém megye alapíttatása oklevelét Győrött adta ki, s pedig 1009-ik évben, mint alább látandjuk; továbbá bizonyos lévén, hogy a király Veszprém megye nyugati határát ki sem tűzhette egyéb, ha a győri megye körét is kiszabja, bizonyosnak vehetjük, hogy szent István azon 1009. évben a győri megyét is alapította. Annak területe Győr, Moson, Sopron, s Vas megyéket foglalta. Noha pedig e püspökségnek szent Istvántól vett eredetét ki sem tagadhatná, annyi mindazáltal bizonyos, hogy később királyaink, sőt magán családok is például a Hederváriak, kiktől Viczay grófok származtak, e püspökség adományoztatását nagylelküleg segítették. Továbbá valamint szent István a többi püspökségeket káptalannal, s székes egyházzal ellátta, ugy szinte azt a győri püspökségről is feltehetjük, hogy tudnillik a király annak káptalant, s székes egyházat alapított, minthogy itten is a káptalan a püspök segedelmére, egyházi növendékek kiképeztetésére, a keresztény hit terjesztésére, s a hivek szolgálatára szinte oly szükséges volt, mint más ügyekben. E megye első püspökéről nem kis vita lévén, az igazhoz legközelítőbbnek tartjuk azok véleményét, kik Modest püspököt e megye volt első páztorának állítják, ki majd fél-századig a megyét kormányozta. Azután következének Miklós, ki Henrik császár s András király között békét szerzett. Desider, ez Salamon királyt Gejza s László vezérekkel kiengesztelte. Harduin, ki szent László királytól Siciliába küldetett, Kálmán herczeg részére Roger siciliai gróf leányát, mint annak jegyesét Magyarhonba kísérendő¹⁾. Ennek utódairól ismét vita keletkezhén, mi tudós Pray után azok névsorát így számláljuk elő: Harduin után következett első György, ezt követé Gervas, kit I. Pál, Zachaeus, Antal,

¹⁾ Ganfred Malaterra lib. IV. cap. 25. specul. Jaurin. Eccles. pag. 42.

s többen követték. Utolsó volt e korszakban I. Tamás püspök, a király alkoriátnoka. E püspök s elődöei voltak szent hitünk terjesztői Győr megye szép tájékán, oly sikerrel, hogy e korszakban a keresztény vallás mindenütt uralkodóvá lön.

27. §. *A nyitrai püspökség s káptalan.*

A nyitrai püspökséget Rosemund markomani király neje Fritigil a IV. század vége körül alapította. Ez tudnillik a keresztény hithez hajolván, sőt megtérvén, s szent Ambrus híret hallván, azt megkérte, miszerint valamely kivonatot a keresztény hitből vele közölne, melyből további oktatást nyerhetne. Mire szent Ambrus jeles levelet készített¹⁾, a királyné várakozásának megfelelt oly annyira, hogy a királyné Sunniat s Fretellát, annak tanítványait Majlandból a keresztény hit terjesztésére az országba hivatván, a nyitrai s olmücsi püspökséget alakította. A legyőzött markomanok helyébe a szarmaták s tótok, azaz morvák következvén, Pannonia északi részét elfoglalták. Noha pedig Nagy Károly császár őket meghódította, mindazáltal a keresztény vallás nagy pártolója lévén, őket vallásos haladásukban nem csak nem akadályozta, hanem Arno salzburgi érsek alá rendelvén, inkább elősegítette. Panuoniának része, s az egész nyitrai tájék Moraviában későbbben lorchí, azután paszaui érsek alá jutván, a keresztény hitben annál inkább haladott, minthogy Moravia fejedelmei szinte a keresztény vallásra térének meg, s Privina herczeg szent Emerán templomát Nyitrán alapította. Methodius és Cyrill testvérek 863. évben Thessalonikából Nyitrán megjelenvén, a hitterjesztését folytatták. Mindkettő Romába II. Hadrian pápától meghivatván, s hitelességöket bebizonyítván, Methodius mint ugyanazon pannoniai s morvai részek érseke visszaküldetett, Cyrill pedig Romában a szerzetesek közé állott²⁾.

¹⁾ S. Paulinus in vita S. Ambrosii.

Methodius idővel némely morvai egyházakban a tót nyelv használatát a romai liturgiába béhozván, ezt pedig a szomszéd német egyház főnökei neheztelvén, s Romába jelentvén, VIII. János pápa e vitát úgy döntötte el, hogy ezután az Evangéliom ez egyházokban tót nyelven olvastassék, s magyaráztassék ugyan, de a liturgia átalában latin nyelven tartassék. Ez alkalommal a pápa Vichin német áldozárt, ki Methodiust Romába kísérte, nyitrai püspöknek felszentelte. Noha pedig a magyarok Árpád vezér alatt Pannonia s Moravia részét elfoglalnák, a nyitrai püspökség mindamellett tulajdon kormányzói alatt maradt addig, míg azt VII. Leo pápa 938. év körül Gerard paszaui érsek alá rendelte, ki oda papokat küldvén, a hiveket oktatással s isteni szolgálattal ellátta. Gejza vezér alatt Piligrin paszaui érsek VII. Benedek pápától felhatalmazva, Pannonia s Moraviában püspököket s papokat rendelvén, a nyitrai egyházi tagokat (káptalant), kik a régi káptalan maradéka lévén, püspök s prépost nélkül voltak, új főnök azaz prépost alá rendelte, ki azon vidéket püspöki hatalommal kormányozta. Azért olvassuk szent István azon 1006-ik évi oklevelében ¹⁾, melynek tartalma szerint a nyitrai káptalant birtokkal adományozta, hogy kilencz romai egyháziakat talált, kik szent Emerán temploma kanonokainak neve alatt az Istent anyagi karokkint dicsérték oly buzgón, hogy a király is azokhoz csatolva, több napokig azt tevén, a szent zsolosmákat velök együtt énekelte.

*) Szent Cyrill Moraviának nem csak Apostola, hanem más tekintetből is igen hasznos volt, ki tudnillik a tót betűk szerzője, s a tudományok főpártolója lévén, mind a szent írást, mind az egyházi zsolosmákat s liturgiát tót nyelvre fordította. Lásd Kohl Introd. in Historiam et rem literar. Slavorum sive Histor. vers. Slavon. pag. 124. et seq.

¹⁾ Az 1006. évben kijött oklevelet e czimű munkában olvashatni: *Episcopatus Nitriens. ejusque praesulum memoria Posonii 1835. 94. s köv. lap.*

28. §. *Szent István a nyitrai püspökség alapítója.*

Ámbár nyilvános és tagadhatlan tanúságokkal be nem bizonyítható, hogy szent István király a nyitrai püspökséget alapította, mindazáltal oly védvek harcolnak e vélemény mellett, hogy mást alig lehet mondani, mint hogy e megye ugyan azon szent királytól származott ¹⁾. Valóban a nyitrai káptalan a legrégiebb időktől fogva azon hagyományt vitatja, hogy szent István a nyitrai püspökséget régi alakjába helyezvén, s alapítván, arra Beszterd *) püspököt nevezte. Mi előtt azonban azt a többi püspökségekhez képest megadományozhatta s környeztethette volna, meghalálozott. Mely hagyomány annál nagyobb érdekű, minthogy a káptalan szent István kora alatt, sőt az előtt már létezett (27. §.), s máig létez. Nem tagadhatni ugyan, hogy az érintett oklevél czíme, s akkor még nem szokott kezdete ellen kifogást tehetni, azonban e kifogás könnyen megszűnik, ha arra figyelmeztünk, hogy ilyes szokatlan czim a leíró által becsuzhatott a nélkül, hogy az oklevél többi tartalma megmásíthatnák, mint azt más esetekben is tapasztalhatni. Továbbá ha a körülményeket jól megfontoljuk, alig tehetünk mást fel szent Istvántól, mint hogy Nyitrára is az egész tájék vigasztalására püspököt helyezvén, az ottan s a környékben létező számos keresztényeket lelki oktatással ellátta. A nyitrai püspökök közül figyelemre méltóbbak voltak e korszakban az említett Beszterd, ki Timon szerint nyitrai prépost, Schmitth, Du Mesznil s mások után szent István által kinevezett püspök volt. Szent Gellért püspök életleírója őt szinte püspöknek nevezi, minthogy pedig semmi más honi megye őt püspökének nem vallja, nem lehet őt máshová helyezettetni, mint Nyitra megye püspökei közé. Ez többekkel együtt Vatha lázadása alatt életét a

¹⁾ Péterfy Sac. Concil. Hungar. part. 1. pag. 44. Cap. XI. alias XXII.

vallásért vesztette. Besztert halála után a püspökség javaitól megfosztatván, s püspököt el nem tarthatván, a prépostok kormánya alá rendeltetett, kik azt helytartóilag igazgatták addig, míg annak birtokába első Miklós püspök jutott. Ez, ki előbb szinte prépost volt, első lön, kit évkönyveink Beszterd után 1133. évben püspöknek neveznek ¹⁾. Utódai közül valának: I. Jakab, ki a szalkai apátságot a szent benedekiek részére Trencsin mellett alapította; Ádám, ez a tatárok pusztítása alatt Sajó vizénél elesett; III. János, ki I. Károly király alatt nyitrai örökös főispán méltóságával feldiszittetett. Az elősorolt püspökök s azoknak többi társai tudnillik a káptalan ²⁾ a megyebéli papok s szerzetesek a keresztény hitet Nyitra megye területében oly előmenetellel terjesztették hogy annak sokasága az ur népévé vált, s számosan megkereszteltettek.

*) Péterfy s mások Beszterdet Benethának is nevezik. Lásd Péterfy S. Concil. Hungar. part. 1. pag. 12.

**) Chermel Dénes magtalan maradván 1264. évben a nyitrai káptalannak a király helybehagyásával jószágait végrendeletileg oly feltétel alatt hagyta, hogy a káptalan őt holtá napjáig tisztelegesen kitartsa. Georgii Fejér Codex diplomat. Tom. IV. V. III. pag. 241.

29. §. *A pécsi püspökség s káptalan.*

A pécsi püspökség, mely hajdan Juvavia (Salzburg) érsekség része volt, szent Istvántól 1009-ik évben káptalanával együtt alapítottatott ²⁾. E püspökség területét Tolna, Baranya, Posega s hajdani Valkó megyék képezték. Határai mindazáltal a körülményekhez képest majd tágasb, majd szűkebbek voltak, s azért nem is csodálkozhatni, hogy

¹⁾ Kerchelich in Histor. Episcop. Zagrab. és Episcopat. Nitriens. et praesul. memor. Posonii 1835. pag. 133.

²⁾ Az alapító oklevelet lásd Pray Specim. Hierar. Hungar. czimű munkáj I. rész 224. lap. Koller Histor. Episcop. Quinque Eccles. Tom. I. pag. 62. Roka vita veszprém. praesul. pag. 10. Batthyányi leg. Eccl. lib. 1. pag. 371.

azok felett a kalocsai s pécsi püspök közt vita támadt, mely azonban a pécsi részére döntetett el ¹⁾. Mindazáltal idővel a pécsi püspökség egy része a zágrábi püspökséghez csatoltatván, határai szűkebb korlátok közé szorítottak. E püspökség előkelőbb diszei közé tartozik, hogy püspökei érseki köpennyel élhetnek. Első, ki 1190 évben e diszszel megkülönböztetett, Kálán püspök volt. Ez III. Bela király alatt Horvát s Dalmát országot püspöki működései mellett lelki szolgálattal ellátván, s az utolsó tartományban a patarenek tévtanait megczáfolván, s kiirtván hazájának, s az egyháznak annyi szolgálatot tön, hogy az egyház feje őt s utódait az érintett kegyelemmel megajándékozta. Nem tagadhatni ugyan, hogy Fülöp esztergomi érsek e jogot 1263. évben kétségbe huzván, az iránt nagy vitát támasztott, minthogy Pál akkori pécsi püspök magát az esztergomi érsek törvényhatóságából épen azon okból kiváltottnak állitná ²⁾, s ámbár e vita későbbben is megújított, mégis mindenkor úgy döntetett el, hogy a pécsi püspök régi joga mellett meghagyatva, az esztergomi érsek törvényhatósága alól soha ki nem bocsáttatott. Jelen korszak püspökei közül a jelesbek Bonipertus, kiről ámbár sokat nem tudunk, mindazáltal már e tekintetből is emlékezetre méltó, hogy a pécsi püspökök névsorát ő kezdette, s hosszú ideig püspökségét kormányozta. Utódja Maurus vala, kit 1057. évben a püspökök között találunk, s kit I. András király alatt Rado nádor lelki atyának választván, birtoka részével megajándékozott ³⁾. Tudós Belius Jobot is az ekkori pécsi püspökök közé számítja, mondván, hogy innét az esztergomi érsekségre átvitetett. Ennek, ha igaz, történnie kellett Antimius püspök után, ki 1158-ik évben meghalálozott. II. Makarius, ki Job után 1163. évben követ-

¹⁾ Pray ugyanott 1. rész. 233. lap.

²⁾ Pray idéz. munk. 1. rész 238. lap.

³⁾ Péterfy Conc. Hung. part: 1. pag. 11—14.

kezett. Kálán, kit már előbb említettünk, s 28 évig a megyét igazgatta. Bertalan, ki 48 évig megyéjét káptalanai segítségével bölcsen kormányozta. Ez alatt az országunkban létező remetek társaságba gyűlvén össze, első magyar rendet szent páliak neve alatt honunkba képezni kezdetek, miután Bertalan püspök számukra kolostort s egyházat Patachon 1225-ik évben szent Jakab czime alatt építtetett, s közös szabályt részükre alakítván, őket jövedelmekkel ellátta volna. II. András király Bertalan püspök személyes érdemeit, melyekkel magát Jakab aragoniai királyhozi négyszeres követségében kitüntette, megjutalmazni, s annak e küldöttségekben tett költségeit potolni akarván, őt 1235. évben Boda, Nyárad, s Maza földekkel megajándékozta ¹⁾. Bertalan utódai közé tartoznak Job, s II. Pál. Ez tudománya által magát különösen kitüntette, s mind ő, mind elődei a káptalan, papok, s szerzetesek segítsége mellett oly buzgósággal törekedtek a vallást terjeszteni, hogy már e korszakban az egész tájékat áldással elárasztották.

30. §. *A váci püspökség s káptalan.*

Több újabb kori írók megegyeznek abban, hogy a váci püspökséget szent István alapította, noha annak alapítási évét ki nem nyomozhatnák. Minden körülmények azonban oda látszanak nyilatkozni, hogy a váci megyét élete végével több más megyékkal együtt alkotta, a templomot utódaira bizva. Területe e megyének körül belül ugyan az volt, melyett ma foglal ²⁾. A székes egyház, mely I. Gejza királytól veszi eredetét, szinte azon viszonyokon ment át, melyeken a megye. A tatárok mindkettőt egyenlően pusztították, s csak IV. Béla királynak köszönhetik helyre állíttatásukat, kinek munkáit Báthory Miklós váci püspök olaszhonból művészek s gyárosokat honunkba idéz-

¹⁾ Koller Histor. Episcopa. Quinque Eccles. Tom. II. pag. 91.

²⁾ Péterfy Concil. Hung. part. II. append. 1. Synodi 1629. celeb.

vén, nagylelkűleg felsegitte, s ápolgatta. Mi a káptalant illeti, ez országunk elejétől fogva azon általános viszonyokat szinte tapasztalta, melyek honunkat pusztították. Valamint tudnillik Vatha lázadása s más nyugtalanságok, de különösen az 1241. év az egész országra nézve pusztító, úgy a váczi káptalannak is veszélyesek voltak, s ez utolsó csata annál vésztelyesbé lön, minthogy a tatárok nem csak a káptalan vagyonát, s jószágait, hanem még levéltárát is pusztították. A váczi püspökök névsorát Kelemennel kezdjük, ki egyike volt azon püspökök közül, kik a Vathaiak dűhét túlhaladván, I. András királyt 1046. évben Fejérvárott megkoronáztaták. Kelement követé Áron, ki I. Gejzától Nógrád s Alpár hajdani várakkal megajándékozott. Ennek utóda Marcell vala, ki II. István, s vak Béla királyok, sőt az egész ország támaszszá lön. A váczi jelesb püspökök közé továbbá számittatik Boleslaw, kit II. Bela király mint keresztfiát s váczi püspököt Lelesz pusztával megajándékozott. Ő azt azonban a prémontréiek számára kolostor s ékes egyházzal feldiszitván, azoknak átadta. Bricci olasz származatu, ki bibornok s kormány tanácsossá lön. Vanchai István, ki tudománya s bölcsessége által nemzetségét felékesitván, s az esztergomi székre átvitettván, szinte bibornoknak neveztetett, ki mint apostoli követ Esztergomba nemzeti zsinatot tartott. I. Fülöp, ki Kún László király hitvesének korlátnoká, s Nógrád megye főispána vala. I. Tamás és Haab (Aba); amaz eleve a királyné, azután a király korlátnokának választatván, egyszersmind Pilis megye főispánná neveztetett. Emez pedig utolsó püspöke volt Vácznak e korszakban, s Omodé Nádor, kitől némelyek szerint az Amadéék családja származik, testvére volt. Ez egyházmegye kormányzói szinte azon buzgó munkával főkép foglalkoztak, hogy a keresztény vallást meggyőjökben részint terjeszszék, részint fentartsák, s ápolgassák. Mit szerencsés sikerrel véghez vittek.

31. §. *A váradi püspökség s káptalan.*

Hogy e püspökség szinte egyike azon megyéknek, melyeket szent István magyar király alapított, világos, mert ha szent István király Nagyváradon egyházmegyét nem alapított volna, akkor az egész tájékat, mely a váradi megye területét képezi, későbbben más szomszéd megyékből kiválasztania kellendett. Hogy pedig ez megtörtént, semmi adatokból meg nem mutathatik. Továbbá azokat, kik a váradi püspökséget sz. László királytól alapítottoknak állítják, Turóczi ezen szavai czáfolják, melyeknél fogva ő már Salamon király alatt a váradi püspököt említi, mondván hogy Gejza vezér Vatha grófot, s a váradi püspöket Salamon királynak túszul küldette ¹⁾. Továbbá 1609. évben Nagyváradon szent István s szent László királyok szobrai alatt oly felírás találtatott, mely azt foglalja, hogy nagy Lajos király alatt a negyvenedik püspök, tudnillik Demeter a váradi megyét kormányozta, minthogy pedig Demeter Sixtus püspök után, ki Kálmán király alatt a megyét igazgatta, a 21-dik püspök vala, nyilván világlik, hogy Kálmán király előtt tizenkilencz püspök a váradi megyét már kormányozta legyen, ennél fogva a megye csak ugyan szent István királytól keletkezett ²⁾. Ezeknél fogva a nélkül hogy e tárgy felett hosszabb vitába ereszkedjünk, több tudósok után bizonyosnak fogadhatjuk el, hogy szent István a váradi megyét alapította, ámbár nem tagadhatjuk, hogy szent László király Nagyváradot várossá emelte, s székes egyházzal ékesítette. Mi továbbá a káptalant illeti, arról sem lehet kétség, hogy azt is szent István király alapította, minthogy minden más püspökséghez káptalant is ragasztott. Noha pedig a püspökök névsorát nem birjuk,

¹⁾ Turóczi Chronic. Hungar. pag. 121. Schvándtnernál.

²⁾ Keresztury Aloys. Compendiar. descriptio fundation ac vicissitud. Episcopat. et Capit. Magnovarad. 1806. §. 8. pag. 19. 20. 21.

kik a váradi megyét szent Istvántól kezdve Kálmán királyig igazgaták, a megyének mindamellettt akkori virágzó állapotáról bizonyosságot tesznek minden későbbi adatok. Kálmán király óta azonban már a püspök rendes sorát birjuk. Így Kálmán király 1103. évi oklevele Sixtus püspöket már érinti. Annak utóda Valter püspök lön, ki alatt 1133. évben II. Bela király alatt Felician esztergomi érsek Váradon nemzeti zsinatot tartott. Valtert követé Esztorád Mátyás, ki eldődei példáját utánózva, szent vallásunkat minden sérelem ellen védvén, azt egész megyéjében uralkodóvá tenni törekedett. Utóda I. Mihály volt, ki alatt káptalanának Martir esztergomi érsek ajándékozta 70 helység dézmája II. Gejza által megerősítettett. Őt I. Miklós követé, ki után II. Miklós és I. János következett, emez alatt László királynak a szentek közé soroztatása történt. Minthogy pedig az ily szertartás előtt az eltakarittatás helyén történni szokott nyomozásokon III. Bela király, a püspök, s nagy sokaság megjelent, a váradi egyház s maga a püspökség szinte megtiszteltetett. Azt Elvin, emezt pedig Simon püspök követte, ki több pápai megbizottságokban pontosan eljárta. Utóda Sándor vala, kire Honor pápa, miután IV. Bela király hitvesétől elválni kívánczozott, annak ügyét bizván, a pápának válaszolt, hogy az elválásra törvényes okot nem találván, a királyt nejétől nem választhatja el. E püspök továbbá szíven viselvén az egyház érdekét, a vallást egész megyéjében terjesztetni törekedett. Utána Benedek következett, kit az akkori divat szerint a káptalan választott. Ezt a pápa atyailag serkenté fel, miszerint a keresztény hiveket a pogányoktól elválasztva, az elcsábítástól őrizze. Mit ámbár okkal moddal végre hajtani törekedett, mindamellettt a tatárok berohanása akkor történvén, az egyház, a püspökök s kanonokok lakásai, a szentek sirjai általuk elpusztittattak, számos keresztények megsértetve, s megöletve a megye pusztulásához közeledni

látszott, azonban a király, s a püspök munkásságuk s buzgóságuk által e megyét újdán feltámasztani törekedtek. Utóda Vincze lőn, ki előde nyomait követte. Ennek utódai közül Lodomer, ki az esztergomi érsekségre vitetett, nevezetes Ezt ámbár nem közvetlenül követte Imre, ki e korokban utolsó püspök volt, s a megyét számos évig igazgatván, abban szent vallásunkat egész tehetségéhez képest terjesztvén, s hivei üdvét előmozdítani törekedvén, a tatárok pusztításai által okozott károkat is helyre ütni iparkodott ¹⁾).

32. §. *A veszprémi püspökség s káptalan.*

Ugyanazon időben s alkalommal, melyben szent István király a pécsi s győri egyházmegyét alapítá, a veszprémi püspökséget is állította fel, mint azt nemcsak a megye helyezete, hanem maga az alapíttatási oklevél is bizonyítja ²⁾. Ugyanazon oklevélből az is kivehető, hogy a veszprémi püspökség Somogy, Szala, Fejér, Veszprém s Pilis megyékre terjedt. Szent László király azonban mind a megyét, mind az egyházat új adományokkal meggazdagította. Miből az következett, hogy a veszprémi püspök birtokát, némely esetekben más püspökökkel például az esztergomi érsekkel könnyebb közlekedés, igazgatás, vagy mostoha csapások okáért felcserélte, valamint azt a 13-ik század oklevelei bizonyítják ³⁾. Hogy továbbá a veszprémi káptalan szinte szent Istvántól veszi eredetét; mind abból érthetjük, hogy minden püspökségnek kiegészítő része a káptalan, s szent István azt más megyékben is alapította, sőt a régi okiratokban annak prépostja főesperességei, s kanonokai

¹⁾ Pray Specim. Hierarchiae Eccles. Hung. tit. Episcopat Varad. Keresztury Compendiar. Episcop. et Capit. M. Várad. descriptio. §. 13. pag. 33. et seq.

²⁾ Az oklevelet Pray idézett munk. olvashatni I. r. 260. lap.

³⁾ Pray Specim. Hierar. Eccles. Hungar. pag. 277—284.

neveztetnek ¹⁾, s szent István király életleirója különösen említi, hogy a káptalanokat a püspökök felügyelése alá rendelte ²⁾. A veszprémi püspök kiváltságai közé tartozik, hogy ő Magyarország királynéját koronázza, s midőn a királyné Magyarhonban az országot személyesen kormányozza, annak korlátnokai. S noha évkönyveink némely eseteket elősoroznak, melyekben a váci püspökök a királyné korlátnokai voltak, az esztergomi érsekek pedig némelykor azt megkoronázták, mindazáltal az esetek csak kivételek lévén, maga a jog egyedül a veszprémi püspököt illeti. Minek következtében Zsigmond király, miután Rozgony Péter veszprémi püspök bebizonyítaná, hogy e jog szent István király óta a veszprémi püspök tulajdona, 1425. évben azt annak részére ujdán erősítette meg ³⁾. Ez utolsó jogról későbbi időben ismét vita keletkezett az esztergomi érsek s veszprémi püspök között, de kölcsönös egyetértés következtében a veszprémi püspök részére döntetett el. Noha pedig az esztergomi érsek II. Ulászló királynak Anna nejét egyedül azon okból koronázná, mivel a veszprémi püspök akkor még felszentelve nem volt, mindamellett a király minden jövődő vita elkerülése végett a veszprémi püspök jogát új oklevéllel megerősítette ⁴⁾. A veszprémi püspökök közül jelesbek valának: I. István, ki 1009-ik évben első püspöknek rendeltetvén, a veszprémi egyházi kormányzók sorát kezdette. Gizela királynét azonban korábban, azaz mint kijelelt veszprémi püspök koronázta. Máté, kinek beigtatási évét határozottan nem tudhatni ugyan, de hogy 1082. év előtt veszprémi püspök volt, szent László királynak ugyan az évi leveléből világos, melyben veszprémi

¹⁾ Ugyanott I. rész 263. lap.

²⁾ Chartuit. vita S. Steph. pag. 419. apud Schwandtner Scriptor. rer. Hungar.

³⁾ A megerősítő levelet lásd Pray idézett munk. 284. s köv. lap.

⁴⁾ Ugyanott 289.

püspököknek neveztetik ¹⁾). Robert, ki a veszprémi egyházat 15 évig kormányozván, s annak kincseit tetemesen szaporítván, azt drága öltönyök, arany s ezüst edényekkel ellátta, s 1225. évben az esztergomi püspökségre vitetett át. Zalánd, ki a tatárok pusztítása után saját jószágán Tatika s Szánthó várakat építetvén, ezen jószágokat holta után a veszprémi egyháznak hagyta. Mi IV. Béla király által is megerősítettet. Pál, ez udvari korlátnok hivatalát viselte, s végrendeletében szinte nagy kincset hagyott a veszprémi egyháznak. Abból Kún László király veszprémbeni léte alkalmával az ország szükségére nagy összeget vevén fel, annak kifizettetése fejében 1275. évben az egyházat Zerethne földdel ajándékozta meg ²⁾). Utolsó e korszakban Benedek püspök vala, s mind ő, mind a többi püspöktársai papjaikkal együtt a keresztény vallást oly szerencsés eredménnyel e megyébe terjesztették, hogy az egész tájékban uralkodóvá válván, áldást mindnyájokra árasztott. Mi a székes egyházat illeti, azt Gizela szent Istvánnak ajtatos, példás, és istenfélő neje ujdán építetvén, arany s ezüst ékszerek, s minden szükséges ruházattal feldiszitette ³⁾); Fulczer veszprémi prépost s III. István király udvari papja pedig Zala megyében fekvő jószágaival megajándékozta ⁴⁾).

33. §. *A zágrábi püspökség és káptalan.*

Szent István király utódai hasonlóan a magyar egyház elrendezéséről gondoskodván, s annak nyomait követvén szinte püspökségek, káptalanok, apátságok s más egyházi intézeteket alapítottak. Ilyen vala szent László király, ki a zágrábi püspökséget alapította, valamint azt több rendü iratok

¹⁾ Pray idézett munkája 293. lap.

²⁾ Codex diplom Georg. Fejér Tom. V. vol. II. pag. 265.

³⁾ Chartuit. vita S. Stephani apud Schwandtner Scriptor. rer. Hungar. part. 1. pag. 418. Viennae 1746.

⁴⁾ Egyházi értekezések 1821. III. köt. 181. lap.

ugymint ok- s királyi levelek kétségkívűlinek teszik ¹⁾. Noha pedig alapíttatása évét nyíltan meg nem határozhatjuk, minthogy azonban szent László király 1091. évben a horvátországi kunokat győzvén meg, s Álmos rokonát királynak oda rendelvén, mind a pogányságot onnét kiirtani, mind pedig a már ottan tartózkodó keresztényeket hitőkben megerősíteni törekedett, a zágrábi püspökséget ugyanazon idő körül alakítottnak vesszük. Ámbár továbbá némelyek azon véleményt pártolják, hogy hajdan e püspökség Csaszmán alapíttatott, mindamellett azt alaposnak nem tarthatni már azért is, mert a király e megyét zágrábinak nevezvén, azáltal maga is tanusítja, hogy azt nem Csaszmán, hanem Zágrábban alapította ²⁾. Mi pedig a káptalant s székes egyházat érdekli, azt szent László szinte Zágráb városában alapította, minthogy nyíltan mondja, hogy a zágrábi megyét, egyházat s kolostort (azaz a püspök s kanonokok lakját) alapította ³⁾. Mi pedig a megye területét illeti, azt II. András király leveléből ⁴⁾ kivehetjük. Szent László tudnillik elfoglalván Slavoniát, s a zágrábi püspökséget, ennek határait Valkó folyóig tűzte ki, s így északfelé a pécsi megyével határos lön; déli s keleti része Száva folyóig terjedt, nyugati része pedig Dráva folyóig haladván, Stiriával határos. A zágrábi püspökség jelesb főpásztorai valának Duh, kiről oklevelek hiányából sokat előszámlálni nem tudunk ugyan, mindazáltal azon tekintetből is említést érdemel, hogy a zágrábi püspökök névsora vele kezdődik. Szingidun, kit Kálmán király Dalmatiába utazván, különösen kitüntette, Francica, ki a bácsi érsekségre átvitetett. Prodanus, ki három birtokot vevén, kettővel káptalanát, a harmadikkal

¹⁾ Kerchelich Histor. Eccles. Zagrab. pag. 1. Pray Specim. Hierar. Eccles. Hungar. part. 2. pag. 306. et seq.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Ugyanott I. rész 310. lap.

pedig a templomos lovagrendet ajándékozta meg ¹⁾). II. István, ez a zágrábi káptalant saját dézmájának részével megajándékozván, a csaszmai társas káptalant prépost és 12 kanonokkal tulajdonából 1232. évben alapítván ²⁾, a spalato i érsekségre átvitetett ³⁾). Fülöp, ki szent Márton birtokot IV. Béla király helybehagyása mellett egyháza számára vette ⁴⁾). I. János, ki zágrábi prépostból püspöknek választott. Mihály, kit III. András király püspöknek nevezett, VIII. Bonifác pápát megelőzni akarván. S valóban Mihály a püspökséget elfoglalván, számos kedvezőket András részére Robert király ellen hódított. Ezen egyházmegye püspökei paptársaikkal együtt oly buzgósággal térítették meg Horvátország népét, hogy a keresztény vallás még e korokban annak minden részeibe elfogadtatott.

^{*}) Kálmán király Dalmatiát elfoglalván, az ottan már létező spalato i érsekséget, melynek birtokosa egyszersmind Dalmatország áldora (primas), megerősítette. A spalato i (Spalatro, Salona nova) érsekséghez a czengi, vagy szegniai püspökség, mely 1180. évben alapított, a modrusi vagy korbavi, melyet Péter spalato i érsek tulajdon jövedelmeiből ugyan azon év körül felállított, a makarskai, naronai, stagnoi, s bosznai, mint segédpüspökséghez tartoztak. Lásd Farlati Illyria Tom. 3. pag. 213.

34. §. *A szerémi püspökség s káptalan.*

A szerémi püspökségről itten szót emelvén, nem azon régi szerémi püspökséget említendőnek vélem, mely a VI. század végével megszűnt, hanem egyedül arról szólni szándokom, mely magyar királyaink alatt keletkezett. Ennek alapítója pedig Ugrin kalocsai érsek volt ⁴⁾, ki a Dráva s Száva közti tájékat a patarenek s nem egyesült görögök tévtanától megszabadítani akarván, arra legcélszerűbb

¹⁾ Farlati Illyria Tom. V. pag. 355. Kerchelich Histor. Episcop. Zagrab. pag. 78.

²⁾ Farlati Illyria Tom. V. pag. 364. Fessler Geschicht. der Ungern II. B. Seite 954.

³⁾ Koller Episcop. Quinque Eccles. Tom. II. pag. 168.

⁴⁾ Salággí Steph. de statu. Eccles. Pannon. lib. 3. cap. 1.

eszköznek tartá, püspököt oda helyeztetni, ki őrállóul az ur népét őrizvén, oda törekedjék, hogy Üdvöztőnk vallása terjedjen, s az eltévedtek visszakerüljenek. Mit annál inkább szükségesnek tartott, minthogy megyéje oly tágas volt, hogy ő magánosan azt kívánsága szerint lelki szolgálattal el nem láthatta. Püspöki laknak Cuchet, vagy Kew nevű, a Duna partján Szemendria átellenében fekvő üres kolostort jelelte ki. Mit annál könnyebben tehetett, minthogy a kolostor jövedelmei is annak eltartására elégségesek voltak. Ezeknél fogva Ugrin érsek IX. Gergely pápát szándokáról értesítvén, s annak beegyzését kérvén, a pápától az ügy megvizsgáltatása után kérelme végbevételére II. András király helybehagyása mellett felhatalmaztatott ¹⁾. Későbbben pedig Ugrin a megyét nagyobbítani akarván alsó Szerémet, vagyis azon tájékat, mely Szerviába esvén, IV. Béla hitvese Mária királynée volt, a szerémi megyéhez kapcsolni igyekezett, s noha célját e tekintetből el nem érte, mindamellett nyilvános, hogy Szerémnek a szávántuli vidéke is már akkor része volt Magyarhonnak. Mi az alkottatás idejét érdekli, azt IX. Gergely pápa Ugrin érsekhez intézett leveléhez képest ²⁾ 1230. évre tűzhetjük. Mi annak területét illeti, az Kew kolostor s ahoz tartozó keletfelé fekvő tájakra terjedt. Annak püspökeit illetőleg jólehet a megye előbb keletkezett, mindamellett régiebb püspököt mint Olivért, ki 1247. évben kormányozni kezdett, nem lelhetni. Ez az által tüntette ki magát, hogy ámbár csekély jövedelmeket birna, mégis a szerémi káptalan prépostját a pápa engedelme mellett saját birtoka részével tudnillik Zlacho nevű majorjával megajándékozta. Miből a szerémi káptalan alapítatása, s annak régiségéről meggyőződünk. Azonban e püspökség székes egyháza, mely Kewben létezett, az 1248.

¹⁾ A pápa megengedő pecsétlevelét lásd Pray Specim. Hierarch. Hung. part. 2. pag. 364.

²⁾ Pray Specim. Hierarch. Eccl. Hung. part. 2. pag. 369. et seq.

évbeni kunok s tatárok berohanása által döntetvén el, IV. Incze, pápa helyeslése mellett a püspöki széket Mitroviczra, későbbben pedig Bánmonostorra vitetett át ¹⁾. A megyének többi püspökei közül jelesbek voltak János, ki egyszers mind orodi prépost volt; I. György, ki e korszakban utolsó püspöke volt a megyének. Ez egyházmegye püspökei paptársaik segítségével mellett annyi buzgósággal terjesztették a keresztény vallást, hogy a szerémi népesség annak boldog hatását minden alkalommal érezte.

35. §. *A bosznai püspökség s káptalan.*

Mit a szerémi megyéről mondtunk, azt szinte jelen püspökségről is említve, nem a régi Boszniában alapított, hanem királyaink által szerzett püspökségről szólunk. Ennek tárgyalása már Imre király alatt történt, midőn Casemariai János apostoli követ 1199-ik évben a patarenok s görögök megtérítésére érkezvén, célját szerencsésen elérte, s kezdett munkáját befejezendő a pápát s a királyt sürgette, hogy a nem régiben meghalt boszniai görög püspök helyébe egy latin püspököt oda rendelnének. Ez ügy azonban mostoha körülmények miatt elhalasztatván csak II. András király alatt sikerülhetett. Ő tudnillik azt Ugrin lelkes kalocsai érsekre bizván, s ez által a tartomány az ottan divatozó tévtanoktól tisztittatván ki, nem sokára Jakab prenesti püspök s pápai követ által Boszniában püspökség s káptalan alakított. Azokat fia Kálmán Gallicia királya s Tótország vezére birtokkal megajándékozván alkotójuknak tekintethetik. Mely helyen a megyének tűzte ki a püspöki széket, nem könnyen tudhatni. Mindazáltal azt vélik mindnyájan, hogy Szerai nevű várost lakhelyének rendelte. A boszniai püspök eleve Spalatro, azután ragusai érsek alá tartozván, később a kalocsai érsekséghez szomszédsága miatt ennek törvény-

¹⁾ Pray ugyanott.

hatósága alá rendeltetett. Püspökei közül ezek emlékezetre méltóbbak: János, ki szent Domokos rendüektársaságában számos patarenek, görögök s más tévtanítókat megtérítvén, a megye első püspökének neveztetett. Pousa, kit némellyek János püspökkel ugyanazonnak lenni hibásan vélnek. Mert János püspök sz. Domokos rendébe visszatérvén, annak kormányát vállalta fel, s mint szerzeti kormányzó 1253. évben halálozott meg, holott Pousa még 1254. évben a püspökséget viselte. Utolsó püspök e korszakban Tamás volt. E megye püspökei szinte törekedtek szent vallásunkat minden alkalommal terjeszteni, ápolgatni, s mindenütt uralkodóvá tenni annál inkább, minthogy elszakadt görögök közt lakván, arra elegendő okot találtak.

A többi, Serviában létezett egyházokról, ugymint az ipeki érsekség, vagy patriarkaságról, s ahhoz tartozó vidékekről, mint-hogy már akkor a görög nem egyesült egyházat követték ¹⁾ szólani feleslegesen tartjuk.

36. §. *Több görög községek visszatérnek az egyházba.*

Ámbár a görög egyházi meghasonlás Magyarhonban is elharapodozván, a szent István által alapított, s a magyar papság által terjesztett vallást megcsonkítaná, s számos követőkre találna, mind a mellett sokan visszatérvén az egyházba, a hivek számát gazdagon öregbítették. Ilyenek voltak a moldaviai oláhok, kiket IX. Gergely pápa a Robert esztergomi érsek által megtérített kunokkal együtt Esztergom megyéhez tartozó segédpüspök alá rendelvén*), lelki vigasszal s szellemi oktatással ellátott. Ilyenek valának az oroszok, kik I. András, Kálmán, s II. András királyok alatt oroszországot elhagyván, s Magyarhonba költözvén, az őshitű egyházba oly nagy számmal tértek vissza, hogy a 13. században Imre király III. Incze pápát arra megszólította, miszerint azok részére tulajdon püspököt Magyarhonban kiszemelne. Nehéz lévén azonban e megtért, de az országban szerte lakó

*) Pray Specim. hierarch. Eccl. Hungar. part. 2. pag. 480.

népet tulajdon püspök alá rendelni, a pápa azt az illető latin püspökre bízta, kik megyebéli lelkészeik által a népet saját szertartása mellett oktatták, s minden lelki szolgálattal ellátták, oly buzgósággal, hogy ugyan azon század közepe körül ismét új követséget küldöttek IV. Incze pápához azon okból, hogy saját püspököt nyerhessenek ¹⁾). Tulajdon szertartásu, azaz a munkácsi egyesült görög püspökség azonban csak a következő korszakban II. Ulászló király alatt számukra alapíttathatott, melyről illető helyén szólandunk. Mindezekből nyilván világlik, hogy szent István első magyar királynak buzgósága s törekedése a keresztény vallás terjesztését illetőleg szerencsés sikerrel koronáztatott, s az általa s utódai által alapított, s a kereszténység közös atyja által megerősített püspökök, káptalanok, s a papság segítségével a keresztény vallás még ő alatta oly mély gyökereket vert hű magyarai szívében, hogy az minden ellene támadt viharok, s mostoha viszonyok ellenében is azokból többé ki nem törültethetett, hanem mindinkább haladván, s az ország minden részeiben terjedvén, a trónt s alkotmányt biztosítá, a népet nevelte s felvilágosította, a nemességet s előkelőbbeket az igazság s józanság korlátai közé szorítva, az egész hazára áldást s boldogságot árasztott.

^{*)} Némelyek azt vélik, hogy e püspökség a milkói volt. Mindazáltal e véleményt nem pártolhatjuk azon oknál fogva, mert a következő korszakban megmutatjuk, hogy a miklófi püspökség nem más, mint az Arga városából (argensis episcopatus) nagy Lajos király által Milkóra átvitetett püspökség, s későbbben keletkezett.

37. §. *A vallásért működtek a keresztesek.*

Valamint Európának egész nyugati része a keresztény vallás terjedését keresztes hadak felvétele által hősileg felsegítette, úgy Magyarország s királyai is ugyanazon czélt előmozdítván a keresztes hadakat nem csak tartományaikon

¹⁾ IV. Béla király a pápához 1252. évben küldött levele Péterfy e című „S. Concil. Hungariae“ munkáj. I. rész 72. lapj.

átköltözni engedék, hanem személyes összemunkálkodással is felsegítették. Indoka pedig annak, hogy egész nyugat fegyverrel keletnek indult, a többi közt az is vala, hogy az ottani lakosok a keresztényeket a szent földre zarándokolván, azon szent helyeket, mellyek Krisztus urunk tanítása, csodái, szenvedése, s halála által vigasztaltattak, tisztelni akarák, illendőkép el nem fogadták, sőt inkább üldözték. Valóban jőlehet addig míg az arabok azon tájékat birták, a zarándoklók sorsa türhető vala, de miután a Zelczukiák amazokat meghódították, a zarándokló keresztényeket is üldözték, őket kegyetlenül megzaklatták és nem csak vagyonuktól, hanem életöktől is megfosztották. Arról értesítettvén a nyugotiak seregekbe oszlatva, honosiak segítségére siettek. S valóban a franczia, spanyol s angol királyok szent Lászlót vitézségéről elhíresztelt magyar fejedelmet a seregek vezérlésére felszólították. Miután azonban szent László ugyan azon évben az örök létre költözött, Kálmán király pedig az ujdán elfoglalt országot távol léte által elhanyagoltatni nem akarta, a keresztések kiköltözése egy ideig elhalasztatott. Azonban el nem maradt, miután fejedelmek, pápák, s az egész kereszténység arról meggyőződnek, hogy minden hívő jó s Isten előtt kedves cselekvényt viendne végbe, ki e szent munkára méltán elkészülve, az az szent vallásunk szelleme szerint lelkileg minden bűneitől feloldozva, s a kereszténység köztyától teljes bucsúval ellátva magát a keresztés vitézekhez csatolná. Ez szolgált támokul, hogy fejedelmek s uralkodó családokból származott bajnokok s püspökök készek valának, mind a hadakat vezérelni, mind elkísérni, noha az egész terv nagy készületeket kívánván, tüstént nem hajtathatott végbe ¹⁾). E vitézek keresztéseknek nevezettek

¹⁾ Du Fresne glossar. med. et inf. latin. vocibus Crucem assumere Guil. Tyrius lib. 1. Cap. 5. Chronicon Ursperg. 245. Egyháztörténeteink lat. kiad. 3. köt. 170. lap. 9. §. Magyar kiad. 6. §. 198. s. k-lap.

mind azért, hogy céljuk volt, Üdvöztünk szent keresztjét a pogányok hatalma alól kiváltani, mind azért, mivel mellükön veres keresztet viseltek. Az első sereg 1099-ik évben hosszú készüllet, s számos áldozatok után Bouillon Gottfrid lotharingiai herczeg vezérlete alatt Jerusalemben városát elfoglalta, s vezérét a keleti új ország királyának választotta, de egy esztendei uralkodása után meghalálozván országát, utódainak hagyta. Nem szándokom elszámolni, mennyi áldozatokkal összekapcsolva voltak e keresztes hadak, s mennyi ideig tartották meg e tartományokat a nyugotiak, egyedül azt közleni akarván, mit a magyar Egyház s hívei e tekintetben tettek. Azt, ki e keresztes hadak általános folyamával megismerkedni kívánczik, latin Egyháztörténeteink 3. kötete 9. s köv. §-aira utasítjuk.

38. §. II. *András keletnek indul.*

A keresztények állapota különösen pedig a keresztes vitézek sorsa keleten nagyon csökkenvén, s Honor pápa II. András magyar királyt tett fogadására emlékeztetvén, öt keresztes sereg vezérlésére szólította fel. A király tudván, hogy atyjának III. Bélának fogadását teljesíteni kezeskedett, magát a keresztes hadra elszánta, annál inkább, minthogy bátyja Imre király ilyen fogadását szinte nem teljesithette. Költségei e vállalatra nem lévén, az Isten kincséhez nyult, s a veszprémi egyház ékszereit, valamint Gizela királyné 12 marknyi arany koronáját, a rajta lévő drága kövekkel együtt ¹⁾ eladatván, eldőleinek legszentebb emlékét elpazarolta. Spalatonnak tehát, hová minden katonáinak összesereglését rendelte, indult, midőn a pápa levelét megkapta. Leopold ausztriai herczeg Spalatónál egész német csapattal Andráshoz állván, a király a város előtt tömérdek sereggel

¹⁾ Pray dissert. de S. Ladisl. pag. 109. Fessler Geschicht. der Ungern II. B. IV. Buch. 427. S.

jelent meg. A városba szállván, a helybéli püspök, papság, polgárság, s minden előkelőbbek által az egyházba díszme-nettel kísértetett. Honnét Isten áldása által megerősítve terve végrehajtásához fogván, András király 10 ezer lova-saihoz az Erdélyből összesereglett hadakat csatolta, s kato-naságát kölcsönzött velencei hajókra szállíttatván, utnak indult. Péter győri, Tamás egri püspök, Dénes kincstárnok, az újvári s posonyi grófok, s több országnagyai társaságá-ban voltak ¹⁾, s őket az ausztriai seregek is követték. An-drás király az egész sereg fővezérének választattván, tizen-hat nap tengeri utazás után Cyprus szigethez érkezett, hol a többi keresztesek, ugymint Brienne János jerusalemi ki-rály ²⁾, Lusignan Hugo a sziget királya, s Rudolf jerusalemi patriarka őt megköszöntve, fogadták, s hosszasb tanácsko-zás után a had tervébe megegyezve, hajókon Akre (Ptolo-mais) városának indultak, melyet Rikard angol, s Fülöp francia királyok 26 év előtt vettek be, szent János vitézei (maltai leventék) pedig mint erős várat lakásuknak válasz-tottak. Mihelyt ide érkeztek a vitézek, Saladin sultán s fia Conradin tüstént hátrább vonultak. De a király s Leopold herczeg, miután a jerusalemi patriarka az akrei püspök s az egész papság által a szent kereszt ereklejével elfogadtatva, az üdvösség jele előtt fejet s térdet hajtottak, s hódolatuk jeléül azt megcsókolták volna, az ellenséget felkeresvén, to-vább indultak. Akre városát elhagyván, s az éhség s dög-vész által elgyengült keletiek seregeit már kiterjedt hirök-nél fogva elszélesztvén csekély ütközetek után már Jordán folyót is meghaladták. Az innét rögtön visszavonult Conra-din hátramaradt eleségének birtokába jutván, néhány napig a galilei tenger mellett mulattak, s azon szent helyek tiszte-letére, melyek Üdvöztünk működése, tanítása, jótékon-

¹⁾ Katona Histor. Crit. Hungar. Tom. V. pag. 276. 280. Fessler ugyanottan.

²⁾ Közegyházttörténeteink 202. lap. Posony 1844.

sága, s csodái által megszentesítették, buzgón siettek. Meglátogatták Bethsaidát, András és Péter apostolok szülővárosát, imát végzének azon helyeken, hol Űdvöztönk tanítványit választotta, hol száraz lábakkal a tengeren járt, hol a nép sokaságának élelmet szerzett, s boldogoknak vélték magokat, midőn a szent hegy ormán (Keren el hutin, mons Christi) melyen Űdvöztönk imáját többször végezte, tanítványit az üdvösség titkaiba avatta, s nemesen cselekedni, s imádkozni tanította, állának. Tovább haladván, Nazaretbe érkeztek, hol ismét azon házat látogatták meg, hol Maria a megtestesült igét méhébe fogadta, hol Isten fia bölcsesség, kor s kegyelemben az Isten s emberek előtt növekedett. Innét a Tábor hegyén álló, s Mahomed követőitől épített, s hetven toronynyal erősített várat, hős összemunkálattal megtámadták, s noha Mahomed követői erős visszahatással magokat védelmezték, András, Leopold, s a templomos lovagrend a hegy egyik részéről, a másíkról pedig Rudolf patriarka, a jerusalemi s cyprusi királyok oly hősileg megrohanták Tábor várát, hogy az ellenségen eleinte fényes diadalt nyertek, azonban a vitézek közül Raimund tripolisi gróf összeveszvén a Joanniták nagymesterével a keresztes hadakat hátul nem csak nem támogatták, hanem a győzelem eredményét is megghiusították, s a többi vitézek haladását megakadályozták oly annyira, hogy András király már akkor visszamenetelét elhatározta. Látván mindazáltal, hogy az ellenkező vitézek kibékülve közös egyetértésben Feni-
 cziába költöznek, s ottan elfoglalásokat tenni kívánnak, magát hozzájuk csatolta. Azonban Libanon hegy tövébe érkezvén, s ottan minden járást török s arab csapatokkal meggátolva találván, tovább nem haladhattak annál kevésbbé, minthogy seregeiket mind az összetódult keletiek gyengítették, mind pedig a beköszönt tél megemészttette. Mihez az is járult, hogy valaki a pártosok közül András királynak méreggel vegyített italt nyuj-

tatván, őt annyira elgyengítette, hogy kedvét további hadakozásra elvesztette. Ezt látván a keresztes vitézek, Akréba visszaköltöztek, de itten a keletkezett mirigytlől veszélyeztetvén, közmegegyezéssel magok közt elosztott tartományokba vonultak. András Tripolist választotta, hol lakását tűzte¹⁾. Itten azonban hazai szerencsétlen hírekről, tudnillik országának pártokrai eloszlatásáról s belső zavarokról értesítettén²⁾, visszamenetelét elhatározta.

39. §. *András visszajövele Magyarhonba.*

Mindamellet, hogy Rudolf jerusalemi patriarka András király visszamenetelét neheztelné, a király saját országa boldogságát minden külföldi ügyeknél előbbnek vélvén, miután a Joanitáknak vendég szeretetöket, s nagy-lelkűségöket megköszönte, s öket a szegények iránt további jótékonyosság gyakorlatára serkentve, nagy birtokkal s jövedelmekkel ellátta³⁾, a fen nevezett magyar püspökök, s korlátnokta társaságában hazájába költözött. A Libanon völgyében benyujtott mirigyos italból egészen még fel nem üdülve, utját nem a tengeren, hanem szárazan tenni akarván, Tripolisból kis Ásián keresztül Konstantinápolig folytatta. Ámbár pedig ez alkalommal görög császár leányát, Máriát, Bela fiának eljegyezné, mindamellet látván, hogy kincstára kiürítettett, az igazság kiszolgáltatása elhanyagoltatott, s a szegények a nagyok által elnyomatnak, nem másban, mint legnagyobb szív fájdalomban részt vehetett, s egész keresztes hadának alig valami eredménye, mint hogy jerusalemi király címét nyerte⁴⁾. Serege hadban gyűjtött zsákmányát az uti költségre

¹⁾ Oliver scholast. Histor. Damiattina apud Menken Tom. II. Jacob. de Vitriaco lib. III. apud Bongars Gesta Dei per Franc. Tom. 1.

²⁾ Thomas Archi-Diaconus Histor. Salonit. Cap. 26. Epistol. Andreae apud Pray Annal. regni Hungar. part. 1. pag. 214.

³⁾ Katona idézett munkája 5. köt. 276. s 283. 280. s 287. lap.

⁴⁾ Corpus Jur. Hungar. pag. 152.

fordítani kénytetvén, mindenétől megfosztatott. A magyar alkotmány elemei annyira elgyengültek, hogy András király IX. Gergely pápához írt levele szerint a kirabolt királyi kincstár, s a keresztes hadra tett költségek pótlására 15 évet, az ország régi ereje megszerzésére pedig fél-századot szükségesnek véltek ¹⁾. A király Galliciában is mindent zavarban létezni, s Kálmán fiát Miecislav novogrodi herczeg által országától megfosztottan fogságban tartatni értette. Ezt kiszabadítá ugyan, de országába vissza nem helyezvén, András második fiát helyébe királynak ígérte, miután Miecislav herczeg leányát részére eljegyzte. Kincstárát továbbá avval helyre állította, hogy azon néhány denár helyett, melyet némely nemesek az előtt szabadság fejében fizettek ²⁾, rendes adót követelvén, még az egyházak hűbéri népét is adó alá vetette. Az ezüst pénzt nemtelen ércz vegyítésével meghamisította, s mi a magyar nemességet leginkább bántotta meg, az ércz és sóbányákat, az adóztatás ügyét, s a szent korona javait izmaeliták s zsidók kezelésére bizta ³⁾. Mi által ezek nagy tekintélyt nyervén, a nemesség s népen uralkodni, zsarnokoskodni, s azt nyomni kezdék. Ezekhez járult, hogy az ország nagyai, kik a kincstár javait elfoglalták, azok visszaállítására kénytetve, András ellenzőivé válván, Bela fiához magokat csatolták, s az atya s fija közt oly ellenkedéseket támasztottak, hogy nyilvános ütközetekre fakadtak volna, ha az ország józan s bölcs előkelőbbjei őket ki nem békítik. Ámbár pedig ez sikerült, azt mindazáltal el nem háríthatták, hogy a két párt egymással ellenkezvén, s egyik a másik birtokába dühösködvén, viszonyos károkat egy másnak nem okozott volna. Az ország s a nép ilyes sebeit a király nem orvosolhatta máskép, mint mindaket-

¹⁾ Annal. regni Hungar. part. 1. pag. 230.

²⁾ Coloman. Decret. libr. 1. Cap. 80.

³⁾ Az arany bulla 24-ik czikke.

tőnek régi jogait visszaállítva. Ezt az 1222. évben kiszolgáltattott arany pecsét levéllel végre is hajtotta. Erről azonban, mennyire minket érdekel, más alkalommal szolandunk.

40. §. *A keresztes hadak okai s eredményei.*

A keresztes hadak okai közül honunkra nézve legfőbb volt Mahomed követőit nyugatnak további meghódításától eltiltani, s haladásukat megakasztani. Ez leginkább a magyarokat, mint azok szomszédjait érdekelte. Az arabok tudnillik folyami rohamkint Sicilia, Spanyol tartományokat, s Franciaország részét meghódítván, egész nyugat, különösen pedig Magyarhon diadalaiktól méltán tarthatott vala. Mert jólehet győzelmeiket nem Magyarhonban kezdék, mindamellett a többi részeket egyszer elfoglalva, mást nem várhatott honunk, mint hogy azt is meghódítsa. Ehez képest nyilvános, mily nagyon tévednek némely tulzók, kik azt vélik, hogy egyedül a szent koporsó visszafoglalása indoka volt azon vérontásnak, melyet a keresztes hadak keleten tettek. Szükséges volt a nyugotiaknak jókor gondoskodni arról, ne valahogy egész Europa az arabok, törökök, vagy szerezcsenek hatalma alá kerülván, zsákmányukká váljék. Azt pedig el nem érhatték egyéb, ha bizonyos védfalat ellenök emelendők valának. Ez volt oka, hogy nem csak számos magyarok a keresztes hadak csapatjaihoz csatlakoztak, hanem II. András királyukat is a keletiek ellen hősileg követték *). Nem tagadhatjuk azonban, hogy ámbár a magyarok királya keleten dicsőségesen munkálkodván, a kereszteseket, s a keleti új országot oly annyira felsegíthette volna, hogy tökélyes országgá válandó vala, mindamellett annak fáradozásai sem koronáztattak meg dusabb sikerrel, mint a többieké (38. 39. §.), mert a király minden haladását, s fegyverei szerencsáját félbe szakasztván, honába tért vissza, tulajdon hazájának szerencsétlen s zavaros állapotát felsegitendő. Mi pedig a keresztes hadak

eredményeit érdekli, valamint az előkor az utóbbinak magvát s jövődjét magában rejti, valamint a jelen esetek a következőket nemzik, úgy a keresztes hadak is számos intézetek, s találmányok alapját magukban foglalták. Ilyen eredmény vala: 1) hogy a nyugatiak általánosan, de különösen a magyarok is utazásaik által, melyeket görög ország, Asia, s Aegyptusban majd a tengeren majd a szárazon tévének, reájuk igen hatottak, kik tudnillik azon részek tudományai, művészetei, s üzérletével megismerkedvén, sokat tapasztaltak, tanultak, s mindenben okultak. Ide számíthatók például a sok közül a hajozás tudománya, melyet különösen honosaink tetteleg gyakorolván, mind abban, mind az arra szükséges tudományok, s művészetekben haladniok kellett. 2) valamint Europa általánban, úgy előlegesen honunk is e keresztes hadak miatt szabályos és jobban rendezett katonaságot tartani kénytetvén, ebben is haladott. 3) külső országok példájára honunk több helyein földleírás, történetek, s a régi klaszikusok tudományossága behozatott, azon nyilvános bebizonyítás mellett, hogy jólehet a keresztes hadak természetöknél fogva, nem mindjárt s mindenütt jó eredményeket hoztak **), mindamellett idővel az emberiségre szerencsés sikerrel hatottak ¹⁾).

*) Némely írók azonban a keresztes hadakat más indító okokból is származtatják. Ilyenek: 1) a haszonvágy s kereset, melyből némely szegények kiindulva, s a keresztes hadakhoz csatlakozva, azt remélték, hogy vagyont szerezhettek, 2) a keletiek iránti szánakodás egyrésztől, s bosszuvágy a másik részről, miszerint tudnillik az üldözötteknek segítségül siethessenek, az üldözőket pedig további kegyetlenségöktől eltávolíthassák, 3) némelyek kívánsága vétkeikért bűnhödni, minthogy minden bűneit megszanó, s töredelmesen meggyónó keresztes vitéz teljes búcsút nyerhetett.

**) Azonban valamint mindennek árnyék oldala is lenni szokott, úgy a keresztes hadaknak is ilyes bal következéseket tulajdo-

¹⁾ Viller Essai sur l' influence des Croisades etc. Paris et Strasbourg 1808. H. L. Heeren Versuch einer Entwicklung der Folgen der Kreuzzüge für Europa. Kleine Historische Schriften III. rész Göttingen 1808.

nitani szoktak: 1) Europa nyugati tartományai a keresztes hadak által mind lakosaik, mind vagyonuk részétől megfosztattak. 2) nagy s dús családok a keresztes hadak által szegénységre jutottak. 3) a földmivelés és honi ipar elhanyagoltatott. 4) az egyháziak s szerzetesek némely elnökei a keresztes hadakhoz csatlakozván, az egyházi s szerzetes fegyelem csorbulást szenvedett. 5) az osztogatott s nyert teljes búcsu által a régi nyilvános bünbánás fegyelme megváltozott. 6) a keresztesek hadi szabadsága s féktelensége az erkölcsöket is nem keveset fertőztette. Ámbár nem tagadhatni, hogy a keresztes hadaknak némely részről tekintve, ilyes következmények is valának, mindazáltal távol vagyunk azoktól, kik mindent, mi a vallást illeti, nagyító üveggel szemlélve, azokat is csak a legesetébb színekkel ecsetelik.

41. §. Okai a hamar terjedt keresztény hitnek Magyarhomban.

A keresztény vallás nagy haladásának okai ezek voltak: 1) szent István magyar király buzgósága, s törekvése, ki nemcsak alapított püspökségek, káptalanok, s papság által, hanem valódi apostolkint személyesen is az ország nemességét, s népét oktatta, a keresztény vallást terjesztette. 2) a felső s alsó papság állandó működése. Amaz nem csak személyes oktatás, bölcs kormány, s igazgatás, hanem tettelegesen szegények felsegitése, s ápolgatása, tanodák felállítása, s fogantatása által, emez pedig célirányos lelki szolgálat, s hivek igazgatása által a hitet szerencsésen terjesztették. 3) a keresztény vallás igazsága s belső érdeke, mely minden figyelmező szemébe ötlött, s azt isteni eredetéről meggyőzte. 4) az első magyar keresztények állandósága, s erkölcsies magok viselete, kik birtokuk, s életök feláldozásával a keresztény vallást megerősítették. Ilyenek voltak szent Gellért s Beszterd püspökök, Szolnoki gróf, s mások kikről illető helyen többet szólandunk. 5) sokat segített a keresztény vallás haladását számos külföldi hitterjesztők beköltözése, kik tudnillik a szomszéd tartományokból honunkba lépven; s a honi papságunkkal össze munkálkodván, Üdvöztünk szent tanát nagy buzgósággal előadták oly szerencsés eredménynyel, hogy rövid idő alatt

az ország nagy része annak üdvös elveivel megbarátkozva, átalakíttatott.

III. FEJEZET.

A keresztény hit akadályai.

42. §. Az egyházat üldözi Vatha s pártosai.

Azon királyi apostoli alkotmányt, melyet szent István király bölcs törvényei által alakított, melyet Péter szent István utóda, ámbár a kormányt szerencsétlenül viselte, sőt elvesztette, de mégis fentartott, melyet Aba király Péter utódja szinte megőrzött, azt az I. András alatt kitört belső mozgalmak, s Vatha pártütése majd semmivé tették. Mert a magyarok sem Aba király, sem pedig visszahelyeztetett Péter kormányával meg nem elégedvén, közmegegyezéssel Andrást, Kopasz László szent István király rokona fiát, Lengyelországból a magyar kormány elfoglalására hitták. András Leventa öcscsével Magyarhonba érkezvén, nem kevéssé lepetett meg, midőn Vatha pogány pártos Abaujvárnál egész seregével elibe lépett azon követeléssel miszerint szent Istvánnak, minden a vallást érdeklő törvényeit törölje el, s mindnyájának engedje meg, hogy pogányságra visszatérhessenek, a püspökök, papok, olaszok, s németeket kiirtva, mindent törölhessenek el, mi a keresztény vallást érdekli, máskép a magyar koronát el nem nyerendi. András látván, hogy a fellázadt pártokat meg nem győzheti, kénytelen volt kívánataikat túlni addig, míg rövid idő alatt a bajon segíthetend. Miről értesítettvén a pártosok az olaszokra, németek papok s keresztényekre rohanván, őket kegyetlenül e világból kiirtották. E lázadás legkegyetlenebb napja volt szeptember 24-ike, melyen számos hivek e világból kipusztíttattak. A többiek közt sz. Gellért csanádi, Besztert nyitrai, s Buld egri püspökök (24. 28. §.), nemkülönben szolnoki gróf s mások Budán szent Gellért hegy

töven, hova András elfogadására s tiszteletére siettek, életöktől megfosztattak. A többi néhány püspök, s ország nagyai a viharból fenmaradván, Andrást Fejérvárra kísérték, hol megkoronáztatván András király tüstént a támadt zavarokat lecsilapítani törekedett. Sőt Vatha tetteit megbánván, s Bolgárországba költözvén, a béke nem sokára visszahelyeztetett. András tudnillik a fentartott püspökök közül Nehemiást esztergomi érseknek nevezvén, annak s az ország nagyai segítségével a vallás dolgait ismét rendezte, élet s birtok kockáztatása alatt parancsolván, hogy mindenki a pogányságtól elállva, a keresztény hitet kövesse ¹⁾. Ezáltal az ősi szent vallás régi tisztelete visszaállíttatott. Lásd Belnay *Fragm. ad Histor. Eccles. Hungar. Posonii* 1802. pag. 72 — 79.

43. §. *Az egyházat üldözi Ján s követői.*

Az elköltözött s meghalt gonosz Vathának fia Ján nyugtalan atyja példáját követve, szintugy egész tehetségével a régi pogányságot, melyet I. András király országos törvény által kiűzött ²⁾, visszaidézni kívánta. Ennek következtében számos bűvészek, jóslók, tátosok, s tátosnöket összegyűjtvén azok által a népet pogány szokások, énekek, s szertartások gyakorlata által oly annyira csábította el, hogy a keresztény vallástól ismét elállva, semmi vallást nem követett többé. I. Béla király a bajon segíteni kívánván, az egyház főnökeit, s az ország nagyait fejérvári gyűlésre hívta meg, hozzá csatolván, miszerint minden község két előkelője is jelenjenek meg, kik tudnillik a gyűlés végzéseit haza térve a néppel közölhessék, s végrehajthassák. Azonban Béla parancsán túl nemcsak a községek elsőbbségei, hanem számosak azok közül is, kik a hittől már elpártoltak,

¹⁾ Schmitth in *Histor. episcop. Agriens.* Tom. 1. pag. 13. Katona *Histor. Crit. Hung. Budae* 1782. Tom. 1. pag. 330 — 322. §. 2.

²⁾ Andreae I. edictum in *Corpore Jur. Hungar. part.* 1. pag. 133.

jelenvén meg, s a többi népet maga után vonván, azt a gyűlésben indítványozni kívánták, miszerint nekik a régi pogány szertartásaikra visszatérni, s a keresztény vallást kiirtani szabadjon. Béla király e veszedelemtől, melyben ő s az ország rendei valának tartván, a város kapuit bezáratta, hogy az összegyűlt rendekkel a jelen veszedelem fölött annál szabadabban tanácskozassék. A nép a városbóli kizáratását látván, követeket küldött a gyűlésbe, szándokáról a rendeket értesítendőket. Követelei pedig szinte azok voltak, melyeket Vatha nem régiben I. András király alatt tett (42. §.). A király ezekről értesülvén bölcs lélek éberséggel a népnek felelt, miszerint csendben maradna addig, mig három napi tanácskozás, s megfontolás után kívánatára választ adhatand. Ez idő alatt a király az összegyűlt rendekkel e veszedelemről értekezvén, abban állapodott meg, hogy az összesereglett lázadók által felbuzditott nép katonaság által szélesztessék el. S valóban a király ez idő alatt katonaságának titkon megparancsoltatta, miszerint meghatározott napra az egybegyűlt tömeget egész erejével támadván meg, szélesztesse el, az egész hazát ily móddal a lázadás dühétől megmentendő. A királyi parancs beteljesedvén a nép erőszakkal oszlattatott szét, nem kevésnek élete áldozatával. Mert a katonaság az ellentálló seregre erőszakkal rohanván, sokat elpusztított, sőt a rokon szellemű távollevők közül is nem keveset áldoztak fel. Minthogy pedig az előbbi lázadás szerzője Vatha, a jelennek pedig Ján ugyan annak fia volt, e megrögzött család megbűnhődtetése végett az határoztatott, hogy semmi keresztény annak családjával össze ne keljen többé. Az elcsábítottak pedig Béla király segítsége s buzgósága által a keresztény hitre ismét térvén vissza, azt ezután oly buzgón tartották meg, hogy attól soha sem pártoltak el többé. Ámbár nem tagadhatni, hogy némelyek még találtattak, kik ligetekben vagy források mellett isteneiknek alattomban áldoztak addig,

mig szent László király ezeket is szigorú törvénynél fogva attól eltiltotta.

44. §. Az izmaeliták, zsidók s tatárok üldözése.

II. András király jövedelmei kezelését izmaelitákra s zsidókra bízván, ezek pedig a só s érczek árát felszöktetvén, sőt az ezüst pénzt meghamisítván, a népet uzsora s adóztatásokkal terhelvén, az egész országnak, de különösen a vallásnak vérengző sebeket ejtettek. Mert nem ritkán történt, hogy a keresztények a lefizetendő adóban szűkölködvén, s magzataikat biztosítékul elzálogolni kénytetvén, azokat ki nem válthatták többé. Ennek pedig nem más lön a következése, mint hogy e kegyetlen uzsoráskodó s zsaroló néptől a keresztény gyermekek kemény munkával megzaklattattak, sőt a keresztény vallástól elidegenítve, a zsidó vallásban neveltettek. Továbbá nem kevesen találkoztak olyanok is, kik szegénységgel küzdvén, s magukon nem segíthetvén, az egyik vagy a másik felekezeti vallását elfogadták, vagy legalább azok szolgálatába állottak csupán azért, hogy az által kegyelmöket nyerve, annál könnyebben vagy állandó hivatalra, vagy keresetre szert tehessenek. Mi által az izmaeliták s zsidók tömérdek keresztény szolgák számát gyűjtve számtalan birtokhoz s különféle hivatalokhoz jutottak oly annyira, hogy idővel magyar öltönnyel élvén a nemességgel társalkodtak, sajak leányait feleségül vették, sőt sokan azokat ágyasnőül tartották. E visszaélések egy ideig senki által nem korlátoztathatván, tovább terjedtek, s számtalan keresztények az izmaelitákhoz költözvén, vallásuktól elpártoltak. Honunk püspökei ilyes szomorú állapoton tüstént nem segíthetvén azon okból, mivel Dénes nádor, s több főhivatalnok a nem keresztelteket pártolták, a vallás védelmére legalább annyit tenni törekedtek, mennyi hatalmukban volt, minden izmaelitát s zsidót az egyházi s honi törvényekhez képest keresztény nőekkel kötendő házasságoktól

eltiltottak ¹⁾, sőt világi hatóság közbejöttével őket keresztény ágyasaiktól, de keresztény feleségeiktől is elválasztották. A nem kereszteltek e szigorúság ellen nádor pártfogójuk elibe panaszokat terjesztettek, mondván, hogy házasságaik mind világi, mind egyházi törvényekkel megegyezvén, jogaikban az egyházi főnököktől megsértetnek, s noha ilyes helytelen panaszok az egyház főnökeit, kik rendeleteiket az idézett törvényekben alapíták, elveiktől el nem mozdították, mindamellett a nádor András királyt az egyháziak ellen felingerelte, annál könnyebben, minthogy a király Máriának, tőle elvált nejének részére nem régiben hozott ítélet miatt a papságtól elidegenítve volt. Igaz ugyan, hogy a király az egyháziak jogait megcsonkitani kívánta, azonban emezek, az Egyház, szent István, László s Kálmán királyok törvényeire hivatkozva, jogaikat védették. Mivel továbbá a nádor s többi pártosai erővel az egyházat s vallást elnyomni akaráván, némely hiveket még illetlen verések s arczsapásokkal megtámadtak, az egyház főnökei mind e viszontagságokat IX. Gergely pápának megírták, s a magyar egyház szomorú állapotjáról tudósítást adtak. A pápa e tárgyban mitsem hirtelenkedve a királyt illő s tisztes pecsétlevéllel megkérte, miszerint a bajon segíteni méltóztassék. Siker nélkül maradván kérelme, Robert esztergomi érseket a király kegyenczét megbizta, miszerint a királyt arra birni törekedjék, hogy a vallást s egyházat Magyarhonban az izmaeliták s zsidók terhe, s némelly országnagyok üldözésétől megmentse, de haszontalan maradván minden esedezése, sikertelen minden törekedése, Robert az 1232. évben Budán összegyűlt egyház főnökeivel tanácskozása következtében egész Magyarországot egyházi eltiltás alá vetette. Dénes nádort pedig Samut, s más kormánytanácsosokat nevök szerint az egyházból kizárta, egyedül a királyt abból kivéve. Minden isteni

¹⁾ S. Ladislai Decret. libr. 1. Cap. 10. Egyházi jogunk latin s magyar kiadás II. köt. 156. §.

szolgálat s a szentségek kiszolgáltatása egész honban megszünvén, nyomasztó elszomorkodás támadt annyira, hogy András király rövid idő múlva az esztergomi érsekkel a baj megszüntetéséről tanácskozott. Sőt prænesti Jakab apostoli követtel Béla s Kálmán herczégek több országnagyai körbejötté mellett értekezvén, 1233. évben ünneplés oklevelet szolgáltatott ki*) melyben miután megígérte, hogy ezután semmi zsidó, izmaelita, vagy szerecsen közhivatalt nem nyerend, s senki közülök keresztény rabszolgákat, vagy feleséget nem vehetend, az egyházi ősi szabadságát s kiváltságait megerősítette. Ezt látván Robert érsek az egész országot az egyházi eltiltás alól vonván ki a régi bizodalom s béke helyreállott. Azonban ez eddigi üldözéseknél dühösb volt az, melyet a tatárok IV. Béla király alatt követtek el. Azok tudnillik Bath vezérok alatt Oroszországból Magyarhonba rohanván, s az egész tartományt Pestig meglepvén, mindent, mi utjokban vala, kirabolván, s elpusztítván semmivé tettek. Az egyházakat, paplakok, tanodák, s mindent, mire akadtak hamuvá változtattak, olly dühösen pusztítván s dultván az országot, hogy a mindent emésztő csatában Mátyás esztergomi s Ugolin kalocsai érsekek az erdélyi, győri, s nyitrai püspökök, s számos országnagyok életüket vesztették. Röviden honunk a tatárok által annyira elpusztított, hogy ritka ország annyi szerencsétlenségek, pusztítások s rablásokat valaha szenvedett ¹⁾).

*) Az oklevél ide vonatkozó szavai így hangzanak „Nem akarjuk s nem engedjük, hogy ezután a hozomány s hazasság ügyeit világi, hanem csak egyházi bíró ítélhesse, s intézhesse el. Mert ilyesekbe ereszkedni sem nem akarunk, sem hozzánk nem tartozik. Továbbá megegyezünk abba, sőt akarjuk, hogy a papok s minden egyházi személyek bár mely perben egyházi honbírák által ítéltessenek el. S a felek perüket felebbvitelnél fogva csak akkor pápai bírák elibe vihessék, miután azok iránt a honi bírák tisztokban már eljártak, minthogy kár, sőt veszedelemmel összekötöttek véljük, a pereket tőlünk elvonva, közvetlenül római bírák elibe vitetni.

¹⁾ Thomas Spalatens. Histor. Salonit. Cap. 37. Rogerius cap. 30. et 31.

Semmi adókat, sem pedig más valami pénzbeli kivetéseket rájuk nem tolandunk, kiváltságaik ellen mit sem cselekedendünk. Ezeket pedig általánosan saját akaratunkból s minden visszatartás nélkül teljesítendjük.

45. §. *Az egyház Kún László alatt.*

Kún László király alatt sem volt örvendetesb az egyház állapotja, mert a király gyenge korában Erzsébet anyjától elhanyagoltatva, s a puhasághoz szoktatva, továbbá a Kún asszonyoktól, kikhez különös hajlammal viseltetett, elcsábítva, magyar népét amazok kitüntetése mellett háttérbe szorította annyira, hogy az udvari hivatalok nagyobb részét többnyire a kunokra ruházván, kamarai s királyi jövedelmeit általuk kezelte. A pogány kunok az által elbizván magokat, a keresztény vallás, melyre szorítottak, elmellőzése mellett, minden keresztény papok s hitterjesztőket tájékukból kiűztek, s még azon sorsosaikat is, kik már megtértek vala, a pogányságra visszakerítették, keresztény szűzeket erőszakkal majd feleségül, majd ágyasnőül vettek, sőt a szegény keresztény szülők gyermekeit elszedve, nem csak szolgálatukra használták, hanem pogány vallásukban is neveltették. Ilyes tetteket pedig a kunok a király beegyezése, vagy elnézése mellett cselekedvén, s a magyarokat mindenben megelőzván, kevés idő után már kormányzást s uraságot is igényelni kezdetek, s több részekre osztott sereggel az országot keresztül futván, az egyház, főpapok s nemesek falvait s pusztáit fegyverrel megtámadták, s azokat elfoglalván számos keresztényeket rabságukba kerítették. E szerencsétlen viszonyok elhárítására az ország nagyai különféle eszközökhöz folyamodtak ugyan, de siker nélkül, mert a király a kunoktól körülvéve, s kunasszonyok szeretetétől elvakítva, minden józan s bölcs férfiak tanácsát megvetve, mitsem tett, mi a bajon segíthetett volna. Ennek okáért az ország nagyai, s püspökei egybegyűlve közös egyetértéssel III. Miklós pápához levelet intéztek, melyben

a király romlott erkölceit, s a kunokkal szorosb összeköttetését lerajzolták, tőle mint az egész kereszténység atyjától tanácsot s segítséget kérve. Mire a pápa Fülöp fermoi püspököt követül küldötte a végre, hogy a királyt szelid s bölcs közbevetéssel jobb utakra térítse, s nejével, kit meg-unván, társaságából elűzött, kiengeszteltesse, a kunokat pedig keresztény hittel megbarátkoztassa. Mit a követ 1279. évben szerencsésen érven el, a királyt arra bírta, hogy udvarából a kun asszonyokat elűzve, Izabella nejét visszavette, s nyilvános esküvel megerősített biztosítást adott, hogy mindazt, mire a királyok megkoronáztatásuk alkalmával megesküsznek, beteljesítendi, arra is szertteendő, hogy a pogányság minden nyomait az országból kiűzve, a kunok mindnyájan keresztény vallásban oktatást nyerjenek, s megkereszteltessenek, az egyházi törvényeket teljesítsék, s mind azon birtokot, melyet a kunok az egyházak, kolostorok, s nemesektől elraboltak, visszatérítsék, sőt meghatározott helységekben házakat építve ottan állandóan telepedjenek le. Mely határozatok beteljesítését a kunok Uzak s Tolon nevű előkelőbbjeik által megígérték, sőt többeket túszul küldöttek, addig a magyarok hatalmában maradandókat, míg minden ígéreteiket beváltandják ¹⁾). Mind ezen rendelkezések meghatározata, s megerősítettése után az apostoli követ honunk püspökeit, s más egyháznagyait Budára zsinat tartására meghívta. Miről másutt szolandunk.

Valamint általában a keresztény őshitű ugy a magyar egyházban is mind azon jámbor s nagylelkű hiveket, kik az egyház s vallás üldöztetése alkalmával életüket feláldozták, kockáztatták, vagy sanyargatásokat szenvedtek, különös tisztelettel feljegyeztettek, s az első rendűek Vértanúk (martyres), a másodrendűek pedig hitvallóknak (confessores) nevezetvén, különös történetnek, tudnillik a vértanúk s hitvallók történetének alapul szolgáltak. Hogy továbbá ily nemes tettek a többi hiveknek ösztönül szolgáljanak, a régi egyház azok közbevetése, s könyörgésénél fogva a bűnösök bűnhődésének részét elengedte. Sőt miután az egész egyház közös főnöke, ő szent-

¹⁾ Fessler Gesch. der Ungern II. B. IV. Buch. 665. Seite.

sége a római pápa a vértanúkat s hitvallókat a szentek közé soroztatta, azok tisztelete az Egyházban megünnepeztetett. Ez egyházi szertartás mind nálunk mind az egész keresztény egyházban máig divatban vagyon.

II. Rész.

A keresztény őshitű Magyar Egyház belső állapota.

I. FEJEZET.

Az Egyház kormányáról.

46. §. A honi papság sorsa s tekintélye.

Az őshitű magyar papság azon hatalmat, melyet eldeitől öröklött, e korszakban nem csak megtartotta, hanem királyai s a római pápák gyámolítása mellett gyarapította is. Szent István király kormánya óta a magyar papság a világi fejedelmek kívánatahoz képest országlati dolgok igazgatásába befolyván, s bölcsen működén, tekintélyében sokat növekedett. Oka vala annak: I. a világi fejedelmek bölcsessége, kik átlátván, hogy a polgári törvények hatása sokkal öregbedik, ha azok az egyház tekintélye által megerősíttetnek, a püspökök s más egyháznagyokat országlati tanácskozásokra meghíván, világi hivatalokra alkalmazták, sőt avval is felruházták, hogy világi ügyeket ítélhessenek el¹⁾. II. a római pápák hatalmas pártfogása. Tudva vagyon, mely fokon állott e korszakban a római pápák hatalma, tudva vagyon, mikép nagyobb ügyekben az igazság kiszolgáltatása, az egész mivelt világ fentartása, s haladása e korszakban jobbadán tőlük függött²⁾. A magyar papság tehát minden ügyében a római pápával, mint az egész keresztény Egyház fejével közlekedésben, s alárendeltségben

¹⁾ S. Steph. Decret. lib. 2. cap. 52. §. 2.

²⁾ Egyházi jogunk magyar kiad. 1. köt. 141. §. s követk. 162. s követk. lap.

maradván, s tőle minden igaz ügyben pártoltatván, tekintélyében csak növekedhetett. III. a hivek ajtatos bőkezősége, kik az egyházak, papok, s kolostorokat világi javakkal megajándékozták ¹⁾ IV. a személyi, helyi s vagyoni szabadság, mely e korszakban növekedett ²⁾ V. a világi személyek tudatlansága, mely a mostoha körülmények által annyira növekedett, hogy alig találtatnék más, ki az olvasás, írás, s latin nyelvben jártas vala, mint a papok s szerzetesek. A fejedelmek tehát titoknak s tanácsosoknak mást fel sem vehetvén mint papokat, azoknak szinte tágasb hatalmat engedtek, mi által tekintélyöknek is növekednie kellett.

47. §. *A magyar egyház főnökeinek munkássága.*

Az őshitű magyar egyházat a püspökök s más egyháznagyok alárendelt papjaik segítsége mellett a romai pápával mint az egész keresztény őshitű Egyház fejével állandó s hű összeköttetésök, s alárendeltetésök mellett buzgón igazgatták. Előlegesen pedig az esztergomi érsek mint annak feje teljes hatalommal annak minden ügyeit viselte. Domokos érsek szent István király alatt első esztergomi érseknek neveztetvén, mind a keresztény vallás, egyháza, káptalana s megyéje ügyeinek igazgatásában, mind pedig a király által reája bízott dolgok kieszközöltetésében működvén, a szent mártoni, s pécsváradi apátságok részére kiszolgáltatott okleveleket mint alkorlátnok írta alá, s ámbár ez utolsó oklevélnél fogva a pécsváradi szent benedeki szerzetesek a megyés püspökök, vagy más alábbrendű egyházi főnökök törvényhatóságából kiváltattak, ámbár amazok zsínataiba megjeleneni nem tartoznak, mindamellett az esz-

¹⁾ Lud. An. Muratorii dissertat. de redempt. peccator. in antiqu. Ital. aevi med. Tom. 5. pag. 712.

²⁾ Verböczy part. 1. tit. 9. S. Ladisl. decr. lib. 2. Cap. 1. Coloman. decret. lib. 1. Cap. 84.

tergomi érsek törvényhatóságából semmi esetben ki nem vétetnek, sőt valamint a többi kiváltott egyházak s szélmélyek alája, mint az ország első egyházi főnöke alá rendeltetnek ¹⁾, s általa tartandó zsinatokba megjelenni tartoznak. Miből világlik, hogy már Domokos országunk első érseke tartományi s megyei gyülekezetekről, azaz zsinatokról gondoskodott, melyek a papság s a nép erkölcsét kijavították, s emezt szent hitünk ágazataiban oktatták, neveltették. Szinte azt tette Sebestény, ki Domokos érseket két évi működése után a megye kormányában követte. Ez a pannonhalmi egyházat, melynek apátja volt, a király jelenlétében felszentelte, s esztergomi érseknek nevezetve, a magyar egyháznak különös gondját viselte. Sebestény érsek szeme világát rövid idő múlva vesztvén el főmegye kormányát Asztrik kalocsai püspökre bízta, ki azt mint helytartó addig igazgatta, s mint olyan szent Henrik császár által az 1006-ik évi frankfurti zsinatra meghivatott. Sebestény érsek szeme világát vakága 2-ik éve után visszanyervén, s megyéjét ismét kormányozván, Imre herceget szent István fiát, ki 1007-ik évben Fejérvárott született, megkeresztelte, s két évvel későbbben Gizelát István hugát Otto velencei vezérrel megeskette. Továbbá 1016-ik évben az ország püspökeit esztergomi zsinatba összegyűjtvén, s azokkal tanácskozván, oly bölcs rendeleteket hozott, hogy szent István király azok tartalmát saját rendeleteibe felvállalván hason értelmű törvényeket hirdetett ²⁾. Sebestény halála után II. Domokos érseknek választatván, eldőde nyomaiba lépett, de Vatha lázadása által életétől megfosztatván, Nehemias annak érseki székére emeltetett. Ki szinte

¹⁾ Egyházi jogunk magyar kiad. 1. köt. 320. s köv. lap. 258. §. s 4. Latin kiad. 1. köt. 254. §. hol e kiváltságokról többeket olvashatni.

²⁾ Decret. S. Steph. lib. I. II. collat. cum Péterfy Conc. Hung. part. 1. pag. 1. et seq.

ugy mint elődei az egész magyar egyházat kormányozta. Salamont András király fiát Zsófiával Henrik császár leányával megeskette, s az országi ügyek igazgatásában a királyok segédjeül szolgált. András király Bela öccse által az ország kormányától megfosztatván, sőt a csatában elesvén, Nehemias Belát, ennek halála után András fiát Salamont, ezután Gejzát, s ezután szent Lászlót magyar királyokká koronázta, s érdemdús életét érseki működési harminczadik évében végezte. Nehemias utódai hasonló szellemben igazgatták a magyar egyházat, különösen Marcell érsek, ki 1123. évben akkor épen léptetett elő az esztergomi megye kormányára, midőn II. István király Dalmatiát elfoglalva, Magyarországhoz csatolta, sőt a királyt a bácsi érsek s pécsi püspök társaságában Dalmatiába kísérte, s mind ő, mind püspök társai, minden érdekesebb munkákban a király szolgálatára voltak. Utóda Felician nem csak egyházi szellemre nézve őt követte, hanem különös jótékony-sága által is magát kitüntette, mert nagy éhség 1143. évben a hont s szomszéd tartományokat érvén, Felician minden raktárait s eleségét a szegények felsegítésére fordítván, több ezer mérő búzát Magyar s Erdélyországban osztogattatott. Felician, utódai is részint hasonló, részint más jótékony-ságuk által magokat kitüntetvén, ez egész korszak alatt az egyház javát s boldogságát előmozdítani szinte törekedtek. Mikép kénytetett Robert esztergomi érsek az országot egyházi eltiltás alá vetni a 44. §-ban, hogyan ruháztatott fel Lodomer érsek áldori méltósággal s czimmel a 21. §-ban mondtuk.

48. §. A pápák a magyar egyházat védik.

A magyar egyház főnökei nem ritkán üldöztetéseknek kitétetvén, vagy birtokaiktól megfosztatván, a romai pápánál segítséget kértek, s nyertek is. Ezt tette Miklós esztergomi érsek, ki 1180. évben az esztergomi székre lép-

tetvén, de a királyi családban kiütött ellenkezések mellett az ország nagyaitól javaiban sérelmeket szenvedvén, III. Lucius pápa által, Miklós utóda pedig Job III. Kelemen pápa által védelmeztetett. Pecsétleveleikben a pápák az esztergomi egyházat különös pártfogásuk alá vevén, annak minden jelen s jövőendő birtokát, előjogait, szabadságait, valamint minden szokásait a romai egyház sérelme nélkül megerősítették; hozzá adván, hogy e pecsétlevél megsértőit nem csak Üdvöztönk szent teste s véréből kiközösítik, hanem minden ideiglen becsők, hatalmuk, s méltóságuktól megfosztottaknak nyilvánítják ¹⁾. Három év lefolyta után Job érsek a pápához ismét folyamodván, kettős rövid levelet kapott. Az elsőben III. Caelestin pápa őt arról biztosítja, miszerint ezentúl a romai udvarból semmi oklevél, mely őt, vagy jogait illeti, romai ügyvivői tudta nélkül ki nem szolgáltatandik. A másodikban Job érseknek jogát a magyar királyokat megkoronázhatni, a pápához ragaszkodása miatt kizárólag megerősíti ²⁾. Azonban mind e levelek elegendőknek nem tetszettek Job érseknek, mert III. Incze pápához folyamodván, ujolag hasonértelmű levelet eszközölt ki ³⁾. Ilyes folyamodások s védelmezések nyíltan tanúsítják, mily üdvös vala már régenten a romai pápa főkormányása a külön országok s egyházakra nézve. Továbbá ilyes példát látunk ott, midőn a romai pápa Hederváry kalocsai érseket a szerémi tótok ellen védelmezvén, őket az annak mint főpásztoruknak járó dézma kiszolgáltatására kötelezte, s Imre királyt felszólította, miszerint hatalmánál fogva tót alattvalóit kötelességek teljesítésére bírnia ⁴⁾. Sőt magokat a megyés püspököket megyéjük kormányában segítették a

¹⁾ Katona Hist. Crit. regni Hung. Tom. IV. pag. 326.

²⁾ Katona Histor. Crit. Hungar. 386. lap. Pray Specim. Hierarch. Eccl. part. 1. pag. 103.

³⁾ Katona ugyanott 502. lap.

⁴⁾ Katona Histor. Crit. regn. Hungar. Tom. IV. pag. 509.

pápák, midőn alattvalóik a kellő engedelmességet tőlük megtagadták. Így támogatta III. Incze pápa János csanádi püspököt, midőn megyebéli fő s alesperesei, kik nőstülve javadalmakat különféle módokon kicsaltak, s azokkal összekapcsolt tisztöket be nem teljesítették, uzsorát s más kihágásokat követtek el, meg nem korlátozhatta, ki tehát azon végből a pápa által felhatalmaztatott arra, miszerint ilyes engedelmetlen egyháziakat minden főlebbvitel megtagadása mellett tiszteik s javadalmaiktól megfossza ¹⁾. Látván továbbá a pápák, hogy némely megyés püspökök is imitt amott a mérséklet korlátait áthágva, a szerzeteseket jogaik s birtokaikban megsértenék, őket pártfogásuk alá véve, a püspökök törvényhatósága alól kiváltották, épségében meghagyván mindamellett az esztergomi érsek törvényhatóságát ²⁾. S valóban az esztergomi érsek, ki a magyar egyházat már akkor mint főnök kormányozta, s nem püspöki, hanem érseki törvényhatóságot gyakorlott, régi törvényhatóságában név szerint is megerősítettett. Lásd Pray Specim. Hierarch. Eccles. Hungar. part. 1. pag. 7. s Egyházi jogunk idéz. helyeit.

49. §. *A római pápák hatalma.*

Ha e korszak eseményeit fontolóra vesszük, megvalandjuk, hogy a pápák az egész, s így a magyar egyházra nézve is tágas országlati hatalmat gyakoroltak. Oka vala annak: 1) a pápák valamint mindenütt ugy Magyarhonban is a vallást terjesztetvén, a megtért népek bizonyos hálával viseltetve irántuk, őket tisztelettel meghallgatták. Mert ám-

¹⁾ III. Incze pápa felhatalmazó levele. Pray specim. Hierarch. Eccl. II. part. 292. lap. olvasható.

²⁾ III. Sándor pápának ide tartozó levele töredékét lásd Katona Hist. Crit. regni Hung. IV. Tom. pag. 244. Egyházi jogunk magyar kiadás 1. köt. 320. lap. 258. s köv. §. IV. Latin kiad. 1. köt. 254. §.

bár nem tagadhatjuk, hogy a magyar nép nagyobb része szent István buzgósága s munkássága által térítettén meg, őt apostolának nevezheti, mindamellett a pápák ugyanazt még szent István előtt részint térítették, részint arra előkészítették (13—17. §.) 2) fejedelmeink közül némelyek magok folyamodának nehezebb tárgyakban a pápákhoz, s azok tanácsát kérték. Azt tették sz. István, sz. László, II. András, s más királyok. 3) a hűbérjog az Egyházba behozatván azt vonta maga után, hogy a papság felfegyverkezve a haza védelmére költözvén, nem ritkán egyházi tisztjeit elhanyagolta, ennél fogva a pápákat arra kényszerítette, hogy azt kötelessége eljárására sürgetvén, néha jogaiban is megkorlátozták. 4) magok a fejedelmek, kik a papságot arra hatalmazták fel, hogy világi ügyeket, például a jegyváltási, menyekzőajándoki, leány-negyedi ügyeket ¹⁾ ítélhessék el. Minthogy továbbá magok a fejedelmek is emberi gyarlóságból néha az igazság utjától eltértek, nem csoda, ha a pápák vélvén, hogy körükhez tartozik a fejedelmeket is ítélszékök elibe idézve, megítélték. Mi ámbár országunkban ritkán, de más országokban többször történt. Ez elyek következése vala az is, hogy az egyházi kormány külső formájára nézve némely változásokat szenvedett. Mert némely papok kicsapongása, puhasága, s a köztök divatozó szentségárulás ²⁾, a XI. század óta oly anyira növekedett, hogy a bűnök tartományi zsinatokban ki nem irtathatván, azokat egyedül a pápák valamikép orvosolhatták. Noha ilyes visszaélések honunkban, hol a keresz-

¹⁾ Szilágyi Decret. art. 9. Mathiae Decret. 1. art. 3. Decr. 2. art. 17. Ulad. Decret. 1. art. 46. Egyházi jogunk magyar kiad. II. kötet 204. §. IV. Latin kiad. II. köt. 203. §.

²⁾ Glaber lib. V. Cap. 5. szavai ezek: Ministeria ecclesiastica eo tempore ita habebantur venalia, quasi in foro seculari mercimonia etc. C. De Cherrier Historie de la lutte des Papes et des empereurs de la maison de Souabe Tom. 1. pag. 97. Paris 1841.

tény vallás még csak bölcsőjében lévén, fejledezni kezdett, vallásos és bölcs királyaink, s buzgó első püspökeink kormányása alatt nem igen foganzottak, de más országokban divatosok, s majd csak egyedül a pápák által kiirthatók lévén, azon véleményt szülték, hogy maga a pápa a kereszténység általános bírása, kihez tartozik minden akármely nagyobb érdekű tárgyat elítélni. Az által a pápák hatalma nagyon növekedett ¹⁾. E hatalom ellen kisem szegezte magát akkor, mert mindenki azt arra az időre nézve hasznos, sőt szükségesnek tartotta annál inkább, minthogy a pápák is csak a nyilvános bűnösöket fedték meg. Ámbár pedig minden a XI. század kezdetétől élő pápák e hatalmat gyakorolnák, mindamellett képesek nem voltak, mindazon a papság s a hivek közt divatozó visszaéléseket, melyek következtében az egyháziak hatalmát világiak igényelették, gyökerestül elhárítani. Egyedül az 1073. évben akarata ellen pápának választatott VII. Gergely birt annyi erővel, s tekintéllyel, hogy az elharapódzott kicsapongások s visszaéléseket kiirtván, az egyházat is a világi hatalom járma alól kiszabadította. Lásd C. De Cherrier Histoire de la lutte des papes et des empereurs de la maison de Souabe Tom. I. Introd. pag 98 et suiv. Paris 1841. és Guizot Histoire de la civilisation en Europe VI. lecon pag. 193.

50. §. *A magyar fejedelmek joga az egyház körül.*

Valamint minden józan történetírók s bölcs jogtudósok a világi fejedelmek jogát az egyház körül tárgyalják, ugy szinte annak valódi körét meghatározván, tovább nem terjesztik azt, mint azon cselekvőségre, melynél fogva a fejedelmek az egyházat mint oly erkölcsi testületet, mely erőszakos vagy felfegyverkezett védelmet rendesen nem üzhet,

¹⁾ Egyházi jogunk magyar kiadás 1. köt. 34. lap. 27. s köv. §. III. Latin kiad. 1. köt. 33. s k. §. 22. s köv. lap.

minden igazságtalan megtámadás, sértés, vagy elnyomatás ellen védik, jogait fentartják, s pártolják, oly testületet, oly országlati társaságot benne tekintve, mely által népek célját, tudnillik valódi szabadságot, biztosságot, kölcsönös felebaráti szeretetet, békét s tartós boldogságot egyedül kieszközölhetnek. Hogy pedig illetén jogot fejedelmeink magyar alkotmányunk elejétől kezdve gyakoroltak, törvényeink bizonyítják. Szent István első királyunk 1016-dik évben törvényeit hirdetvén e jognak teljes mértékben megfelelt, midőn az Egyházat s annak törvényeit megerősítette, midőn a papoknak szorgalmas munkásságot parancsolt ¹⁾, vasárnap megszentelését ²⁾, böjtök megtartását ³⁾, bűnök töredelmes bevallását vagy a szent gyónást ⁴⁾ s a felebaráti szeretetet ⁵⁾ mindnyájoktól követelte, midőn az egyház s az egyházi rendnek illő tiszteletet megadatni ⁶⁾, s a hiveket azok hatósága alá rendeltetni parancsolta ⁷⁾, s ilyes rendeleteket épen azon okból adta, mivel azokat egyházi zsinatokban olvasta ⁸⁾. Szinte ilyes határozatokat hoztak Szent István utódai, vagy a régieket megerősítették. I. András király Vathát országából kiüzvén, s a keresztény vallást régi állapotára felemelvén, Szent Péter s Pál ünnepe előtt három napi böjtöt, népe által követett hűtelenség miatt megtartatni rendelt ⁹⁾. Szent László király azon papokat s diakonokat, kik másodszor megházasodtak, vagy pedig özvegyet vettek el, törvénytelen feleségeiktől elválasztatván, bűnhesztette, azokat pedig, kik első ház-

¹⁾ Decret. II. Cap. IV.

²⁾ Cap. VII. et VIII.

³⁾ Cap. IX. X.

⁴⁾ Cap. XI.

⁵⁾ Cap. XII.

⁶⁾ Decret II. Cap. 1. §. 1. 2. 3.

⁷⁾ Cap. II. §. 1. 2. 3.

⁸⁾ Concil. Mogunt. anni 847. Can. VII.

⁹⁾ Simon de Kéza de Andrea I. rege et S. Ladisl. Decret. lib. 1. Cap. 37.

ságban élnek addig türendőknek rendelte, még az iránt az egyház fejével tanácskozandik ¹⁾). Továbbá pedig tudnillik a pápával tartott tanácskozása után maga is a papok nősülését tiltotta, még a püspököt s az érseket is megróván, ha valahogy papjaik nősülésébe megegyeznének ²⁾). Ugyan azt bizonyítják szent László király további törvényei, melyeknél fogva az egyházak felszereltetése, kijavíttatása, s ujdani felállíttatásáról rendelkezik ³⁾). Szinte ilyes határozatokat hozott Kálmán király is ⁴⁾). De különösen érdekelték az egyházi ügyek II. András királyt, ki az egyháziakat más előjogok mellett még a világiak hatóságából is kiváltotta, oly kedvezéssel, hogy bár ki a világiak közül egyházi személyt a világi bíró elibe idéztetni merészelen, már azon okból is, minden jogából kiesendik ⁵⁾ *). Mikép s meddig őrizte legyen a magyar egyházi rend e jogot a következő korszakból látandjuk.

*) Tudós Kollár Ádám Ferencz a római levéltárból Albani bibornok által kiszolgáltatót II. András király 1222. évi rendeletének birtokába jutván, azt közre bocsátotta ⁶⁾). Annak ide tartozó szavai ezek: „Nos itaque omnibus in regno nostro constitutis sacerdotibus, diaconis, subdiaconis, acolytis, exorcistis, quibuslibet in sortem Domini vocatis, et per tonsuram clericalem insignitis, tantum ac talem auctoritate regia conferimus libertatem, ut si quispiam laicorum ex his aliquem sive de possessorio, sive de furto, sive de terriis, sive alio quocunque actionis titulo praesumerit ad iudicem trahere saecularem, ipse laicus eo ipso suae causae praejudicium faciat; quia volumus et statuimus, ut nullus Clericorum ante personam trahatur saecularem, neque ouiquam laicorum, dum videlicet a laico impetitur, in foro saecularium iudicum respondere teneatur. Sic enim et ordo rationis exigit, ut si laicus clericum de quocunque convincere voluerit: Praelatis ordini clericatus deputatis, Archiepiscopis, Episcopis, Praepositis, Archi-Diaconis, seu Decanis, vel

¹⁾ S. Ladisl. Decr. lib. 1. Cap. 1. 2. 3.

²⁾ Ugyanott cap. IV.

³⁾ Cap. 5. 6. 7. 8.

⁴⁾ Coloman. Decret. cap. 1. 15. 16. 17. 18.

⁵⁾ Adami Francisc. Kollár de origine et usu perpet. regum Ung. Apostolicor. circa sacra Viennae 1764. pag. 93. et seq.

⁶⁾ Ugyanott.

quibuslibet aliis ecclesiasticis iudiciis suae causae proponat se-riem etc. Lásd Egyházi jogunk magyar kiadás 1. köt. 271. §. 350. s köv. lap.

51. §. Az egyházi méltóságok adományoztatása.

Ámbár VII. Benedek pápa a keresztény vallást Piligrin paszaui érsek, s más hitterjesztők által honunkban Gejza vezér alatt terjesztetvén (15. §.) az első püspököket küldötte ¹⁾, ámbár a püspökségek s egyházi méltóságok francia német s más keresztény tartományokban divatozó szokás szerint Magyarországon is szabályos egyházi választás (electio canonica) által kiszolgáltattak ²⁾, ez mindazáltal valamint ottan, úgy nálunk is csak a király beegyezése mellett vitetett véghez. Sőt ha fontolóra vesszük, hogy szent István király II. Sylvester pápa által apostoli követ tisztevel felruháztatván, egyházak s kolostoroknak tetszése szerint kiváltságokat, egyháziaknak püspökségek s méltóságokat osztogathatott ³⁾, kétséget sem szenved, hogy mai értelemben vett kinevezéseket is tett. Mit annál inkább állithatni, minthogy első esztergomi érseknek Domokost, Maurust pécsi, Gellértet pedig csanádi püspököknek nevezte ⁴⁾. Azt szent László király is tette, midőn Magyarországhoz ujdán kapcsolt Croatia részére a zágrábi megyét alapítván, Duh nevű jeles férfit ottani püspöknek nevezte. Hogy továbbá királyaink is szinte úgy, mint más országi fejedelmek a püspöki pálcza s gyűrű által történni szokott beigtatást (investitura) gyakorolták, Kálmán király II. Paskál papához

¹⁾ Benedict. VII. pap. epist. ad Piligr. passaviens. metropol. apud Salagium De Statu Eccles. Pannon. lib. IV. cap. II. pag. 193. 5 Eccles. 1780. item pag. 199. et seq. és Piligrinnek a pápához irt levele Kollárnál olvastatik e czimű munkában: Histor. Diplom. jur. patronat. Apostolicor. regum Hung. lib. 1. cap. 3.

²⁾ Chartuit. vita S. Step. pag. 417. apud Schwandtner hol e szavakat: „Canonica electione creatum“ olvassuk.

³⁾ Chartuit, ugyannott.

⁴⁾ Chartuit, ugyannott.

intézett jelen nyilatkozatából kitetszik: „Tudomására adjuk „Szentségednek ¹⁾, hogy Isten törvénye alá bocsátván magunkat, s azt megtartani kívánván, azon püspökök beavatását, melyet elödeink gyakoroltak, Szentséged megintése következtében elbocsátjuk, s mind attól, miben „ilyes választások eddig az egyházi szabályokkal ellenkeztek, Isten akaratához képest magunkat ezentúl megtartóztatjuk.“ Hogy azonban az esztergomi érseket a káptalan és az érsekséghez tartozó segédpüspökök (Suffraganei), a megyés püspököket pedig az illetékes káptalanok a romai pápa megerősítése mellett is választották, onnét világlik ki, mivel Ugrin esztergomi érsek halála után az esztergomi káptalan II. András király engedelmenél fogva eleve János kalocsai érseket választotta. Noha pedig az esztergomi érsekséghez tartozó nyitrai, pécsi, váci s veszprémi segédpüspökök azon okból, hogy a káptalan őket a választáshoz ősi joguknál fogva meg nem hitta, e választás ellen óvást tettek, s a káptalan annak következtében a nyitrai püspök hozzá járultával Kálánt pécsi püspököt az előbbinek helyébe választotta, mindamellett a romai szent szék Jánost, ki első helyen választatott, megerősítette ²⁾. Hogy pedig a káptalanok püspökeiket választották, bizonyítják azon tények, melyekhez képest a győri káptalan 1243. évben Benedek váradi püspököt megyéje főnökének ³⁾, a kalocsai káptalan pedig Benedek fejevári prépostot püspökének a király beegyezése, s a pápa megerősítése mellett választották ⁴⁾. Ámbár e választások királyaink befolyása mellett

¹⁾ Kollár Histor. Diplom. juris patronat. Hungariae regum pag. 114. Katona Histor. Crit. reg. Hung. Tom. 3. pag. 220. Koller Histor. Episcop. Quinque Eccl. Tom. 1. pag. 184.

²⁾ Kollár ugyanott. Koller idéz. munkáj. 1. köt. 319. lap. Katona idéz. munk. 4. köt. 770. lap.

³⁾ Péterfy Conc. Hungar. part. 1. pag. 70. Kollár idéz. munk. 154. lap.

⁴⁾ Kollár s Péterfy ugyanott.

történtek, azonban IV. László (kún) király az ország ügyeivel nem gondolván, s tulajdon jogait is elhanyagolván, magok a káptalanok magasb befolyás nélkül is kénytettek püspökeiket választani. Azért történt, hogy Benedek esztergomi érsek meghalálózván, s az esztergomi káptalan a megürült érsekséget külön választással betöltvén, Miklós pápa azt meg nem erősítette, sőt a választást megsemmisítvén, Fülöp fermoi püspök s apostoli követ által Lodomert nagyváradi püspököt nemzetsége, tudománya, s buzgóssága tekinteténél fogva legméltóbb férfit 1279-iki budai zsinat alkalmával az esztergomi székre emelte ¹⁾. Ez s több ilyes esetek ²⁾ azt vonták magok után, hogy a romai pápák e korszak vége felé több püspököket honunkban kinevezvén, az úgy nevezett pápai fentartásokat (reservationes papales) egy ideig nálunk is gyakorolták annál inkább, minthogy azokkal más tartományokban is a körülményektől kénytetve éltek, s fejedelmeink magok is egy ideig azokba beléegyeztek. Lásd Raynald Annal. Eccles. ad an. 1278. Kollár Histor. diplom. juris patron. reg. Hungar. Tom. 6. pag. 778. Szvorényi amaenit. Histor Eccles. fasc. 6. num. 1. pag. 1—29.

52. §. A posonyi prépostság s káptalan eredete.

Ámbár a posonyi prépostság s káptalan eredetét eddig teljes valósággal kisémet kutatta ki, minthogy azonban többen az írók közül abba megegyeznek, hogy szent István király előtt keletkezett ³⁾, nagyon valószínű, sőt igaznak lehet állítani, hogy azt Piligrin paszaui érsek 974. év körül Gejza vezér alatt alapította, tudnillik akkor, midőn VII.

¹⁾ Raynald Annal. Eccl. ad an. 1278. Kollár Histor. diplom. patron. pag. 174. Katona Histor. Crit. reg. Hungar. Tom. 6. pag. 778. Pray Specim. Hier. Eccles. Hung. part. 2. pag. 185.

²⁾ Episcopatus Nitriens. memoria de anno 1835. Poson. pag. 102.

³⁾ Ugyanott.

Benedek pápa Piligrint paszaui érseknek erősítve, az avarak, moravok, (Avaria, Moravia) s más alsó Pannonia tartományait lelkileg reája bizta, őt felhatalmazván, hogy nevében papokat s püspököket azon tartományokba helyeztesse, s a nemzetekből is tökélyes népet készítsen az urnak ¹⁾. Ilyetén prépostság s káptalan alapítására pedig annál nagyobb szükség volt akkor, minthogy már Gejza alatt a megtért s keresztelt kitünőbb s nemes magyarok száma öt ezerre ment fel ²⁾. S ámbár történeti adatokkal meg nem bizonyíthatjuk, mindazáltal alig kételkedhetni, hogy azon szerzetes férfiak, kik Piligrin püspök által magyar földre küldettek, s kik általa is mint a tanításban alkalmas férfiak említetnek, a magyarokat nemzeti nyelven oktatták. Vagy remélhettek e valami szerencsés eredményt a keresztény vallásnak idegen ajkon előadásából oly nemzet közt, mely egyedül fegyverrel foglalkozott, ha azt saját nyelvén meg nem szőlították volna? E megtért magyarokat tehát, kiknek száma naponként növekedett, valamint az e tájban lakó keresztény tótok sokaságát, mely szinte nagy volt, szellemi igazgatás s lelki vigasztalás nélkül nem hagyhatta. Ennél fogva Piligrin paszaui érsek valamint több püspökséget (15. §.), úgy a posonyi prépostságot s káptalant alapítá azon meghagyással, hogy annak prépostja püspökei törvényhatósággal ellátva, azon vidéket, melyet ma nemes Posony megye környez, mint apostoli helytartó kormányozza, s kanonokai által azt a keresztény vallásban oktattván, lelkileg igazgassa. E püspöki törvényhatóságát a prépost addig birta, mig III. Honor pápa 1221. évben a káptalant a posonyi várból, hol az előtt létezett, s alapíttatott, a városba vitette át, s a prépostot káptalanával együtt az esz-

¹⁾ Bened. VII. papae Epistolae ad Piligrin. passav. metropol. apud Salagium de statu Eccles. Pannon. lib. IV. Cap. II. pag. 193. Quinque Eccles. 1780.

²⁾ Ugyanott 199. s köv. lap. Piligrin levele VII. Bened. pápához.

tergomi érsek hatósága alá rendelte. Meghagyta mindazáltal őt azon előjogban, hogy káptalanának nemcsak főnöke, hanem egyháznagya (*praelatus*), s a posonyi kerület főesperese maradjon *). Szent Márton templomát pedig, vagyis a társas káptalan egyházát, szent István király építeni kezdette, s azt szent László király végezte. Azonban a szentély felső részét, mely az idő vas fogai által kárt vallott, Mátyás király Schomberg György posonyi prépost munkássága által kijavította s felékesítette; a torony pedig mely zivatar alkalmával több ízben leégett, idővel új alakot vőn magára. Azon jeles szépségű kápolnát pedig, melyben alamizsnás szent János teste az oltár felett nyugszik, gróf Eszterházy Imre esztergomi érsek s országunk áldora a 18. században ahhoz építtette ¹⁾ **). Az egyház régiségéről értekeznek *Bel Notit. vet. et nov. Hungar. Tom. 1. pag. 582. és Episcopat. Nitriens. ejusque praesulum memor. Posonii 1835. pag. 90. 102. Fessler Geschicht. der Ungern I. B. II. Buch. 686. und die folg. S.*

*) A posonyi prépostság többi jogai közé az is tartozott hajdan, hogy annak birtokosa egyszersmind az esztergomi érsek helyettese volt ²⁾; Posony városa ujdán választott lelkészét megerősítette ³⁾; sőt maga nevezhetett egyéneket a megürült posonyi kanonokságra ⁴⁾. A posonyi káptalan és Paska nevű prépostja azon személyes érdemek miatt, melyeknél fogva az említett prépost mint kún László király követje a Rudolf császár közötti frigy megújításában Ottokár csehkirálynál hatós érdeménnyel buzgólkodott. 1280. évben Oblinccs és Flanczenzendorf pusztákkal adományoztatott meg.

**) Alamizsnás sz. János Cyprusban, hol atyja Epifán a sziget kormányzója volt, született. Atyja példáját követve vagyonának nagyobb részét a szegények közt osztván, s kórházakat, templomokat s más közhasznú épületeket emeltetvén, jótékonyossága által annyira megkedveltetett, hogy a nép őt Phocas császártól 608. év-

¹⁾ *Bel Math. Notit. vet. et nov. Hungar. Tom. 1. pag. 583 et seq. III. korsz. 6. §.*

²⁾ *Diplomata originalia in Archiv. Cap. Poson. de an. 1478. és 1488. ab Archiepiscop. dat. Caps. A. Nro 1. 2.*

³⁾ *Diplom. Math. reg. de an. 1479. ibid. Nro 5.*

⁴⁾ *Pray Hierarch. Eccl. part. 1. pag. 72.*

ben alexandriai patriarkának neveztetni kérte. E nagy s fontos hivatalban élete utolsó perczéig a hit terjesztése, szegények ápolgatása s minden jónak terjesztésében annyi buzgósággal működött, hogy idővel a szentek közé soroztatott. Épen maradt tetemeivel a török császár Konstantinápoly bevétele után Hunyadi Mátyás magyar királynak kedveskedett. Azokat a hivek a mohácsi ütközetig Budán tisztelték. Azóta pedig Posonyban, szent Márton egyháza érintett kápolnájában mint a káptalan védszentjének ereklyéi január-hó 23-án s nyolczada alatt isteni tisztelettel megünnepeltetnek.

53. §. *A káptalanok szaporodása.*

Hogy apostoli királyaink minden püspökségben káptalanlant mind a püspök természetes tanácsát s segédét alapítottak, a mondottakból tudjuk. Továbbá valamint más tartományokban a káptalanok eleve a püspökséggel közös javakból élvén, csak későbbben elkülönözött birtokhoz jutottak, úgy honunkban is a püspökök káptalanaikat, papjaikat, s növendékeik házáat saját birtokukból tartották el, míg későbbi időkben azoknak is külön javakat részint saját birtokukból, részint más adományokból ¹⁾ szerzetek (20—35). Mire annál könnyebben hajlottak honunk püspökei, mivel azt más tartományokban, például Német, Frankhonban s másutt is tapasztalták, hol tudnillik a XI. század óta némely káptalanok régi fegyelmöktől, azaz közös élettől eltávolozván, jövedelmeiket magok közt osztották, s külön lakásokban tartózkodván, püspökeiktől külön testületet képezni kezdettek. Ez ujításból a székes egyházi s szabályzott kanonokok közti különbség keletkezett: midőn tudnillik ez ujítás által a káptalanok ősi szerkezete, s fegyelme szenvedvén, azt a pápák visszaállítani törekedtek, s nekik közös életet ismételten javasoltak. A szent Quentini káptalan első volt, ki chartresi Ivo prépostjának közbejárása, s buzgósága által 1078. évben magát a régi közös és szerzetes szabályossághoz hasonló életet elvállalására biratni en-

¹⁾ Köz Egyház történeteink 212. 213. s követ. lap. 16. §.

gedte ¹⁾. Minthogy pedig többen e példát követték, s mások az új szerkezet, azaz a külön élet mellett maradtak, ezek székes egyházi, amazok pedig szabályzott kanonokoknak neveztettek. Ilyenek hazánkban is találhatunk, például Jászón, Csornán, s másutt, kikről később szólnunk. Mi továbbá a káptalanok szaporodását illeti, minthogy idővel az egyháziak száma növekedvén, a székes város papjai mindnyájan a püspök tanácsához, vagyis a székes káptalanhoz nem csatoltathattak, a kanonokok intézete kisebb helyekre vitetvén át, társas káptalanok keletkeztek, melyekről itten szólni szándokunk. Legrégiebb káptalannak a posonyi tartandó (52. §.). Tudós Pray annak alapíttatását szent László királynak tulajdonítja ²⁾, de állításának semmi fontos alapját elő nem hozván, véleményében nem osztozhatom, hanem annak alapíttatását inkább Piligrin paszaui érseknek, valamint az idézett §-ban érintém, tulajdonitom, ki a pápa meghagyása következtében honunkban a vallást terjesztvén, s több püspökséget felállítván, a posonyi káptalant prépostjával együtt alapította. Noha azonban a posonyi káptalan eredetére nézve, minden magyarhoni káptalant megelőzi, mindamellett a fejérvári azon tekintetből, hogy szent István e várost lakhelyül választotta, hazánk szent koronája ottan tartatott ³⁾, királyaink, s királynéink szent Istvánt, s nejét, kik Esztergomban megkoronáztattak, s kevés másokat kivéve, Fejérvárott honunk szent koronájával feldiszhittettek, ugyanott eltakaríttattak ⁴⁾, a posonyinál nagyobb figyelmet gerjesztett, s azt már szent István király különös kedvezésekkel felruházta. Például ottan

¹⁾ Sigebert. Gemblacens. de scriptorib. eccles. cap. 167. Frontonis vita Ivonis 4. Tom. Ejus Epist. et dissert. pag. 190. item Acta SS. et Mart. mens. Maji Tom. 5. pag. 247.

²⁾ Specim. Hierarch. Eccles. Hungar. part. 1. pag. 6. ad finem.

³⁾ Katona Histor. Crit. reg. Hung. Tom. IV. pag. 531. Pray Annal. reg. Hung. part. 1. pag. 183.

⁴⁾ Chartuit. vita S. Emerici apud Schvandtner pag. 425.

roppant egyházat állított fel, azt mindennemű butorok, arany, s ezüst edények, kelyhek, s más szerekkel, festészet s képekkel, Gizela királyné pedig diszöltönyekkel *)¹⁾, arany keresztek, gyémántok, s más ékszerekkel feldisztette²⁾ Továbbá a roppant egyházat sz. Gellért csanádi püspök által ékes szónoklat mellett beavattatta, saját kápolnájának vallotta s különös kiváltságokkal ellátta sőt káptalanával együtt a püspökök hatóságából kivette, nem tagadván mindamellett az esztergomi érsek régi jogát, melynél fogva ő mint országunk egyházi főnöke minden egyházi és szerzetes személyek felett rendelkezhetik³⁾. A fejevári káptalan továbbá naponként újabb kedvezésekkel lón kitüntetve, midőn szent István utódai azt törvényes hitelenség s pecséttel megajándékozták⁴⁾, s IV. László király 1278. évben nagy Ottokár csehkirályt meggyőzván, minden attól elfoglalt czimerek, s lobogókat annak egyházába fel-függesztette⁵⁾.

Fejevárott az említett egyházon s káptalanon kívül léteztek még sz. Imre herceg, sz. Péter, s sz. Miklósról nevezett egyházok. Az elsőt Eufrosina III. Béla király anyja, ki azon tisztelet jeléül, melylyel szent Imre herceg iránt viseltetett annak tiszteletére építetvén, ugyanottan káptalant, s egyházat is alapított⁶⁾, melyet Erzsébet nagy Lajos király anyja gazdagon megdíjazott⁷⁾. A második egyház alkotóját több egymástól különböző vélemények között nehéz meghatározni, annyi bizonyos, hogy IV. Béla király ugyanazon egyházat felszenteltette, a melyben meg is koronáztatott⁸⁾. Némely írók azt állítják, hogy ottan káptalan is létezett⁹⁾, de mások azt tagadóba veszik. A harmadik, azaz sz. Miklós egyházáról, könnyen véleked-

1) Chartuit. vita S. Steph. ibidem pag. 425.

2) Chartuit. ugyanott pag. 418.

3) Egyházi jogunk magyar kiad. I. köt. 258. §. 320—335. III. Latin kiadás 270. §. Szvorényi amoenit. Hist. Eccl. fase 5. §. 7. 9. 10. 11. 12.

4) Szegedi in Cerograph. Hungar. pag. 98.

5) Simon de Kéza pag. 132. edit. II.

6) Pray dissert. de S. Emerico pag. 79.

7) Schmitt Episcop. Agriens. tom. 1. pag. 337.

8) Chronic. part. 2. cap. 74.

9) Ungaria suis cum regibus compendio data §. 2. num. 37.

hetnék valaki, hogy a hasonló nevű káptalan mellett létezett, mint-hogy számos régi oklevelekben a külvárosi székesfejérvári prépostság is említettik, azonban kétséget nem szenved, hogy az érintett prépostság s annak birtokosa a belső városi társas káptalanhoz tartozott (1498. évi 20. t. czikk).

*) Azon képekkel s himzett felírásokkal ékesített szent pallást, melylyel királyaink koronáztatásuk alkalmával 1848. év előtt fel-diszittetni szoktak vala, szinte Gizela jámbor királyné kezeiből keletkezett. Mi annak ritka vallásosságát, gyengéd érzelmű isten tiszteletét, s szilárd női jámborságát jellemzi. Lásd Szvorényi idézett munka 89—95. lap.

§. 54. *A többi társas káptalanok.*

Honunk többi társas káptalanai közül ezek voltak a nevezetesek: 1) a budai, melyet szent István király Ó-Budán 1022. évben alakítani, diszöltönyök, s ingatlan javakkal bőven ellátni kezdett, de munkáját bé nem fejezhetvén, azt csak szent László király végezhetette el ¹⁾, mit oly bőkezűleg véghez hajtott, hogy annak szent Péter s szent Pálról nevezett egyházát II. András király nem másképp mint szép egyház nevével illette ²⁾. Hogy azonban e roppant épület részint a tatárok, részint az időnek mindent emésztő foga által elpusztult, már onnét is tetszik ki, mivel Erzsébet nagy Lajos király anyja 1355. évben ugyanott a prépost s káptalanok számára új egyházat építtetett ³⁾. E káptalan törvényes hitelesség s pecséttel birt ⁴⁾. 2) a csanádi. E megyében két társas káptalan nyomára akadunk, tudnillik az egyik szent Üdvözítőnk czimével régi Csanád városában, a másik pedig orodi káptalan neve alatt mai Arad városában alapíttatott. Amannak emlékét leljük, midőn V. Márton pápáról olvas-

¹⁾ Turoczi Chronicon part. II. cap. 31. Ranzoni Epis. rer. Hungar. in die 8. Bonfin. dec. 2. lib. 1. Inchoffer annal. Eccles. Hung. pag. 328.

²⁾ Schmitth. in Episcop. Agriens. Tom. 1. pag. 193.

³⁾ Müller in Epitom. viciss. et rer. memorab. de liber. reg. ac metrop. urbe Budens. pag. 11.

⁴⁾ Schier Buda sacra pag. 118.

suk, hegy Csanády Jánost 1424. évben hasonló nevű társas káptalan prépostját erdélyi¹⁾, a következő évben pedig Lőrincz ugyan azon társas káptalan prépostját csanádi püspöknek erősíté²⁾. Ambár az orodi sz. Márton püspök czime alatt keletkezett káptalan eredetéről keveset tudunk, mindamellett emlékéért már II. András király 1206. évi oklevelében leljük, ki annak Godfrid nevű prépostját, mint korlátnokát elősorozza³⁾. E káptalan az esztergomi érsek hatósága alá tartozván, több püspököt adott a magyar egyháznak, s számos főhivatalnokot az országnak⁴⁾. 3) Esztergomban több társas káptalan létezett, ugymint I. az, mely szent Tamás vértanuról neveztetett, s némely írók szerint szent István király által alapított. E káptalan prépostja egyszersmind esztergomi kanonok volt⁵⁾. II. a zöldmezei szent Györgyről nevezett káptalan, melyet szinte szent István király alapítván, gazdagon ellátott. Tagjainak száma volt egy prépost s négy kanonok. E káptalan részint a tatárok, részint Trencséni Máté berohanásai által majd egészen elpusztulván, Telegdi esztergomi érsek által négy kanonok s tetemes birtokkal meg bővítve, 1337. évben helyezettett vissza⁶⁾, új szabályokkal ellátva. III. a szent István első vértanuról nevezett káptalan, melyet Fülöp esztergomi érsek 1272. évben alapítván, szinte javakkal ellátott. Eleve egy prépost s 12. kanonokból állott, de későbbben hatra szállított le⁷⁾. IV. Esztergom főmegyéhez tartozott a szepesi társas káptalan. Ennek régiségéről nem kételkedhetik senki. Azonban levél-

1) Pray specim. Hierarch. Hung. part. 2. pag. 266.

2) Batthyányi Series Episcop. Csanád. pag. 88.

3) Katona Histor. Crit. regn. Hungar. Tom. V. pag. 34.

4) Szvorényi amaenit. Hist. Eccl. Hung. fasc. 5. pag. 216.

5) Péterfy part. 2. pag. 267.

6) Szvorényi Amaenitat. Historiae Eccles. Hungar. fasc. 5. §. 46. pag. 244. et seq.

7) Pray Specim. Hierarch. Eccles. Hungar. part. 1. pag. 3. Szvorényi ugyanott 247. lap.

tára minden oklevelekkel együtt a tatárok alatt elpusztulván azt okmányok hiánya miatt sz. István királytól származtatni siker nélküli vállalat, ámbár nem tagadjuk, miszerint a káptalan a 13. században oly virágzásban létezett, hogy Muthmer prépost annak több ingatlan javakat végrendeletileg hagyott¹⁾. Lukács prépost 1282-ben a káptalant hat kanonokkal szaporította. Bertalan prépost Zeek nevű birtoknak felét annak hagyta²⁾. 4) a kalocsai társas káptalanok közül szent Lőrinczről nevezettet említjük, melynek lakása Haj nevű helység volt. Ennek prépostja Hosmund egyike volt azok közül, kiket a kalocsai megye azon vitának eldöntésére, mely 1211. évben a kalocsai s esztergomi érsekek a király megkoronáztatása felett keletkezett, megválasztott³⁾. E káptalan eredetéről, s régiebb körülményeiről oklevelek hiánya mellett többet nem említhetünk. 5) a pécsi melyről e korszakban szinte okmányok hiánya miatt nem említhetünk mást, mint hogy a pécsi várban helyeztetve, s egyháza keresztelő szent János emlékének szentelve volt. 6) a posegai, melyet Berthold előbb kalocsai érsek, később pedig aquilejai patriarka, a 13. század közepe körül Posega városa szomszédságában alapított. E káptalan a pécsi megyéhez tartozott, míg a zágrábihoz nem csatoltatott⁴⁾, s törvényes hitelesség birtokában volt⁵⁾. 7) a szebeni káptalan, mely Erdély több társas káptalanai közül legjelesb volt. Ez a milkói püspökség körében létezvén egy prépost s 24 kanonokból állott, s III. Béla király s a pápa beleegyezése mellett 1191. évben az érdegyi szászok által alapította

1) Codex diplom. Tom. V. vol. III. pag. 106.

2) Codex diplom. Georgii Fejér Tom. V. vol. III. pag. 273.

3) Pray Specim. Hier. part. 1. pag. 121. Koller Episcop. Quinque Eccles. Histor. Tom. 1. pag. 336.

4) Koller Histor. Episcop. Quinque Eccles. Tom. III. pag. 339. et seq.

5) Ugyanott pag. 213.

tott. Kiváltva lévén e káptalan a megyei hatóság alól, az esztergomi érsek, mint minden kiváltottak közbirájának ¹⁾ hatósága alá tartozott, s miután a milkói püspökség IV. Béla király alatt a tatárok által elpusztult volna, a szebeni prépost annak némi jogait elnyervén, ugyan azon érsek helytartójává neveztetett ²⁾. Sőt fényes királyi hivatalokat például kancellárságot mind az előtt, mind később viselt ³⁾. 8) a titeli káptalan, mely a Tisza torkolatához közel fekvő s máig ottan létező helyen alapítva, már a 13. században, minthogy annak tagjai kitünő egyházi s országlati hivatalokat viseltek, s a köz szükségre számos fegyvereseket állítottak fel, jeles volt ⁴⁾. Annak alapítóját azonban ki nem kúthathatjuk. 9) a váradi, mely szinte úgy mint a székes káptalan a boldogságos szűzről neveztetett. Annak prépostja egyszersmind a székes káptalan tagja volt. 10) Veszprém megyében szinte társas káptalan létezett, tudnillik a hantai, melynek egyháza szent Mihály főangyal tiszteletére szentelve, prépostja pedig különféle megbízatásokkal például, apostoli dézma beszédésével felruháztatott ⁵⁾. 11) a csaszmai, mely II. István zágrábi püspöknek a hasonlóvárossal együtt köszöni létét (33. §.). A püspök tudnillik gyarmatot szállítván oda annak részére templomot építtetett, későbbben pedig a hivek száma gyarapodván, 1232. évben prépostságot s 12 tagból álló káptalant alapított, s annak Byenik, emennek pedig Csazma Vadicha birtokot, a monoszlói tizedet, erdőket s szőlőket ajándékozott, a prépost kinevez-

¹⁾ Egyházi jogunk magyar kiadása 1. köt. 258. §. 320. s köv. lap. Szvorényi amoenit. Hist. Eccles 177. lap.

²⁾ Haner Georg. in Histor. Eccles. Transilv. pag. 115.

³⁾ Katona Histor. Crit. Hungar. Tom. 4. pag. 609. 616. Kerchelich hist. Episcop. Zagrab. pag. 314. Schmitth. Epis. Agriens. Tom. 1. pag. 108. Wagner annal. Scepus. part. 1. pag. 309.

⁴⁾ Corpus. Jur. Hung. 1498. art. 2.

⁵⁾ Pray Specim. Hierar. Eccl. Hung. part. 1. pag. 263. part. 2. pag. 354. Kerchelich Episcop. Zagrab. pag. 186.

tetését magának fentartva ¹⁾). E káptalan a többi közt Cozolin nevű földet Pétertől, Borsnak fiától vette meg ²⁾).

Az idézett társas káptalanokon kívül e korszakból még emlékezetre méltók: 1) a dömösi, mely Esztergom mellett szent Margita emlékének Álmos II. Gejza király fia által 1107. évben ugyan ottan egy prépost s 12 kanonokkal alapított ³⁾. 2) a popóczi, melyet Margita a Nádasdyak ivadéka s Magyar Pál özvegye 1365. évben egy prépost s 4 kanonok alapítása mellett felállított ⁴⁾).

55. §. *Apátságok alapítatlása.*

Nem csak káptalanok, hanem apátságok is alapultak e korszakban, midőn tudnillik szent István király utódai, s az ország hatalmasai nagylelkűséggel áldoztak az egyház magasztalására, midőn buzgólkodó szerzetes hitlelkesítő sikeres eljárását tapasztalva, azoknak részint megholt szülei s rokonaik, részint saját lelkök üdvéért, s bűnbocsánat elnyeréseért ingó s ingatlan birtokukat ajándékozták, s az által nem csak a szerzeteket felsegitették, hanem az egész táj, sőt a hazának jólétét is előmozdították. Mert így emelkedtek egyházak, s tanodák a hívek számára, a szűkölködők pedig enyhelyet, s táplálékot találtak. Így miveltek ki, s hasznosokká tettek a hazának több részei, midőn a szerzetesek ingoványokat kiszáritván, s rengeteg erdőt kiirtván, a földmívelést és ipart előmozdították, s az éghajlatot, s lakósokat szelidebökké tették. Ez volt több apátságok s kolostorok eredete. Így keletkezett 1) szent Péter s Pál tatái apátsága, melyet Deodát sz. István nevelője (kit a király közönségesen tatának nevezte) alapítván ⁵⁾ a kolostor, s a hely nevét származtatta. 2) a saári kolostor,

¹⁾ Kerchelich ugyanott pag. 84.

²⁾ Kerchelich 128. lap.

³⁾ Katona Historia Crit. Hung. Tom. 3. pag. 225.

⁴⁾ Timon in epitome rer. Hungar. ad an. 1365.

⁵⁾ Ritus de reb. Hung. lib. 1.

melyet Samuel Aba alapított, s némely írók szerint ottan eltakarított¹⁾. 3) a tihanyi apátság, melynek alapítója I. András király volt 1055. évben²⁾. 4) szent Dömötör apátsága, melyet Rado nádor 1057. évben alapított a pécsi megyében³⁾. 5) Szent Jakab szilasi apátsága Ottó somogyi gróftól 1061. évben⁴⁾. 6) a Garan melléki apátság 1075. évben Gejza király által⁵⁾. 7) szent Job apátsága, melyet sz. László király alapított. Ennek indoka volt az, hogy Mercurius, Katapan székesfehérvári prépost atyja, szent István jobb kezét 1083. évben, midőn emez a Szentek közé soroztatott, magával azon helyre vitte, mely róla máig szent Jobbnak neveztetik. Mert szent László király erről értesülvén, az ország nagyai kíséretében a szent kéz tiszteletére sietett, s ottan templomot építvén, apátságot alapított, melyet Álmos herczeg folytatván mindennel tökélyesen ellátott⁶⁾. Ezek példáját az utóbb kor is követvén, mind a világiak, mind az egyháziak közül találtattak jótévők, kik más szent intézeteket például a ciszterciek, domokosiak, ferencziek s egyéb szerzeteseket pártfogolták. Ezekről másutt szólándunk.

II. FEJEZET.

A tudományok állapota.

56. §. Népiskolák.

Szent István király a volt alkotmányunk alapítója bölcsen látván át, hogy honunk boldogságát tudományi intézetek leghatósban segíthetik elő, azokra legelsőbbben is fordította gondjait, s az egyházak, fárak s kolostorokkal együtt

¹⁾ Keza de origin. et gest. Hungar. pag. 54.

²⁾ Codex diplom. Georgii Fejér Tom. 1. pag. 147.

³⁾ Koller Histor. Episcop. Quinque Eccles. Tom. 1. pag. 147.

⁴⁾ Codex diplomat. Tom. 1. pag. 398.

⁵⁾ Codex diplom. Tom. 1. pag. 428.

⁶⁾ Kerchelich Histor. Episcop. Zágráb. pag. 217.

a nép számára tanodákat is állíttatott fel. E bölcs gondoskodásánál fogva honunkban népiskolák keletkeztek. Ezekben eleve a lelkészek s szerzetesek oktatást adtak, kik az egész környékből a mezei ifjúságot összehűsítve azt nagy gonddal tanítgatták. Későbbben pedig kiképzett tanítványaink által az oktatásban segítséget nyerve ezekre bízták az oktatást maguknak a felügyelést s vezényletet fentartva. A püspökök s kolostorok főnökei a bölcs király nemes szándokát erősen pártolták annál inkább, minthogy II. Sylvester pápa is őket szóval s tettel arra buzdította. E nagylelkű s tudományu pápa számos tanodákat felállíttatván, s az egész kereszténység püspökeit példája követésére felszólítván tettel mutatta, mikép kelljen buzgólkodniok a püspököknek a közjó előmozdításában. Az ilyes vidéki tanodákban az oktatás eleve parányi volt ugyan, de mindazáltal a falusi s mezei szétszórta ifjúságra nézve igen üdvös, sőt nélkülözhetlen volt, mert azt szent vallásunk ágazatai, imádság, olvasás, írás és számolásra tanítgatta. A lelkészek s szerzetesek munkásságát az apácák 87 s. k. §. kik a nőnemi ifjúságot minden tehetségek fejlesztésével oktaták, s vezérlék, szerencsés sikerrel elősegítették.

57. §. *A község tanodák.*

Szent István király némelykor Fejérvárott is lakván, ugyan ott a káptalannal együtt középtanodát (gymnasium) alapított s így a fejérvári intézet honunk első középtanodája volt. A buzgó fejedelem e tanodába magyar tanítóknak még akkor szűkölködván a haza, német oktatókat alkalmazott, kik rövid idő alatt oly szerencsés állapotra emelték az intézetet, hogy még kormánya alatt a leghiresbek közé számíttva, országunk többi tanodáit kiképzett tanítókkal ellátta. A tanoda pedig későbbben is szerencsésen virágzott, sőt emelkedett, midőn III. Incze pápa 1216. évi oklevelében a székes fehérvári káptalan egyik tagját iskolai kanonoknak ne-

vezte ¹⁾). Országunk püspökei a buzgó király példáját követvén, csak hamar a 2-ik középtanoda keletkezett Csanádon. Erről szent Gellért csanádi püspök életleirója tanuságot tesz, említvén a többi közt, hogy egy nap 30 megtért ujoncz Gellért püspökhöz jövéen előtte esedeztek, miszerint fiaikat szükséges oktatás és neveltetés végett a csanádi tanodába fogadná fel. Ezt megértvén a püspök az ajánlott ifjakat Walther szerzetesre bízván s külön házat számákra rendelvén, őket a szükséges tanokba s zenébe avattatá. Mit látván a nemesség s az ország nagyai fiaikat szinte oda adák, kik a szép művek s tudományokban oktatva, részint kanonokul szent György monostorában, vagy lelkészekül a hivek számára felszenteltettek, részint közhivatalokra alkalmaztattak. Gellért püspök a szerzetesekre, a szegényebb tanulókra, sőt az idegenekre is gondját fordítván, mindnyáját nevelteté s oly gondosan taníttatá, hogy az éj is nappallá tétetnék. Szaporodván idővel a tanulók száma a buzgó püspök Walther tanítónak segítségére Fejérvárról Imre segédet hozatott. Ennek eredménye az lön, hogy a dunántuli részekről is egybegyült ifjakat taníttatá; őket idővel szinte a hivek szolgálatára alkalmaztatván. Ezekből mind a csanádi tanoda jelentőségét, mind sz. Gellért püspök buzgóságát érhetjük ²⁾). A harmadik középtanoda volt a pécsi. Ezt Bonipert első pécsi püspök nyitatta meg. Miszerint pedig annál nagyobb sikerrel folyhasson az oktatás, Hilduint küldötte Frankhonba Fulbert carnoti püspökhöz Priscinian munkáját kérendőt, melyet megnyervén Hilduin visszatért honába s azt a pécsi középtanodában szerencsés sikerrel előadta ³⁾). A negyedik vala az esztergomi, mely kezdetétől fogva állan-

¹⁾ Codex dipl. Georg. Fejér Tom. 3. vol. 2. pag. 228. s a k.

²⁾ Batthyányi episcop. Trans. de actis et script. Divi Gerard. pag. 328—333.

³⁾ Pray Specim. Hierarch. Eccles. Hung. part. 1. pag. 155. Koller episcop. 5 Eccles. Tom. 1. pag. 14.

dóan virágzott. 1205. évben Ambrus ¹⁾, 1210-ben Jakab kanonokok voltak igazgatói ²⁾, 1272-ben pedig Sixtus kanonokról olvassuk, hogy az intézetet a tanítók munkálata mellett vezérlette ³⁾. Az ötödik vala a győri, mely egykorban nyerte kezdetét a káptalannal. A hatodik a budai, mely valószínűleg sz. László király alatt ált fel. A hetedik a tapolczai Miskolcz mellett, mely még a 13. században is virágzott.

E középtanodák tárgyai a szabad művészetek (*artes liberales*) voltak. Ezek köréhez tartoztak 1) A grammatika, mely nyelvtanon kívül a metrikát vagyis a latin költészetet, s a hittant foglalta magában. Ez osztályban az egyházi éneket s liturgiát is megismertették. 2) A rhetorika, mely hitszónokokat képezvén hallgatóit nemcsak alaki, hanem többnyire tárgyas, tudnillik jogi, erkölcsi, s történeti ismékkel megbarátkoztatta. 3) A dialektika, melyben a logika s Aristoteles kategóriái előadattak. Ez osztály vitázó gyakorlataira Hartvik szerint még szent István király is többször megjelent a szentmártoni tanodában. 4) Az arithmetika az időszámlálásra vonatkozva Boëthius után. 5) A zene, mely a kor tanultsága s miveltségéhez tartozván s mulhatlan kelléknek tekintetvén szinte Boëthius szerint taníttatott. 6) A földmérés. Ez azonban a *mathesis* s eszközök hiánya miatt még igen tökéletlen lévén, a térmérést is csak hiányosan eszközözhette. 7) A csillagászat, mely alapul szolgált az időjárás és csillagjóslatnak. Hogy a tudományok köre ez időben több tárgyra nem terjeszkedett, abban rejlik, mivel a tudományok közlönye egyedül a latin nyelv lévén, s csak kisebb száma az embereknek a latin nyelvet bírván, csak emezek szentelheték magokat a tudományokra. Hogy mindazáltal e korban a görög nyelv s görög tanulmányok némi ismerete is honunkban divatozott, már az mutatja, hogy sz. István király a veszprémi apácák számára görög oklevelet adott, s más görög munkák a tanodákban megismertettek ⁴⁾. Sőt szent István, hogy a görög tudományokat nálunk is honosíthassa, Rómában alapított 12 kanonok s növendéken kívül vendégházakat építtetett a végből, miszerint a magyarok szállás és élelem-

1) Koller *Episcop. V. Eccles. Hist. Tom. 1. pag. 322.*

2) Pray *Specim. H. E. Hungar. part. 1. pag. 123. Katona Hist. Crit. Hung. Tom. 5. pag. 6.*

3) *Codex diplom. G. Fejér Tom. V. vol. 1. pag. 275.*

4) Anonym. *Belae regis notar. in praefat. ad Histor. septem ducum Hung. Bibl. S. R. J. C. Teleky de Szék part. 2. Vienne 1796. pag. 4.*

mel ellátva, magokat az ottan rendszeresen előadott görög s latin tudományokban kiképezhessék. Inchoffer Annal. Eccles. ad annum 1007.

58. §. *A felsőbb tanodák.*

Felsőbb tanodáknak neveztetek ilyes tudományi intézetek, melyekben azon ifjak oktatást nyertek, kik a fennmondott tárgyakon keresztül menvén, a hit s jogtudományban terjedelmesb kiképezést kaptak, s papokká felszenteltettek. Ezek hittani képezdének (studium theologicum) neveztetek. Ilyen volt 1-ször az esztergomi érsekség hittanodája. Valamint Esztergomban egy középtanoda e korban virágzott (57. §.), úgy szinte jó sikerrel haladott e felsőbb intézet is. Abban hajdan Adalbert kanonok s főesperes, ki az 1241. évi szerencsétlen sajói ütközetben a király oldala mellett elvérzett, szerencsésen működvén, a növendékeket az egyházi törvényre tanította ¹⁾. 2-szor az esztergomi ágostoniak hittani képezdéje, melynek fentartására Kún László király az esztergomi ágostoniakat birtokkal ellátta. 3-szor a szentmártoni monostoré, melyet sz. István király alapított. Ez intézet a király különös pártfogása által kitüntetve tanítókat s térítőket nevelt. Sőt annak köréből egy író is, tudnillik Mór szentbenedeki tag került ki. Erről későbbben szólandunk. 4-szer a győri domokosiak kolostoré, ez 1221. évben ált fel, s még Kún László alatt virágzott. Abban a domokosiak, kiknek tulajdona volt, oktatást adtak. Minthogy pedig e században több helyen szerzetek s kolostorok alapultak, bizonyosnak vehetjük fel azt is, hogy a domokosiak s pálasok felsőbb tanintézetei, melyekről későbbben értekezendünk, e rendek kezdetével keletkeztek. Világos adatokat azonban csak a dömések intézeteiről olvashatunk a Margitlegendában s a rendi gyűlések intéz-

¹⁾ Roger Carmen miserab. seu Historia destructionis Hungariae per Tartaros factae cap. 30.

kedéseiben. Mert e szerzet tapasztalván, hogy honunkban az eretnekség harapódzni kezd, az ellen mind a híveket mind tagjait megóvni akarván, tanítókat minden klastromban rendelt, kik a bölcsészetet s a hittudományt rendesen előadva, nyilvános főbb tanulmányi intézetet képeztek. Lásd Toldy Ferencz a magyar nemzeti irodalom története 1. köt. 28. §.

59. §. A veszprémi egyetem, s külföldi iskolaság.

Hogy a haza a külföld irányában mitsem nélkülözzön, mi tudományos kiképeztetésére szükséges, a veszprémi egyetem életbe léptettetett. Nem állithatni ugyan minden kétség nélkül, hogy ez intézet szent István király által alapítatott, ha azonban a kor állapotját s szükségeit tekintetbe vesszük, alig mondhatni mást, mint hogy a szent királytól eredetét vette. — Mert Kún László 1276. évi oklevele így hangzik: „Tudja mindenki, miszerint Veszprém városában azon időtől fogva, hogy Magyarországbán Isten jóvoltából a katholika hit virágzik, a szabad mestersegek tanulmányai, melyek által az isteni parancsok is legvilágosabban magyaráztatnak meg, divatban vannak, s szintugy mint Párisban Franciaországban a tanítók kitünő tudománnyal fénylenek. A törvénytudomány pedig az ország jogai fentartására fő rangot foglal el“. Továbbá tudva vagyon az is, hogy a veszprémi tanoda mindjárt a hasonnevű püspökség felállításától kezdve a tanítók s tanulók számára nézve egyik volt a legnevezetesebbek közül. Mi szintén királyi eredetére mutat. De volt-e ez egyetemenél egy hittudományi osztály? melynél a pályavégzett ifjak a hittudori koszorút megnyerhették, kétkedni lehet mert a pápák az akkor terjedő tévtanok s eretnekségektől tartván, a hittudori koszoru kiosztását egyedül azon intézeteknek engedték, melyek közelükben lévén, figyelmüket könnyen nem kerülhették el. Azonban a szabad művészetek s jogtudomány osztályai tanítók s tanulókkal ele-

gendően ellátva voltak. Ezt abból is kivehetni, hogy az említett király egy másnemű oklevele azt tanusítja, miszerint a jogosztályban, mely a romai s egyházi jogot is foglalta magában, s „Capitulum juris utriusque“ neve alatt ismeretes, tizenöt tanár oktatást adott. Sőt magok a hon fejedelmek is többnyire ez egyetem tagjaiból választották azon követeket, kiket fontosb ügyek eldöntése végett a pápához, császárhoz, vagy más fejedelmekhez küldettek. Az egyetem hírére s becsét emelte azon a korra nézve nagyszerű könyvkincs is, mely abban létezett. Valóban csodálni lehet, hogy ily tetemes könyvek számát az idő vas fogja, s az ország viszonyosságai annyira pusztíthatták-el, hogy más emlékek fen nem maradt, mint az azokról szóló történet szövege. A későbbi fejedelmek a hanyatlott intézetet felsegélteni kívánták ugyan, de szándokuk elegendő költség hiányából nem sikerülvén, az egyetem belső zavarok által végkép elpusztult. Ámbár pedig a haza az említett tudományos intézeteknél fogva elegendő eszközökkel bírt kimiveltetésére, mindazáltal felsőbb kiképezését csak a külföldön nyerhette. Ennek következtében a tehetősbb tanulók tulajdon pénzen, a szegényebbek pedig a XIII. század vége felé Esztergomban keletkezett „Krisztus társasága“ költségén külföldre költözvén, kiképeztetésüket ottan eszközölték. III. Béla óta, kinek hitvese Margit VII. Lajos Francia király leánya volt, a magyar ifjúság Párisba csődült aleman nemzethez csatolva. Később Vicenza, Padua, Roma, de leginkább Bolognába, hol különösen a jogászat taníttatott, költöztek. A mahomedanhitű izmaeliták papjai pedig Aleppóban szerezték kiképeztetésüket. Lásd Toldy a magyar nemzeti irodalom történetét. 1. köt. 29. §.

60. §. *Könyvek, könyvtárak.*

Hogy a középkor a miveltségben nagyobb haladást nem tehetett, oka volt a könyvek hiánya. Az ókor nagyszerű

könyvtárai az idő viszontagságai ugymint hadak, tűzvész, főkép a barbar népek kegyetlensége által pusztulván el, a könyvek annyira kevesbültek, hogy azok még a külföldön is csak méreg drága áron szereztethetők voltak. Hazánk püspökei megyebéli papjaikat mise- s szerkönyvekkel (*Misale et Rituale*) ellátották ugyan, de emezek, más tudományos eszközöket nélkülözvén, magas műveltségre nem emelkedhettek. Noha pedig szent István király az általa alapított szerzeteseket könyvekkel nagylelkűleg megajándékozta, s például a pécsváradi apátságnak 40 kötetet küldvén ez által az apátsági könyvtárnak alapját vetette, s noha e könyvek száma azon időre nézve nagy tekintetre méltó, mindamellett elegendő nem volt arra, hogy az említett szerzetesek azok által nagy tudományhoz juthattak volna. De nem is volt könnyű feladat a műveltség s tudományokra szükséges eszközöket megszerezni, mivel azokat eleve csak a külföldről hozatni lehetett. (57. §.) későbbén a szerzetesek magukat munkák lemásolására szentelvén, a közlekedés a keresztes hadak, zarándoklások, utazások s kereskedések által előmozdittatván a tudományos eszközök is valamivel jobban szaporodtak. S valóban annak egyedül köszönhetni, hogy a veszprémi egyetem könyvtára kún László idejében három ezer márkra becsültetett ¹⁾; hogy Pál veszprémi prépostnak saját könyvei ezer márkra becsültettek; hogy a káptalanban létező nagyszámu tudorok, valamint az egyetem tanítói szintén tetemes mennyiségű könyveket birtak. A könyvek száma azonban még mindig csekély maradt, s nagy volt azok ritkasága. Ez László esztergomi prépostnak fenlévő 1277. évi végintézetéből tetszik ki, hol könyveinek lajstroma olvastatik, cscsak kevés munkából állot. Nem csoda tehát, hogy a könyvek árát s becsét is e korban magasra emelték. Innét megfogható, hogy Ugrón spalaíroi

¹⁾ Kún László király 1276. évi oklevele.

érsek 1244-ben a szent írást oly magas áron fizette, hogy Gútkeledi Vid a csatári monostor kegyura, ki 1263-ban a monostor Bibliáját zsidónak zálogba adta, de e munka elveszvé, a monostort Somogy megyében fekvő másfél faluval kártalanította ¹⁾. De ugyanazt tanusítja az említett esztergomi prépost végintézete is, melyben könyveit gyémántokként elősorozta, s némelyeket hagyományozott. Annak szavai így hangzanak: Item Bibliam meam et volumen meum, instituta, authenticum et 3 libros Codicis in uno volumine — Decretum cum adparatu Menardi; Digestum vetus infortiatum; Digestum novum; — Libri sententiarum; scholastica Istoria et Eremitarium, Item moralia Gregorii in uno volumine complexa relinquo FF. Praedicatorum de conventu Strigoniensi; item Soliloquia Augustini cum multis libris ejusdem in uno volumine relinquo fratri Marcello, filio Marcelli. Item distinctiones Mauriti per alphabetum super dictionibus theologicis et psalterium glossatum FF. minoribus de Strigonio. Item distinctiones Mauriti Pauli cum adparatu incluso relinquo Magistro K. praeposito S. Thomae, item Summam Gofri di Magistro A. Praeposito Psoniensi sat. Codic. diplom. Tom. IV. vol. 2. pag. 410.

E kornak tudományos leleményei közé soroztathatik szent László füve, mely nevét szent László királytól, ki azt feltalálta, nyervén, azon erénnyel bir, hogy az abból készült szürle (Thea) a köveket eloszlatja, s ennél fogva avval a kő s porondban sinlőknek segíthetni.

Valamint a külföldről tudjuk, ugy hazánkról sem mondhatunk mást, mint hogy az Árpádok kora alatt királyaink közül többen irni tudtak ugyan s a latin nyelvet értették, milyen vala szent István, fia szent Imre herczeg, Péter, Kálmán, ki könyvesnek nevezetett sat. de némelyek abban jártasok nem valának. A nagyok s nemesek pedig egyedül a vallás elemeivel, a törvény s a hazai történetekkel valamikép ismertettek meg házi papjaik által. Egyébiránt

¹⁾ Schwartner munkáiban Spiesz Aufklärungen in der Geschichte und Diplomatiek Seite 261. es Cl. Batii de morbis Hungariae endemiis dissert.

a tudomány csak papoknál divatozott, ők tartottak szónoklatokat, ők tanították a népet, ők viselték a hivatalokat, ügyvédeknek titkárok, s követeknek alkalmaztatva, ők fogalmazták a törvényeket s okleveleket. Addig míg szent István kormányozta az országot, a papság szépen haladott a tudományokban, de a későbbi harczos zavarok által annyira elvált dicső buzgóságától, hogy Kálmán királynak s a pápáknak azt szigorú törvényhozással ismét felébreszteni kellett. Ehez járulván a külföldi iskoláztatás oly jó eredmény mutatkozott országunkban, hogy a XIII. századnak már több tudós püspökei voltak. Ezek példáját a papok s szerzetesek követvén a műveltség s tudományok ismét haladni kezdettek.

61. §. *A költészet.*

Priscus Rhetor római író hosszabb ideig Atila udvarában mulatván s mind Atila lelkületét, mind a hunok erkölceit leírván a többi közt azon ebédet is lefesti, melyre a görög követek is meghivattak. Erről így szól „Beesteledvén s az ételek elhordatván két scythia férfiú jelent meg Atila előtt, kik önkészített verseket szavaltak, melyekben a király győzelmeit s hadi erényeit dicsőíték. A vendégek tekintete, s arczaik figyelemmel csüggtének rajtok. Némelyek gyönyörködtek verseikben, mások lelkeit a harczok emlékezete emelé, végre kiknek testeiket az aggkor elgyengíté, s tehetetlenné tette, könyekkel teltek el szemeik, minthogy harci tűzök és vágyuk nyugodni volt kéntelen.“ Más alkalommal a király utból visszatérvén őt egy nősereg leány által hangoztatott dicsénekek s dalokkal tiszteltette. Kár hogy Priscus mitsem jegyzett fel a dalok szövegéből, mi történeti tekintetből jelenleg igen érdekes volna. De a régi magyarok is az éneket s zenét igen kedvelték. Midőn ünnepeltek, lakomákat tartottak, áldozatokat nyilván vagy magán isteni tiszteletök alkalmával hoztak, azt ének, sip s cziporával végzik. Béla jegyzője így említi azt „Midőn Árpád Etele várába szerencsésen bémene, nagy vigassággal lakomázának naponként, s valamennyi hangmódok a cziporák és sipok édes zengései s a dalnokok énekei mellett

mulatoztak.“ Hasonlót jegyzett fel Eckhard német kronista lefestvén mikép vigadoztak a magyarok Helvetiában, midőn a szentgalli klastromot bévették, tudnillik táncoltak s énekeltek fejedelmeik színe előtt. Az Istent énekkel dicsérik, a táltosok versekbe szólitották meg a népet s gyászdalokat énekeltek halottaik felett. Ezeket versekben többnyire véghez vivén a költészetet kedvelték, s művelték. Miszerint azonban az ének egyhanguságát változtathassák, azt zenével kísérték. A hangszer, melyet használtak ez alkalommal, krónistaink czitarának, lyranak, a későbbi írók pedig hegedűnek nevezték. E név alatt kétség kívül egy huros hangszer értenünk kell, de el nem határozhatni, valjon vonóval, ujjal, vagy billentyűvel játszatott-e. A jelenlegi hegedűnek eredetét némelyek a keresztes hadak idejéből származtatják. Magok azonban az énekesek is hegedűseknek neveztettek. Lásd Toldy Magyarnemzeti irodal. Történ. I. köt. 16. s 18. §.

62. §. *A képző művészetek.*

A képző művészetek a kedély kimiveltetésére különös hatással bírván, a nép oktatásával együtt hazánkba hozattak. Ezek közé tartozik 1) az építészet, ezt Géjza fejedelem alatt a németek, kiket a fejedelem külföldről behívott az országban honosították. Szent István pedig ügyesbéknek gondolván a görögöket, e célra őket alkalmaztatta. Géjza Pannon hegyén a benzések számára monostort s egyházat építtetni kezdett, melyet szent István véghez vitetvén a többi szükségeseikkel is felszereltetett. Továbbá szent István Esztergomban Szűz Mária s szent Adalbert tiszteletére egyházat állíttatott fel, Fejérvárott nagyszerű roppant nagyságu székes templomot, Posonyban szent Márton tiszteletére egyházat építtetett, mely sokféle viszontagságokon keresztül esve, s változásokat szenvedve máig létezik. A Fejérvárit királyi fénynyel s temérdek kincsekkel a boldogságos Szűz

tiszteletére feldíszíté. Erről Hartvik, ki azt saját szemeivel láthatta, így ír: *In ipsa regalis sedis civitate, quae dicitur Alba, sub laude et titulo B. M. Virginis perpetuo famosam et gaudem Basilicam opere mirifico, celaturis in chori pariete distinctis, pavimento tabulis marmoreis strato construere coepit*¹⁾. Bonfini s Mesnil szintén ily értelemben de bővitve írnak²⁾. Továbbá sz. István Ó-Budán szent Péter s Pál apostolok tiszteletére egyházat állíttatott fel. A pécsi főtemplomot pedig, mely szent István előtt valószínűleg Nagy Károly várából templommá átalakíttatott, szintén nem másnak, mint sz. István gondosságának köszönhetjük, ki azt az általa felállíttatott püspökség alkalmával ennek szolgálatára alkalmaztatá. Péter király rövid s zavarteli országlása miatt az egyházat semmi esetre fel nem állíttathatá, legfőbb a mit tehetett vala az, hogy felékesíttette.³⁾ I. Endre alatt a tihányi egyház, I. Béla alatt a szegszárdi monostor, szent László alatt a váradi pompás székes-egyház építtetett. A XI. század emlékei közé a szakolczai nagytemplom, a szentbenedeki Barsban, s a zágrábi. A XII. században nagy lévén már az egyházi épületek száma kevés új keletkezett, de a XIII. ban nevezetes Job esztergomi érsek azon buzgósága, mely-nél fogva az esztergomi egyházat nagyobbította, szép faragványok s mozaik művel ékesíttette fel. IV. Béla király az országot a tatárjárás után új gyarmatosok letelepíttetése s szerzetesek behozatala által felsegíteni törekedvén a fejérvári szent Anna kápolnáját, a budai s löcsei nagytemplomokat, az esztergomi ferencziek egyházát, szent Margit szigetén a dömös apácák kolostorát s ékes templomát építtette. V. Ist-

1) Hartvik vit. S. Stephani cap. 3.

2) Bonfin. Decad. 2. libr. 1. pag. 140. Mesnil Tom. IV. Doctr. Eccles. Discipl. új magyar Múzeum 1851. Majusi Füzet 416. s köv. lap. hol Szvorényi a templom többi viszonyait lefesti.

3) Religio 1851. 71. Szám 592. lap. 1. félév.

ván király a kassai főegyházat, Kún László a posonyi ferenciek hármass egyházának egyikét, a legrégebbet állította fel.

2) A szobrászat, melynek számos ujdán keletkezett egyházak mellett haladnia kellett. A fejevári s esztergomi főtemplomok annak kitűnő tanúságai, miképen díszlettek a hazai szobrászat remek munkái csak azon sajnálkozhatni, hogy az idő vasfoga azokat annyira emészthette fel, hogy még azok emlékezetét is eltörlötte. Egyedül a Margitlegendában akadunk egy szent Margit tiszteletére felállított síremlék leírására. Ez emlék, melly feje márványból készítettetett, a királyi hölgynek egy csodatételét adá elé. A művészek neveit is egyedül azon legendából ismerjük, tudnillik Lombardi Albert s Péter mesterét, kik valószínűleg Béla s István királyok udvari művészeihez tartoztak.

3) Az ötvösség. Ennek már az első korszakban igen nagy kelete volt, mert a számosan keletkezett egyházokat csak az láthatta el szükséges edényekkel. Továbbá a gazdagok s nagyok már akkor fegyverek, házi ékességek s asztali edényekben nagy fényt üdvén az ötvösséget tetemesen pártolták. Azok közül azonban évkönyveink csak egyet emlitenek Maté mestert, kit V. István mint udvari emberét annyira kedvelt, hogy még jószággal is kitüntette. A vésés sem hanyagoltatott el e korszakban, mert ha annak munkáit a külföld egykoru emlékeivel összehasonlítjuk, azokkal minden esetre versenyezhetnek.

4) A festészet. Ez eleinte másból nem állott nálunk mit himvarrásból, melyet a templomok lobogói s díszöltöneyei szükségelték. Példánya annak a máig létező s magyar királyok koronáztatása alkalmával használtatni szokott királyi pallást, melyet maga Gizela királyné a fejevári egyháznak ajándékozott. (53. §.) Ezen a jámbor királyné kézi munkáján diszelegnek Krisztus Üdvöztőnk, Szűz Maria, az apostolok, proféták s más szentek, István király, Gizela királyné s Imre herczeg képei. A festészetre nagy ösztönt ger-

jesztettek a roppant templomok falai, oltárai, s a kolostorok folyosói. A Margit legenda üdvöztönk, szent Mária s s más szentek képeit említi, „kik irattanak az Capitulum házban“. Ez emlékek tanuságul szolgálnak arra, hogy az akkori képiróink is valószínűleg papok voltak, valamint azt az utóbbi korról bizonyosan tudjuk.

63. §. *A magyar egyház írói a XI. században.*

Azon buzgó s szent férfiakon kívül, kik Magyarhonban a keresztény őstani vallást terjesztették, mint sz. Béla (Adalbert) prágai püspök, Asztrik pannonhalmi apát, Domokos és Sebestény esztergomi érsekek, sz. Gellért csanádi, Maurus pécsi püspökök, Gunther pécsváradi apát, Walther csanádi tanoda igazgatója, Chartuit (Hartvic) püspök, Theodat (Pappas) szent István oktatója, Eszkandeli budai polgár, Henrik a fejevári tanoda igazgatója sat., kikről illő helyen többnyire már említést tettünk, s még teendünk, kevés vala az egyházi írók száma. Mely mostoha viszonyhoz még az is járul, hogy némelyek munkái a mindent emésztő idő áldozottá lettek, s egészen elenyésztek. Azok kiknek munkáik fenmaradtak, következők: 1) sz. István királyunk, ki nem csak a görög s latin nyelv, hanem minden akkori tudományok s erkölcsök birtokában lévén, törvénykönyvét oly tudománnyal s szelemmel szerkesztette, hogy a mai világnak is mintául szolgál. Munkája előszavában fiát Imre herceget atyai tanácsával bölcs kormányzásra utasítván, figyelmezteti, hogy valamint az e földön divatozó hivatalok, s méltóságok az isteni gondviselés által fentartatnak, úgy magok a hivatalnokok s tisztviselőknek az azokra szükséges tulajdonokat birniok kell, ha boldog sikerrel működni kívánnak. Ennek következtében első rendelete első fejezetében a keresztény fejedelemtől követeli, hogy a keresztény őshitű apostoli vallást, mely különösen a trónt erősíti, nem szóval csak, hanem ténnyekkel tisztelje. A másodikban követeli, miszerint a ma-

gyar fejedelem különös tekintettel viseltessék Üdvöztönk egyháza iránt, melyet ő alapított, az apostolok s szent atyák ápolgattak. A harmadikban az egyházi rendet előzőleg pedig a püspököket fia figyelmébe ajánlja. A negyedikben oktatja őt, miképen tisztelje az ország nagyait. Az ötödikben őt türelemre, igazság kiszolgáltatására buzdítja. E rendelet többi fejezetiben fiát Imre herceget szintén szép tulajdonok, erkölcsök s ájtatosság követésére serkenti ¹⁾. S valóban Imre herceg atyját tudomány, erkölcsösség s bölcsességre nézve elérendette ²⁾, ha kora halála őt el nem ragadja. Munkája második részében ³⁾ szent István egyházi tárgyak mellett országlati s perbeli dolgokról ifju országa üdvére nézve szintén igen bölcsen rendelkezik. Honunk e korbeli írói közé tartozik ²⁾ Domokos első esztergomi érsek, ki a legrégibb s most is egy részben eredetileg fenlevő becses hazai irománynak szerzője, s szent Istvánnak sokakbani tanácsosa volt. Ő írta 1001. évben a pannonthalmi apátság oklevelét, melyet hazánk későbbi írói jegyzetekkel közre bocsátottak. ³⁾ Szent Gellért csanádi első püspök, s vértanu, ki egy munkát a boldogságos szűz dicséretéről, egyet böjti beszédekről, ünnepi homiliákról egyet, s a szent írásbeli három férfiak énekéről szintén egy munkát adott ki ⁴⁾. ⁴⁾ Maurus, ki szent István király által pannonthalmi szerzetesből pécsi püspöknek neveztetve ⁵⁾. Zoerard és Benedek remeték életét közre bocsátott; irván, miszerint amaz szent István király alatt baráttá lön, s hite miatt üldözéseket szenvedvén, a XI. század hitvallói közé soroztatik. Emerről pedig azt tudósítja, hogy egy ideig magános

¹⁾ Corpus Jur. Hungar. Decret. S. Steph. lib. 1.

²⁾ Andreas Dandulus dux Venet. in Chronic. lib. 9. cap. 1.

³⁾ Corp. Jur. Hung. S. Stephani Decret. lib. 2.

⁴⁾ S. Gerardi episcopi csanadiensis scripta et acta hactenus inedita cum serie Episcoporum. Csanad. Albo-Carolinae pag. 372.

⁵⁾ Bonfin. Histor. Hungar. decad. 2. libr. 1. pag. 121. Annak beatificatioját lásd 3. köt. V. Fejcz. 80. §.

életet a pusztában viselvén, rablók által meggyilkoltatott. 5) Chartuit, mások szerint Hartvic ¹⁾, ki Timon szerint valószínűleg boszniai püspök lévén, s szent István életét leírván, Kálmán királynak ajánlotta. Annak első kiadása Krakóban jelent meg 1540. évben, későbbi kiadások számosak lévén, Schvarz Gotfrid protestans író annak, melyet Schvandtner hirdetett ²⁾, hitelességét megtámodta ugyan, azonban őt tudós Stiling jezuita alaposan megczáfolta ³⁾. Ámbár el nem titkolhatom magam is, hogy Schvandtner munkája felütések esetére czélszerűbb leendett, ha azt számokkal jelelt szakaszokra osztandja. 6) Béla király névtelen jegyzője, kinek ily czimű munkáját birjuk. „A magyarok hét vezérének története.“ A munka a bécsi császári királyi könyvtárban létező kéziratból közre bocsátatott, s nagy érdekű reánk nézve, noha a szerzőnek sem nevét sem korát biztosan nem ismerjük ⁴⁾. Némelyek őt első, mások pedig IV. Béla király alatt létezettnek állítják. Az igazhoz leginkább közelitnek, kik őt Pálnak nevezvén, erdélyi püspöknek s III. Béla király volt kancellárjának hirdetik ⁵⁾. 7) Walther szerzetes, és csanádi iskolai tanító, ki legvalószínűbben szent Gellért püspök életleírásának szerzője vala. Azt gróf Batthyányi Ignác erdélyi püspök több más munkákkal együtt kiadta.

I. Az említett tudós férfiakon kívül még nevezeteseb tudósok voltak e korból azok, kiknek munkálatával királyaink élvén ado-

¹⁾ Engels Geschichte des ungrisch. Reiches und Nebenländer 1. B. 352. S. Neues ungar. Magazin 2. B. 2. H. 110. S.

²⁾ Schvandtner inter scriptor. rer. Hungar. Viennae 1746. apud Kraus.

³⁾ Stiling vita S. Steph. in qua Schvarczii igloviens superintend. Hungari-Calumniæ adversus initia Relig. Cathol. refutant. Jaurin. 1747. fol. recusa.

⁴⁾ Lásd Schvandtner inter Scriptor. rer. Hungar. Viennae 1746. pag. 1—38.

⁵⁾ Horányi memor. Hungaror. et provinciar. Tom. 1. pag. 34. item Histor. art. et literar. Hungar. pag. 7. Poson. 1799.

mányzó leveleiket általuk iratták. Ilyenek voltak Miklós főpap 1055. évben, Fabian 1082-ben alkancellár, Barnabás 1082-ben, és Timoth 1096-ban királyi jegyzők, kik valószínűleg az ugynevezett királyi könyvet (liber regius) is folytatták. E könyv szent István király alatt vezetetni kezdvén, még nagy Lajos korában is Legenda s. Stephani nevet viselt. Annak tartalma azonban mást nem foglalt magában mint a nevezetesb szabadalmak s adományzásokat. De mindamellett sajnálni lehet, hogy ez érdekes munka magyar irodalmunk kárára a XIV. század első felében elveszett. Nem különben nevezetesb tudósok közé számítandók Béla, Fülöp, Henrik, Konrád, Krató, Taszló, István sat. kik szent Gellért életleírásában mint tudós férfiak s deákból jeles értelmezők emlittetnek. Ezek a panonhalmi, pécsváradi, bakonbéli, zalavári s zabori apátságból költözvén le Csanád megyébe ottan szent vallásunkat terjesztették, s szent Gellért püspök vezérlete alatt kolostort is alakítottak.

II. Igen érdekes e kérdés, vajon éltek-e őseink ide költözésükkor valamely betűkkel, vagy használták-e valamely írásmódot a keresztény hit felvétele előtt? de azt megfejtani igen nehéz feladatnak vélem annál inkább, minthogy arra nézve az írók különféle nézetekre ágaznak. Némelyek azt vélik, hogy a székelyek a tót ajku népekkel összekeveredvén, azok írásmódját fogadták el ¹⁾. Ez írás pedig az ugynevezett glagol, vagy orosz betűk lehettek. A külhoni írók közül pedig Schlötzer nyíltan állítja, hogy a lengyel, orosz, porosz, magyar, cseh, dán, svéd s nór nemzetek a keresztény hitrei megtérésök előtt semmi betűkkel nem éltek. S valóban ámbár a hitterítők elsőik valának, kik a pogányságot nemcsak a vallás ismeretére, hanem írásra s némi művelésre vezették, ámbár ők nyitották meg az utat földművelésre, mesterségekre, kereskedésre, s ipar-üzésre, ámbár ők öntötték kedélyökbe a hon szeretetét s a nemzetiség eszméjét, ámbár ők voltak, kik szóval s írott munkákkal minden jót hazánkban előmozdítottak. Mindamellet több hiteles történetíró, ugymint Kézai Simon, ki a 13. században élt, a képes Kronika, mely a 14-ik század szerkezménye, Thuróczi a 15-ik, Oláh Miklós s Vrancsics Antal a 16-ik, gejeji Katona István és Dezericzki Incze a 18-ik század szülöttjei, kik a székelyek írását tulajdon tapasztalásból ismerték, azon véleményben vannak, hogy a székelyeknek, kiket saját hagyományuk s krónikák után atilai húnok maradványának tartunk, tulajdon ősi írásuk volt. Minthogy pedig még valószínűleg sem állithatjuk, hogy ők azt az erdélyi (daciai) lakásuk alatt találták volna fel, mert sokkal könnyebb vala római betűket elfogadni, mint ujakat kigondolni, alig mondhatni mást, mint hogy eldődeinknek tulajdon betűik s írásuk volt. E véleményt pedig igen erősíti az,

¹⁾ Keza de origin. et gest. Hungar. pag. 33. Budán 1833. 8. lap. azt írja: Blackis commixti literis ipsorum uti perhibentur.

hogy a régi székeleyek nem papíron, vagy hártyán, sem pedig tintával nem irtak, hanem betűiket sima pálczákon hegyes írótőrrel berótták (rovás). Mely szokás közép Ázsiában divatozott a mongoloknál. Ezeknél fogva igen valószínű, hogy a székeleyek írása tulajdona volt az egész hún törzsöknek, s azt már Ázsiában használta. Ezt annál bizonyosbna tarthatjuk, minthogy Menander Protector, 6-ik századbéli bizánci íróból tudjuk, hogy a magyarok II. Justin római császárhoz követeket küldvén, azoknak hiteles megbízatásuk fejében scytha betűkkel írott leveleket átadattak. Lásd Vallaszky Consp. rei liter. 44—64. Horváth István Tudom. gyűjt. 1819. X. 75—83. Jerney Tudománytár új foly. VIII. 1840. 109—129. Toldy a magyar irodal. Történet 1. köt. 1851. Pest. 27. 28. lap.

64. §. A XII. század írói.

A XII. század írói közé soroztatnak 1) Kálmán király, ki a tudományok s művek kedvelése vagy könyvek számos birtoka miatt könyves Kálmán nevét nyervén, bölcs törvényei által magát kitüntette, s kora embereit tudományra nézve felülmulván, a boszorkányokról divatozó véleményt szétozslatta, parancsolván, miszerint azokról, melyek nem léteznek, kérdés se tétessék ¹⁾. Mi annál nagyobb dicséretére válik, minthogy Europa többi fejedelmei ilyen hiedelemtől csak a 18. század elejével menekültek meg ²⁾. Munkáját Kálmán király udvari papja Albrik cassinói szerzetes által, ki e tekintetből a XII. század írói közé szintén soroztatik, szerkesztvén, két részre osztotta, s abban hazája s országa üdvére szolgáló törvényeket gyűjtött ³⁾. 2) Lőrincz esztergomi érsek, ki Kálmán király bizodalját teljes mértékben birván, azt bölcs tanácsdal segítette, Dalmatiába kísért, s a kegyesség ösvényén, mennyi tehetségében állott, vezérteni törekedett. Hazánk írói közé soroztatik, minthogy 1114. évben Esztergomban nemzeti zsinatot tartván, s annak rendeleteit szerkesztvén, szerzője lön azon üdvös

¹⁾ Coloman. Decret. lib. 1. cap. 57.

²⁾ L' esprit de l' Encyclopedie à Genève 1768. Tome. IV. pag. 211—220.

³⁾ Corp. Jur. Hung. Colom. Decret. 1. 2. etc.

egyházi törvényeknek, melyek kedves hazánkban az 1848. évig divatoztak ¹⁾. 3) Simon pécsi püspök, ki a veszprémi görög apácák számára szent István király által kiadott görög oklevelet Kálmán király kívánatánál fogva 1109. évben latin nyelvre fordította. 4) Pannonhoni Pál (Paulus Pannonius), ki az egyházi rend buzgó tagja s a tudományok nagy kedvelője lévén, két könyvben a szüzességről, s a világ megvettetéséről értekezett ²⁾. 5) Juvencus Coelius Calanus, kit e század végén, tudnillik 1190. évi oklevelek a pécsi püspökök közé soroznak, s kit az egyház látható feje már akkor érdemei tekintetéből érseki köpenynyel díszített (29. §.). Kálmán e század írói között nevet szerzett magának „Attila a hunok királya“ czimű munkájával. E munka szerzője, s más körülményei körül Bél szerint némely kétkedések eredvén, közre nem bocsáttatott előbb a munka, mint azok eloszlottak. Mi megtörténvén, s Kálmán munkája 1502. évben Velenczében ki is nyomtatván, ezután több kiadásokban jelent meg ³⁾. 6) E század írói közé számítandó a Chronicon azon névtelen szerzője, ki a 997—1115. évi eseményeket elősorozta ⁴⁾. 7) A latin nyelven irt azon Chronicon írója, melyet Lelewel Joachim a varsói egyetem tagja Pularszky könyvtárában találván, s latin nyelvre fordítván, 1823. évben Varsóban kinyomatott ⁵⁾. 8) Névtelen szerzője azon két halotti magyar beszédnek, melyek 1182. év körül irattak. E beszédek már azért is emlékezetre méltók, mert anyai nyelvünkön közrebocsáttatván, megbecsülhetlen magyar kincset képeznek. Koller József azokat a posonyi káptalan könyvtárából közrebocsátotta ⁶⁾. A posonyi

¹⁾ Péterfy Concil. Hungar. part. 1. pag. 53. et seq.

²⁾ Biblioth. Patrum Colon. Agrip. 1618. fol. Tom. XII. pag. 1006.

³⁾ Horányi memor. Hungar. et provinc. part. 1. pag. 381.

⁴⁾ Koller Histor. Episcop. Quinque Eccles. Tom. I. apend. II. pag. 402.

⁵⁾ Hormayer Archiv für Geschichte 1824. pag. 15.

⁶⁾ Koller ugyanott Tom. 1. append. 2. pag. 414.

káptalan e nagyérdekű régiség emlékét a mise könyvvvel, hová a beszédek beirattak, Pázmán esztergomi érsektől kapta, s azt hiven őrizvén, 1813. évben a mise könyvvvel együtt a Széchényi országos könyvtárnak átküldötte, hol máig mind a három becsben tartatik.

A fenérintett írókon kívül e században a tudományokat pártfogolták Felician és Bánfy Lukács esztergomi érsekek, Hedervári Saul csanádi, Ugrin győri püspökök, Tybus János II. Béla király alkornátnoka, Egyed, László vezér udvari papja, ki a dömösi prépostság alapíttatása hosszú oklevelét szerkesztette. Miklós szintén II. Béla király udvari papja, Briczen III. István király jegyzője, és Suda a királyi kápolna igazgatója, ki Farkas nevű megnemesített család nemesítő levelét szerkesztette. Katapan székesfejérvári prépost, III. Béla király alkornátnoka sat.

65. §. A XIII. század írói.

E század írói e következők: 1) Tamás spalatói főesperes, ki 1200. évben születvén Horvát s Dalmát ország történetét közre bocsátotta, maga levén honosai közül, ki e században szülő földének viszonyait egybegyűjtve, s a világgal közölve, írói pályára emelkedett. A munka e czim alatt jelent meg: „*Historia Salonitarum Pontificum, atque Spalatensium.*“ Honára nézve Tamás igen nagy nevet s érdemet szerzett magának, mit a spalatói szent Ferenczről czimzett egyházban részére felállított emlékköből is kivehetni ¹⁾. 2) Roger 1250. év körül váradi kanonok, ki Erdélynek székelyföldén születvén, ily czimű munkát „*Miserabile Carmen*“ azaz Magyarországnak IV. Béla király alatt a tatárok okozta sanyaru állapotját élénken leírja; vallo-mása szerint olyas tárgyakat elősorol, melyeket vagy maga tapasztalt, vagy azoktól hallott, kik jelen voltak. A tárgy azonban nincsen versekben, hanem prosában lerajzolva ²⁾. Bonfin író e munkákról több tárgyakat meritett. 3) András mester (Andreas magister) IV. Béla, s V. István királyok

¹⁾ Horányi memor. Hungar. et provinc. part. III. pag. 402.

²⁾ E munka Schwandtner idézett gyűjtem. olvasható a 292. lap.

udvari lelkésze, s kedvencze. Ez V. István királynak Maria Sánta Károlynak eljegyzett leányát Siciliába elkísérvén, s ottan Károly Siciliani királynak Manfreden, II. Fridrik császár természetes fián nyert győzedelmének tanuja lévén, azt leírta. E tárgy minket magyarokat e tekintetnél fogva is érdekel, minthogy a győzedelmes király utóbbi Robert Károly magyar fejedelemnek elődje vala ¹⁾. 4) szent Margit, IV. Bela király leánya életének névtelen szerzője, ki a 13. század vége körül az akkori szent Margit szigetben létező apáca kolostorba ment, s a királyi hölgynek életét magyar nyelven ékesen rajzolta. E munka eredeti kéziratát én, hírek után indulva, a párisi három első rangu könyvtár egyikében vagy másikában lelhetőnek vélém, de siker nélkül maradván többnapos fáradságom, párisi kutatásom s nyomozásomat félbe szakasztani kénytettem ²⁾. Azonban hogy Párisban reája nem akadhadtam, nem csoda, mert a kézirat mását, melyet Kovács Pál debreczeni tudós tulajdon vallomása szerint Bécsben az eredetiből 1764. évben lemásolt, én 1846. évi július hóban Bécsben mulatván, a császári titkos levéltárból, hol máig létezik, átolvasásra megkaptam, s röviden átfutottam. S nem is kétlem, hogy az eredeti kézirat is valami bécsi levéltárban nyugszik, mert tudós Kollár idejében, ki azt 1783. évben gyűjteményébe felvette, ugyan azon eredeti kézirat még létezett. Kiadta ezen életírást Pray 1770. évben Nagyszombatban. Később pedig 1782. évben Vajda Samuel tihanyi apát, neve elhallgatásával. 5) Kéza Simon, ki ily című munkát „Chronicon Hungaricum ab initiis Hunnorum usque ad tempora Ladislai IV. Cumani“ hirdetvén, azt IV. azaz Kún László királynak ajánlotta. E munkában a jövevény nemesek, udvarnokok, várnemesek, sza-

¹⁾ A munkát lásd: In operibus fugientibus scriptor. et rer. Hungar. part. 1. Budae 1779. 8.

²⁾ A munkát tudós Pray közre bocsátá Nagyszombatban 1770. 4-ed rét.

badalmasok s rabszolgákról értekeznek. A munkát többen adták ki, legujabban Kopácsy József országunk hajdani boldog emlékeztetője, ki azt 1833. évben mint veszprémi püspök maga költségén közre bocsátotta. Jelen szerkezményt, ámbár rövid, Turóczi használván, s több tárgyat belőle meritvén, munkájába iktatta ¹⁾. 6) Magyar Pál (Paulus Ungarus) egyházi jogtanár, ki magát tudománya, s bölcs ítéllete által több alkalommal kitüntette. 7) Klingsor Miklós korának költésze, és csillagásza ki e tárgyakban már akkor nevet szerzett magának ²⁾. 8) Theodorik sz. Domokos szerzetese, ki szent Erzsébet II. András király leányának életét nyolcz könyben hirdette ³⁾.

Az említett férfiakon kívül hazánkban léteztek még tudósok e században: 1) Ugrin első csazmai prépost, hasonnevű kalocsai érsek testvérének fia, ki István zágrábi püspöktől mint a káptalan alapítójától (54. §.) első csazmai prépostnak neveztetett. Ez a párisi egyetemen egyedül a hittudományi karban majd nem tizenkét évet töltvén el, s nagy tudománnyal térvén vissza hazájába, azt a honba szerencsésen terjesztette ⁴⁾. 2) Enok sz. Domokos szerzetese, ki a törvények tanszékén a 13. század első felében dicséretesen működött. 3) Gerard, vagy Girard hittudós, orvos, és csillagász, kit IV. Ince pápa 1244. évi oklevelében nagy dicsérettel említ Bárdosy ⁵⁾. 4) István posonyi prépost, ki a híres bolognai főtanodában végezvén el tanulmányait, több méltóságokban dicsően szerepelt, s kalocsai érseknek választatott. 5) Mátyás és Muthmer szepesi prépostok. 6) Jakab csazmai. 7) András esztergomi prépostok, kik magokat a törvénytudományban kitüntették. E században oly nagy számmal voltak hazánkban a tudósok, hogy a veszprémi káptalan maga az összes jogból tizenhat tudorral diszeskedett ⁶⁾.

E század szerzetes rendei, s a velök működő egyháziak lényeges érdemeihez tartozik, hogy ámbár magyar őseinknek eredetileg tulajdon betűik s írásmodjuk nem hiánzott (63. §. II.). mindamellett

¹⁾ E munkát Horányi Elek közre bocsátá Bécsben, s későbbben 1782. évben Budán.

²⁾ Seivert Nachrichten von Siebenbürg. Gelehrten S. 227—232.

³⁾ Pray azt 1770. évben régi kézirat után közre bocsátotta Nagyszombatban 4. r. 32—217. lap.

⁴⁾ Thomas Archidiacon. spat. Histor. salonit. Cap. 47.

⁵⁾ Bárdosy suppl. ad analect. Scepusii pag. 8.

⁶⁾ Fejér Codex diplom. Tom. VII, pag. 47.

idővel azoktól elszakván, s idegen hangok s betűkkel élni kénytetve lennének, az érintett szerzetesek s papok vas szorgalommal annyira vitték, hogy a magyar nyelv hangjaira s kiejtésére részint a régi latin betűket használták, részint ujakat hozzá adtak, s minden nehézségeket legyőzve, a magyar nemzetnek ismét tulajdon írásmódot, s helyesírást szereztek. Hogy ezeknek tökélyesbitésében sokat fáradoztak a hitterjesztők, s számos kísérleteket azon cél elérésére tettek, az írásban észrevehető fokozatok nyilván mutatják. Világos példái annak a két halotti beszéd (64. §.) és szent Margit életleirása (65. §.), melyekben szembetünő az írásbeli különbség. Például az első egy helyen így szól: „Latiatuc feleym Zumtuchel mic vogmuc ys a pur és chomuc uogmuc“. A második, mely 1271. után tudnillik száz évvel későbbben, mint amaz iratott, így hangzik „Mikoron ez zent zuz, Zent Margit azzon volna, már bodog azzonnak clastromban“ Azonban hosszabb értekezésekbe e tárgyak fölött bocsátkozni czélomon kívül esik.

III. FEJEZET.

A katholika egyház tanítása.

66. §. Krisztus tanítása épen maradt a Magyaregyházban is.

Valamint általában az egész keresztény ősi egyházban Krisztus urunk szent tana e korszak nem csekély nyersesége s járatlansága mellett épen maradt, abból mitsem eltörülve, vagy hozzá toldva, ugy szinte Magyarhonban ugyan az minden idegen s hibás toldaléktól menten maradt, s épségében fentartatott. Mert azon számos akadályok, melyekkel Kupa, Vatha, Ján, és sorsosaik a vallást ostromolván, azt mindjárt kezdeténél gyökerestől kiirtani törekedtek, királyaink bölcsessége, az egyházi rend buzgósága szerencsésen mellőzvéen el, annyira gyarapodott a keresztények száma, hogy a keresztény vallás haladását, szilárdulás és tartós állapotját többé meggátolni lehetlen volt. Igaz ugyan, hogy a középkor tudósai, tudnillik az iskolásdiak sokféle, néha haszontalan kérdéseket vitatva, egymás ellenében oly állításokat hozának elő, melyek a vallás tárgyai felvilágosítására nem szolgáltak, mindazáltal évkönyveink a protestánsok azon állítását, hogy a papok, szerzetesek, vagy iskolásdiak új hittanokat a

valláshoz csatolván, azt megferditették, s így Magyarhonba sem más, mint megváltozott vallás terjedhetett, teljes mértékben meghazudtolják. A mi azonban tetteleg történt, s mit mi sem tagadunk, annyiból áll, hogy némi a szent írásban s a régi hitvallásokban (symbola) nem foglalt, de az isteni hagyományban Krisztus és az apostolok korától fentartott s tanított igazságokat az egyház nyiltabban magyarázta, azaz tévtanítók ellenében elhatározta (definivit), s azokat a hitelesítőket, midőn a körülmények kívánták, nálunk szintén úgy értelmezték, s tanították. Például a II. lyoni közönséges zsinat 1274. évben a görögök ellen azt határozta, miszerint e szócska „filioque“ az eddigi hitvalláshoz adassék, s nem mást tevéen, mint hogy a régi, Üdvözítőnkől származott, s az apostoloktól terjesztett vallást nyiltabban fejtette ki¹⁾, e bővebb oktatást a hitelesítőket nálunk szinte fejték ki. Ugy a IV. laterani zsinat az oltári szentségről semmi új tanítást nem hozott az egyházba, mint állítják protestans atyáinkfiak²⁾, hanem azon ősi hitet, melyet a kenyér s bor-nak Krisztus testévé átelemezéséről tartott „transsubstantiatio“ szóval kimondotta, annál biztosban, minthogy avval már a régiebb hittanárok is éltek²⁾. Mit szintén más olyas tanokról is munkánk folyamában illő helyeken említendünk a nélkül, hogy legcsekélyebb hitágazatai újítást behozott-nak engedjünk.

*) Jablonszky protestans szerző: „Institutiones Historiae Christianae“ című munkája 1. kötetében azt meséli, hogy a „Transsubstantiatio“ tanát az 1215. évi IV. laterani zsinatban a latin egyház újdön alapította, s csak azóta az egyházban divatozottat Krisztus elleni őstannak (dogma anticristianum) nevezi. De ilyes egyoldalú s a történettel összeütköző állításokat a mondottak elegendőképp czáfolják meg.

¹⁾ Mansi Concilior. Tom. 24.

²⁾ Bloisi Péter 140. lev. Coenom. Hildebert munkái 513. 719. lap. Chartresi Fulbert 1. lev. 10. lap.

67. §. *Az egyszín alatti áldozás.*

Noha Üdvöztönk s az apostolok az oltári szentséget hiveiknek mindakét szín alatt szolgáltatnák ki, s bár mikor e szentség említése tétetik, mindakétszín is emlittetik, mindamellett a szent egyház Krisztus urunk azon parancsát, mely annak felvételéről szól, mindenkor úgy értette, hogy mindakét szín alatti felvételt nem tartotta szükségesnek. Noha továbbá bizonyos, hogy a mindakét szín alatti felvétel a régi egyházban már divatban lévén, e szokás törvénnyé alakult, mindamellett azt sem tagadhatni, hogy az egyházi rend e törvényt a körülményekhez képest nem mindenkor egészen, hanem csak részben teljesítette. Így például midőn az oltári szentséget beteghez vitette, vagy gyermekeknek kiszolgáltatta, azt egyedül egy szín alatt kezelte addig, míg a XIII. században törvény alkottatott, miszerint az oltári szentség ezentul a hiveknek a könnyen megeshető kiöntés veszedelme miatt, egyedül a kenyér színe alatt nyujtassék. Mi annál könnyebben hozatott be az egyházba, minthogy nagyobb tekintélyű hittudósok például Guilelmus de Capellis¹⁾, Rudolf apát²⁾, aquinoi szent Tamás³⁾, s mások nyilván tanították, hogy az oltári szentség méltóságába semmikép nem ütközik, ha azt a hivek egyedül kenyér színe alatt magokhoz veszik, mivel Krisztus mindakét szín alatt külön véve is egészen jelen vagyon; sőt tévednek azon hivek, kik vélik, hogy az üdvösség elnyerésére szükséges az oltári szentségben mindakét szín alatt részesülniök. E szokás az egész ősi egyházba behozatván, nem csoda, ha kedves honunkban is divatba jött, melyet máig gyakorlatban lenni szemlélünk.

¹⁾ Mabillon acta SS. ordinis S. Benedict. seculi 3. praefat. 1. Nro 75.

²⁾ Bona Rerum Liturgicar. lib. 1I. Cap. 18.

³⁾ Summa Theol. part. III. quaest. 80. art. 12.

68. §. *A boldogságos Szűz szeplőtelen fogantatása.*

Jelen tanítás: „A boldogságos Szűz Mária szeplőtelenül fogantatott“ már az ősi egyházban divatozott, s szent Ágoston már maga korában sem kívánt mást kinyilatkoztatni, mint a boldogságos Szűz szeplőtelen fogantatását, midőn magát ilyes szavakkal fejezte ki „Midőn bűnről vagyon szó, Mária a boldogságos szűzet érinteni nem szándokom ¹⁾. Szintén ugy nyilatkoztak damaskusi János ²⁾ s mások. A lyoni káptalan pedig 1140. évben a boldogságos Szűz szeplőtelen fogantatását ünnepéllyel ülte meg ³⁾. Ámbátor pedig ez ünnepelés ellenzőkre is talált, miután azonban Duns János skot tudós, ferenczi szerzetes, a tőle nevezett skotiak felekezetével együtt azon tant külön munkával védette, s az ellenfelekezetet, mely aquinoi szent Tamás elnökétől Tamásdiaknak neveztetett, meggyőzte, a boldogságos Szűz szeplőtelen fogantatása az egész egyházba fogadtatott el, ilyes feltétel alatt, miszerint az ellenkező tant, tévtannak bélyegezni tilos legyen ugyan, de az egész egyház a szeplőtelen fogantatás mellett nyilatkozva, ugyanazt tanítandja. Ezekhez képest a boldogságos Szűz szeplőtelen fogantatásáról oktatás honunkban is gyakorlatba jöven, azt mi magyarok is minden évi december 8-kán egyházi s polgárilag ünnepeljük ⁴⁾. Mit azonban az egész egyházban eddig csak ájtatos vélemény gyanánt hittünk s ünnepeltünk, azt a ma uralkodó IX. Pius pápa 1854. évi dec. 8. minden világ részeiből egybegyűlt bibornokok, érsekek, püspökök, kanonokok s minden rangu papok előtt hitdogmául kimondotta, tudnillik: „Hogy a boldogságos Szűz fogantatásának első pillanatában Isten különös előjoga s kegyelme által és Krisztus érdemei tekinteté-

¹⁾ S. Augustin. libr. de Natur. et gratia Cap. 36.

²⁾ Damas. János de fide orthod. libr. 3. cap. 12.

³⁾ Colonia Histoire litteraire de la ville de Lyon vol. 2. pag. 233.

⁴⁾ E tárgyról Egyháztörténeteink latin kiadásában 3. köt. 361. s k. lap. többet olvashatni.

ből az eredendő bűn minden szeneitől tisztán megőriztetett⁴⁾“. Ennek következtében 1855. évi majus 6. a katholika egyház egyik legnagyobb szerű diadalünnepét ülte hazánkban, midőn minden lelkészségben az ünnephez illő készülétek, szertartások s szent beszédek mellett a szent Mise alatt a romai pápa ő szentségének a szeplőtelen Szűz fogantatásáról szóló Bullája kihirdettetett, s egész nyolczad alatt arra célzó istentisztelet tartatott. Ugyan az pedig a világ más részeiben s tartományaiban is a legnagyobb buzgósággal a szent szűz iránti tisztelettel véghezvittetett. Lásd az 1855. évi Religio május s követk. hónapokbani sz.

69. §. *A hittudomány állapota.*

Valamint e korszak kezdetén minden tudományokat nálunk Magyarhonban csak csirájukban leljük, ugy vala szintén a hittudomány is. Mert noha általában az ősi keresztény egyház tanárai Lanfrank, s Anselm canterburi érsekek s más tudósok példáját követve, a hittudományban Aristoteles bölcsészetét használták, s így az iskolásdi theologiát képezve, minden nyilvános intézetekben a vallás igazságait észí védvekkel is támogatták, s a hittudományban ezen elvek szerint haladtak, a mívelés sugárai mindazáltal kedves hazánkat, mely e korszakban alakulni kezdett, csak gyengéden hatolták át; mindazonáltal hazánk hittudósai állásukhoz képest szintén előre haladni törekedtek. Ilyenek voltak a XII. századból: 1) Lőrincz esztergomi érsek, Kálmán király kedvence, ki nem csak királyát minden terhesb ügyeiben tanácscsal segítette, hanem az Esztergomban tartott nemzeti zsinat tartalmát, ugymint hittani oktatást, szertartási rendeleteket, s egyházi törvényeket az egész nemzetel közölván, a hittudomány állapotját szintén hatásan előmozdította (64. §.). 2) Simon pécsi püspök, ki a keleti nyelv-

¹⁾ Religio 1845. december 21. 74. sz. 590. lap.

vekben jártas lévén, s a hittudományt különösen kedvelvén, azt szó s tettel minden alkalommal elősegítette. 3) Pannonhoni Pál, ki a hittudományt tudós munkával gazdagította (64. §.). A XIII. században is keletkeztek néhány tudósok, kik a hittudományt különösen mivelve munkákkal nemesbítették. Ezekhez soroztatnak: 1) Tamás spalatói főesperes, ki közre bocsátott munkájával (65. §.) az egyházi történeteket nem kevésbé gazdagította. 2) András mester IV. Béla s V. István királyok udvari lelkésze, ki mind fejedelmei udvarában, mind más alkalmaknál a vallást nyilván tanította, s abban üdvös oktatást adván, a hittudományt különösen mivelte (65. §.) 3) Magyar Pál egyházi jogtanár, ki magát az egyházi jogtudománynak különösen szentelte, s tudományával nyilvános ügyek elítélésébe folyván, a hittudomány előmozdításában is hatalmasan működött. Mi azonban e korszak folytával az egész egyházban divatozott, tudnillik az iskolásdiak theologiai rendszere s eszméi, az szintén hazánkra is e században már jobban sugárzott. Ennél fogva tudós Lanfrank, Anselm, Roscellin, Hildebert, Abelard, s Lombard, kik az iskolásdiak első osztályát képezték, oktatás módja hozánk jutván, tudósaink szintén követték, s a vallás tárgyait a szent írást s isteni hagyományt Lombard Péter „IV. Libri sententiarum“ munkája szerint védették¹⁾.

E korszakban némelly tudósok annyira ereszkedtek iskolai vitákba, hogy némelyek köz figyelmet, sőt botrányt is gerjesztettek. Ámbár pedig azok hazánk szülöttjei nem voltak, minthogy azonban vitáik az egész hittudomány, sőt minden más tudományokba is befolyván, közvetve hazánkra szintén hatottak, azokról itten tudományos összefüggés végett rövid említést tenni, célirányosnak tartom; A jelesbék voltak; 1) Radbert Paskáz, korbéji szent benedeki apát, ki Erigena János s Berenger ellen azt vitatta, hogy az oltári szentségben az elemek megszenteltetése után más nem, mint a kenyér s bor színe maradván meg, abban Krisztus urunk ugyan azon teste s vére jelen vagyon, melly a boldogságos szűztől születve a keresztfán szenvedett. 2) Godeschalk fuldai szerzetes, később soissonsai ál-

¹⁾ Egyháztörténeteink lat. kiad. 3. köt. 66. §. 364. . . lap.

dozár, ki az előválasztásról (praedestinatio) vitázván, két választás nemét, tudnillik a jámborokét az örök életre, s a rosszakét az örök kárhozatra állítván, és hozzátevéen azt is, hogy az Isten csak a választottakat üdvözíteni akarja, s az ember Ádám által szabad akaratától megfosztatott légyen: Hinkmár reimsi érsektől börtönre, melyben haláláig makacsaága miatt tartatott, elítéltetett. 3) Berenger angersi főesperes, ki Erigena János által elcsábíttatva, annak tanítását elfogadta, mondván, hogy az oltári szentségben Krisztus urunk teste s vérének csak záloga, formája s hasonlatossága vagyon jelen. E tan azonban IX. Leo pápa által zsinatilag rosztaltatva, elítéltetett. 4) Roscellin compegni kanonok, ki azt állítván „hogy a sz. Háromság személyeinek három külön valóságot (realitates) jelenteniök kell, másképp következnek, hogy az atya s a szent lélek szintén ugy megtestesült s meghalt mint a fiu“, mint Tritheismus pártolója az 1092. évi soissonsai zsinatban megkorholtatott s tévedése visszavonására biratott, miután azonban azt ismét hirdeté, Francia s Angol országból kiüzetett. Későbbben némelyek szerint megtért, s példásan meghalt. 5) Poretai Gilbert poitiersi püspök, ki az Isten s lényege, természete s istensége közt különbséget tévén, szintén isteni többséget tanított. Ennek tanát III. Eugen pápa elítélte. Megbánván hibáját Gilbert magába tért, s megyéjébe visszautasított. 6) Abelard Péter párisi egyetem oktatója, ki dialektikai elvekből a vallás titkait felfogni, s értelmezni akarván, oly tévedésekbe merült, melyekből kibontakozni nem tudván, elítéltetett. Hibái ilyesek valának „Az atya Isten mindenható, a fiu kisebb hatalmu, a szent lélek hatalom nélküli; az emberek Ádám büntetésében, nem pedig vétkeiben is részesülnek sat. Abelard számos tévedései Bernárd szent atya által megozáfoltattak, s az 1121. évi soissonsai zsinatban itéltettek el. Abelárd hibáit elismervén, a chalonsi kolostorba lépett, hol élete sok viszonyai után töredelmes életet viselvén, régi hires nevét, melylyel mint parisi tanító hajdan tündöklött, visszanyerte, s halála után versekkel, sőt emlékkápolnával, melyet személyesen a párisi „Père la Chaise“ nevezetű temetőben szemlélttem, megtiszteltetett. E tudósok s tanaikról többet olvashatni Egyháztörténeteink latin kiad. 3. köt. 67. s köv. §. 367. s köv. lap.

70. §. A görög egyház elszakadása.

A görög egyháznak a latintóli elszakadása Magyarhonban is oly annyira elterjedt, hogy amaz ennek ellenében máig annyira vagyon elidegenítve, mintha közfal által elkülönözve volna. Mert noha Photius cselszövényei napfényre kerülván, Ignác bizanczi patriarka régi székébe vissza helyezettett, s ennek halála után Leo császár Photiust ko-

lostorba záratván, s István testvérét patriarkának választván, a mozgalmakat lecsillapította ¹⁾, oly annyira hogy a bizanci patriarkák béke jeléül évenként Romába közösül leveleket is küldöttek, mindamellet a görög egyház átalában, igazán, s őszintén a latin egyházzal nem lévén egyesülve a meghasonlás, mely Oroszországból keletkezett, s nálunk letelepedve a göröghitűek által alakult, honunkban tovább is fenmaradt. S valóban Caerular Mihály konstantinápoli patriarka 1056. évben alig adván jelét az új ellenkezésnek, az egész görög egyház pártjához szitott. Caerular Mihály tudnillik azon hódolást, melyet minden bár egyházi, bár világi hívek a romai pápa, mint az egész egyház feje iránt tanusítanak, nem tűrhetvén, tulajdon s pártosai nevében csekély érdekü, s többnyire csak színlett kifogással lépett fel a latin egyház ellen. Például hogy a latin egyház hiveinek szombatot hus eledelét tiltja, más böjti napokon pedig tej és sajt élvezetét engedi; papjait nótelenségre kötelezi; hogy kovásztalan kenyeret áldoz fel az oltári szentségben; papjai szakálukat nem növesztik; hogy böjtben alleluját nem énekeltet, a konstantinápoli hitvalláshoz e szót „filioque“ csatolta stb. Ezen többnyire fegyelmi tárgyak csekélyebbek lévén, mint hogy Caerular Mihályt okszerűleg a latin egyháztól elvonhatták volna, nyilvános, hogy e pontok csak ürügye voltak az elszakadásnak. Sikerült ugyan X. Gergely pápának az 1274. évi II. lyoni zsinatban a görög s latin egyház közti békét visszaállítani, mert a görögök a zsinat hitvallását elfogadván, s a szakadásról lemondván, a pápa elnökségét, s a többi kérdéses pontokat elismerték. E hitvallástól azonban a görögök rövid idő múlva ismét elpártolván, s írásban adott szavukat be nem váltván, annak állandó sikere nem lön.

¹⁾ Egyháztörténeteink lat. kiad. 3. köt. 42. §. 113. s köv. lap.
Cherrier Egyháztört.

IV. FEJEZET.

A tévtanokról.

71. §. A tévtanfogalma.

A mit szent Pál apostol mondott, hogy sokan Krisztus vallását hiu elménczkedések s hibás tanokkal elferdítendik, valóban teljesedett. Mert mindjárt a keresztény vallás kezdetével találtattak, kik ámbár keresztényeknek vallván magukat, mindazáltal elméjük kicsapongó bősége által elcsábitva, Krisztus és az apostolok tanait mind el nem fogadták, hanem véleményeik ábrándját követve, s hirdetve, mind magok mély tévedésekbe süljedtek, mind másokat magok után ragadtak, s a hivek közt nem ritkán felesleges viták, czivakodások s botrányt okoztak. Ilyes a keresztény szeretet s egyességgel ellenző, s az egyház békes arany korát háborgató ujitókat eretnekeknek (*αιρεσες*) vagyis tévtanítóknak nevezve, a többi hivek mindenkor kerülték, sőt az Egyház őket, ha tévedéseikből ki nem bontakoztak, kebléből kizárta. A történetekből tudva vagyon, miszerint ilyes tévtanítók az egyházban már az apostolok korában létezvén, általuk szintén ugy tekintettek, s szintén kerülendőknek állittattak. „Az eretnek embert mondá szent Pál, egy vagy két intés után megvessed, tudván, hogy a ki ilyen, az elfordult és vétkezik“ ¹⁾. Ez apostoli intés következtében az egyház egyedül azokat tévtanítók közé sorozta, s máig sorozza, kik 1) külsőleg legalább magokat keresztényeknek valván, az által az istentagadó, pogány, mohamedán, s zsidótól megkülönböztetik. 2) kik valami Istentől kinyilatkoztatott, s az Egyház által vallandónak hirdetett hittant makacson tagadnak. E két a tévtan lényegéhez tartozó tulajdonból világos, hogy mindaz, ki jó hiszem, együ-

¹⁾ Sz. Pál Titushoz irt lev. III. 10. 11. Timoth. II. lev. 2. fej. 17. 18. Timoth. I. lev. 1. fej. 15. v.

gyűség vagy tudatlanságból hibázik, a tévtanítók sorába nem számíttathatik.

72. §. *A Patarenek.*

A régi manichaeusok, később paulicianok ivadékai olasz Országból patarenek neve alatt *) Dalmatia s Boszniába költözvén annyira elterjedtek ottan, hogy még Daniél bosznai püspököt is felekezetökhöz hajlandóvá tették. Mit hallván Bernát spalatoí érsek, sőt tapasztalván, hogy Trav (Tragurium) városában is többen létesülnek e felekezetből, Incze pápát s Imre királyt arról értesítette. A pápa annak következtében zsinatot tartott, melyben határozottatott, miszerint mindnyájan, kik a tévedő felekezetet bár mely módon pártolják, kettős megintés után, meg nem jobbitás esetében a becsméreltek sorába igttatassanak, hivatalaik, sőt javaiktól megfosztassanak. E zsinati határozat következtében Imre királynak a patarenek ellen fegyverrel kikelni kellendett, ha tévedéseikben megmaradnak. Azonban a király látván, hogy czélt erőszakos fellépése mellett sem érend el, nagyobb lévén a patarenek száma, minthogy azt fegyverrel meggyőzhetné, szelidebb móddal a munkához járult, s a legfőbb hatáságu tisztviselőket s püspököket felszólította, miszerint a tévtanítókat megtérítve, a bajon segítsenek. Ez egy részről megtörtént, előlegesen pedig midőn Casemaria pápai követ Szerviából Boszniába érkezvén, ékes szónoklata s tudományával ugyanazt sürgette. Elsők voltak a szent Vazulról címzett, s többnyire a patarenek tévedéseibe vegyült görög barátok, kik a megtérés kezdetét tették. Ezek összejövén a pápai követ jelenlétében a romai egyházbai visszatérésöket, s ahhozi őszinte ragaszkodásukat kinyilatkoztatván, s azt írásba tevén, a pápai követnek átadták, ki azt két basilika kíséretében Budán a nyulak szigetében lakó Imre királynak átnyujtván, s a király s egyházirend által megerősítettvén,

Kulin bosznai bánnak megtartás és végrehajtás végett átküldötte. Ámbár azok példáját Daniel püspök s számos hivek követték, a patarenek mindamellett tovább is fennmaradtak, s honunk püspökeit az utóbi korszakokban is munkálkodtatták ¹⁾. A patarenek tévedései ezekben foglaltak: 1) a vallás lényege egyedül belső Isten félelmén, s erkölcsös maga viseletén alapulván, külső istentiszteletre, s szertartásokra nem szorul. Ennélfogva 2) a kegyszerek szintén csak újabb találmány lévén, a hivek üdvösségére nem szükségesek, s a nélkül is azok belső szenteltetésére mitsem munkálkodnak. 3) az igaz hívő a szent keresztet jobbnak nem tarthatja, mint bár mely élő fát az erdőben, s az oltárok egyházok haszontalan kőhalmoknak tartandók. 4) Jézus szándoka soha sem volt püspökök, papok, diakonokat rendelni vagy felszenteltetni sat. A felekezet tökélesbei (consolati) az anyagnak eredeti roszaságát tanították, melynek élesztő gonosz mentője a látható világot, s az emberi testeket alkotta, s emezeket a végből, hogy azon lelkeket, kik az Istentől elszakadtak, büntetésül azokba zárhassa. Sem Krisztus sem Mária nem birt ilyes testtel; s az Isten fia egyedül azon okból jelent meg, miszerint az égből lehullott lelkeket töredelem, bűnbánat s a szent lélek által, kit egyedül ők (a patarenek) oszthatják, üdveztse. A felekezet tökélesbei minden hus, eskü és házasságtól magokat megtartóztatták, kiknek lelke az Istenhez szálland, de testök a romlott anyagban örökké elveszend. Az atyát, fiut, s szent lelket említették, de mindeniknek külön természet tulajdonitván, a szent Háromságot is tagadták. Némelyek e vallásos rendszerből többet, némelyek kevesbet elfogadva, s egymástól elszakadva éltek, de a romai egyház üldöztetésében mindnyájan megegyeztek. E felekezetet az 1179. évben tartatott laterani zsinat ítélte el.

¹⁾ Farlati *Illyria sacra* Tom. IV. pag. 46.

*) E felekezet a régi gnosticusok, vagy manichaensok neve gyanus és gyűlöletes lévén, azon Mailand melleti Pattarea nevű tájtól, melyben tartózkodott, vagy pedig eltűrt üldöztetéseitől patarenek, céljától pedig kathariak nevét vette fel. Frankhonban Alby városától albyak nevét viselte. Lásd Egyháztörténeteink lat. kiad. 3. köt. 44. §. 120. lap. s 70. §. 376. lap.

73. §. *Bogomilek.*

E nevezet „Bogo milui, Isten irgalmaz nekünk,“ bolgár szavakból eredvén, azon tévtanítóknak adatott, kik Syria nyelven „Messalinek,“ görögül „Euchetaknak“ mondatnak. E felekezett Comnen Alexius görög császár idejében Imre király alatt Bulgária s szomszéd tartományaiban, sőt magában Magyarhonban is ámbár titokban keletkezett. Szerzője Vazul orvos volt, ki ősz fővel, redős képpel szerzetes köntösbe öltözve, a régi paulicianok tévedéseiből tulajdon rendszert követőinek előadott. Tizenkét társat választván magának, azokat apostolainak nevezte, kik szerzőjük tanítását különös buzgalommal terjesztették. Tanításuk tartalma ez vala: 1) a szünet nélküli imádkozást legfőbb tisztöknek tartották. 2) az ur vacsoráját s vizzeli keresztséget megvetvén csak lelkit használtak. 3) egyházak látogatását feleslegesnek tartván, azokat nem is tartották. 4) az ó szövetség könyveit el nem fogadták. 5) a szent Háromságot tagadták, mondván, hogy a fiut s a szent lelket az Isten teremtetete. 6) Krisztusnak egyedül képzelt testet tulajdonítottak. Alexius császár a felekezet tévedéseiről értesülni akarván, magát tanítványának szinlettei által tévedéseinek kártékony voltát megértvén, azokat tüstént kiirtani törekedett. Ennélfogva Vazult s az ugy nevezett apostolait, kik többnyire főnökük birtokában tanyáztak, tévedéseiknek fonákságáról értesítve, jobb utra térítette, de nem sikerülvén szándoka, őket máglyára kárhoztatta. Noha pedig a nép e büntetést Vazul többi társaira is végre hajtatni kívánta, a császár mégis szelidebben bánván velök,

őket csak börtönre kárhoztatta ¹⁾ Nem tagadhatni ugyan, hogy e bánás móddal, de különösen oktatással sokan tértek vissza az igaz utra, nagy része azonban tévedésben maradt.

74. §. *As Ostorsók.*

E korszak tévtanai közé a félre értett s tulzott ostorzás (flagellatio) is tartozik. Minthogy azonban e tévedés a következő korszakban fejlett ki, arról mostan csak annyit említünk, hogy azt némely jámbor férfiak szent Pálnak következő szavaiból: „Testemet s anyargatom, s rabság alá vetem“ ²⁾, következtetvén, az apostolt avval utánozhatónak vélték, ha testöket ostoroznák. Mi némely olasz kolostorokban a XI. század vége felé behozatván, azt nem csak szerzetesek, hanem világiak, sőt gyenge szűzek is gyakorolták, annyi buzgósággal, hogy elvégre azt hirdetnék, miszerint más valaki az ember bűneit fel sem oldozhatja, ha csak hozzájuk nem szegődik, mert egyedül társaságuk tulajdona a bűnöst az Istennel kiengesztelhetni. E felekezet IV. Béla király alatt, ki elpusztult országát népesíteni kívánván, az országába költözni kívánók között nagy válogatást nem tehetett, 1263. évben nálunk is türetett el ³⁾. Azonban tévedései nem sokára köztudomásra jutván a következő korszakban mind az egyház feje, mind annak többi előjárói által nagy buzgósággal kiirtatott. Lásd Pagi Breviar. Romanor. Pontif. Tom. IV. in Clement. VI. num. 27. Szvorényi Amaenitat. Histor. Eccles. fascic. II. §. 5. pag. 82. et seq.

75. §. *A szent nyomozás hivatala.*

Ámbár e hivatal országunkban nem keletkezett, mint-hogy azonban hozzánk is terjedt, annak eredetét e helyen

¹⁾ Du Cange Glossar. Eutymius Panopl. pag. 2. tit. 25. Anna Comnena Baronius ad an. 1118.

²⁾ Sz. Pál a korinth. 1. lev. IX. 27.

³⁾ Turóczy Chronic. Cap. 76. pag. 150. apud Schvandtner.

röviden előadni czélszerűnek tartottam. A megyés püspökök Frankhonban annyira elfoglalva lévén, hogy sem a nagyobb érdekű tévtanítókat meg nem téríthetnék, sem pedig a hitet azok ellenében illőleg nem véthetnék, IX. Gergely pápa 1233. évben szent Domokos szerzeteseit mind Frankhonban, különösen Toulouse városában IX. Lajos király engedelme, sőt kívánata mellett, mind Olaszországban azon hatalommal ruházta fel, miszerint a tévtanítókat mindenütt nyomozhassák, s elítélhessék, de a végrehajtást s a büntetés nemét világi hatóságra bizzák ¹⁾. E határozat az egyházi nyomozást alapította, melynél fogva az egyházi nyomozók a tévtanítókat, bűvészek s zsidókat magok elibe idézve, oktatta, s jobbulásra serkentve, ha szót nem fogadtak, bűnösöknek elítélték, kiket a világi hatalom az akkori divatnál fogva részint máglyára vagy börtönre, részint pedig kemény bűnhődésre kárhoztatta. E szent nyomozás hivatala nagy tekintélyre kapott, miután magok a fejedelmek, például az említett IX. Lajos francia király, II. Frigyes császár, s mások pártolásuk alá vevén, azt támogatták, s kedvező szabályok, s kiváltságokkal ellátták; miért is majd minden országokba elfogadtatott. Nálunk Magyar s a hozzá tartozó országokban szintén divatozott a szent nyomozás hivatala. Mert a szent domokosi barátok Spalato ²⁾, Győr s Veszprémbe ³⁾, a XIII. század másod tized végével letelepedve, már akkor mint hittenjesztők s egyházi nyomozók működtek a patarenek ellen, kik a frankhoni albybéliekkel egyenlő tévedéseket követve, s tanítva

¹⁾ *Historie generale de Langued.* Tom. 3. pag. 394. Gregorii Capitula contra patarenos anni 1236. apud Mansi Tom. 23. pag. 74.

²⁾ 1217. évben Franc. Sigism. Ferrari Commentar. de reb. Ung. prov. S. Ord. Praedicator. pag. 67.

³⁾ 1221. évben ugyanott 25. lap. Tévedésben vala tehát tudós és nagylelkű Pázmán érsek, midőn a szerzet Magyarhonban letelepedését 1230. évre tűzte ki Péterfynél part. 2. pag. 278.

annyi merészséggel léptek fel, hogy II. András király alatt tulajdon püspököt, ki egész felekezetöket kormányzá, választottak. És minthogy sem III. Honor pápa követe Accont, sem Ugrin kalocsai érsek őket jobb utra nem téríthették, az egész ügyet az érintett domokosi barátokra bízák. Mit IX. Gergely pápa megerősített azon hozzá adással, miszerint a meg nem jobbitható bűnösök fenytés végett a világi hatalomra bizattassanak. Továbbá a bosznai püspököt, ki a tévedőket pártolta, székétől elmozdítván, helyébe mást a domokosi szerzetesek közül beigtatott ¹⁾. Sőt a 1231. évben nálunk telepedett ferenczieket is amazokhoz csatolta, az esztergomi kolostor előjárójának parancsolván, miszerint Assan Bulgáriának a hittől elszakadt királya, s a többi Magyarhonban terjedő tévtanítók ellen kikelt keresztes vitézeknek beszédek s búcsu kiszolgáltatása által segítséget, gyarapodást és istápot szerezzen ²⁾. Szerviába pedig maga István a tartomány királya az egyházi nyomozás hivatalát behozatni, s arra ugyan azon szerzet tagjait alkalmaztatni kívánta ³⁾. De miután mind e rendelkezések mellett az érintett tévtan ki nem irtathatott volna, s annak kedvelői a valkó s posegai táján is előmledezve a tulajdon Magyarhonhoz mindig jobban közeledtek, VIII. Bonifác pápa az egyházi nyomozás hivatalát Gergely esztergomi érsek felügyelése s kormányása alatt szintén az említett szerzetekre bizta. Azóta e szent hivatal nálunk az igazság s illendőség korlátai között buzgólkodott a nélkül, hogy legcsekélyebb vissza élésekről vádoltathatott.

¹⁾ Ferrari idézett munk. 93. s 100. lap. Pray Specim. Hierarch. Eccles. Hung. II. rész 416. lap. szerint a választott püspök vala János, azután Pousa Ferencz a domokosi szerzetnek volt tartományi kormányzója.

²⁾ Katona Hist. Crit. Hung. Tom. 5. pag. 465.

³⁾ Wadding annal Ord. minor. Tom. 5. pag. 260. et Emer. Pavich Topograph. descriptio provinc. S. Joannis Capistrani pag. 8.

A szent nyomozás hivatala alkalmat nyújtván arra, hogy sok ember máglyára ítéltetett, némely írók tulzó bírálattal az egyházat is megróni szokták. Azonban midőn valaki azon intézetről ítéletet hozni kíván, mindenkor tekintetbe vegye, hogy annak főczélja vala a tévtanokat s szakadásokat kiirtani, s az egyházat tőlök jövőre is megmenteni. E célzt pedig mindaz, ki illő szempontból felveendi, bizonyosan méltányolni fogja, mert a keresztény katholika egyház legfőbb feladata a tévedőket czélszerű s illő eszközökkel megtérítve, az igazság útjára vezetni, s az Isten országát terjesztetni. Mit az ész s a vallás szelleme csak igazolhat, mert minden ember már természeténél fogva arra hajol, hogy tulajdon meggyőződését mással is közölje, s az egyház tisztéhez tartozik ön magát fentartani, s gyarapítani. Nem tagadhatni ugyan, hogy a nyomozás hivatala néha oly térítési módot követett, mely képmutatást és színlelést okozott; mely tudatlanságot inkább, mint az igaz vallás ismeretét előmozdította, mivel sokan voltak a megidézettek, sőt a hivek közt is, kik a félelemtől meglepetve a vallás tanáiról inkább hallgattak, mint felvilágosítást kértek volna. Sőt olyanok sem hiányoztak, kik a vallást követve a keresztény ember minden tiszteit külsőleg teljesítették, belsőleg azonban annak igazságáról, oktatás hiányából, melyet keresni nem merészeltek, meggyőzve nem voltak. Ennek szintén más eredménye nem lehetett, mint a tudatlanság, s vakbuzgóság gyarapodása. Igaz ily visszaélések némelykor történtek, de azokat az egyház soha sem helyeselte, sem tűrte, annál keves béparancsolta. Sőt az egyház olyas nyomozási hivatalt, mely élet s halálról rendelkezhetik, saját hatáskörénél fogva nem is alapíthatott, minthogy ilyes tárgyakról határozatokat adni, eredetileg egyedül a világi fejedelmeket illeti. Tudva nagyon az is, hogy III. Incze pápa s a toulousi zsinat határozatai egyedül bizonyos hely s időre nézve hozattak, s miután a nyomozók azokkal visszaéltek, a romai pápák által megmásoltattak. Sőt magát a nyomozási hivatalt a megyés püspökök szűkebb korlátok közé szorították. A spanyolországi nyomozásról a következő korszakban szólandunk.

V. FEJEZET.

Az egyházi szertartások, a keresztények erkölcesel, s egyház fegyelmiről.

76. §. Az egyházi szertartásokról.

Az egyházi szertartásokra nézve valamint az egész egyházban, ugy szintén a magyaregyházban is némely változások hozattak be. Különösen az isteni tiszteletre nézve olyatén szokás jött divatba, miszerint nyilvános áldozatok

helyébe külön s pedig mindennapi kis misék s misedíjak hozattak be. Minthogy pedig a papok e szokás mellett, melynél fogva a nyilvános vagyis ünnepélyes miséken kívül kis miséket, sőt némely napokon, mint viszkerezst, hamvazó szerdán, s kántorböjtben több miséket szolgáltak, buzgólkodván, ezentúl minden nap misét mondanának: II. Sándor pápa 1063. évben e szokást úgy rendezte, hogy minden áldozár, egyedül karácson ünnepén három, más napon s bár mely ünnepen csak egy misét szolgálhasson. Továbbá azon szokás is divatozván, miszerint a szent mise némely tartományokban nemzeti nyelven szolgáltatnék, VII. Gergely pápa arra nézve is egyenlő szokást behozatni kívánt, s a fejedelmeket megszólította, miszerint azon rendelést, melynél fogva a papok ezentúl honi nyelvöktől elállva, a szent misét latin nyelven mondandják, elfogadnák s a szent egyház egységét e tekintetből is elmozdittatni segítenék. Mi sikerülvén az egyházi szertartások avval is egyenlőbbekké váltak ¹⁾. Azon szokás, melynél fogva a hívek a szent áldozáshoz közeledve, a szentséget saját kezökkel vevék magokhoz zsinatok által megmásoltatván ²⁾, mai divattá változott. A szent ereklyék tisztelete valamint az egész úgy a magyaregyházban is gyarapodott e korszakban ³⁾, sőt szokássá vált, minden templom felszenteltetésénél szent ereklyéket az oltárokba rakni ⁴⁾. E haladó tisztelet következése vala az is, hogy a hívek mind a keresztes hadakhoz mind más olaszországbai zarándoklásokhoz számosan csatlakozván, visszajövetelök alkalmával szent ereklyéket ha-

¹⁾ Gregorii VII. Epist. 64. lib. 1. Epist. 18. libr. 3. et Epist. 11. libr. 3. Epistolar. et Epist. 38. libr. 1. Epistolar.

²⁾ Concil. Rothomag. (Rouen) 878.

³⁾ Synod. Budens. Cap. 27. Péterfy Conc. Hung. part. 1. pag. 112.

⁴⁾ A második niceai zsinat azt rendeli, miszerint a püspök, ki templomot ereklyék nélkül felszentel székétől megfosztassék. Mabillon actor. SS. Ord. Bened. Tom. VI. part. 1. præfat. §. 5.

zájukba hoztak, s avval a szentek tiszteletét öregebitették. Mit maga András király szintén gyakorolván, szent István első vértanu, s szent Margit szűznek kaponyáját, szent Tamás és Bertalan jobbát s többeket hozott országába ¹⁾. A szentek tisztelete e zarándoklatok által annyira növekedett, hogy minden község, sőt minden magán ember saját védszentet választott, ki érte az Istennél esedezzék. Különösen pedig a boldogságos szűz Maria tiszteletét szombati nyilvános könyörgések (Lytaniae), szent olvasó ²⁾, s az angyal üdvözlét által, mely 1040. évben a szent Írásból vétetett, kitüntették. A keresztség felvételére nézve, mely eddig egy vagy több bemártás által kiszolgáltatót, ezután lemosás mint alkalmasb behozatván szintén változás történt ³⁾. Továbbá a hivek a bűnbánat szentségéről meg lévén győződve, hogy az erkölcsiség fentartása, s előmozdítására elkerülhetlen szükséges, azt minden évben három négyszer felveendőnek, valamint annak méltó felvételére szükségesnek tartották, hogy minden hívő bűneit őszintén megbánja, egyenkint meggyónja, s azokért eleget tegyen. Minthogy pedig e korszak hivei a bűnbánatban s a töredelmességben ellankadnának, sőt a patarenek a szentségeket ócsárolva, s a kulcsok hatalmát az egyháztól eltagadva megvetnék, a IV. laterani zsinat minden hivet arra kötelezett ³⁾, miszerint minden évben legalább egyszer a kitűzött husvéti idő alatt a veszezlés szentségéhez s az ur vacsorájához járuljon. Mi pedig a nyilvános vezeklés fegyelmét illeti, azt a hivek búcsú, böjt, jótéviség, keresztes zarándoklat, alamizsna, s más jó cselekedetek által kipótoltatván, abba szintén némi változások hozattak be. A búcsu már ez időben teljes és

¹⁾ Turóczi Chronic. part. 2. Cap. 73.

²⁾ S. Thomas summa Theol. part. 3. quaest. 80. art. 22.

³⁾ Concil. lateran. IV. anno 1215. celebr. Can. 12. apud Mansi Conciliator. Tom. 22.

nem teljes búcsura osztatott. Búcsu neme vala az örömbúcsu (jubilaum), s az Assisi szent Ferencz búcsuja. Amazt VIII. Bonifác pápa minden század elején azon hiveknek adatni rendelte, kik töredelmes szívvvel a vezeklési s az oltári szentséget felvéve, illő készüléttel Romában a szent apostolok templomait meglátogatják. E búcsu további változásai a következő korszakokban történtek. Emezt pedig azaz Assisi sz. Ferencz búcsúját III. Honor pápa sz. Ferencz kérelmére azoknak engedte, kik augusztus hó másodikán minden követelt előkészületek mellett a ferencziek templomát meglátogatván, a kereszténység gyarapodása, a hivek üdve, s a keresztény fejedelmek egyetértéseért imádkoznak. Mi a házasság szentséget illeti, ámbár az alattomos házasságok (clandestina) már az első egyházban tilosok valának, mindazáltal ha valaki ilyest felveendett, az egyház elismerte, noha olyas házasságot meggátolni mindig igyekezett, rendelvén, miszerint a házasságok az egyház előtt köttessenek. Mi nálunk annál szorosban kötelező volt, mivel hazánk törvényei is rendelik, miszerint minden házasság az egyház színe előtt köttessék, másképp nem házasságnak, hanem paráznaságnak tartandó ¹⁾). A vegyes házasságokat elvégre a magyar egyház szintén úgy, mint a közegyház csak azon feltételek alatt tűrte, ha minden gyermeknek a katholika vallásbani neveltetéséről szerződés köttetett, ha a katholika résznek vallásossága nem veszélyeztetett, s az a katholika félnek megtérítettésére is remény sugárzott ²⁾).

*) A szent olvasó eredetéről különbözők lévén a vélemények, azoké legvalószínűbbnek tartandó, kik azt azon szokástól származtatják, melynél fogva a hajdani szerzetesek kézi munka mellett imájukat zsínonon függő kövecskék száma szerint végzik. Mai alakját pedig szerzé szent Domokos hittérítő szerzetes, ki a hiveket az

¹⁾ Colom. Decret. lib. III. Cap. 15.

²⁾ Egyházjogunk II. köt. 155. §. 174. lap. Nagyszombat 1843. és a III. latin kiadás II. köt. 155. §. 159. s a köv. lap.

albybéliék s a patarenek tévedései ellen biztossá tenni akarván, az által vallásunk szent titkai emlékét, s a szeplőtelen szűz tisztelőtét kitüntetni törekedett.

77. §. *Uj ünnepek alapíttatása.*

A közönséges egyház e korszakban uj ünnepeket alapítván, azok a magyar egyházba is behozattak. Ilyenek · 1) Mindenszentek ünnepe, mely a X. század végével csak némely tartományokban divatozván, IV. Gergely pápa által az egész egyházra terjesztetett ¹⁾ *). 2) az Urnapja, melyet Robert lütichi püspök Julianna ciszterczy apatnő javaslatára megyejébe behozott. Azt utánaóván IV. Orbán pápa, s az ünnepet 1264. évben az egész egyházban tartatni rendelvén, Magyarhonban is nagy diszszel s pompával megületezni szokott ²⁾. 3) a szent Háromság ünnepe, mely szintén már e korszak elejével némely tartományokban, például frank s belghonban divatozott, későbbben pedig XXII. János pápa által az egész egyházba behozatott. 4) Szűz Maria szeplőtelen fogantatása ünnepéről már 68. §-ban szólottunk.

*) A halottak emlékezete szintén e korszakban jött divatba. Miután tudnillik Odillo clugni kolostor apátja 994. évben szerzetes társaival Mindenszentek ünnepe után a halottakért különösen imákat mondana, s azt minden évben ismételné, e jámbor szokás az egész egyházba vétetett fel ³⁾. Idővel a halottak emlékezete szent mise, imák, alamizsnák s más jó cselekedetekkel Magyarhonba is behozatott. Sőt annyira meg valának győződve eldődeink a halottakért teendő imák üdvös sikere felől, hogy némelyek végintézetökben alattvalóikat lekötelezték, miszerint haláluk évnapiján a tartatni szokott halotti mise után az egyháznak vagy meghatározott kolostoroknak ajándokot vinni tartozzanak, s őket halotti mise szolgálínak (servi exequiales) nevezték.

¹⁾ Mabillon de re diplom. pag. 537.

²⁾ Barthol. Fischer origo festi Corp. Christi e viso S. Virgin. Julianae divinitus oblato Leodii 1619. Bened. XIV. de festo Christ. et Mariae lib. 1. Cap. 13. pag. 360. Tom. X. oper.

³⁾ Mabillon actor. SS. Ord. S. Benedict. secul. 6. part. 1. pag. 584.

78. §. *Isten ítéletei (judicia Dei).*

Ámbár nem kevesen voltak a hivek közül, kik e korokban vétkes életet viselének, de mégis többnyire vallásos érzelmek által vezéreltettek. Tanui annak az ugy nevezett Isten ítéletei (judicia Dei, ordalia) melyeknél, ha a bűnösnek bevádolt ember bizonyos nehéz kísérlet alá vetve azt épen kiálotta, ártatlannak, ellenkező esetben pedig bűnösnek tartatott. Ilyen volt 1) a tűzpróba, melynél a bevádolt személy mellére parázs tétetvén, vagy pedig ő tüzes vashoz nyulni, vagy lángokon keresztül menni köteleztetvén, ha épen marad ártatlannak tartatott. 2) a vízpróba melynél a bűnösnek mondott egyén kezét forró vízbe ereszteti, vagy pedig hideg vízbe hanyattan feküdni kényszerítve, ha az első esetben sértetlen maradt, a másodikban pedig lesüllyedt, minden büntől feloldoztatott, ellenkező esetben pedig elítéltetett. 3) a párviadal, melyben ártatlannak mondatott az, ki ellenét meggyőzte ¹⁾. Hogy e kísérletek honunkban is divatoztak, törvényeink s a történetek bizonyítják. Törvényeink, mert szent László király azt rendelte, miszerint minden tűz s vízpróbánál három hites tanu jelen legyen, kik mind a fel, mind az alperes ügyére örködve igazságot szolgáltatassanak ki ²⁾. Kálmán törvénye pedig a helyet, tudnillik minden püspöki széket, a posonyi s nyitrai préposti széket annak tartására tűzte ki ³⁾. Mi pedig a párviadalt illeti, hogy az által hazánkban perek elítéltettek, hadi viszonyok kiegyenlítették, nyilvános oklevelek bizonyítják, s a történetek erősítik ⁴⁾. Így vég-

¹⁾ Ilyes kísérletek többi neveit lásd Egyháztörténeteink lat. kiad. 3. köt. 50. §. 134. lap. s Ujfalusy animadversiones in med. aevum pag. 14. de Ordaliis Pestini 1839.

²⁾ S. Ladial. Decret. lib. 1. Cap. 28.

³⁾ Coloman. Decret. lib. 1. Cap. 22.

⁴⁾ Literae fundat. Ecclesiae S. Adriani de Zala 1094. extradatae. Szvorényi amaenit. Hisztor. Eccles. §. 8. fasc. 2. pag. 108.

zödött el azon ügy mely a pomeranok s lengyelek között vitatva, annyira már elkeseredett vala, hogy mindakét nemzet fegyveresei egymás ellenében megálapodván, csatára már készültek, midőn Béla herczeg, ki későbbben 1. Béla király neve alatt nemzetünket kormányozta, Mesco király helyett a pomeránok vezérével párviadalba ereszkedvén, ezt meggyőzte, s szolgálata miatt levonta nevét s a király leányát hitvesül nyerte ¹⁾. Ilyes párviadalra szólítottak fel Kálmán király s testvére Álmos, midőn Horvát s Dalmát ország végett egymás ellen Várkonynál a Tisza mellett fegyveresekkel megjelentek, ügyöket azonban békésen kiegyenlítvén, a párviadalt el nem fogadták ²⁾. 4) az oltár előtt letett eskü. A magyaroknál már akkor midőn még pogányok voltak, szokásban volt ígéreteiket eskü által megerősíteni. Mi abból is kiviláglik, hogy Álmos vezéröknek kiöntött vérökkel hűséget esküdtek ³⁾. Ilyetén szokást megtérésök után is megtartották azon hozzáadással, hogy az esküt az oltár előtt ⁴⁾, sőt az oltári szentséghezzi hozzáéréssel ⁵⁾, szent László király sirja, vagy ereklyéi felett ⁶⁾, az evangéliomhozi hozzányujtással, a szent kereszt vagy szentek ereklyéi felett tették le ⁷⁾.

¹⁾ Theod. Botka de duellis Hungaror. litis decisoriiis.

²⁾ Spányik Histor. Hungar, §. 5. pag. 141. A többi példákat idézi Szvorényi Amaenitat. Hist. Eccles. fasc. 2. §. 7. pag. 94. et seq.

³⁾ Anonym. Belae reg. Notar. in Histor. ducum Hung. Cap. 5. et 6. inter script. rer. Hung. apud Schvandtner. Tom. 1.

⁴⁾ Kerchelich in Hist. Eccles. Zagrab. pag. 1. Koller. op. cit. pag. 160.

⁵⁾ Callimach de reb. Uladisl. I. lib. 3. Pray annal. reg. Hung. part. 3. pag. 11.

⁶⁾ Kollár. amaenitat. jur. publ. et Histor. Hungar. vol. 2. sect. 5. Cap. 3.

⁷⁾ Pray annal. part. 1. pag. 107.

79. §. Szerzetesek alapíttatása. Szent benedekiek.

A szerzetesek alapíttatása Magyarhonban szintén tanuja azon vallásosságnak, mely e korszakban létezett. S valaminth azok más tartományokban, úgy Magyarhonban is az ősi romai katholika egyházat szerencsésen terjesztették, s az erkölcsös életet, sőt a polgári ipart s boldogságot is hatásosan előmozdították. Valóban a régiebb keresztény tartományokban nem kevés példa volt, hogy fejedelmek, herczegek, vezérek, s más kitűnő családokból származott személyek agg korukban kolostorba mentek, életüket valóságos elmélkedésben töltendők ¹⁾ *). Nálunk a szerzetesek országunk elejével már lényeges szolgálatot tevének, szent István király által különösen pártoltattak, s mindjárt királysága elejével behozattak. Ő tudnillik az atyja által kezdet pannonhalmi kolostort befejeztetvén, oda szent benedeki szerzeteseket helyezett, s Somogy vidéke dézmáját nekik szentelte, s 1001. évben több birtokkal megajándékozta ²⁾. E kolostor első apátjának Anastast nevezte, ki a pécsváradi Anastas vagy Astrik apáttól különböző egyén levén, Romába Sylvester pápához nem küldetett, hanem pannonhalmi szerzetesei között maradván, azokat holtáig kormányozta **). A második kolostor, melyet sz. István király alapított, a pécsváradi volt, melybe Csehországból meghívott szerzeteseket helyezvén, apátjuknak a fenemlített Anastast vagyis Astrikot volt braunauai apátot rendelte. Ez nem sokára Sylvester pápához küldetvén, s megbízottságába dicsőségesen eljárván, a király által kalocsai püspöknek neveztetett ³⁾. A harmadik kolostor a Zobori volt Nyitra mellett, melyet sz. Hippolyt tiszteletére építetvén, szintén szent benedeki szerzetesekkel látott el. A negyedik

¹⁾ Chartuit. (Hartvic) vita S. Steph. pag. 130.

²⁾ Novak vindic. diplom. S. Steph. pag. 6.

³⁾ Hartvic. vita S. Steph. pag. 130. apud Schvandtner.

volt a zalai szent Adorján¹⁾; az ötödik a bakonbéli szent Moricz emlékére²⁾. Ezt azon helyen alapította 1037. évben, hol egykor szent Gellért csendes magányba vonult, s Istennek életét szentelte. Innét szent István őt a csanádi püspökségre alkalmazta. Továbbá Rado nádor I. András király alatt a Száva partján szent Dömötör emlékére a szent benedeki szerzeteseknek kolostort építtetett, s az annak szomszédságában létező s az ellenség által elfoglalt tájékat Magyarhonhoz visszacsatolta.

*) Azok közé, kik a királyi méltóságról lemondván, szerzeteseknek állottak be, Dagobert, s Carloman galliai királyok, Ethelbert britan, Rachis longobard királyok tartoznak. Vamba spanyol, II. István magyar királyok pedig életök alkonyodtán egyházi püspöki és szerzetesi köntöst adtak magokra, hívén, hogy az által az Istennel kiengeztelve, annál könnyebben bűneik bocsánatját nyerendik.

**) Hogy Anastas apát, ki egyszersmind Asztrik nevét viselte, ki szent István által Romába küldetvén, s megbízottságába teljes meglegedéssel járván el, kalocsai püspököknek neveztetett, pécsváradi, nem pedig pannonhalmi apát volt, ezekből világlik: Chartuitius azt írja: „Asztrik (Anastas) apát övéivel együtt tisztelettel elfogadtatván, a pécsváradi hegytővén (ad radicem montis ferrei) szent Benedek atya czime alatt kolostort épített.“ Minthogy pedig e kolostort maga s övéi részére építé, nyilvános hogy Asztrik pécsváradi apát volt. De szent István oklevele, melyet ugyan azon kolostor számára 1015. évben kiszolgáltatott, azt még világosan bizonyítja, mondván: „A mi hogy annál biztosban hittessék e levelet saját kezünk s pecsétünkkel hitelesítvén, azt ugyan azon (pécsváradi) kolostor felszenteltetése napján Asztrik kalocsai püspök ur, s azon kolostor első apátjának szolgálata által megerősítettük.“ Ennélfogva világos, hogy Asztrik (Anastas) kit szent István Romába küldött, s kalocsai püspököknek nevezett, nem pannonhalmi, hanem pécsváradi apát, s attól különböző egyén volt. A különbség pedig abban létezett, hogy Anastas pécsváradi apát egyszersmind Asztrik, a pannonhalmi apát pedig csak Anastas nevet viselt. Lásd Koller Jos. *Histor. Episcopatus Quinque-Eccles.* Tom 1. Append. 1. pag. 361. et sequ. Szvorényi Amaenitat. *Histor. Eccles. fasc. 1. Num. 1. pag. 1. et seq.*

¹⁾ Pray in *Annal. reg. part. 1. pag.*

²⁾ Katona *Histor. Crit.* Tom. 1. pag. 247.

80. §. *Szent Benedek más apátságai.*

A pannonhalmi apátság idővel számos birtokkal részint királyi adományok, részint vételek által gyarapodott. Annak apátjai közül Uros magát IV. Bela király iránti hűsége által kiűntetvén, annak, midőn a tatárok elől Dalmatiában menedék helyet keresett, segedelmére nyolcz száz marka arannyal sietett. Mely jótékonyágát megjutalmazni akarván a király az apátság javait tetemesen szaporította. Azonban maga az apát is, ki az apátságot 1206-tól 1248. évig kormányozta, több jószágot vett az apátság részére¹⁾. Ugyan azt tette Favus apát is, ki 1256. évben az apátság számára Elek gróftól Őrs birtokot két száz markaért vette meg²⁾. Két évvel későbbben pedig ugyan azon Elek gróftól Dénesd birtokot, minden hozzá tartozó javakkal együtt örökre szerezte meg³⁾. IV. Bela király pedig ugyan azon apát alatt az apátságnak Szigliget várért, melyet az apát költségén építtetett, Debreta Nyitra megyében fekvő földet cserében örökösen adta⁴⁾. Ilyes takarékoság által az apátság számos jószágok birtokához jutott. Az említettekén kívül e korszakban még több apátságok alapíttattak, de azok némelyekeiről évkönyveink nagyon keveset említenek oly annyira, hogy még eredetük évét, alapítóik nevét vagy alkalmát sem tudhatni. Ilyen 1) a Mindenszentek pogrányi apátsága, melyről mást nem mondhatni, mint hogy 1075. évben már létezett, de ki által s mikor életbe léptetett nem tudhatni. 2) a boldogságos Szűz széplaki apátsága, melyről a legrégibb, mit felőle tudunk, az, hogy Martir egri püspök 1143. évben annak egyházát felszentelte. 3) a Szentlélek madocsai apátság, mely 1187. év körül, 4) a szent Kozma s Demjén ludányi apátsága, mely 1205. év előtt már

¹⁾ Fuxhoffer Monasteriol. part. 1. pag. 35.

²⁾ Fejér Cod. Diplom. Tom. VII. vol. I. pag. 360.

³⁾ Cod. Diplom. Tom. VII. vol. 1. pag. 309—311.

⁴⁾ Fejér Cod. Diplom. Tom. IV. vol. III. pag. 118.

létezett. 5) a szent Péter s Pál tapolczai apátsága, mely Miskolcz táján már 1217. év előtt nagy hirre kapván, számos tanulót teremeibe fogadott fel. 6) a szent Üdvözítőnk kapornaki apátsága, melyben 1217. évben szent Benedek fiai tanácskozás végett egybesereglettek. 7) Szűz Mária Zebergényi apátsága, mely 1251-ben, 8) szent Márton vaskai apátsága, mely 1255-ben, 9) az aracsi apátság, mely 1256-ban hiresség s virágzásig emelkedtek ugyan, eredetők s alapítóik azonban mindeddig ki nem kutathattak. Továbbá több apátságot birunk honunkban melyekről még kevesbet tudunk. Ilyen I. Szűz Mária iványi apátsága, melyről mást nem tudhatni, mint hogy valaha virágzott, de annak helye, kora, s alapítója ismeretlenek. II. a szent kereszti, III. a vértesszent kereszti apátságok, melyekről mást nem tudni, mint hogy a Mura mellett valaha léteztek. IV. ide számíttatnak a jaáki, zeeki, kolosi, vagy klissi (Nyitra megyében) a babolcsai, bihari, bucsi, lekéri s több apátságok, melyeket többnyire honunk buzgó papsága alapított, de ki által különösen, hol, s mikor, nem tudhatni. Fuxhoffer Monasteriol. Péterfy s. Concil. Hungar. part. II. pag. 279. et seq.

81. §. *A Cistercziek, s kartusiak.*

Molisme Robert szent benedeki apát Burgundiában látván, hogy társai szent Benedek szabályától kevéssé eltávolva, a szerzetes élet régi szigorúsága megcsökkenne, husz rokonszenvű szerzetes társaságában Cisteauxba Dijon melletti erdőbe visszavonult s ottan jámbor szelleme, s lelkesedésének szentelve, a Cisztercziek rendét 1098. évben alakította. Faviskókban lakott társaival addig, míg Hugo lyoni érsek részökre kolostort építtetett volna. E szerzet szigorúsága, jámbor élete s munkássága által egész Európában hirre kapván, s nagytekintélyű férfiakat, mint szent Bernárd s másokat szülvén, honunkba is behozatott. Ez így történt meg: IV. Otto szent Leopold osztrák herczeg fia, ki frisín-

gai püspökségre előmozdított, s nevezetes munkájában a régi magyarokról is több adatokat feljegyzett, 1131. évben a miremonti kolostorba a ciszterciek rendébe lépven, felszólította atyját, miszerint Austriában is kolostort a Ciszterciek részére alapítana. Leopold fia kívánságát bételjesítvén, a szent kereszti apátságot alapította. Ez apátságba 1137-dik évben Konrád herceg szintén Leopold fia szerzetesnek beállott, s öt év lefolyta után annak apáttá választatván, Magyarországra 12 férfit küldött, kik Czikádoron telepedvén, a hasonló nevű apátságot alapították¹⁾. E szerzetet későbbi királyaink pártfogásuk alá vevén, s szaporítván, több új apátságok keletkeztek. Így III. Béla király alatt a szent gothardi s pásztói, Imre király alatt a zirczi, II. András király alatt az egresi apátság Torontál megyében, s mások alapítottak. Emezt II. András maga alapítván, s gazdagon ellátván, sírtérének is választotta²⁾. Ezen országunkban igen kiterjedt szerzet több kolostorait évkönyveinkben olvashatni*), s³⁾. Mi a kartuziakat illeti, Bruno kölni születés és reimsi kanonok tudományáról elhíresztelt férfiú azok szerzője volt. Ő a világ hiúságát szemlélvén, nagy családokból ajánlkozó hat társsal a grénobli havasokon Kartuz (Chartreux) nevű helyet lakásának választván, szent Hugo megyés püspök igazgatása alatt szerzetét alakította. Bruno szent Benedek szabályát fogadva ugyan el, de Aegyptus és Syria remetei szigorúságával szilárdítva. E rend szigorúságához az állandó csend s egyedül

¹⁾ Chronicon monasterii ad S. Crucem in Austria et S. Gothard. in Hungar. pag. 5—6. Pez Scriptor. rer. Austriae. Tom. 1. pag. 441.

²⁾ S. Gothardi in dioeces. Jaurin. anno 1180. B. M. V. de Pásztó in dioec. Agriens. an. 1190. de Zirch alias Zircz in dioec. Veszprém. 1198. de Egres in dioec. Csanád. an. 1200 fundat etc. Vid. Péterfy S. Conc. Hung. Tom. II. pag. 274.

³⁾ Monasteriolog. lib. II. pag. 91—188.

szombaton félbe szakadt hallgatás megtartása tartozott. Hét-főn, szerdán és pénteken száraz kenyérrel megelégedve, más napokon főzelékkel éltek, a hus- és bortól mindig megtartóztatva, halakat és sajtot egyedül ünnep napokon élveztek. A testet gyakori fegyelem s közönséges köntössel sanyargatva, szigorúan gyakorolták, kézi munkából éldegelvén, üres idejüket tudományos munkák leírásával töltötték. E szerzet honunkba behozatván, keresztelő sz. Jánostól nevezett kolostorba telepedett meg Szepesben, s a tárkányi kolostorba Borsodban ¹⁾. Amaz onnét is nevezetes, hogy azt két szerzetes, és Verher Oderini mártonizsáki, s Hermann lyubiczai lelkészek azon a helyen (Lapis refugii), hol a tatárok pusztítása alatt sokan megmenekültek, építették ²⁾. Mind ott, mind honunk más részeiben, hol laktak, a vallásosságot s erkölcsösséget szóval és példával terjesztették.

*) Ilyes apátságok közé tartoznak: 1) a bélakuti apátság, melyet eredetileg Hederváry Saul kalocsai érsek alapított, de a tatárok alatt elpusztulván, IV. Béla király által visszaállított ³⁾. 2) a pilisi apátság, mely hajdan Veszprém püspökséghez tartozván, később a fejevári püspökséghez csatoltatott. Ez apátság 1184. év körül alapított. De ki lőn annak alapítója eddig ki nem kutathatott. Annyi bizonyos, hogy II. András király azon tekintetből, mivel Gertrud neje ez apátságban takarított el, s a szerzet a sír gondját viselte, annak évenként száz marka ezüstöt fizettetett ⁴⁾. 3) az apátfalvi apátság (Trium fontium de Beel) melyet II. Kilit egri püspök 1232. évben alapított. Nevét onnét vette, hogy a püspök azt Beel Kún nemesektől vett jószágokkal megajándékozta. Ez apátság számos viszon-társágai után ismét javakkal megadományoztatott (III. korsz. 10. §.) 4) szent Miklós ercsi apátsága, melyet Vanha István esztergomi érsek a tatárok pusztítása után 1241. évben utolag felállítván, a cisztercieknek ismét átadta ⁵⁾. 5) a boldogságos Szűz apátsága, melynek alapítóját azonban nem tudhatni. Pázmán érsek annak alapítását 1222. évre tűzi, s annyi bizonyos, hogy Jakab szepesi pré-

¹⁾ Péterfy Concil. Hungar. Tom. 2. pag. 277.

²⁾ Fleury dissert. 8. in Histor. Eccles. Cap. 8.

³⁾ Katona Histor. Crit. Tom. 1. pag. 76. 482. 487.

⁴⁾ Fuxhoffer Monaster. Libr. II. pag. 137. Sartori Cistercium bistercium pag. 1135. Vet. Pragae 1700. fol.

⁵⁾ Schematis. Agriens. 1843. pag. 41.

post s püspök (III. korsz. 27. §.) a cisztercieknek Schavnik, Viedernik, Toplika s Alchno javak tizedét a káptalan egyezésével alapítványul adta ¹⁾. A többi apátságokat, melyekről azonban nem tudhatni, mely szerzetesekhez tartoztak, Péterfy S. Conc. Hungar. című munkájában part. 2. pag. 275. elősorozza.

82. §. *Kéregető szerzetesek.*

Minden eddig említett szerzeteseket szám szerkezet, s kiváltságokra nézve meghaladák a kéregető barátok, kik e korszakban a kereszténységre nézve majd nem nélkülözhetlenek voltak. Mert a régiebb szerzetesek lassankint birtokkal gazdagítva kényelmesb életet viselvén, a világi papság közül pedig Fleury szerint ²⁾ többen fényűzés, pénzvágy, s feslettségbe esvén, s brixi Arnold s Valdó Péter követőinek alkalmat nyujtván, korholásokra s gyalázásokra: célirányos volt olly társaságokat az egyházban alakíttatni, melyek szigorú élet, szegénység, s erkölcsös magok viselete által az irigység s leszólás kifakadásait erényes tettekkel megczáfolnák, s a romai pápa mint a közegyház főnökéhez ragaszkodásától magokat elcsábíttatni nem engednék ³⁾. Ez adta eredetét a kéregető szerzeteseknek, kik ilyes körülményekben nagyon kiterjedvén, X. Gergely pápa által az 1274. évi lyoni zsinatban négy, ugymint a domokosiak, ferencziek, karmeliták, s szent Ágostonról nevezett remeték rendére osztattak. A domokosiak szerzője szent Domokos volt, ki 1170. évben nemes Gusmanok családja, s Calaroge városából Spanyolhonban szármozván, szerzetét azon végből alkotta, miszerint az Isten ígését mindenütt ugyan, de legfőbb a tévedettek s hitetleneknek hirdesse. E szerzetet s annak első kolostorát Toulouseban III. Incze pápa 1215. évben annál

¹⁾ Wagner Anal. Scepus. part. 1. pag. 392.

²⁾ Wagner Analec. Scepus. part. 1. pag. 392. Bárdosy supplem. pag. 433.

³⁾ Fleury dissert. 8. in Histor. Eccles. Cap. 8.

könnyebben helyeselte, mivel némelyek szerint ¹⁾ álmában látta, mikép szent Domokos a roskadó laterani székes egyházat vállain fentartá. A szerző rendének, mely tökélyes szégyenséget követvén, földi javakat nem birhat, szent Ágoston szabályát adta. Szent Domokos halála után a szerzet elnökének szent Jordánt választotta, ki alatt egész Európába terjedett ²⁾. Magyarhonba e szerzet telepedvén szintén növekedett. Pál tudnillik magyar főcsaládból származott, jeles tulajdonokkal díszelő férfiú, Bolognában szent Domokos rendébe lépett, s onnét 1221. évben Magyarországra visszajövetén, Győrött szerzetének az első kolostort alapította. Pál a bolognai főtanodában végezvén tanulmányait, s a törvények tudorává neveztetve, Győrött ugyan e tárgyat dicsérettel tanította ³⁾. A győri kolostornak életbe léptetése után nem sokára Veszprémben, s számos helyeken kolostorok számukra alapítottak, s kitünő családokból származott férfiak is, például Buzád bán, e szerzetbe léptek. A szerzet később annyira növekedett, hogy magyars dalmat tartományra (provincia) oszlott. Amahoz tartoztak a kassai, fehérvári, pesti, zágrábi, győri, pécsi, nagyszombati, szegedi, temesvári, beszterczei s Erdélyben a kolosvári, szebeni, s más helyeken alapított zárdák ⁴⁾. A ferenczieket alapította szent Ferencz, ki Assisi Umbria városában gazdag kereskedő családból 1182. évben születvén, ifju korában már magát jámborsága, bőkezűsége, s alázatossága által kittüntette, s tulajdon birtokáról lemondván, egyházak kijavítására alamizsnákat gyűjtött. Ezekkel szándokát végre hajtván, a többiek

¹⁾ Vita S. Dominici in Jacobo Quetifet J. Eckhardt script. Ord. Praedicator. Tom. 1. Paris 1739.

²⁾ Mamachi et Pollidori nec non alior. Annal. Ord. Praedic. vol. 1. Rom. 1756.

³⁾ Acta SS. Hungar. pag. 160. append. pag. 18. Ind. Ungar. pag. 61.

⁴⁾ Péterfy Conc. Hungar. part. 2. pag. 279.

közt azon kápolnát is, melly Assisi mellett parányiságáról Portiuncula nevet viselt, kijavíttatta. Ebben imáit állandóan végezvén, elhatározta magát szerzetet alapítani, s azt az egyház szolgálatára, s terjesztésére szentelni. Annak szándokát III. Incze pápa látván, hogy Valdo Péter felekezete, s más tévtanítók, kik az egyházat keresztény alázatosság s szegénység szükölködéséről vádolták, megczáfolására lényeges szolgálatot teend, megerősítette. A szerzet szelleme önmegtagadást, alázatosságot, s azért előjáróit szolgálknak (ministri), mindnyáját pedig kisebb testvéreknek (fratres minores) neveztetni kívánta. Továbbá szegénységet, kézi munkát követel, s szükség esetében koldulást is enged. Így keletkezett a híres seraphi szerzet, kinek tagjai szerzőjőktől ferencziek nevét viselvén, Magyarhonban négy, ugymint Üdvöztők, szent Mária, szent László, s Kapisztrán szent Jánosról nevezett tartományokra oszlottak. E szerzet hazánkba még szerzője éltevel behozatott. Így Esztergomba azt IV. Béla király 1240. évben, Székesfejervárra, s Posonyba IV. László 1280. évben bévezette¹⁾. Egerben pedig már 1231. évben Kilit püspök s a papság annak részére kolostort építtetett. Sőt a nyitrai is e korszakban keletkezett. E kolostorokból egész honunkba terjedvén a szerzet, a keresztény vallást nyilvános szónoklat, szentségek kiszolgáltatása, hivek igazgatása, s fáradhatatlan buzgósággal már régi időkben terjesztette, s máig dicsőségesen terjeszti. Szent Ferencz fiai azonban két felekezetre, a minoriták s a ferencziekére oszlattak. Melyik legyen az eredeti, arról máig vitáznak a tudósok. Ha magát a nevezetet fontolóra vesszük, az elsőség amazokat illetni látszik.

A karmeliták szerzője Berthold Calabriai áldozár volt, ki 1150. év körül a szent földre indulván, s ottan Karmel hegy azon helyén, hol Illés látnok hajdani lakját mutogat-

¹⁾ Péterfy ugyanottan.

ják, egy leomlott kolostor romjaira akadván, azt felépítteté, s több társokkal együtt meglakván, szerzete kezdetét vetette, melyet Albert jerusalemi patriarka szabályokkal ellátván, rendes szerzetté alakított, miután IX. Gergely pápa 1230. évben azt megerősítette volna. E szerzet a remeték neméhez tartozván, eleve nehéz kísérletek, kézi munka, állandó csend, s böjtök alá vetve lévén, későbbben kéregető szerzetesek rendévé változott. A karmeliták honunkba már 1271. évben telepedvén meg, ez egész korszakban a vallásosság, erkölcsöség s népnevelésre üdvösen hatottak, s azzal Győrött máig foglalkoznak.

A szent Ágostonról nevezett remetéket IV. Sándor pápa 1256. évben rendezte, miután az Olaszthonban több ágokra szakadó remetéket szent Ágoston szabálya alatt összegyeesítvén, egy társaságba olvasztá, s egyenlő öltönyre szorítva, kéregető szerzetesekké átváltoztatta. E szerzetesek azonban ugymint a többi kéregető barátok több változásokon átmenvén, sarus és sarutlanokra oszlottak. Országunkban perjelségek kormányja alatt számos kolostoraik voltak Egerben, Fejérvárott, Budán, Pécsen, Esztergomban hol őket Herman gróf alapította, s több más helyeken ¹⁾.

83. §. *Szent Pál remete rendje.*

Szent Pál remetének szerzete hazánk szülöttje. E szerzet első alapítója s pártfogója Bertalan pécsi püspök volt, ki észre vevén, hogy többen belső meggyőződéseket követve, magános és elmélkedő életnek magukat szentelnék, Patachon Pécs városához közel kolostort s templomot alapítván, s szerzetes szabályokat számukra hozván, őket 1225. évben rendes szerzetté alakította ²⁾. Bertalan püspök új ültetése

¹⁾ Fuxhoffer Monasteriol. lib. II. pag. 281.

²⁾ Pray. Hierarch. Hung. part. 1. pag. 244. Pongrácz triumphus Pauli pag. 18. 33. Itt azonban hibáson az 1215-dik évet olvashatni.

élelméről gondoskodván, azt birtokkal is megajándékozta, miszerint a mindennapi szükségektől mentek lévén, az Istennek annál szabadabban szolgálhassanak. Mennyi javakkal látta el Bertalan püspök az új szerzetet, az 1252. évben Achilles püspök által kiadott megerősítő levélből világlik, hol malmaik, szőlőik, házaik, szántóföldeik s egyéb telkeik elősoroztatnak ¹⁾. Néhány évtizeddel későbben e szerzetet Őséb esztergomi kanonok nemes főrangú családból származott férfiu ²⁾ a szerzetet nagyon emelte, midőn kanonokságáról lemondván, több jeles tagok társaságában Pilisen Szánthó mellett 1250. évben magánosságba vonult vissza, s ottan Vancha esztergomi érsek beleegyezése mellett kolostort s templomot alapítván, szerzetes társulatot telepítettett. Társulatának belső rendet s alakott szerezni kívánván, Romába utazott. Ott Orbán pápa szent Agoston szabályát a szerzetnek rendelvén, az egész ügy elintézését Pál veszprémi püspökre bízta, ki azt 1253. évben új szerkezet alá rendelte. E szerzet időközben a magyar királyok s püspököktől számos kedvezéseket nyert oly annyira, hogy már Őséb kora alatt több kolostorok birtokában lévén, IV. Kelemen pápa hozzájuk szent Agoston remeteit csatolta, s mindakettőt 1266. évben egy szerzetté alakította ³⁾. A szerzetnek e században kolostorai voltak a kőkuti, bakonyi, badacsonyi, eleki, remetei, melynek alapítója a zágrábi püspök s káptalan volt ⁴⁾, az esztergomi, mely Pál veszprémi prépost s Benedek két testvértől Munkádföld részét kapta ⁵⁾. Továbbá a bajcsi, mely 1283. évben, a bodrogszigeti, mely 1287. év-

¹⁾ Koller Episcop. Quinque - Eccles. Historia Tom. II. pag. 140. sat.

²⁾ Fragment. panis Corvi Prot. pag. 18.

³⁾ Memoria prov. Hungar. August. pag. 22.

⁴⁾ Pongrácz Triumphus Pauli pag. 67. Pázmán de Synod. Dioec. Append. pag. 127.

⁵⁾ Cod. Diplom. Tom. V. vol. III. pag. 270. és 372.

ben; a kékesi mely 1291-ben keletkeztek ¹⁾). E szerzet buzgalma, munkássága, s tudománya által oly hirre kapott, hogy Dalmát, Horvát, Slavonia, Istria s Erdély, sőt a következő korszakban Sveczia, Lengyel, Ausztria országba sat. terjeszkedett ²⁾), s mindenütt a vallást, erkölcsiséget, s a közjót előmozdította.

84. §. Szent Háromság keresztesei (Trinitarii), és a szerviták.

Számos keresztény a keresztes és spanyol hadak alkalmával a XII. század vége felé a törökök rabságába jutván, Máthai János és Valesi Bodog azok megváltására szent Háromság keresztesei szerzetét III. Incze pápa helybehagyása mellett Cerfroyban Meaux város szomszédságában alapítottak ³⁾), a fehér köntöst részökre rendelték, veres kereszttel ékesítve. Működésüket Marocco s Tunis tartományokban kezdvén, már 1199. évben alapításuk első évében három száz keresztény rabnál többet a törökök rabigájából szabadítottak ki. E szerzet országunk több városaiban ugymint Posony, Nagyszombat, s másutt telepedvén meg, hivatásának dicsőséggel megfelelt. A szerviták rendét Monáldi Bonfil florenczi nemes születésű más hat társsal*) alapította, s azon hat rokonszenvű istenfélő férfiú társaságában tisztének vállalta fel: a boldogságos Szüz tiszteletét, s dicsőítését előmozdítani. Ennek következtében Szenár nevű hegyen 1233. évben czellákat s egyházat építtetvén, szegénységet követvén, s szükségeiket kézi munka s koldulás által kielégítvén, ott s másutt jámbor hivatásuknak megfelelni törekedtek. E szerzet honunkba is átköltözvén Pesten, és más helyeken elfogadtatott, s mind nálunk, mind velünk egyesült tartomá-

¹⁾ Compend. Histor. S. Pauli pag. 30.

²⁾ Ugyanott pag. 6.

³⁾ Innocent. III. epistol. lib. 1. Nro. 481.

nyokban az Isten dicsőíttetését s a boldogságos Szűz tisztelését előmozdította.

*) Bonfil többi társai ezek voltak: Bonajuncta Manetti, Antelli Manetti, Amideus, Uguccio, Sosteneus, s Falconeri Elek.

85. §. *Lovagrendek.*

A keresztes hadak (37. s a köv. §.) alkalmat nyújtottak levették alapíttatására. S valóban azokat a korszellem maga után vonta, s mintegy szükségessékké tette. Mert a számos és folytonosan tartó harcok eme korszakában a vitézség s bajnoki erények a férfiú legszebb ékességeinek tekintetvén, azok után törekedők minden nemzetben találkoztak. Vagy ki nem látta volna át azok szükségét oly időben, hol zsarnokok a gyöngébbeket elnyomták, s a szegénynek jogait összetaposták? ilyes lelkesedést az egyház megszentesített, midőn ama rendeket pártfogása alá vette. Azoknak tisztében állott, a zárandoklók biztosítására az utakat szabadon tartani, s őket Mahomed felekezete s más rablók ellenében védelmezni, betegeket ápolgatni, s utasokat befogadni. Ilyen volt: I. a jerusalemi szent János rendje, melyet bizonyos amalfi kereskedők Jerusalemben azon végből alapítottak, miszerint a zárandoklók szolgálatja, s a betegek ápolásával foglalkozzanak. Raymund du Puy 1118. évben őket a zárandoklók védelmére a szerecsenek ellen alkalmazván, szerzetesekből lovagrenddé átváltoztatta. Rodi vagy máltai levettéknek is neveztettek, s fekete öltönyt fejér kereszttel viseltek. Ezek honunk több helyein telepedtek meg, ugymint Aurana várában Dalmatiában, hol perjelők lakott (Prior Auranae). Fejervárott hol Eufrosina II. Gejza özvegye részökre kolostort (praeceptoratus) építtetett. Esztergomban, hol vagy a mostani városi, vagy pedig a szent tamási kórházban a betegeket ápolgatták. Ó-Budán, hol szintén kórházat igazgattak Pesten, hol szent Miklós templomát birták. Kolostorokat

más városokban is birtak ¹⁾. II. a templomosok rendje (Templarii) ennek első alapítói Hugo, s Godfried de Audomar voltak, kik több nemes francziák társaságában 1118. évben a jerusalemi patriarka előtt fogadák, hogy a szabályzott papok fegyelme alatt a zarándoklókat védelmezendik ²⁾. Öltönyök fehér volt veres kereszttel. E lovagrend szorgalma által oly gazdaggá vált, hogy IV. Fülöp francia király irigysége és fellépése által az 1311. évben tartott viennei zsinatban eltöröltetett ³⁾. Nálunk szintén több helyeken mind az anyaországban, mind a hozzá kapcsolt Horvát s Tótrészekben telepedtek meg, tágos javakkal ellátva ³⁾. Különösen Esztergomban hol tudos Kollinovics szerint a vártövén a ferencziek kolostorában laktak. Alapítójuk II. András király volt. Kolostoraik manseria nevével jeleltettek ki. Csurgón Somogy, Blatniczán Turócz, Telegden Bihar, Koloson Nyitra megyében, Selmeczen, Illaván, szent Eberardon Csálóközben, s másutt laktak. Főhelyök azonban Vrana vára volt Dalmatiában. E rend birtokát annak eltöröltetése után szent János rendje kapta meg. III. a német leventék, kik breimi s lübecki kereskedők által a szegények, s Ptolomais (Akre) városa bevételénél megsebesültek részére 1119. évben kórházat építvén, e lovagrend alapíttatására alkalmat nyújtottak. A rend Konrad masszoviai fejedelem alatt a poroszokat meggyőzvén, Albert brandenburgi gróft nagymesterének választotta, de emez idővel Luther felekezetét követvén, társait Poroszországból kiüzte. Erre ők Mergentheim-

¹⁾ Péterfy Concil. Hungar. part. II. pag. 278. Fuxhoffer Monasteriol. Hung. lib. 2. pag. 192—210.

²⁾ Tyrius lib. 12. Cap. 7. de bello Sacro (in Bongart gestis per Franc. Tom. 1. pag. 812. et seq. Histoire des templiers par Du Puy Paris 1650. 4.

³⁾ Egyháztörténeteink lat. kiad. 3. köt. 17. §. 173. lap.

⁴⁾ Koller Episcopat. Quinque-Eccles. Histor. Tom. II. pag. 46. 47. 48. Péterfy Concil. part. 1. pag. 445. Pray specim. Hier. part. II. pag. 54. Fuxhoffer Monasteriolog. pag. 230—243.

be költöztek. A német leventék fekete ruha felett fejr köpenyt viseltek, veres kereszttel ékesítve; őket II. András király Bozza nevű birtokkal Marmarosban megajándékozván, az országba behozta, hogy általuk a szilaj kunokat legyőzhesse. Később a marmarosi vidék dézmájával s más jövedelmekkel ellátva, honunkban igen hasznos szolgálatot tettek ¹⁾).

86. §. *A kanonokok.*

Az ősi egyházban minden áldozárok, kik határozott egyházhoz lekötvé voltak, anyakönyvbe (canon) beíratva lévén, kanonokok nevével jeleltettek ki. Idővel miután a szerzetes élet divatba jött, a püspökök különösen pedig Chrodegang metzi püspök ilyes társulatokba közös életet bizonyos szabályok szerint hoztak be. E szabályt 817. évi acheni zsinat megerősítvén, a kanonokok intézete gyarapodott, számos birtokkal megadományozva. Minthogy pedig némelyek közülök a közös élettől eltávozván, jövedelmeiket magok közt elosztanák, s külön lakván, az egyházi fegyelmet valamikép elhanyagolták, a romai pápák őket szorosb korlátok elfogadására sürgették addig, míg Ivo chartresi prépostnak sikerült, társai közt közös életet visszaállítani. E példát többben követvén, mások pedig magános élet mellett maradván, amazok minthogy a közös élet mellett szerzetes fogadásokat is tettek le, szerzetes, vagy szabályzott kanonokoknak (canonici regulares), emezek pedig székes egyházi, vagy világi kanonokoknak neveztettek. Minthogy pedig ilyes testületek közös imákat végezvén, kitűzött órákban s helyen összegyűltek, és zsolosmáik és imáik közt egy, a szent írásból kiszemelt fejezetet (Capitulum) felolvastattak, mind maga a testület, mind a gyülekezet helye káptalannak neveztetett. Sőt miu-

¹⁾ Fuxhoffer Monasteriol. libr. II. pag. 247—250.

tán a papság sokat gyarapodott, s a székes egyházhoz mindnyája nem csatoltathatott, kisebb városok, vagy falukba egyesülve társas káptalanokat (*Capitula collegiata, et ruralia*) képezett. E testületek mindnyájan Magyarhonba is behozattak. Az elsőket vagy is a székesegyháziakat már szent István hozta be, minden püspökség mellett egyszersmind káptalant alapítva (20 s a köv. §.). A társas káptalanok szintén e korszakban keletkeztek, például a posonyi (52. §.) a fejérvári (53. §.) s a többiek (54. §.). Mi pedig a szerzetes kanonokokat illeti, miután azokat szent Norbert Frankhonban új s szilárdabb szabálylyal, tudnillik szent Ágostonról nevezettségű szabálylyal *) az úgy nevezett Prémontré helyen módosította, s számos tartományokba elfogadtattak, hazánkba is telepedtek. Ilyes szerzetes kanonokok voltak a szent Ágostonról nevezettek Vágújhelyen, Esztergom főmegyében, kiket Stibor Vágújhelynek ura alapított. Azoknak maradványait a máig létező, s hívek igazgatásával megbízott vágújhelyi prépostság mutatja ¹⁾. Ezek karinges kanonokoknak is nevezettek (*superpeliceati*), s több helyeken alapítottak. Továbbá a prémontréiek, kik szintén szent Ágoston szabálya alatt élvén, s eredeti helyökről nevöket nyervén, honunkba is behozattak. Különösen Csornán, hol őket a csornai grófok családja 1180. évben alapította, s a Kanizsaiak különösen pedig a hasonnevű esztergomi érsek, a Viczayiak s több nemes családok bőkezűsége javakkal ellátta. A nagyváradi fokon (*promontorium váradiense*); Bozokon, hol őket Lambert szent László király sógora 1189. évben alapította. Turócson, hova IV. Béla király őket 1252. évben behozta, s a boldogs. szűz Máriáról nevezett kanonokok Ráthodon, Szala megyében, kiket a Bánfiak családja 1255. évben alapított. E kanonokságok

*) A többieket Péterfy idézett munkájában olvashatni II. part. pag. 276.

idővel honunkban számos prépostságokra oszlattak ¹⁾ **). Elvégre Magyarhonban a szent koporsóról nevezett kanonokok is említendők. Üdvöztünk szent koporsóját a hivek az apostolok kora óta mindig őrizték. E szent működésre idővel rendszeres társulatok keletkeztek. Ilyenek voltak a lateráni romai egyház kanonokai, kiknek egy része Jerusalemben a szent koporsót őrizte. Minthogy pedig ezek a pogány ellenségtől sokat szenvedvén, megszűnni kezdetek, Godfrid s Balduin Bouillon 1203. évben Jerusalemet birván, s azokat felsegíteni akarván, a szent koporsóról nevezett levendéket hozzájuk csatolták. Ezeket II. András király Jerusalemből Magyarhonba áthozván, Komlóson Sáros megyében alapította. Innét más helyekre is átvittettek, például Landekre Szepesben, Késmárkra, s Fuxhoffer véleményeszerint Esztergomba is, de e vélemény csekély okokon alapszik ²⁾.

*) Szent Ágoston hipponi püspök munkáiban olvassuk azon szabályt mely szent Ágoston szabálya alatt ismeretes s a szabályzott kanonokok részére íratott. Azonban e nevet nem azon okból nyerte, mintha szent Ágoston szerkesztette volna, hanem mivel munkáiban találhatik. Mindazonáltal az sincsen elegendően kipuhatolva, ki legyen az; ki azt azokhoz csatolta. Lásd annak 211. levelét szent Maurusiak által kiadott munkáiban.

**) Azok közé tartozik: 1) a leleszi, melyet Boleszló váci püspök alapított (30. §.). Erre ő minden vagyonát áldozta, s III. Incze pápa összemunkálata mellett Imre királyt arra bírta, hogy annak nem csak azon javakat a szerzetnek átadatni engedte, melyeket a püspök annak szánt, hanem még azokat is, melyek erőszakkal elfoglalva voltak, visszaadni parancsolta ³⁾. Az annak hagyott számos birtokot II. András király megerősítette ⁴⁾. 2) a sághi prépostság, melynek szerzője Márton bán volt, ki arra 1268. évben IV. Béla király megerősítését nyerte. E prépostság későbbben részint vett jószágokkal, részint új adakozásokkal tetemesen gyarapodott. Fejér Cod. Diplom. Tom. VI. vol. II. pag. 174.

¹⁾ Fuxhoffer Monasteriol. lib. II. pap. 10. et seq.

²⁾ Fuxhoffer ugyanott lib. II. pag. 265.

³⁾ Desericius Histor. Episcop. Vaciens. pag. 37.

⁴⁾ Péterfy S. Conc. Hungar. Tom. 1. pag. 86.

87. §. *Apácák.*

Valamint számos férfiak e korszakban szerzetes társulatokba az Isten tiszteletére s szolgálatára egybe sereglettek, úgy nem kevés szüzek is találtattak, kik nagyobb lelki tökély után vágyódván, s egyházi előjáróságuk elibe jelenvén, azon szent fogadást tették, hogy szerzetes társulatokban életüket az Istennek szentelni kívánják. S valóban annyi nőtársaság volt nemre, ha nem is számra nézve, mennyi férfiui testület. Mit látván honunk buzgó királyai, s püspökei részökre kolostorokat építtettek, s alapítványokkal ellátták. Ebben már szent István első dicső királyunk magát kitüntetvén, apácák részére Veszprém mellett, s Tormován Bihar megyében kolostorokat alapított ¹⁾, s azokat nagy adományokkal megajándékozta ²⁾. Amazok szent Vazul szabályát követvén az egyesült göröghitűekhez tartoztak ³⁾. E szép királyi példát Bertalan veszprémi püspök követve, szintén Veszprémben szent Katalin tiszteletére templomot, s 1240. évben kolostort állíttatott fel. S ámbár az oklevélben meg nem említettik ⁴⁾, micsoda nevű apácák helyeztetek a kolostorba, annyi mégis bizonyos, hogy az alapító püspök apácák társulatát (Collegium sanctimonialium) oda telepítvén, őket szép jövedelmekkel ellátta. E kolostorban, mely más adatok után minden kétségen kívül szent Domokos szüzeinek szentelve lön, hajdan szent Margit IV. Béla király leánya neveltetett. Miután pedig az óbudai nyulak szigetében akkor készülő kolostor elvégeztetett

¹⁾ Pray dissert. de S. Margarita pag. 221. Batthyányi leges Hungar. Eccles. pag. 374.

²⁾ Katona Histor. Crit. Hungar. Tom. 3. pag. 263.

³⁾ Erről Pray bizonyóságot tesz, ki a részökre kiszolgáltatót görög oklevelet feljegyezte Dissert. de S. Margarita pag. 221. A latinra fordított oklevelet olvashatni Batthyányinál: Leges Eccles. Hungar. pag. 374. Péterfy Conc. Hungar. part. 1. pag. 11—14.

volna, a királyi hölgy több apácák társaságában 1254. évben oda költözött. E kolostorok birtokát püspökök, egyháziak, s némely magyar családok, kiknek leányaik a szerzetbe felvétettek, tetemesen szaporították. Az említett Apácákon kívül voltak még Peleskén, hová Bánfiak családja által 1234. évben hozattak be, Fejérvárott, Pécsen, Veszprém-ben, hol szent Helena hajdan virágzott, Nagyszombatban, hova szent Klára szüzei telepedtek, s más helyeken mások találtattak.

*) Az oklevél tartalma így hangzik: In loco Veszprém quamdam Ecclesiam in honorem ejusdem (S. Catharinae) virginis fabricari fecimus, et in eadem collegium sanctimonialium collocavimus, ad quarum sustentationem sexdecim marcas argenti annuatim, de consensu Capituli nostri de reddituum nostrorum proventibus ordinavimus. Szvorényi de incol. Caenob. B. Margaritae virg. pag. 4. Veszprémii 1808.

88. §. *A papok nőtelenisége.*

A papok nőteleniségét a szabályzott kanonokok, s az e korszakban keletkezett kéregető szerzetesek hatásosan előmozdították. Ennek a hivek erkölcsiségére nézve üdvös következményei voltak, mert az e kori papok közül némelyek ámbár az egyház fegyelme szerint felszenteltetésük előtt azon fogadást tették, hogy a házassági közös életről lemondanak, mindamellett feleségeiket visszavevén, s velők élvén, mások pedig ágyasságról gyanusok lévén, s a hiveknél botrányt okozván, a szabályzott kanonokok, s kéregető szerzetesek fedhetetlen életük által e fesletség elháríttatására lényeges szolgálatot tettek. De mivel ez a bajon egészen nem segíthetne, s az egyháziak közül számosok régi szándokuk mellett megmaradtak, VII. Gergely pápa a rosszat gyökerestül kiirtani akarván, az egyház régi törvényeit, s elődei szabványait tüstént hivatala kezdetével megújította, s több zsinatokban azon határozatokat hozta, miszerint minden feleségével közösülő áldozár, vagy diakon

ezután az Egyháznak semmi működésében el ne járhasson. Minthogy pedig e rendeleteket VII. Gergely pápának utódai szinte megerősítették, és sürgették, nagy nehézségek után sikerült, hogy a nótelenség fegyelme, melyet maga Üdvöztünk s az apostolok szóval, s tettel ajánlottak, melyet az Egyház törvényei általánosan mindig követeltek, s melyet az idő viszonyaihoz képest az Egyház szolgálói majd mindnyájan, majd kevesebben tartottak meg, régi épségébe visszahelyeztetett. Nálunk Magyarhonban szintén nehéz lévén, annyi mivel nótelen férfiakra találni, mennyire az Egyház szolgálatára nézve szükséges volt, mind a szabolcsi zsinat, mind szent László király azon papokat, kik felszentelésük előtt, megnősültek, feleségeik mellett meghagyta, addig, míg az Egyház fejével a felett tanácskozan-dik ¹⁾, s ámbár az 1114. évi esztergomi zsinat is e tárgyról engedékenységgel határozván, egyedül a szent rendek utáni nősüléstől tiltaná el a papokat, mindazáltal a magyar egyház Guido bibornok s apostoli követnek azon 1267. évi törvényét, miszerint semmi nősült férfit fel ne szentel-tessék áldozárnak, diakon, vagy aldiakonnak, egyéb ha feleségével megegyez abba, hogy egymástól elvándorol, magáévá tevén ²⁾ a közegház fegyelme nálunk is uralkodó-vá lett. Ennek következtében az egyházi rend Magyarhon-ban általánosan nótelenséget tartott.

89. §. *A vezeklés fegyelme.*

Valamint a vezeklés fegyelme az egész egyházban változásokat szenvedett e korban ugy szintén csak megválto-zottan hozathatott be a magyar egyházba is. Változásának legfőbb oka volt e kornak azon divatba jött elve, miszerint a hivek nyilvános vétkekért nyilván, alattomosokért pedig

¹⁾ Péterfy Concil. sacr. Hung. part. 1. pag. 17. S. Ladisl. decret. lib. 1. Cap. 3.

²⁾ Péterfy ugyanott 89.

alattomban vezekeljenek. Továbbá e változást okozta az, hogy a hivek az ősi vezeklés módját szerzetes élet, zárándoklat, s keresztes haddal felválthatni, vagy pedig jó czélokra adott pénzösszeggel kipótolhatni vélték. Ebből némely hivek azt következtetvén, hogy például keresztes had által teljes búcsuban részesülve, más külső cselekedetekre nem köteleztetnek, a vezeklés szentségét majd nem egyedül gyónás által már bevégezettnek tartották, mások pedig nyilvános vezeklést imádság, böjt, vagy alamizsna által kipótolták; ámbár nem tagadhatjuk, hogy a nagyobb vétkesek tetteikért más keményebb testi büntetésekre vonnattak. Ilyes vezeklési bűnhődések voltak a zárándoklat, vértet viselése ¹⁾, és az ostorzás (74. §.) melyet szent Pál apostoltól ajánlottnak vélték, s noha minden ilyes cselekedetből üdvös eredmények következtek, mindamellett azokba némelykor visszaélések is csusztak be. Például hogy többet ne említsünk, némelyek a búcsuhirdetői közül alamizsnát keresztes hadra, vagy sz. Péter temploma kijavítására szedvén, a nélkül, hogy a pápa arról valamit tudott, vagy azt kívánta volna, a búcsu erejét néha az illónél tovább is terjesztették ki. Az által a búcsu érdeke megszökkent, sőt a nyilvános vezeklés megszűnni kezdett. Azt azonban ki sem állithatja igazán, hogy a nyilvános vezeklést az egyház feje, vagy pedig valamely zsinat eltörölte volna; mert annak megszüntetését nem más, mint az emberek gyarlósága, s a kor viszonyai okozták. Sőt a megszűnő nyilvános vezeklés helyébe bebörtönöztetés következett, melynél fogva nem csak Magyarhonban ²⁾, hanem más tartományokban is a nagyobb bűnösök vétkeik-

¹⁾ Vita S. Emeric. per Pray in dissert. de S. Salom. rege et Emer. duc. pag. 99. és Schvandtner vita S. Emer. ducis.

²⁾ S. Stephan. Decret. libr. 2. Cap. 9. et 10. S. Ladisl. lib. 1. cap. 25. 32. lib. 2. cap. 50. colom. libr. 2. cap. 8. 13. Péterfy conc. Hungar. Tom. 1. pag. 60.

ért bizonyos ideig börtönben lakoltak. Van Espen. Jur. Eccles. Univ. part. 1. tit. 31.

A középkor szelleme azt hozván magával, hogy a hivek az akkori világ híresb városait, s azon helyeket melyek a kereszténység bölcsőjének tekintethetők, nem csak kíváncsiság, vagy tudomány vágyból, hanem valódi vallásos buzgóságból látogatták, tudnillik Romát, Konstantinápolyt, Jerusalemet, s ennek jeles emlékezetű szomszéd helyeit eljárták, e zarándoklók enyhelye s menedékeül szolgálандó ingyen fogadók alakultak. Különösen pedig a francia, angol, német, spanyol, portugál, ír, skot, nápoly, lengyel, s holland nemzet által illetén enyhelyek már felállítottak vala. Sz. István király tehát ezekhez képest Roma, Jerusalemben, Konstantinápoly s Ravenna városában szintén a magyarok részére ingyenfogadót állapított. Melyekbe honunk zarándoklói felvételre vagy ájtatoskodtak, vagy pedig e nagy jelentőségű városok ritkaságai között buvárkodtak, s onnét a művészetet s tudományokat hazánkba átültették. Ez emlékek alkotóit s maigliani fentartóit azonban nem a gazdag kamatokkal fizető részvények, s mulandó javak utáni vágy, hanem a zarándoklók buzdítása, segítése, s erkölcsösségbeni növekedése serkentette fel, s maiglan serkenti szép tetteikre, jól tudván, hogy minden érdemes cselekvény a vándor pálya alkonyán bizonyosan nyerendi jutalmát. A római sz. István alapította intézet századokon át ily felirással fenállott: „Ecclesia hospitalis S. Stephani Regis Ungarorum.“ Az intézet Ulászló király alatt 1497-ben újra felépítettvén, ilyes homlok iratot nyert „Domus Ungarorum renovata per Phi. de Budrug DD. Se. D. Uladielai regis Proc. ex elemosynis Peregrinorum Sedente Alexandro P. P. VI. 1597.“ Annak gondját remete sz. Pál rendi szerzeteseire bízták, melyet XIII. Gergely Pápa 1578. évben a magyar s német ifjak növelőjévé alakította át; 1580-ban pedig az alapítványnak egyrésze az apollinare collegiumhoz csatoltatott, s magyar növendékek, másik része pedig a magyar zarándoklók eltartására fordított. II. József császár alatt az alapítvány a páviai papnöveldével egyesítettett, s 1790. évben mind az apollinare, mind a páviai intézet megszűnt, de VIII. Pius P. az apollinare papnöveldet ismét felnyitattván, azóta honunkból magyar növendékek ottan ismét befogadtatnak.

90. §. *A hivek erkölcssei.*

Valamint általában a középkor hivei a kereszténység szellemétől áthatva, legszebb vonásokban előtűnnek, úgy honunk népe is a keresztény vallás tartalmával megismerkedvén, szelidebb erkölcssei által Europa figyelmét vonta

magára. Különösen pedig Magyarhon uralkodó nemzedéke magát erénynyel s erkölcsösséggel tüntette ki. Így vala mindjárt sz. István király, ki annyi igazság szeretetével országát kormányozta, népét az egyedül üdvözítő keresztény vallással megismertette, s annak országábani fenntartására, átültetésére, szerencsés terjedésére püspököket, szerzetesek, tanodák s tanítókat alapított, szegényeket felsegitett, s annyi keresztény jámborság, szelidség, s alázatossággal feltűnt, hogy némely írók véleménye szerint IX. Benedek pápa őt halála után a szentek közé sorozta. Ilyen volt szent Imre herczeg első királyunk fia, kinek erkölcsisége leírásával egész munkák telvék ¹⁾. Mi felőle azonban csak azt említjük, hogy ámbár ő Crescimir horvát király leányával házasságra lépett, mindamellett a világ gyönyöreitől holtáig tisztán őrizvén magát, egyedül Istennek szolgálni kívánt, s mind munkás élete, mind pedig erkölcsisége által az egész haza szeretetét s tiszteletét nyerte el. Honosait egyedül avval borította gyászba, hogy nem sokára meghalálozván, őt s kormányát nélkülözni kényttettek. Ide számítandó szent László király, ki Lengyel országban tartózkodó Béla magyar herczeg fia lévén, s ottan 1031. évben születvén szent István király unokája volt. Mind magán, mind pedig a trónon töltött életét szelidség, szerénység, okosság, alattvalói iránti szeretet s ártatlan magaviselet megkülönböztették. Ellenségeivel nagy-lelkűleg bánt, de a nélkül, hogy a vallást s az egyházat jogaiban legkevésbé sem csorbitotta. Az isteni szolgálat meglátogatását, s a bűnök különösen pedig a tolvajság eltávoztatását hozott törvényekkel sürgette. Szent László hadi tettei, s többi erényei oly feltűnők voltak, hogy a keresztény fejedelmek őt azon nagy kereszthadnak, melynek célja volt a kereszténységnek a mahomedán feletti el-

¹⁾ Schvandtner biograph. S. Emer. duc.

sőbbiségét tettel is kivívni, s a szent földet a hitetlenek kezeiből kiragadni, fővezérének választották. E tiszteletben azonban 1095. évben meghalálozván nem részesülhetett. Nagyváradon eltakarított azon pompás egyházban, melyet a boldogságos szűznek tiszteletére építtetett. 1198. évben a szentek közé soroztatott. Ilyen volt szent Erzsébet II. András király leánya, ki élete 20. évében Lajos turingiai gróf férjét elvesztvén, s többé férhez menni nem akarván, egész életét szegények ápolására s vigasztalására fordította, sőt azok könnyebb ellátására kórházat építtetvén, több társnővel együtt abban maga is szolgálatot tön, alapját vetvén azon híres szerzetnek, mely máig szent Erzsébet nevét viseli, s egész Európában üdvösen működik ¹⁾. Ide tartozik szent Margit, IV. Béla király leánya, ki eleve Veszprémben, későbbben a nyulak szigetén Budán a szent domokosi szűzek kolostorába lépven, ottan holtáig mulatott, erkölcsökben növekedvén, s a keresztény tökéletesség példájául honosinak szolgálván (87. §.). Ez uralkodó családok gyöngyei után emlékezetre méltó szent Gellért csanádi püspök s vértanu, ki ámbár nem magyar születésű volt, hanem velencei főnemességéből származott, minthogy azonban magyarhoni püspököknek nevezve, egész életét annak szentelte, illőnek tartom, miszerint őt Magyarhaza szentjei közé sorozzam, annál inkább, mivel magyar egyházunk is őt september 24-kén ünnepli. Gellért Jerusalemba vett útjában Magyarhonban Maurus pécsi püspökkel s szent István királlyal megismerkedvén, szép tulajdonai miatt a király által Csanád megye püspökének jeleltetett ki, de megyéje, mely Actum pogány zsarnok alatt nyögött, kormányához nem juthatván, addig Imre herczeg a király fia nevelőjének választatott (23. §.). Ezen fényes hivatalban oly dicséretesen működött, hogy a herczeg már 15 éves

¹⁾ Theodoric. Thurányi vita S. Elisabethae Tyrnaviae 1770.

korában tudósnak s szentnek nevezetnék. Gellért nevelői pályáját elvégezvén, az udvari élet zajából Bakonbélbe vonult, s ottan szent magánosságban négy évig lelki gyakorlatok s elmélkedések közt az Istennek szolgált, míg meggyéje kormányára léphetett. E hivatalban oly buzgólag működött, hogy egész életét szent vallásunk védelmére, terjesztésére s az orkölcsiség előmozdítására fordította. Csanád városában (Morisena) hires tanodát állított fel (57. §.), melyben a szülők vetélkedve gyermekeiket neveltették. Péter király ellen támadt lázadásban életét vesztette. Tudnillik egy csapat katona Vatha lázító pogány vezérlete alatt Gellért, ki Fejérvárra I. András király elfogadására utazott, szekerét Budán Keremföld hegy töve mellett felfordította, s Gellértet, ki a földön térdelvén üldözőiért imádkozott, megkövezte, s a vonaglóat a hegyre (szent Gellért hegyére) felhurcolta, s onnan lehányitva, életétől megfosztotta. Gellértet a romai szent szék a vértanuk sorába igtatta. Erekyéi Velenczében tiszteltetnek. A többi jeles és jámbor életű mindkét nemű személyeket e korszakból elhallgatván, a nyájas olvasót azok iránt a szentek életéről irt munkákra utasítom.

VI. FEJEZET.

A zsinatokról.

91. §. *A magyar Egyház határszalai szent István király alatt.*

A keresztény vallás szent István király buzgósága által Magyarhonban növekedvén, az Egyház ugyan annak működése s hatalmas pártfogásától határozatokat várt, kit első királyának s apostolának tisztelt. S valóban mennyit fáradozott szent István, hogy nemzetét a pogányság sötét-ségéből világosságra vezethesse, azon határozatok, melyeket Sebestény esztergomi érsek hozzájárultával hirdetett, bizonyítják. Szent István tudnillik szilaj kelet népét szeli-

debbnek tenni akarván, mind a polgári, mind az egyházi alkotmány elrendezését szükségesnek tartotta. Ennél fogva megkoronáztatása után tüstént a, már Piligrin paszaui érsek munkássága által szelidült magyar népet (15. §.) polgári alkotmányhoz szoktatván, az alul következő határozatokat, egyedül az egyházi renddel egybegyülve-e? s zsinatot képezve? vagy pedig az ország nagyait is összehívva, s hongyulást tartva? Esztergomban vagy Tolnán 1016. évben közrebocsátotta. E határozatok 13 fejezetre oszthatnak. Az első büntetést rendel azokra, kik az egyház birtokát megtámodják, vagy pedig annak szereivel méltatlanul bánnak. A második az egyházi dolgok körüli hatalommal a püspököket ruházza fel. A harmadik a felperes és alperesnek tulajdonait kijelelvén, a világi személyeket az egyháziak megmarasztalásától tiltja. A negyedik az egyházi hivatalok szentségét leirván, az azok birtokában lévőket tisztök pontos bételjesítésére utalja. Az ötödik a hiveknek engedi, hogy vagyonuk részét az egyházaknak hagyhassák. A hatodik vasárnap megünnepelését parancsolja. A hetedik minden hívőt leköti, miszerint vasárnapon az egyházat látogassa. A nyolczadik kántorböjt megtartását követeli. A kilenczedik azokat megrója, kik pénteken a hustól magokat meg nem tartóztatják. A tizedik azok egyházi eltakarittatását tiltja, kik a bünbárat szentségének önkényti elhanyagolása mellett meghalnak. A tizenegyedik azokra, kik a vallást meg nem tartják; a tizenkettödik pedig azokra, kik magokat az egyházban illetlenül viselik, a püspökök által büntetést határozatni parancsol. A tizenharmadik az egyház felépíttetése, annak ellátatása, valamint az egyháziak megdíjaztatásáról rendelkezik ¹⁾. E határozatok szent István rendeletének részét

¹⁾ Péterfy S. Concil. Hung. part. 1. pag. 1. et seq.

tevéen, s országlati törvénykönyvünkbe felvételén, ennek alapjául szolgáltak ¹⁾).

92. §. *I. András király alatt.*

Szent István király halála után számos viszonyok s csaták nyomván a magyar egyházat (42. §.), András király az azok által okozott károkat helyre ütni, s népét az Isten s egyházával kiengesztelni akarván, az egyház s ország rendeit egybegyűjté, s a következő határozatokat közre bocsátotta: 1) mindenki népe közül a pogányságot elhagyni, s a katholika vallást követni tartozik, oly annyira, hogy mindaz, ki e határozat ellen szegüld, életét veszteni; az elpusztult városok, mezővárosok, egyházak s tanodák helyre állittassanak. 2) a püspökök s papok régi jogaikba, s törvényhatóságukba visszatétesse. 3) minden ősi szertartások ujonnan behozattassanak. 4) a pogány s idegen szellemű szertartások, bálványok s álistenségek kiirtattassanak. 5) ki az Istent, szenteket, vagy papokat becsmérlni, megsérteni merészelné, egyházi s polgári fenyítés alá vonattassék. 6) mindenki a rablások, gyilkolások, erőszakoskodások s más igazságtalan tettektől ova-
kodjék. 7) ki pedig e határozatokat megvetni s azok ellen szegülni kísérténé, feje s minden birtokától megfosztattassék. Sőt András király, hogy népe erkölcsösségét annál buzgóbban előmozdithassa, a már érintett tihanyi apátságon kívül a boldogságos szüz, s szent Annian püspök emlékére egyházat építettett, s szent Péter s Pál ünnepe előtti böjtöt rendelt.

93. §. *A szabolcsi zsinat.*

Szent László király népe erkölcsösségét uj országában előmozdítani, s az erényt mindenütt terjeszteni akarván,

¹⁾ Corp. Jur. Hung. Tom. 1.

Szerafin esztergomi érsek segélye mellett országa rendeit egybegyűjtötte, s azokkal tanácskozva, mind az ország, mind az egyház ügyeit rendezte. E zsinat határozatai bizonyosságul szolgálnak, hogy mind azon tárgyak, melyek az egyház szertartásait, a papság, kolostorok, s házasság ügyeit s jogait érdeklik, a püspökök által intéztettek el. A zsinat előszava így hangzik: Üdvöztőnk Jezus Krisztus kormányja alatt születése után 1092. évi majus 20-kán (XIII. kalend. Junii) szabolcs városában László magyar király alatt a papság s a nép tudomására egybegyűltek az ország s egyház rendei, és zsinatot tartottak. E zsinatban : 1) a másodszor nősült papok s diakonok feleségeiktől eltiltatnak *). 2) a papok szolgálóleányaikkal összekötetéstől szintén eltiltatnak. 3) az egyháziak, kik a szent rendek felvétele előtt feleségeikkel összekeltek, azok mellett meg hagyatnak addig, míg az egyház feje a király levelére választ adand. **). 4) határoztatott, miszerint a püspök, vagy érsek, ki megyéjében oly papokat működni hagyand, kik tiltott házasságban élnek, perbe idéztessék; 5) hogy minden egyház elegendő jövedelmekkel elláttassék. E zsinat többi határozataiból említendőknek véljük még a 19-iket, mely a keresztények és zsidók közti házasságokat tiltja. A 11-iket, mely azokat, kik vasárnap s ünnepeken az egyházat meg nem látogatják, testi büntetés alá vonatni parancsolja, ha pedig távol esnék az egyház, s a helység lakosai mindnyájan az egyházat meg nem látogathatnák, egy jelenjen meg közülök, ki három kenyeret s egy gyertyát hozzon, azokat az oltárra áldozatul teendő. A 23-ikat mely azt rendeli, miszerint mindaz, ki vagyonát az egyháznak ajándokul átadta, azt többé vissza ne követelhesse. A 30-ikat melynél fogva a püspök a megyebeli gyermekeket megdézsmálhatta, s azokat az egyház szolgálatára alkalmazhatta. A 38-ikat, melyben a honunkban akkor divatozó ünnepeket elősorozza.

*) E határozatból hibásan következtetné valaki, hogy a latin egyház papjainak nősülni szabad vala, mert a nősülés a papokra nézve általánosan az egész katholika egyházban mindig tilos volt ¹⁾. Itten azonban a másodszor nősültek említetnek, mert némelyek Gratiannal együtt (can. 13. distinct. 31.) hibásan vélték, hogy a szent rendek előtti nősülés szabad lévén, a papok egyedül a szent rendek utáni, vagyis a másodszori nősüléstől tiltatnak el ²⁾.

**) Itten olyas papok érintetnek, kik a nősült férfiak közül más nőtelen egyének hiánya miatt papoknak választatván, feleségeik beleegyezése mellett megigérték, hogy egymástól elválandanak, vagy legalább a házasság köztől magokat megtartóztatják, azonban emberi gyarlóságuk következtében szavukat be nem váltották.

94. §. A magyaregyház határszakai. Kálmán király alatt.

Kálmán király előddei példáját követni kívánván, s országa püspökei s nagyaival több gyülekezetet tartván, Szerafin esztergomi érsek különös segedelme mellett ily tartalmu határozatokat hirdetett: 1) szent István által az egyházak s kolostorok részére tett alapítványok épségökben tartassanak fen. 2) a nép részint az utak, részint költség miatt a királyi ítélő szék elibe meg nem jelenhetvén, minden püspök évenként kétszer gyűlést tartson, melyre a megye főispánja, s annak többi tisztviselői meg jelenni tartozzanak, s a püspök s tanácsa egyetértésével minden egyházi s világi ügyeket ítéljenek meg *). 3) az egyháziak világi bíróság alól kivétetvén egyedül egyháziak által megítéltessenek. 4) a tűz és víz próba csak székes és a posonyi s nyitrai prépostsági egyházokban tartassanak. 5) minden tanu vallatása előtt meggyóni tartozzék. 6) semmi világi vagy katonai tisztviselő az egyházban hatalmat ne bitoroljon. 7) utazás alkalmával más valaki szent ereklyét ne hordozzon, mind a pap vagy szerzetes. 8) a papok ruházataukra nézve minden fényűzéstől eltiltatnak. 9) a kántorbőjt megtartassék. 10) semmi nősült pap az egyházban ne mű-

¹⁾ Lásd Egyházi jogunk II. köt. 20—25. §.

²⁾ Péterfy animad. in Conc. Hungar. part. 1. pag. 16.

ködhessék addig, míg feleségét külön lakással s eltartással ellátva el nem hagyja. 11) az ünnepek tartassanak meg. 12) a házasságra lépő hivek az egyház előtt, azaz tulajdon lelkészők előtt eskettessenek meg ¹⁾).

*) E püspöki zsinatokból azt következtethetjük először, hogy hajdan az egyházi ügyeket királyaink, mint apostoli követek az egyház egyetértése és a püspökök jelenléte mellett elintézték, de később azokat egyedül zsinatokra bízták. Másodszor, hogy ilyes zsinatokban hajdan világi ügyek is világi s egyházi bírák által ítéltettek el.

95. §. *Esztergomi nemzeti zsinat ugyanaz alatt.*

Kálmán király nem csak külön gyülekezetekben, hanem az egész magyar egyház központosulása által országa ügyeit előmozdítani akarván, Lőrincz esztergomi érsek segélye s elnöklete, valamint a többi magyar püspökök jelenléte mellett Esztergomban nemzeti zsinatot hirdetett. Az atyák 1112. évben gyűlvén egybe ily tartalmu rendeleket hoztak: 1) megkérendő a király, miszerint az egyház ügyeit egyházi szabályok szelleméhez képest egyházi bírák által intéztesse el. 2) az illető lelkészek minden vásár s ünnep napon az elrendelt evangéliom s leczkét, vagy pedig a hit ágazatait a népnek magyarázzák meg. 3) a nép husvét, pünköszt s karácson napján, az egyháziak pedig minden nagyobb ünnepen a vezeklés szentségét felvéve, az urvaörsorájához járuljanak. 4) tudatlan egyének papoknak fel ne szenteltessenek. 5) azon hivek, kik a nyilvános vezeklés megvetése miatt a püspök által az egyházból kizáratlak, vagy pedig betegségeikben a bűnbánat szentségét köztudva hanyagságból fel nem veszik, az egyházi eltakarítástól fosztassanak meg. 6) minden egyház tulajdon, s

¹⁾ Kálmán király hirdette többi határozatokat olvashatni Péterfy Concil. S. Hung. című munkájában 1. rész 40. lap. és Corp. Jur. Hung. Decret. Coloman. reg.

tőle nem messze lakó lelkésszel láttassék el. 7) a papok csak meghatározott egyházak számára szenteltessenek fel. 8) ki se merészeljen idegen egyházban az illető lelkész engedelmével nélkül szent misét szolgálni. 9) a szent rendek felvétele után ki sem eskettessék meg (88. §.). 10) a kolostorok apátjai szántóföldeik arányához képest vegyenek fel szerzeteseket, miszerint azokat emezek által miveltethessék. 11) a püspökök szerzeteseket fel ne szenteljenek, egyéb nehányokat szükség esetében. 12) az egyháziak korcsmák kibérlésétől eltiltatnak. 13) az egyháziak javaikból dézmát adni nem köteleztetnek ugyan, azonban a helybeli lelkésznek járó negyedét el nem tagadhatják. A püspökök neveit, kik e zsinatban megjelentek, valamint a többi elintézett tárgyak sorozatát tudós Péterfy Conc. Hungar. című munkája 55. lap. a 60-ig olvashatni.

96. §. Esztergomi zsinat III. István király alatt.

Némely visszaélések a magyar egyházban keletkezvén, sőt tovább terjedvén, s Bánfi Lukács esztergomi érsek azokat gyökerestül kiirtani akarván, III. István királyt arra birta, hogy egy tartományi zsinat összejövételébe beegyezzett. Ehez képest tehát az érsek minden segédpüspökeit Esztergomba mint székes városába 1169. évben összehíván, a következő határozatokat közrebocsátotta: 1) II. Gejza király III. István atyja a pápának megigérvén, hogy a magyar egyház főnökeit a pápa beleegyezése, és ok nélkül többé hivatalaiktól meg nem fosztandja, sem pedig egy székből a másikra át nem viendi, e zsinat atyjái István királyt arra felszólítandónak vélték, miszerint ő atyja ígéretét elfogadván, maga részéről is teljesitené, mibe a király azonnal beleegyezett. 2) azon visszaéléseken, melyeknél fogva a király tisztviselői a megürült papi birtokok jóvelmeit részint a király pénztárába adták, részint magok közt elosztván, az egyházakat, papi lakokat, s tano-

dákat elhanyagolták, segitendők, a királyt annak elmellőzésére szintén felszólíták. Mibe beléegyezővén a királyt azt hirdetteté országában, miszerint jövendőre a megürült papi javakat többé nem világi hanem papi személyek kezeljék, s azok jövedelmét egyházak, püspöki s káptalani lakok fentartására, vagy ujak, a hol a szükség megkívánja, felállítására fordítsák, a felesleges pedig szegények, árvák s özvegyek fentartására költessék. Sőt a királyt azt is ígérte, hogy az egyház birtokából jövendőre mitsem követelend, egyéb ha a hazát dülő ellenség elűzésére, vagy pedig más végső szükség esetére a királyi pénztár elegendő nem leendene. 3) határozattá lön e zsinatban, miszerint ezután senki a lelkészek, kanonokok, vagy más egyháziak közül hivatalától meg ne fosztassék, egyéb ha maga vétkességét bevallja, vagy pedig abban törvényes és részrehajlatlan ítélet által elmarasztaltatik. Mi által az igazság kiszolgáltatása jobb karba helyezettvén, az egyház fegyelme kijavított, s az egyházi rend méltósága valamivel emelkedett. E zsinat többi tárgyait Péterfy idézett munkájában olvashatni.

97. §. *A vádci zsinat.*

Ámbár e zsinat tartalma rövid, mindamellett azt is említendőnek tartom, ne valamikép olyast, mi kedves hazánkat érdeklí, elmulasztani látszossam. E zsinatot tehát Bolezláv, ki 1192. évben püspöknek neveztettt, összehívá. Ebben a buzgó főpásztor azon fogyatkozásokon segiteni kívánt, melyeket a lelkészek kis száma, tudatlansága s hanyagságából keletkezni tapasztalt. Továbbá a vádci megyéhez tartozó helységek, földek, fárak száma, s köre kijeleltetvén, miveltebb lelkészek alkalmaztattak, s a hivek vallásossága s erkölcsössége okkal móddal előmozdittatott. Azonban e változások, melyeket Bolezlav a megyei papságra nézve behozott, annyira megbánták azt, hogy III. Coelestin pápánál panaszkodott, de Boleslav mindenre alapos választ

adván, az egyház fejétől inkább dicséretet mint megrovást aratott. Lásd Péterfy idéz. munkája 82 s a köv. lap.

98. §. Esztergomi zsinat IV. Béla király alatt.

E zsinatot is, mely IV. Béla király alatt Benedek esztergomi érsek által tartatott, kutforrások hiányából csak röviden sorozzuk elő. A zsinatnak, mely nemzeti volt, okot azon vita adott, mely 1256. évben Zeland veszprémi püspök s Balás szent adorjáni apát közt fárak határai kitüzetése felett eldöntendő vala. E zsinatot tehát Benedek esztergomi érsek az említett évben egybegyűjtötte. Megjelentek a zsinatra Vancsai István, ki noha már a praenesti püspökségre az esztergomi érsekségből átvitette s bibornoknak neveztetve Magyarhonhoz többé nem tartozott, mindamellett az esztergomi érsekség czimét még egy ideig megtartván, a zsinatra hivatott. Jelen voltak e nemzeti zsinaton az említettekén kívül, és a kalocsai érsekség üressége mellett, a következő püspökök: Lambert egri, Heymo váci, Gallus erdélyi, Vincze váradi, Fülöp zágrábi, Balás csanádi, Oliver szerémi, Pál pécsi, Miklós nyitrai, Homodeus győri, Pál veszprémi püspökök. A préposztok közül Fülöp esztergomi, András szent tamási Esztergomban, Smaragd fejérvári, Lukács sághi, Gellért türjei. Apátok Favus pannonhalmi, György szent benedeki Garam mellett, Balásszalai, János pilisi sat. Az ítélet Balás szent adorjáni szalai apát részére hozatott ¹⁾. Továbbá e zsinatban Guido bibornok s pápai követ rendeletei a magyar egyházra nézve üdvöseknek találtatván, szintén elfogadtattak, s IV. Béla király helybe hagyásával kihirdettettek, annál inkább minthogy a régiebb magyar zsinatok határozataival teljesen megegyeznek. Péterfy Conc. Hungar. part. 1. pag. 88. et sequ.

¹⁾ Péterfy S. Concil. Eccles. Hungar. part. 1. pag. 87.

99. §. *A budai zsinat.*

E zsinatot IV. László (Kún László) király alatt Fülöp fermoi püspök s apostoli követ hívá egybe 1279. évben. A zsinat okai voltak: 1) miszerint az ország béke, s a lakosok erkölce, mely a király s hitvese Izabella közt uralgó ellenkezések miatt nagy csorbákat szenvedett, helyre állittassék. 2) miszerint az esztergomi érsekség, mely már hat év óta üres volt, bétöltessék. A magyar haza tudnillik királya fellelt, s a kún asszonyokhozi ragaszkodása által botrányos élete miatt az erényben s erkölcsösségben nagyon hátramaradván, az ország nagyai, kiket öszintén érdekelt hazájuk boldogsága, III. Miklós pápát felszólították, miszerint jelen sanyaru állapotjukban mint közatyjuk segítségül sietvén, az országban csirázó erkölcstelenséget kiirtani törekednék. A romai pápa e méltányos kérelemnek tüstént megfelelni kívánván, az érintett követet a végből küldötte Magyarhonba, miszerint az ország egyházi s világi főnökeivel tanácskozáván, annak minden bajait orvosolná. Valóban a követ elérkezvén, s a királylyal értekezvén, őt arra bírá, hogy a kún asszonyokkali társalkodásról lemondván, Izabella nejével egészen kibékülne, sőt esküvel igérné, hogy minden tehetségét arra fordítandja, miszerint a kúnok a pogányságról lemondván, a keresztény vallást felvállalják, állandó lakhelyeket választanak, az elrabolt javakat visszaadják, s a magyarok s köztök forgó vitákat a nádor döntse el. Ezek után Fülöp követ az ország püspökeit a budai zsinatra meghíván, mindenek előtt Lodomert váradi püspököt, mint oly férfiut, ki születése fényét s családja méltóságát tudomány, erény, s munkássággal teljes mértékben nemesbité, a király beleegyezése mellett az esztergomi érsekségre emelte, sőt a király s a romaiszent szék engedelmével őt magyar egyház áldorának (primas) nevezte, mind azon jogokat, s kedvezéseket engedve, me-

lyekkel a közjog az áldorokat felruházta ¹⁾. A király továbbá Ilmur Jánost budai prépostot kalocsai érseknek nevezvén, a pápai megerősítést szintén ez alkalommal nyerte meg. Ezek meglévé az atyák az egyházi fegyelem kijavítására lépést tevén: 1) a papokat pilis viselésére kötelezték. 2) a ruházatbani fényüléstől, 3) a bor méretéstől eltiltották. 4) a szerzetesekből választott püspököket szerzetők színe megtartására utasították. 5) a papokat minden hadi működéstől eltiltották. 6) határoztatott, miszerint azok, kik a megyében egyházi szemlét tartanak, az egyházat vagy papságot túlzólag ne terheljék. 7) a lelkészek személyesen hivataloskodjanak. 8) csak hitelesített ereklyéket tartsanak. 9) az egyház tulajdonát el ne idegenítsék. 10) a hívek az isteni szolgálatra a fárai egyházba jelenjenek meg. 11) az egyházi különösen pedig a házassági ügyek csak tudományos, és az egyházi jogba avatott papokra bizassanak. 12) a lelkészek anyakönyveket tartsanak. 13) valamint minden kegyur egyházi kedvezésekben részesül, úgy terhekben is részt venni tartozik, s emezekből jogilag semmi ürtügy alatt ki nem bujhatik. 14) a papok s egyházak vagyona minden adótól felmentetik. 15) a szerzetesek saját ruhájukat viselvén, zárdájukból engedelem nélkül el ne távozzanak. 8) ámbár pedig e zsinat határozatai a korszak tökélesbitésére, s megjobbítására igen üdvösek voltak, mindamelllett a király némely lázadók által a zsinat ellen felbőszülve, az egybegyült atyákat megtagadtott eleség miatt szét menni kénytette, s így a pápai követ is Lengyelországba költözvén, a zsinat eloszlott. A király azonban tettének méltatlanságát később átlátván, azt megbánta, s azért 100 ezüst mark a szegények közt osztogatott alamizsna által bűnhődött. Lásd Péterfy ugyanott.

Lodomer esztergomi érsek Esztergomba két zsinatot hívott egybe. Az első 1292. évben tartatott. Tárgya vala, miszerint a pesti

¹⁾ Egyházi jogunk 1. köt. 198. s a köv. §. 234. s a köv. lap.

polgárok oda utasíttassanak, hogy a budai várbeli egyházat illető s a hidvám egyrészét, melylyel II. Gejza király azon egyházat megajándékozta, pontosan kiszolgáltassák. Mely pesti polgárok kötelessége zsinatilag is kimondatván, a zsinat eloszlott. A második zsinat 1294. évben tartatott. Ebben a szent páliak, s a veszprémi püspök közt támadt vita, valjon a kékesi szent Páliak kolostora a veszprémi püspök törvényhatósága, vagy az esztergomi érseké alá tartozik-e? az utolsó részére eldöntet. Továbbá az esztergomi mészárosok merész kihágásuk és kicsapongásuk miatt, melyeket lekötelezett tartozásaik megtagadása által az esztergomi érsek s káptalan irányában követtek, az egyházból kitiltattak, s III. András király által rendre igazítottak.

II. KORSZAKA

a magyar Egyház történetének.

Venczel király uralkodásától I. Ferdinánd koráig, azaz 1301—1526. évig.

I. Rész.

A keresztény őshitű magyar Egyház külső állapotja.

I. FEJEZET.

A keresztény vallás és egyház gyarapodása honunkban.

1. §. Honunk országlati állapota.

Árpád nemzetségének férfiága III. András királyban kihallván, nemzetünk annyi tekintettel viseltetik régi királyai iránt, hogy a magyar koronát azok nőágából származott rokonaira átszállítani kívánta, s cseh Venczelt IV. Béla leánya unokáját királynak választotta. Azonban a királyságot pártok által elvesztvén, helyébe bajor Otto választatott. De ez is nagy vetélytársra Robert Károlyban akadván, annak pártja által a magyar koronáról lemondásra biratott, s Robert Károly a trónhoz jutott, miután tudnillik Tamás esztergomi érsek az erdélyi vajdától a szent koronát visszaszerezte, s Ágoston zágrábi püspök 1310. évben a Rákos mezején öszszehit hongyülés alkalmával ékes beszéddel a rendeket oda birta, hogy Károlyt még azon az évben Székesfejérvárott királynak megkoronázták. S ámbár 34 évi királyi működése lefolyta alatt számos viszonyokkal, melyeket ellenségei, különösen pedig hatalmas Trencsényi Máté, s az országba többször rohant tatárok okoztak, küszködnie kellett, mind-

amellett ellenségeit dicsőségesen meggyőzván, az országot jó állapotra emelte, meghamisított pénz helyett jót köröztetett, s annak felügyelésével az esztergomi érseket s pénztárnokát bizta meg. Halála után fia nagy Lajos királynak választatván, nemcsak országunkat bölcsen igazgatta, hanem Gács és Lodomeria tartományait is honunkhoz visszacsatolta. Az arany pecsétlevél negyedik pontját, melynél fogva a fiu nélkül kihaló nemes ingatlan birtoka negyedét leányának hagyhatván, a többiről végintézetül rendelkezhetett, eltörülte. Magyarország e király alatt nagyságának legnagyobb fokára emelkedett, miért is fia nem lévén, a magyarok annak leányát Máriát fejedelmőknek fogadták. Ez sok viszontagságokon átmenvén, s meghalálózván férjére Zsigmondra a királyi hatalom átszállított, ki nem sokára német császárnak is választatván, mint országa, s az egész őshitű egyháznak védője lépett fel. Továbbá a posonyi gyűlésben igen üdvös törvényeket alkotott ¹⁾, sőt a katonai kart is rendszeresítette, s az országot ötven évig kormányozván, a magyarok hajlandóságát egészen megnyerte. I. Ulászló király alatt a kormány végett belső mozgalmak keletkeztek, s ámbár királynak Ulászló megerősített, mégis országunk nagy hadakba keveredett, s a varnai ütközet csak a király, Julian bibornok, s más világi s egyházi hősök elestével végződött. IV. László kiskorusága alatt Hunyady János az ország helytartójává választatván, vitézsége által az ország után leső törököket többször meggyőzte ugyan, mindamellett azt a belső mozgalmaktól, melyeket Cillei Ulrik okozott sokáig meg nem menthette. IV. László halála után Mátyás királynak választatott, ki ámbár Szilágyi felügyelése alatt lön, oly férfias fellépéssel fogott a kormányhoz, hogy bár Gara nádor s pártja belső mozgalmakat ellene indítván, Friderik császárt a trónra felszólítaná, mégis Mátyás hadait ren-

¹⁾ Ludov. I. decret. VI. Corp. Jur. Hungar.

dezvén, s maga vezetvén a császár seregét megverte minthogy azonban Gara nádort s a többi panaszlókat kegyeibe vissza vette, még a belső békét is vissza állította. A király koronáztatása után több hadakat viselvén, s szerencsésen végezvén, országunkat annyira terjeszté ki, hogy Europa legnagyobb királyságai közé soroztatott. Mátyás király, ki honának kimivelése, s az igazságkülönös kiszolgáltatása által az valódilag boldogította, 1490. évben hirtelen megilletődésből következett szélhűdés által végezte életét Bécsben. Annak halála után számos fejedelmek az országot keresvén, s nem kevés zavarba hozván az özvegy királyné honosait Ulászló Cseh királyra figyelmeztette, ki azon feltétel alatt, miszerint az elfoglalt Morva, Lusatia, Szilezia s Cseh részeket, valamint a hat Cseh városokat, úgy szintén az Osztrák, Stíria, Carinthia s Carniola részeket s városokat vissza nem adja ugyan, de az azokért lekötött pénzösszeget kifizetendi, királynak választatott, s megkoronáztatott. II. Ulászló szerencsésen kormányozni kezdett, hanem későbbben az országot elhanyagolván, s némely részeket abból elvonatni engedvén, sokan tőle elidegenültek, pártokra szakadtak, melyek ellen Lajos fiát biztosítani akarván, Miksa császár unoka leányával megeskette. II. Lajos atyja halála után királynak választatott ugyan, de az ország, mely az előtt különösen pedig nagy Lajos és Mátyás királyok alatt oly tökély fokán állott, hogy abban mind tudományokra, s művekre, mind pedig országlati jólétre nézve minden összpontosult, mi más országokban elszórtan találattott, a mohácsi ütközet gyásznapja óta mindig alább szállott. Mert annak egy része a kegyetlen török iga alá jutván, a másikat egyedül az örökös nemzet, éber királya s az Isten gondviselése végső elpusztulásától menten tartotta.

2. §. *A keresztény vallás gyarapodása.*

A keresztény vallás gyarapodását e korszakban legtekélyesben szemlélhetjük meg, ha minden egyházmegye ter-

jedelmét, külső körét, s kedvező viszonyait, valamint az abban működött püspökök, káptalan s lelkészek buzgóságát tekintetbe véve, arról értesülünk, mennyivel öregbedett a keresztény hivek száma. Mit az által kieszközölhetőnek vélünk, ha az első korszakban kezdett egyházmegyék leírását itt is folytatjuk. Ennél fogva kitűzött célunk eléréséhez közeledni akarván, honunk egyházmegyéiről sorban értekezendünk, onnét folytatva értekezésünket, hol azt az első korszakban félbeszakasztottuk.

3. §. Az esztergomi érsekség és káptalan.

Az esztergomi érsekséget 1304. évben Mihály érsek kormányozni kezdvén, az országot három pártra szakadtanak lelte, melyek majd Venczel, majd Otto, majd Robert Károly király között ingadozva, addig dulták az országot, míg Robert Károly királynak választatott. Utóda Tamás az érsekséghez jutván, s Posonyban s Udvardon zsinatokat tartván, a vallást terjesztette, s a tévtanító fratricellek hibáit kiirtva, a jó erkölcsöt káptalana segítségével mellett buzgón előmozdította. Mikó grófnak Hetyn s Vrs nevű jószágait 1305. évben kifizetvén, nem különben Vaas Móríc grófnak Zamard nevű birtokát, valamint egy a Garan vizén létező malmot az esztergomi polgároktól örökre megvevén, mind e szerzeményeket az érsekség jobb megdíjaztatására fordította ¹⁾. Robert Károly hitvesét Erzsébetet megkoronáztván, nem sokára meghalálozott. Boleszlav a tosti herczegek szülöttje esztergomi érseknek neveztetvén ki, székét tudománya, erkölcsé, s családi fénye által emelte. Mikócha Gróftól Esztergom megyében keblezett Chew birtokot egyháza javára ötven marka ezüstért vette meg ²⁾. A hitet különös buzgósággal káptalana közmunkálkodása mellett a fratricellek el-

¹⁾ Fejér Codex diplom. Tom. VIII. vol. 1. 553.

²⁾ Codex dipl. Tom. VIII. vol. 2. pag. 269.

len, kik az avignoni zsinatban elítéltettek, védette, s az egyház s a szerzetesek fegyelme felett őrködött. Utána III. Miklós következett. Ez alatt történt, hogy 1329. évben az ázsiai magyarok (1. korsz. 21. §.) fejedelme népével együtt a keresztény hitet megkedvelvén, a romai pápát követek által megkérlette, miszerint püspököt s papokat tartományába küldene a végett, hogy nem csak az ott lévő magyarokat, hanem az általa meghódított malakaiták, s alanusokat is a keresztény hitben tanítsák, s megerősítsék. Minek következtében XXII. János pápa Tamás püspököt, szent Domokos és szent Ferencz rendi magyar szerzeteseket az országba küldött, miszerint mindnyáját a szent hitben oktatnák, s megkeresztelnék*). Utóda Csanády lön, ki 1332. évben Robert Károly királynak István fia keresztatyja, s keresztelője volt. Ennek mint komájának a király Győrmezővárosát Komárom megyében adta, s minden kiváltságait megerősítette, sőt Trencsényi Máté által elfoglalt javait visszaadatta. Csanády a zöldmezei sz. Györgyről nevezett egyházat s káptalant, melyet a tatárok s Trencsényi Máté elpusztítottak, új életbe léptette s nyolcz kanonoksággal szaporította. A posonyi káptalant hasonnevű tájék dézmájával megajándékozta. Utóda Monoszlói Miklós volt, ki 1353. évben megyei zsinatot gyűjtven egybe, káptalana segédkeze s buzgósága által támogatva, érsekségét a régi törvények megerősítése s új alkotásával felélesztette, s királya s az osztráki herczegek közt békét szerzett. Utána II. Tamás, ez után pedig Demeter bibornok következett, kik rövid kormányuk alatt mind az egyház, mind a haza javát előmozdították. Utóda Kanizsay János több hasznos intézkedései mellett Esztergomban a szent István vértanuról nevezett társas káptalant prépost s hat kanonokkal felállította, s tetemes birtokkal ellátta¹⁾, mást nem követelvén tőle, mint hogy a királyért s ő érte még élnek, s

¹⁾ Fejér Codex Diplom. Tom. X. vol. 1. pag. 700.

holtuk után lelkükért isteni szolgálatot tartson¹⁾. Ez alapítványt IX. Bonifác pápa is megerősítette²⁾. Továbbá Kanizsay az esztergomi várat sz. István tiszteletére építtette s gazdagon ellátott templommal ékesítette³⁾. Magyarország áldora s apostoli követ, valamint főkancellár hivatalával felruházott. A pisai zsinatra hivatott, de Husz s prágai Jeromos Magyarhonban tévedéseiket személyesen hirdetvén, honát el nem hagyhatta. A Constánczi zsinatra azonban Zsigmond társaságában a kalocsai érsekkel együtt megjelentek. Visszatérvén Magyar s Dalmatország helytartójává nevezetett, e hivatalban azonban nem sokáig működhetett, a halál által elragadva. Ennek utódai közül gróf Szécsy Dénest említi, ki nádor fia lévén, hamar egri püspök s bíbornokká nevezetett s nem sokára az esztergomi érsekségre előléptetett. Működései legjelesbike vala, hogy egész életében a vallást terjeszteni, az erkölcsöt előmozdítani, s az egyház fegyelmét épen fentartatni törekedett. V. Miklós pápa által IV. László király folyamodása következtében Magyarország áldora s született apostoli követ méltóságával mind maga, mind utódai felruháztattak. Miután I. Mátyás királyt megkoronázta volna, jobb életre szenderülvén, az esztergomi főegyházban, melyet kijavított, s nyolcz ezer arannyal megdíjazott, eltemettetett. Őt követé Vitéz János, ki görög s latin tudományokkal feldiszipve, Mátyás király alatt, kinek nevelője s oktatója volt, a nagyváradi püspökségből az esztergomi székre átvitetett. Mint érsek dicsőséges főpásztori működései mellett a tudományokat, különösen pedig a csillagászatot kedvelvén, a posonyi feltanoda korlátnokának Mátyás király által nevezetett. Buda s Esztergom várát roppant épületekkel, az utolsót pedig jeles könyvtár-

¹⁾ Cod. diplom. Tom. X. pag. 695.

²⁾ Cod. diplom. Tom. X. vol. II. pag. 196.

³⁾ Codex. diplom. ugyanott Tom. X. vol. VI. pag. 144.

ral ékesítette. Mátyás királlyal ellenséges viszonyba jutván, s annak kegyét elvesztvén, szíve fájdalomából meghalálozott. Utódai valának IV. János német, s V. János spanyol honból. Amaz megyéjét elhagyván, a király emezt, azaz Aragoniai János bibornokot, a királyné testvérét az esztergomi székre emelte, ki ámbár a vallást s erényt Magyarhonban buzgón terjesztette, mindamellett családja ügyei őt Nápolyba visszahíván, további életét Romában mint bibornok töltötte. Utóda Hippolyt eszterci herceg, a királyné unokája lön, kit fiatal kora miatt VIII. Inceze pápa megerősíteni vonakodott ugyan, de a király tekintélye, ki akkor a kereszténység paizsa, s leghatalmasb támasza volt, győzött, s Ibafalvai Tamás zöldmezei prépost helytartósága mellett esztergomi érseknek neveztetett. Azonban az olasz nemzethez nagyon szítván, s Ibafalvai helyett olasz, a magyar törvényben járatlan helytartót rendelvén, a magyarokat megbántotta, ennek következtében az esztergomi érsekségről lemondván, az egri püspökségre átvitetett. Őt 1497. évben Bakács Tamás, ki Erdődön Szatmár megyében született, követte. Ez tüstént az eldöde alatt elhanyagolt egyházi fegyelem kijavításához fogván, Ulászló király alatt több törvényeket, oda célzókat eszközölt ki ¹⁾. A török ellen mozduló magyar hadakat husz ezer arannyal segítette. Az ugy nevezett s máig Esztergomban létező Bakács kápolnáját felépíttette, s megdíjazta. A Boszniába betűtött török ellen három unoka, s bátyjával személyesen néhány ezernyi összeggel ujdön segítségül sietett. Bibornok s konstantinápoli patriarka méltóságával feldíszítva a IV. laterani zsinatba megjelenvén, jelesen tanácskozott. Haza térvén Dózsa lázadásának tanuja volt ugyan, azonban kelemesb eseményekben is részesült, midőn Ulászló magyar, Zsigmond lengyel királyok, s Miksa császár tanácskozásában lényeges részt

¹⁾ Uladial. decret. 3. art. 59. 63. 67. 68. 69.

vön, s királya leányát Annát a császár unokájának eljegyezte, s ugyan amannak fiát Lajost királynak koronázta. Bakács érsek ritka tehetségű férfiú lévén, a római, császári, s királyi udvarok bizodalját bírta, s korában a tudományok s művek legnagyobb kedvelője volt. Meghalt 1521. évben. Utóda Szakmáry György volt, kinek a közeledő török hatalom, Luther mozgalmai s tévedései számos híveket tőle elpártoltatván, sanyaru életet okoztak. Nem sokáig élvén végintézetileg hatvan ezer aranyt hagyományozta, Fridrik császárnak zálogba adott várak visszaszerzésére, melyek azonban Solymán elleni hadakra fordítottak. Amannak sulyát Zálkán László utóda az érsekségben még nagyobbban érezte, kit tudnillik nem csak a vallási mozgalmak, hanem a mohácsi ütközet is, melyben hat püspök társsal együtt életét vesztette keserítették, ámbár a nélkül is maga s káptalana szent vallásunk kiterjesztése, a jó erkölcsök s erény előmozdításával szüntel nélkül hivataloskodtak¹⁾.

¹⁾ Ez ázsiai magyar törzsököt, melyről a történetek későbbi időkben egészen hallgatnak, valószínűleg Tamerlán, a nagy néphódító más népekkel együtt kiirtotta, mert bizonyos, hogy ő az ázsiai magyarok ellen tüzes harcokat viselt. Azokat Mustafa, ki Tamerlán tetőiről török-, arab- és perza kéziratában értekezett, említi. Lásd De Gestis Timurlenki, seu Tamerlanis Opusculum Turc. Arab. Persicum, extractum e Codic. Ms. Biblioth. Caesariae Vindobon Latine reditum a Joanne Bapt. Podesta. Bécs 1680. 8. r. 15. lap.

4. §. A bácskalocsai érsekség s káptalan.

E korszak elejével Vincze érsek 1307. évben a kalocsai érsekségre léptetett. Ez Robert Károly király koronáztatásán jelen vala, de nem sokára meghalálózván, széke Lászlóra szállott, kit a király különös tulajdonai miatt XXII. János pápának ajánlott s emez által megerősítettett. László

¹⁾ Schmitth Nicol. Archi Eppisc. Strigon. compendio dati Tirnaviae 1758. edit. 2.

segédpüspökeivel együtt az akkor Esztergomban tartott nemzeti zsinatba megjelenvén, az egyház javai visszafoglalásáról tanácskozott. Általa a kalocsai érsekség sokkal hasznosb javak birtokához jutott, mint az előtt, mert a káptalan beleegyezésével Tamás erdélyi vajdával cserére lépven, oly jószágokat nyert, melyek a hely fekvése, s más körülmények tekintetéből az érsekségnek többet gyümölcsözhetek ¹⁾, mint azon birtok, mely átengedtetett. László érsek annyi tudománnyal tüntette ki magát, hogy a király korlátnokának választotta s némely ügyekben tanácsát a pápa is kikérte ²⁾. A vallás és király mellett buzgólkodva, érdemekkel telve, 1337. évben halálozott meg. Utóda IV. István lőn, ki a veszprémi székből átköltözött, s az Isten országa terjesztését káptalanával együtt főczéljának tűzte ki. Ennek utóda tudós Pray szerint Miklós volt, ki az esztergomi érsekségre idővel átvitetett, s széke Dénes érsekre szállott. Ez után II. Miklós érsek következett, ki nagy Lajos király korlátnokának választatván, s később az esztergomi érsekségre átvitettvén, királyi hivatalában szintén megmaradt. Őt II. Tamás követte az érsekségben, ki a csanádi megyéből átvitetett. Ez szent vallásunk s a hon java előmozdításában annyit fáradozott, hogy idővel esztergomi érseknek neveztetett. Tudományokban különösen jártas lévén, a vallást káptalanának öszmunkálata mellett az egész megyében minden alkalommal kiterjeszteni s megerősíteni törekedett. Utóda VI. István volt, ki a nyitrai püspökségből áttétetett. A kalocsai érsekség jövedelmei e korban számos hivek elpártolása, s a nem-egyesült görögökhezi elszakadása által annyira megcsökkenetek, hogy a kanonokok száma, mely tizenkettőből állott, felére szállíttatott. István burgósága azonban e hivek hiányát Bogár és Bosznia tartományokban megtérített nem egyesült

¹⁾ Katona Histor. metrop. Eccles. Colocen. part. 2. pag. 487.

²⁾ Katona Histor. metrop. Eccles. Colocens. part. 1. pag. 357.

görögök nagy számával pótolta. Utódai közül Chrysogont említjük, ki a traguri kolostor kormányzójából érseknek neveztetett. Ez után IV. Miklós az érseki székre lépett, ki azt Branda pápai helytartó visszahivatása után elfoglalta. Ezt II. András követte, kit Zsigmond király, ámbár a pápákakkor gyakorta változtak, s honi egyháznagyaink választásába nagy befolyást gyakoroltak, érseknek nevezte. Eldődei példáját követve káptalanával együtt a hitet megyéjében őrzötte s tehetsége szerint terjesztette. Utána IV. János érsek következett, ki 1424. évtől kezdve 23 évig székét bírván, minden gondjait megyéje üdvére fordította, s ámbár az akkori pártok között a Czillei gróftól fogságban tartatnék, megyéjét mindazáltal káptalana által igazgatta, a püspöki működéseket pedig a bosznai helynök, mint egyházi nyomozás elnöke végezte. Utódai közül VII. István érseket említjük, ki IV. László s Mátyás királyok által több ügyek kivételére alkalmaztatván, hivatásának mindenütt megfelelt, s azért Mátyás közbevetése által bibornoknak neveztetett ¹⁾. István után Gábor érsek következett, ki a király kincstárnoka lévén, s érseknek neveztetvén, Czobor grófoktól Hetes birtokot, s többféle részeket megvett, s azokat 1478. évben végrendeletileg káptalanának hagyományozta ²⁾. Ezután II. Péter vala egyike azok közül kik a megyét hosszabb évek sora által igazgatták. Noha pedig Mátyás király kedvencze volt, mindazáltal annak azon tettei ellen kikelvén, melyeknél fogva hadai szükségére a magyar nemzetet többször egy évben különbség nélkül megadóztatá, a király által bezárattott. Minek következtével az elárvult megyét a káptalan igazgatta. Fogságából Mátyás halála után kiszabadulván, mind tulajdon, mind mások megyéjében a vallást s erkölcsi séget levelek s felszólítások által előmozdítá, s a fogsága alatt

¹⁾ Pray specim. Hierar. Hung. part. II. pag. 77.

²⁾ Katona Histor. metrop. Eccles. Colocens. part. 1. pag. 452.

keletkezett hiányokat kipótolni kívánta. Ulászló király annak munkásságát megjutalmazni s őt tetemes károktól, melyeket a törököktől szenvedett, mentesíteni akarván, a földvári apátsággal megajándékozta, sőt jobbágysait a vármoktól is felmentette. Életét Péter érsek 1500. év körül számos viszonyságok után végezte. A kalocsai érsekek közül különös említést érdemelnek még Frangepán Gergely, s Tomori Pál, amaz kalocsai érseknek nevezetve, nemes eredetét különös tudomány, s jótékonysággal, melynél fogva ass. ferenchieknek ezer aranyt hagyott ¹⁾, erény s buzgó hivataloskodással, melyekkel magát az ország kancellárságában, s más királyi tanácskozásokban kitünteté, megerősítette. Emmez pedig azon vitézségéről emlékezetes, melylyel a törökök ellen többször diadalmaskodott, noha nem tagadhatni, hogy a mohácsi ütközet más véget érendő vala, ha azt kevéssé elhalasztja. Azonban megmenthető azon okból, hogy a hadvezérnökséget nem csak nem kereste, hanem többször ámbár siker nélkül leköszönte, előre jósolván annak szerencsétlen kimenetelét, melyben maga s királya számos egyházi s világi főnökkel együtt életét vesztette ²⁾.

5. §. *A csanádi püspökség s káptalan.*

A csanádi megyét az első korszak végével, s a jelennek elejével Antal püspök kormányozta (1. korsz. 23. §.). Ezt követte II. Benedek, ki 1307. évtől kezdve 23 éviga a megyét igazgatván, káptalanával együtt a vallást buzgón terjesztette, az erkölcsiséget ápolgatta, s mindenütt áldást a hazára árasztott. Annak utóda piacenzai Jakab lön, ki Robert Károly kedvence, orvosa, s a posonyi káptalan prépostja lévén, érdemei s munkássága tekintetéből a csanádi püspökségre

¹⁾ Katona ugyanott pag. 513.

²⁾ Katona ugyanott 530. s k. lap.

emeltetett¹⁾). Itten tíz évig káptalana segédmunkálata mellett működén, a zágrábi megyébe áttétetett. Őt követte II. István, ki azonban egy év lefolyta után a veszprémi egyház kormányára átvitetván, megyéjét Gebhard püspöknek hagyta. Ez különös ügyességgel birván, a romai szent széktől mint apostoli követ Cseh s Lengyel országba küldetett. Későbbén veszprémi megye kormányára átköltözött. Utóda a püspökségben II. Gergely volt, ki a csaszmai társas káptalan prépostja, valamint az esztergomi s zágrábiegyház kanonokja lévén, csanádi püspöknek neveztetett. Ez nem csak megyéje üdvét, hiveinek oktatását s erényeit előmozdította, hanem pápai megbizottságokban is bölcsen etjárt. Utódai közül előzőleg említést érdemelnek marczali Dósa, s Albert. Amaz birtokából a Maroson létező szöllejét s mal-mát olvasó kanonokának ajándékozta, ő pedig a királytól egyháza számára több helységekkel megajándékoztatott²⁾). Emez V. László király korlátnoka lévén, egyházát s megyéjét káptalanával együtt a törökök ellen hatósan védvén, hiveit gyakori szónoklatokkal a hitben megerősítette, s így sz. vallásunkat a közelítő török dühe ellen oltalmazta. Utóda Zokoli János volt, ki 1466. évben a nagyvárad káptalanból püspöknek neveztetve a megyét egy tizednél tovább kormányozta, s a hitet s erkölcsiséget buzgón előmozdította, de életének többi részét sz. Pál remetei között töltötte, miután püspökségéről lemondván azokhoz beállott volna. Utódai közül Csáky Miklóst említjük, ki a megyét káptalana segédkeze mellett szintén buzgón igazgatta, de Dósa lázadása alkalmával életétől megfosztatott. Őt követte Csaholi Ferencz, kit Ulászló király mind a csanádi püspökséggel, mind az egresi apátsággal felruházta. Ez egyike volt azon bajnokok közül, kik püspöki hivataloskodásaik mellett a

¹⁾ Pray Specim. Hierar. Eccles. Hungar. par. II. pag. 244.

²⁾ Pray ugyanott pag. 296.

haza védelmére is készek lévén, életüket a mohácsi gyászütközetben veszítették ¹⁾).

6. §. Az egri püspökség s káptalan.

Az egri püspökséget e korszak elejével II. Márton birta, ki 1307. évben V. Kelemen pápa által a viennei zsinatra hivatott, de hazai zavarok miatt el nem mehetett. A vallást erényt s erkölcsösséget nagy buzgósággal terjeszteni törekedvén, a szent páli remeték részére Hernád szigetén kolostort építtetett. Káptalanát, mely az előtt 30 egyénből állott, huszra szállította. Öt követé telegdi Csanády, kit a hasonnevű grófok családjából származottat, az egri káptalan püspökének választott. Ez kormánya kezdetével mindjárt a megyei papságot rendezvén, s azt kötelessége teljesítésére szorítván, sz. vallásunkat egész megyéjében terjeszteni törekedett. Az esztergomi érsekségre átvitelve, az egri káptalannak egy birtokot, melyet ő előbb már saját pénzen vett, örökösen ajándékozott ²⁾). Csanády után a megyét II. Miklós püspök nyerte el, ki szintén a sz. páli remeték részére kolostort építtetvén, s őket birtokkal ellátván, képeseknek tette, a vallást s erkölcsiséget a megyében terjeszteni. E püspök alatt Keriátovich Tivadar orosz vezér Magyarhonban megtelepedvén, Munkácsen görög egyesült szerzetesek (Vazuliak) részére kolostort építtetett. Ez számos egyénnel s birtokkal ellátva, a keresztény vallást görög szakadárak ellen hatalmasan védelmezvén, őket az egyház kebelébe vissza téríteni törekedett. Miklós halála után Mihály következett a püspökségben, kit nagy Lajos király 1363. évben annak nevezett, a papság s a hivek pedig igen szívesen fogadták, jól ismervén annak buzgóságát,

¹⁾ Pray Specim. Hierarch. Eccles. Hungar. part. II. pag. 296.

²⁾ „De patrimonio nostro emptionis titulo comparatam“ Schmitth Episcop. Agriens. tom. I. pag. 259.

melylyel az egyház ügyeiben magát minden alkalommal kitüntette. Utóda Imre volt, kit szintén nagy Lajos püspöknek nevezvén, miután a lengyeleket legyőzte, őt hadak s vezérek kíséretében azokhoz küldötte a végből, hogy a lengyeleket a görög szakadás hibáitól térítené meg, a katonaság pedig az oroszokat zabolában tartaná. E hivatásnak bölcsen megfelelően Imre püspök, s számos lengyeleket megtérítvén, a vallást terjesztette addig, míg káptalana s megyei papsága honn az egyházat igazgatá. Az után Kanizsay János következett. Ennek családja annyi tekintettel birt Zsigmond király alatt, hogy emez majd nem egyedül annak támasza által magát az országban tartotta fen. Gondjait azonban az akkor országunkban erősen pártoskodó viklefíták, s husziták ellen fordítván, megyéjét, sőt miután az esztergomi érsekségre átvitetett, az egész hont azok tévedéseitől mentette meg. Utóda Zikó István lön, ki az egri megyét káptalanával együtt bölcsen igazgatta, s noha Kanizsay János esztergomi érsekkel a leleszi prépostság feletti törvényhatóság miatt vitába keveredett, az mindazáltal mindkettőnek hatósága kitűzésével megszűnt. Azt követte Ludányi Tamás, ki több országnagyaival együtt Zsigmond király ellen támadt zavarba keveredvén, apuliai László részére hajlott, minthogy pedig Zsigmond király elleneit meggyőzvén, s a siklósi börtönből megszabadulván, ismét a kormányhoz jutott, Tamás püspök az országból kivándorlott, megyéjében helynököt hagyván, ki káptalana segítsége mellett egyházát minden kártól menten tartá addig, míg 1410. évben Szobovich Stibor a püspökséget nyerné el. Ez hasonnevű erdélyi vajda s Vágh ura rokona lévén, már e tekintetből is sokat működhetett megyéje üdvére. Utódai közül a Rozgonyiak családjából kettő Péter, s Simon magukat a vallás terjesztésében, s Husz tévedései kiirtásában kitüntették. Amaz as 1435. évi posonyi gyűlésben Zsigmond királlyal tanácskozáván, e törvény

alkotásában: „a világiak az egyházak tulajdonát s javait el ne foglalják“ ¹⁾ részt vett; sőt az egri prépostságot, melyet sz. István király alapított, de a tatárok elpusztítottak, vissza állítani iparkodott. Azért az egri várban a B. Szűz tiszteletére kápolnát építetvén, a prépostságnak régi nevezetét is (Praepositura B. M. V. de castro Agriensi) visszaszerezte, s hogy e prépostság állását biztosíthassa, a káptalan beleegyeztével kis Tálya s Novay birtokot, mely a székes egyházé volt, minden jövedelemmel együtt a prépostság alapítására fordította, székes egyházát pedig kármentesíteni akarván, annak saját jószágait adományozta ²⁾. Emez pedig, azaz Simon utóda Ulászló király alatt a tábori pályán érdemeket szerzett. Emennek utóda Hederváry László volt, ki szintén sz. vallásunkat a husziták ellen védelmezni törekedvén, magát mind az országlati, mind egyházi pályán kitüntette. Annak követői közül Bakács s Zalkán püspököket emlíjtük, kik az esztergomi érsekségre átvitettek, s onnan már elegendően ismeretesek ³⁾).

7. §. Az erdélyi püspökség s káptalan.

Az erdélyi püspökök s káptalan e korszakban szintén iparkodának a vallást, erkölcsiséget s erényt Erdélynek minden részeiben terjeszteni, s uralkodóvá tenni. Így buzgólkodott I. András püspök, ki 1322. évben Csenger helységben kápolnát állíttatván fel, az isteni tiszteletet s a hitek oktatását dicsően előmozdította, s Mikud erdélyi bán fiától Ujvárt, Gáld nemesektől Fejér megyében Bervei birtok részt, Kolos megyében pedig Kublus birtokot egyháza részére vette meg ⁴⁾. András püspök helyébe, ki Romában

¹⁾ Sigismund. decret. 6. art. 21.

²⁾ Schmitth. Episcop. Agriens. Tom. 1. pag. 13. Codex diplom. Tom. 10. vol. 7. pag. 279.

³⁾ Schmitth. Episcop. Agriens. Tom. 3. Tirnaviae 1763. pag. 55—66.

⁴⁾ Szereday Episcop. Transilvan. pag. 65—66.

meghalálozott, a pápa Cheztalczy Pált küldötte, azonban ez csak rövid ideig működhetett Erdélyben; meghalálozván ő is két év alatt széke II. András püspökre szállott. Ez vitába esván a kolosmonostori apáttal több falvak s malmok miatt mindkettő 1348. évben Erzsébet királyné trónjához folyamodott, ki a vitát Miklós erdélyi vajda által eldöntetvén, őket kiengesztelte, s az apátat régi jogaiba visszahelyeztette. Utóda Domokos lön, ki szintén az erdélyi püspökség birtokát Lajos király tisztjei által megcsonkitatni látván, panaszkodott a király előtt. Ez a folyamodónak igazságot szolgáltatván ki, Sárd nevű birtokát visszaadta. A püspök többi idejét hivatalának szentelvén, káptalanával együtt a vallás terjesztésében buzgólkodott. Utódai közül Gublin (Vilmos) arról nevezetes, hogy Maria királyné által testvéreirészére királyi adománynyal jutalmaztatott meg ¹⁾. Azt Imre püspök követte, ki szilaj jobbágyságot az erkölcsiségben s első hitben megerősíteni akarván, ösztönül kiváltságaikat megerősítette. Utódai közül II. István nevezetes, kit Zsigmond király annyira kedvelt, hogy Upory László testvérét királyi adománynyal megajándékozta. E püspök egész idejét s tehetségét hiveinek üdvére s oktatására, s sz. vallásunk terjesztésére szentelte. Ő 1403-ban a sz. keresztről nevezett, s általa már az előtt megalapított, s ingatlan birtokkal ellátott egyházi javadalmat Tyvis nevű birtokkal ujolag megajándékozta ²⁾. Őt követte ámbár nem közvetlenül Lépes György, ki családja fényes eredetét tudománya, s erénye által nemesbitette, s az isteni tiszteletet, ugymint hiveinek tökélesbitését előmozdítani akarván, fejérvári egyházában két új oltárt alapított. IV. Eugen pápa őt több ügyek kiegyenlítésére alkalmazta, különösen pedig

¹⁾ Az adományzó levelet Pray specim. Hierarch. Eccles. Hung. című munka II. rész. 162. lap. olvashatni.

²⁾ Codex diplomat. Tom. X. vol. IV. pag. 172.

a szebeni esperességben némely ügyek kinyomozásával bizta meg. Sőt némelyek szerint Hunyadi János vezérlete alatt táboroskodván, a vaskapui ütközetben hazájának életét áldozta fel. Utódai közül Gergely László nevezetes, ki a király rokona lévén, a romai szent szék főjegyzői közé soroztatott. Lelki törvényhatóságát Mátyás király adta oklevél által Báthory István erdélyi vajda befolyásától megmentette, s emezt az egyházi személyek s ügyek elítélésétől egészen elmozdította. A romai szent szék bizodalját megnyervén, oldali követének választatott, ki megyéje üdvét, hivei oktatását s erkölcsösségét káptalanra segítsége mellett minden alkalommal annyira előmozdította, hogy buzgósága s szorgalma tekintetéből a kalocsai érsekségre átvitetett. Őt követé Thurzó Zsigmond, ki az előtt fejevári prépost, s II. Ulászló király titoknoka lévén, a nyitrai püspökségből az erdélyire áttétetett. Utóda Perényi Ferencz lön, kit Várady Ferencz követte. Utolsó e korszakban Gosztonyi János volt, ki alatt az erdélyi szászok világi ügyekre nézve az egyházi törvényhatóságától felmentettek. E püspök szintén úgy mint elődei a keresztény vallás terjesztésében, az erény s erkölcsiség nevelésében magát kitüntetvén, sz. vallásunkat egész Erdélyben uralkodóvá tette.

8. §. *A győri püspökség s káptalan.*

Első püspök e korszakban II. Miklós volt, ki tanuja lön azon számos viszonyoknak, melyek III. András király halála után hazánkat a király választása miatt érték, midőn egy része a honnak cseh Venczelt, a másik bajor Ottót, a harmadik Robert Károlyt királynak kívánta. A viszonyok helyzete azonban az utolsó választása mellett állapodván meg, az egyház is maga körében békességesen működhetett. Ennek következtése volt, hogy Miklós püspök káptalanával együtt szabadabban igazgathatván megyéjét, s mindenütt a vallás kiterjesztését figyelembe vévén, azt

egész megyéjében virágzóvá tette, s a sz. páliak részére Tüskevárrott kolostort építtetett. E négyszeg kövekből emelt roppant épület, még a mult század elején épségében látható volt ¹⁾. Továbbá lelkészeit minden alkalommal munkásságra felserkentette. Utóda Kálmán 1360. évben a szombathelyi sz. ferenczieknek kolostort építtetett, s káptalana számára több alapítványokat tett, különösen pedig a győri egyház örkanonokának Körtvélyes és Köpcsény tizedét alapítványul adta. Utódai közül II. János az 1405. évi hongyülésen jelen lévén, Zsigmond király rendeletét szokás szerint aláírta. Későbbben a kalocsai érsekségre átvitetett. Őt követte ámbár nem közvetlenül Debrenczei Tamás, ki az előtt Pannon halmán mint ajánlott apát (commendatarius) élván, 1450. évben győri püspöknek neveztetett, s dicsőségesen hivataloskodott. Utóda Ágoston lön, ki Mátyás királytól felhatalmazva, a váczai püspök társaságában Podiebradot cseh királynak koronázta, mivel Protas olmücsi püspök megerősítve nem lévén a pápától, azt nem teljesithette. Életét egyébiránt hivatalának teljes mértékben szentelvén, a hit s erényt mindenütt terjesztetni törekedett. Utóda Dóczy Orbán püspöki hivatalában dicsően buzgólkodott, s székes egyházát kijavította, kit Mátyás király annyira kedvelt, hogy őt kincstárnokának nevezte, mely hivatalt a király haláláig viselvén, magát minden tekintetben bizodalmára méltónak mutatta. Megyéjét pedig káptalanával együtt úgy vezérelte, hogy minden alkalommal szent vallásunk gyarapodását, s hivei üdvét legérdekesebb ügyének tekintette. Bonfin azt mondja felőle, hogy minden jövedelmét az egyház s polgári állodalom boldogítására szentelte ²⁾. Őt Bakács Tamás követte, ki püspöki működése mellett, a magyar sz. korona örhihivatalát

¹⁾ Károlyi speculum Jaurin. Ecclesiae pag. 56.

²⁾ Bonfin. decad. 1. lap. 1. pag. 4.

viselte. Később az esztergomi érsekségre emeltetvén, minden szerzett birtokát unokái, tudnillik Erdődy Péter s Pálffy István közt elosztván, az által alapját vetette azon hason nevű nevezetes két családnak, melyek máig létezvén, hazánk boldogításában osztoznak. Utóda Bakács Ferencz testvére lön, ki több nyelvek hatalmában lévén, tudományokban is nagyon jártos, a magyar szent korona előri hivatalát viselte. Ezt követte Gaszton János, ki az 1514. évi országgyűlésen a közjó előmozdításán működött. Haza térvén pedig megyéjét rendezte, hiveit lelkileg vigasztalta, egyházát gazdag ékszerekkel megajándékozta, s a vallást legnagyobb buzgósággal terjesztette. Ez után Szatmáry György lépett a püspöki székre, ki nem csak megyéjét bölcsen kormányozta, hanem őt a király korlátnokának választván, országlati ügyekben is nagy szerepet játszott. A győri püspökök közül Paksy Balás utolsó volt e korszakban, ki a mohácsi vészütközetben számos hősek között életét a hazáért feláldozta ¹⁾).

9. §. *A nyitrai püspökség s káptalan.*

Ezen egyházmegye első püspöke III. János lön e korszakban, ki Robert Károlyhoz mindenkor szitván, s hűsége miatt elleneitől sokat szenvedvén, Robert Károly által miután a béke megállapodott, s királynak elismertetett, örökös főispánsággal ruháztatott fel ²⁾). Káptalana pedig a Trencsényi Máté által elfoglalt Kolosi apátság visszaszerzésében dicsően működött. Utóda Mesko, ki ellen, midőn Kereskény helységét eladni szándékoznék, a káptalan tiltakozott. Egyébíránt mindketten összemunkálkodván, a vallást s erkölcsösséget minden alkalommal az egész megyé-

¹⁾ Károlyi Speculum Eccles. Jaurinens.

²⁾ Az oklevelet Episcopatus Nitriens. ejusque Praesulum memoria Poson. 1835. című munk. olvashatni 224. s köv. lap.

ben buzgón terjesztették. Ezt követte Vasvári Vitus, ki Robert Károly udvari lelkésze lévén, később a nyitrai püspökségre emeltetett. Ez a király halála s Lajos koronáztatása után Erzsébet özvegy királyné kíséretében András apuliai király Lajos testvére látogatására menvén, megyéjét helynöke s káptalana kormányára bizta. Őt Monoszlói Miklós követte, ki több évi működése után más megyékre 1358. évben pedig az esztergomi érsekségre tétetett át. Utóda I. István volt, ki ágostoni szerzetesből püspökségre emeltetvén, mindenek előtt a keresztény vallást terjesztette, s megyéjében uralkodóvá tette. Sőt jótékonysága annyira növekedett, hogy a budai apácákat egy malommal megajándékozta. István a kalocsai érsekségre átvitetvén, annak püspökségét Demjén László nyerte, ki szintén bőkezűséggel s jótékonysággal magát kittüntetvén a vallást példája s oktatása által különös szerencsével terjesztette. Utódai közül Hincó vagy Henrik nevezetes, ki püspöksége mellett egyszersmind a zobori apátságot kormányozván, mind ennek igazgatásában, mind a vallás terjesztésében s a keresztény hivek szaporításában buzgólkodott. Utóda Berzenczei György volt, ki az 1431. évben a dühösködő husziták ellen megyéjét erélyesen őrizvén, a vallást is azoktól megmentette. Utódai közül Hangács Albert nevezetes, ki mint alkorlátnok nyitrai püspöknek nevezetvén, régi hivatalát is megtartotta, s mindkettőben az Isten dicsőségét s a vallás gyarapodását előmozdította. Őt követte Debrentei Tamás, ki egyszersmind a pannonhalmi apátságot igazgatta, s Mátyás királytól azon kegyet nyerte, hogy a hussziták által elpusztított zobori apátság javai püspökségéhez csatoltattak. Utódai közül Antal püspök nevezetes, ki a posonyi prépostságból 1492. évben a nyitrai püspökségre tétetvén át, prépostságát is egy ideig megtartotta, s a vallás hirdetésében buzgólkodván, megyéjét a 15-ik század végéig kormányozta. Követője Bachka Miklós volt,

ki a dömösi prépostságnak megyéjéhez csatoltatását II. Gyula pápa megerősítése által eszközölte ki. Utódai közül Podmaniczky István nevezetes, ki 1505. évben már püspök lévén, egyszersmind királyi személynek méltóságát viselte, s a megye utolsó püspöke lévén e korszakban, a közjó előmozdításában, a vallás terjesztésében, s a keresztény hívek szaporításában egyenlően működni iparkodott ¹⁾.

10. §. *A pécsi püspökség s káptalan.*

A pécsi egyházmegyét Demeter, ez után I. Péter püspök kormányozta e korszakban, de rövid idő múlva mindakettő elhalván, a megye igazgatása Lászlóra átszállott, ki a megyét 1315. évtől kezdve 30 évig kormányozta, s számos tettekkel magát kitüntetve, elődei nyomába mind a keresztény vallás terjesztésére, mind bölcs kormányára nézve lépett. Utóda Miklós lön, ki Robert Károly király udvari lelkésze, s korlátnoká lévén, a pécsi püspökségre előmozdított, s minden hivatalának pontosan megfelelvén, a vallással együtt a közjót példásan felsegítette. Pécsét kápolnát építetvén, annak alapításául ingatlan javakat hagyott ²⁾. Őt követte Hamer Vilmos, ki nagy Lajos király alatt annak udvari egyháza igazgatója, korlátnoká, titoknoká, s tanácsosa lévén, miután a pécsi püspökségre felemeltetett volna, nagy Lajos királyt a pécsi feltanoda alkotására készítette, ki V. Orbán pápától arra szabadalmat nyervén, csak ugyan munkához fogott, s a pécsi feltanodát alkotta, melyben hazánk ifjusága példásan neveltetett addig, míg a mohácsi ütközet viszonyai által el nem oszlott. Utóda Valentin bibornok ámbár aggkorában jutván a püspökséghez, azt mégis számos évig igazgatta, s működéseit minden alkalommal oda irányozta, hogy szent hitün-

¹⁾ Episcopatus Nitriens. ejusque praesulum memoria Posonii 1835.

²⁾ Koller Historia Episcop. Quinque Eccles. pag. 63. Tom. 3.

ket terjessze, a hivek számát gyarapítsa, s a mennyek országát öregbitse, e végett Alsanban saját birtokában tévtanítók s hitetetlenek között sz. Ferencz tiszteletére nagy költséggel templomot építtetvén, azt meg is díjazta ¹⁾. Utódai közül III. János (Joannes Pannonius) nevezetes, ki 1462. évben a pécsi püspökségre emelkedve, főpásztori működései mellett a tudományokra különösen szentelte magát, a költészetben pedig oly hirre kapott, hogy százada első költészenek tartatott ²⁾. Püspöki hivataloskodásában legfőbb céljának tekinté, a keresztény egyház gyarapítását elősegíteni, s azt minél nagyobbban terjesztetni. Őt Zsigmond püspök követte, ki számos évi kormányja alatt egész megyéjében áldást terjesztett, s a törökök elleni hadakra 10 ezer arany összegét ajánlotta. Utóda Szakmáry György lön, ki egyszersmind a király titoknoka, s korlátnoká lévén, megyéjét bölcsen kormányozta, a vallást minden tévedések ellen, s az egész tájékban terjesztetni törekedett. Azt More Fülöp követte, ki azonban kormányja 3-ik évében már életét a mohácsi ütközetben vesztvén el, hadi működései miatt megyéjét helynöke s káptalanára bízván, az egyház s hona üdvét azok által, mennyire kitelt tőle, előmozdította.

11. §. *A váci püspökség s káptalan.*

A váci püspökségben e korszak elejével Lőrincz püspök viselte a kormányt, ki az egyházmegyét több évi üresség után 1326. évben nyervén el, mind a hiányok s fogyatkozásokat helyre ütni igyekezett, melyek főpásztor nélkülsége miatt a megyébe cusztak. Utóda Rudolf lön, ez szintén azon nyomakon indult, melyeken elődö, s példáját követve, megyéje bölcs kormányja mellett a vallást, erkölcsöt, erényt s a keresztények számát káptalanával kezet-

¹⁾ Koller Histor. Episcopat. Quinque Eccles. Tom. 3. pag. 175.

²⁾ Pray Specim. Hierar. Eccles. Hungar. pag. 250. part. 1.

fogva szaporítani törekedett. Őt követte Mihály, ki 19 évi kormánya mellett e megyét szintén annyi buzgósággal igazgatta, hogy minden működésében a hit terjesztését első tisztjének tekintette. Őt követték János és I. Péter. Amaz 1364. évtől kezdve, hiveit megyéje vigasztalására hét évig kormányozta, emez pedig annak halála után százada végéig ugyanazt tevén, sz. vallásunkat szerencsés sikerrel egész megyéjében őregebitette, s a tévtanítók s szakadárok ellen védette. Utódai közül II. Fülöp nevezetes, ki 1409. évben a püspökségre emelkedve, s egyszersmind királyi kincstárnok hivatalát viselve, mindkét hivatalában ugy működött, hogy a nyilvánosság minden várakozásának megfelelt. Ezt követte Ilsvai Miklós, ki nádor fia lévén, s püspökségre előléptetvén, e szent hivatalában káptalana összemunkálkodása mellett ugy működött, hogy magas eredetét szabadsága s buzgósága által nemesbitette. Miklós után a püspöki szék 19 évig üresen maradt, míg II. Péter 1447. évben püspöknek neveztetett. Ez egyszersmind korlátnok tisztét viselte, de rövid idő múlva az erdélyi püspökségre átvitvén, széke Vincze püspökre szállott, ki Hunyadi János jegyzője lévén, egyházi méltóságában dicséretesen működött. Őt Báthory Miklós követte, ki Báthory István hősnek testvére lévén, nemzetsége, tudománya, s erkölcsisége tekintetéből nevezetes, a váczai püspökséget az egyház s baze boldogítására viselte s a vallást nagy buzgósággal partolva, naponkint uralkodóvá tette. Utódai Várda Ferencz, s Zalkán László voltak, amaz az erdélyi püspökségre átvitvén, a váczai püspökségben csak három évig működött. Emez pedig Ulászló király titoknoka lévén, s a váczai püspökségre előléptetvén, már akkor jelét adta azon nagyságnak, melyre idővel emelkedett. Utóda Ország János volt, kit Istvánfy szerint 1526. évben Broderik püspök követte. Ez a mohácsi véstetjes ütközet előtt Lajos király által korlátnokká választatott ugyan, de annak más szolgálatot nem

tehetett, mint hogy halálát a gyász eseménnyel együtt leírta. Mindkettő azonban az országot s vallást a kegyetlen s mindent pusztító török ellen tehetsége, s a körülményekhez képest védette ¹⁾).

12. §. *A váradi püspökség s káptalan.*

Imre püspök kormányzását, melyet az első korszak vége körül kezdett, 1318. évig folytatta, s ennél fogva a váradi megyének első püspöke volt e korszakban. Ő szintén úgy mint a többi püspökök honunkban kora viszonyai közt ingadozván, s majd az egyik, majd a másik királyhoz csatlakozván, addig habozott tevékenységében, míg elvégre Robert Károly királyt követte, s megyéjét békében kormányozta. Ennek igazgatásában lelkiismeretesen működén, mind a vallást terjeszteti, mind azon számos károkat helyre hozni törekedett, melyeket részint még a tatárok pusztításai, részint Trencsényi Máté zendülései okoztak. E püspök a belényesi arany bánya jövedelmének harmad részével 1317. évben káptalanát ajándékozta meg ²⁾). Őt János (Ivánka) püspök követte, ki szinte eldöde nyomáiba lépén, megyéjében sz. vallásunkat terjeszteti, s megerősíteni iparkodott. Utóda Báthory András lön, ki nagy Lajos király által több birtokkal egyháza részéről megajándékoztatván, mind a haza, mind megyéje ügyeiben számos érdemeket szerzett. Nagy Pál s Chuba Miklós birtokait megvevén azokat a sz. Annáról nevezett, s általa alapított nagyváradi apáczáknak adományozta ³⁾). Utóda Demeter volt, kit már említettünk. E püspök alatt Váradon nevezetes tanodák virágoztak, általa ápolgatva, s felsegítve.

¹⁾ Pray Specim. Hierar. Eccles. Hungar. part. 1. titulo Episcop. Vaciens. Schematism. Diaeces Vaciens. anno 1835. Posonii.

²⁾ Codex diplom. Tom. IX. vol. IV. pag. 595.

³⁾ Keresztury Histor. viciss. Episcop. et Cap. Magnovárad. part. 1. pag. 144.

Lajos király őt annyira becsülte, hogy még minekelőtt felszenteltetnék, többszöri megbizottsággal kitüntette. A vallás, erkölcs s erény előmozdítása pedig élete legfőbb feladata lévén, abban különösen buzgólkodott. Utódai közül László nevezetes, ki Mátyás király udvarában nagy tekintélyvel birván, annál könnyebben az Isten országát gyarapithatta, s a vallást megyéjében virágzóvá tehetette. Őt követte ámbár nem közvetlenül Lukács püspök, ki a csanádi püspökségből átvitette, egész életét megyéje boldogítására áldozván, a vallást a hitetlenek s tévtanítók ellen védette, s a sz. páli remeték részére Várad mellett kápolnát s kolostort építtetett. Utódai közül Milánói János nevezetes, kit tudós Gánoczi a mailandi vezérektől származottnak állit, Pray pedig azt tagadja ¹⁾. Bár mi legyen a dologban, annyi bizonyos, hogy János püspök magát nagy buzgósággal hivatalának szentelvén, egész életében hiveit a keresztény hit igazságával táplálta, s mindnyáját üdvös oktatással, s jó példával ápolgatta. Utódai közül Domini János (Joannes de Dominis) nevezetes, ki kormányá negyedik évében azaz 1444-ben miután megyéjében ez idő alatt számos érdemeket szerzett, életét a varnai ütközetben veszté el. Ezt Vitéz János követte, ki Albert császár, s Ulászló király titoknoka, s a tudományok kedvelője lévén, fiatal korában a váradi püspökségre emeltetett. De el nem végezvén még tudományos pályáját, V. Miklós papától engedelmet kapott, miszerint ügyes helynök megrendelése mellett megyéjétől eltávozván, tudományait külső országokban végezhesse el. Ez megtörténvén megyéjében nagy buzgósággal működött, mindenütt a tudományokat s műveket pártolva, a vallást s erkölcsiséget támogatva, oly annyira, hogy alapját vetette azon nevezetes tudományos állapotnak, mely Mátyás király kora alatt orszá-

¹⁾ Pray Specim. Hierar. Eccles. Hungar. part. 2. pag. 180.

gunkban divatozott Vitéz János későbbben az esztergomi érsekségre előmozdított (3. §.). Utódai közül Pruis János nevezetes, ki püspöki működései mellett egyszersmind Mátyás király titkos korlátnoka volt. Azt követték Bálint s Domokos püspökök, amaz káptalana iránt annyi szeretettel viseltetett, hogy azt három faluval megadómanýozta, emez pedig az adomány megerősíttetését a királytól kieszközlette. Őt követte ámbár nem közvetlenül Thurzó Zsigmond, ki káptalanával együtt megyéjében a vallást, erkölcsösséget s erényt terjeszteni s uralkodóvá tenni törekedett. Utóda Perényi Ferencz volt, ki 1513. évben a megye kormányához jutván, azt a vészteljes mohácsi ütközetig, melyben életét a hazáért áldozta, nagy bölcsességgel s buzgósággal kormányozta ¹⁾).

13. §. *A veszprémi püspökség s káptalan.*

Benedek püspök után, ki a megyét a 14-ik század első tizedében igazgatta, következett II. István. Ez Robert Károly király alatt püspöksége kormányára lépven, azt annál könnyebben igazgathatta, minthogy az ország már minden választási zavarokon átesett. Utóda Henrik lön, ki eldöde lépteit követve, szintén arról előzőleg gondoskodott, hogyan terjeszthesse a vallást megyéjében. S valóban oly sikerrel működött hivatalában, hogy megyéjében, hol sz. István király s Gizela buzgóságának számos nyomait tapasztalta, a vallást legszerencsésb sikerrel mozdította elő. Ez 1329. évben meghalálózván, a veszprémi püspökséget többen igazgatták, de rövid ideig. Közülök III. Meskó nevezetes, ki tudnillik megyéjét nem csak minden pontossággal s buzgósággal kormányozta, hanem azon felett még Erzsébet anyja királyné hivataloskodó korlátnoka is volt. Utódai

¹⁾ Keresztury Compend. descript. Episcopatus Varad. et Capituli §. 17. 18. Pray Specim. Hierar. Eccles. Hungar. part. 2. pag. 180.

közül László nevezetes, ki a megyét majd 20 évig igazgatván, káptalanával együtt a vallást terjeszteni, az erkölcsiséget s erényt szilárdítani, s a magyar szent egyházat gyarapítani törekedett. Őt követték noha nem közvetlenül II. Benedek, s I. Demeter püspökök, amaz hét évi kormányza alatt szintén mindent elkövetett, miszerint eldődei nyomába lépve, megyéjét virágzóvá tehesse, emez pedig ámbár Erdélybe átvitelve, csak rövid ideig püspökségét kormányozta, mindamellett az Isten ügye mellett annyit buzgólkodott, hogy abban a vallás szerencsésen terjedt. Utóda közül Rozgony Péter s Simon nevezeteseek. Mindkettő nagy buzgósággal az egyházat kormányozta, s az utolsó azon kiváltságot is megerősítette, melyet a veszprémi apácák számára Tamás esztergomi érsek kiszolgáltatótt. Ezt követte Vethes Albert, ki a püspökséget 1459-ik évtől kezdve, 27 évig igazgatván, minden alkalommal a megye javát részint maga, részint helynöke által segítette elő. Utódának Vitéz János nevezetett, ki minden püspöki hivataloskodása mellett egyszersmind a királyné ügyeit mint rendes korlátnok nagy szorgalommal viselte. Utána Frangepán Gergely következett, ki nemes családja fényét megyéje bölcs kormányzása által emelvén, egyszersmind a király titkos korlátnokává választatott. Utóda VI. Péter bibornok lön, kit néhány évek után Berizló Péter követte. Ez mind megyéje bölcs kormányzása, mind az által nagy névre kapott, hogy egyszersmind királyi kincstárnok, s Horváthország bánja lön. Őt követte Várday Pál, ki Veszprém megye utolsó püspöke volt e korszakban, s káptalana segítsége mellett püspökségét oly bölcsen igazgatta, hogy nem csak a vallást, hanem az erkölcsiséget s az erényt is szerencsés sikerrel terjesztette ¹⁾).

¹⁾ Pray Specim. Hierarch. Eccles. Hungar.

14. §. *A milkói püspökség s káptalan.*

A milkói püspökség eredete, helye s más körülményei tisztán kipuhatolva nem lévén, egyedül azt, mit honunk írói valószínűleg kinyomozhattak, adandjuk elő. Ennél fogva e megyét Robert Károly Arga oláh ország városában alapította, s azt fia Lajos király Milkóba szintén oláh városba átvitette. Ez onnét bizonyos, mivel 1374. évben Robert Károly király alatt számos oláh a katholika hitre térvén meg, XI. Gergely pápa az esztergomi s kalocsai érseket megbízta, miszerint a király helyeslése mellett azok részére oly püspököt alapítsanak, ki nyelvökben jártas őket lelkileg kormányozza, s a hit ágazataiban erősítse ¹⁾). Már pedig János főesperestől, ki Robert Károly király titoknoka volt tudjuk ²⁾), hogy ez oláhok Moldvaország szélén Milkó folyó mellett laktak, ennél fogva a püspökség helye is ugyan ottan, azaz Oláhországban létezett. A püspökséget nagy Lajos király Árgából Milkóra átviteté, miszerint a moldvai kunokhoz közelebb lévén, őket e püspökség alkottatása által szintén az igaz hitre téríthesse meg. Mit annál bizonyosban állíthatjuk, mint-hogy tudós Turóczyból szintén ismeretes, hogy nagy Lajos a kunok megtérítésén nem keveset munkálkodott ³⁾). Milkó városa 1444. év körül a nem egyesült görögök s más ellenségek által nagyrészt elpusztulván, annak püspöke Erdélybe költözött, s részint az erdélyi püspököknek segédkezet nyújtott, részint a milkói püspökségben, az esztergomi érsek helynökének választva azt kormányozta. Mi a milkói püspök káptalanát illeti, miután a püspök Erdélybe költözött, az erdélyi társas káptalanok annak segítséget nyújtottak. Ilyen vala a beszercei, mely 23 királyi helységet igazgatott, a kisdedi, mely Segesvárt s 48 helységet kormányzott, a szebeni

¹⁾ Bzovius in Continuat. Annalium Baronii tom. 14. Colum. 1497.

²⁾ Turóczy Chronic. part. 3. Cap. 46.

³⁾ Ugyanottan.

s a többi káptalanok, melyek mindnyájan a milkói püspök segítségére összemunkálkodtak. A megye püspökei valának Vitus, ki Arga városában telepedvén meg, a vallást Oláhországban dicsően terjesztette. Kormányát 1332. évben kezdette, azonban meddig kormányozta püspökségét, nehéz meghatározni, de annyi bizonyos, hogy utána más püspököt nem lelünk honunk évkönyveiben, mint Miklóst, ki 1375. évben e megyét kormányozván, egyszersmind az esztergomi érsek helynöke volt. Ezt követték János s Hunyadi Pál püspökök, kik szintén minden tehetségeiket oda fordíták, miszerint megyéjökben a vallást, erkölcsiséget, s erényt előmozdítsák. Utánok következett Gergely, ki milkói püspöknek irván magát, a mondottak szerint egyszersmind az esztergomi érsek helynöke lön. Utóda Pál magát ismét argai püspöknek nevezte, de utódai már mindnyájan milkói püspököknek irattak, mert Arga az elpártolt görögök által elpusztulván, kénytelenek valának Milkóra visszaköltözni, s innét milkói püspökök nevezete alatt mind a moldvai, mind az oláh hiveket lelki szolgálattal ellátni, Milkón az argai, vagy milkói püspökök e korszak végéig laktak, s egész idő alatt a katholika vallást a pogány kunok, s az elszakadt görögök ellen védték, s sokat közülök megtérítettek ¹⁾).

15. §. *A munkácsi püspökség.*

Magyarhonnak azon lakósai, kiket oláhok s oroszoknak nevezünk, s kik a görög egyesült szertartást követik, ho-uunkba részint Oláh, részint Oroszországból jöven, görög egyesült szerzetesek által, kik a latin püspökök hatósága alá tartoztak, lelkiileg kormányoztattak. Azonban e korszak vége körül a görögök a romai sz. székhez tulajdon szertartásu püspökért annyiszor folyamodtak, hogy VIII. Incze

¹⁾ Pray specim. Hierarch. Eccles. Hung. titul. Episcopatus Milkoviensis.

pápa II. Ulászló király jóváhagyása mellett tulajdon püspököt engedvén nekik, János szerzetest 1491. év körül annak felszenteltette. Ez első püspöke lön a honunkban lakó egyesült görögöknek, kik e korszak vége felé számosan az egyház kebelébe visszatérvén, saját szertartásu lelkészekkel s egyházi kormányval elláttattak. Ennél fogva János munkácsi püspöknek neveztetvén, megyéjét buzgón igazgatta, s számos elszakadt görögöket egyházába visszatérítvén, erkölcsiséget, erénys keresztyén katholika szellemet bennök felélesztett. Meddig kormányozta megyéjét János püspök, s ki vala utóda, nehéz meghatározni. Mert hogy közöttte, ki 1491. évben püspöki székét foglalta el, s első László püspök közt, kit tudós Pray 1551. évben utódának soroz elő ¹⁾, más püspök nem létezett volna, nehéz elfogadni. Egyéb ha azt állitjuk, hogy a megye azon időközben helytartók által kormányoztatott. A megye többi viszonyairól, melyek e munka III. korszakába esnek, később értekezendünk.

16. §. *A zágrábi püspökség s káptalan.*

E megyét a II. korszak kezdetével Gazotti Ágoston kormányozta. Ezt IX. Benedek pápa sz. Domokos szerzetéből szentelte fel, s a kalocsai érseknek ajánlva, a zágrábi püspökségre előmozdította. A püspökséget buzgósággal kormányozta, s oly példás életet viselt hivatalában, hogy halála után a szentek közé soroztatott. Utóda Corvoi Jakab volt, kinek szintén főbb gondai közé tartozott, nem csak megyéjét bölcsen kormányozni, de a vallást is tehetsége szerint terjeszteni. Őt László püspök követte, ki szintén eldődei példája szerint indulván, különösen oda törekedett, hogy a vallást előmozdithassa. Utódának II. Jakab neveztetett, kit Robert Károly s Lajos királyok mint orvosukat e püspökségre előléptettek. Ő püspökségét

¹⁾ Pray specim. Hierarch. Ecclesiae Hungar. part. 1. pag. 413.
Cherrier Egyháskört.

oly buzgósággal kormányozta, hogy a vallást s erkölcsiséget egyenlő sikerrel mozdítá elő. Utóda Laczky Dénes volt, ki a kalocsai püspökségre vitetvén, e megyét csak egy évig igazgathatta ugyan, de ez idő alatt anyi buzgósággal működött, hogy sz. vallásunkat szerencsés sikerrel terjesztette. Utódai közül III. István nevezetes, ki nagy Lajos királynak hűtelenség ürügye alatt bevádoltatván, egy ideig székétől elmozdítottatott, ártatlanságát azonban bebizonyítván, székébe visszahelyeztetett. Követői közül Gara János nagyobb hirre kapott, ki tudnillik Zsigmond király által a Dalmatiában keletkezett zavarok kiegyenlítésére küldetvén, hivatalábani eljárása után püspökségéről lemondott, s magán életet viselt, míg 1400. évben a kalocsai érsekségre áttétetett. Őt követte Eberárd, ki püspöki hivatala mellett egyszersmind Zsigmond főkorlátnoká lévén, annak ügyét siciliai László ellen erősen pártolta. Eberárd a zágrábi püspökségből a váradi-ra átvitetvén, székébe András igtattatott, de Eberárd régi püspökségére visszamenvén, azt több évig ismét igazgatta, s nagy tekintéllyel birván, a vallást szintén úgy mint az erkölcsiséget szerencsésen terjesztette. Utóda IV. János püspök volt, ki szintén püspöki működése mellett, ámbár mind a király, mind a királyné korlátnoká volt, a katholika hit terjesztésében dicsőségesen buzgólkodott. Utódai közül Debreczei Tamás nevezetes, ki 1454. évtől kezdve tíz évig a zágrábi püspökség kormányát viselte, s a vallást megyéjében buzgólag terjesztette. Őt követte ámbár nem közvetlenül Osvald, ki harmincz éven felül a zágrábi püspökséget kormányozta, s sz. vallásunkat buzgón terjesztvén, az erényt, erkölcsiséget, s keresztény szellemet dicsően emelte. Utódai közül erdődi Bakócz János, s Erdődy Simon nevezetesek, amaz a hasonnevű híres esztergomi érsek (Bakács) rokona lévén, szintén magát megyéje bölc. kormányá. által kitüntette. Emennek kormányá pedig a mohácsi ütközet vésteltjes. korá. eszén, már. az. által is. nehezbedett, de. azt

káptalana buzgósa mellett oly dicsően viselte, hogy szent vallásunkat, az erkölcsöt s az erényt egész megyéjében uralkodóvá tette ¹⁾).

17. §. *A szerémi püspökség s káptalan.*

A szerémi püspökség az ellenség s viharok csatái között számos változásokon menvén át (1. korsz. 34. §.) e korszakban előlegesen olyas püspököket szükségelt, kik a vallást a pogány kunok, szomszéd törökök, elszakadt görögök, s tatárok ellen védhessék. Ilyes volt II. György püspök, ki annak birtokába jutván, minden ügyeit oly móddal rendelé, hogy a keresztény katholika hitet minden említett ellenségek ellen őrizhesse, épen tarthassa, s közülök minden kedvező alkalommal némelyeket az egyház kebelébe vezethessen. Ezt annál könnyebben vihette véghez, minthogy 1312. évtől kezdve megyéjét 21 évig igazgatta. Utódai közül Beke Péter nevezetes, ki bácsi prépostból előmozdittatván, püspöki működesei mellett korlátnokká, s a királyi kápolna igazgatójává választatott. Utóda I. Tamás lön, ki sz. ágostoni remeték szerzetéből választatván, a püspökséget tíz évig oly buzgósággal kormányozta, hogy sz. vallásunkat, az erkölcsiséget s az erényt szerencsésen terjesztette. Utódai közül II. Gergely nevezetes, ki több évi szolgálat, s sz. hitünk szerencsés terjesztése után a csanádi püspökségre átvitetett. IX. Bonifác pápa annak áthelyeztetése után a szerémi püspök kineveztetését fentartá ugyan, de Zsigmond király a pápa beleegyezése, s megerősítése mellett III. Tamást püspöknek nevezte, ki buzgón működén a vallást egész püspökségében épen megtartatni, s terjesztetni törekedett. Utóda II. László s Dousa lettek, s ámbár mindakettő rövid ideig kormányozta a megyét, mindamellet oda törekedett,

¹⁾ Pray Specim. Hierarch. Eccles. Hungar. tit. Episcopat Zagrabien.

miszerint a vallást s az erkölcsiséget megyéjökbe terjeszték. Mit a káptalan öszmunkálkodása mellett véghez is vittek. Dousa után a megye több éveken át üresen maradt, míg I. Pál püspöknek neveztetvén, annak kormányához jutott. Azonban annak egy évi kormánya után a püspökség ismét néhány évekre megürült, míg I. Ferencz püspök által betöltetett. Utódai közül IV. János püspök nevezetes, ki a pápánál királyunk nevében tisztelkedvén, s őt üdvözölvén, a pápának annyira megtetszett, hogy őt olmücsi püspökség helynökének nevezte. Utóda Fodor István az egri püspöktől, bátyától három faluval megajándékoztatván, azt a király engedelmével az egri káptalannak kitűzött sz. misék feladása mellett átirta. Megyéje kormányában is annyira buzgólkodott, hogy káptalana segítsége mellett sz. vallásunkat, a jó erkölcsöt, s az erényt minden alkalommal terjesztette. Utódai közül Zarmat István nevezetes, ki püspöki hivataloskodása mellett királyi személynök lévén, minde tisztben, mind más működésiben a haza s egyház javára törekedvén, magát különösen a vallás pártolása, s előmozdításában kitüntette. Őt követte Ország János, ki több éveken át a megyét kormányozva, 1520. évben a váradi püspökségre vitetett át. Utolsó püspök e korszakban Broderik István volt. Ez a királyi család előtt annyi tekintettel birt, hogy a királyné a törökök ellen költöző férjét neki ajánlotta, s korlátnok hivatalával felruháztatta. Hivatalát tíz évig viselvén, minden alkalommal káptalanával öszsemunkálkodva, sz. vallásunkat pártfogolni s terjeszteni törekedett¹⁾).

18. §. *A bosznai püspökség s káptalan.*

Bosznia ország e korszakban a törököktől több ostromlásokat szenvedvén, sőt egészen elfoglaltatván, a püspökség

¹⁾ Pray specim. Hierar. Eccles. Hung. part. II. titul. Episcopat. Sirmiensis.

is nagy változást szenvedett, minthogy már 1463. évben régi székéről Diakovárra vittetett át. Ez áthelyeztetés azonban oly feltétel mellett történt, miszerint a pécsi püspökség jogai s törvényhatósága, mely alá a város s környéke tartozott, meg ne sértsessenek. A bosznai káptalan elpusztulásáról említést hazai törvénykönyvünkben is találunk ¹⁾. Elköltözvén a püspök s káptalan Boszniából a tartomány lelki szolgálata a sz. ferencziekre bízott, a boszniai püspökség törvényhatósága pedig posegai s valkoi környékre terjesztetett addig, míg a romai sz. szék az utolsó korszakban, Boszniában ismét tulajdon püspököt (apostoli helynököt) rendelne. A boszniai püspökséget e korszakban igazgaták I. Miklós, ki a püspökségre előmozdittatván, minden intézkedéseit úgy rendezé, hogy a törökök szomszédságában tanyázó s tőlök többször ostromlott, üldözött s végre meghódított hiveit a mennyire tehetségében állott, lelkileg vigasztalja, s szent vallásunkban megtartsa. Utódai közül Lorandi Lőrincz nevezetes, ki 1337. évben káptalana által választatott meg, s ámbár XII. Benedek pápa őt megerősíteni vonakodnék azon okból, mivel Péter az előbbeni boszniai püspök Romában meghalálózván, maga a pápa az ekkori divat szerint a püspökséget betölteni kívánná, azt későbbben még is megerősítette. E püspök tízévi kormányása alatt minden törekvését oda irányozta, miszerint a vallást, az erkölcsiséget s az erényt az akkori számos tévedések, s ellenségek ellen védje, terjeszsze s uralkodóvá tegesse. Őt követte ámbár nem közvetlenül szászai Peregrin (Peregrinus de Saxonia), ki annyi buzgósággal az egyház javára működött, hogy nem csak meggyében, hanem annak szomszédságában is a keresztény vallást terjesztette, s miután nagy Lajos Boszniát elfoglalta, nyolcz társa segítségével két száz ezer embernél többet a katolika vallásra térített meg. Utóda Péter lön, ki

¹⁾ Uladial. II. decret. 3. art. 12.

eldöde nyomaiba lépén, a vallást buzgósággal előmozdítá, nem lévén pedig elegendő hitszónokai, a kalocsai s csanádi püspökök ötet egyénekkel gyámolították, s úgy szent vallásunkat nagy sikerrel terjesztette. Utódai közül Benedek nevezetes, ki szintén ugymint az őt megelőzőtt püspökök minden buzgósággal a vallást és az erényt előmozdította. Ennek követői közül Gergely nevezetes, ki a püspökségre előléptetvén, mind megyéjét buzgólag kormányozta mind a hitet terjesztette, s a patarenek, husziták ellen, kik oda befészkeltek, valamint a törökök ellen is védette. Mit annál könnyebben eszközölhetett, minthogy Mátyás király 1463. évben Bosznia részét visszafoglalván, a püspöknek segédkezet nyújtott. Utódai közül Fodor István nevezetes, ki a szerémi püspökségre átvitetett. Őt követte Lukács püspök, ki szintén eldödei példáját utánozva, a vallást nagy buzgalommal terjesztette. Utolsó e korszakban Palisna György volt, ki 1526. évben neveztetett ki, s ugyan abban a mohácsi ütközetben életét vesztette.

A belgrádi vagy is nándorfejevári püspökséget valószínűleg Robert Károly király alapította, minthogy legelső püspök, kit régi okleveleinkben olvashatunk, annak kormánya alá, tudnillik 1334. évre esik. Katona Histor. Crit. regni Hungariae Tom. IX. pag. 43.

19. §. *Némely rendkívüli megtérések.*

Hogy honunk püspökei kanonokjaik s papjaik segítségével mellett a vallást egész honunkban minden alkalommal terjesztették, védték, s erősítették, a mondottakból világos. Hogy azonban azok buzgóságát s apostoli szellemét még világosabban emelhessük ki, itten némely nevezetesb megtéréseket említünk. Ilyenek történtek Boszniában. Ide tudnillik számos patarenek, s husziták befészkelvén, a nem egyesült görögök, izmaeliták, kunok s törökök társaságában a katolikus hiveket üldözték s azok vallását pusztítani törekedtek. Ezeket tehát nem csak a megyés püspökök, hanem hitherjesztők, szerzetesek, s megyebeli papság téri-

teni iparkodtak. S valóban nagy sikerrel, mert miután nagy Lajos király Strasczimirt, Bosznia fejedelmét meghódította, s a magyar papoknak szabad bemenetelt kieszközöltt volna, Peregrin püspök rövid idő alatt számos tévedőket a katholika hitre térítetett meg (18. §.). Ilyes térítéseket tettek sz. Ferencz s Domokos szerzetesei nagy Lajos és Zsigmond királyok alatt a kunok, husziták s más tévtanítók közt ¹⁾. A királyok tudnillik a katholika vallást szintén pártolván, s terjesztetni törekedvén, a hitterjesztőket minden alkalommal segítették, s úgy sz. vallásunk tanát foganatossá tették. Mi különösen a kunokat illeti, noha azok már az első korokban a keresztény vallásra tértek meg, mindazonáltal voltak közöttök, kik még folyton a pogánysághoz szítottak, ezeknek hitbeli oktatása, az előbb megtérteknek pedig abban megerősítése miatt IX. Benedek pápa már 1303-ban a szent Domokos szerzetes rendje főnökét felserkentette, hogy a nép megtérítésére, s hitbeli oktatásár abuzgó szerzeteseket küldjön, miben a szerzet dicséretesen működött. Mit hatásan pártolván az említett királyok annyira foganatossá tették ez ügyet, hogy a kún nemzetet egészen megtérítvén, azt az egyháznak megnyerték. Számos térítések Bulgáriában is a patarenek, görögök s zsidók közt történtek. Nem különben Erdély, Moldva s Oláhországban sok megtérések eszközöltettek, midőn azon buzgó hitterjesztők, kiket a megyei püspökök, kanonokok s papokon kívül a romai pápák küldöttek, avval meg nem elégedtek, hogy sz. vallásunkban a katholika hivatást oktatnák, s megerősitenék, hanem hivatásukhoz képest azt az eltévedt vagy elszakadt néppel is megismertették. Így midőn nagy Lajos király alatt a marmarosi oláhok Bogdán vezérök alatt 1350. év körül Moldovába rohanván, s a kunok lakhelyét elfoglalván, hatalomra emelkedni kezdettek, s ez új vendégeket a király legyőzte, mind a király mind a hit-

¹⁾ Katona Histor. metrop. Eccles. Colocens. pag. 410.

terjesztők minden törekvéseit oda irányozták, hogy az oláhokat a keresztény katholika hitre visszatérítsék. S valóban sikerülvén szándokuk, sokan visszaléptek az igaz vallásra, kik nyelvöket tudó lelkészekkel ellátva, abban egy ideig haladtak ¹⁾, s úgy Üdvöztünk szelleme s tana tovább terjeszkedve, mind honunkban mind a hozzá kapcsolt részekben uralkodóvá tétetett ²⁾).

E térítéseket Magyarhonban oly szerencsés siker koszoruzta, hogy V. Orbán pápa 1367. évben népének üdve felett örvendezvén, nagy Lajos királyt kitünő buzgósága miatt külön levéllel üdvözlette ³⁾. Zsigmond király alatt Marchia Jakab sz. Ferencz rendi szerzetes 1436-ban oly figyelmet gerjesztett szónoklata által, hogy a magyar püspökök őt a hívek oktatására, s szent beszédek megtartására különösen meghívák. Ő annyira buzgólkodott a hit terjesztésében, hogy Tvarkuszt Bosznia fejedelmét is a keresztény hit felvételére birta, minek az lön következménye, hogy az egész nép vallásgyakorlati szabadsággal megadományoztatott.

II. FEJEZET.

A keresztény hit akadályai.

20. §. Az egyházat Trencsényi Máté, s a tatárok pusztítják.

Honunk egyháza e korszakban nem csak azon oknál fogva számos károkat vallott, hogy a királyi trón elnyerése s elfoglalása körül több évi vita keletkeztén, honunk felekezetekre oszlott, s az egyháziak szintén nem tudván, mely részre biztosan hajoljanak, azok közt ingadoztak, s működéseikben akadályoztattak, hanem még Trencsényi Máté zsarnokos fellépése, s pusztítása által is az egyház igen nagy károkat szenvedett. Amaz tudnillik honunk felső részében tömérdek javak birtokában lévén, Venczel király alatt nádornak válasz-

¹⁾ Timon imago antiqu. et novae Hungar. pag. 145.

²⁾ Schmitth Episcop. Agriens. pag. 313. Pray Specim. Hierarch. Eccles. Hungar. par. II. pag. 431—435. Katona Histor. metrop. Eccles. Colocen. pag. 412.

³⁾ Codex. diplom. Tom. IX. vol. VII. pag. 257.

lasztatott. De miután Venczel király Csehországba visszaköltözött, ő sem Otto, sem Robert Károlyhoz nem szíttott, hanem tulajdon fejedelemséget alkotni törekedvén, Kassa városától Komáromig az egész tájékat fegyverrel meghódítván, az egyházakat, püspökségeket, s paplakokat mindenütt kirabolta, s elpusztította. Noha pedig fegyvereseit annyira szaporította, hogy a király hadait meghaladná, mindamellett többszöri ütközetek után Rozgony helység mellett a király fegyveresei által legyőzetett, s birtoka nagy részétől megfosztatott sőt pártosaitól elhagyatván, a világból egészen elsorvadva mult ki. Trencsényi Máté halála után az egyház béke visszaállítatott, s javai megterítettetek ugyan, de nyugalma nem sokáig tartott, mert valamint a tatárok, azon vad s pogány nép berróhanván, az országot pusztította (1. korsz. 44. §.), úgy szintén az egyháznak is súlyos sebeket ejtett, s a paplakokat, püspökségeket kirabolva, minden vagyonaiktól megfosztotta, sőt az egyházakat tövestül elpusztította. A bajon nem is lön segítve előbb, mint Robert Károly őket fegyveresekkel megtámadta, s nem csak Magyar, hanem Gácsországból is kiűzte. A tatárok későbbben is ellenséges kísérleteket tettek ugyan az országban, de nagy Lajos király vitézsége őket annyira megálázta, hogy fejedelmök személyesen a király táborában megjelenvén, évi adót ajánlott, s azóta az országba bejönni többé nem merészeltek ¹⁾).

21. §. *Az egyházat a törökök s husziták üldözik.*

Zsigmond király a német birodalom s a közönséges egyház ügyeiben távol lévén, s a constanci zsinattal, s más egyházi dolgokkal az országon kívül foglalkozván, a magyar hont s egyházat üldözték a törökök. Ezek miután Hervoja

¹⁾ Turóczy Chronio. part. V. Cap. 6. Villanus lib. 4. Cap. 5. Pray Annal. Hungar. pag. 94. 95.

János velencei pártos által a király ellen izgattatva, s Boszniában a magyarokat nevezetes hadakkal 1415. évben megtámadták, sőt három vezéröket fogságba vezetvén, legyőzték volna, győzedelmök által vérszemet kaptak s Boszniából Magyarországra rohantak, hol mindent elpusztítván, nem csak az országot, de különösen az egyházat üldözték, a püspökségeket kirabolták, a káptalanokat mindenöktől megfosztották, a paplakokat s egyházakat kiűritve, s elpusztítva. Mit annál könnyebben végrevittek, minthogy a velenceiek őket arra pénzzel s tetleges segítséggel biztatták ¹⁾. Ámbár pedig a magyarok e dühös ellenséget nagy vitézséggel visszatorolták, megverték, s gazdag zsákmánnyal honunkba visszatértek, azon nagy károkat mindazáltal, melyekkel a törökök az egyházat, papokat, s a vallást illették, csak hosszabb idő után pótolhatták ki. Ezek Magyarhon déli s nyugati részében történtek. Azonban Zsigmond király alatt Magyarhonnak északi része is számos üldözéseket szenvedett, s pedig a husziták felekezetétől. Mert miután Husz János a constanci zsinat folyama alatt érdeme szerint megbüntethetnék, követői a büntetést sokallván, és Zsigmond királynak tulajdonítván, csoportosan összegyűlve a király ellen keltek ki, s nem csak Cseh, Szász, Bajor hanem Magyarországot is négy ízben kegyetlenül megtámadták, mindent, mi útjukban állott elpusztítva. Dühösségöket pedig különösen a katolika egyház ellen irányozván, a püspökök, papok, s szerzeteseket üldözték, mindentől megfosztották, s a legnagyobb szegénységre juttatták. Noha pedig a király e vérengzések s pusztításoknak véget szakasztani és békességre lépni kívánna, mindamellett addig, míg Ziska János vezérök életben volt, semmi esetre nem boldogulhatott velök. Egyedül akkor, midőn 1424. évben a dögvész vezéröket elragadta, s magok közt egyenlenségekre fakadtak, belső hadak által

¹⁾ Martene thesaur. anecdot. tom. 2. coll. 1632. Pray Histor. Hungar. tom. 2. pag. 229.

felemésztve dühösségökkel hagytak fel, s a katholika egyház további üldözéseiktől menten maradt ¹⁾).

22. §. *Dósa s követői az egyházat károsítják.*

Nem kevés károkat okoztak az egyháznak Dósa s követői II. Ulászló király alatt. A király tudnillik régi buzgal-mában megcsöckenvén, s a hon ügyeivel nem sokat gondol-ván, tisztviselői szintén hanyagságra hajlottak. A hon java tehát ez által elhanyagoltatván, más nem következhetett, mint a közboldogság hanyatlása, s meglegedetlenség. Honunk ez állapotát ismervén Selim török császár, Magyaror-szág ellen kelt ki. Bakács Tamás országunk áldora, eszter-gomi érsek, s bibornok a veszélyt elhárítani kívánván, Ro-mába sietett, s a sz. atyát kérte, miszerint Europa többi fe-jedelmeit a közellenség megelőzésére felszólítaná. Az egy-ház feje azonban sikert nem remélvén a fejedelmek felszól-littatásától, a bibornokot egyedül keresztes had kihirdeté-sére hatalmazta fel. Ez sikerült ugyan, mert Bakács Tamás a pápa által megengedett kedvezések mellett keresztes hadat hirdetvén, számos pór Dósa György vezérlése alatt tüstént egybegyült, s 80 ezernél nagyobb sereget képezvén, egy része Pesten, a többi Várad, Fejérvár, s Kalocsa körül tele-pedett le. E sereg azonban a helyett, hogy a törököt hazánk-tól elűzendette, az egész hont borzasztó vészbe ejtette. Mert miután a nemesség jobbágyságait, kik számosan a keresztes hadhoz csatlakoztak erővel visszatartóztatná, ezek amaz el-len felkelvén azt oly nagy dühvel támadták meg, hogy tö-mérdek számot kiirtottak, s nem csak az országnagyok, ne-messég, hanem az egyház s szolgálai ellen is kelvén ki, ezeket szintén nagy kegyetlenséggel üldözték, vagyonuktól sőt életöktől megfosztották, az egyházakat, püspöki, káptalani s lelkészi lakokat feltörvén, kiűritették, s mindent elrom-

¹⁾ Pray annal. pag. 275—323.

bolván, az egész valláson nagy sebeket ejtettek. Noha pedig e dühös csoportokat Bornemissza s Tomori vezérek megtámadták, mindamellett nem hárihatták el egészen addig, míg Zápolya János erdélyi vajda őket a temesi mezőn legyőzvén, Dósa Györgyöt előkelőbb társaival együtt békerítette, s kemény sőt kegyetlen módon kivégeztette, a többi előkelőbb lázadókat pedig, kik Bácsban s Veszprémben szétoszlattak, hasonló sorsban részesítette volna. Ezek után a honatyái Budán országgyűlést tartván, oly törvényeket hoztak, melyeknél fogva a jobbagyságot lekötelezték, miszerint illető helységeibe visszaköltözzék, földes uraságának minden éven száz denárral adózzék, minden héten egy napot szolgáljon, s a dézmán kívül, melylyel az egyháznagyainak tartozik, az uraságnak a kilenczedet is fizesse. Ez általa törvényhozás az egyháznak számosan ütött sebeit is orvosolni kívánta ugyan, de a bajon csak hosszabb idő lefolyta után segíthetett.

II. Rész.

A keresztény Egyház belső állapota.

I. FEJEZET.

Az egyház kormányáról.

23. §. A papság sorsa s tekintélye.

A papság azon hatalmat s tekintélyt, melyet elődeitől királyaink bőkezűsége s jámborságánál fogva örökölt, nem csak megtartotta, hanem lassankint nagyobb birtokhoz jutott, s a királyok sa az ország kívánatához képest, mind egyházi, mind országlati ügyek igazgatásába befolyván, szaporította is ¹⁾.

¹⁾ Uladialai decret. IV. art. 10. §. 1. decret. II. art. 8. decret. VI. art. 3. §. 4.

Okai annak voltak: I. fejedelmeink bölcsessége, s okossága, kik átlátván, mennyivel növekedik a világi törvények hatása, midőn az Egyház tekintélye által megerősítettnek, honunk áldorát, az esztergomi érseket, a püspökök, apátok, prépostok, s más egyháznagyokat országlati tanácskozásokra meghíván, s világi hivatalokra alkalmazván, felhatalmazták, miszerint országlati tanácskozásokban részt vegyenek, s világi ügyeket elítélhessenek ¹⁾. II. a jámbor magyar hivek nagylelkősége, s bőkezősége, kik az egyházak, papok s kolostoroknak a király s törvény engedelme mellett ingó s ingatlan javaikat örökségül hagyták, képeseknek tevén őket miszerint vagyonuk után az országlati törvényhozásban, hanem közvetlen, legalább közvető befolyást gyakorolhassanak. III. a személyi, vagyoni s helyi szabadság, mely az első korszakban eredvén jelen időközben jobban fejlett ki ²⁾. IV. a világi személyek járatlansága, s tudatlansága, mely a körülmények mostoha állapotjánál fogva idővel annyira növekedett, hogy alig találtatnék más egyén, ki olvasni, írni, s a latin nyelvet tudván, a szükséges tudományokban jártas volna, mint egyházi vagy szerzetes személyek. Ennek az lőn a következése, hogy királyaink titkokok, s tanácsosoknak másokat felsem vehetvén, mint egyháziakat, vagy szerzeteseket, azoknak szintén tágasb hatalmat engedtek, s így tekintélyöknek növekednie kellett.

24. §. *A romai pápák hatalma.*

Ha e korszak eseményeit figyelemmel kísérjük, nem tagadhatjuk, hogy a romai pápák azon hatalma, melylyel már az első korszakban Magyarhonnak egyházi s világi ügyeibe befolytak, ebben egy ideig még növekedett. Annak okai: 1)

¹⁾ Ugyanottan.

²⁾ S. Lászlai Decret. lib. 3. Cap. 25. Colom. decret. libr. I. Cap. 14. item decret. 1. Cap. 5. 6. Szilágyi decret. art. 9. Matth. decret. I. art. 3. decret. II. art. 17.

valamint a romai pápák a vallást már sz. István király alatt honunkban védelmezvén, s felsegítvén, az ország boldogítására összemunkálkodtak, úgy későbbben is minden alkalommal honunk haladását gyámolítván, honosaink forró hálával irántuk viseltettek, s őket könnyen meghallgatták. 2) Nemzetünk ingadozó állapotja a királyok megválasztásában. Kihallván tudnillik III. Andrással Árpád nemzetségének férfiúága, s nemzetünk pártokra oszolva, majd cseh Venczelt, majd bajor Ottót, majd Robert Károlyt királynak választotta. Minthogy pedig a királyságot csak egy birhatta, s a választottak közül Robert Károly ügyét s jogát az egyház feje által megítéltetni kívánta, nem csoda, ha VIII. Bonifác pápa az ország dolgaiba avatkozván, s azokat bölcs tanács, s józan befolyással gyámolítván, bizonyos tekintélyt s hatalmat világi dolgokra nézve is a romai sz. széknél minden erőlködés nélkül szerzett. Mit utódai a körülmények által vezérelve, s néha felszóllítva hasonlólag tevéen, a pápák külső hatalma csak növekedhetett. Előlegesen miután honunkat nem csak tanácscsal, hanem e korszakban tömérdek pénzösszeggel is segítették. Így hogy több példákat ne idézzünk, X. Leo pápa értesülvén arról, hogy II. Ulászló király költség hiányából országát a törökök további berohanása ellen nem képes védelmezni, tüstént ötven ezer aranyot Magyarország védelmére utalványozott ¹⁾. Horvát s Bosznia országba pedig buza s árpa nagy mennyiségét, tíz ezer font kénkőt, öt ezer font salitromot, számos különféle ágyukat s két ezer aranyot küldött; rendelve miszerint védeszközoeket Berizló Péter veszprémi püspök s bán a határszéleken lévő várakba osztassa, s ha az őrvideki várak egyike, vagy a másik kijavítást igényelne, azt szintén a pápa költségén eszközöltesse. Mihez még azt is hozzá tette, hogy a király számára a velenceieknél husz ezer aranyot már

¹⁾ *Litterae Leonis X. ad regem apud Pray Epistol. procerum part. I. pag. 94.*

utalványozott a végett, miszerint ez összeg egy részét az érdekesb várak kijavíttatására fordítaná. 3) A papság e korszakban szintén fegyverviselésre köteleztetvén, sőt az ellenség ellen hősileg kelvén ki, magától következett, hogy szellemi tisztjeit némelykor elhanyagolván, a pápákat arra készíteté, miszerint őt kötelessége teljesítésére sürgetné, s hogy annál könnyebben czélt érjenek, őt néha jogaiban is korlátozák. Ez által pedig külső hatalmuknak növekednie kellett. 4) A fejedelmek felhatalmazván magok a papságot arra, miszerint országlati ügyeket ítéljen meg, nem csoda ha a papság e jogot most is oly buzgólag gyakorlotta, hogy magokat a fejedelmeket, midőn az igazság útjától eltérének, széke elibe idézve megítélte. Minthogy pedig ilyes biráskodásokban a papok többnyire szembe ötlő igazságot szolgáltattak ki, s magok a fejedelmek, érsekek, püspökök, s más egyháznagyok hozzájuk mint birákhoz folyamodtak, tekintélyök s hatalmuk természetesen növekedett. Ezek s hasonló okok voltak, melyeknél fogva a romai pápák külső hatalma növekedett oly annyira, hogy Európának minden érdekesb ügyeibe befolytak. Mely okoknak utólsó, s lényeges alapját bár ki nyomozza, mindenki arra talál, hogy a hivek a romai pápáknak egyedül azért annyi hatalmat tulajdonítottak, mivel azokban az egész keresztény egyház fejét, s Krisztus Urunk helytartóját tisztelték. Azonban a világi fejedelmek e korszakban, a tudományok s jogaikkal jobban ismerkedvén meg, azokat magok gyakorolni, s a romai pápákat a lelki hatalom korlátai közé szorítani kezdték. Ez által a romai sz. szék hatalma, világi ügyekre nézve valamivel megcsökkent ugyan, de lelki hatalma, melyet Üdvözítőnkől az egész világra nézve nyert, legkisebb csorbulást sem szenvedett.

25. §. *A magyar fejedelmek jogai az egyház körül.*

A magyar fejedelmek mint sz. István király utódjai dicső apostoli király czímével ruházttatván fel, s annál buz-

góbban jogaikat az egyház körül gyakorolván, a magyar egyházat minden alkalommal védették, gyámolították, s terjeszkedni segítették. Első volt e korszakban Robert Károly király, ki nem csak országa püspökeit, szelek küldötte hitterjesztőket a tévtanítók megtérítésében, s a tévedések kiirtásában segítette, azok nehéz feladatát könnyebbitette, hanem az egyházban divatozó tűz s vizpróbát is eltörlesztette, helyettök a bűnösök megítéltetésére rendes törvényes pert behozva ¹⁾. Nagy Lajos király az egyházak s lelkészek jogait fentartotta, s őket birtokkal ellátta, szerzeteseknek különösen pedig a sz. páliaknak kolostorokat építtetett, és sz. Pál testét Velenczéből Magyarhonba hozatta ²⁾). Zsigmond császár nagy buzgósággal az egyház békét indítványzott, s gyámolított zsinatokkal visszaállítani, s Husz János és prágai Jeromost tévtanítókat jobb utra vezetni törekedett. A constánzi zsinattól s a pápától azt eszközölte ki, hogy a magyar királyok azon joga, melynél fogva püspököket, apátok, s más egyháznagyokat nevezhetnek, megerősítette. Sőt honunk többi jogait is kiszolgáltató oklevél által helybehagyta ³⁾. Mátyás király azon egyházi törvényt, melynél fogva kisé birhat két javadalmat, honunkra is alkalmaztatta. Továbbá a romai sz. székkal arról alaposan értekezvén, hogy Magyarhonban a püspökök, s más egyháznagyok kinevezetése á királyokat illeti, azt felszólította miszerint őket e jogukban ne háborgatná ⁴⁾.

^{*}) Nagy Lajos királynak különös buzgósága, s az Egyház s Istenhezi ragaszkodását nyilvánítták azon épületek is, melyeket az Isten dicsőségére, s a hivek lelki vigasztalására Nagy Zellben Stiria, és Achenben Poroszország városában emeltetett. Amottan 1364.

¹⁾ Verböczy part. II. tit. 6. §. 12.

²⁾ Part. I. cit. 11. §. 5.

³⁾ Epistolae Mathiae reg. Cassoviae edit. part. 4. pag. 55. és Szvo-
rényi Amoenitat. Histor. Eccl. fasc. VI.

évben a boldogságos szűz Mária tiszteletére egy roppant egyházat építtetett, melyben évenként száz ezer zarándoknál több megjelen-
vén, s az Istent dicsőítve, lelki vigaszt találnak. Ez épület tűzvész,
s más viszonyok által sokat szenvedett, sőt majd nem tövestől
elenyészett. Azonban a hivek bőkezűsége s a melki sz. benedekiek
buzgósága által mindenkor kijavítva, s helyre állítva, még fényesb
karba helyeztetett. Az acheni kápolnát pedig nagy Lajos király
1374. évben a Boldogságos Szűz, sz. István király, szent Imre her-
cege, s sz. László király tiszteletére építtette, s azt gazdagon meg-
díjazva, két szent misét a magyar királyok szerencsés kormányáért
alapított. E kápolnát Gróf Batthyányi Károly Maria Tereziának
belgiumi helytartója 1767. évben kijavíttatá, s jó karba helyezteté,
mint azt az ottan személyesen látott, s tárczámban leírt felírások
bizonyítják (61. §.). A kápolna az acheni fényes fekete s fejér már-
vánnyal kirakott főegyházban létezvén, a nagy ajtótól jobbra esik,
s a fenérintett szentek ember nagyságu szobraival fel vagy on ékesít-
ve. A kápolna pompás, és magyar bőkezűség tanuja, de tisztábban
tartathatnék. E magyar emlékről későbbben is teendek még említést.
Lásd az idézett 61. §.

26. §. Az egyházi méltóságok adományoztatása.

Ámbár kisem tagadhatja, hogy királyaink apostoli
czimüknél fogva püspökök, prépostok, apátok, s más
egyháznagyokat mindig nevezhettek, mindazáltal honunk
évkönyvei bizonyítják, hogy az akkori szokás szerint több
esetekben a romai pápák püspököket neveztek honunkban,
vagy pedig a káptalanok választottak. Így nevezte XXII.
János pápa Lászlót kalocsai érseknek, kit maga Robert
Károly király is a pápának ajánlott ¹⁾. Az egri káptalan
1323. évben telegdi Csanádyt nagyváradi prépostot püspö-
kének választá azon remény mellett, hogy azt Boleslav
esztergomi érsek a romai sz. szék nevében megerősítendi ²⁾.
Sőt Zsigmond király alatt a nyugoti egyház meghasonlása
alkalmával ugyan azon püspökségre majd az egyik, majd

¹⁾ Pray Specim. Hierarch. Eccles. Hungar. part. 2. pag. 70.

²⁾ Péterfy S. Conc. Hungar. part. 1. pag. 73. Kollár Histor.
diplom. pag. 200.

a másik pápától püspökök neveztettek ki ¹⁾. Mi az egyházi megyék kormányában gyakorta zavarokat okozván, mind ez, mind azon körülmény, hogy a veszprémi püspökség 1412. év óta 15 évig püspököt nélkülözött, a veszprémi káptalan e bajokon segíteni akarván, Rozgonyi Pétert püspökének választotta. Minthogy pedig a bonyolódások ilyféle választások által növekednének, Zsigmond király a magyar fejedelmek régi jogaiba magát visszahelyezni, s azokat személyesen gyakorolni kívánván, 1404. évben királyi körlevelet egész országában hirdettetett, melynél fogva azt rendelte, ne valaki bár mely pápai rendelet által honunkban valamely javadalmat elfogadni merészeljen, s minden pápai levelet egyedül királyi tetszvény mellett elfogadni engedett ²⁾. Hogy pedig királyi jogait annál biztosabban gyakorolhassa, a constanci zsinattól pecsétlevelet eszközölt ki, mely a magyar királyok fővédségi s kegyuri jogát minden püspökség, prépostság, apátság, vagy más egyházi méltóság adományozására nézve elismeri. Mátyás király jogait szintén követelte, minthogy azonban nehéz volt, a romai szent székeknek a régi gyakorlott, s szokás által majd nem sajátta vált joggal ³⁾ felhagyni, s ennél fogva IV. Sixtus pápa a Romában meghalt modrusi püspök helyébe raguzai Kristófot pápai követet kinevezné, Mátyás király a romai bibornokokhoz, mint a pápa tanácsához e tény ellen panaszló levelet küldött mondván: hogy a magyar nemzet kettős keresztjét inkább meghármaztatni fogja, mint abba beléegyezni, hogy a magyar koronához tartozó javadalmakat s egyházi méltóságokat a romai sz. szék ado-

¹⁾ Palma Histor. Hungar. tom. 2. pag. 202. edit. 3. Pray oper. cit. part. 2. pag. 75.

²⁾ A körlevelet olvashatni Szvorényi Amaenitat. Histor. Eccles. czimű munk. fasc. 6. pag. 89.

³⁾ Cap. II. de praebend. et dignit. in sexto Cap. ut lite pend. in Clement.

mányozza. Eszigoru nyilatkozat inkább a kor s körülmények komolyságának, mint az igazságot szerető királynak a romai szent székhely iránti közönbösségének tulajdonítandó, mert noha Mátyás király egész kormánya alatt minden egyházi méltóságokat, s nagyobb rangu javadalmakat maga szolgáltatott ki, mindamellett minden általa tett kinevezést megerősítés végett a pápa elibe terjesztett. Mely jogot Mátyás utódai az óta többnyire gyakorolván, majd minden püspökségeket, prépostságokat, apátságokat s más nemü nagyobb rangu javadalmakat a romai sz. székhely megerősítése s helybehagyása mellett szolgáltatott ki ¹⁾).

27. §. *A romai szent székhely Avignonba vitetik.*

Minthogy a magyar Egyház csak úgy lehet az, minek lennie kell, ha a közönséges Egyház fejéveli közlekedésben lévén, avval egy egészet képez, magától következik, hogy annak Avignonbai átvitele minket is érdekel, s ezekhez képest tisztünkhez tartozik, arról is röviden értekezni. IV. Fülöp francia király hatalmas lévén, sokat hatott arra, hogy XI. Benedek pápa halála után a bordeauxi érsek Bertrand de Gót 1305. évben pápának választatott. Az ujdán választott pápa V. Kelemen neve alatt frankhonban maradván, eleve Bordeauxban, vagy másutt kolostorokban lakott, míg három év lefolyta után Avignon városát a siciliiai királynétól megvevén, lakását oda helyeztette. Utódai e városban 1376-ik azaz majd nem 70 évig lakván, alkalmat nyutottak az olaszoknak e Romától távollétét a pápának babilonai fogságnak nevezni, mivel a romai pápák a francia királyok örökösége alatt lévén, sok tárgyra nézve ezektől függtenek. Hogy pedig a romai pápák tekintélye ez átvitel által sokkal alább szállott, kétséget nem szenved. Mert 1) a romai pápák Frankhonban lakván, s a francia királyok befolyása következtében többnyire fran-

¹⁾ Szvorényi Amaenit. Historiae Eccles. fascic. 6. pag. 51.

ciaikat bibornoknak nevezvén ki, az olaszokat megbántották. Ennek pedig nem lehetett más eredménye, mint hogy az Egyház fejének tekintélye legalább az olaszok előtt megcsökkenjen. 2) a pápa az előtt az egész Egyház közönséges fejének tekintetvén, pecsétlevelei s határozatai készséggel fogadtattak el, most azonban a francia befolyás miatt gyanusoknak tartatván, annyi hatással nem bírhattak, mi csak a pápai tekintély megcsorbittatásával járhatott. 3) távol lévén a pápák Romától a gibellinek azok birtokát elfoglalták ¹⁾, s ennél fogva a pápák szűkölködván, különféle fentartásokat gyakorlatba hozván, s javadalmak rendkívüli kiszolgáltatását tevén, mind nálunk magyaroknál, mind más nemzeteknél nemü meglegedetlenséget s panaszokat ébresztettek, minek az lön következése, hogy tőlök kevéssé elidegenítették ²⁾. Mindezekből pedig más nem következhetett, mind a pápai tekintély megcsorbittatása a nélkül, hogy valaki józanul, annak általános, és az egész egyházra terjeszkedő Istentől nyert hatalmáról legkevesbé kételkedhetett.

28. §. *A nyugati nagy szakadás kelete.*

Minthogy a romai pápák Frankhonban lakván, s birtokaiktól távol lévén, alattvalóiktól, kik tőlök elpártoltak ³⁾, mindinkább megfosztatnának, XI. Gergely pápa mindazért, mind pedig a romaiak felszólítása következtében 1376. évi szeptemberben a pápai széket Romába visszahelyeztette, s életét két évig még folytatta. Halála után

¹⁾ Gianone Histoire de Naples. Tom. 3. pag. 208. Muratori antiqu. Italicar. Tom. 3. pag. 397. 401. 409.

²⁾ Petrus de Marca de Concord. Sacerdot. et imper. lib. 6. cap. 10. Wood antiqu. Oxon. Tom. 1. pag. 148. Thomas. discipl. vet. et nov. Tom. 3. lib. II. cap. 58. pag. 350 Mogunt.

³⁾ Poggius Histor. Florent. libr. 2. pag. 26. in Thesaur. Ital. Tom. 8. pag. 1.

azonban hosszú ideig tartó szakadás az Egyházat felekezetekre osztotta ¹⁾. A bibornokok tudnillik XI. Gergely halála után új pápa választására összegyűlvén, a római papság s a nép által felszólítottak, miszerint olaszt pápának válasszanak, ne valahogy francia választatván, a pápai széket ismét franciaországba vitesse. Mire valóban ügyelvén a bibornokok Bertalan bari érseket VI. Orban neve alatt pápának választották. Minthogy azonban a francia bibornokok az újdan választott pápát nagyon szigorúnak tapasztalták ²⁾, Fondiba költözvén, Robert bibornokot VII. Kelemen neve alatt választák. Amaz Romában, emez pedig Avignonban lakván, s a hivek része majd az egyik, majd a másikhoz ragaszkodván, az egész Egyház két részre oszlott, a németek, angolok, magyarok, s az egész észak Orbánt, a francziák, s spanyolok Kelemen pápának elismerve. Maga olaszország a kettő közt ingadozott, míg Orbán pápa a francziák várakozását meghaladva oly bölcsen intézte el ügyeit, hogy Kelemen elköltözését eszközölte. Szomorú volt ekkor az Egyház állapotja, minthogy minden felekezet kedvence halála után mást választván, a szakadást folytatta. Mindakét rész bibornokai e bajon segíteni akarván, 1409. évben Pisában zsinatot egybegyűjtöttek, s az akkori két pápát XIII. Benedeket, s XII. Gergelyt a zsinat elébe idézve, mindakettőt, mint szakadárt, s szavát be nem váltottatt a pápaságra méltatlannak mondták, s a hiveket azokhozi hűségöktől felmentvén, Candia Péter bibornokot V. Sándor neve alatt pápának választották ³⁾. Azonban amazok a zsinat határozatait megvetvén, hivatalukról le nem mondtak, s így az Egyház két pápa helyett

¹⁾ Martene et Durand Thesaur. anecdot. Tom. 2. pag. 1074. Maimburg Histor. du grand Schisme de l'occident.

²⁾ Baluzius in praefat. ad vit. Pontific. Avenione.

³⁾ Richerii acta Concil. Pisani. L'Enfant Histoire du conc. de Pise. Mansi concil. Tom. XXVII. pag. 1. 495. 502.

három közt eloszolván a szakadás csak folytattatott. E szomorú állapotján az Egyháznak Zsigmond magyar király s császár, a francia király s a többi fejedelmek segíteni akarván, XXIII. János pápát megszólították, miszerint zsinatot egybegyűjtván, az Egyház békét vissza állítani törekednék. A pápa tehát 1414. évben a constanci közönséges zsinatot e cél elérésére összehitta ¹⁾. S valóban XII. Gergely pápa abban hivataláról önkényt lemondván, XXIII. János és XIII-dik Benedek pedig hivataluktól megfosztatván, s V. Márton pápának választatván, az egyház célját elérte, miután VIII. Kelemen, ki XIII. Benedek halála után, még V. Márton választatása után is az egyházat mint ellenpápa kormányozni kezdette, szintén V. Márton törvényes pápa engedelmességére átköltözött, s így vége lön azon hosszú elhasonlásnak, mely 50 évig az egyházat zaklatta. Harduin Concil. Tom. IX. pag. 1311—1340.

29. §. *A pápai követek, bibornokok, áldorok.*

A pápák hivataloskodásuk egy részét követek által gyakorolják. Hajdan e követek hatalma kiterjedtebb lévén, mint ma, nem csak a tartományok országlati ügyeit viselték, hanem a romai pápa jogait, s törvényhatóságát is gyakorolták, zsinatokat összehíván azokban elnököltek, néha püspököket választottak, kiváltott szerzeteseknél egyházi szemlét tartván azokat megfenyítették, alamizsnát a romai szent székhely segítségére szedtek sat. E követségeket a romai pápák néha a tartományi püspökökre bízta, néha a püspökségekkel született követség nevezete alatt állandóan összekapcsolták. Bibornokok neve

¹⁾ Harduin Concil. Tom. 8. pag. 218. 221. Villanova in Histor. laud. Pompejæ (Thesaur. Ital. Tom. 3. pag. 916) Sigismundi edictum apud Herman Van der Hardt in actis Concil. Constant. Tom. 6. pag. 5. Du Mont Tom. II. pag. 363. part. 1.

alatt (Cardinalis) hajdan minden valamely egyházhoz lekö-
tött lelkész (incardinatus) jeleltetett ki. Azonban a XII.
század óta csak azok neveztettek bibornokoknak, kik Romá-
ban, vagy annak szomszédságában lakván, a romai pápa ta-
nácsát képezték, s őt választották *). Ez egyénekhez, kik
tekintély s méltóságukban növekedtek, idővel más tartomá-
nyi püspökök is csatoltattak, azonban lakásuk távolsága
miatt a pápa körül nem működhetvén, csak czimzetes bibor-
nokok hivatalát viselték. Magyarhonban Vancsai István esz-
tergomi érsek első vala, ki 1252. évben bibornoki méltóság-
gal felruháztatott. Részletes vagy tartományi áldorok (pri-
mates particulares) nevezete alatt a XI. század óta azon méltó-
ság jeleltetik, mely a nyugati patriarka s érsekek között
megállapodván, a romai pápa törvényhatóságát, s jogait
bizonyos esetekben gyakorolja. Ilyen nálunk az esz-
tergomi érsek, ki a 13. század óta részletes áldor méltóságá-
val III. Miklós pápa által felruháztatott (1. korsz. 21. §.) E
hivatalt IV. László király kérelmére V. Miklós pápa Szécsy
Dénes esztergomi érsek alatt 1452. évben ujdán megerősít-
tette, sőt apostoli követség méltóságával is kitüntette mind
azon jogok s kedvezések mellett, melyek az egyházi jog sze-
rint azokkal összekapcsolvák ¹⁾).

*) A romai pápát a bibornokok az úgy nevezett Conclaveban
(bibornokterem) választották, s máig választják. Az ilyes választást
X. Gergely pápa a II. lyoni zsinatban 1274. évben hozta be. E sze-
rint a bibornokok a pápa meghalálózása esetében 10 nap lefolyta
után tüstént a bibornoki terembe összegyülekezni tartoznak, új pápát
választandók. A terem egy ajtó s egy ablakkal, melyen az ételek be-
szolgáltatnak, ellátva lévén, oly tágos, hogy mindnyájának nap s éjeli
lakásul szolgál addig, míg a pápa választásába megegyeznek ²⁾).

¹⁾ Egyházi jogunk magyar kiadás 1. köt. 199. §. 235. s k. lap.
Egyháztörténetünk lat. kiadás, 3. köt. 49. §. 303. s köv. lapok.
Lásd Egyházi jogunk IV. latin kiadás I. köt. 198. §. 199. s köv.
lap. Pesten 1855.

²⁾ Egyháztörténetünk latin kiad. 3. köt. 300. lap. hol a bibornoki
terembeni tartózkodás többi körülményeiről is olvashatni.

II. FEJEZET.

A tudományok állapotja s irók ismertetése.

I. C z i k.

A művészet s bölcséleti kar.

30. §. *A szép művek Magyarhonban.*

Magyar honnak fényesb kora mivelt, tudományos és hős királyai alatt felderülván e korszakban, a művek s tudományokban oly tökély fokához jutott, hogy mind az, mi más országokban elszórtan létezett, nálunk mint a miveltség góczában összeponstosulva találtatott. S pedig hogy Magyarhon e korszakban jeles művészeket, különösen pedig énekes és zenészeket birt, azon levélből világlik ki, melyet IV. Sixt pápa következő szavakkal bocsátott ki: „Mátyás királynak oly énekes kara vagyon, melynél jelesbet nem hallottam.“ Ezt bizonyítják más oklevelek is, melyekben II. Ulászló király zenészei elősoroltatnak azon megjegyzés mellett, hogy király előtt költészeti dalokban magokat kitüntették.

A költészetben híres nevet szerzetek: Náldi, ki Mátyás király könyvtáráról kötött irányban jelesen értekezett¹⁾. Cortes Sándor dalnok s romai apostoli titoknak, ki Mátyás király hős tetteit versekben elősorolván, jeles és sok fáradságba került munkájával nagy hirre kapott annál inkább, mint-hogy az akkor már divatból kimaradt szokást történeti tárgyakat versekben írni ujlag életbe léptette. Brandoli Aurel, kit Mátyás király Florenczből Magyarhonba meghíván, miután annak sok oldalu munkásságát tapasztalta volna, Budán a költészet, szonoklat, s zene tanítójának nevezett. Pannon János. (Cesinge), ki katonai pályáról lelépvn pécsi püspökké

¹⁾ E munkát IV. könyvben tudós Bél ujlag kiadatá Notitia Hungar. novae Histor. Geograph. Tom. 3. pag. 595—642.

neveztetett. Ez más tudományok mellett a költészetben is magát kitüntette, s nyelvekben oly jártas volt, hogy midőn latinul szolt, Romában, midőn görögül Athenában születettnek tartatnék ¹⁾ *).

A szónoklatban híres nevet szereztek magoknak Galeotti, ki olaszhonból hazánkba költözvén, Mátyás király udvarába vétetett fel, s titoknokának s a budai könyvtár gondnokának neveztetett. A többi közt munkát (Commentarius) irt arról, mit Mátyás király bölcs, jeles és mulattató szavakkal előadott. A szónoklat s bölcsészetben nagy hirre kapott Báthory Miklós váci püspök, ki Olaszthonban végezvén tanodáit, s honába visszatérvén, más tudományok mellett a szónoklatban is híres nevet szerzett magának. Laaki Thuz János, ki latin, magyar, s tót nyelvekben különös jártasság s ügyességgel ellátva, a szónoklatban is nagy dicsérettel szerepelt. Mester Ferencz budai prépost, ki a szónoklat — s költészetben egyenlően jártas lévén, mindkettőben nagy érdemeket szerzett. Ide sorozandók Fodor Kristóf és István, Vitéz János eleve szerémi, későbbben pedig veszprémi püspök, ki-ről már szólottunk (3. §.).

*) Sirjára ezt a felirást készítette;

Hic Janus est, patrium qui quondam primus ad Istrum

Duxit laurigeras ex Helicone deas.

Hunc saltem titulum livor permittit sepulto;

Invidiae non est in monumento locus.

31. §. *Képző művészetek.*

A képző művészetek e korszakban nagy haladást tehetek, mert a körülmények reájok nézve kedvezők voltak. A magyar főurak vagyonuk s fényűzésök, a főpapok miveltségök, Mátyás király pedig a művek iránti hajlandósága s szereteténél fogva azokat tehetősen pártolván, alig következhe-

¹⁾ Munkáit a többi közt Teleky Sam. 1785. évben kiadta Frankfurtban.

tett más, mint azoknak magas fokrai emelkedése. Hunyadi János kezdé meg azok sorát, kik a képzőművészeteket magasb fokra emelték. Különösen pedig pártolta: 1) Az építészetet, midőn Gyulafejérvárott, Nagybányán s másutt ropant templomokat állíttatott fel. Hunyadi példáját utánóván országunk főpapjai szintén körükhöz tartozó helyeken egyházokat s tanodákat életbe léptettek. Mindnyáját pedig felülmulata a király, ki a külföldről művészeket az országba kecsegtetvén, a hont szép épületekkel ékesíttette. Különösen pedig budai s visegrádi palotáit Averulino Antal florencei építész tervei szerint nagyobitotta, több nyaralókat azokhoz csatoltatván, melyeket minden kertészeti díszitményekkel kitüntetett. Minthogy pedig a király nagyai s hivatalnokai uralkodójuk példáját követték, Buda finom olasz izlési épületekkel telve lön, de a török felgyújtatván a várost azokat porrá változtatta.

2) A szobrászat különösen haladott e korszakban, midőn régi vallási, s nemzeti állásához a classikai csatoltatott. Amaz csak folytatása lön a mult korszaknak, mely szentek állványaira, oltárok s egyházak feldisittetésére és síremlékekre sőt némely esetekben a királyok szobraira is alkalmaztatott. Ez idő művei közül egyedül a gyulafejérvári, pécsi s késmárki egyházokban maradtak fen, a többieknek nyomát csak honunk évkönyveiben találjuk. A buda szentlőrinczi pálosok főmonostorában a szobrászat két híres példánya állíttatott fel e korban, tudnillik szent Pál első remete mausoleuma, melyet Dénes híres szobrász készített, s ugyan azon szent lőrinczi egyház kara, melyet Vincze szobrász ékes szobrokkal feldisített. Emez továbbá a székes-fejérvári egyházat s bajcsi benczések kápolnáját szintén műveivel kitüntetette. Ezekhez csatlandó még Porosz Márton (Martinus de Prussia) ki II. Ulászló sírszobrát öntötte érczből. Olasznemű művekkel továbbá kitüntették magokat e korban Mátyás király olasz s dalmát udvari szobrászai, kiknek élén Traguri

Jakab állott. Műveik ezek valának: Zsigmond király gyalog szobra a Frispalotában; ezt Mátyás király engedelmével Országgh állíttatá fel. Továbbá Mátyás király, Hunyadi János, és László szobrai, Mátyás király palotájában. Ezeken kívül Hercules, Diana, Apollo szobrai, melyekről a 36. §-ban is említést teszünk, s más görög vívók szobrai érczből, Hercules hősies munkái dombor művekben, Pallas kútja szintén Budán, a Muzák Visegrádon sat. Ugyanazok művei azon szobrok, melyeket Báthori Miklós váci püspök nógrádi várába helyezettett.

3) Az ötvösség szintén előmozdított. Ezt az akkor már divatozó magyar nagyok fényüzése ápolgatta. Legtöbben voltak Posony s Pécs városában. Ezeken kívül Száraz Antal, ki Gyulán lakott s ottan gyakorolta művészetét, említést érdemel, minthogy fia, Albert Nürnbergbe költözött, s ottan megtelepedvén Dürer Albrecht fiját nemzette, kit a német külföld leghíresb festői közé sorol.

4) A festészet is jó sikerrel haladott. Annakjelesb képviselői hazánkra nézve voltak Posonyi Gábor s Lőrincz. Menyi ügyességgel gyakorolták azt szent Pál társai honunkban tanusítja Báthori László a híres biblia fordítójának képe a 15. századból, melyet egyik a szentlőrinczi főmonostor tagjai közül festett, s mely jelenleg a nemzeti muzeumban létezik. Azok közül azonban névszerint csak Lőrincz barátot ismerjük, ki 1522-ben halt meg. A pálos képirók az olasz művészeket utánozván szintén olasz izlésű képeket készítettek. Sőt olaszországban magukat képezvén ki, onnét hivattak a déli részekre, például Pécsre, hol Jakab benzés barát 1500 év körül szép műveket állított fel az egyházban. Ellenben a felföldi egyházokban a fal- s olaj festmények inkább a német iskolára mutatnak. De még a magyar királyok is különösen Mátyás udvari festészeit olaszhonból édesgette az országba. Ilyen volt Lippi Fülöp carmelita barát; ilyenek valának Bartha, Miklós mester, Mabuse János II. Ulászló alatt, kik mindnyájan Olaszhonból jöttek be az országba, míg később

belső szakadások, s a királyok szegénysége miatt a művészek pártfogásra nem találván az országból kiköltöztek. II. Lajos király alatt utolsó udvari képművész Clovio Gyula, utolsó képfaragó pedig maga a szerencsétlen király volt. A művészetet e korszakban különösen pártolták Mátyás király s Vitéz János esztergomi érsek, ki képtárába minden magyar királyokat s némely jelképes festményeket állíttatott fel. Azonban mind e jeles ritkaságokból igen kevés került el a vad török ellenség pusztítását oly annyira, hogy azokat egyedül honunk évkönyveiből ismerjük. Lásd Toldy a magyar nemzeti irodal. Történ. 79. §. közép kor. III. időszak. 14. lap.

32. §. *A bölcsélet, számtan s történetek.*

E tudományok haladását, sőt virágzását azon jeles férfiak sorából következtethetjük, kik azokban figyelmet gerjesztettek. Különösen a bölcséletben fényes szerepet játszottak: 1) Odorino András, ki a szép művek s bölcsélet tanára lévén, azokban mind magát tökélesbitette, mind másokat oktatótt. 2) Zrednay János (Vitéz), ki Hunyady János s a károk s rendek nevében leveleket közrebocsátott. E leveleket Ivanich Pál egybegyűjtötte. Noha pedig azokat némi megerősítés bélegzi, mégis a szerzőnek mély tudományáról tanuskodnak, s Hunyady János s korának szelleme megértésére szolgálnak.

A számtani tudományokban magát kitünteté a többi közt Müller János, ki azokat Bécsben magáévá tévén, s Magyarhonba áthozván, honunkban szintén gyakorolta, s munkáival figyelmet gerjesztett, sőt Mátyás király, s Vitéz esztergomi érsek kedvenczévé válván, tisztelettel s jutalmakkal megajándékozott*).

Mi a történeteket illeti, ezekben dicsérettel sokan szerepeltek. Ide különösen tartozik: I-ször azon névtelen szerző, ki a magyarok régi kronikáját (Chronicon Budense)

szerkesztette ¹⁾. II. Azon szintén névtelen szerző, ki Mátyás király házasságát, Beatrix királyné megkoronáztatását s mindkettőnek Buda városábai bemenetelét leírta ²⁾. III. Turóczy János, ki Drágai Tamás, Mátyás király korlátnoká által buzdítva a magyarok kronikáját, Kükülő János munkája után, kit szóról szóra lemásolt, kiadván, azt Mátyás király koronáztatásáig folytatta ³⁾. IV. Ránzán Péter lucerni püspök Siciliából, ki Mátyás király udvaránál Siciliá követje volt. Ez a királynétől egy névtelen kéziratot nyervén, s azt jobb rendbe szedvén, nemesb szavakkal szerkesztette, s több tárgyokkal bővítette. A munkát a magyarok eredeténél kezdve 1488. évig folytatta, melyet tudós Zsámboki János (Zambucus nagyszombati orvos) I. Ferdinánd koráig folytatott ⁴⁾. IV. Callimach Fülöp, ki Hetruriából hozzánk jöven, Attila életén kívül Ulászló s a varnai ütközetéről három könyvet szép modorban kiterjedten, s oknyomozólag szerkesztett ⁵⁾. V. Bonfin Antal, ki Olaszhonból Mátyás király által felserkentve Magyarországra költözvén, s a latin s görög nyelvben jártas lévén, a bölcséletet s a történetet különösen mívelte, s miután hazáján kívül a német tartományokat beutazta volna, nagy jutalom s évi díj mellett a történetek szerkesztésére felszólítva, több munkákat közlött, különösen pedig Hermogenes czimű szónoklati munkáját latinra fordította. Philostratus ily czimű munkáját: Vitae sophistarum szintén latinra fordította, ámbár nem oly szerencsés vala e munkában mint másokban. Herodian a szüzesség s tisztaságról szóló párbeszédeit nyolcz könyvben nagy tudománnyal s szép iránylyal szerkesztette munkában közre

¹⁾ Hesz András Budán 1473. évben kinyomatá.

²⁾ Schwandtner öt Magyarország irói közé sorozza.

³⁾ Schwandtner azt idézett munkájában ujlag kinyomatá.

⁴⁾ Ugyanott olvasható.

⁵⁾ Lásd ugyanott.

bocsátott. Továbbá Hollós (Corvin) királyi család eredetéről értekező könyvet hirdetett ¹⁾. Ámbár ez az ősi történetekre nézve tiszta forrásnak el nem fogadható, Mátyás király korszakát mindamellet hiven rajzolja, kivel tudnillik egy korban élén, tetteinek szemtanuja volt, sőt magától a királytól azokról értesítettett. Noha pedig e szerzőről, ki magyar Livius neve alatt ismeretes, különböző vélemények közölnék, abban mégis mindnyájan megegyeznek, hogy mind tudománya, mind szép írás módjára nézve korának első írói közé tartozik.

*) E tudós munkái annyi figyelmet gerjesztettek, hogy Mátyás király „Ephemerides“ czimű munkáját nevének ajánlítani engedvén, a szerzőt még a mellett 800 arannyal megjutalmazta. A munkának minden példánya pedig 12 aranyon kélt el.

II. C z i k k.

A hit-, jogtudományi s orvosi kar.

33. §. *A hittudomány Magyarhonban.*

A hittudomány sem maradt parlagon e korszakban, mert számos tudós férfiak annak szentelvén életüket, abban szintén dicséretesen haladtak, tetteikkel mutatván, hogy a közép kor e végső felét honunkra nézve legalább oly meddőnek nem mondhatni, milyennek közönségesen tartatik. Nem tagadhatjuk ugyan, hogy e korszakban a hittanárok is Aristoteles bölcséletéhez szitván, az iskoláski hittudományt (Theologia scholastica) alapíták. Azonban bár mit mondjanak némelyek az iskoláski hittanárokról, mindamelletttudományt, jó szellemet, s buzgó a vallás fentartására célzó törekedést, noha nem mindig jól sikerült is, ki sem tagadhatja meg tőlök ²⁾. Mi e tárgyról idő rövidsége miatt to-

¹⁾ E munkát 7-ik kiadásban már 1771. évben a Lipcsei nyomdák kiállították.

²⁾ Schleichert Institut. Histor. liter. Theolog. Vindobonae 1783. pap 75. et seq.

vábbi vitatkozásba nem ereszkedhetvén, egyedül az iskolási hittudomány három osztályrai elosztását előzőleg rajzoljuk le. Az első osztályhoz a XI. s XII. század tudósai Lanfrank, Anselm, Roscellin, Hildebert, Abelard, s lombardi Péter tartoztak (1. korsz. 69. §.). Ezek a sz. Írás és hagyomány mellett maradván, lombárdi Péter után a vallást védették. A második osztályt a XIII. századtól a XIV. század közepeig élő némely tudósok, többnyire kéregető szerzetesek, mint halesi Sándor, aquinoi Tamás, nagy Albert, Bonaventura, Duns János (Duns scotus) sat. képezték. Ezek Aristotelist annyira kedvelték, hogy annak elvei szerint a vallást támogatták. A harmadik osztályt a XIV. század közepétől a XVI. század kezdeteig élő tudósok, különösen Durand, Ockam, Aliaco Péter, Biel Gábor, s a többi alakították, kik azonban némely tárgyakra nézve oly különös és elágozott kérdésekre vetemedtek, hogy néha nevetséget gerjesztettek. E tudósok többet kevesbet az egész hittudomány külső alakjára nagy hatással bírván, honunkra is befolyást gyakoroltak. Azok jelesbei, kik nálunk e korszakban a hittudománnyal foglalkoztak a következők: 1) Henrik budai prépost, ki annyira képezte ki magát a hittudományban, hogy annak tudorává koszoruztatott. 2) Báthory László, ki sz. Pál remete rendébe lépván, fényes nemzetségét nem csak alázatosság, hanem hittudományával is nemesbitette. A szent Írást s szentek életét magyarra fordította, s munkássága által honosinak hitét s erkölcsösségét előmozdítani törekedett. 3) Magyar Mihály sz. Ferencz kisebb rendéből a pesti kolostorban, ki 13 községes sz. beszédet szerkesztett, melyek többször részint hozzáadásokkal, részint azok nélkül ujolag kinyomatva, közre bocsátattak ¹⁾. 4) Szintén Magyar Mihály sz. Pál remete

¹⁾ Köllnben 1505. Párisban 1510. évben kiadattak Horányi memoria Hungarorum et provinc. scriptis notor. part. 2. pag. 178.

rendéből, ki parisi tanár neve alatt ismeretes lévén, nevét onnét nyerte, hogy Párisba költözvén s ottan tudományokkal felruházva, a hittudomány tudorává koszorúztatott. A szeplőtelen boldogságos Szűzről, szent Lélekről, s a szent remeték munkáiról könyveket közlött. A boldogságos Szűz szeplőtelen fogantatását pedig Budán nyilvános teremben védelmezvén, azt nagy dicsérettel kivívta. Párisba a héber nyelv megtanulása végett ismét visszamenvén, ottan 1444. e világból mult ki. 5) Temesvári Pelbért, sz. Ferencz kisebb rendéből, ki hittanár s szónok lévén „Aureum rosarium Theologiae“ czimű munkájában mindazt elősorozta nagy tudománnyal, mit tanodai, vagy szónoklati előadásaiban tanított. „Pomerium sermonum triplicium“ czimű munkája első kötetében pedig vásár s ünnepi, a másodikban böjti, a harmadikban szentek élete feletti beszédeket közlött ¹⁾. Továbbá a zsoltárokat, Salamon énekei-, az ó s uj frigy-, Athanáz hitvallása, s Isten téged dicsérünk nevű zsolosmát fordításban közrebocsátotta ²⁾. 6) Csuda Miklós (Nicolaus de Mirabilibus) ki Ulászló király alatt Erdélyből hozzánk jöven, s az egyházi nyomozás közigazgatójának neveztetvén, az előválasztás s a valódi boldogságról munkákat hirdetett. 7) Vitéz János, ki a váradi püspökségből az esztergomi érsekségre átvitvén, mint az egyház tudós főnöke, tudományos író, s a művek s tudományok nagy pártolója örök emléket szerzett magának. Erről ugyan többször említést tevénk már, azonban annyi oldalról nevezetes, hogy róla még másutt is szólandunk.

34. §. A jogtudomány.

Magyarhonnak e fényes korszakában nálunk a jogtudományok is miveltettek. Noha pedig a jogtudósok nagy

¹⁾ Hagenaub. 1498. évben kinyomattak.

²⁾ Szintén ottan közrebocsáttattak.

számából azt következtethetjük, hogy sokan valának, kik avval foglalkoztak, mindamellett évkönyveinkben kevésről lelünk említést. Annak bizonyosan nem más az oka, mint hogy az azokról értekező munkák, számos remek könyvekkel együtt honunk vésznapjaiban az enyészet áldozattá lettek. Kiknek emléke fentartatott a következők: 1) Herman löcsei lelkész, ki a tudományoknak annyira szentelte magát, hogy a szép művek s bölcsesletről nyert tanári koszorun kívül mind egyházi, mind közjog tudorává koszoruztatott. 2) Lambert prépost, ki az eghházi jogtant kedvencz tárgyának választván, abban oly tökélyre jutott, hogy annak tanárává neveztetett. 3) Szentmiklósy Mihály, ki szintén az egyházi jogból tanári koszorut nyert. 4) Ország János, ki nemzetsége fényét avval nemesbitette, hogy a jogtudományt különösen kedvelte, s magát a körülményekhez képest tökélesbiteni törekedett. 5) Várday István, amannak példáját követve, a jogtudományokat szintén kedvencz tárgyának választotta, s azokban dicséretesen működven, hazája boldogítására s a tudományok előmozdítására minden munkásságát fordította¹⁾. A többieket olvashatvni Vallaszky „Conspectus reipubl. liter. in Hungaria“ czimű munkája 99. lap.

35. §. Az Orvostan.

Eldődeink az orvostanban is haladást tettek e korszakban, mely honunk nagy királyai mint Robert Károly, Lajos, Zsigmond és Mátyás alatt csak virágzóvá válhatott. Azonban iten szintén azon észrevételt teszszük, hogy évkönyveinkben ugyan azon okból, melyet az előbbi §-ban említettünk, kevés férfiakraól említést lelünk, kik az orvostanban dicsően haladtak. E kevesek sorába tartoznak: Kloszstein Simon, ki orvos tudornak képezve, magát honosai gyógyító szolgál-

¹⁾ Belnay Histor. literar. bonarumque art. in Hungaria Posonii 1799. pag. 18.

latára szentelvén, a közjót minden tehetségéhez képest segítette. 2) Fontana Ferencz. Ez szintén minden orvosi működését oda alkalmazta, miszerint a sinlődő betegeket orvosolván, honosait vigasszal s egészséggel elláthassa. 3) Stock János, ki az orvostanban tudori koszorúval feldiszitve Zsigmond király s császár orvossá választatván, s annak tanácsossá neveztetvén, s mind udvariszolgálatában, mind pedig azon kívül üdvös munkásságot fejtett ki, s a betegeket segítette, a tudományokat pártolta, mivelte s a közjót példásan előmozdította ¹⁾. 4) Wolfgang posonyi kanonok, ki szintén az orvostanból tudori koszorút nyert, s munkásságát honosai felgyógyítására fordította. A többieket lásd Vallaszky idézett munkája 101. lap.

III. C z i k k.

Tanodák és segédeszközök.

36. §. *Egyetemek. A pécsi s budai.*

Hogy honunkban a veszprémi egyetemnél (§. 59. 1. korsz.) több főtanodák eddig nem alapítottak, egyedül honunk háborus viszonyait okozhatjuk, mert királyaink, s egyházfőnökeink eleget iparkodtak e hiányan segíteni, azonban a hazai zavaros körülmények mást alig engedtek eddig, mint külhonba ifjakat küldeni, kik magokat Bologna, Roma, vagy Párisban kiképezvén, tanári koszúra méltatva, a hazábvisszatértek s nyilvános világi s egyházi hivatalokra alkalmazva, a vallás és haza ügyeit igazgatták. Nagy Lajos király volt, ki hazánkban az első főtanodát alapítva, azt Pécs városába, mely akkor a legnépesbek közé tartozott, s a haza közép pontján feküdt, helyeztette. E tanoda megalapításába V. Orbán pápa beegyezett, s azt az akkor s máig dívatozó szokásnál fogva 1367. évben megerősítette azon fel-

¹⁾ Ugyanottan pag. 20.

tétel mellett, hogy a hittudományt (Theologia) kivéve, minden más ilyes főtanodában előadatni szokott tárgyak taníttassanak^{*)}. Az intézet korlátnokának a megyei püspököt nevezte, ki a tanárkoszorút osztogathatta. Mindenki pedig avval felruháztatott, azon jogokat élvezte, melyekben Europa többi főtanodáinak tudorai részesültek. Mennyire pártolta pedig ez intézetet Hammer Vilmos pécsi püspök, abból világos, hogy annak annál nagyobb felvirágoztatása végett más nagyobb áldozatokat is tön. Így például bolognai eredetű Bethini Gálván egyház törvény tanítójának lakhelyül tulajdon házát engedte, s évenként hat száz arany forintot s Yrugh helységet adományozta. Ez adományt XI. Gergely pápa 1372. évben Gálván részére megerősítette¹⁾. E tudományos intézet idővel, oly virágzásra emelkedett, hogy tanulóinak száma 4000-re felrugott²⁾, de csak a mohácsi vészcsatáig tartott, mely arra nézve oly rontó lön, hogy nem csak az intézet, hanem még azon felett 300 tanuló a dükösködő ellenség áldozattá váltak. A második főtanodát 1388. évben Zsigmond király alapította Budán IX. Bonifác pápa megerősítése mellett, ki az óbudai káptalan prépostját annak korlátnokának nevezte ki, tanítóinak pedig a káptalan tagjait rendelte. A budai főtanoda főigazgatójának korlátnoki ranggal 1395. évben Lukács óbudai prépost választatván, és ez évben a csanádi püspökségre atvitetvén, IX. Benedek pápa engedelme mellett ugyan azon hivatalt is megtartotta³⁾. A közönséges egyház 1414. évben Constáncz városában egybegyülvén, s zsinatot tartván oda Lambert óbudai prépost a törvényt, Henrik budai prépost a hittan, és Simon az orvostan tudorai mint akadémiai követek küldettek. E tudományos intézetek az

1) Koller Histor. Episcop. Quinque. Eccles. Tom. III. pag. 78.

2) Szerdahelyi Chorograph. Hung. pap. 269.

3) Bullarium Pontif. IX. pag. 131.

akkori háborus idők alatt is fenmaradván, honunk kiszemel-
tebb polgáraiban részvétet s rokonszenvet gerjesztettek. Erre
nyilván mutat Szilágyi Mihály 1458-ban adott rendelete,
melynek 10. cikke minden iskolai tanulókat, a vámok tize-
dek s ezekhez hasonló terhektől felmentett. E főtanoda mind-
amellett, hogy honunk később is számos hadakba kevere-
dett, a XV. század közepéig divatozott. Sőt Mátyás király
a művek s tudományokat egész országában előmozdítani
kivánván, a budai főtanodát virágzó új életbe léptetni töre-
kedett. S valóban mindünnen tanítókat idézett az országba,
őket gazdag díjjal ellátva. Sőt a szegény magyar tanuló ifja-
kat élelem, ruházat, szállás, és könyvekkel tartotta ki. Az in-
tézet részére oly roppant épületet felállíttatni kezdett, hogy
a romainak mitsem engedvén, 40ezer ifju szállással elláttat-
hassék. Helyét az intézetnek a Duna jobb partján a budai
vizi város végén tűzvéni ki, roppant intézetét ottan kezdeté.
Az épületnek két nagy s tágas udvara lévén, az elsőben,
mely terjedtebb volt, az intézet hét emeletben annyi szép
s csinos szobákat, többféle tágas és czélszerű teremeket fog-
lalt magában, hogy negyven ezer tanulót kényelmesen elfo-
gadhatott. Az intézetnek e része körül hét tágas és pompás
csarnok állíttatott fel, melyek tanodácul szolgálván, ma-
gasbra emelkedett tanszék, s e körül lejtő téren emelkedő
padok, a közepén pedig egy fényes oszlopon nyugvó krisz-
tály lámpával s más oktatási eszközökkel a tanulók számára
felszereltettek. Az épületnek azon szárnya, mely a nagy ud-
varnak negyedik oldalán állott, a nagy udvart a kisebbiktől
megkülönböztette. Ebben pedig szintén egy külön épület a
tanítók számára felállítandó volt, melynek nyugati részében
az orvosok, gyógyszerészek, sebészek, betegek s felüdülők,
északi részében pedig a gazdák, kulcsárok, szolgák, sütők,
pinczerek, kamarák, magtárak szintén alkalmazandók valá-
nak. A keleti résznek közepén pedig egy nagy alagut vala
készítendő, mely felett a feltanoda kormányzója (a budai

prépost (és segédei lakása felállítandó vala: Dél azaz a város felé boltok, műhelyek, hol kereskedők áruikat, mestere emberek pedig készítményeiket árulhatnák, alkalmazandók valának. Az intézet évenként minden szükségessel ellátandó vala, miszerint sem előjárói sem tanulói, vagy szolgái a várossali üzérlet, vagy közlekedés által hivataloskodásukban akadályoztassanak ¹⁾). Hogy Mátyás király e nagyszerű intézetet kívánata szerint egészen ki nem vihette, oka volt részint III. Fridrich császár, ki ellen Mátyás király fegyverrel indult, részint a nagy királynak bekövetkezett kora halála. Ez intézet tanítói közül évkönyveink csak némelyeket említenek, mint Fekete Pétert (Schwarz) sz. Domokos szerzetesét, ki Würzburgból meghívatta, az egyetem igazgatója volt, Lengyel Mártont (Martinus Polonus) hittudományi s Királyhegyi Jánost számtani oktatót Posonyból. Az ifjuság számát, mely addig is, míg az egész intézet életbe lép, a domokosiak zárdájában tanítóival együtt szállásolt, s a király kegyessége által minden szükségeivel ellátatott, ámbar az intézet csak 33 évig tartott, némelyek két, mások pedig négy ezerre teszik ²⁾).

*) E rendeletet sokan taglalták, mindenki más okot annak tulajdonított. Legvalószínűbb oknak elfogadhatni azt, hogy a romai sz. atya tapasztalván, miszerint a parisi egyetemben némely szabadelmű tanítók a hittudományt elferdíték, attól tartott, ne valahogy Magyarhonban is ugyanaz történjék. Rendeletét pedig sérelmetlennek tartá Magyarhonra nézve, mivel minden székes és társas egyház mellett a szónoklat s más egyházi tanulmányok rendesen adattak elő, magát a hittudományt pedig minden érsekségben egy rendes oktató (Theologus) tanította.

¹⁾ Kaprinay Hungar. Diplom. part. 1. pag. 71. Vallaszky Tentamen. Histor. liter. pag. 59—61.

²⁾ Zeiler in Descript. Hungar. Szerdahelyi Gabr. urbium et oppidor. Hungar. Chorograph. Cassov. 1732. pag. 369. Lochner Andr. facies jur. publ. Hungar. Jenae 1757. Cap. 8. §. 4. pag. 50. Valaszky idézett munkájában.

37. §. *A posonyi egyetem.*

A posonyi főtanodát Mátyás király alapította ¹⁾. Látván tudnillik, hogy a budai főtanodából az ifjak kik a hittudományra szentelék magokat, külföldre költözni kényszerültek, Vitéz esztergomi érsek s Pannon János pécsi püspök egyetértése, s II. Pál pápa beleegyezésével a király oly főtanoda, vagy is egyetem alapítására tökélt el magát, melyben minden tudományok szintén úgy mint Bolognában adatnak elő. Mit a pápától kieszközölván, Mátyás király 1467. évben az intézetet ünnepélyesen igttatta be, főkorlátnokká Vitéz Jánost esztergomi érseket, alkorlátnokká pedig Somberg György posonyi prépostot nevezte. Ezek nagylelkű díjakkal mindünnen tudós tanítókat az egyetemi székekre meghíván, az intézetet szerencsésen emelték. Tanítói közül Krumbach Lőrincz, ki a hittudományt előadá, Brandoli Aurel, szónok, Hittendorf Miklós, Schrickher Miklós és Királyhegyi János (Johann Müller v. Königsberg in Franken), máig nevezetesekek. Királyhegyi a szép tudományok rendes tanítója a többi közt egy „Névtár“ czimű munkát adván ki, s azt a királynak ajánlván, ettől nyolcz száz arannyal megjutalmaztatott; évi fizetése pedig két száz aranyból állott ²⁾. Királyhegyi továbbá a király s Vitéz János esztergomi érsek számára különféle műszereket készítván, s a király által a budai főiskolára hivatván, emennek, ki nagy élvezetet a tudósok társalgásában találá, mindennapi vendége lön. Magát Buda városát pedig vidékével együtt a király gyönyörű lakhelyévé átvarázsolva, ottan többnyire tartózkodott. Továbbá mindent, mit a tudós világ Europa minden részeiben feltalált, irt s hirdetett, ottan összegyűjtván, a hazát, de különösen székvárosát tudomány s művé-

¹⁾ Péterfy Sacror. Concil. Hung. Tom. II. pag. 15. 16. et s. item Breve Pontif. Pauli II. de 14. Junii 1465.

²⁾ Schier Memoria Academiae Istropolitanae Viennae 1774. in 4. Horányi Memoria Hungaror. Tom. III. pag 116. et seq.

szet góczának változtatta. Egyedül csak azon sajnálkozhatni, hogy ez örökemlékü gyűjteményei részint utódai közönbösége s hanyagsága által, részint fegyveres viharok, s ellenséges, kegyetlen török rabló kezei által elemésztettek. A posonyi főtanoda majdnem maga egyike azon számos emlékek közül, melyek minden viharokat felülmulva, az idő mindent megemésztő fogait kerülte ki.

38. §. *Mátyás király egyéni műveltsége.*

Mátyás király egyéni műveltségét s tudományosságát már az őskor emlékek által méltányolva örökitette. S valóban tudományos műveltsége által időszakának világi tudósai között kitűnő, az uralkodó fejedelmek között pedig első helyet vívott ki magának. Jártos lévén a latin, olasz, frank, német, s tót nyelvekben sok tudományos élvezetekben részesülhetett. Legfőbb tökélye azonban a hadtudomány volt, kormány tudományát pedig többnyire tulajdon nagy elmethetségeinek köszönhette. A szent írás, azon emberi műveltetés, oktatás, s istenhezi emeltetésre szolgáló legtisztább kutforrása az isteni kijelentetésnek régóta legkedvesb olvasmánya lévén, abban annyira honos volt, hogy hittudósaival némelykor tudományos vitatkozásokba is bocsátkozott¹⁾. A régi romaiak s görögök munkáival oly annyira megbarátkozott, hogy a tudós világ legnagyobb figyelmét gerjesztette, midőn némelykor Virgilius, Horatius, Lucanus és Pliniust a természettörténet íróját szórul szóra idézte²⁾; Livius, Salustius, Tacitus, Curtius, Frontinus, Vegetiust naponta használván mindig kezénél voltak. Olaszhonnak legnevezeteseb tudósaival leveleket váltván Bandini Ferencz, Ficini Marsil,

¹⁾ Martius Galeot de dictis Mathiae reg. XXX. apud Schwantner Tom. 1. pag. 560.

²⁾ Ugyanott XXII. XXVI.

Politiano Angyal, Medici Lőrincz s Federigo Urbini herczeggel közvetlen közlekedésben volt. Az olaszokat annyira becsülte, hogy még hízelkedéseiket is kedvesen fogadta, s nevének ajánlott munkáikat gazdagon megjutalmazta. Ilyes jutalommal tüntette ki Mátyás király Bonfin író, ki Hermodenes, Philostrate, s Herodian munkáit, Ficinus Marsiliust, ki Synesius „De Vaticinio Somniorum“ s Priscian Lydius „Interpretatio in Theophrastum“ című munkáit fordításban kiadta, Tolhopf Jánost, ki Coopernik rendszere szerint egy „Stellarium“ című munkát hirdetett; Fontius Bertalant, ki nyelvészeti régiségekről munkát közölt, Politian Angyalt, ki „Nutritia“ című költészetet hirdetett; Torquat Antalt, ki Magyarország hanyatlásáról jósló munkát közre bocsátott. A német szerzőket azonban kevesbé becsülte, látván az akkor még létező különbséget, mely ezek s az olasz tudósok között létezett. De nem csak a tudományokat, hanem a műveket is különösen pártolta Mátyás király, ki a magyar ízlés és műveltség előmozdítására az olasz művészetet czélszerűnek tapasztalván, az országba építészek, kőfaragók, hangművészek mindakét nemű énekesek, s festészeket nagy jutalmak mellett hívott be. Az utolsók közül Romából megjelentek Alunno Miklós és Perugino Péter, Florenczból Castagna András, Signorello Lukács tanítványai, Bologna s Napoliból Dalmasi Lipót, s Solario Antal. Ezeknek élére udvari festészet Lippi Fülöp karmelita barátot állította, ki egykoru társait a festékek összeegyeztetése, az alakok szelidsége, s a minták nagysága tekintetéből felülmulta. Ezeknek mintái után faragta Traw (Traguri) Jakab társai segítségével azon három, a budai várban felállított szobrot, melyek egyike a királyt sisakkal, lándzsa s pajzsára támaszkodva, jobbján Hunyady János atyját, balján pedig László szerencsétlen testvérét jellemzé. Annyi bizonyos, hogy Herkules, Diana, s Apolló tömérdek nagyságu bronzból öntött szobrai azon művész kezeiből keletkez-

tek¹⁾. (31. §.) Mátyás király magános élete tekintetére nézve nemzetének erkölcsösség tükréül szolgált. Különösen pedig nagy tisztelője volt az igazságnak, mit azon közmondás is bebizonyít „Meghalt Mátyás király, oda az igazság“. Az erkölcsösséget minden alkalommal maga követte s követelte is; az időt mint legfőbb kincset becsülte, s használta. Harmincz három évi uralkodása alatt mint nemes lelkű férfiú, hatalmas király, minden akkori fejedelmek tükre, s a magyar nemzet elmulthatatlan dicsősége magára vonta az egész világ figyelmét, példájával mutatva, mennyit képes végbevenni az erény és a férfiúi bölcsesség²⁾. Mátyás király érdemeit sírjára véselt jelen versek örökíték:

Corvini brevis haec urna est, quem magna fatentur
Facta fuisse Deum, fata fuisse hominem.

39. §. *Alsó tanodák. Az esztergomi s völcsei.*

Honunkban a főtanodákon kívül alsóbbak is léteztek. Ezek közé tartozott: 1) az esztergomi, mely a hasonló nevű érsekek s káptalan által pártoltatván, mindig növekedett. Ha az ottan 1397-ik évben tartott egyházi látogatás irományait olvassuk, azokból az akkori tanoda állapotjáról azt vehetjük ki, hogy a káptalan olvasó kanonoka az iskolák felletti felügyeléssel, s azok igazgatásával meg volt bizva, oly hozzáadással, hogy azon esetre, ha ebéli hivatalában el nem járhatna, azt helynöke által teljesíttetni tartozott. Köteles vala a tanítók tisztos elláttatásáról gondoskodni, s maga a káptalan is a barsi, honti s nyitrai tizedet a tanítók eltartására engedte. A tanítók mindennap közönségesen három előadást tartottak, kivéve azon napokat, melyekben az ének-

¹⁾ Velius de bello Pannon. lib. VII. Laurent. Surius Comment. rer. in orbe gestar. ad an. 1526. Sigler Chronol. rer. Hungar. in Bel Monum. Decad. 1. Monum. II. pag. 77.

²⁾ Quid virtus et quid Sapientia possit Horat. Lásd Eder Observat. Crit. pag. 261. et seq.

mester az ifjúságot az énekben oktatta s gyakoroltatta. Ünnepekben előadást tartani, vagy az ifjúságot mással elfoglalni a tanító szabad akaratára bízott. Azon ifjak, kiket a káptalan az Isten tiszteletére s szolgálatára neveltetett, s a szegények oktatást ingyen kaptak. A főbb rangu szülők gyermekei egy külön épületben lakván, mindegyik felügyelőjével együtt külön szobában lakott, s részökre külön ének-mester tartatván, az ifjak pénteken s szombaton az énekben oktatást nyertek, s gyakoroltattak. Sőt a lerajzolt tanodán kívül János kanonok barsi főesperes Esztergomban még egy más intézetet „Collegium Christi“ neve alatt alapított, melyben a szegényebb sorsu ifjúság mindennel ellátva, nevelést s oktatást nyerhetett*). Az esztergomi tanodát Vitéz János érsek pártfogása alá vevén, s tudós tanítókkal például Galeoti Martius, Gatto János, Brandoli Aurel s másokkal ellátván, még nagyobb fényre s hirre emelte¹⁾. 2) a váci melyet Báthory Miklós megyei püspök, kinek tudománya, nagylelkűsége, s a művek iránti szeretetéről Galeoti Martius sokat irt, alapított. Ez régiségére nézve az előbbnit megelőzván, sok áldást s felvilágosítást terjesztett honunkban. Azonban Báthory Miklós kimivelt izlése s nagylelkűsége a rendes és virágzó iskolák felállításával meg nem elégedván, magát a várost is dicsően emelte. Ő tudnillik Mátyás király ébresztő példáját követve, s Buda várát mintául véve, Vácot is különfélekép ékesítetván, sok új épületekkel szaporította. Építészeket Olaszhonból az országba idézván, mindenek előtt a templomot s püspöki lakot nagyobb fényre emelte. Azután a várat nagy költséggel felépítette, az utcákat ugró kutakkal ékesítette, s jó s czélszerű utakkal a közlekedést megkönnyebítette. Galeotus Martius, Ficinus Marsilius vele együttléti írók, kik Báthoryt közelebből ismerték, s nagy lelkét tetteiben szemlélték, őt dicsérettel említik, s az égig magasztalják**).

¹⁾ Vallaszky idézett munkája.

*) Az említett oklevél ez intézetről ezeket foglalja magában: In Ecclesia Strigoniensi est collegium pauperum scholarium, studere volentium. Fundatum per Magistrum Joannem de Buda archidiaconum Barsiensem, et concanonicum Strigoniensem, dotatum quatuor domibus, cum censibus earundem in civitate Budensi existentibus et habitis, quarum situs et loca in libris dictae civitatis, plene describuntur, cui collegio praesidet archidiaconus Barsiensis — archidiaconus iste Barsiensis simul cum concanonicatu est annexus ipsi collegio Christi — archidiaconatus habet duntaxat usum fructuum ipsius archidiaconatus et concanonicatus, quidquid supererit, ipsi collegio cedit; nec testari potest in morte, sed omnia cadent pro collegio. Et talis praesidens semper tenetur eligere aliquot pauperes scholares, studiosos tamen, et illos mittere extra regnum ad loca studii, ubi proficere valeant, talibusque ex collegio ipso expensas ministrare tenetur, quibus vivere valeant in loco studii“ Batthyányi leges Eccles. Tom. III. pag. 297—332.

**) Galeoti szavai ezek: Nicolaus studiis humanitatis in Italia eruditus cura et diligentia doctrinam adaugens nihil laboris, nihil vigiliarum, nihil impendii subterfugiens, quod ad doctrinam conveniret, brevi effecit, ut doctissimis, antiquissimisque philosophis ejus doctrina et literatura summa cum admiratione probaretur — Praeterea semper me hortabatur, ut gestorum regis Mathiae historias facerem, ne tanti regis negotia, quae patriam exornarunt, oblivione torpescerent. Praeplacuit mihi etiam illa familiae suae dignitas, et elegantia; semper enim in ejus domo aut oratur, aut studeatur, aut carmen cantatur ad lyram, aut sermo habetur honestus. Galeotus de dictis et factis Mathiae regis cap. 31.

40. §. A nagyváradi, bartfai, s a többi alsó tanodák.

1) A nagyváradi tanodát, mely már régi időkben alapított, Vitéz János még mint nagyváradi püspök nagyobb virágzásra emelte. Az 1374. évben ottan tartatott egyházi látogatás irományai tanusítják, hogy Benedek püspök már akkor igen üdvös intézkedéseket tétetett a nagyváradi tanodára nézve*). S ugyan azon iratokban szintén emlittetik, hogy Péter kanonok 1446. évben a tanuló ifjak számára épületet, melyben azok szállással elláttathassanak, felállított¹⁾. A tanoda idővel mindig növekedvén, a jó ok-

¹⁾ Vallaszky idézett munk. s Fejér Codex Diplom. Tom. IX. pag. 495.

tatás és az ifjuság nagy számáról elhíresztetett, miért Vitéz a város nagy püspöke annak nagyobb s könnyebb tökélesbítettése végett könyvtárt is alapított, melyről alább szólandunk. 2) A bartfai, mely szintén e korszak alapítványa lévén, az egész tájékra oktatást és hasznos ismereteket árasztott. 3) A pécsi, mely annál virágzóbbá vált, minthogy ottan a főtanoda erőlyesen működött. 4) A posonyi, melyre nézve már egy 1439. évi számadási könyv említi a költségeket, melyeket a nemes posonyi tanács annak fentartására fordított, s így már akkor létezett¹⁾. 5) A fejérvári, melyről évkönyveink azt említvén, hogy Miksa császár fegyveresei 1491. évben a várost ostromolták s a tanodából fegyverrel kirohanó ifjakat szintén erővel meghódították, annak régiségét tanusítják. 6) A löcsei, melynek e korszakbani lételet már az bizonyítja, hogy azt Knox Leonárd, híres tudós, és hajdan VIII. Henrik angol király udvari nevelője harmadfél évig igazgatta. 7) A kassai, melyet ugyan azon Knox Leonárd tudós tanító későbbben szintén igazgatott. Hogy azonban ezeknél, melyekről nyilvános oklevelek szólnak, több tanodák honunkban léteztek, kétséget nem szenved, mert nem lehet valószínűleg feltenni, hogy Dóczy híres győri, Vitéz szerémi s veszprémi, Geréb erdélyi tudománydús püspökök legalább székhelyeiken, s más országnagyok váraikban tanodákat fel nem állítottak volna. S valóban a zágrábi tanodát a jövő korszakban oly virágzó állapotban leljük, hogy alig lehet mást hinni, mint hogy már a jelen korszakban felállítottatott.

*) Az egyházi látogatás szavai így hangzanak: Item regere scholas, seu interessentes scholis nostris docendo utiliter, necessariis saltem scientiis, prout de jure et locorum solennium saltem nostro similibus, de bona consuetudine requiritur per se, vel per sublectorem, quem cum omnibus scholaribus suis, in quibuscunque casibus specialibus ipse habet corrigere, quoniam jurisdictionem ipse obtinet

¹⁾ Belnay Histor. literar. bonar. art. in Hungar. pag. 32.

super illos . . . Ut autem scholas nostras docturi facilius invitarentur, neque formident se per lectorem, sive per ejus sublectorem inordinatis et indebitis solutionibus aggravari; super his et aliis sequentibus constitutionibus edidit specialem sub hac forma: Sic fuit in Lateranensi promissum concilio, ut per unam quamque Cathedralem Ecclesiam Magistro, qui Clericos ejusdem Ecclesiae, aliosque Scholares pauperes communiter instrueret, aliquid competens beneficium praebereetur, quo et docentium relevaretur necessitas, et via pateret docentibus ad doctrinam: ab olim igitur ex praemissis considerationibus nostrum commune tamquam veri obedientiae filii, redditus unius canonicalis praebendae, in quibuscunque rebus consistant, quae inter nos dividi solent, exceptis tamen jobbagionibus et vineis canonicalibus, ac aliis rebus, quae in canonicis sigillationibus interessentibus tribuuntur, pro Magistro hujusmodi deputarunt; illis tamen computatis, quae de duppla Lectoris pro Magistro eodem ut sequitur, deducuntur. Statuimus igitur, quod Magister ipse, qui pro tempore fuerit, hujusmodi redditibus unius canonicalis praebendae contentus, de pauperibus scholaribus, qui mendicant, vel mendicarent, sed ab aliis pietatis intuitu misericordiae subveniretur, eisdem directe, et indirecte praetextu laboris vel servitii sui nihil petat. Sustinemus autem, ut a scholaribus tam indigenis, quam forensibus non mendicantibus, qui scilicet per suos parentes vel proximos sustentantur, possit Magister ipse licite petere ad festum Nativitatis Domini unum Capponem, et duos panes; item ad festum resurrectionis Domini similiter duos panes, unum caseum et octo ova, ad festum vero Galli gallum vel gallinam, et mense quolibet singulos a singulis denarios pro Salario Curatoris; et tempore hiemali ligna ad calefaciendum scholas juxta consuetudinem alias observatam, et non amplius, nisi sibi ultra ista ab eis vel eorum parentibus seu amicis aliquid liberaliter offeratur. Et ut modum docendi scholastico imponamus, expedit, ut noster scholasticus quolibet die anni, diebus cantui deputatis, et feriis solemnibus, quas ob reverentiam Dei et Sanctorum jure, et etiam praelati nostri statuerunt, solemniter venerandas, exceptis, de mane legat Grammaticalia pro capacitate universitatis studentium scholarium, in antea et postea medietate, si fieri potest vel in meridie adultis et socialibus Logicalia, aliis de regulis grammaticalibus exponendo, et intellectui audientium diligenter imprimendo. Inter nonam vero et vesperas, vel dum sibi oportunius videbitur, insistat declamationibus, ut pneri reddantur habiles ad intelligendum, recteque latinum proferendum. Poeticalia vero non videntur esse legenda ordinarie, quoniam per se, vel cum modico adiutorio sensum, et intellectum coram capere poterunt, de facili in praemissis eruditi. Post haec tamen non praecludimus viam scholasticis, quin ipsi scholares suos per se vel per alios aliis horis vel diebus cantoralibus, et festivis solemnitatibus in Philosophicalibus vel aliis facultatibus instruant, prout fuerit expediens seu etiam oportunum. Cod. Diplom. Tom. IX. vol IV. pag. 605.

41. §. *Tudós társaságok.*

A 15-ik század eszméje volt Olaszthonban bizonyos társaságokat alakítani, melyeknek célja volt a tudományokat különösen előmozdítani, s a társaság tagjait tökélesbiteni. E szokást a magyarok tüstént utánozván, s számos olasz s német tudós beidéztetése mellett magokévé tevén, egy budais erdélyi társaságot Celtes Konrád, tudományáról híres férfiú mintája szerint alakítottak. A budainak elnökévé Vitéz János veszprémi püspök választatott. Tagjai a társaságnak a következők voltak: Celtes Konrad, koszoruzott költész, kit már említettünk, Krachenberger János a romai császár titoknoka; Käsenbrot Ágoston a király titoknoka; Mylius Gyula annak orvosa; Spieszhamer János koszoruzott költész; Stibor András, hit s számtanár; Wajtmyl Kristóf prágai prépost; Balb Jeromos jogtanár; Tolofus János regensburgi kanonok; Schlechta János Ulászló király titoknoka; Neydecker György szintén királyi titoknok sat. E dicső tudós társaság nem csak a művészetet s tudományt előmozdította, hanem saját tagjainak tökélyesbítettését is öregbítette. Az erdélyi társaság célja szintén volt, a tudományt s művészetet honunkban pártolni. S valóban nem csak a költészetet, szonoklat, természet s számtant, hanem az egyházi s közjogot, a történeteket, csillagászatot, s más tudományokat is dicséretesen előmozdította. E társaságot az említett Käsenbrot (Ollmücsi Ágoston) hét s fél hüvelyknyi billikommal megajándékozta, mely 22 arany emlékpénzzel s felírásokkal fel volt ékesítve. Noha pedig a törökök Buda kirabolása alkalmával ez ajándékot elvitték, azt még is épen fentartották. A billikomot az oroszok az azowi győzelem alkalmával a törököktől elfoglalván, a zsidóknak eladták, kiktől a szászi választó fejedelem megvevén, s a dresdai ritkaságok híres gyűjteményébe adván, máig ugyan ottan a ki-

rályi kincstárt (das grüne Gewölb) ékesíti ¹⁾), melyet magam is tudományos utazásaim alkalmával ott létemkor dús élvezettel tekintettem.

42. §. Könyvtárak.

Hogy nagy Lajos és Zsigmond alatt a pécsi s budai főtanodák mellett könyvtárak is léteztek, abból következtethetni, hogy a tudományok elősegítése s előmozdítására szolgáló legjobb, sőt egyetlen eszközök közé tartoznak a könyvek, melyeknek ottan elegendő számban szintén lenniök kellett. Mi azonban történeti adatok után indulva, s a merő véleményeket elmellőzve, előzőleg azon könyvtárokról szolandunk, melyeknek történeti nyomára akadunk. E korszak minden könyvtárai közül leghíresebb volt a budai, melyet nagylelkű s bőkezű Mátyás király 1476. év körül alakítani kezdett s abba minden munkákat, melyek az ujdán kitalált nyomdai intézet által kinyomattak, és keleten szedettek, soroztatván, számos kéziratok mellett egybegyűjtött. Nemesszenvedélyének kedvezett azon körülmény, hogy Mahomed követői épen akkor Konstantinápolyt s más keleti városokat elfoglalván, s egyrésről elpusztítván, a könyvtárak pedig szétoszolván azok kincseit magáévá tehetette a király, ki bár minő áldozatok mellett azokat megszerzette. Azon munkákat, melyeket Görögországból meg nem kaphatott, leírók által szerezteté meg. Florencz városában, hol Medicea híres nevű család pártolása alatt a tudományok középpontja volt, Brassican író szerint négy jeles könyvárust fizetett azon végből, miszerint Naldi tudós felügyelése mellett, minden legnevezetesebb latin s görög írókat részére leírnák, sőt Oláh Miklós szerint ²⁾

¹⁾ Belnay Histor. liter. bonar. art. in Hungar. pag. 42--46. Válaszky Conspect. reipubl. literar. Hungar. pag. 117—122.

²⁾ Hungaria című munkában, melyet in apparatus Beliano ad Histor. Hungar. dec. 1. mon. 1. olvashatni pag. 9.

a király élete végéig harmincz írást a rajzolás és műírásban jártasokat tartott azon végből, miszerint számára minden görög s latin kéziratokat lemásolnák. Ezek felett Dalmathonban született Ragusai Bodogot, kit Oláh Miklós szintén mint a fenérített írásszók közül többeket személyesen ismert, ügyelőnek rendelte. A király mindezek kitartására Heltay szerint ¹⁾ évenként 33 ezer pengő forintot költött. A könyvek számát meghatározni Pflug író nem merészli ugyan tökéletesen, de mind a kéziratok, mind a nyomtatott könyvek számát legalább 50 ezerre becsüli ¹⁾. Szépen nyilatkozott e könyvtárról Brassican mondván: „Megszemlélém mind e könyvet, vagy mit szólok, könyvet, mennyi könyvet annyi kincset szemléltem. Annyi vala itt a görög, héber, s latin könyvek száma, mennyi másutt tudtomra sehol sem létez ³⁾“. E szavak után a minden nemből kiszemelt legnevezetesebb munkák sorozatába bocsátkozik. Hogy továbbá e kincs külsőkép is megbecsültesse, a király azt Budán saját palotájába helyeztette, festett s megaranyozott szekrényekbe, a munkák neme, tartalma, nyelve s réteszerint ragyogó, s elemés felírások után rendezve. A könyvek boritéka selyem szalagok, arany s ezüst kapcsokkal, s a királynak családi (Holló), s a nemzet czimereivel ragyogott. A számos csillagászati s más művészeti szereket; nemes érczből öntött Hercules, Diana s Apollo szobrai, valamint három száz más rendű részint ó divatu, részint új jeles művészek által készített szobrok, melyek a teremekben felállítottak, s a műkedvelőket gyönyörködteték, az ugró kutakat, s más ritkaságokat, melyek a könyvtár belsejét s külsejét ékesíték ⁴⁾, idő rövidsége miatt elmellőzván, egyedül annak némely felügyelőit említjük. Első felügyelője e könyvtárnak volt Galeot

¹⁾ Chronicon Hungar. pag. 168.

²⁾ Epistol. ad Seckendorf de Biblioth. Budensi.

³⁾ Praefatio Salviani libello de providentia praemissa.

⁴⁾ Naldus libr. IV. vers. 340.

Martius, ki Olaszhonból átköltözvén hozzánk, lángesze s ismeretei miatt Mátyás király kedvence volt. Ennek követői közül Petáncz Bodog, magyar születésű férfiú nevezetes, ki több munkákkal magát kitüntetvén Ulászló király nejének korlátnokává választatott ¹⁾).

Ide tartozik II. az esztergomi könyvtár melyet Vitéz János esztergomi érsek, királyát a tudományok pártolásában utánozván, dusan alapított, s mind nagy érdekű s gazdagon bekötött görög s latin munkákkal, mind mathematikai műszerekkel ellátott. A szép gyűjtemény fényét a nagy költséggel festett teremek, melyekbe a könyvtár helyeztetett, sokat emelte.

III. A váradi könyvtár melyről Pannon János, ki Vitéz püspökkel, midőn ez a váradi megyéből az esztergomi érsekségre átvitetnék, a váradi megyét szintén elhagyván, említést tett, mondván, hogy a váradi könyvtár hasonlóképp régi s új munkák számáról nevezetes ²⁾).

IV. A pécsi könyvtár melyet Pannon János (ifjabb Vitéz) az előbbinek unokája Pécs városában alapított. Ő tudnillik e megye püspökének neveztetvén ki, mind királyának, mind bátyjának az esztergomi érseknek példáját követvén, könyvtárt nagy buzgósággal alakítani kezdett, s szándokát végre hajtván ³⁾), számos könyvgyűjteményt nyitott fel az egész mivelte világ számára.

43. §. *Első nyomda Magyarhonban.*

E korszak találmányai közé tartozik a könyvnyomtatás *). Bár ki lön annak első szerzője Gutenberg János-e,

¹⁾ Kerchelich notit. praelim. de regno Dalmat. et Croat. pag. 87. Petáncz munkái közül: „Dissertatio de itineribus adgrediendi Turcam“ cziműt Schwandtner ujjolag kinyomatá.

²⁾ Jani Pannonii opuscula Budae edita pag. 306.

³⁾ Epistol. Jani Pannonii ad Galeot. Martium.

vagy harlemi Janzoeen Lörincz (Koster), s amaz Strasburgban-e, vagy Maynczban találta azt, jelenleg kikutatni nem akarom, annyi mindazáltal bizonyos, hogy Gutenberg e találmány első eszméjét 1440. évben Strasburgban képezvén ki, abból első kísérletet is tett, s későbbben Schoeffer Péter segítségével mellett találmányát Maynczban közrebocsátotta. A nyomdai művészet valódi korszaka mindazáltal csak 1449. évtől, midőn mozgékony betűkkel gyakorolni kezdték származik. Gutenberg továbbá Fust János társaságában találmányát nagyobb tökélyre emelvén, közhasznu, általánosan elfogadott intézetté képezte ki ¹⁾. Ezt Mátyás király minden jó s hasznosnak pártolója hazánkba Gereb László rokona s titoknoka által csak hamar behozatván, a tudományok terjesztésére buzgón alkalmaztatta. Gereb 1472-ik évben Hesz Andrást olaszthoni nyomdászt hazánkba kecsegtetvén, s azt Budán felállította nyomda mellett alkalmazván, a találmányt tüstént honossá tette. Az első munka, mely az által honunkban megjelent „Névtelen budai kronika“ (Anonymi Chronicon) czime alatt ismeretes, mely 1473. évi pünkösöd előnapján Hesz által készítve, közrebocsáttatott. A munka két részre oszlik, s a hunnoktól kezdve a magyarok történetét Mátyás királyig foglalja, de mesés adatokkal halmozva. Némelyek szerint Turóczy vala annak szerzője. A munka minden fogyatkozásai mellett is elsősege s szép tiszta arany betűkkel vegyített nyomtatása miatt nevezetes.

A nyomdák találmánya maga után vonta a könyvtárusok keletét. S. valóban a kinyomott könyvek kezelése, s a tudós világgal közölése, vagy pedig az elkészült kéziratok kinyomatása egészen külön egyéneket követel arra, hogy a tudományok s műveltség egy nemzetet áthassák. Ilyen vala e korszakban: 1) Feger Theobald budai könyv-

¹⁾ Fischer Versuch zur Erklärung altertypograph. Merkwürdigk. Mayncz 1802. Wolfi monumenta typograph. Hamburg 1740. Oberlin Beiträge zur Gesch. Gutenbergs. Strasburg 1804.

árus, ki 1488. évben Turóczy kronikáját, s az esztergomi székes egyház zsinati határozatait kinyomatta. 2) Papp János szintén budai könyvtáros, ki 1498-dik évben Velenczében a szentek életét közre bocsátotta.

*) E nevezetes találmány előtt az emberek gondolataikat távol lévőkre vagy utódaikkal kő, ólom, vagy ércbe vésett betűkkel közölték. Azután viasszal bemázolt bikfa, vagy puszpáng táblára, elefánt csont, vászon, vagy falevelekre jegyezték fel gondolataikat író vessző, vagy ecsettel. Későbbben gyengéd állatok bőrére, vagy fakéregre (membrana), azután erősb állatok Pergamban készített bőrére (pergamena), vagy pedig egyptom papírra, mely Cyperus papyrus a Nil partján termő növényből készítettett, jegyezték fel eszméiket az írók¹⁾. Mindez írószereket sokkal felülmulja a 14-ik században használtatni kezdett vászon papir, mely máig divatban vagyon.

IV. C z i k k.

Az írók.

44. §. A XIV. század írói.

Ámbár ez érdemtelen, és honunk dicsőségére való férfiak némelyikét már másutt a körülmények szükségéhez képest említettük, mindazáltal az írói pályán szerzett érdemek tekintetéből őket itt is elősorozni czélszerűnek tartottuk. Honunk írókat sem nélkülözött e korszakban, nem kevés lévén azok száma, kik tudományos munkák által magokat kiűtítették. Azok közül említendők I. Goriczi János, ki Zágráb egyházmegyében főesperes hivatalát viselvén, érdekes történeti jegyzeteivel a közönség figyelmét magára vonta. Kéziratai számos oklevelekben idéztetnek, s tudós Kerche-lich a zágrábi püspökség lerajzolásában azt bőven használta. II. Némelyek szerint Maurus vagy Markus szent Ferencz szerzetese, mások szerint pedig egy névtelen szerző 1358-ban hazánk történetéhez fogván, s azt nemzetünk szittyai lakásától kezdve, saját élete végeig folytatta. Munkájának

¹⁾ Memoires de l'Academie des inscriptions et des belles lettres Tom. 6. pag. 292. Tom. 26. pag. 267.

ideje, s beltartalmával a szerző olvasóit mindjárt kezdeténél ismerteti meg*). A munkát I. Mátyás király alatt Turóczy az akkori időszak egyik tudománybuvára használta, vagy tulajdonkép lemásolta, miért a munka jelenleg is Turóczy kronikájának neveztetik (32. §.) Lambecius tudós e tárgyat nyomozván, azon eredményre jutott, hogy Turóczy egyedül a második rész 97-ik fejezetét kiterjedtebben előadta, a többi pedig majd nem változtatlanul leírta¹⁾. Mit maga Turóczy is őszintén elismert azon előszóban, melyet Drág Tamás pártolója, s Mátyás király személynökéhez intézett²⁾. III. Küküllő János, (Joannes de Küküllew), ki az esztergomi érseknek lelki helynöke s főesperese Erdélyben (14. §.), s nagy Lajos király titoknoka vala. Ez kora történetének leírására magát szentelvén, munkáját 1342. évben kezdette, és Zsigmond s Mária fejedelmek kormányozásáig folytatta. E munkát Turóczy szintén használta, s azt kronikája harmadik részének alkalmazta. IV. A nagyváradi káptalan rendelvényeinek 1370. évben névtelen egyházi írója, ki munkáját királyaink, s a nagyváradi püspökök névsorával kezdvén, ugyan azon káptalan nevezeteseb dolgait lerajzolta. Gróf Batthyányi Ignác erdélyi püspök az eredeti kézirat után e munkát közrebocsátotta „Leges Ecclesiae“ című munkájában. V. Balint pécsi püspök, ki nagy Lajos király által 1381. évben Velenczébe a végett küldetvén, hogy a köztársasággal békét kössen, ennek feltételei közé sz. Pál remetének ottan létező szent teste átengedését sorozta. Ezt megnyervén s a szent ereklje honunkba átvitelvén a budai

¹⁾ *Diarium itiner. Cellensis* pag. 61. 62. 267. edit. Viennens. 1766. 4. r.

²⁾ *Suscipe — Tuae tantum voluntati satisfacere volentem, et suscipe me, non ex me, sed ex veterum has res describentium auctorum gratum velut florem viridibus lectum de cespitibus, Tuae offerentem dominationi.* Schwantner *Scriptor. rer. Hungar. praefat.* pag. 41. Viennae 1746.

sz. lőrinczi páliak egyházába tétetett (25. §.). Ez események történetét az említett pécsi püspök több más érdekes tárgyak megérintésével szerkesztette, melyet Gamansi János jezuita felfedezett, s Bolándi társasága közrebocsátott ¹⁾, utána pedig Fuhrman sz. Pál szerzetese terjedtebb s jeles jegyzetekkel ellátott kiadásban hirdetett ²⁾. VI. Névtelen írója azon az esztergomi káptalanban tartatott egyházi látogatásnak, mely 1397. évben szerkesztetvén, honunk más történeti tárgyaira is terjeszkedik. Az eredeti munka az esztergomi káptalan levéltárában létezik, azonban közrebocsátották azt már Pray jezuita, gr. Batthyányi Ignác erdélyi püspök s Fejér György czimzetes prépost, és nagyváradi kanonok. VII. Gazottí Ágoston domokosi szerzetesből zágrábi püspök (16. §.) ki tudománya s élete szentségéről elhíresztelve lévén, XXII. János pápához értekezést intézett ³⁾. VIII. János szent Pál remete szerzetese, s a mihálykövi kolostornak Erdélyben hitszónoka, ki hittudománya által figyelmet gerjesztvén, abban magát munkákkal is tüntette ki. Azokat Velasques spanyol jezuita, s híres író dicsérettel említi ⁴⁾. Amaz reánk nézve arról is nevezetes, hogy Posonynak szülöttje volt. IX. Ide számítandó a szent Írásnak magyar fordítása, mely némely sz. ferenczi szerzetesek által 1382. év körül eszközöltetett. E munkának töredékét a bécsi könyvtár máig birja, s Ruth, Judith, Baruch, Daniel, s a tizenkét kisebb profétákat, azonkívül Machabeusok könyvének némely részeit tartalmazza. A tudós világ e munkát, mely a magyar nyelvre nézve nem kevés érdekléssel bir, sokáig nélkülözte, míg azt a magyar nyelv körül sok érdemeket szerzett Révay Miklós, kegyes rendi, később Esztergom megyei áldozár, s magyar egyetemi tanító a bécsi császári királyi

¹⁾ Acta sanctor. Tom. 1. pag. 608. edit Viennae 1834.

²⁾ Histor. de translat. S. Pauli Thebaei Pest. 1799. 8.

³⁾ Péterfy Concil. Hungar. part. 1. pag. 170.

⁴⁾ Libr. 6. dissert. 3. annot. 1.

szintén sz. Domokos szerzetese, ki 1488. év körül működ-
vén, s többféle érdekes munkákat kiadván, Posonyi Jánost
sz. páli szerzetest oda birta tekintélye által, hogy azokat egy-
begyűjtötte. Miről Pongrácz Ignác szintén azon rend tagja
bizonyosságot tesz¹⁾. 9) Csanády Albert, ki 1492. év körül
szintén sz. Pál szerzetében élén, sz. Pál rendje szerzőjének
életét leírta, s több más munkákkal magát kitüntette²⁾. 10)
Dombró Mark sz. Pál rendjéből. Ez kolostora előjárója lé-
vén, Mátyás király előtt is nagy tekintetben volt. Legszí-
vesben foglalkozott rendje évkönyveivel, melyeket kiadni
kezdett, de el nem végezhetette, a haláltól, ki életének 1497.
évben végét veté, megelőzve³⁾. 11) Csáktornay Erneszt,
ki pécsi püspök, s Mátyás király kincstárnoka lévén, 1494. s
a következő évben a királyi jövedelmek összegét egybeve-
tette, s fejedelmének más ügyekben is segédkezeket nyujt-
ván, annak igen kedves embere volt⁴⁾. Ez említett munká-
kon kívül birunk még e korszakból több névtelen szerzők
munkáit, például: sz. Elek, remete sz. Pál, szent Krisztina,
sz. Domokos élet leírását, továbbá egyházi könyörgések, sz.
énekek, s kegyes elmélkedéseket magyar nyelven. Az éne-
kek közül csak ezt az egyet említjük, mely sz. István király
jobbjáról szól, s a hozzá csatolt imádsággal együtt már
1484. évben a sajtó útján közöltetett. Az első vers így
hangzik:

„O ducheosseeges zent job keez,
Mel'et magyar ohajtua neez,
Draga genche neepeunknek,
Nag' eoreome Ziueunknec.“

¹⁾ Pongrácz Triumphus Pauli pag. 52. edit. Poson. 1752. fol.

²⁾ Orosz Synops. an. FF. Erem. pag. 311.

³⁾ Fragmentum panis Corvi protoeremitici pag. 266.

⁴⁾ Engel Einleitung pag. 17—181.

III. FEJEZET.

A katholika Egyház tanítása.

46. §. Krisztus tanítása épen maradt e korszakban is.

Üdvöztőnk szent tana e korszakban az iskolásdi tanárok elágozása s felekezetrei elosztása mellett is épen maradt Magyarhonban. Mert valamint minden részletes igazhitű egyháznak a közönséges katholika egyházzal, mint az egyesség főpontjával összeköttetés s egyetértésben maradnia kell, ugy maradt a magyar egyház is a romai közegyház, mint az igazság ingatlan oszlopa mellett, s mindent elfogadott s tanított, mit ő mint a többi egyházak anyja Krisztus urunk, s az apostolok tanítása szerint hirdetett. S ámbár Frank, Angol, s Csehországban némely vallási mozgalmak keletkeztek, miután az elsőben Valdó Péter lyoni kereskedő a romai pápát, az egész egyházi rendet, s minden szertartásokat kárhoztatott, a másodikban Wiclef János oxfordi tanár az átelemezést (Transsubstantiatio) s Üdvöztőnk csodáit megtámadta, a harmadikban pedig Husz János prágai tanár s felekezete szintén tévedéseket terjesztett, s ilyes vallási mozgalmok honunkba átszivárogván követőkre találtak, mindamellett Magyarhon egyháza ahhoz tartotta magát, mit a romai szent szék, s a zsinatok végeztek. Ezekhez képest minden vallási zavarok között, melyeket Husz s Wiclef követői honunkban okoztak, egyedül az igazság mellett vívott, s Krisztus urunk, s az apostolok valódi tanítását követte, mindent elítélve s kárhoztatva, mit Üdvöztőnk s egyháza szellemével ellenkezőnek tapasztalt. Ennél fogva midőn a közönséges egyház a constánczi zsinatban Wiclef, Husz János és követőinek tévedéseiket szintén ugy, mint más alkalmmal mások hibáikat elítélvén, s az igaz vallást a tévedéstől elkülönöztvén, megmagyarázta, s elhatározta, ismét nem új tanokat, vagy ágiozatokat alkotott, vagy koholt, hanem a régieket Üdvöztőnktől származottakat tévtanítók ellen vé-

delmezte. Mit honunk egyháza, mint részletes katolika egyház az egészhez ragaszkodva szinte tevén, az igazság és egység központjától soha sem távozott el.

47. §. A görög s latin Egyház kösti megegyezése kísérlete.

Valamint a XIII. ugy a következő századokban is igyekvén a romai pápák az elszakadt görög s latin egyház közti békét visszaállítani, kivált akkor, midőn a görög birodalom fejedelmeit arra hajlandóknak tapasztalák. S valóban sikerült többször az egyház fejének egyezést eszközölve egyetértést a görög s latin egyház közt helyre állítani, egyedül az sajnálkozásra méltó, hogy a görögök ünnepélyesen kötött s aláírt, sőt esküvel megerősített szerződésüket be nem teljesítvén, szavuktól ismételten elállottak. Ilyes egyezkedési kísérlet tétetett akkor, midőn Palaeolog János görög császár, Jósef konstantinápoli patriarka, számos püspök s hittanárok kíséretében eleve Ferrariában, azután Florenczben közönséges zsinatba megjelenvén, 1439. évben egyezkedésbe ereszkedtek. A tanácskozás és az elfogadandó pontok tárgya ez vala: 1) hogy a sz. Lélek az Atya s Fiutól örök-kétől származik. 2) Hogy e szavak: és a Fiutól (Filioque) a nicaei hitvalláshoz törvényesen s okszerűleg csatoltattak. 3) Hogy az oltári szentségben kovászos vagy kovásztalan kenyér szenteltethetik fel. 4) Hogy a megholtak lelkei, kik az Isten kegyelmében kimultak ugyan e világból, de büneikért még eleget nem tettek, a tisztító helyen le tartóztatnak, s az ebből kimenekülésre a hivek imája is őket segíti, azok lelkei pedig, kik a felvett keresztség után az Isten kegyelmében más világra átszenderülnek, vagy pedig büneikért e világon, vagy a tisztítóhelyen eleget tettek, mindjárt az Isten országába átvitettnek. 5) A romai pápa az egész egyháznak elnöke, s sz. Péter utódja lévén, őt illeti amannak kormányja. Továbbá a régi patriarkaságokat visszaállítva, a nyugati azaz a romai patriarka utáni rang a konstantinápoli, azután

az alexandriai, antiochiai, elvégre a jeruzsalemi patriarkának minden régi jogaik mellett jelettetett¹⁾. E tárgyak felett hevesen vitáztak a görögök, de Palaeolog császár, a romai pápa s a nyugati fejedelmek segítségével szorulván a törökök ellen, hittudósait az egyezkedés pontjai elfogadására késztetvén, mindenbe megegyeztek, s ennél fogva az egyezkedést latin s görög nyelven elolvasva a romai pápa, a bibernokok, a görög császár s mindakét egyház püspökei, ezezusi Márkot kivéve, aláírták. Meg lön a békesség a két hatalmas, és a világ legkiterjedtebb egyháza közt. Várva várak mindakét két rész felkentjei az egyezkedés szerencsés sikerét hazánkra nézve annál inkább, minthogy királyaink is az egyesülést felsegíteni törekedtek. Mert nagy Lajos király s utódai az elszakadt görögöket tartományaiból kiküszöbölni képes nem lévén, legalább úgy intézte el a dolgot, hogy a görög nép egyesült papok által lelkileg ellátva számosan térének meg, kivált miután Keriatovich Tivadar herczeg Litvaniából hozzánk költözött, s több zárdákat alapított volna. Azonban ezezusi Márk s Sguropul Sylvester, kik már a tanácskozás alkalmánál az egyesülés ellen szavazának, hazatérvén, az egyesülés ellen honosaikat oly annyira fellázították²⁾, hogy ámbár számos püspök, például a trapezunti, methoni, cyziceni, s a népnek nagy része az egyesülés mellett megmaradván, a görög katholika egyházat követnék, mindamellett az általános egyesülésnek sikere nem lön. Minthogy pedig rövid idő múlva a törökök Konstantinápolyt elfoglalnák, s így a görögök politikai állása megcsökkenvén alkalmas körülményeket nem ígérne az egyesülésre, új kísérlet nem is tétetett többé³⁾.

¹⁾ Harduin Concil. Tom. 9. pag. 535. Sguropul Histor. Conc. Florent. Raynaldus ad. an. 1437. Nro 13.

²⁾ Walch Histor. Controv. de process. Spiritus S. pag. 114. Nes. sel Car. Mss. Graec. bibl. Caesar. part. V. pag 39. Herman Histor. Concil. de pane azym. p. II. pag. 124.

³⁾ Joann. Cantacus. et alii scriptores Byzant. Raynald. annal. eccl.

IV. FEJEZET.

A tévtanokról

48. §. *A patarenek.*

Ámbár királyaink s egyházfőnökeink a patarenek megterítésében buzgón működén, szerencsés sikerrel haladtak (19. §.), mindamellet nagy vala még azok száma, kik tudnillik patarenek, paulicianok, vagy manichaeusok neve alatt Szervia, Bosznia, Bulgaria, Oláh s Moldvaországban tartózkodtak. Ennek valósága onnét is tetszik ki, hogy nagy Lajos király a hitterjesztők buzgósága s szerencsés előmenetelein örvendezvén, s a meg nem tértek számát összeadatván azt találta, hogy Moldaviában az eltévedtek még csak harmad része tért meg. A patarenek valamint az első, ugye korszakban is tévedéseikhez oly annyira ragaszkodtak, hogy azokat, kik velök egyet nem értettek, üldözték, sőt életöktől is megfosztották. Mit Márk s Balás hitterjesztőken Moldavia Szereth nevű városában elkövettek. Ámbár pedig ilyes vakmerő tények a megtéréseket szaporítanák, mindamellet tévedésöknek kedvezett azon körülmény, hogy 1349. évben honunkban dögvész s földindulás keletkezhén, s városokat s embereket elpusztítván ¹⁾, némelyek az eltévedtek közül e csapásokat annak táladonítanák, hogy sokan felekezetöket elhagyva, a katholika egyházhoz csatlakoztak. Mi noha az okosbagnál hitelre nem találna, az együgyüektől mindazáltal valónak elfogadva, nem kevés hatást a felekezet fenntartására, s annak terjesztésére szolgáltatott, s így a patarenek kegyetlen pusztításait mind az érintett tartományokban, mind honunk belső részeiben továbbá is folytatták. A patarenek tévtanát az első korszakból ismerjük. Lásd I. korszak 72. §.

¹⁾ Raynald ad an. 1328. in praetermissis.

49. §. *A fratricellek.*

A fratricellek eredete így keletkezett. Szent Ferencz szerzetesei a XIV. században különös erkölcsösség, s szentségnek magukat szentelni akarván, s V. Coelestin pápától engedelmet nyervén, sz. Ferencznek betű szerint értelmezett szabálya mellett remetekké alakulhatni, külön társulatot képeztek. Ehhez mint ujhoz számos szerzetesek csatlakozva zárdájukat elhagyták, s elvonult, s tökéletesb életet viselni kívánván, több világiakat is társaságukhoz csöditettek. A ferencziek e társaság felkentjeit testvéreiknek (*fratres*) a világiak pedig *fratricellek*nek nevezték. Az új testület tagjai minden szabály s előjáró nélkül létezvén, a keresztény tökélyt minden vagyonnak nélkülözésébe helyezé, állítván, hogy sz. Ferencz szabályának legfőbb jelemül a szegénységet tűzte ki. A *fratricellek* minden munkát kerülve idejüket járkálás és énekléssel töltötték, ne valahogy munka által valamit keresve, szerzőjük szabályát áthágnák. Hasonlók voltak a régi *messalianokhoz*¹⁾, kik szintén azt állíták, hogy az ember másra nem tartozik, mint imádságra, miszerint az által minden kísértetést elkerülhessen. A tunyaság s a henye élet ellen úgy védék magukat, miszerint lelkiismeretök nem engedi, oly élelem miatt fáradozni, mely mulandó, minden gondolatuk lévén, mennyei élelem s munka után törekedni. A mennyei munkának tárgya pedig nem más, mint elmélkedés, éneklés, imádság²⁾. E társulat tévedéseit s visszaélését hallván XXII. János pápa, azt egyházi átok alá vetve, teljesen eltiltotta³⁾. Azonban ezek egyenesen a pápa hatalma ellen kikelni nem merészelvén, azt állíták, hogy az egyház kétféle, tudnillik egyik külső, mely

¹⁾ Latin Egyháztörténeteink II. köt. 72. §. 220. lap.

²⁾ D'Argentrée Collect. Júd. Raynald ad an. 1317. num. 56.

³⁾ Lásd ugyanott.

javak, méltóságok, s fényüzés birtokában lévén, a pápa s püspökök által kormányoztatik; a másik pedig belső, azaz szellemi egyház, mellynek istápjá a szegénység, kincse az erény, s főnöke Krisztus Jézus, tagjai pedig magok a fratricellek. Emerre pedig ők a pápa s a püspököknek semmi befolyást nem engedvén, az egyházi átoknak sem lehet sikere reájok nézve. Továbbá a felekezet tévedéseihöz még azt is hozzá tette, hogy a püspökök szent Péternek olyatén utódai mint a pápa, s ettől a világi ügyekre nézve minden befolyást megtagadta, sőt papokat nélkülözve, minden embernek a feloldhatás, vagy megkötés hatalmát tulajdonította. E felekezet elvei s nyilatkozataiból nyilván tetszik, hogy a donatisták, albyak, s waldóiai tévedéseikbe bonyolódott. XXII. János pápa e tévedők ellen minden világi hatóságokat felszólított, előzőleg pedig a hitnyomozó hivatal tagjait azok megtérítésére, s hibáik kiirtására felhatalmazta. Különösen pedig Magyarországra nézve, hol e felekezet magát befészkelvén, Horvát, Dalmat, Bosznia, s Isztria földig terjedt, a domokosiai tartományi kozmányzóját megbizta, miszerint hitnyomozókat a fratricellek ellen rendelve, azokat minden arra követelt jogokkal nevében ruházza fel¹⁾. Sőt a pápa azokhoz még sz. Ferencz szerzeteseit is csatolta, hogy annál erélyesben működhessenek. Ezek azonban a körülményekhez képest többnyire a patarenek (48. §.) megtérítésével foglalkoztak, míg amazok a fratricellekkel küzdettek.

50. §. Az Ostorzók.

E felekezet, melyről már az első korszakban említést tettünk (74. §.) Olaszhonból hozzánk jövéen, itten is nagyon terjedt ki. Mi annál könnyebben történhetett, minthogy a

¹⁾ Bzovius Annal. Eccles. ad annum 1327. numer 18. Ferrari Commentar. de reb. Ungar. prov. S. Orrd. Praedicat. pagina 426. 478.

társulat egy napnál tovább nem mulatott egy helyen. Mindenütt pedig ártatlanság s jámborságot színlelvén, a törvényhatóságok az ostorzókat eleve nem is fenyíthették, addig legalább, míg roszasága tanuk által nyilvánossá nem tétetnék. Felekezetök bizonyos bünhődési s töredelmes szint magára ruházván fel, nem csoda, ha a törvényhatóságokat kijátszotta, ámbár titokban számos durva tévedéseket követett s terjesztett. Ilyesek valának: 1) hogy Üdvöztünk a papságot, szerzeteseket büneik, s rosztetteik miatt eltörölvén, azok hatalmát magok az ostorzókra átruházta. 2) Hogy a kegyszereket, azaz szentségeket szintén eltörölte. 3) Hogy az egyházak nem másnak tekintendők, mint haszontalan köhalmoknak s oly helyeknek, melyekbe merész gonosztévők s szemtelen bünösök egybegyűlnek. 4) Az oltárok, szenteltvíz, keresztelő, szent olaj, erőnélküli eszközök. 5) Az oltári szentség, gyónás, búcsu nem más, mint a papok haszontalan találmánya. Az Isten azonban önekik (az ostorzóknak) szent akarátát nyilatkoztatta levél által; s mióta társaságuk keletkezett, egyedül ottan érheti el valaki üdvösségét¹⁾. Mint-hogy továbbá azt is taníták, hogy a náluk gyakoroltatni szokott vérengző ostorzás által minden bár mely nagy bünök megbocsátattnak, minden buja s testi bünöket minden aggodalom nélkül követtek el. Papok, nemesek, polgárok, gazdák, fi s nőnemből vegyítve áltak be társaságukba, s mindnyájan bizonyos napi költséget hozván magukkal, az elnökségnek teljes szófogadást s engedelmisséget ígértek meg. Kalapuk s öltönyök kereszttel volt kijelelve. Egyik helyről a másikra párosan lobogóval költözének, s némely helyeken harangszóval fogadtattak. Vallásos működéseiket kezdendők köröt képeztek, azután magukat kereszttben egymás mellett a földre teríték, s e helyzetből felkelvén, hárman közülök

¹⁾ Theodorio. Urie Van der Hardt konstantinápoli zsinat történetében 1. köt. 1. rész. 127. lap.

éneket hangoztattak. Ez után az ostorzás következett, s némely imádságok elvégeztével az úgy nevezett mennyei levelet olvastatták fel, melynek tartalma volt, hogy Krisztus az emberi nem bűnei miatt annak megsemmisítését elhatározta ugyan, de a boldogságos Szűz s az angyalok által kiengesztelve, minden halandónak, ki felekezetökhöz állván, magát 34 napig ostorozza, bocsánatot s kegyelmet adand ¹⁾).

51. §. *Wiclef János tévtana.*

A wiclefiták tévedései az egész nyugati egyházat háborgatván, Magyarhonra is károsan hatottak. E mozgalmak szerzője Wiclef János volt, ki az oxfordi egyetem hittudományi tanítója lévén, a tudományokban, némelyeket, például a szent nyelveket s a széptudományokat kivéve ²⁾), meglehetősen jártas, de egyszersmind nagyravágyó, s erőszakoskodó volt. Ő a canterburi egylet elnökségét, mely a szerzeteseket illette, magához ragadván, s azért az ottani érseknek, későbbben V. Orbán pápának 1370. évben feladatván, mindünnen az igazságtalanul elfoglalt hivatal visszaadására utasított ³⁾). Ez igazságos határozat annyira boszontá Wiclefet, hogy a pápát, püspökök, s szerzeteseket szóval s írással minden alkalommal legdurvábban korholta ⁴⁾). Wiclef merészsége inkább növekedett az által, hogy a lancastri herceg, ki III. Eduard elaggott király alatt a kormányt viselé, őt gyámolította. S valóban abba bizakodván, ilyes tanokat terjesztett: 1) a pápát nem illeti az egész egyház kormánya. 2) A papoktól a megkötő s feloldó hatalmat megtagadta. 3) A pápai végzésleveleket (decretales), az egyház-

¹⁾ Gerson Tom. 2. pag. 660. Boileau Histor. Flagellant. Bergier diction. de Theologie art. Flagell.

²⁾ Watsingham Histor. Angliae ad ann. 1376. Nicol. Harpsfeld Histor. Wiclef. Cap. 1.

³⁾ Du Pin Biblioth. nouvelle Tom. 12. pag. 128.

⁴⁾ Melanchton ad Frider. Mycon. Epistol. pag.

bóli kizárást Antikrisztus rendeletének bélyegezte. 4) A papok nőtelensége, szerzetesek, szentek, képek, s búcsu ellen fellépván, mindnyáját nagy szemtelenséggel kigunyolta. 5) Az egyháznak az oltári szentségről tanítását, különösen pedig a kenyér s bornak átélézését, (Transsubstantiatio) tévtannak bélyegezve, az oltári szentséget nem másnak, mint Krisztus sz. teste emlékének hirdette. 6) Az embert szabad akaratjától megfosztottnak állítván minden cselekedetet a vas szükségétől származtatta. 7) Képtelenségnek mondá mindazt, mit meg nem foghatunk. Wiclefnekilyetén s ezekhez hasonló tanai többször megczáfoltattak, s ő az angol püspökök s zsinatok által megdorgáltatott, sőt noha a kormány őt eleve pártolná, mégis később annak szerencsétlen következeit átlátván, kárhóztatta, s társait tüzzel vassal kiirtotta. Azonban e tévtan elágozása oly nagy lévén már, hogy nem csak Angol, hanem Német, Cseh s Magyarhonba átszivárogván, mindenütt viszálykodást, bizodalmatlanságot, s zavart okozna, Zsigmond császár s magyar király a pápát s az egyházat arra bírta, hogy a constánczi zsinatot egybegyűjtve, Wiclef tanát negyvenöt cikkbe öszpontosulva, 1415. évben elítélte azon hozzátétel mellett, miszerint munkái a tűzbe vettesenek s szintén kiirtassanak ¹⁾).

52. §. *Husz János tévtana.*

Husz János Csehországban Huszinetz nevű faluban 1373. évben születvén, 1398. évben a prágai egyetem tanítójává neveztetett. Ő tanítói hivatala mellett egyszersmind a királyné gyontatója lévén, s ritka szónoki tehetséggel bírván, Wenczel cseh király kedvence volt. Husz noha eleve Wiclef János tanának nagy ellenzője vala, mégis később

¹⁾ Belnay Fragment. ad Histor. Eccles. Hungar. pag. 123. Knygthon Henrik de eventi ib. Angliae Walsingham Hist. Angliae maj. D'Argentree collect. judicior. de novis errorib.

avval oly annyira megbarátkozott, hogy annak szelleme szerint szónokolván, minden beszédében a pápa, püspökök, papok, s szerzetesek ellen lépett fel. E beszédekről értesülvén Szbinko prágai érsek, Husz Jánost 1409. évben V-dik Sándor pápának feladá, ki a rosszat gyökerestől kiirtani akartván, Husz Jánost minden további szónoklástól eltiltotta, de emez a király s a nép kedvezésébe bizván, mindamellett tovább is szónokolt, s a prágai érseket különösen azért korholta, hogy Wiclef János munkáit, melyeket Husz János beszédeiben értelmezett, sőt csehnyelvre fordított, tüzre kárhoztatta. Husz János mind engedelmetlensége, mind tana által a hiveknek nagy botrányul szolgált. Tévedései közül ezek voltak a nevezetesek: 1) minden előjáró bár egyházi, vagy világi azonnal minden hatalmától megfosztatik, mihelyt halálos vétkebe esik. 2) Minden alattvaló előjáróját hibái miatt nyilván megróhatja, valamint sz. Pál apostol Pétert megróttá. 3) Az egyházi engedelmisség a sz. Írásban nem foglaltatván, egyedül a papok találmánya. 4) Csak egy közegyház létezik, melyhez csak az előválasztottak tartoznak. 5) Az egyházfeje egyedül Krisztus, nem pedig a pápa, kit a világi fejedelmek alapítottak. 6) A bűnök bocsánatjára elegendő a töredelmesség. 7) Kisem üdvözülhet mindakét szín alatti áldozás nélkül. 8) Wiclef János és tana elítéltetése igazságtalanul történt ¹⁾. Ilyes tévedéseket s több hasonlókat a római pápa nem tűrhelvén, a világi fejedelmek pedig különösen Zsigmond magyar király látván, hogy az alattvalók béke s nyugalma általuk megzavartatik, a rendnek visszaállítására valami zsinati gyűlekezetet czélszerűnek tartott, s azért követeket Csehországba küldött, miszerint Husz Jánost az 1414. évben Constáncz városában tartandó zsinatra idézzék. A zsinatba megjelenvén Husz János ismételten felszólíttatott, miszerint

¹⁾ Natalis Alexander Histor. Eccles. saecul. XV. Tom. pag. 63. hol annak többi tévedéseit is olvashatni.

tévedéseit visszavonva, az egyház tiszta hitére visszatérne, s a hivek közti békét, szerény maga viselete által állítaná vissza, szót fogadni vonakodott, sőt tévedéseit megátalkodottan védelmezte. Ő tehát a zsinat által elítéltetvén, mint megjobbithatatlan tévtanító átadatott világi bírának, kik őt prágai Jeromos társával együtt máglyára kárhoztatták ¹⁾. Husz követői látván, hogy elnökjöktől megfosztattak, a katolikusok ellen tüzzel vassal kelvén ki, azokat szörnyű módon megzaklatták. Mert Trocznova János (Ziska) vezérlete alatt Prága városát elfoglalván abban annyi pusztítások s rablásokat követtek el, hogy magát Venczel királyt ijedségében a szél ütötte meg. Ennek kimúltával a husziták Prágából Zsigmond király ellen fordíták fegyvereiket, s ámbár ettől 1422. évben Németbrodnál megverettek, mindamellett békére nem hajultak ²⁾, még Ziska a dögvésztől el nem ragadtatván, követői felekezetekre, ugymint kalixtinok, táboríták, s árvákra oszlottak el. A kalixtinok a baseli zsinatban mindakét szin alatti áldozás jogát elnyervén, s a katolikusokhoz állván a többieket 1434. évben Csehbrodnál meghaladták. A husziták honunkban is, különösen Szepes és Sáros megyében pusztításokat okoztak addig, míg a kalixtinok egészen az egyházba vissza nem tértek. A többiek pedig Cseh s Morvaországba megtelepedtek, hol böhmische és mährische Brüder nevezete alatt máig léteznek ³⁾.

A zsidók honunkban régóta nagy számmal laknak, kik mindamellett hogy nagy buzgósággal az ő szövetség szent könyveihez ragaszkodnak, mégis sokan közülök a Thalmudisták ferde értelmezése

¹⁾ Royko Geschichte der grossen und allgemeinen Kirchenversammlung zu Kostniz Wien 1782. Tom. IV. L'Enfant Histoire de la guerre des Hussites Tom. 3. Amsterd. pag. 31. Supplément à l'histoire de la guerre des Hussites de M. l'Enfant par Isaac Besaube Lausanne et Genève 1745. Mansi Concil. tom. 27. et 28.

²⁾ Besaube ugyanott pag. 102.

³⁾ Aeneas Sylvius Histor. Bohem. s Theobalts Hussitenkrieg.

által tévutakra vezetve, a keresztényeket megcsalni sőt mindenből kivétköztetni tilosnak nem tartották. Ez oknál fogva köz óvakodás, és annál könnyebb megismertethetésök végett határozott színű köpenyt, s csuklyát e korszakban viselni köteleztettek. Ettől azonban II. Ulászló király által felmentettek.

V. FEJEZET.

Az egyházi szertartások, keresztények erkölcase, s az egyházi fegyelemről.

§. 53. A szentségek szertartásairól.

A szentségek kiszolgáltatásában némi szertartások diavatozván, ezek a mennyiben a hitágozatokhoz nem tartoznak némi változásokat szenvedtek. A keresztség szentsége, mely a XIII. századig egyes vagy hármás bemártás által szolgáltatott ki, ezután hármás megöntés által osztattatván ki, e szertartásos és mellékes részére nézve némi változást szenvedett. Kiszolgáltatása ideje azonban most is husvét s pünkösöd előste maradt, s maga a szentség mindig az egyházban kiosztogattatott, s ennél fogva minden egyházban, hol lelész létezett, keresztelő kut is állittatott fel¹⁾. Azonban szükség esetében, vagy midőn királyok s fejedelmek gyermekei megkereszteltettek, a szentség az egyházon kívül, tudnillik a keresztelendő lakásán is kiszolgáltathatott. Mi a bérálás szentségét illeti ámbár némely országokban például Angliában a vincesteri zsinat azt határozná, miszerint a bérálás szentsége a gyermekeknél születésök utáni egy évnél tovább el ne halasztassék, a határozat azonban csak Angliában kötelező volt. A többi országok pedig s a magyar hon tulajdon szokásánál megmaradván, a bérálás szentségét akkor szolgáltatta ki, midőn a bérálandó értelmességhez jutott, annál bizonyosban tudhatván, hogy a szentséget felvette. De a görög egyház a bérálást mindjárt a keresztség

¹⁾ Concil. Tribunicense Cap. 8.

után szolgáltatta ki. Az oltári szentség, mely nem csak szentségnek, hanem egyszersmind ujfrigy vértékű áldozatnak tekintett, e korszakban szintén a sz. misén kívül is tartatott fen részint isteni tisztelet végett, részint az áldozók s betegek számára. Szent misét pedig a papok karácson napját s nagy szükségét kivéve, csak egyszer szolgáltak napjában ¹⁾, ámbár hajdan csekély számuk miatt naponként, különösen pedig ünnepekben több misét mondani szoktak ²⁾. A vezeklés szentségét illetőleg az ágazati tárgyra nézve változás nem történnén, az illető szertartásokra nézve csak annyiban némi változás hozatott be, hogy a nyilvános elégtétel helyébe zárándoklatok vétettek fel; ámbár a nyilvános elégtétel s bűnhődés is azokra nézve, kik azt véghez vinni kívánták, fenmaradt.

54. §. A bűnbánati elégtétel, s nyilvános vezeklés (*poenitentia publica*).

Az egyház leghatós eszköze, melylyel az erkölcsösséget előmozdithatja régóta a vezeklés szentsége volt. Ebbe pedig mindig megkívántatott miszerint a bűnhődő bűneit minden tartózkodás nélkül meggyónja, azokat komoljan megbánja azon erős feltétel mellett, hogy azokat többé nem cselekeddi, s elégtételt részint büntetéseül részint a jóbani megerősítéseül s a rosztoli megóvásául véghez vigyen. E szent gyónást oly szükségesnek tartotta az Egyház, hogy, ha a hivek azt saját papjuk előtt el nem végezheték, idegen papnak sőt világiaknak is bevallhatták ^{3) *)}. A nyilvános gyónás megszűnt ugyan, azonban a nyilvános elégtétel még sokféleképp divatban maradt. Ilyen volt az imádság, böjtölés, alamisnálkodás, ünnepelésektől

¹⁾ Cap. 3. de celebr. missae etc. Synod provinc. Strigon. de anno 1493. tit. de divin. Offic. celebr. Péterfy Concil. Hung. Tom. 1. pag. 223.

²⁾ Canon. 11. distinct. II. de Cons.

³⁾ Concil. Nitriense 1494. Sub Antonio Episcopo celebr.

megtartóztatás, az ozmanok elleni harczolás, ostorzás, búcsujárás, szerzetbei beállítás, kolostorbai önkényti bezáratás sat. A IV. laterani zsinat azon rendelkezése ¹⁾, melynél fogva minden hívek legalább minden évben egyszer lelkészöknek bűneiket meggyónni, s husvét táján az oltáriszentségben részesülni tartoznak, egyéb ha egyik vagy a másiknak lelkésze azt elhallasztatni javallná, jelen korszakban is szokásban maradt. Ennek pedig ez időben annál nagyobb szüksége volt, minthogy némely tévtanítók a szent gyónás ellen kikelve, a fentartás vagy feloldás hatalmát az apostolok utódaitól megtagadták, s minden embernek, sőt még az aszszonyoknak is tulajdonították. A lelkészek czélszerű szabályokkal ellátva lévén, azokat pontosan teljesíteni iparkodtak, mit ha elmulasztottak, az egyház által megrovattak. Az Egyház azon rendelkezéséből, mely még a canterbury zsinatban 1236. évben hozatott, s e korszakban is divatozott, mely a gyóntató atyát arra kötelezi, miszerint a gyónástszerevényen, s leejtett szemekkel fogadja a nélkül, hogy a gyónót tekintesse, azt lehet következtetni, hogy e korszakban még zárt gyóntató székek nem voltak. Fizetést a sz. gyónás kihallgatásáért követelni, vagy pedig a sz. gyónás tartalmából valamit kinyilatkoztatni, szigorú büntetés alatt tilos volt. Némely bűnök feloldását a püspökök maguknak fentarták; s III. Incze pápa különösen rendelé, miszerint a lelkészek a házasság ügyeit, gyilkolás s az ártatlanok elnyomatása bűnét a püspökökhez utasítsák. Némely esetekben pedig magok a püspökök a bűnhődő gyónókat a pápához utasították feloldatásukért. Innét következett, hogy némi bűnösök, például ha valaki egyházi személyt meggyilkolt, egyedül a pápától feloldoztathatott. Mi a nyilvános vezeklés (poenitentia publica) fegyelmét illeti, noha az már az első korszak végével más jóságos cselekedetek által pótoltatott, még is

¹⁾ Concil Lateran. IV. an. 1215. Can. 21.

ugyanazon módosítások mellett e korszakban is fennmaradt s ha valaki azt felvállalni kívánta, most is gyakorolhatta. Sőt hogy némelyek gyakorolták is, abból világlik, mit egy 1478. évi oklevélben olvasunk, hogy tudnillik a szepesi társas káptalannak sz. Mártonról nevezett egyháza oly csekély lévén, hogy búcsu, s nyilván vezeklők bevezetése alkalmával a miséző lelkész és segédei alig férhetnek meg abba, azt tágasbna csináltatták, s ujdan megszenteltették¹⁾. Az 1494. évben tartatott zsinatban ezeket olvasuk: Ezek azon vétkek, melyek nyilván vezeklés alá vétetnek, nőrablás, fogadástörés, eretnekség, szabályellenes papok sat. Ezekből világos, hogy a nyilvános vezeklés e korszakban is gyakoroltatott²⁾.

*) Hogy e szokás nem csak honunkban, hanem más országokban is divatozott, kétséget nem szenved³⁾. El nem kell azonban felednünk, hogy ilyes bűnök megvallása, mely világiak sőt asszonyoknak is tétetett, nem volt a vezeklés szentségének vésze, sem annak nem tartatott soha, hanem egyedül azon végből engedtetett, miszerint azon hívó, ki azt barátja vagy asszony előtt is megtevée, ezektől némi oktatást, s vigasztalást nyerhessen akkor, midőn gyóntató papra szert nem tehetett. S azért már Bornemissza Pál nyitrai püspök azt mondotta, hogy ilyas munkában, mely a szentséges gyónásról tanítást tartalmaz, ilyes gyónásról nagy óvatossággal értekeznie kell az írónak, ne valahogy gondolja valaki, hogy ilyes bűnök önkénytes bevallása a szentség része⁴⁾. E szokás azonban idővel megszűnt, és Soto Péter szerint már másoknál nem is divatozott, mint a hajósoknál, kik papok nélkül szükölködtek⁵⁾. S valóban Berizló Péter veszprémi püspök, ki helynöke által 1515. évben tartott zsinat rajzát közrebocsátotta, ilyes eseteket, melyekben némely hívók világiak, vagy asszonyoknak is bűnök bevallását tenni

¹⁾ Wagner Analect. Scepua. part. 1. pag. 348.

²⁾ Péterfy Concil. Hungar. part. 1. pag. 296. et seq.

³⁾ Synodus Sabinensis a Cardin. Arnoldo de Fangeriis episcopo Sabinensi 1212. Bononiensis a Bernardo bononiensi. 1374. celebr. Thomas de Aquin. in 4. Sentent. distinct. 17. quaest. 3. art. 3.

⁴⁾ Péterfy Concil. Hung. part. 1. pag. 274.

⁵⁾ In opere de ratione tegendi et detegendi Secretum Romae 1574. pag. 159.

szoktak, nem említett ¹⁾); sőt későbbben annak nyomára egész Magyar-
honban többé nem akadunk.

55. §. *A búcsu. Ez teljes vagy nem teljes.*

Némelykor megtörtént miszerint a gyóntató atya oly elégtételt adott fel a gyónónak, hogy emez talán megváltozott körülményekbe jutván, azt bé nem teljesithette, vagy annak bételjesítésében oly nagy bánatot s buzgóságot tanusított, hogy annak idejét, mely hosszabba terjedt vala, az egyházi kormány megrövidíteni, azaz annak egy részét elengedni, vagy más nemü kegyes elégtétellel felváltatni jónak ítélte. Ilyes kegyelmet az egyház búcsunak nevezte, vagy más szavakkal: A búcsu részles elengedése az ideigi büntetéseknek, melyeket a bűnnek megbocsátása után szenvednünk kellene. Látván azonban az egyház, hogy ilyes kedvezések mellett könnyen némi visszaélések történhetnének, azt határozá, miszerint a tolvajok, rablók, uzsoráskodók, s ilyes bűnösök fel ne oldattassanak előbb, mint az igazságtalan szerzett birtokot vissza nem adták. Sőt III. Incze pápa már a püspököket is negyven napinál hosszabb búcsu kiszolgáltatásától eltiltotta ²⁾. S így az egyház minden alkalommal arról gondoskodott, hogy a hivek gyarlóság, vagy haszonvágyból az ilyes kedvezésekkel vissza ne élhessenek, hanem azokat inkább üdvösen felhasználva, erkölcsösségüket előmozdithassák. A búcsu több osztályokra oszlik. Így vagyon teljes és nem teljes búcsu; amaz teljes elengedése azon elégtételnek, melyet a bűnhődő teljesíteni kezdett, de be nem fejezett, vagy pedig a bé nem fejezett elégtételnek más bűnhődéssel, például pénzbeli áldozatok, vagy birságokkal való felváltása. Emez pedig azaz nem teljes búcsu a kezdett, de be nem fejezett elégtétel egy részének elengedése. Ilyes búcsuk által

¹⁾ Péterfy ugyanott 240. lap.

²⁾ Thomassin vet. et nov. Eccles. discipl. II. cap. 15. 16.

a bűnhődés fegyelme nagy változásokat szenvedett ¹⁾, miután e korszak tudósai a régi iskolásdi hittudósokat ²⁾ követve, a búcsu elfogadtatását az egyházba kieszközlelők, bizonyos jó cselekedetek feleslegét, vagy pedig érdemek kincsét taníták s védék, melyet Üdvöztünk s minden szentek felesleges érdemeiből szülöttet a romai pápa mint sz. Péter utódja búcsu gyanánt kiosztogathat ³⁾. S e kincsből osztogattak már régente a romai pápák búcsút, mely nem csak az élők, hanem a megholtak számára is segítség s kegyelem gyanánt kiszolgáltattott, s hasznosnak tartatott.

Voltak ugyan protestánsok, kik azt állíták, hogy a katolikusok e kegyelem-kincsét a hitágozatok közé számítják ⁴⁾. Azonban mind Schröckh, mind bár ki más protestáns, ki azt védi tévedésben vagon. Mert az egyház e kegyelem-kincset, melyet Üdvöztünk s a szentek által gyakorlott s szerzett felesleges jó cselekedetek képeznek, a hit ágozatai közé soha sem számította, hanem azt a régi hittudósok elfogadták a nélkül, hogy az egyház valamit róla elhatározott volna. S nem is csoda, ha Schröckh írónak ezen állítását Michl bajor szerző mesének bélyegezte ⁵⁾.

56. §. *A búcsu többi nemei.*

A búcsuhoz tartozik az örömbúcsu (jubilaeum). Nevét ennek יוֹבֵל zsidó szótól mely hangot jelent származtatják. S innét az ugy nevezett יוֹבֵל שָׁנָה örömesztendő keletkezett, mely kürt vagy trombita hangja által hirdetett. Ilyes örömbúcsut VIII. Bonifác pápa 1300-dik évben mind azon hiveknek kiosztandónak hirdetett, kik a sz. gyónást elvégezve, s az oltári szentségben részesülve Romában az apostolok főtemplomait látogatandják. E tem-

¹⁾ Fleuri dissert. VI. in Histor. Eccl. §. 2. et 11.

²⁾ Halesi Sándor summa P. IV. quæst. 23. membro 3. 6. Nagy Albert. Libr. IV. Sentent. dist. 20. art. 16.

³⁾ E kincset legelsőbben VI. Kelemen pápa említett. Extravag. com. lib. V. tit. IX. de poenitent. et remiss. cap. 2.

⁴⁾ Schröckh Kirchengesch. XXVIII. Theil 42. S.

⁵⁾ Michl Kirchengesch. Seite 358.

plomok látogatása pedig úgy vala feltételezve, hogy Roma lakószai harmincz nap, az idegenek pedig tizenöt nap lefolyta alatt azokat minden nap megjárni kötelesek voltak ¹⁾). Ez alkalommal Romába számos hívek csődültek Magyarországból, Sardinia, Frank, Spanyol, Angol, s Némethonból, kik mindnyájan élelemmel ellátva beszállásoltattak. Okát ez ünnepélyes isteni tiszteletnek legvalószínűbben azok adják, kik azt állítják, hogy a pápa azzal a zsidók örömesztendejét utánózni kívánta. Miszerint a keresztények szentségek töredelmes felvétele, s életök megjobbítása által minden vétkes tartozásaiktól feloldva lelki szabadságban részesüljenek, mint hajdan a zsidóknál minden ötvenedik évben a szolgák szabadsággal megajándékoztattak, a földek s házak, melyek az előtt eladattak, régi birtokosukhoz visszakerültek, s minden adósságok elengedtetek sat. Hogy a pápának ennél más szándoka nem vala, bizonyítja az imák mintája, melyet maga ez ünnepélyre rendelt s elhatározott. Ennél fogva önmagoktól megszűnnek azon gyanusítgatások, melyekkel némelyek a pápák ellen fellépnek, mondván, hogy az által az egész kereszténységet meghódítani, vagy pedig kincstárukat öregbiteni kívánták. Az első gyanusítgatás magától megszűnik, tudva lévén, hogy az egész kereszténység Romába nem csődülhetett. A másodikat pedig megczáfolják azok, kik magok az ünnepélyben részt véve tanusítják, hogy azon kolostorok, intézetek, s ájtatos helyek, hová a búcsúsok beszállásoltattak, nem csak meg nem gazdagodtak, hanem inkább adóságra merülve megkárosodtak ²⁾). Eleve az örömbúcsu csak minden század elejéhez kapcsolva volt, azonban VI. Kele-

¹⁾ Bonifác pápa oklevele Raynald Annal. Eccles. ad an. 1300. n. 4. Tom. XIV. s Extravag. Com. lib. V. tit. IX. de poenit. et remiss. C. 1. czim. foglaltatik.

²⁾ Schmalfusz Histor. Eccles. Tom. 5. pag. 457.

men pápa 1343. évben azt minden ötvenedik évre ¹⁾, VI-ik Orbán pápa 1384. évben minden 33-dik. IV. Sixtus pápa 1475. évben minden 25-ik évre tűzte ki ²⁾. V. Sixtus pápa pedig választatása alkalmával, azt szerencsés kormányáért szolgáltatta ki, s azóta a következő pápák is annak példáját többnyire követték. Az örömbúcsban régi időkben csak azok részesültek, kik Romába zarándokoltak. Azonban II. Pál pápa 1464. évben az örömbúcsut minden egyházra terjesztette ³⁾. Sőt külön országok s egyházaknak is adatott. Mi hazánkat illeti, tudva vagyom, hogy IX. Bonifác pápa 1399. évben Matern erdélyfejérvári püspök kérelmére egyháza részére búcsut engedett ⁴⁾. V. Miklós pápa 1450. évben a Romában hirdetett búcsut honunkra is terjesztette ⁵⁾. Mátyás király 1480. évben szintén örömbúcsuért folyamodott azok számára, kik őt a törökök elleni had szükségére pénzzel segitendik ⁶⁾, s megis nyerte. A búcsúnak más neve az angyalokról nevezett szűz Mária, vagyis a portiunkula búcsu. Ennek eredetéről az írók különböző véleményekre ágozván el, pisai Bertalan arról így értekezik: Midőn 1221. évben sz. Ferencz imáit elvégezné, angyala által intetvén, miszerint az angyalokról nevezett szűz Mária kápolnájába,

¹⁾ Extravagant. Com. lib. V. tit. VIII. de poenitent. et remission. C. 2.

²⁾ Extravag. Com. Lib. V. tit. IX. C. 4. Fleuri Hist. Eccl. Tom. 18. pag. 248. Bertling Unterricht vom päpstl. Jubeljahr und Ablass Helmstadt 1794. 4. Euseb. Amort. Notitia histor. dogm. et polem. De origine, progressu indulgent. Augustae Vind. 1735.

³⁾ Van Espen. Jur. Ecclesiae part. 2. sect. 1. tit. 7. cap. 5. Numer. 18.

⁴⁾ Histor. Episcopat. Transilv. adnexa inscript. lapidar. Eccles. Cathedr. Albo Carol. a Szerédai producta pag. 11.

⁵⁾ Schwantner inscript. rer. Hungar. tom. 2. pag. 6. item Nro 60. et 61.

⁶⁾ Istvánfy rer. Hungar. lib. V. lit. Pontific. de anno 1524. apud Pray Annal. part. IV. 348. et seq.

mely Assisi mellett portiunkula nevű mezőn létezett, menne, tüstént oda költözött. Ide érkezvén, az Istenség nagy fénytől körülvéve, Urunk Üdvözítőnkhez fohászkodott, s megnyerte, miszerint mindenki e kápolnában ájtatosságát elvégezni, a vezeklés és oltári szentségben részesülend, mind bűneinek elengedését nyerendi, mind pedig teljes búcsuban részesülend ¹⁾). Noha továbbá e tudositást némelyek védik, mások pedig kétségbe veszik azon oknál fogva, hogy szerzője a ténytől igen távol esik, s sz. Bonaventura és Salphan Péter, kik sz. Ferenczcel egy korban éltek, mást nem emlitenek, mint hogy a pápa búcsut szolgáltatott ki, annyi mindazáltal bizonyos, hogy sz. Ferencz istenfélő s jámbor férfiú lévén, III. Honor. pápánál addig esdeklelt, míg kápolnája részére a portiuncula búcsut megnyerte. Mely üdvös kegyelem e korszakra is átvitelve augusztus 2-án minden hívőknek, kik a búcsúhoz kapcsolt feltételeket bevégezik, kiosztattatik. E búcsu későbbben az egyház feje által a ferencziek minden templomaira terjesztetett ki ²⁾). A búcsu nemeihez tartozik az is, mely egy évre, negyven, vagy harmincz napra adatik, valamint nagyobb vagy kisebb érdekű jó cselekedetekhez csatoltatik. Ez szintén úgy mint a többi töredelmes sz. gyónást, áldozást, s jó cselekedetek gyakorlását feltételezi.

57. §. *A házasság.*

A házasság valamint az előtt, úgy e korszakban is az egyházban szentségnek tartatván, oly szerződés vala, melynél fogva férfiú s nő feloldatlan együttélés társaságába, s annak megfelelő jogaiba egyesültek. Erre nézve az egyház

¹⁾ Barthol. de Pisis de indulgent. portiunculae 1510.

²⁾ Kritische Geschichte des Portiuncula Ablasses von Cyprian dem jüngern 1794. Corn. Stephani diss. hist. Jenae 1782. Tom. 3. part. 3.

szent szelleménél fogva mindig azt követelte, miszerint hivei nyilvános házasságot kössenek, s azért eleinte a szokás hozta magával, később pedig törvényileg rendeltetett, hogy meghatározott mellékes ünnepély, mely egyházi hirdetésnek (banna nuptialia) neveztetett, minden házasságot megelőzze. Ez ünnepélyességet a végett hozta be az egyház, miszerint a házasságot nyilvánossá tétesse, s az alattomos házasságokat (matrimonia clandestina) akadályozhassa, s a netalán fenlétező akadályokat megismerhesse. Továbbá szintén e korszakban kívánta az egyház hiveitől, miszerint csak hasonló hitsorsosaikkal lépjenek házasságra, s így a vegyes házasságokat mint tilosakat kerüljék. Ezt honunk egyháza már az 1309. évi posonyi zsinatban követelte rendelve: Senki sem, ki katolikusként tartatni kíván, merészeljen eretneknek, vagy akár mely más a katholika hittal ellenkezőnek leányát, unokahugát, vagy akár mely vérséges atyafia leányát feleségül adni, mert ily házasság a keresztény hit kárára válik¹⁾. Azonban az egyház ámbár az apostolok, sz. atyák, és zsinatok példáját követve, a vegyes, és az alattomos vagy lopva kötött házasságokat mindig elhárítatni törekednék, mindamellet némelykor oly körülmények állottak be, hol azokat türte, türnie kénytelen volt. Így midőn a zsidó, pogány, vagy eretnek házasok közül egyik a katholika hitre térvén, házasságát vegyessé tette, ilyes valódi, érvényes, és oldatlan házasságot az egyház türte. Így szenvedte az egyház, a vegyes házasságokat oly körülményekben hol azokat akadályoztatni képes nem vala, vagy pedig súlyos okok azokat követelték. Ilyes körülményekben mást nem tehetvén az egyház, a vegyes házasságokat felmentés, és következő feltételek mellett türte: 1) miszerint a katholika házas fél

¹⁾ Concil. Posoniense anni 1309. Can. 8. apud L'Abbé Tom. XV, pag. 1406. Péterfy Concil. Hung. part. I. pag. 142. Cap. VIII. Concilii Poson. 1309. Sub Carolo Rob. celebrati.

maga vallása gyakorlatában a másik fél által ne gátoltassék. 2) miszerint mindakét nemű leendő gyermekek a katholika vallásban neveltessenek. 3) ha remélhető, hogy a nem katholika rész igaz hitre visszatérend. E feltételek alatt, melyeket az egyház az apostolok példája s tettei után követelni tartozik ¹⁾, a vegyes házasságokat türte. A lopva kötött házasságokat is minden alkalommal akadályoztatni törekedett, s minden házasságot az egyház színe előtt köttetni parancsolt ugyan, de a trentói zsinatig összekeltek türte, s érvényeseknek ismerte.

58. §. *Az eskü tekintete.*

Az eskü tekintete Magyarhonban a nemzet kezdetétől fogva divatozván ²⁾, e korszakban is régi becsében maradt, sőt az eskü többféle nemekre ágozott. Ezek közül emlékezetre méltók: 1) azon eskü, mely az oltári szentségei hivatkozással tétetett le. Hogy ilyes eskü honunkban divatozott, nyilvános biznysággal tanusítják honunk évkönyvei, midőn azt emlitik, hogy V. László király 1456. évben Hunyady Lászlónak azon tettét, melynél fogva Cillei Ulrikot a király rokonát Belgrádon agyondöfte, megkegyelmezvén, e kegyelmét az oltári szentségekre letett esküvel megerősítette ³⁾. Hasonlót tettek le egy évvel később Hunyady László anyja Erzsébet s Szilágyi Mihály, midőn szentmiklósi Pongrácz lipői főispánnal kibékülésre léptek ⁴⁾. 2) Említést érdemel azon eskü, mely az Isten, a B. Szűz Mária, s Istennek minden szenteire tétetett

¹⁾ Lásd Enchiridion Juris Eccles. cum singulari ad alien. Confess. attent. edit című munkám II. kötet 155. §. 4-dik kiadás Pest 1855.

²⁾ Anonym. Belae reg. Notar. in Histor. ducum Hung. Cap. 5. apud Schwantner Tom. 1.

³⁾ Turóczy Chronic. part. 4. Cap. 59. Kaprinay Hungar. dipl. part. 1. pag. 117.

⁴⁾ Kaprinay ugyanott 119. lap.

le. Hogy ilyes eskü e korszakban divatban volt, bizonyítják királyaink azon esküi, melyeket megkoronáztatásuk alkalmával tettek le, például Robert Károly ugyan azon minta szerint 1309. évben esküdött ¹⁾, hogy az ország jogait fentartja. I. Ulászló király pedig minden egyház, és országnagyaival együtt 1444. évben Szegeden a sz. Háromság, Atya, Fiu s sz. Lélek Isten, a B. Szüz Mária, az Istennek sz. angyalai, mindenszentei, különösen pedig sz. István s sz. László az ország védszentjeire tett eskü alatt hadat a török ellen határoztak ²⁾. 3) Érdekes azon esküről szólni, melyet e korszakban a szent ereklyékre tenni szoktak. Ez eskü melyet már sz. Ágoston ³⁾, nagy Gergely pápa ⁴⁾ toursi sz. Gergely ⁵⁾ helyeselték, s Frankhonban divatozott ⁶⁾, honunkba is behozatott, s mind a régiebb korban, mind e korszakban gyakorlatban volt. Zsigmond király többször az Isten, a B. Sz. Máriára s Üdvözítőnk sz. keresztjelére esküdött ⁷⁾. 4) Emlékezetre méltó a kívánsat-eskü, mely nagy Lajos király alatt divatozott, s ilyen szavakkal szerkesztve volt: „Isten téged ugy segélyen, szüz Mária meletted te végnapodon sz. Fiának előtte „ugy támadjon. Istennek minden szenti te érted ugy imádkozzanak, Isten teste te végnapodon méltán neked ugy „méltostassék, szörnyü halállal hogy ne vesz el. Föld tete „medet ugy fogadja halva, harmad napon hogy ki ne vesse. „Isten színét te végnapodon hogy láthassad. Örökpokolban „ugy ne temetessél, és magul magod hogy ne szakadjon sat.⁸⁾ Hasonló ehhez azon eskü, melyet Hunyady János az 1446. évi gyűlésben az ország rendei előtt letett ⁹⁾.

¹⁾ Koller Histor. Episcop. Quinque Eccles. Tom. 2. pag. 295.

²⁾ Pray Annal. regni Hung. part. 3. pag. 24.

³⁾ S. August. Epist. 78.

⁴⁾ Homil. 32. in Evangel.

⁵⁾ Libr. 1. de Gloria M. M.

⁶⁾ Capitular. Carol. M. lib. 6. Cap. 209.

⁷⁾ Sigism. decret. 6. art. 1.

⁸⁾ Post decret. Ludovic. M. in Corp. Jur. Hung.

⁹⁾ Ugyanott az 1446. évi czikkek előtt.

59. §. *Uj ünnepek alapitltsa.*

E korszakban a boldogságos Szüz meglátogatása ünnepe alapittatott. Azt sz. Bonaventura' eleve némely sz. ferenczi kolostorokba hozta be, mit látván a világi papság némelyek azt szintén megülték, míg VI. Orbán pápa az ünnepet 1389-ik évben az egész egyházra terjesztvén, minden keresztény tartományokban megülteté. VIII. Bonifác pápa pedig amannak utóda ez ünnepet megerősítvén, arra búcsut is engedett, melyet a baseli zsinat megerősített¹⁾. A boldogságos Szüz tiszteletét nem keveset nevelik azon egyházak, s búcsu helyek, melyeken a hivek különös lelki vigasszal, bűneiket meggyónván, s az oltári szentségben részesülvén, a hivek által minden éven át néha többször látogattnak meg. Ilyes hely s egyház létezik nálunk Radnán Arad megyében, mely a sz. ferencziek birtokában lévén, szép kolostorral s roppant egyházzal ellátva, minden évben 100-ezernél több hiveket fogad el. Ilyes hely s egyház létezik Sasvárott Nyitra megyében, hova szintén évenként 100 ezer hiveknél nagyobb szám jelenvén meg, imáját elvégzi, s a bűnbánat s oltári szentségben részesülve, lelki vigasszal tér vissza lakába¹⁾. E búcsuhelyekről, valamint többekről a következő korszakbtt többet szólándunk. Mária Zellről pedig már a 25. §. szólottunk.

60. §. *Birtokos szerzetesek. A sz. benedekiek.*

Ámbár e korszak országlati pártoskodásai, s a nyugati egyház nagy szakadása a szerzetes rendekre erősen hatván,

¹⁾ Bzovi Annal. ad an. 1389. Nr. 2.

²⁾ Jordánszky Magyarországban s ahhoz tartozó részekben levő boldogs. szüz Mária kegyelem képei rövid leírása Posonyban 1836. Fényes Elek Magyarország s a hozzá kapcsolt tartomány mostani állapota statistik. s geograph. tekintetben 2-dik kötet 279. lap.

s azokat szende elmélkedésekben háborgatván, szabad életre is vezethette volna, mindamellett tulajdon előjárói s honunk püspökei oly szorgalmasan örködének a szerzetesek felett, hogy őket e nehéz korban is az illendőség korlátai közt megtartották. Hogy pedig azoknak hosszas elősoroztatásával olvasóimat el ne fárasztassam, azokról röviden értekezni szándokom annál inkább, minthogy az első korszakban alapított szerzetesek mindnyájan ebben is fenmaradtak, elmélkedés, földművelés, s hitlejlesztéssel a közjót előmozdítva. Ilyenek voltak a sz. benedekiek, kik felett a megyés püspökök felügyelésén kívül a pannonthalmi apát, mint a többi apátságok rendes főnöke örködött annyira, hogy beleegyezése nélkül még birtoki szerződésekre sem léphettek ¹⁾. S valóban a sz. benedekiek ilyes felügyelés mellett egész honunkban oly példás életet viseltek, hogy minden munkásságukat a közjó s az erkölcsösség előmozdítására irányozták, s többen közülök püspökségekre alkalmaztattak ²⁾. A tudományokat kedvelvén, az akkor erősen divatozó iskolásdiak szelleme által felbuzdítva mindazt, mi a tudományokra vonatkozott, dicséretesen mivelték, s koruk tudósait mind erkölcs, mind tudományra nézve felülmulván, s eredeti szerkezetök mellett megmaradván, régi becsöket is fentartották, mert másképp nem szaporodniok, hanem csökkenniök kellendett. Azonban minthogy egy szent benedeki apátság alapítására nagy térségű birtok, s számos költségek kívántatnának, a Magyarhonban divatozó akkori szellem pedig azt hozná magával, hogy az ájtatosság s a jámborsághoz takarékoságot csatolna, inkább kéregető szerzetesek, kik kevesebbel megérnek, alapítottak. A nélkül is emezeket a szorgalmas s bőséggel megáldott földmives gazdák segítették, kik szintén annyi lelki vigaszt

¹⁾ Wagner *analecta Scepus. part. 1. pag. 325.*

²⁾ Fessler *Gesch. Ungarns IV. B. Seite. 1049.*

nyertek, akár kéregető szerzetesek kolostora, akár benedekiek apátsága alapított. Ez vala oka, hogy e korszakban a sz. benedekiek számára sok új apátság nem keletkezett. Azonban nem mondhatni, hogy e korszak rólok egészen megfeledezett, mert 1) a boldogságos Szűz stohlai apátság, mely Poprád folyó bal partján fekszik, e kornak köszöni eredetét. Annak alapítói 1313-dik évben Györgyhegyi gróf s a szionfalvi lelkész valának. Ez apátságot Tamás esztergomi érsek, ki az oklevélben előjárójának neveztetik, s ki alá a Garam völgyében fekvő sz. benedekiek apátsága rendeltetett*) megerősítette¹⁾; Görgei Miklós s György grófok pedig Mátyásfalunak felével azt megajándékozták²⁾. 2) Hunfalu mellett, hol Tetricus s Macrinus romai vezérek 441-ik évben a hunnokkal összeütköztek, s a csata térén mind Macrinus, mind a hunnok részéről sok ezer bajnok vérzett el, szintén látszatnak nyomai egy hajdani benedeki apátságnak. 3) Drávetz szomszédságában szintén Poprád tulsó partján fenállanak most is egy hajdani apátság omladéakai, melyet e korszakban a szent benedekiek birtak, s mely ugyan akkor alapított.

*) Ha Tamás esztergomi érsek oklevelének szavait fontolóra vesszük, világos, hogy a szent benedekiek szerzete 1313-ik évben midőn az oklevél kiadatott, az esztergomi érsek törvényhatósága alá már rendelve vala. Mert az oklevélben az érsek magát „Superior illius ordinis“ nevezi, s e szavakkal is bizonyítja ugyan azt „Sicut ceteros aliorum conventualium ejusdem ordinis gubernamus, et conservamus³⁾“. Miből világossá tétetik, hogy a sz. benedekiek rendje akkor is az esztergomi érsek hatósága alá tartozott. E tárgyra nézve lásd e című munkánkat: *Erchiridion Juris Ecclesi. editio 3. locuplet. Posonii 1848. Tom. I. pag. 245—254. §. 270. s Pestini 1855. edit. 4. Tom. I. §. 254. pag. 259—268.*

¹⁾ Wagner *Analecta Scepus. part. 1. pag. 401.*

²⁾ Ugyanott 409. lap.

³⁾ Wagner *Analect. Scepus. part. 1. pag. 401.*

61. §. *A Cisztercziek.*

E szerzet azon viharok közt, melyek a hazát e korszak elején beboriták, Robert Károly pártját követte, s őt békuti Veszprém megyében fekvő apátságába hosszabb ideig szállással fogadván, megvendégelte ¹⁾, bölcsen átlátván, hogy Károly nem sokára minden vetéltársait meggyőzendő a kormányt megragadja. Ez bételjesedvén a cisztercziek szerzete Károly király előtt igen nagy becsben tartatott, s fia Lajos is, ki a tudományos elvonultságot maga is kedvelte, a szerzetet szintén kitüntette. Mert ajtatosságát s Isten iránti hálás érzelmeit a külföldön is bebizonyítani akarván, s Achen (Aix la Chapelle) nevű jelenleg Poroszország városában a roppant s belsőleg fekete márványból készített oltárokkal, s remek padlattal ékesített főegyházhoz, a boldogságos Szűz tiszteletére kápolnát építtetvén, e munka végbevételét azon szerzetnek két apátjára bízta ²⁾ *). A csavnikai czisztercziek apátságát s jobbágyságait felmenté a világi hatóság alól, őket egyedül tulajdon apátjuk hatósága alá rendelve ³⁾. Gyarapodott pedig a cisztercziek szerzete e korszakban a szent Háromság siklósi apátsággal, melyet hajdan siklósi Miklós gróf Baranya megyében szép szőlő halmok közt alapítván, azt benedekiek tulajdonává tette, de utóda Péter azt ciszterczieknek szánván, tizenkét társat az ambriai sz. keresztii kolostorból oda hivatott, s őket apátjukkal együtt oda telepítette ⁴⁾. E szerzet ámbár életét magán elmélkedésnek szentelné, mindamellett magát munkássága által is kitüntette, s a pápák a szerzet tagjait részint biráknak választák,

¹⁾ Hanthaler Fasti Campililiens. Tom. II. part. 1. pag. 84.

²⁾ Joan. Küküllew apud Turóczi Chronic. part. III. Cap. 45. Heimb. Notitia abbatiae ad S. Gothard pag. 26. et 154.

³⁾ Wagner Analect, Scepusii part. 1. pag. 411.

⁴⁾ Heimb. Notitia abbatiae S. Gothardi pag. 166.

midőn némi perek püspökök s szerzetesek, vagy emezek s társaik közt eldöntendők valának **), részint küldöttségekkel megbízák, midőn fejedelmek az apostoli székhöz némi ügyekben folyamodtak. Továbbá magukat a közjó szolgáltatára szentelték, midőn az ország, megyék s családok oklevelei felett mint hiteles helyek örködtek, s hivatalos működésekben, melyek illetén helyeken már akkor történtek, mint jegyzők vagy tanúk felléptek, vagy pedig tulajdon javaikat világi vagy egyházi megtámadók ellen erőlyesen védelmezték.

*) E kápolnát nagy Lajos király, akarván a külföldöt is ajtatósága által vigasztalni az Isten s szenteinek tiszteletére emelteté. A roppant egyházat s annak egész Európában elhíresztelt ereklyéit, úgy mint Üdvözítőnk övét bőrből, nagy Konstantin császár pecsétjével megerősítve, a boldogságos Szűz övét fonalból, egy szemet szent Péter bilnicseiből, nagy Károly császár kaponyáját, s annak koporsóját sat. személyesen láttam s tiszteltem. Az ahhoz csatolt s úgy nevezett magyar kápolna jobb felén ilyes felírást olvastam: *Hanc Capellam dotavit, et ornamentis pretiosis ditavit Ludovicus rex Hungariae ipsamque aedificari procuravit, et consecrari in honorem B. M. V. sanctaeque Annae, S. Stephani regis Hungariae, S. Emerici filii ejus et ducis Slavoniae, S. Ladislai regis Hungariae, S. Henrici imperatoris Romanorum, S. Cunegundae uxoris et viduae, et ceterorum s. regum Hungariae anno Domini MCCCLXXIV. IV. Augusti. Annak balfelén pedig ezt olvashatni: Capellam hanc Ludovici regis Hungariae aere amplo erectam, a ruina, cui proximam cum dolore viderat Carolus S. R. imperii princeps Batthyányi, tunc Croatiae prorex, Belgii vicaria potestate gubernator, caesarei et confoederatorum exercitus dux ita vindicavit, ut tum caesarearum Majestatum munificentia, tum ejusdem principis, tum pontificum, optimatum, militumque Hungariae liberalitate restituta, comite ab Eltz Moguntinae Ecclesiae praeposito, Pécsvaradiense abbate ad visitationem regis legato, Deo consecrata fuit anno Domini 1767. Magában a kápolnában pedig a következő szentek szobrai latin aláírással az oltár körül fel vannak állítva: S. Stephanus, S. Ladislaus, S. Emericus, S. Adalbertus episcopus. Az egész a hivekben, különösen pedig Magyarban lelki vigaszt s épülést gerjeszt. Lásd a 25. §. *) alatt.*

**) Ilyes választott bíráknak nevezettek 1328. évben XXII. János pápa által Vilmos a csavnikai ciszterciek apátja, s a szepesi prépost azon perben, melyet az egri megye lelkészei püspökök ellen indítottak ¹⁾. Igy XI. Gergely pápa által azon perben, melyet Bá-

¹⁾ Wagner *Analecta Scepus*. part. 1. pag. 406.

lint pécsi püspök birtoka erőszakos megtámadói ellen indított, az esztergomi érsek s veszprémi püspök mellett a czikádori ciszterciek apátja szintén bírónak neveztetett¹⁾).

62. §. A Sz. Páliak.

A szent páliak szerzete honunkban jelen korszakban is magát buzgósága, ipara, tudománya, s erkölcsössége által oly annyira kitüntette, hogy királyaink s egyházi főnökeink azt számos birtokkal s kedvezésekkel megajándékozták. A szerzet az által növekedvén nagy testületté vált, különösen pedig nagy Lajos király bőkezűsége által felsegitve²⁾. A király, ki annak körében legszívesben ájtatoskodott, számukra két kolostort (eremitorium) alapított. Az első Visegrád udvari lakása mellett Nosztra bájos vidékében állítá fel. Ezt vele született nagylelkűségénél fogva annyi birtokkal ellátta, hogy a társaság előjárója (prior) maga példás megelégedettséggel a királyt adománya mérsékelésére felszólította, ne bőkezűsége által a szerzet valahogy régi egyszerűségétől elszokjék³⁾. A másodikat Mariavölgyén alapította Posony megyében. Miután e hely egy századnál régibb időktől fogva isteni kegyelem s vallási vigasz forrásául szolgált volna, néhány sz. páli szerzetes oda költözvén, az isteni szolgálatot, s a többi lelki működéseket a búcsusok számára végzik. Ez addig tartott, míg nagy Lajos király a mariavölgyi kolostort fejedelmi költség s fénnel életbe léptetvén, azt a szerzet központjává átalakította⁴⁾. Ez idő óta minden boldogságos Szűz ünnepére számos béna, vak, s beteg, vagy pedig más ájtatos emberek Mariavölgybe összesereglenek, hol mind-

¹⁾ Koller Episcopat. Quinque-Eccles. Tom. II. pag. 182.

²⁾ Literae Joan. XXII. Pont. apud Koller Histor. Episcopat. Quinque-Eccles. Tom. 2. pag. 343. et Tom. 3. pag. 105.

³⁾ Küküllew ugyanottan. Cap. 43.

⁴⁾ Fragment. panis Corvi, seu Reliquiae Annal. Ordinis FF. eremitar. S. Pauli prim. erem. vol. I. pag. 156. et seq.

nyáján lelki s testi vigasztalást nyerének. A király példáját több ország nagyai követvén, e korszakban még tizenhét gazdagon ellátott kolostort alapítottak*). Az utolsót Lőrincz a szerzetnek negyedik főelnöke (Generalis Prior ordinis) a budai hegyen a nevérol nevezettet alapította, mely nagy hirre kapott, mert a király közbejárása által némi kiváltságokkal is disszittetett fel. 1381-ben sz. Pál első remetének teste, melyet Komnen Manuel görög császár Aegyptusból kapott, Konstantinápolban mint sz. ereklye tétetett ki. Ezt a velen-
czeiek későbbben magukhoz átvitették. Ezektol nagy Lajos király azt békekötés feltételeül megnyerte s Bálint pécsi, s Horváthy Pál zágrábi püspökök által hazánkba hozatván a budai sz. lőrinczi kolostorba Demeter bibornok s esztergomi érsek által nagy ünnepélyességgel tétetett le. A szent tetem itten számos évig tiszteletben tartatott, míg a mohácsi csata veszedelme miatt, a trencsényi várba átvitelnék. A sz. tetemnek azonban itt sem lehetett nyugalma, mert a vár 1528-ban az ellenség ostromlása alá kerülván, s egy löpor-
tár meggyuladván a sz. ereklyét is elemészté.

*) A többi kolostorok nevei, melyek e korban alapítottak a következők: 1) keresztelő sz. Jánosé Veresmarton Ugocsában, melyet Chobanka család, 2) Üdvözítőnké, melyet Drugeth család, 3) szent László s Zsigmondé Kisbáton, melyet Zombory Miklós, 4) a földi kolostor, melyet ugyan annak özvegye, 5) sz. Péteré Sümeg szomszédságában, melyet Kanizsa család, 6) sz. Illonáé csáktornya tájékán, melyet István erdélyi vajda, 7) sz. Mária Szűzé, melyet Enyere család hasonló helyen, 8) sz. Mária Szűzé Gombaszegen, melyet pelsőczy Bebek, 9) monyorékeréki, melyet Ellerbach család, 10) a Sajó-laádi, melyet Csudár Péter, 11) a sztreczai Tótországbán, melyet Besenyei János, 12) sz. Jeromosé Varasd tájékán, melyet Fűgi család, 13) szent Benedeké, melyet Salamon gróf, 14) az eszéki, 15) a csátkai melyeket Konth Miklós nádor, 16) a pathaloni, melyet mindszenti Chibák, 17) Mária Szűzé Czenstochova hegyén Lengyelországban, melyet Ulászló nádor s opeli herczeg alapítottak. Ez utolsónak képét hagyomány szerint szent Lukács evangalista festette.

63. §. *Kéregető szerzetek. A ferencziek.*

Többet hatának az emberek kedélye s szellemére e korszakban a kéregető szerzetek, melyek szent Ferencz s szent Domokos szigorú szabályai alatt neveltetve, az önmegtagadás megelégedés s lelki nyugováshoz szoktatva, s a parisi s bolognai egyetemekben minden akkori tudományokba beavattattak. Kevesebb szükségéik lévén, nem jutának azon szomorú helyzetbe, hogy több oldalú pereket kezdeniök kellendett, s ilyes körülmények gyarapodásuknak nagyon kedveztek. S valóban szaporodtak is, különösen pedig sz. Ferencz társulata, Így Lippán a Maros bal partján Temes megyében egy új kolostor keletkezett számukra. Ezt Robert Károly király, miután XXII. János pápa a toulousi püspököt Lajost, a király rokonát, a szentek közé sorozta, szent rokona tiszteletére életbe léptette¹⁾. Erzsébet özvegy királyné sz. Ferencz szerzetét Arad, Szatmár-Németi, Szászváros, Verőcze s Beregszászra áttölteté. András erdélyi püspök a kolosmonostori benedekieket arra birta, hogy felesleges tökéik egy részét sz. Ferencz szerzete alapítására átengednék, miből ő a női kolostort s egyházat Erdélyben felállíttatta. A püspökök e szerzetet a hivek igazgatása segítségére czélszerűen alkalmaztathatónak a világi pártfogók pedig általuk mind szerény s jámbor istentisztelők által az Isten kegyelmét s irgalmát könnyebben elérhetőnek vélték. Ez vala oka, hogy honunk akkori legfényeseb családjai mellettök buzgólkodván, szintén új zárdákat építtetének részökre, például Perényi Miklós szepesi gróf a sz. kereszti kolostort Sáros megyében, a Berényiek családja a kassait, a Cherödyek pedig a pécsi kolostort állították fel²⁾.

E buzgó szerzet jelen korszakban igen növekedvén, nagy szolgálatot tőn az egyháznak. Buzgóságának azonban némi akadályokat

¹⁾ Turóczi Chronic. part. II. Cap. 93.

²⁾ Szentiványi miscellanea decad. 3. part. 1. Catal. 82. 84.

okozott az iskoládiság, mely a kor szelleméhez képest abban is fogamzott. Miután IX. Gergely pápa sz. Ferenczet a társulat szerzőjét, ki teljes szegénységet s szükölködést társainak meghagyott 1228. évben a szentek közé sorozá, Elias a szerzet kormányzója annak tiszteletére Assisi mellett roppant templomot emeltetett. A szerzet tagjai a vállalatot első szempillanatban szent szerzőjük dicsőíttetését egyedül tekintve helyeslék ugyan, de később nagy s hosszas vitákba keveredtek. Mert Elias kormányzó vállalata általegyszersmind arra vélvén feljogosítva magát, hogy sz. céljók előmozdítására a szerzet némi vagyont s pénzt is birhat, a szerzetnek minden temploma körül s belül temető helyeket és sírboltokat állíttatott fel, hol a hivek mérsékelt díj mellett eltakaríttattak, perseleket készíttetett, s az ily módon begyűlt pénzeket a szerzet szükségeire, templomok fentartására, diszöltönyök beszerzésére, s szent célok elérésére fordította. Minthogy pedig e tények sz. Ferencz szabályával, mely teljes szegénységet s szükölködést követel, ellenkezni látszatnának; a szerzetnek szigorubb tagjai Elias kormányzó tettei ellen panaszokat emelve, a perseleket tüzre ítélték, s a pénzt kivetették. Elias kormányzónak azonban védői s barátjai lévén, a szerzetben olyas véleményi meghasonlás és vitatkozás keletkezett, hogy azt az egyház feje, többféle tanácskozások s gyülekezetek mellett sem dönthette el máskép, mint két felekezeteket helyeselve, tudnillik a szigorubbak (observantium) felekezetét, mely teljes szegénységet követett, s a mérsékelték (Conventualium) felekezetét, mely némi közös vagyont a társasság szükségeire birhat. E hosszas vita tárgyát s folyamát elősorozza Wadding Annal. Ord. S. Francisci Tom. VIII. pag. 209—336.

64. §. *A Domokosiak.*

Szent Domokos szerzete, mely már a mult korszakban annyira szaporodott, hogy két tartományra oszlanék, e korszakban tovább terjeszkedett, úgy, hogy egyedül honunkban 35 zárdát számlálna ¹⁾). E szerzet szintén úgy mint a ferencziek igen tevékeny életet viselt mindenütt, a hol segítség szükséges volt, azt készen a hivek igazgatásában s más működésekben nyújtotta, a tudományokat meleg pártfogással elősegítette s magát és azokat mivelvén, a népnevelés, s oktatásnak legbuzgóbb eszközlője s végrehajtója volt. Azon-

¹⁾ S. Antonin. Histor. tit. 23. Cap. 13. §. 1. 2.

ban a domokosiak is a kor szelleméhez képest az iskolásdiak elménczkedéseitől elsodortatva, több felekezetekre oszlottak; némelyek a szigorú szegénységet, mások pedig a közös vagyon birhatását védék, ámbár közöttök a többség azon vélemény mellett vivott, hogy a szerzet, mint testület közös javakat birhat. A domokosiak e korszakban is nem csak mint buzgó hitlejlesztők, s az egyházi nyomozás tagjai, hanem egyszersmind nyilvános tanítókul Európának leghíreseb egyetemeiben magokat tüntették ki.

65. §. *Karmeliták. Szerviták.*

A karmeliták eredete az első korszakból ismerve lévén, itten egyedül azt említjük, hogy ámbár azok is a többiek példája után némi vitákba bocsátkoztak, s mind a szent ferencziek mind a domokosiakkal skapularéjok eredete felett a kor szelleméhez képest szó s tollharczokba ereszkedtek, mindamellett e viták közepette is soha sem feledkeztek meg azon tisztjokról, mely őket mint szerzeteseket kötelezte, s ennél fogva életüket ájtatos elmélkedések, imádság, böjt, munkásság különösen pedig hivek igazgatásához járulással buzgón tölték. A szerzetet még a múlt korszakban Győr városa elfogadta. Ugyan azt e korszakban Buda s Pécs városai tették, hol megtelepedvén a szerzet, s üdvös szolgálatot az egyház s hazának tevén, magát mindenki által kedveltette¹⁾. Mi a szervitákat érdekli, ezek szintén ugymint a többi szerzetesek e korszakban is hivatásuknak megfelelni törekedvén, azon városokban, hol léteztek, minden buzgósággal a hivek igazgatásában, szent szónoklat, gyóntató székbén, s a betegek vigasztalásában működvén, a közjót s az erkölcsösséget elősegíteni, különösen pedig a boldogságos Szűz tiszteletét öregbíteni siettek.

¹⁾ Gregorii IX. Pontif. bulla apud Koller Historia Episcopatus Quinque-Eccles. Tom. 3. pag. 131.

66. §. *Kartúsiak.*

A kartúziak rendje, mely honunkban már a mult kor-szakban működött, ebben is szorgalmát, erkölcsösségét, s tevékenységét bebizonyítván, tovább terjedett. Különösen pedig akkor, miután Károly király azt az elhíresztelt menedék szirt (lapis refugii) körül fekvő birtokkal ellátta volna. (I. korsz. 81. §.). Mert annak példáját mások is követve azt malmok, tized, s erdőkkel megajándékozták. Azonban a szerzet nem csak birtokban, hanem különösen szellemi tökélyben is növekedett, kivált miután kitűnő családoktól származott egyének hozzájuk csatlakoztak. Ilyen vala Bogomér gróf fia Liptói Dénes, ki a szerzetbe lépni akarván, annak kísérleteire magát elhatározta. Egy év lefolyta alatt a szerzetnek minden feltételein keresztül menvén, s testvéreivel osztozván, maga részét, mely egy egész helységből állott, a szerzetnek ajánlotta, minthogy pedig e birtokhoz Kakass nevű pártfogó még egy falut csatolt, a szerzet oly állapotra jutott, hogy minden szükségeit fedezhetvén, annak későbbi előjárói további birtok megszerzéséről nem is gondoskodtak ¹⁾. Sőt a rend annyira terjedett, hogy Dunajeczen már a második kolostor is felállíttatott. Ennek szerzője az említett Kakass nevű pártfogó vala, ki arra Lechnicz nevezetű helységet minden földet, s egyéb előjogaival arra szentelte. A király az adományt megerősítette, s Drugeth Vilmos nádor azt 1337. évben még Ófalu nevű nagy birtokkal szaporította ¹⁾. A harmadik kolostort pedig nagy Lajos király Lewelden a bakonyi erdőben alapította ²⁾. Itten szintén több szerzetet telepítvén a király oda törekedett, miszerint

¹⁾ Anonym. Carthusiani Fundatio Lapidis refugii.

²⁾ Wagner *Analecta Scepusii* part. I. pag. 403. part. II. pag. 174—181.

³⁾ Küküllew apud Turoczi chronic. part. 3. Cap. 44.

működésök által a vallásosság s a katholika hit terjesztessék, a hivek pedig lelki vigaszt nyerhessenek. Mi teljesebben menván, a kartuziak szerzete tekintetben növekedett.

67. §. *Lovagrendek.*

Ámbár a lovagrendek e korszakban nálunk hivatalaikban igen dicséretesen járnának el, mindamellett a templomosok nagy ellenségekre találván, s a külhonban a fejedelmek által eltörültetvén (I. korsz. 85. §.) szintén nálunk is megszüntettek a nélkül, hogy nagy Lajos király ellenök némi vizsgálatokat tétetett volna, el lévén már törve fejök felett a pálcza, s a külföld ítélete oly annyira elfogadva, hogy érdemesnek sem tarták további nyomozásokat tétetni. Birtokuk V. Kelemen pápa Ad providam kezdetű bullájához képest részint más szerzetesekre, részint sz. János lovagrendjére jutottak. Így megszünvén nálunk a templomosok rendje, a jerusalemi sz. János lovagrendje annál nagyobbban működött. Ezek Vrana várát Dalmatiában a templomosok főhelyét kapván meg, az ottani testület főnökének Fra - Morialét választották. Azonban e választott főnök hivatalának roszul felelvén meg, letétetett. Később Csanády esztergomi érsekre bízott, miszerint a templomosok volt többi birtokát más szerzetesek közt osztogassa, ki ennek következtében a szent ferenczieket Telegdi-Mező nevű birtokkal megajándékozta. Sőt később sz. János lovagrendje is az esztergomi érsek hatósága alá rendeltetett¹⁾. S valóban igen czélirányos volt, hogy az ilyes szerzetes testületek egyházi főnökök felügyelése alá vetettek, mert nem ritkán egy két rakoncátlan egyénnek tettei, melyek elegendő felvigyázat hiánya miatt, némelykor büntetlenül maradtak, az egész testületeknek tulajdonitva, oly

¹⁾ Ungr. Magaz. a. O. S. 495. Pray Specim. Hierar. Eccles. Hungar. part. 1. pag. 145.

homályt vetettek más szerzetre, hogy azt egészen véstelennek tartották akkor is, midőn csak egy vagy más egyén hibázott. Ezt nyilván tanusítá a templomosok sorsa. Azért igen helyesen tette XII. Benedek pápa, hogy az egész katolika világba körleveleket küldvén, a püspököket a szerzetesek szigorúbb felügyelésére felszólította. Mi egyébiránt a jeruzsalemi sz. János lovagrendjét illeti, ez e korszakban is üdvösen működött. A már más helyütt említett kolostorokon (manseria) kívül a szerzet még a következőket birta: 1) a csorgoit Somogy megyében, ezt szintén a templomosok rendje megszűnése után kapta, 2) a szent keresztit Esztergom megyében, 3) a kelemföldit mely sz. Erzsébet, s Kreenfeld nevét is viselte. Annak helyét ámbár nehéz meghatározni, mindamellett az írók azt legvalószínűbbnek tartják, hogy sz. Gellért hegye tövében létezett ¹⁾, 4) az ujudvari kolostort Csáktornya mellett, melynek előjárója 1358. évben az egész testület főnökének választatott, 5) a budai két kolostort, melyek egyike sz. Háromság, a másik sz. Lélek czime alatt ismeretes volt. Mindakettőnek egyszersmind kórháza vala. Amaz idővel prépostság (felhévizi) s káptalanná változott, 6) a sopronyt, mely keresztelő sz. János czimét viselte, annak volt kolostora s temploma későbbben a jezsuitáknak adatván, máig létezik. A rendnek volt többi kolostorait elősorozza tudós Fuxhofer ²⁾. Mi elvégre a német leventéket illeti, ezek e korszakban is ugyanott létezvén honunkban, hol annak előtte, tudnillik Marmarosban, s ottan több várakat alapítván, például a sz. keresztit, husztit, testületőket szaporították, s erősítették. Azonban Borza várát az idő viszonyai által ottan elvesztvén, honunkban létezni megszűntek, kik egyébiránt hajdan a határos ellenséges népek ellen országunknak igen jó szolgálatot tettek. Fuxhofer *Monasteriolog.* Tom. II. pag. 210. s a köv. lap.

¹⁾ Fuxhofer *Monasteriol.* Tom. II. pag. 204.

²⁾ Fuxhofer ugyanott 210. lap.

68. §. Székesegyházi, s szabályzott kanonokok.

Már az első korszakból tűnven ki, hogy a kanonokok intézete két részre oszlott, tudnillik a székes és társasegyházi, s a szabályzott kanonokéra. Amazok ez időben is megyés püspökök vezérlete alatt a székes és társas egyházokban az Istennek hiven szolgáltak, annak szent igéit hirdették, s a hivek igazgatását vagy magok viselték, vagy annak segédkezet nyújtottak. Továbbá a megyés püspökök tanácsát képezvén, őt minden kormányzási, s bírálási ügyekben hatósan támogatták. Mi pedig a szabályzott kanonokokat illeti, különösen pedig a prémontréieket, ezek e korszakban is discséretesen működtek az egyház szolgálatában, ámbár nem tagadhatni, hogy régi prépostságaik némelyikei sok viszonyokon keresztül mentek. Ilyen volt 1) a bozóki prépostság, mely noha erős falakkal körülvéve, várkint minden ellenséggel szembe szállhatott, mindamellet 1338. évben Leukus Lőrincz azon vidéki birtokos által megtámadtatván, s prépostja megsebesítettén, maga a prépostság is tetemes károkat szenvedett. Azonban 2) a csornai prépostság annál jobban emelkedett, midőn azt 1373. évben István zágrábi püspök számos birtokkal, Fraknó Vilmos gróf Hevei nevű falu s tágos földekkel 1440. évben megajándékozta. A csornai prépostsághoz még számos más javak tartoztak ¹⁾. 3) A jászói prépostságot is, melynek részét Robert Károly király elfoglalván, s Szonolnok városához csatolván, nagy Lajos király amannak fia kármentesítette avval, hogy minden az elidegenített részekből kiásandó érczet tulajdonukká tette, sőt a jászói lakókat kiváltságokkal, a várost pedig vásárijoggal felruházta. 4) A leleszi prépostság e korszakban szintén nem kis viszontagságokat a Palócziak családjától szenvedett. Mert 1403. évben meghalván Palóczi Domokos leleszi prépost,

¹⁾ Fuxhofer Monasteriol. Tom. II. pag. 11.

annak rokonai Mátyás és Imre, még mielőtt a megholt teteme eltakarítottatott volna, felfegyverkezve többek társaságában a prépostságba rohantak s nyolcz ezer aranyot az egyház pénztárából elragadtak; a prépostság több tagjait, kik az egyház vagyonát a rablók ellen védék, részint megsebesítették, vagy kegyetlen verésekkel megillették, részint lenyakasztották. Ilyes üldözések s megtámadások által a prépostság több egyéneitől s helyseégeitől megfosztatván, ez egész korszakban békét s nyugalmat el nem érhetett, míg a következőben jobb szerencsére viradott. 5) A nagyvárad hegyfoki, vagyis sz. István vértanu prépostsága. Ennek Sylvester nevű prépostja alatt a várad püspök s káptalan a prépostság jogait s birtokát 1410. évben kérdésbe vonván, azokat per alá vonták, s ámbár a per az egyház feje által részökre dőlt el, mindamellett későbbben ismét megújittatván a prépostság javai Bálint várad püspök közbejárásánál fogva II. Ulászló király által 1494. évben a kartuziaknak adattak át. Mi 6) a sz. koporsóról nevezett kanonokokat illeti, azok e korszakban szintén működvn, még több helyekre terjedtek. Így átköltöztek I. Leibicz nevű szepesi kiváltságos városba, hol részökre kolostor s egyház építettet. Ez azonban a husziták által eldöntetvn, s idővel ismét felépítettvn rendes lelkiésszéggé változtatott. II. Hunnfaluba szintén Szepesben, mely nevét azon csatának köszöni, mely a hunok s romaiak közt 441. évben történt. A többi prépostságokat ¹⁾ idő rövidsége miatt elő nem sorozhatandóknak tartom. 7) Mi a karinges kanonokokat érdekli, ezek valamint az első korszakban (86. §.) ugy ebben is szerencsés sikerrel működvn, s tovább terjedvn, több prépostságokkal szaporodtak. Így keletkezett részökre a develéki prépostság, mely hajdan a budai vár mellett létezett; így alapított a sz. Miklós fejevári prépostság, melynek Domokos nevű pré-

¹⁾ Fuxhofer Monasteriol. Tom. II. pag. 264.

postja 1467-dik évben a pannonhegyi apátságot is kormányozta. A többi prépostságokat Fuxhofer Monasteriologia című munkája II. köt. 270—277. lap. elősorozza.

69. §. A királyi prépostságok s apátságok.

Honunk évkönyvei bizonyítják, hogy ámbár a prépostság s apátságok nagy részét honunkban fejedelmeink alapították, mindamellett egyházi s világi jótévők is nagyszámmal találkoztak, kik olyatén intézeteket magok költségén állittának fel. Amazokat királyi prépostság s apátságok neve alatt királyaink még akkor is adományozták, midőn a többieket magok a testületek szabályos választás (electio canonica) által betölték, vagy pedig a pápák fentartási joguknál fogva kiszolgáltatták. Királyaink azonban e prépostság s apátságok adományzását mindig pápai megerősítés mellett végbe vitték ¹⁾. Hogy továbbá e jogot gyakorolták királyaink e korszakban tanusítja nagy Lajos király 1347-dik évben az ország biráihoz jelen kiadatott levele: Tudjátok, hogy a sz. gothárdi apát s kolostor minden birtoka s jobbágyaival együtt a király vétsége s pártfogása alatt lévén, egyedül az ország bírása, vagy a király által megbízott bírótól íteltethetik ²⁾. E királyi prépostságok s apátságoknak még azon joga is volt, hogy püspöki diszöltönnyel tarthaták az isteni szolgálatot. Annak következtében azon prépostok s apátok, kiket királyaink alapítának, s vagy mindjárt alapíttatásuk alkalmával, vagy későbbben e joggal megajándékoztattak, azt e korszakban is fentartották, s gyakorolták. Ilyenek a pannonhalmi, zalai, bakonybéli, sz. benedeki Garam mellett, s más apátságok, a fejevári s más prépostságok birtokosai. Minthogy pedig e prépostok s apátok a

¹⁾ Katona Histor. Crit. reg. Hungar. Tom. 4. pag. 632.

²⁾ Theoph. Heimb. notit. Histor. de ortu et progress. abbat. S. Ord. Cisterc. B. M. V. de Gothard dictae pag. 46.

megyés püspökök hatóságától kivontatnának, s a püspökök azt neheztelék annál inkább, mivel ilyes kiváltságok szent László s Kálmán király rendeletével homlokegyenest ellenkeznek ¹⁾, s a régi zsinatok a szerzeteseket a püspökök hatósága alá tartozóknak állítják ²⁾, a püspökök a szerzetesek ellen panaszokat emeltek, a romai pápák azonban minthogy ilyes kiváltságokat a szerzetek törvényes királyaiktól pápák engedelmé mellett nyerték vala, őket azokban megerősítették, de az esztergomi érsek mint az ország áldora törvényhatósága alá, kinek hatóságából soha sem vétettek ki, ismételten vetették, s az esztergomi érseknek abbeli hatóságát megerősítették ³⁾. III. Incze s más pápák is ugyanazt tették. Amannak arra vonatkozó s az esztergomi érseknek törvényhatóságát megerősítő oklevelét több helyeken olvashatni ⁴⁾. Ámbár azt sem tagadhatni, hogy a pápák magok is ilyes prépostságok s apátságokat fentartási joguknál fogva adományozták, például IX. Bonifác pápa 1391-dik évben a pécsváradi apátságot Szilvász Imrének, s néhány évvel későbbben a pannonhalmi apátságot Marchal nevű minorita szerzetesnek adományozta ⁵⁾. Ugyanazt tették más pápák is ⁶⁾. Mire királyaink felébredvén, s jogukat védvén, ürességek alkalmával ők is ilyes javadalmakat kiszolgáltattak, sőt nem csak ők, hanem azok példáját követve más zászlós s kitűnő urak is amazok engedelmé mellett javadalmakat adományoztak ⁷⁾. Minthogy pédig ilyes különféle adomány-

¹⁾ S. Ladisl. decr. libr. 1. Cap. 21. Colom. decret. lib. 1. Cap. 66.

²⁾ Péterfy Concil. Hungar. Cap. 25. 26. 37. Tom. 1.

³⁾ Katona Histor. Crit. Hung. Tom. 4. pag. 632.

⁴⁾ Szvorényi amaenit. Histor. Eccles. fasc. 6. num. 2. pag. 144. Hasonlítsd Egyházjogunk 1. köt. 258. §.

⁵⁾ Koller op. c. Tom. 3. pag. 207.

⁶⁾ Szvorényi Amoenit. Histor. Eccles. Fasc. 6. §. 3. pag. 150. et sequent.

⁷⁾ Pray specim. Hierarch. Eccl. Hungar. part. 2. pag. 384.

zások által a királyi jogok átviteléből zavarok keletkeznének a magyar egyházban, s e szokás panaszoknak alkalmat nyujtana, az 1458. évi pesti gyűlésben elhatározottat, miszerint az ilyes megürült javadalmak betöltéséről királyaink az érsekek s püspökök segítsége mellett gondoskodjanak ¹⁾, s a király jogát más senki ne gyakorolja ²⁾. Olyas családok azonban, melyek javadalmakat alapítva e jogot magoknak fentartották, annak gyakorlatában tovább is meghagyták. Ilyes panaszok s ovakodások alkalmat nyújtottak királyainknak, előlegesen pedig Mátyás királynak, miszerint joguk gyakorlatát erélyes fellépések által visszaszerezhessék. Lásd e korszak 26. §.

70. §. *As apáczák.*

Azon szent szűzek, melyek a mult korszakban nagy-lelkű királyaink, egyházfőnökeink s más jótévők által keletkeztek, ebben is a közjót előmozdítva, imával, elmélkedéssel, s tevékeny élettel dicséretesen működtek, oly annyira, hogy az által sz. intézetöket is tovább terjesztették. Ilyenek valának ¹⁾ a sz. Domokos rendjét követő sz. Margit szigeti apáczák, melyek e korszakban nagy birtokhoz jutván, tovább terjedtek, s gazdagokká váltak. Mert az intézet tetemesen gyarapodván, s főrangu hölgyeket körébe fogadván, azok reájuk eső birtokukat a szerzetnek átengedték. Ilyen volt Csáky Moricz sz. Domokos rendi szerzetes, ki minden örökségi birtokát ugyan azon kolostornak hagyományozta ²⁾, miután azt Robert Károly király is megerősítette volna ³⁾. E ko-

¹⁾ E gyűlés czikkei nem találhatók Törvénykönyvünkben, de annak meghívó levelei példányát olvashatni Kaprinai Hungar. diplom. czimű munk. 2. köt. 168. lap. magok a czikkek pedig Pray ily czimű kéziratáb. Vestigia Comitior. apud Hung. pag. 329. art 57.

²⁾ Ugyan ottan 58. t. cz.

³⁾ Fejér Cod. diplom. Tom. VIII. vol. 1. pag. 362. et vol. II. pag. 444.

lostor hire s tisztelete jelen korszakban annyira növekedett, hogy az emberek messze tájékokról összesereglenek annak áhitatos meglátogatására, s ez alkalommal sokan azt ékszerek s javakkal megajándékozták. Erzsébet Robert Károly király neje 1308. évi rendeletében e kolostornak szintén szép összeg pénzt hagyott, s Üdvöztönkről nevezett kápolnában, melynek alapítója ő és férje a király vala, eltakaríttatni kívánczolt. Sz. Domokos szüzei e sziget birtokában maradtak addig, míg a török a mohácsi vésznapi után Budát el nem foglalta, mert ekkor ők is a közönséges vihar csapásait érezvén, Nagyszombatba költöztek. Ott sz. János kolostorában menedék helyet találván, tartózkodtak, míg onnan 1614. évben Posonyba sz. Klára kolostorába sz. Margit ereklje, s többi egyházi ékszereikkel együtt áttétettek **). Sz. Margit szigetében létezett kolostora pedig e társaságnak a mohácsi gyászos esetek után lakosaitól elhagyatván, s az idő s viharok terhe alatt leroskadván, hajdani virágzásának bemohosult romjait maig mutatja. 2) Sz. Klára szüzei Nagyváradon, melyeket Báthory András nagyvárad püspök 1340. évben a nőnemű ifjuság neveltetésére alapítván, azoknak egy Bihar megyében létező birtokát minden jövedelmeivel együtt átengedte, sőt azt még más adományokkal is megnövelte ¹⁾. Mit Lajos király is 1351. évben oklevéllel megerősített ²⁾. E társulatot későbbben többen gyámolították, ugymint Bene Péter, Báthory István, nagyvárad kanonokok, kik 1364. év körül minden reájuk szállott vagyonukat annak ajándékozták ³⁾. 3) Apácák e korszakban Kalocsán is léteztek, ámbár nem tudhatni, micsoda rendhez tartoztak, s ki vala szerzőjük. Továbbá bizonyos, hogy Bartfa, Kassa, Losoncz, Kolosvárott s más városokban is léteztek szintén apá-

¹⁾ Ganóczy Episcopat. Magnovárad. part. 1. pag. 178.

²⁾ Kereszturi Histor. Episcop. Magnovárad. part. 1. pag. 67. 168.

³⁾ Ugyanott 187. s 189. lap.

czák. Noha pedig e szerzetes társulatokról a közép kőr év-könyvei keveset emlitenek, mindamellett annyi bizonyos hogy azok a közjót nagy hatással előmozdították, minek bizonyítványául, ha mást nem érintenénk is, már elegendően szolgál az, hogy e testületek mindig gyarapodtak, egyedül ott szünvén meg, hol az ellenség őket tetteleg kiirtotta.

*) Csáky Móríc az elhíresztelt Csáky családjától származott; atya Csáky Domötör bán lévén, s azt kívánván, hogy fia Amadé nádor leányát feleségül vegye, annak kívánságát, ambarő teljes elszánt-sággal a kolostori élethez gyermekségétől szított, szülei iránti tiszteletből bételjesítvén, avval megeskettetett. Minthogy azonban mind magának, mind nejének azon régi vágya volt, hogy kolostorba léphessenek, három év lefolyta után 1323. év körül mindakettő szerzetessé avattatott. Csáky a győri Domokosiak, neje pedig Margit szigeti apácza rendjébe lépett, s akkor Csáky javait eme kolostornak ajándékozta ¹⁾. Azonban még e lépés után sem részesülhetett teljes nyugalomban, mert még csak ezután kezdenek sanyargattatásai. Amadé nádor azt vélvén, hogy Csáky kolostorba leánya megvetése miatt lépett, őt alatomban elfogattatván, leányávali együttélésre kén-tetni akarta, s ez nem sikerülvén, őt börtönbe csukatta. Ottan más fél évig szenvedett a nélkül, hogy szándokától elmozdittathatott volna. Innét megszabadulván Bolognába utazott, s 1336. évben viszatérvén, Győrött az élők sorából más világra költözött.

**) E szerzetes nők ékszerei a következőkből állottak: 1) szent Margit szűz feje, melyet Krisztina, herczeg Eszterházy Miklós neje, drága kövekből készített koszorúval feldíszítettetett, s a koszorún következő szavakat drága kövekkel rakatta ki: „Caput beatae Margaritae virginis filiae Belae quarti regis Hungariae“. 2) Két nemes gyertyatartó jaspisból. 3) Egy drága kehely s tányér (patena) gyöngyökkel kirakva, melyeket IV. Béla király még akkor az Isten tiszteletére szentelt, midőn a kolostort alapította.

71. §. Görög szörtartásu szerzetesek.

A görög szörtartásu szerzeteseket honunkban Koriato-vich Tivadar herczeg, ki Lithvaniából Robert Károly király alatt hozzánk költöztvén, királyunk által különös kegyelem-

¹⁾ Ferrari de rebus Ung. prov. Praedic. Cap. 19. 24. Acta sanc-tor. Hungar. pag. 160—74.

mel kitüntettetett, alapította. Ez tudnillik Csernek hegyén Munkács mellett sz. Miklós tiszteletére egyesült görög szerzetásu szerzeteseknek kolostort építvén, nem rakonczátlan szerviai, vagy áthosi kalugyereket, hanem sz. Vazul caesariai püspök szabályát követő férfiakat, milyenek Román kívül Apulia, Calabria, Dalmatia s más tartományokban léteztek, alapított ¹⁾. E szerzet az elmélkedő élethez cselekvőséget, s tényleges buzgóságot csatolván, rövid idő alatt Marmaros, Zemplén, Bereg s Ung megyékbe terjedt. Különösen pedig Maria Pócson, Kis Bereznán, Miszticzén, s Bikszádon a munkácsi megyében Bukócz hegyén (Bukova horka) s Krászni Brodon a mai eperiesi egyházmegyében telepedtek meg ²⁾. E zárdákban oly ifjak neveltettek, kik részint mint szerzetesek az Isten dicsőségét elmélkedő s cselekvő élettel előmozdították, részint a hivek igazgatására kiképezve, s abban dicséretesen működve, szent hitünket szerencsésen terjesztették. Ezek a szerzetesek a sz. rendeket przymyżli görög egyesült püspöktől vevék fel, ki több, veres és kis Oroszországban létező püspökökkel együtt a kiewi szintén egyesült érsek hatósága alá rendeltetett. Ez egyesülést pedig Fülöp fermoi püspök s apostoli követ eszközölte akkor, midőn Magyarhonból, hova kún László alatt keletkezett viszálykodások ki-egyenlítése végett jöve, Galliciába költözött. Itten tudnillik a sz. domokosi szerzetesek segítsége által támogatva oly bölcsen s józan tapintattal működött, hogy az egész tájék a romai egyházhoz szítva II-dik Cyril kiewi érsek alatt megté-
rítettett.

¹⁾ Sz. Vasul szabályát e czim alatt: *Regulae fusius disputatae* in 55. Capit. annak 1638. évben Párisban kiadott munkái II. kötet 525—608. lap. olvashatni. Ámbár pedig némely írók e szabályt más szerzőnek tudnillik Eustat Sebastai püspöknek tulajdonítják, mindamellett Cave s Budin által felhozott indokok e vitát sz. Vazul részére döntik el.

²⁾ Egyházi jogunk II. köt. 31. §. 42. lap.

72. §. *A papok nőtelenisége.*

Azon egyházi fegyelem a papok nőteleniségére nézve, melyet az első korszakban (88. §.) érintettünk, ez időben jobban kifejlődvén, oly annyira terjedett honunkban, hogy valamint más országokban úgy nálunk is köz fegyelmé vált. Mert honunk püspökei szintén úgy mint a francia, angol s német püspökök a romai sz. szék különösen pedig VII. Gergely pápa határozatait, melyeknél fogva minden házasság, vagy áldozár az egyházi működésektől eltiltatott, készséggel fogadták, s azokat alárendelt papjaiktól követelvén, új rendeletek s fenytékek által zsinatokban támogatták. Sőt annyira buzgólkodtak mellettök, hogy még a papi nőségtől származott gyermekeket sem tartanak törvényeseknek. Miután pedig a papok házassága az egész egyházban érvénytelennek ítéltetett, az egyháziak nőtelenisége Üdvöztünk s az Apostolok szelleme és példájához képest régi épségébe viszsza helyeztetett¹⁾.

73. §. *A kor fegyelme s erkölcsai.*

A hivek e korszakban szelidebb erkölcsöt követvén a tűz s vízpróba, mely eddig is csak székes és némely káptalanbeli egyházakban például a nyitrai, posonyi, óbudai, nagyvárad s aradiban gyakoroltatott, megszűnni kezdett. Mert miután IX. Gergely pápa azt még a XIII. században végzésleveleiben²⁾ megtiltana, s Magyarhon püspökei közül többen egyházi jog tanáraivá megkoszorúztattak (Doctores Decretalium), magától következett, hogy ők a perek jogos rendszerét elfogadván, a tűz s vízpróbát kiküszöbölve, a hiveket a rendszeres perlekedés útjára utasították. Másképp állott a dolog a párviadal gyakorlatával. Az a vitézlő ma-

¹⁾ Egyházi jogunk II. köt. 20. s. k. §. 24. s k. lap.

²⁾ Decretal. Greg. IX. Cap. V. Tit. XXXV. Cap. 3.

gyar nemzet természetének megfelelően, s semmi egyházi szertartásokkal kapcsolatban nem lévén, továbbá is megtartatott, kivált Robert Károly s nagy Lajos királyok alatt, kik közül az első még a püspököket is minden egyházi szabályok ellenében reá kötelezte. Ámbár pedig az egyháziak ilyes tettek ellen tiltakoztak, sőt XII. Benedek pápa előtt panaszkodtak a körülményeknek mindazáltal engedve, a párviadalt elfogadták. Mit annál könnyebben tehettek, minthogy azt nem személyesen, hanem valamely harmadik által végrehajthatták. Az pedig így történt meg: Midőn valaki jogait, ártatlanságát, vagy ellenének vétkességét bebizonyítani akarta, faczöveket a bíró előtt ellenének átadván, s emezt az által a párhajra felhíván, a bíró tisztében állott, nyilvános levél által a párviadal idejét, fegyver nemét, s a többi körülményeket meghatározni. S ennek meghatározott módja szerint a viadal végre hajtattott, egyébha az ellenek a bíró előtt kibékültek ¹⁾. Más nemű vétségek pedig az egyházi zsinatokban egyházboli kiigztatás által fenytettek meg. És e fenytékek oly hatásuak voltak, hogy sokszor ott, hol semmi más eszköz nem használhatott, épen ilyes egyházi fenyték hozta meg maga eredményét. Nem valának ritkák oly példák, hogy némi hatalmasak önerejükben bizakodva a közcsendet s polgártársaik nyugalalmát felzavarták, s némely körülményekben oly veszélyesekké váltak, hogy semmi korlátot nem ismerve, mind a természeti, mind a polgári jogokat letiporták, talán az egész hazát zavarba hozandók, ha egyházi fenyték alá nem vetetnek. Az egyházboli kiigztatás, az isteni szolgálatból eltiltás, halál esetében keresztény szertartás nélküli eltakarittatás, melyel az egyház e korszakban a zabolátlan hősöket, a királyok ellen kikelőket, a haza, béke s biztosság ellen törekvőket, és az egyház szabályaival nem gondolókat

¹⁾ Anonymi ars notarialis apud Kovachich formulæ solemnes pag. 8. et 35. §. 12. 13. 56.

fenyítette, sokkal üdvösb vala, mint a fegyveres erő, melyel őket ritkán egészen, soha pedig meggyőződésből le nem csillapíthatták, s valóban olyas írók, kik az egyháznak ilyes eljárását valami túlzott szilárdságnak festik le, sem a kor szellemét fel nem fogják, sem pedig szükségeivel megbarátkozni nem tudnak. Mert ha az ilyes erőszakoskodó hatalmasok tovább is folytatják tetteiket, az egész ország jólétét s boldogságát mindent elsodró árvizként elpusztítandók valának.

74. §. *Vallásos társulatok.*

A hivek e korszakban tapasztalván, hogy az erkölcsöség szaporítására, a tévedések elmellőzésére, s így a közjó előmozdítására a vallásos társulatok igen hasznos és czélszerűek lennének, püspökeik s lelkészeik igazgatása mellett vallásos társulatokba egyesültek, s így az erényt s erkölcsiséget igen szerencsésen előmozdították. Ezek sorából emlitendő: 1) szent György társulata, mely kezdetét 1326-dik évben vevén, maga Károly király által megerősítettett. Hogy továbbá e nemes társulat célját s irányát megítélhessük, némelyeket szabályai közül emlitünk. Például a társulat céljának tűzte ki, miszerint, ha a társulat némely tagja az ellenség rabságába került volna, annak kiváltására mindnyájan segedelemmel járulni tartozzanak. Ha csatában egyiket vagy másikat szerencsétlenség érte, a legközelebb társztag annak segítségére késznek lennie kellett. Így szintén a szegényekről is gondoskodván, elhatározták magok közt, mikor s mennyivel mindenki adózzék azok ápolására. Ha a társulat valamely tagja a körülményektől inditva, szándokát megváltoztatta, a társulattól szabadon elválhatott. E társulat alapítói valának Boleszló esztergomi érsek, János nyitrai, László pécsi, Lőrincz váczai, Miklós győri, Péter boszniai püspökök, s más egyházi tagok ¹⁾. 2) Kalandas

¹⁾ Codex diplom. Tom. XI. pag. 432—439.

nevű vallásos társulat; ennek szerzői a lipthói lelkészek valának. Célja a társulatnak egyedül az erkölcsösség s jámbor cselekedetekben, tudnillik az isteni tisztelet magasztalása s terjedésében állott ¹⁾. E társulatot Telegdy esztergomi érsek többféle kiváltságokkal ajándékozván meg, különös pártfogása alá vette. ³⁾ Krisztus testéről nevezett társulat, melyet János egri érsek 1386-ik évben alapított. Ez szintén vallásos élet előmozdítását célul tűzvé ki magának, igen üdvösen hatott a hívek kedélyére, s annál boldogabb sikerrel működhetett, minthogy a legkitünőbb családok tagjai magokat abba beigtatták. Maga Zsigmond császár s magyar király nejével együtt a társulatba lépett, s annak célját szerencsésen terjesztette.

75. §. *Az egyházi nyomozás hivatala.*

Mióta a szent, vagyis az egyházi nyomozás hivatala az egyház feje által Gergely esztergomi érsek felügyelése alá rendeltetett (1. korsz. 75. §.), azóta e hivatal tagjai működéseiben oly pontosan s buzgón járanak el, hogy mind a honban tartózkodó, mind a szomszéd Szervia s Bosznia, ugymint a többi tartományokban létező tévedett, vagy meg nem térített lakosokat az örök igazság tanával megismertették, s a hitterjesztésében szerencsés előmeneteleket tettek, s azóta a szent nyomozás hivatala honunkban állandóan megalapított. Az 1309-ik évi Posonban tartatott nemzeti zsinat a szent nyomozást feltételezte, midőn így nyilatkozott: hogy a nyomozás tagjai mint tévedők ellen lépjenek fel ²⁾ azok irányában, kik Robert Károly királyt ellenzik. Ugyan arra mutatnak V. Kelemen pápa szavai is, ki 1312-ik évben a viennei zsinatban a templomosokat eltörölte, azt parancsolva, miszerint a magyar nyomozók

¹⁾ Codex diplom. Tom. IX. vol. 1. pag. 578.

²⁾ Péterfy Concil. Hungar. part. I. pag. 146.

azoknak a honban lévő birtokát foglalják el addig, míg a romai szent szék arról további rendelkezéseket teend¹⁾. Sőt XXII. János pápa arról értesülvén, hogy a fratricellek tévedéseiket Olaszhonból Frank, Német, Cseh, Lengyel s Magyarországon terjesztették, 1327-ik évben a magyarhoni domokosiak tartományi kormányzóját megbizta, miszerint az említett tévtanítók ellen hitnyomozókat küldvén, azokat megtérítené, vagy elítélné²⁾. Mit tevén a hitnyomozók hivatásuknak buzgón megfelelni törekedtek. Buzgóságukat azonban még nagyobb mértékben fejtették ki Dalmat, Horvát, s Boszniában, Magyarhon kapcsolt részeiben, különösen pedig miután a pápa hozzájuk sz. Ferencz rendéből némi segéd társokat csatolt volna³⁾. Emezek azonban többnyire a patarenek megtérítésével fáradoztak, kik ámbár a 13. században nagyobb részt kiirtattak, mindamellett Boszniában oly annyira ismét növekedtek, hogy I. Lajos király 1359. évben őket mint lázadókat megtámadni kényszerítetett. S valóban a ferencziek a patarenek megtérítésében oly dicséretesen működtek, hogy Szász Peregrin egyike a térítők közül VI. Kelemen pápa által bosznai püspöknek neveztetett. Továbbá Husz János tévtana Magyarhonba is áthozatott, s azon felekezet emberei nem csak elveiket terjesztették, hanem Csehországból hozzánk rohanva, némely felső vidéki városokat is megtámadtak⁴⁾. Sőt a felső vidékekről Moldova s Erdélybe, innét a nagyváradi, csanádi, szerémi s kalocsai püspökségeket keresztül járva, mindenütt hibáikat terjesztették. Azért Eugenius pápa Marchia Jaka-

¹⁾ Bzovius Annales Eccles. ad ann. 1390. num. 3. és Ferrari Commentar. de reb. Ungar. prov. S. Ord. Praedicat. pag. 425.

²⁾ Bzovius ugyanott ad ann. 1327. num. 18. Ferrari ugyanott 434. lap.

³⁾ Ferrari ugyanott 434. lap.

⁴⁾ Wagner Anal. Scepus. part. 1. pag. 52. part. 2. pag. 11. 94. 105.

bot sz. ferenczi barátot Bosznia helynökét, kit Zsigmond király Csehországba a husziták ellen meghívott ¹⁾, oda utasította, miszerint Magyarhonban is rendjéből három kólostort alapítson ²⁾, s egyszersmind az igaz vallást hitnyomozók által védesse. Mit ez szerencsésen véghez vivén, mind az igaz katholika vallást az országban terjesztette, mind annak épségében megtartása felett örködött.

VI. FEJEZET.

A zsinatokról.

76. §. A posonyi zsinatok.

A magyar trón felett e korszak elején nagy vita eredvén, s a romai pápa honunk sorsáról gondoskodván, Gentil bibornokot mint pápai követet országunkba küldötte, ki az ország nagyai s főpapjaival tanácskozván, Posonyban 1309. évben két zsinatot tartott. Az elsőnek tartalmából adatok hiánya miatt, melyek vagy elvesztek, vagy fel nem jegyeztettek, többet nem tudunk, mint hogy a pápai követ az ország azon részét, mely már annak előtte Robert Károlyt magyar királynak választotta, szándokában megerősítvén, további állandóságra bízatta. A második zsinat tartalma pedig kilencz fejezetre oszlik. Okául szolgált a bibornoknak e gyülekezetet összehívni, mivel látta, hogy az országrendjei a király választásában néhány év előtt három részre szakadván, s egy része Robert Károly, a második Cseh Venczel, a harmadik pedig bajor Otto számára szavazván, az egyházi fegyelem, s egyetértés az egyháziak közt is némi csökkenést szenvedett, mit a bibornok kijavítandónak tartott. Ezért a magyar egyház atyjait elnöklete alatt egybe-

¹⁾ Koller Histor. Episcop. Quinque Eccles. Tom. 3. pag. 351.

²⁾ Urban Fridrich Histor. prov. Hung. ord. Minor. S. Francis. subtit. SS. Salvat.

hiván, velök a következő rendeletekbe egyezett meg: 1) azok ellen kimondatott az egyházbóli kiigttatás, kik az egyházi rend bár mely tagját ellenségesen megtámodni, elfogni, bebörtönözni, vagy talán veréssel is illetni merészelnének. 2) eltiltattak az egyháziak oly tanácsadástól, melylyel a világiak az egyházak, vagy személyek ellen élhelnének. 3) határozattá lön, miszerint az egyházi személyek világiaktól egyházi javadalmakat ne fogadjanak el. 4) az egyházi javak elfoglalása megtiltatott, s az elfoglaltak visszaadása megparancsoltatott. 5) büntetés szabotott azon egyháziakra, kik ágyasságban éltek, mely abból állott, hogy az egyházból kiigtattak, s jövedelmeik negyedétől megfosztattak. 6) a rablások s prédálások eltiltattak. 7) azok ellen, kik mindamellett hogy az egyházból kitiltattak, mégis vétségökben megátalkodottan maradni merészelnének, javaiktól megfosztatás rendeltetett. 8) a katholika egyház hivei az idegen vallásuakkali összekelésétől, vagyis a vegyes házasságoktól eltiltattak. 9) a romai szent székek parancsainak elfogadása, s szigoru megtartása minden hiveknek, s annyival inkább az egyháziaknak meghagyatott. E zsinat, mely Robert Károly király helybehagyásával tartatott, szabályai VI. Kelemen pápa 1346. évben megerősítvén, Magyarhon papságának szabadságait is helyeselte. Péterfy Concil. Hung. part. I. pag. 141—148.

77. §. Az udvardi zsinat.

Tamás esztergomi érsek a posonyi nemzeti zsinatokból haza térvén, s látván, hogy minden királyi választás feletti viták megszünve, a kedélyek is kibékültek segédpüspökeit 1309-ik évben Udvardra összehitta, s velök értekezve tartományi zsinatot tartott. Ennek határozatai a következők: 1) délkor s a nap alkonyodtával a hivek harangszó által az angyali üdvözletre intessenek meg. Ez épületes szokás egész jelen korszakban divatozott, s ámbár a következőben a hit-

ujítók azt megszüntetnék, későbbben mindazáltal Oláh Miklós esztergomi érsek által ismét behozatván, máig divatban vagyon. 2) a budai polgárok prépostjuknak a dunai kikötőtől járó tartozásaik megadására köteleztettek, mit ujonan megigérének, miután Robert Károly király is ugyan arra őket lekötölte volna. 3) a hivek közt még divatozó surlódásokat, s némelyektől Robert Károly király ellen tett kifogásokat a püspökök s Tamás esztergomi érsek egyházi fegyelmei által megszüntetni törekedtek. 4) Gentil bibornok s apostoli követ határozatai *) elolvastattak, s minden lelkeszszel közöltettek a végett, miszerint azokat a hivek hasznára alkalmazzák. E zsinat többi rendeletei vagy elvesztek, vagy valamely levéltár szekrényében porhadnak.

*) Gentil bibornok s apostoli követ határozatai üdvösek lévén, s nagy készséggel elfogadtatván, azok tartalmáról rövid említést teszünk. Első vala az, melynél fogva a király iránti hűségtelenségre kivetett országlati büntetések mellett, még egyházi fegyelmei is kapcsolattak. A második által határozottatott, miszerint addig, míg László erdélyi vajda a bajor Ottó magyar király által elidegenített koronát vissza nem adandja, addig Robert Károly ujdán választott király más koronával beigtattassék. A harmadik tárgya volt, hogy az elfoglalt királyi javak visszaállittassanak. A negyedik az egyházi javadalmok adományoztatását rendezi, magyar királyainknak régi jogait megerősítve ¹⁾).

78. §. *A zágrábi zsinat.*

Tudós Péterfy „Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Hungaria celebrata“ czimű munkájában a zsinatok közé sorozza a zágrábit. Azonban annak tartalmát adatok hiánya miatt közre nem bocsátja, hanem a zágrábi püspökségnek akkori rövid történeti vázlatát adván, én is ugyan azt lehető rövidségben közlöm. E korszak kezdetével a megyét Gazotti Ágoston, ki halála után, mely 1322. évben történt a szentek közé soroztatott (16. §.) kormányozta, s

¹⁾ Péterfy Concil. Eccles. Hungar. part. 1. pag. 75. et 149—166.

a zsinatot 1308. év után tartotta. Azon számos viták, s habozások közt, melyek akkor a király választatása körül divatoztak, ő magát Gentil bibornokkal együtt Robert Károlyhoz csatolta. Ámbár pedig e miatt a megyét nagy viharok a pártosok részéről fenyegetnék, mindamellett a püspök szelidsége s jótékonysága őket annyira megnyerte, hogy minden veszedelmet megyéjétől elhárított. Megyebéli papságát pedig a hivek szükségéhez mérve szaporította, megdíjazta, s oktatta. Székes egyházának, mely akkor harmincz kanonok, három prépost, ugymint nagyprépost, csaszmai társas káptalan prépostja, s a Boldogságos Szűzről nevezett prépostból, s tizenhárom főesperességből állott, különös gondját viselte. A megyéhez tartozó számos apátságokat Péterfy idézett munkájában olvashatni ¹⁾. Ágoston püspök a megyét, mely Dalmatország s Velence részéről többszörös pusztításokat szenvedett, minden alkalommal felsegítette, zsinati gyülekezetek által ujdán rendezte, fegyelemben tartotta, s szerencsésen gyümölcsöztette. Azonban mind a jelen zsinat, mind a többi zsinati gyülekezetek irományaira eddig kisésem akadhatott, s nem is közölthetett más valami azokból, mint Ágoston püspök jeles levele, melylyel a zsinatot megnyitotta. Ezt lásd szintén Péterfy idézett munkáj. I. Rész 164. s köv. lap.

E zsinat után még többeket tartottak e korszakban. Ide tartoznak az 1353. 1359. 1382. évi esztergomi zsinatok, de tárgyük rövid s nem nagy érdekű lévén, azokról bővebben értekezni annál kevésbé szükségesnek véltem, minthogy azokat tudós Péterfy idézett munkájában olvashatni.

79. §. *As 1390. évi esztergomi zsinat.*

Azon vita, mely régóta a posonyi prépost s az esztergomi érsek közt bizonyos javadalmak adományoztatása, s más némi tárgyak felett divatozott e zsinatban Kanizsai János

¹⁾ Péterfy Conc. Hung. part. I. pag. 163.

esztergomi érsek alatt eldöntetett, s azon régi meghasonlás mely Czambó Lőrincz posonyi prépost s a káptalan közt létezett is, megszűnt. A vita három tárgy körül forgott. Az első volt, hogy a posonyi prépost minden Posony város határában létező javadalmakat saját adományzási jogához tartozóknak állított. A második abban állott, hogy a posonyi prépost magát minden posonyi kanonok örökösének tartván, haláluk után azok vagyonát tetszése szerint elfoglalá. A harmadik volt, valjon a posonyi főesperességben létező lelkészek a szent olajt a posonyi, vagy pedig az esztergomi egyházból megszerezni tartozzanak-e. E tárgyak felletti vitákat az esztergomi érsek eldöntetni akarván, a zsinatot az említett év május 12-kén összehívá, s mind a három tárgyat elhatározatá. Az első vitának az lön a vége, hogy valamint az egész esztergomi főmegyében, úgy minden Posony város határában létező javadalmakat egyedül az esztergomi érsek adományozhatja. A másodiknak eredménye lön, hogy a posonyi kanonokok joga vagyonukról rendelkezhetni megerősítettvén, a prépost jövőre annak elfoglalásától eltiltatott. A harmadik úgy határozatott el, hogy a posonyi főesperességben létező lelkészek a szent olajt a posonyi lelkésztől vegyék át. Ő tudnillik a posonyi sz. Mártonról nevezett lelkész a szent olajt Esztergomból Posonyba elhozatni, s azt minden lelkész számára 40 szál viaszgyertya letétele után átadatni fogja. A gyertyáknak felét pedig a posonyi lelkész az esztergomi egyháznak átszolgáltatni köteleztetett, másik felét saját egyházának hasznára fordítandó. Elvégre minden lelkész négy denárt a posonyi lelkésznek uti költség fejében fizetni tartozandik.

80. §. Az 1449. évi esztergomi zsinat.

Széchy Dénes esztergomi érsek s bibornok egyházi tartományát, mely számos a király kiskorusága s távolléte

miatt származott mozgalmak közt szintén sérelmeket szenvedett, megmenteni akarván, érseki tartománya püspökeit 1449. évben Esztergomba összehívta, s számos tagokból álló zsinatot tartott. Ennek feladata volt: 1) fegyelmi szabályokat a hivek s a papság megjobbítására célzókat alkottatni, mi véghez is vitetett, ámbár azokat adatok hiánya miatt elősorozni nem tudjuk. 2) minthogy az esztergomi főegyház épülete az idő s körülmények viszontagságai által elromboltatott, a buzgó érsek annak kijavíttatását a zsinat atyjáinak ajánlotta. Látván azonban, hogy azok minden költségek viselésére nem képesek, a zsinat nevében V. Miklós pápához folyamodott, miszerint az egész hon papságát segedelemre felszólítaná. Mi megtörténvén a honi papság számos pénz összeggel a kitűzött cél elérésére nagylelkűleg adózott. Mely adományhoz Hunyady János, és az országnagyai bőkezűsége hozzájárulván, annyit áldozott ez alkalommal, hogy az esztergomi székes egyház 1452. évben mint Europa legszebb templomainak egyike Dénes érsek s bibornok által szenteltetett fel.

81. §. *A szepesi zsinat.*

E zsinatot Széchy Dénes esztergomi érsek, s bibornok engedelmé mellett Stock János ujdán neveztetett szepesi prépost káptalana s egész kerülete szabályozására 1460. évben Lőcsére hitta össze, s számos határozatokat köz tanácskozás által alkotott. Az alatta lévő papságot tisztjeinek buzgó teljesítésére buzdította, a hiveket pedig minden kihágásoktól megóván az erkölcsösség s erény ösvényére utasította. A zsinati szabályok száma 46, melyek közül az első huszonhárom a szentségek méltó kiszolgáltatásáról rendelkeznek. A következő hét szabály az egyházi fegyelmet, búcsut, s szertartásokat tárgyozza. A többiek a hivek igazgatásáról, némely vétkek kiirtatásáról, a kanonokok s lelkeszek hivatása s tiszteiről értekeznek. Azokból a nevezte-

tesbeket elősorozandóknak tartom. Az első a keresztelő kútat a lelkész vagy segédje által három márknyi birság mellett zár s jó felügyelés alatt tartatni parancsolja. A második a megöntés által kiszolgáltatni szokott keresztség módját rendezi. A hatodik a lelkészeket arra kötelezi, miszerint hiveiket a nagyböjtben elvégzendő sz. gyónásra s minden vasárnap hallgatandó misére birják. A 7-dik azt rendeli, miszerint minden hívő, ki a husvéti sz. gyónást hanyagságból el nem végzi, az egyházból kiutasíttassék. A 11. s 12. a szokott urnapi körmenetet Szepesben különös tisztelettel megtartatni parancsolja. A 15-iktől kezdve a 23-ik szabályig a házasság előtti kihirdetéseket megtartatni sürgetik; a lopva kötött házasságokat tiltják, s a házasságban tartandó eljárást rendezik. A 28. az isteni tiszteletbeni tisztos maga viseletét parancsolja. A 29-ik az egyházban vagy temetőben tartatni szokott vásárt vagy ítéleteket tiltja. A 31. s 32-ik a lelkészeket a kocka játék s vendégfogadók meglátogatásától, egyéb utazásban, eltiltja. A 33. s 34-ik a lelkészeket kötelezi, miszerint csak szerény s erkölcsös személyeket tartsanak szolgálatukban. A 36-ik a kerítőket büntetés alá veti. A 37. s 38. a káptalanbélieket a szent zsolosmák rendes megtartására, a 39-iktől a 42-ik szabályig minden lelkészeket oda utasítják, miszerint az isteni tisztelet s szertársásokban magukat az esztergomi egyházhoz alkalmazzák. A 43-ik a lelkészeket a javadalmakbani állandó tartózkodásra kötelezi. A három utolsó szabály minden egyháznagy, kanonok, s lelkészt kik a szepesi sz. Mártoni prépost hatósága alá tartoznak, a zsinat szabályai megtartására utasítja. Péterfy s. Concilia Eccles. Hungar. part. I. pag. 189—198.

82. §. Az 1493. évi esztergomi zsinat.

Aragoni János esztergomi érsek s bibornok Mátyás király esztei Beatrix nejének testvére, hivataláról leköszön-

vén, s Hippolyt ugyanazon Beatrix királyné unokája, öt éves herceg, minden pápai ellenzés mellett is esztergomi érseknek neveztetvén ki, az esztergomi egyházi tartomány segéd püspökei arról szorgoskodtak, ne valahogy a magyar egyház ilyes ifju főnök mellett fogyatkozásokat szenvedjen. Azért e zsinatba 1493. évben gyűltek össze, s Ibfalvy Tamást, sz. György mezei prépostot tudománya s bölcsességéről ismeretes férfit Esztergom megye közhelynökének nevezve, az egész megye igazgatásával megbízták. Addig még Hippolyt érsek oktatásban vala, a megye kormányában részt nem vön, s a választott helynök hivatalában dicsőleg működén, megmaradt. Azonban néhány évek alatt felnevekedvén Hippolyt, a megye igazgatásában némileg részesülni kezdett. De az olaszokhoz inkább mint a magyarokhoz szítván, Ibfalvy Tamás helyett olaszt választott helynökének. Ez azonban a magyar jog s alkotmányos szokásokban jártas nem lévén, s több zavarokat okozván, az ország nagyait annyira keseríté el, hogy mind Ulászló királyt, mind VI. Sándor pápát felszólíták, miszerint Hippolyt érseket bibornoknak kinevezve, s Romába idézve, mind őt a magyaroktól, mind a magyarokat tőle megszabadítani méltóztassék. Mi megtörténvén, s Bakács Tamás érseknek neveztetvén, a béke az országban visszaállított. E zsinat határozatainak része elveszvén, csak töredékei maradtak fen ¹⁾. Olyas töredékek azon fejezetek, melyeket tudós Péterfy feljegyzett, s melyekből világos, hogy a hét szentségek sorozatát tartalmazák. Ilyes vala továbbá 1) azon fejezet is, mely az egyházi szerek, például az oltárok, könyvek, kelyhek, szentségtartó, egyházi diszöltönyök, székek, padok feletti felügyelést parancsolja. 2) mely az isteni tisztelet s egyházi szertartások, például a sz. Mise, egyházi zsolozsmák megtartását, a nép oktatását, s a minden egy-

¹⁾ Péterfy S. Concil. Eccl. Hung. part. I. pag. 216.

házi működésekeni tiszta s szabatos eljárást igényli. 3) mely az egyházbóli kitiltás; s ennek neveiről, s a kitiltottak feloldatásáról értekeznek. 4) ide tartozik az, mely az egyháziak s szerzetesek öltönyét tárgyzassa, vagy pedig büntetéseket szab azokra, kik az a feletti törvényeket meg nem tartják. 5) mely a vétkes papokat kárhoztatja. 6) mely az időt s módot, melyen a sz. Mise, és az isteni tisztelet többi részei véghezvitetnek, meghatározza. 7) Azokhoz soroztatik az, mely arról értekeznek, minő kellékek s tulajdonokkal birjanak azon egyének, kik felszenteltetnek. 8) mely az uzsorát, s a búcsuval történni szokott visszaéléseket tiltja sat. Melyekből világlik, hogy e zsinatban a szentségek szabatos kiszolgáltatása, azok feletti örködés, az isteni tisztelet, az egyházi fegy nemei, s az azokkali élés, a papok ruházata, némely divatozó kihágások, honunkban tartandó ünnepek, s ezekhez hasonló ügyek tárgyalattak. Lásd Péterfy S. Concilia Eccles. Hungar. part. I. pag. 199—217.

83. §. *A nyitrai zsinat.*

Jelen zsinatot Antal nyitrai püspök II. Ulászló király, s Hippolyt esztergomi érsek alatt hitta össze. Az első a posonyi prépostságból nyitra megye kormányára átvitetvén, s a pápa engedelmével a posonyi prépostságot is megtartván, az ország részéről Romábai kiküldöttséggel tiszteltetett meg azon végből, hogy VI. Sándor pápát arra birná, miszerint Ulászló királyt, ki Beatrix Mátyás király özvegyét, türelmetlen, s nagyravágyó hölgyet hitvesül elvenni akarta, szándokától tartóztatná vissza. E megbizottságbani szerencsés eljárása után jelen zsinatot 1494. évben összehitta, s abból igen üdvös határozatokat közrebocsátott. Azokhoz tartozik: 1) a keresztség első lévén a szentségek közül, a többi szentségek alapja oly annyira, hogy azok emez nélkül érvénytelenek. 2) a bérnálás a keresztény katholika egyháznak második szentsége, melyet Krisztus

urunk apostolinak kiszolgáltattván, alapított, s az által a többi hiveknek is kiszolgáltatni parancsolta. 3) a szentségek közé tartozik a vezeklés szentsége, melynek tartalma a bűnbánat, gyónás és elégtétel. 4) az oltári szentség, melyben Krisztus urunk valóságos szent testét s véré a kenyér s bor színe alatt imádjuk. 5) az utolsó kenet, melynek alapítását a szent Írásban ily szavakkal találjuk: Megbetegszik valaki közületek, hijjátok az Egyház papjait, kik a beteg felett imádkozván, s szent olajjal őt az ur nevében megkenvén, ha bünt cselekedett, megbocsáttatik neki. 6) az egyházi rend, mely által az egyháziak lelki hatalommal felruházva, egyházi tisztviselőkné felszenteltetnek. 7) a házasság, mely által az emberi nem eredete s születése megszenteltetik. E határozatban egyszersmind a nősülhetés ideje, s a nősülhető személyek tűzettek ki. A 8-ik a házasságot tiltott időkben tartatni tiltja, s azon lelkészeket, kik azt megengedik, büntetés alá veti. Nemkülönben emezeket perlekedési ügyekben világi bírákhoz folyamodni, s javadalmaiktól engedelem nélkül távozni tiltja. A 9-ik azon világi személyeket, kik minden egyházi eltiltás mellett is nősülni merészelnének, pénzbeli bírság alá vonja, s annak feloldatását egyedül a püspököknek tartja fen. A 10. a házasság előtt történni szokott kihirdetéseket tovább is fentartatni, s az azt meg nem tartó lelkészeket felelőség alá vonatni parancsolja. A 11. a szent működésekről rendelkezvén az asszonyokat az oltárnáli szolgálatról, vagy a kehelyhezi nyulástól tiltja. Az egyházi fejérruhák s más öltönyök illő tisztaságát sürgeti, s az ereklék, szentségtartók, könyvek, s minden többi az oltárhoz tartozó szerekről rendelkezik. A 12. az isteni szolgálatot rendezi, ugymint az egyházi kardall, s a szent Mise ajtatos és tisztos elmondását rendeli, emennek minden részeit taglalva. Továbbá a hivek igazgatását, s oktatását egyedül a lelkészekre bizza. A 13. a szentségvásárlást, valamint a szent olaj árulását tiltja.

A 14. az egyházi temetésről rendelkezve, meghatározza, kiket lehessen a temetőben eltakarítani, kiket pedig nem. Ezek közé tartoznak az eretnekek, pogányok, zsidók, az egyházból kitiltottak, az uzsorások, s kik a párviadal-, vagy hősi tusakodásokban (torneamenta) elesnek. A 15. a tized megadásáról, s azok megfeddetéséről, kik azt megtagadják, rendelkezik. A 16. az egyházbóli kitiltás, s annak neméről határoz. A 17. a papok öltönye s külső maguk viseléséről rendelkezik. A 18. a vétkes papok megbüntetését rendezi. A 19. tiltja, miszerint az egyháziak lakásaikban bort ne méretenessnek. A 20. a mindennapi reggeli s délutáni isteni tisztelet módját tüzi ki. A 21. elhatározza, minő tulajdonokkal birjanak azok, kik felszenteltetnek. A 22. azokat megfeddi, kik egyházi jogokat bitorolnak. A 23. 24. s 25. azokat bünhödteti, kik javadalmukba nincsenek beavatva, kik azoktól engedelem nélkül eltávoznak, vagy azokban nem laknak. A 26. azt határozza, miszerint a hivek végrendeleteiket a lelkész befolyása mellett tegyék. A 27. arról rendelkezik, miszerint az ajtatos intézetekre tett hagyományok hat hónap lefolyta alatt illetőségöknek átadassanak. A 28. az egyházbóli kitiltottokról; a 29. az ünnepek megtartásáról rendelkezik. A 30. a kéregető szerzeteseket a hivek kihallgatása, s oktatásától eltiltja, egyéb ha külön engedelemmel el vannak látva. A 31. a főesperesek hatóságát meghatározza. A 32. a mérséktelen vendégléseket tiltja. A 33. az uzsorásokat bünhödteti. A 34. azon egyháziakat, kik idegen egyházak elfoglalásába bocsátkoznak, büntetés alá veti. A 35. azok ellen rendelkezik, kik ujdán született gyermekeiket nyolcz nap alatt meg nem kereszteltetik. A 36. a megyében tartandó ünnepeket elősorozza. Elvégre a fentartott büntettek, a nyilvános vezeklés, s szabálytalanság esetei, s más fegyelmi szertartások józan tapintattal jeleltettek ki. Mely tárgyakról kimerítő bővebb tudósítást Péterfy „Sacra Con-

cilia Ecclesiae Hung.“ czimű munk. I. Része 258—297. lap. olvashatni.

84. §. *A veszprémi zsinat.*

Berizló Péter veszprémi püspök, királyi kincstárnok, s dalmatiai alkirály hivatalát viselvén, s többféle kiküldöttségben, sőt táborokban elfoglalva lévén, Statil János eörsi prépostra e zsinat összehívását bizta. Abban 1515. évben üdvös határozatok hozattak. Ezek közül az első a sz. keresztségről rendelkezik, azt első szentségnek nevezvén, mely a többieknek alapja, s melyeknek felvétele előtt a többi szentségek üdvösen nem működhetnek; s azért minden lelkésznek meghagyta, miszerint a szülők azon esetre, ha a sz. keresztséget lelkész által ki nem szolgáltatathatnák, azt más értelmes világi személy által kieszközöltessék. A 2-dik határozat a bérnialást második szentségnek nevezi, melyet Krisztus urunk alapított, midőn tudnillik Apostolait hitében megerősítette, s ezek által a hiveket is megerősíteni, vagyis megbérnialtatni parancsolta. Továbbá e szentség felvételét elhalasztani, vagy pedig elmulasztani tiltá. 3-ik szentségnek elősorozza a vezeklés szentségét, melynek három része vagyon, ugymint a bűnbánat, szent gyónás és elégtétel; ezekről egyszersmind több üdvös határozatokat hozott. 4-iknek nevezi az oltári szentséget, melynek mint Krisztus urunk sz. teste s vérének felvételére a hiveket felserkenti, megengedvén, miszerint az akkor még divatozó szokáshoz képest, magok a hivek a szentséget saját kezükkel fogadva, vehessék fel. Továbbá arról rendelkezik, miszerint e szentség illendő helyen, s zár alatt a betegek számára az egyházban mindenkor tartassék fen. 5-ik szentségnek az utolsó kenetet nevezi, melyről sz. Jakab apostol mondá: Megbetegszik valaki közületek, hijjátok az Egyház papjait, kik a beteg felett imádkozván, s szent olajjal őt az ur nevében megkenvén — ha bűnt cselekedett, meg-

bocsáttatik neki. Ezután annak kiszolgáltatási módjáról rendelkezik. 6-iknak a rend szentségét sorozza elő, mely által az Isten s oltára szolgálatára felkenetnek a papok, s püspökök, kik közbejáróul szolgálnak az Isten s emberek közt. 7-ik szentségnek nevezi a házasságot, mely által az emberi nem megszentelve fentartatik, s gyarapittatik. Továbbá elhatározza azokat, kik egymással összekelhetnek, vagy pedig attól eltiltatnak. A többi határozatok értekeznek: 1) a házasság előtti kihirdetésekről, melyeknek célját abba helyezik, miszerint az akadályok, melyek talán a házassulandók között léteznek, fedeztessenek fel. 2) a zsinat a szentség vásárlásáról rendelkezik, melyet tilosnak allit annyival inkább, minthogy olyas haszonleső egyének, az egyháznak csak kárára válhatnak. 3) a tizedről, melynek lefizetésére mindenkit kötelez, ki avval tartozik. 4) az egyházbóli kitiltásról, s annak nemeiről. Továbbá elősorozta azon szertartások, imádságok, s szokásokat, melyeknél fogva a bűnösök az egyházból kizáratnak. 5) az egyháziak öltönyéről, s külső viseletéről értekezve, megszabta, miszerint mindnyájan pilist, s hosszú ruhát, de ezt is csak egyszínűt viseljenek. 6) a zsinat az egyházi személyeket lekötelezte, miszerint házukban más nőket ne tartsanak, mint rokon, vagy erkölcsös személyeket. 7) az egyháziakat idegen s világi ügyek kezelésétől, különösen pedig kereskedés, üzérkedés, és bor méréstől eltiltotta. 8) meghatározta, minő tulajdonokkal legyenek ellátva azok, kik felszenteltetnek; ilyenek például a kiszabott kor, élet tisztasága s erkölcsösége, törvényes eredet; tudjanak énekelni, s szükséges tudományokban jártasak legyenek; nőtelenység, egészség, s minden szabálytalanságtóli mentesség. 9) az idegen jogok bitorlóit akár egyháziak, akár világiakat az egyházbóli kitiltás fegyelmével bünhödteti. 10) a vámosokat az egyháziak s szerzetesek vám alá vetetéstől tiltja, egyéb árúk s portékák átvitetése alkalmával. 11) az egyháziakat kik

javadalmaikba törvényesen beavatva nincsenek, minden lelki törvényhatóság gyakorlatától elmozdítja. 12) azon lelkész javadalmától megfosztatni parancsolja, ki javadalmán kívül három hónapnál tovább fontos ok nélkül tartózkodik. 13) a főesperes hatóságát rendezi. 14) miszerint az ujdán született gyermekek keresztség nélkül el ne haljanak, azt nyolcz napnál tovább elhalasztatni tiltja. Továbbá parancsolja, miszerint a szülők ujdán született gyermekeiket magukkal egy ágyba ne fektessék, ne valahogy azokat elnyomva, életöktől megfosszák, vagy testökben kárt okozanak. 14) a lelkészeket oda utasította a zsinat, miszerint hiveiket arra figyelmeztessék, hogy végrendeleteiket lelkészök befolyása s tanácsa mellett szerkesztessék, minthogy feltenni lehet, hogy ezek bölcs és hasznos utasítással őket oktattandják. 15) azokat bűnhödteti, kik az egyházi törvényseknek némi akadályokat eljárás és működéseikben tesznek. 16) a kéregető szerzeteseket, kik közül némelyek alalmazna kicsikarás végett, a nép együgyűségével visszaélnek, az egyházi szónoklat, s nyilvános oktatástól tiltja. 17) a veszprémi püspökségben megüendő ünnepeket elhatározza, s azokat minden hónapra kijeleli. Melyekről bővebb tudósítást, s mélyebb értekezéseket olvashatni Péterfy idézett ily című „*Sacra Concilia Ecclesiae Hungaricae*“ munkája 237—257. lapjaiban.

III. KORSZAKA

a magyar Egyház történetének.

I. Ferdinánd kormányától mi korunkig; azaz 1526—1857 évig.

I. Rész.

A keresztény öshitü magyar Egyház külső állapota.

I. FEJEZET.

A keresztény vallás és egyház gyarapodása honunkban.

1. §. Honunk országlati állapota.

II. Lajos lengyel nemzetségtől származott magyar király, a mohácsi gyász eseményekben életét vesztvén, a győztes zultán Bácsbodrog, Pest, Solt, s Pilis tájékát pusztította, s népünkből kétszáz ezernyi sereget török rabigába vivén, a haza vérengző sorsán sem Zápolya János hős hadai, sem Ferdinánd legjobb szándoka mellett nem segíthettek. Sőt Zápolya János, kit eldödeink egy része fejedelmének urallá, pártját várákozásánál gyengébbnek szemlélvén, török segedelemhez folyamodott, a hon szomoru s pártokra szakadt helyzetetését sokat nevelve. S ámbár Ferdinánd, kit az özvegy királyné, a nádor s a nemzet nagyobb része a posonyi gyűlésen mint II. Ulászló király vejét 1526-ik évben királynak választott, Zápolyát meghaladná, s a magyar nemzet hatalmas s bölcsőbb része csakugyan osztrákházhoz ragaszkodnék, mindamellett nem létesült előbb béke honunkban, mint miután nagy Leopold császár s magyar király 1686. évben a törököket Budán legyőzte, s Erdélyt,

hol Zápolya ivadékai uralkodtak, meghagyott saját fejedelmei mellett honunkhoz kapcsolta (2. §.). III. Károly király a törököket Karlovicznál, hol Pálffy János győzött, s Pétervárnál, hol Jenő sabaudiai herceg működött, meghaladván, s a karloviczi békére szorítván 1718. évben az egész temesi bánságot, Oláh, Servia, s Bosznia részét visszaszerezte. Honunk mind ez alkalommal, mind nagy Mária Terezia királynénk alatt sokféle tudományos és művészeti intézetekkel meggazdagodván, ujdán felderülni kezdett. Jósef fiának kifáradni nem tudó munkássága, ember szeretete, s alattvalóinak boldogítása után fáradozó törekvését nem tagadhatni ugyan, de midőn kihirdetett türelmi rendelete által a kedélyek kiengeszteltetését egyrésről létrehozni törekedett, más résről a német nyelvet egész Magyarországra erővel bévezetni iparkodott, a kedélyeket nagyon felingerelte, s a legüdvösb, mit létrehozott, nem más vala, mint hogy a szunyadozó népet álmából felriasztván, cselekvésre gyulasztotta. Ámbár továbbá Ferencz király alatt kedves honunk sokat szenvedett Napoleon császár ütött táborai által, mindazáltal annak megbukása után szintén úgy mint Europa többi részei békéhez jutott, s mind alatta, mint fia V. Ferdinánd király alatt tartott számos hongyülések következtében boldogabb sorsot érezni kezdett. De az 1848. évi posonyi s ugyan azon évi pesti hongyülés erőszakolt követeleinek az lön eredménye, hogy V. Ferdinánd, egyike a legszelidebb s legjobb királyaink közül valamint öcsce Ferencz Károly főherceg az ország-lás örökös jogáról Ferencz-Jósef, emennek fia részére lemondott. Ferencz-Jósef a kormány gyeplőjét örökös jogánál fogva 1848. évi 10-ber 2-kán megragadván, azt jelenleg dicsőségesen vezeti. Igaz, hogy a honunkban több évek óta a garázdálkodó ellenzéki párt felizgatta belháboru- s forradalommal küzdenie kellett, de fiatalsága mellett is seregei élére állván, hadait személyes bátorsága által annyira buz-

ditotta, hogy azt, mit herczeg Windischgrätz fővezér jól kezdett, utódja báró Haynau fővezér dicsőségesen kivivta, s a forradalmat Temesvár bástyái alatt legyőzvé, tönkre jutatta. Ez az orosz hadak dicső öszmunkálata mellett szerencsésen sikerülvé, Ferencz-Jósef dicső hősejdelmünk minden tartományait az austriai birodalom egységebe olvasztván, új alkotmányt (Reichs-Verfassung vom 4. März 1849) hirdetett. Ez azonban a kor s a nemzetek kívánsága s szükségével egészen nem találkozáván 1851. évben némi változást szenvedett, s ámbár minden koronaországnak régi alkotmánya egyedül azon esetre, ha az a birodalom közalkotmányával öszhangzásban van, megerősítettett, mindamellett minden nemzet nyelve, országlati s vallási szabdsága, úgy szinte minden embernek a törvény előtti egyenlősége biztosítva lévén, a magyar nemzet is híven a birodalomhoz, s a többi nemzetségekhez tesvérileg simulva, boldog s szerencsésb jövődre számolhat. Sőt a magyar nemzet épen az austria-birodalommali szorosb összekapcsolása által biztosítva vagyon, hogy országa minden lehető megcsökkenés, vagy meghódíttatástól, minőt török részéről hajdan szenvedett ¹⁾, ezentul örökké menten maradand.

2. §. *Erdély s Magyarhon többi részei.*

Első Ferdinánd az ujdán választott király békét az országban alapítani akarván, s Erdélyt, mely szent István király által meghódítva, s Magyarhonhoz kapcsolva, azóta az anyaországgal egyesülve maradt, e korszakban az anyaország felével együtt Zápolya Jánosnak élete végeig át-

¹⁾ Fessler Geschichte der Ungarn 10. Th. Leipzig 1815. Spányik Histor. Hungar. Bülau Geschichte der Jahre 1830—1838. Seite 287. §. 41. J. A. Gr. Majláth Geschichte von Ungarn 3. Th. Wien. 1828.

engedte. Azt azonban sem ő, sem utódai vissza nem nyerhették előbb, mint miután nagy Leopold király a törököt Budán 1686. évben legyőzte, s Erdélyt három év lefolyta után Magyarhonhoz visszacsatolta volna. Mert noha Zápolya János Ferdinánd királylyal Nagyváradon 1537. évben azon feltétel mellett, miszerint ő Magyarország királyának czime mellett az ország felét s Erdélyt élete végéig birhassa, békét kötött, mindazáltal Izabella Zápolya özvegye férje halála után pártot szerezvén magának, Erdélyt Zsigmond fia részére megtartván, vissza nem adta. Sőt Erdély a Zápolyaiak kimultával Báthory, Bethlen, s Rákóczy fejedelmekre szállott, s az anyaországtól elszakadva örökös surlódások, ellenségeskedések, s pusztításokat okozott. Mert fejedelmei többnyire gyengébbek lévén, mint hogy az anyaország fejedelmén diadalmat vivhattak volna ki, az országban tartózkodó török fejedelméhez folyamodván, avval együtt az országot dúlták s pusztították. Nem is lön nyugalom az országban addig, míg nagy Leopold a török hatalmat honunkban megsemmisítve, Austriának többi ellenségeit is lecsillapította. Mi annál szerencsésben sikerült, midőn Erdély 1713. évben II. Apafi Mihály kimultával az anyaország fejedelmét uralni kezdvén, a béke, a kétország közti egyetértés, kölcsönös egyesség, s nemzetiséges szeretet egészen helyreállott, s Mária Terezia az országot nagy fejedelemségre emelve, különös kedvezésekkel kitüntette. Az 1838. évi hongyülés erőszakoskodása többek közt azt is okozta, hogy az erdélyi lakosság egyrésze Magyarországgal összeolvadni akarván, de más része különösen a szászok abba be nem egyezvén, az egyesülés dugába dőlt. Az 1849. évben kitört, de szerencsésen legyőzött forradalom után az összes osztrák birodalom bölcs kormánya valamint másutt, úgy ottan is minden nemzetnek nyelvét, szabadságát, s egyenlőségét pártolván, Erdélyország régi kormányát, mennyiben a birodalom közalkotmányával összhangzásban van, meg-

erősítette ¹⁾. Mi Horváthországot illeti, az sz. László királytól Magyarországhoz csatolva, annak minden viszontagságaiban dicsően osztozott. De az említett szerencsétlen hongyülés Horváthországot többféle sértegetésekkel illetvén, abban nagy ingerültséget támasztott. Az összes osztrák birodalom bölcse kormánya az 1849. évben kitört boldogtalan zendülést legyőzvén, a felingerült kedélyeket csak úgy csillapithatta le, hogy Horváth s Tóthországot a hozzája tartozó partmelléki vidék, valamint Fiume városával együtt különnek, s Magyarországtól elválnak ismerte ²⁾. Ott szintén minden nemzet nyelvét s nemzetiségét valamint egyenlőségét, országlási s vallási szabadságát biztosította. Várhatni hogy a magyar elem is jelen bölcse kormányunk osztó igazság szeretetét méltányolva a birodalom egységéhez, egyenlőség s szabadsághoz simulva, boldogabb jövődöt érend el.

3. §. *A keresztény vallás terjedése.*

Valamint az első s második korszakban a keresztény vallás gyarapodását az által ismerttettem meg, hogy az egyházi megyék terjedelmét, körét s viszonyait ecseteltem, ugy ez utolsó korszakban is célirányosnak tartom, ha honunk egyházmegyéit átfutva, azok körét, s egymásiránti viszonyait, püspökeik s káptalanait elősorolom, s mindkettőnek, valamint az azokkal találkozó megyei papságnak a hitterjesztésben kifejtett munkásságát lerajzolom. Továbbá azon számos alapítványok, intézetek s áldozatok röviden le-
tűkröztetem, melyekkel magokat a haza javára s boldogítására kitüntették. A tapasztalás és honunk évkönyvei tanúsítják, miszerint a vallás és avval járó felvilágosítás, a tudományok s művészet csakugyan abban a mértékben növe-

¹⁾ Reichsverfassung vom 4. März 1849. Pressburg §. 68. 74.

²⁾ Reichsverfassung vom 4. März 1849. §. 73.

kednek, haladnak, s virágzókká válnak, melyben az egyházi rend kötelességéhez képest ¹⁾, szent vallásunk terjesztésében buzgólkodik. Ezek következtében tehát jelen történetek fonalát onnét folytatni kezdem, hol azt a második korszakban félbeszakasztottam.

4. §. Az esztergomi érsekség s káptalan.

Zalkán László esztergomi érsek s országunk áldora a mohácsi vész napján a király jobbján a haza s egyházért küzdve, a csatatéren hősileg elhalván, Várday Pál egri püspök, ki Mohácsról a csata előtt Budára a királyné vigasztalására küldetett, esztergomi érseknek neveztetett. Ő Zápolya Jánost, kit a nemzet egyrésze királynak választá 1526. évben, Ferdinándot pedig, kit a nemzet másik része szintén királynak nevezé, egy évvel későbbben magyar fejedelemnek koronázta. E két vetélkedő fejedelem közt osztva lévén az ország, az egyház birtoka is majd egy, majd a másik párt embereinek zsákmánya lett. E mostoha körülmények annál nagyobbban dülák a magyar egyházat, mivel a 15-ik század hitujítói, Luther s Calvin tévedései szintén a hivek közt terjedvén, annak ellenségeit szaporiták. Mi pedig e bajt öregbité, vala főleg az, hogy Soliman török császár Esztergom városát elfoglalván, az érseket káptalanával együtt székéből kiűzte, kik tudnillik levéltárukat s egyházuk ékszereit összegyűjtvén, 1543. évben Posonyba, innét pedig ugyan azon évben Nagyszombatba költöztek. Maga az érsek majd itt, majd amott lakván, s nádori helytartónak kineveztetvén, a törökök ellen az érsekujvávi erőseget építette, s az őshitü vallást, s az egyház birtokát az ujítók ellen mind gyűlésekben, mind magánosan védelmezvén, a hitet káptalanával együtt 24 évig mint érsek terjesztette. Sőt Esztergomban a szent kereszt oltárát felállítat-

¹⁾ Máté 28. 19. 20. Márk 16. 15. 1548. évi 6. törv. cz.

ván, arra örökös alapítványul pénzen vásárlott szőlejét adományozta ¹⁾). Meghalt Posonyban 1549. évben. Utódjának Martinusi György bibornok neveztetett, ki azonban mielőtt érseki székét elfoglalná, pártosok által életétől megfosztott, s érseksége Oláh Miklósrá szállott. Ez oláhherczeg családtól szármozván, s magát országlati, s egyházi hivatalokban (a trentói zsinatban 1552. évben mint egri püspök részt vőn), kitüntetvén, 1557. évben esztergomi érseknek neveztetett. Hivataloskodása kezdetén mindjárt a vallás védelméhez fogván, s azt káptalanával együtt minden módon a hitujítók ellen hiveiben épen fentartani kívánván, a jezsuiták rendjét országunkba behozta, miután számukra Nagyszombat városában lakást készíttetett volna. Továbbá több zsinatokat összehívott, melyekben az egyházi fegyelmet kijavítatván, a hivek s papság kedélyére erősen hatott. Mint a tudományok s tudósok pártolója Nagyszombatban e világból mulván ki, Veranchich Antal lön követője. Ki azon kettős küldöttségből, melyben mint pécsi püspök Zay Ferencz a dunamelléki hadak parancsnokával, s mint egri püspök Tiefenbach társaságában a török császárnál eljár, visszajöven ^{*}), az 1569-ik évi posonyi gyűlésben Miksa király által esztergomi érseknek neveztetett. A diplomatikai pályán annyira vala elfoglalva, hogy az egyházi rendet s püspöki jelleget csak 1561. évben mint egri püspök vevé fel, ámbár az előtt már a pécsi püspökséget igazgatta. Utóda lön Fejérvári István, miután a főmegye 23 évig üresen maradt. Ez azonban három hó lefolyta után meghalálózván, az érsekség Kutassy Jánosra szállott, ki a győri püspökségből, mely mellett egyszersmind udvari kancellár méltóságát viselte, az esztergomi érsekségre vitetvén, minden többi országlati működései mellett, melyekben magát kitüntette, legfőbb gondját a vallás terjesztésére fordította, annál inkább,

¹⁾ Schmitth Episcop. Agriens. part. II. pag. 290.

mint hogy a hitujítók az őshitű lelkészeket kiűzve, azok helyét elfoglalták. Ő azonban állása s tekinteténél fogva ezeket amazok kizárása mellett visszahelyeztette. Mely működésekben káptalanra is segédkezeket nyújtott. Követőjének a nyitrai püspök Forgách Ferencz nevezetett, ki a tábori s országlati hivatalokban érdemeket szerzett gróf Forgách Simon fia lévén, családja fényét munkássága által szintén nemesbitette. Ő hivatalában az által működni kezdett, hogy a nagyszombati ferenczi szerzeteseket, kiket Calvin követői kolostorukból kizárák, régi birtokukba visszahelyeztette, s szent vallásunkat a jezsuiták segítsége mellett a hitujítók ellen hatalmasan védette. Amazokat az által is pártolta, hogy az emezek által megfosztott selyei lakásukat nekik visszaadatta. Érdemei tekintetéből bibornoknak nevezetett, zsinatot 1611. évben Nagyszombatban tartott, a jezsuitáknak a turóczi prépostságot megszerezvén, őket Nagyszombatba helyeztette, a vallást káptalanával s pártolt szerzeteseivel együtt a most már mindig hatalmasban ármánykodó hitujítók ellen tehetségéhez képest védvén, buzgón terjesztette. Munkás életét 1615. évben végezvén, a nagyszombati főtemplomban, hol eldődei közül többen sírkövel megtisztelve nyugodnak, eltakarított ¹⁾).

*) Veranchich török országból visszajöven „Annales Turcarum“ czimű, s Ancyra városában talált munkát hozott hazánkba. E munka „Codex Verantianus“ neve alatt az írók előtt ismeretes, és a posonyi prépostság könyvtárában kéziratban található.

5. §. Pázmán, Lósy, Lippay, Szelepcsényi áldorok.

II. Mátyás király honunk akkori zavaros állapotjában erélyes egyházi főnökre szorulván, s Pázmán Pétert arra legalkalmasobbnak tartván, V. Pál pápát arra birni törekedett, miszerint azt a jezsuita rend fogadásaitól felmentvén,

¹⁾ Schmitth Archiepisc. Strigonienses Tom. 2. pag. 99—110.

országunk áldorának megerősitené. E körülmények kieszközlése után Pázmán Péter az esztergomi érsekségre 1617. évben előléptetvén, legfőbb gondjai közé számítá, az egyház s szolgálai kiváltságait, s javadalmait épen fentartatni, a hanyatló hiveket őseik vallásában, melyre maga is visszatért, megerősíteni, s azt kiterjesztetni, számos családokat a hitre visszatéríteni, az egyházi fegyelmet kijavítani, s régi állapotába visszaállíttatni, a jezuiták társaságát az országba megállapíttatni, a magyar ifjúságot jól, s czélszerűen neveltetni, s a féktelen hitujitók haladását félbeszakasztatni. Ilyes érdemek tekintetéből VIII. Orbán pápa II. Ferdinánd király által felszólítva, Pázmánt bibornoki méltósággal fel-diszité. Minek következtében a király nevében Romába nagy pompával ¹⁾, s kísérettel utazván, s ottan mind az egyház feje, mind bibornok társai által különösen kitüntetve, nemzetünk diszét fentartotta ²⁾. Visszatérvén Romából a tudományok s művészet előmozdítására, s általában a nép neveltetésére számos áldozatokat tett, a tudományokban mint első rangú író munkákkal feltünvén ³⁾, 1637. évben Posonyban ez életből kiszóltatott. Hamvai a szent Mártonról címzett káptalani egyházban eltakarítva, s többféle sirkövekkel megtisztelve, emléke máig áldásban él. Lósy Imre egri püspök utódjának még abban az esztendőben neveztetvén ki, a következő évben tartott hongyülésen a királyt ékes szónoklattal üdvözlötte, III. Ferdinánd király nejét megkoronázta, s a többi püspökök s országnagyaival együtt ősi hitünket Luther ellen erősen védette. E gyűlésben működése által az esztergomi kanonokok arra felhatalmaztattak, miszerint Nagyszombatban házakat lakásukra

¹⁾ Romábai utazását mind maga, mind Egsius lib. VI. pag. 344. leírja.

²⁾ Schmitth Archiepiscopi Strigon. part. 2. pag. 211. Ezekről illő helyén többet szólandunk.

vehessenek. A gyűlés után éhség és szükség támadván az országban, a népet nagylelkűleg felsegitette. Továbbá több kiküldöttségben eljárván ¹⁾, s mindenütt igazságot kiszolgáltatóván, ősi vallásunkat, melyre maga ifjúságában visszatért, az elpártoltak által kedvelteté, s káptalanával együtt szerencsésen terjeszté. Életét öt évi kormányja után Nagyszombatban végezván, szent Miklós templomában eltakarítatott ²⁾. Őt követé Lippay György, ki fényes családtól származván, az egri püspökségből az esztergomi érsekségre 1642. évben átvitetett. Ez kormányja elején mindjárt a hon s vallás veszedelme miatt nagy gondokba bonyolódott, mert a svédek Magyarhonba rohanván, s Rákóczy György fejedelemmel szövetségre lépven, a népet vallásától, s törvényes fejedelmétől elpártolásra készíteték, s azért mind a két tárgyra ügyelvén, az érsek III. Ferdinánd királylyal, s nádorral összemunkálkodva, a veszélyt szétoszlatni törekedett. Noha pedig Rákóczy pártosaitól gyámolítva, győzedelmeskedett, s a királyt a linczi békekötésre kényszerítette, mindamellett Lippay érsek szent vallásunkat a hitujítók ellen védendő, Austriából 12 hitelesítő jezuitákat behívott, kik a magyar papság segítsége mellett, s avval összemunkálkodva a hont, különösen pedig Csalóközt az igaz vallásban fentartották. Érsekujvár a törökök által elfoglaltatván, az érsek Komáromba költözött, onnét az igaz vallás fölött örködvén. A linczi gyülekezetbe a király parancsára megjelent, s a békekötést, melynél fogva 90 egyház a protestánsoknak adtak, megerősíté ugyan, de kényszerítve s azért későbbben egész hon papságával együtt ellene tiltakozott. A jezuitákat kormányja elejétől végeig ápolgatta, s védelmezte. IV. Ferdinándot, s 1665. évben Leopoldot királynak koronázván, a következő évben meghalá-

¹⁾ Schmitth Archi Episc. Strig. part. 2. pag. 128.

²⁾ Ugyanott 130. lap.

lezott. Életében öt száz ezer pengő forintnál többet költött nyilvános intézetekre, s a vallást mindig, de különösen 25 évi kormányja alatt káptalanával együtt védette, s terjesztette ¹⁾. Utóda Szelepcsényi György kalocsai érsek lön, ki nagy Pázmán bőkezősége által gyámolittatva, tanodáit mind honunkban, mind Romában végezvén, a legszegényebb sorsból bölcsessége, s józan tapintata által országunk legfőbb méltóságaira, tudnillik az esztergomi érsekség, áldor, kancellár, s az ország helytartójává neveztetett, s mindamellettt szent vallásunk terjedésére annyit ügyelt, hogy négy év alatt 63 ezernél több népet az igazságra visszatértített, s öt száz ezer pengő forintot a törökök kiűzetésére áldozott. Továbbá emlékezetre méltó, hogy Szelepcsényi érsek s áldor a francia papság négy tételei, s tudós Bossuet püspök ellen az 1682. évi nagyszombati zsinatban fellépvén, azokat rosszalva elítélte. Mi Frankhonban nagy figyelmet gerjesztett ²⁾. Meghalt Nagyczelben, s ottan, hol annyi jótékony-sága által magát kitünteté, 1685. évben eltakarttatott.

*.) Pázmán Péter bibornoknak kinevezetve, mint II. Ferdinánd követe Romába utazott, s oda érkezvén, oly fénynyel s kitüntetéssel fogadtatott, hogy az őt elfogadó, s a szent városba kísérő bibornokok, főpapok s világi méltóságok száma hatvan kocsit foglalt el; ő maga 250 magyar fényesen feldiszipített nemes lovagtól kísérve, lépett be a világ fővárosába ³⁾. Itt bibornoknak beigtatván, s többi ügyeit végezvén, visszatért Magyarhonba, a közjónak szentelendő nagy lelkét, s tehetségét.

¹⁾ *Quinque Lustra Lippayiana Tirnaviae, Schmitth ugyanottan.*

²⁾ *Bossuet defens. declarat. celeberrimæ, quam de potestate Eccles. sanxit clerus Gallican, præf. pag. 2. Math. Petitdidier Tractat. Theol. de auctor. et infallib. Summor. Pontific. pag. 266.*

³⁾ *Egsius de itiner. Rom. libr. VI. pag. 344. Pázmán Romábai utazása saját keze által latin nyelven szerkesztve.*

6. §. Széchényi, Kolonics, Keresztély szász herczeg, Esterházy, Csáky, Barkóczy áldorok.

Ugyanazon évben, melyben Szelepcsényi érsek meghalálozott, Széchényi György a kalocsai érsekségből honunk legfőbb egyházi méltóságára, életének 93. évében előléptetett. Ki egész életét közhasznú intézeteknek szentelvén zárdákat, tanodák, székes egyházak, bástyák, paloták, egyházi s világi növeldek, kórházakat, s azt is nem egy hanem számos város, falvak, s mezei vidékekben építtetett. Különösen Leopold királyt több ízben három száz ezer forintnyi összeggel segítette. A nevelő intézetek pedig, melyeket gyámolított, valának Nagyszombatban, s Budán, hol részint a fenálló egyházi növendékházakat felsegítette, részint ujakat alapított, Győrött, Budán, Lőcse, s Trencsin városában nevelő intézeteket állíttatott fel. Ismét Győrött, Kőszegen, Budán, Esztergom, Eger s Pécsen közép-tanodákat építtetett, szent Ferencz szerzetének pedig Sümeghen, s Esztergomban, a szent domokosiaknak Vasvárott, capuczinusoknak Budán, szervitáknak Egerben, pálasoknak Óvárott, szentháromságoknak Illaván kolostorokat alapított. Másutt pedig az ilyes már létező de roskadó intézeteket felsegítette. Ugymint Szécsénben a ferencziek, Posonyban az irgalmas barátok, Nosztrán a szentpáliak, ismét Posonyban, Nagyszombat, s Kismártonban a szent ágostoniak, orsoliták s klarisszák kolostoraikat kijavította. E szent intézetekre három millio forintnál többet költött. Az agg vagy megsértett vitézek enyhítésére 137 ezer pengő forintnyi alapítványt tett, számos elszegényedett családot a porból kiemelt, s neveltetett, a vallást s az erkölcsiséget szent élete, káptalana, alapított szerzetesek, s az egész hon papsága által terjesztette, s életének 103. évében a haza, fejedelem, kinek 180 ezer forintnyi tőkét hagyományozott halála után, s az egyház iránti hűsége által kitüntetve 1695. évben meghalálozott Posony-

ban, hol a szent mártoni főegyházban eltakarítva, hamvait hálás siremlékek máig tiszteltetik ¹⁾. Utóda gróf Kolonics Leopold lön, ki ugyan azon évben, melyben eldőde e világból kimult, a kalocsai érsekségből az esztergomi szék főnökévé választatva, minden munkásságát előlegesen oda irányozta, hogy szent vallásunkat kiterjessze. Ehez képest az erdélyi oláhokra fordítván gondjait, száz ezernél nagyobb számot Teofil püspökkel együtt az egyház kebelébe visszavezetett, s a nagyszombati Albertinum nevű növeldét oláh egyházi ifjuság neveltetésére alkalmaztatta. Számos hazai ügyekben szerzett érdemei tekintetéből, melyeket mint melitai lovag a török elleni csatákban gyűjtött, s fáradhatatlan a vallás terjesztésében kinyilatkoztatott buzgóssága miatt bibornoknak neveztetett. Mely fényes kitüntetése mellett magas hivatásának legnagyobb lelkesedéssel megfelelni törekedett; míg 1707. évben Bécsben jobb életre szenderült, s Posonyban az Üdvözítőnkéről czimzett templomban, melyet a hitujítók ellen védett, eltakarított ²⁾. Követőjének Keresztély Ágost szász herczeg, ki már az előtt a gyengélkedő áldor s érsek segédpüspöke vala, neveztetett ki. E férfiúról sokat mondhatnánk, minthogy a szász fejedelmek akatholika családjától szármozván, s ifjuságában a csaták terén viaskodván, Buda mellett a török ellen diadalmaskodott, s a katholika hitre megtérve, s pappá szentelve, alapját tevé egész családja megtérítettésének; de az idő szűke miatt azt nem érinthetvén egyedül czélunkhoz ragaszkodunk, s az általa terjesztett katholika vallást szemügynek tartván említjük, hogy nem sokára Vilmos öcscsét lengyel fejedelmet, későbbben herczeg Moricz unokáját szintén a katholika hitre térítette, s mindenütt áldást, előlegesen pedig az 1712. évben uralkodó dögvész alkalmával a szegényekre árasztott.

¹⁾ Schmitth Archi Episcopi Strigoniens. part. 2. pag. 163—172.

²⁾ Schmitth ugyanott pag. 172—182.

Emlékezetre méltó az is, hogy III. Károly királytól az esztergomi érsekek, s országunk áldorai részére a hercegi czimet örökre szerezte. Ki 1725. évben érdemtelen életének végét vetvén, Posonyban szent Márton templomában, hol siremléke máig létezik, eltakarított. Utóda gróf Eszterházy Imre (frater Emericus ex ordine S. Pauli) lön, ki nemes családjának fényét bőkezősége s jótékonysága által különösen emelte. Nagy tettei közé azon nemes izlésű kápolna tartozik, melyet Posonyban szent Márton templomához csatoltatván, alamizsnás szent János, néha konstantinápoli patriarka tiszteletére emeltetett, s annak szent testét ezüst koporsóba tétetve, az oltár felső részére rakatta. Továbbá azon kijavítások, melyeket 100 ezer ezüst forintnál nagyobb költséggel a főoltár csinosbitására, s ujak felállítatására végrehajtatott. Ide számítható azon szép kápolna is, melyet Nagyszombatban a Boldogságos Szűz tiszteletére a főtemplomhoz csatoltatott. A többi költségek, melyeket nevelő intézetek, tanodák, zárdák, templomok, (például a posonyi szent Erzsébet szerzetesnők roppant kolostora s egyháza, melyekre 100 ezernél többet költött) öltönyek s ékszerekre, tanítók, szerzetesek, s szent vallásunk terjesztésére fordított, két milliom ezüst forintra számíttatnak ¹⁾. 1745. évben meghalálózván Posonyban szent János kápolnájában temettetett (52. §. I. k.). Utóda gróf Csáky Miklós lön, ki 1751. évben a kalócsai érsekségből honunk áldorának kinevezetve, eldődei nyomait mindenben követvén, egész életét szent vallásunk terjesztésére, tanodák, más intézetek, s egyházak kijavittatása, vagy felállittatása, szegények gyámolítására hat évi kormányja alatt káptalana összemunkálkodása mellett szentelte. Posonyban ugyanottan, hol eldőde, eltakarított. Őt gróf Barkóczy Ferencz 1761. évben követte, ki az egri püspökségből Esztergomba átvitve,

¹⁾ Sehmitth *Archi Episcopi Strigoniens.* part. 2. pag. 216.

noha mint buzgó hazafi, lelkes főpap, s szigorú őrije az egyházi fegyelem s rendnek csak öt évig működhetett hivatalában, mindamellett sokat végbe vitetett e rövid időben. Terve lévén Nagyszombatból a káptalant Esztergomba áthelyeztetni, annak számára házakat, a növendékek részére pedig növelést állíttatni kezdett. Sőt az ujan építendő székes egyházzal gondoskodván, arra minden évben 100 ezer forintot áldozott. A munkához nagy buzgósággal látván, a vártornyok s bástyák ledöntettek, azonban a munka végbevételét kora halála gátolta. A posonyi irgalmas barátokat s apáczákat gyámolította. Kemenczén templomot építtetett, s erről végrendeletében is megemlékezett. A kérlelhetlen halál által már 1765. évben az élők sorából szólíttatott ki.

7. §. Batthyányi, Károly Ambrus főherczeg, Rudnay, Kopácsy, s főm. Scitovszky János úldorok.

Gróf Barkóczy úldor meghalálózván az esztergomi érsekség tíz évig árvaságban maradt, addig tudnillik, míg 1776. évben gróf Batthyányi József a kalocsai székből az esztergomi érsekségre átvitetnék. Ez érdemdús nádor fia lévén, hamar előmozdított, tudnillik a posonyi prépostságból erdélyi püspök, innét kalocsai érsek, tíz év múlva pedig esztergomi érsek, s úldornak, két év múlva pedig bibornoknak neveztetett. A hiborkalapot VI. Pius pápa tevé annak fejére Bécsben 1781. évi ápril 19-kén. Mint esztergomi érsek s úldor 23 évig működén, megyéjének atyja, s főpásztora az országnak pedig egyházi főnöke lévén, azt egész kormányása véstetjes kora alatt lelkesen védette, az alkotmány mellett vívott, s az egyház felett örködött oly annyira, hogy e tekintetben eldödei közül őt senki meg nem haladta. S noha a magyar egyház szolgáinak tisztjében áll, a király s ország ügyeiben is működni, mindazáltal Batthyányi érsek ott, hol országlati dolgoktól menten maradhatott a nélkül,

hogy a közjó szenvedendett, azoktól mindig tartózkodott; hol azonban hivatása követelé felszólalását, például a pesti közgyűléseken, hol Batthyányi Lajos nádor, s atyja helytartója vala, oly józan tapintattal, annyi bölcsességgel lépett fel, hogy az ellenzéket mindenkor meghaladta. Ha valaki a fejedelmek közül az egyház körüli jogait gyakorolta, s talán azokon némelykor túl is ment, bizonyosan II. József császár vala, de annak tulzó buzgóságát, s igen nagy tüzét Batthyányi érsek annyi mérséklettel s bölcsességgel oltogatta, hogy inkább lobbant, mint gyújtott. Így történt, midőn a császár azon eskü körül, melyet a püspökök ki-neveztetésök után a királynak mondani szoktak, rendelkez-vén, olyasokat követelt, melyek feleslegesek, sőt gyanu-sítók valának, Batthyányi áldor őt arra bírta, hogy az esküt módosította. Ő lön elnöke azon választmánynak, melyet a császár a helytartótanács kebelében a vallás fentartása s terjesztésére alakított. Ő vala az, ki a császárnak a hazát megrázó rendeleteinek következtében a többi püspökök gyűlekezetében felírást a császárnak küldetni határozá, s maga azt átnyújtá, kérvén a felséget, miszerint azokat módosítaná *), s noha a császár szándokát mostan meg nem változtatta, mondván, hogy annak, ki azokat lelkiismerete szerint be nem teljesitheti, szabad hivataláról lemondani, vagy az országból kivándorolni, mindazáltal későbben sikere lön eljárásának, minthogy maga a császár idővel rendelkezvényei közül többeket visszahuzott, mások pedig önmagoktól megszűntek. Batthyányi áldor számos gondjai mellett sem esztergomi főkapitánusról, sem megyéje szegényebb lelkeszségeiről meg nem felejtkezett. Annak tud-nillik 1777. évben Maria Tereziától díszrendet szerzett. Emezek felsegélésére pedig évenként 10 ezer forintot áldo-zott. E nagy férfit, kinek többi tetteiről másutt szolandunk, 1799-ik évben meghalálózván, széke 10 évig üressen maradt, míg 1808. évben Károly Ambrus császári királyi fő-

herczeg Mária Terezia unokája, s Váczmegye helytartója esztergomi érseknek neveztetnék. Ez azonban már a következő évi szeptember 2-kán Tatán, hol az ottan divatozó ragadós nyavalyába esett, meghalálózván, magyar egyházunkat különösen pedig az esztergomi főmegyét, melyben oly dicsőleg, bölcsen, s apostoli buzgósággal működni kezdett, mély gyászba borította. Emez annál többet vesztett a nagy férfiú halála által, hogy 10 évig ismét árvaságban sinlődött. Utóda lón Rudnay Sándor, ki 1819. évben az erdélyi püspökségből az esztergomi székre meghivatott. Ez mindjárt kineveztetése után erélyesen kezdvén hivataloskodni, az esztergomi káptalant az ország kívánatához képest Nagyszombatból eredeti helyére Esztergomba átvitette, hol nagyszerű s honunk dicsőségére válandó egyházakat, érseki palotát, egyházi növeldeket, kapukat s más féle épületeket nagy buzgósággal terveztetett, s munkáihoz erélyesen fogatott is, azonban sok lévén teendői, s nem legszerencsésb építészekre bizván terve kivitelét, minden nagyleltű költségei s áldozatai mellett is munkája keveset haladhatott; ámbár haláláig arra majdnem harmadfél milliom forintot költött. Rudnay áldor nagyszerű vállalatai közé a posonyi nemzeti zsinat, melyet 1822. évben honunk főpapjaival tartott, számíttatik. E zsinatra 82 egyházi férfiú az Üdvözlőnkrol nevezett egyházba szeptember 8-án jelentek meg, s a zsinati tárgyak háromféle gyülekezetben meghányatva, rendes ülésekben határozattak el. Rudnay hongyülésekben, de különösen megyéje kormányában buzgólkodott, hiveit ajtatos és szelid szellemével építette, növendégeit ápolgatta, s a tudományokat kedvelve s különösen pártolva megyebéli tanítóit jobban díjaztatta. 1829-ik évben bibornokká neveztetett, s két év mulva a mindent megrázó cholera alatt megbetegedvén, s még akkor is egyházi működésekben lépven fel, munkás, feltünő jámbor, s szelid életét néhány nap alatt végezte. Esztergomban Egyháza fényes sirboltjában eltemettetett. Többi alapítványai, melyeket az érintetteken

kivül tett 203 ezer frtnál többre mennek ¹⁾). Rudnay bibornok kezdette munkái hétévi székiüresség, az építész balfogásai, s az idő mindent romboló vas fogai által rosz karba jutván, szakértő s tevékeny utódat igénylének. E tulajdonok Kopácsy József veszprémi püspökben összpontosulva lévén, ő esztergomi érseknek neveztetett. Noha pedig hazánk e legfőbb méltóságát példás szerénységgel vonakodnék elfogadni, mindamellet a kormány ismételi felszólításának engedve, azt 1838. évi decemberben elfogadá, s atyai gondoskodása által új életet esztergomi főmegyénkben gerjeszteni kezdett. Honunk egyházát mint áldor, főmegyénket mint érsek, hiveit mint atya 1847. évi szeptember 18-ig igazgatta, gondjait a haza s egyház ügyeire fordítva, s bölcsen mind a kettőt átkarolva józan tapintattal támogatta. Több világi s egyházi intézeteket vagy újdan alapított, vagy felsegitett, a hazát jó izlésű épületekkel díszítette. A művészet s tudomány felkentjeit kedvelte s pártfogolta. Többi jótékony-sága, melyet mind Veszprém, mind Esztergomban haláláig gyakorlott 52 ezer forintnál többre rug fel ²⁾). Esztergomban eltakarított. Kopácsy utódának, miután az 1848. évi ministerium alatt áldornak neveztetett n. m. Hám János ritka szerénységéhez képest leköszönt, s szatmári püspökségébe visszatért, főméltóságu nagykeri Scitovszky János pécsi püspök neveztetett, ki eddig tanusított munkássága, buzgó-sága s jótékony-sága által magyar egyházunk s hazánk szükségéinek megfelelni s mind a kettőnek felvirág-zását tehetségéhez képest előmozdítani, szent vallásunkat s hivei erkölcsösségét káptalanai s alája rendelt papsága segítsége mellett feszült erővel terjeszteni törekszik. Jelesb tettei közé tartozik, hogy az esztergomi főegyházat, melyet

¹⁾ Pauer az egyházi rend érdemei Magyarország történet. 3. füzet 312. lap. Majer Josef-halotti beszéd Rudnay fölött 32 s a többi lap.

²⁾ Pauer ugyanott 3. füz. 313. s k. lap.

eldődei nagy áldozatokkal építtetni s folytattatni törekedtek, belső bebutorozás, öltönyökkeli felszerelés, orgona, székek, harangokkal sat. annyira ellátta, hogy azt talán még ez évben felszentelheti. 1853. évben a romai szent Egyház bibornokának neveztetvén, a következő évben nagy nevű eldődei Bakács és Pázmán áldorok példáját követve, Romát a világ városát beutazta, s a szűz Maria Isten szent anyjának szeplőtelen fogantatása feletti tanácskozásban részt vevén, a hit ágozat (I. korsz. 68. §.) kihirdetetésén jelen vala. Továbbá 1855. évi szeptember 30. s következő napokon mint a Magyar Egyház áldora (Primas), született pápai követ (Legatus Natus) s megbízott apostoli vizsgáló (Visitator Apostolicus) eldődei példája szerint ¹⁾ a pannonhalmi szent benedeki főapátságban személyesen, a többi alárendelt apátságokban pedig megbízottjai által egyházi szemlét (Visitationem Canonicam) tartott. E hivatalos canonszerű eljárásáról a született követ s apostoli vizsgáló így nyilatkozott: ut quae ad renovandum disciplinae regularis vigorem, communemque prosperitatem promovendam oportuna viderentur, auditis Patrum capitularium consiliis cum fructu Visitationis Apostolicae statueremus ²⁾. Ilyes egyházi szemlét a született követ s apostoli vizsgáló a többi kiváltott szerzeteseknél is tartott. Többi tetteiről másutt szólándunk.

S. §. A bácskalocsai érsekség s káptalan.

A mohácsi vész csapásai különösen ez érsekséget érték. Tomori érseket, ki a csata mezején életét veszte, Frangepán Ferencz követé ugyan, de a török az egész tájékat elfoglal-

¹⁾ Lásd Enchirid. Juris Eccles. per nos edit. Pest. 1855. editio 4. §. 254. pag. 268.

²⁾ Decretum Visitat. Canon. pro conventu S. Mart. de Sacro Monte Pannon. die 3. Octobr. 1855. edit. Pestini typis Emil. Müller pag. 2.

ván, s a kalocsai érsekek megyéjökben nem székelhetvén, érseki czimmal többnyire más megyéket igazgattak. A káptalan 1530. év körül szintén elszéledvén, csak 170. év után térhetett vissza székhelyére. Ilyes viszontagságok s csapások közt a kalocsai érsekség elfoglalt részeiben Oláh Miklós esztergomi érsek a főpásztori hivataloskodásokat végezte. 1550. évben Gregorianecz Pál nyerte el a bácskalocsai érsekség czimét, de magában a székes városban a törökök zsarnokoskodván, az új érsek nem működhetett. Utóda Fejérvölgyi István lőn, ki mint nyitrai püspök a kalocsai érsekség czimét viselvén, abban minden módon örködött ugyan, de a törökök zsarnoksága alatt nem boldogulhatott. 1573. évben a kalocsai érsekség czimét Draskovich, azután Kutasy János, végre Pethe Márton győri püspökök viselték. Az utolsó után, ki királyi helytartó hivatalával is volt felruházva, 1607. évben Szuhay István egri püspök következett, de ez ugyan azon évben meghalálózván, Napragi Dömötör győri helynök nyerte el a bácskalocsai érsekség czimét. Mind ezek szintén a török járma alatt nyögő népek vigasztalására sokat nem tehettek. Napragi után Lépes Bálint nyitrai püspök a kalocsai érsekség igazgatásában következett. Ki egyszersmind udvari korbácnok lévén, a vallást terjesztetni törekedett ugyan, de a körülmények mostoha állapotja őt nagyon akadályozták. Utódának 1623. évben Telegdy János nyitrai helytartó neveztetett. Ez az 1630. évi Pázmán esztergomi érsek által tartott nemzeti zsinatba megjelenvén, ottan a bácskalocsai érsekség azon jogai mellett tiltakozott, melyeknél fogva azt vélte, hogy a kalocsai érsek a zsinatba megjelenni nem tartozik, azonban Pázmán áldor a tiltakozást el nem fogadván, megmutatta, hogy nemzeti zsinatba honunk minden főpapja, ennél fogva a kalocsai érsek is megjelenni köteles ¹⁾. Telegdy

¹⁾ Egyházi jogunk magyar kiadása 1. köt. 258. §. 321—334. lap.
s 1855. évi 4-ik latin kiadás 254. §. 264. s k. lap.

1647-ik évben a világból kimulván, őt Püksy János mint váczí, későbbben mint győri helynök az érsekség kormányában követte. Azonban mind e buzgó főpapok a törökök zsarnoksága miatt a kalocsai érsekségben nem működhetvén, a boszniai ferenczieket oda utasították, miszerint a hivek lelki vigasztalással ellátva hitőkben meg ne csökkenjenek. Püksy halála után Plumbo György a boszniai ferencziek tagja Lippay áldor által érseki helytartónak nevezetett addig, míg 1657. évben Szelepcsényi György nyitrai püspök megyei hivataloskodása mellett, az érsekség címével megtiszteltetett. E nevezetes főpap mint udvari kancellár avval is megbízott, miszerint az érsek javait feljegyezvén, azokat a vég helyi kapitányok által megőriztesse. Szelepcsényi az esztergomi érsekségre lépven, Petretich Péter zágrábi püspök viselte az érseki címet, melyet 1668. évben Széchényi György mint győri püspök átvett. Utóda Gubasóczy János vala, ki a nyitrai püspökség mellett egyszersmind kancellár hivatalát viselte. Ezt Borkovich Márton zágrábi püspök követte, ki alatt 1685. évben Kalocsa a törökök hatalmából Károly lotharingiai herczeg által megmenekült ugyan, de az érsek 90 évet számlálván már azt meg nem látogathatá. Utódának Kolonich Leopold, győri püspök neveztetett, kit Széchényi Pál veszprémi püspök követett. Valamint az előbbi érsekek, ugy ezek is a törökök zsarnoksága alatt megakadályoztatva, az érsekséget csak néha látogathaták meg, azonban minden gondjaikat oda irányozták, miszerint a vallás minden zavaros körülmények mellett is a lehető legnagyobb haladást tehesse, szerzetesekre, megyei papokra, s más hitterjesztőkre bizván annak előmozdítását. A zentai ütközet után, melyet Jenő szavojai herczeg a törökön halhatatlan dicsőséggel nyert, s annak hatalmát a kalocsai megyében megsemmisítette, szabad tér nyittatott ez érsekség kormányzóinak, az elpusztult megyét helyre állítani, a vallást ujdán terjesztetni, s mindent uj virágzásba

hozni. Miben Széchényi Pál, s utóda Csáky Imre magukat kitüntetvén, amaz érseki lakát, emez pedig egyházát építette. Csáky a hittévedtek számát kisbitette az által, hogy nemes, de szegény protestans ifjakat magához fogadván, tanítatott, a hatalmasbakat pedig udvarába kecsegtetvén, az igazsággal megismertette *), s így a hitet nagy szerencsével terjesztette. Átalában pedig jótékony czélokra minden évben 30 ezer frtot költött ¹⁾. Utódának 1733. évben Patachich Gábor neveztetett, ki mindjárt kormányza kezdetével hitterjesztőkről gondoskodván, új egyházi növelvét, s bölcséleti tanodát szerzett megyéje számára, káptalant, 13 templomot, s paplakot részint tulajdonából, részint kegyes adakozásokból alapított. Meghalt 1745. évben ²⁾. Őt követte Csáky Miklós, ki a kalocsai prépost jövedelmét az érseki jövedelemből Maria Terezia engedelmével 500 frtal szaporította, s a papnevelő intézet felsegítésére gyógyszer-tárt alapított. Esztergomi érseknek nevezve székét Klobusiczky Ferencznek hagyta. Ezt Barkóczy Ferencz követte, ki után Batthyányi József következett. Ez más munkái mellett a vallás terjesztésére fordítván gondjait, megyei lelkészein kívül három jezuita hitterjesztőt helyről helyre küldött, kik az anya s főkegyházi népet oktassák. Ebben maga is személyesen buzgálkodván, 1766-ik évben egyházi szemlét tartott, s káptalana jövedelmeit tetemesen megjobbitotta. A székes egyház tornyait, harangjait s belső szereit Batthyányi érsek szerezte. Átalánosan jótékony czélokra 117 ezer forintnál többet költött ³⁾. Utóda Patachich Ádám lön, ki mindenben, mi a vallás terjedését, az Isten dicsőségét emelé, buzgálkodván, káptalanát egy, tudnillik a 10-ik kanonok-

¹⁾ Horváth Natal. Arch. Coloc. 180. 8. r.

²⁾ Katona Histor. metropol. Eccles. Calocensis typis Schol. piar. Colocae 1800.

³⁾ Katona Histor. Eccles. Coloc. pag. 337—342.

sággal szaporította. Székes egyházának 14 ezer értékű díszöltönyt készítetett, s káptalanának házai felépíttetésére 26 ezer forintot áldozott. E káptalant Maria Terezia 1779. évben díszrenddel ékesítette ¹⁾). Patachich után Kolonich László, ki sajátlag csömöri Zay Lőrincz báró, s Kolonich Polixena fia volt, következett. Kolonich nevét nagy bátyja Kolonich Zsigmond bibornok s bécsi érsek holta után szerződés mellett mind ő, mind testvérei tartották fen. Alatta a segniai püspökség a magyar koronához csatoltatott, s a kalocsai érsek hatósága alá rendeltetett. Továbbá 13 helységben részint templomot, részint paplakot s iskolákat nagy költséggel építtetett. Utóda Klobusiczky Péter lőn, ki 1847. évben a szatmári püspökségből érseknek átvitétvén, azóta minden cselekvőségét hivatalának szentelte, a hit terjesztésében, szegények felsegítésében, egyházak, tanodák, paplakok, kórházak, s mindennémű tudományos, és jótévő intézetek alapítása, vagy felsegítésében, s az Isten dicsőítésében egész, majd 90 évig terjedő életét tölté. Átalában jótékony czélokra 125 ezer forintnál többet szentelt. Utódának Nádasdy Ferencz gróf 1845. évben kineveztetvén, családja díszét nagy erényei s cselekvésege által hathatósan emelte. Ámbátor pedig életében ajtatos alapítványok s czélokra tetemes összegeket szentelt, mindamellet 1851. évben meghalálózván végintézetileg is ugyanazon czélokra sokat hagyományozott. Utódának n. m. Kunszt József kassai püspök neveztetett, ki jelenleg a hitterjesztésben káptalana s megyei papságával együtt buzgón munkálkodik.

*) Csáky érsek érdemei tekintetéből, s Temesvár s Belgrad visszavétele emlékeül 1717. évben bibornoknak neveztetve, négy év után Romába utazott, s az egyház feje választásában részt vett. Sőt ő is szintén úgy mint hajdan Bakács Tamás esztergomi érsek s áldor az egyház legfőbb fokára néhány szavazattal megválaszteltetett. Ka-

¹⁾) Katona ugyanottan.

tona *Historia metrop. Eceles. Colocensis typis scholar. piar. Colocae* 1800.

9. §. *A csanádi püspökség s káptalan.*

Csaholy Ferencz után, ki a mohácsi csatában életét veszté, Zápolya Gervay Jánost nevezé csanádi püspöknek, ki későbbben Ferdinánd királyhoz átmenvén, neveztetése emez által is helyeseltetett, ámbár az egyház feje őt meg nem erősítette. Zápolya 9 év lefolyta után Martinusi Györgyöt előlépteté a csanádi püspökségre, ki azon rövid idő alatt, melyben működött, legfőbb gondjai közé számította a vallást, erényt, s erkölcsiséget terjesztetni. Utódának Barlabásy János neveztetett, ki gyulafejrvári káptalanból átvitvén, minden törekedését szintén a vallás fentartására fordította. Követői közül Kolosvári János domokosi szerzetes, s kolosi apát a jelesbek közé tartozik, ki a magyar papság nevében a trentói zsinatba megjelenvén, s ottan buzgón működén, 1562. évben meghalálozott. Utódának Sbardelati Dudich Endre, ki szintén a trentói zsinatban mint követ jelen vala, neveztetett, s tudománya által hasonlólag magát kitünteté. Utána következett Bornemissza Gergely, ki a szepesi s jászói prépostságból a csanádi püspökségre átvitvén, egyszersmind királyi kamara igazgató hivatalát viselte, s számos hivatalaiban oly buzgósággal működött, hogy a vallás terjesztését s az erkölcsiség gyarapítását első feladatának tekinté. Utána Melegh Boldizsár egri s leleszi prépost e megye püspökének neveztetett. Ez alatt a török 1573. évben Csanád várát elfoglalta. Melegh püspök Csanád vármegyében a főispányi hivatalt is viselte. Vácra püspöknek áttétetvén, Szegedy Pál lett utóda, ki egyszersmind egri helynök, Egervár s Lelesz prépostja lévén, káptalanával együtt a szent vallást tehetségéhez képest terjesztette. A káptalan azonban a török által székéből elűzetvén, egyhelyről a másakra bujdosni kényszerített. Szegedy püspököt

Veranchich Faustus követte, ki neje halála után pappá szenteltetvén, a leleszi s sághi prépostság mellett a csanádi püspökség kormányát elfogadta, de e püspökség szintén a török zsarnoksága alatt sinlődvén, abban sokat nem működhetett, mit azonban buzgósága a vallás fentartására s terjedésére tehetett, azt el nem mulasztá. Meghalt Velenczében 1627. évben ¹⁾. Ezután a püspökség czimét viselték Herovich Mátyás, ki tihanyi apát s fejférvári prépost lévén, a püspökség kormányát többnyire onnét vezetvén, püspöknek fel nem szenteltetett; Lósy Imre s mások, kiknek neveit tudós Pray elősorozza ²⁾. E szerencsétlen korszakban a keresztény őshitű vallás Csanádban nagyon pusztulván, a székes egyházat Mozlem vagy Calvín követői bírták, a tájékban pedig azokkal a görög szakadárak osztoztak. Nádasdy László 1710-ik évben püspöknek neveztetvén, hatóságát Arad s Csanád megyében, honnét a török lassankint eltávozott, gyakorlani kezdé. Azonban hét év után az ellenség egészen elűzetvén, a megyét ujdán rendezni kezdette. Utóda báró Falkenstein Béla grönbach-i prépost lón, ki egyzersmind Csanád megye főispánja lévén, a vallást megyéjében ujdán feléleszté, s III. Károly királytól 1723. évben új, négy tagból álló, s Szegeden lakó káptalant nyervén, avval együtt a vallás, az erkölcsiség, s erény előmozdításában dícséretesen működött. 1738. évben a káptalan Temesvárra költözött, s idővel Maria Terezia az ötödik, báró Princzen pedig, ki verseczi lelkész vala, a hatodik kanonokot alapították. Utódának Sztanizlovics Miklós bolgár tartományi szent Ferencz szerzetese neveztetett, ki szintén főispán vala Csanádban. Ezt vagreini Engel Antal követte, ki bel-

¹⁾ Katona Histor. Crit. regni Hungar. Tom. 20. pag. 213. Pray specim. Eccles. Hung. part. 2. pag. 297. et seq. Schematism. diac. Csanad.

²⁾ Pray ugyanott 302. s . lap.

grád- szendrődi püspök lévén, s onnan kizáratván, de a csanádi püspökségre s főispánságra előmozdittatván, apostoli buzgósággal káptalana s megyei papságával együtt a vallást terjesztette, ápolgatta, s erősbitette. Utóda Chrisztovich Imre lön, ki elődei nyomait követve, a török rabigától nem régiben szabadult megyét rendezé, lelkészekkel ellátá, oktatá, s népesité ¹⁾. A kezdett munkát azonban utóda remetei Kőszeghy László végrehajtotta, ki 1800. évben csanádi prépost s helynökből püspöknek neveztetve, szent hivatalát valóban apostoli buzgósággal viselvén, s mindent többnyire személyesen végrehajtván, megyéjét 28 évi kormányása által lehető legjobb karba helyeztette, s azt lelkészek, segédpapok, növendékek számával illőleg ellátva fárakkal bővítette, melyeket ujdán megdíjaztatott, s egyházak, paplakok, tanodák, s tanítókkal ellátott, káptalana részére díszrendet, s ingatlan birtokot szerzett. Alattvalóit atyailag szerette, a hivek buzgó igazgatására, s oktatására ösztönözte. Majd minden évben egyházi szemlét a megyében tartott, minden hiányt s fogyatkozást józan tapintattal s bölcsességgel elhárított, s papjait tulajdonából segítette. Bőkezősége, nagylelkűsége s nyájasságáról oly híres volt, hogy a katonai, világi s egyházi rend, gazdagsszegény, magas és kistrangu egyenlően hozzája férhetvén, ki sem távozott el tőle lelki vagy földi vigasz, tudományos vagy társalgásos meglegedés nélkül. Utóda Török Antal ki szintén csanádi prépost s káptalani helynök lévén, 1832. évben püspöknek neveztetett, két év múlva azonban meghalálozván, széke krivinai Lonovics Jósefre szállott. Ez egri főmegye kanonokja s királyi tábla egyházi főnökéből 1834. évben püspöknek neveztetvén ki, egyházmegyéje kormányát többnyire helynöke által viseltette, maga pedig országlati ügyekkel foglalkozott. 1848-ik évben a magyar ministerium elő-

¹⁾ Pray specim. Hier. Eccles. Hungar. 302. s köv. lapok.

terjesztése által egri érseknek neveztetett. Mint érsek azon évi pesti országgyűlésen működött. A gyűlés szeptember 28-tól kezdve forradalmi alakot öltvén magára V. Ferdinand törvényes királyunk azt october 3-án szétoszlatta. De a gyűlés törvényes királyunk intézkedését nem tekintve, tanácskozásait folytatta. Minthogy pedig Lonovics érsek azokban is részesültnék mondatott, a forradalom szerencsés legyőzése után annak egri érsekségre történt kineveztetése visszavonatot. Sőt a volt érsek fogság s perbe idéztetett. Ennek következtése lön, hogy acsanádi püspökségről is lemondván, magán életre királyi kegyelemdíj mellett Austriába a melki kolostorba utasztatott, jelenleg pedig Bécsben tartózkodik. Lonovics után csanádi püspöknek Horváth Mihály hatvani lelkész s czimzetes prépost még a magyar ministerium előterjesztése következtében neveztetett. Azonban ő szintén a szerencsétlen magyar forradalom szelleme által elragadtatván, annak végéig mint Cultus minister abban buzgólkodott. A forradalom örökös királyunk fegyverei által szerencsésen legyőztetvén, Horváth püspökségét, melyre a pápai megerősítést ugy sem nyerendette, elhagyván, az országból elillant, annál inkább minthogy kineveztetése már annak előtte is megsemmisítettett. A megye kormányja m. Csajághy Sándorra bízott. Ez a kalocsai főmegye káptalanából csanádi püspöknek neveztetvén, s egyházmegyéjébe igtatván bölcstapintattal s szelid egyházi szelemmel buzgón működik; a nevelési intézeteket, a tudományokat, s az azokkal foglalkozókat nagylelkűleg pártolja.

10. §. *Az egri püspök s káptalan.*

I. Ferdinánd király e korszak elejével egri püspöknek Zalaházy Tamást nevezé, ki Austriának az akkori zavaros körülményekben kedvezvén igen nagy szolgálatot tön. Utóda Frangepán Ferencz lön, ki Zápolya s Ferdinánd királyok közt békét kieszközölván, mindakettő által az egri püspök-

ségre méltónak tartatott. A vallás terjesztésében sokat működött, de nagy akadályokra talált a hitujítók a követők részéről. Frangepán 1543. évben meghalálózván, meggyéje öt évig árvaságban maradt, míg Oláh Miklós utódjának neveztetnék ki. Ez azonban a törökök zsarnoksága miatt, kik Dobó István s Zay Ferencz hűséges védelmemellett is Egert elfoglalák, csak a következő évben a város birtokához jutott, jövedelmei mindazáltal az egri őrhad élelmére fordítatván, szegénységgel küzdött, de 1553. évben Esztergomba átvittetett¹⁾. Ezt Ujlaki Ferencz, ki mint győri püspök s királyi helytartó az országban hivataloskodott, követte, de két év múlva meghalálózván, Pásonban eltakarítottatott. Annak halála után az egri szék három évig üres maradt a végből, miszerint annak jövedelmei a török ostromok által sokat szenvedett vár kijavittatására fordittassanak, annak kormányja pedig Bódy György csanádi czimzetes püspökre ideiglen bízott. Ez a püspökség igazgatásához erélyesen fogván, a lelkészeket, kik működésükben fogyatozának s botrányt okozának tüstént perbe idéztette, a vallást védette, terjesztette, s mind a mozlemek, mind a hitujítók ellen fentartotta²⁾. 1557. évben Veraneich Antal a konstantinápolyi követségből visszajöven (4. §.) egri püspököknek neveztetett. De a püspökség jövedelmei most is Egervár helyreállittatására szükségesek lévén, a thuróczi prépostság jövedelmeivel szükségét pótolta, ámbár ő itten is az iskolák nem különben a hiteles hely épületeit, s más intézeteket kijavította. Veraneich Esztergomba átvittetván, utódának Radeczky István 1567. évben neveztetett. Ez alatt a katholika vallás terjedése különösen haladott, mert Leleszi János jezuita, kit a püspök Bécsből a hit terjesztésére meghíva, számos népet

¹⁾ Schmitth *Episcopi Agriens.* Tom. 2. pag. 363—422. *Pray Specim. Hierar. Eccles. Hungar.* part. 1. de *Episcop. Agriensi.*

²⁾ Katona 22. köt. 922. s követk. lap. Schmitth ugyanott Tom. 3. pag. 119.

az őshitű vallásra, melyet Calvin követői majd nem kiirtottak ¹⁾, vissza vezetett ²⁾. Utóda Cherödy János vala, azonban a török Egert 1569. évben elfoglalván, mind a püspököt, mind a káptalant, ki eddig az isteni tiszteletet szent Mihály kápolnájában tartá, székeből kiszorította. A káptalan Kassára áttételezt ³⁾, de a püspök Nagyszombatba költözvén, a következő évben meghalálozott. Cherödy után Szuhay István következett, ki egyszersmind kamaraigazgató lévén, minden hivatalaskodásai mellett a vallás terjesztését, fentartását főügyének tekintette, s minden hitujtók ellenzései mellett is kitűzött célját elérni törekedett, a kalocsai érsekségre előmozdítván, megyéje több évi üresség után Erdödy Jánosra jutott, kit Pyber János követett. Ennek utóda Lósy Imre lön, ki megyéjében egyházi szemlét tartani kívánván, engedelmet az egri passától csak nagy összeg pénzletétele után nyerhetett. Üdvös munkájához fogván, mindenütt az őshitű isteni tiszteletet visszaállította, a hitet hirdettette, az eltévedteket az egyház kebelébe vissza vezette, az erényt s erkölösséget mindenütt előmozdítva: Lósy Esztergomba átviteltvén utódának Lippay György nevezett, ki még mint esztergomi prépost Érsekujvárott ötszáz eltévedt hiveket az őshitű vallásra visszatérített; 1642. évben az esztergomi érsekségre vitetett át. Amazt Jakusich György, ezt pedig Kisdy Benedek követte ki kormánya elejével mindjárt a vallás terjesztéséről gondoskodván, lelkészek, növendékek, oktatók s tanítókat nagy költséggel alapított ⁴⁾. 1659. évben meghalálozván, végrendeletében a

¹⁾ Schmitth *episcopi Agriens.* Tom. 3. pag. 124. et sequent. 138. et seq.

²⁾ Sacchino *Histor. Societ. Jesu* 4. 183. 223. Schmitth *op. cit.* Tom. 3. pag. 119.

³⁾ 1597. évi 38. törv. czik.

⁴⁾ Schmitth *ugyanottan* Tom. 3. pag. 251.

kassai nevelőház alapíttatására, hol akkor az egri püspök s káptalan lakhelye vala, 30 ezer forintot s Gönyün nevű birtokának egy részét, s egy kassai házat hagyományzott ¹⁾). Utódja gróf Pálffy Tamás lön, ki eldöde nyomait követve szintén minden munkásságát oktatás, vallás és erkölcsösségre irányozván a hitet dicséretesen terjesztette, s Kisdy eldöde alapítványát 27 ezer forinton vett Hejcze helységgel öregbítette. Pálffy Nyitrára átviteltén, megyéjét Szegedy Ferencz nyerte el, ki katolika anyjától születvén, s a katolika vallásban neveltetvén, idővel váczai püspök, királyi kancellár, későbben egri püspöknek neveztetett. Ez alatt az 1671. évi királyi rendelet keletkezvén, mely szerint a protestansok a katolikusoktól elfoglalt templomokat visszatéríteni köteleztettek, annak bételjesítésében valamint szent vallásunk terjesztésében s magyar gyermekek, melyeket a török foglyokul tartott, kiváltásában dicsően buzgólkodott ²⁾). Ennek utódja Bársonyi György magát a hit terjesztésében káptalana s lelkészei segítsége mellett annyira kitüntette, hogy négy év alatt 6768 eltévedteket térített meg ³⁾). A Szepességet ő vezeté vissza az egyházba ⁴⁾). Azt gróf Pálffy Ferdinánd követte, ki eldöde példáját utánozva maga is a hitet terjesztette, s a hitszónokok legbuzgóbb pártfogója lévén, a hitujító bitorlókat fegyveresekkel Jászból maga üzte ki, azt ősi urának visszaszerezve. Ez után Korompay Péter következett, ki alatt 1687. évben a török Egerből kiűzetvén, hat száz egyén közülök megkeresztelkedett. Ennek utóda Fényesy György nem csak maga, káptalana, s lelkészei, hanem azon kívül még három jezuita is a hitet nagy buzgósággal hirdetvén számos török foglyokat térítették meg. A jezuí-

¹⁾ Schmitth Episc. Agriens. Tom. 3. 265—6.

²⁾ Ugyanott 271—291.

³⁾ Hevenesy kézírata V. köt. 132. lap.

⁴⁾ Schmitth ugyanott.

ták ez alkalommal Egerben igenis kedveltetve annak felszólítása következtében ottani állandó lakásukat határozzák el. Annak utóda Telekesy lön. A város azonban alig szabadulván meg a törököktől Rákóczy kegyességét elnyervén, nem csak saját, hanem szomszéd megyékben is hivataloskodott, a vallást buzgólag terjesztve ¹⁾. Utóda 1715. évben lön Erdődy Gábor, kinek helynöke Foglár György egyéb számos tettei mellett Egerben jogászi tanszéket alapított ²⁾, maga a püspök pedig káptalana által a megyei növendékháznak átengedett apátfalvi (Trium fontium de Beel) apátságnak romba dült templomát 1744. évben egészen helyre állította, s lelkészséggé átalakította. Utóda lön Barkóczy Ferencz gróf, ki Egerben bölcsészeti kart, s könyvnyomdát alapított ³⁾. Barkóczyt tizennégy évi buzgó kormány után gróf Eszterházy Károly követte, ki a vallás buzgó terjesztője, a papi fegyelem szorgos őrije, a tudományok hű pártolója lévén, Foglár alapítványát öregbítette. Számos lelkészségeket részint alapított, részint templomokkal ellátott. A lyceum ropant épületét hazánk díszére huszév lefolyta alatt közel két millio forinttal ő emelteté, s alapítványul az intézetnek 500 ezer forintot hagyományozott ⁴⁾. 1798. évben 38 esztendei kormánya után jobb életre szenderült. Kimulta után az egri püspökség 1804. évben érsekségre emeltetvén, javaiból két külön: Kassa s Szatmár egyházmegye alapítottatott. Ezekről külön értekezendők, most csak az egri érsekségről szolandunk. Első érseknek Egerben Fuchs Ferencz nyitrai püspök kineveztetvén, hivatalában buzgón működött, minden vagyionát egyházak, tanodák, szegények, s árvákra hagyván.

¹⁾ Schmitth episcopi Agriens. Tom. 3. pag. 343.

²⁾ Corp. Jur. Hung. art. 44. 1741.

³⁾ Magyar Plutark 3. köt.

⁴⁾ Pesti növendék paps. munkálatai 8-ik köt. 276. s köv. lap. Budán 1841.

Utóda b. Fischer István lön, ki a vallásosság, erény s erkölcsösség előmozdításában magát kitüntetvén, vagyonának nagy részét szintén kegyes alapítványoknak szentelte. Annak utóda felső eöri Pyrker László lön, ki a velencei patriarkaságból egri érseknek 1827. évben átvitetvén, munkás életét megyéje kormányja, sz. vallásunk terjesztése, a tudományok s művek előmozdításának szentelvén, a haza s egyház üdvét egyenlően elősegítette, mindakettőt roppant s ékes épületekkel, melyek közé különösen az egri székesegyház tartozik, feldiszipolta, képgyűjteményekkel ékesítette, jótékony intézetekkel ellátta, s érdemdús vitézek számára tett alapítványokkal s más közhasznú épületekkel gazdagította. Munkás életét 1847. évi december hóban végezvén, utódának n. m. Bartakovics Béla rosnyói püspök neveztetett. Ki mint rosnyói püspök szent vallásunk, s magyar egyházunk érdekei mellett működve, ugyan e szellemben az egri érsekséget is szerencsésen igazgatja; a hivek neveltetését s boldogságát tanodák s kolostorok felállíttatása, az Isten dicsőségét pedig templomok felépíttetése által fáradhatlanul öregbiti; a tudományokat pedig annyira pártfogolja, hogy senki által magát felülmulni nem engedi.

11. §. Az erdélyi püspökség s káptalan.

A mi más püspökségekben, ugyan az Erdélyben is megtörtént, hogy tudnillik e korszak elején a Magyarhonban uralkodó két király egy megyében néha két püspököt is nevezett. Így nevezé 1526-ik évben Ferdinánd király Gerendy Miklóst erdélyi püspöknek, noha már Zápolya Stafileo Jánost oda rendelte vele. Zápolya azonban Lengyelhonba küldetvén, kedvence is eltűnt, s Gerendy püspök a megyét igazgatta. Ez meghalálózván székét Stafileonak hagyta, ki nek utóda Bornemissza Pál lön. Ez Veszprémből átvitetvén nehéz állásra jutott a nyugtalan székek s szécsók irányában. Sorsa azonban még nagyobbban nehezbedett, midőn

Szuleiman Erdélyt elfoglalván, őt kiköltözni kényszerítette. Bor-nemissza után, ki nyitrai püspökség igazgatását elfogadta, nagy zavarok keletkeztek Erdélyben oly annyira, hogy az erdélyi püspökség minden javaitól megfosztatván, s czime sem létezvén többé, a hiveket Báthory Endre bibornok, a fejedelem bátyja, lelkileg igazgatá a nélkül, hogy erdélyi püspök nevét viselné. 1596. évben Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem a püspökség birtokát az unitariusok kezéből visszafoglalván, arra Napragi Dömötört nevezte ki. De 1601. évben az erdélyi, a katolika hittől többnyire elpártolt rendek Kolosvárott egybegyűlvén, a püspökség javait ujlag elfoglalták, Napragit az országból kizárva. Mire honunk királyai Erdélyben kegyuri joguk fentartására 1687-ik évig csak czimzetes püspököket neveztek ki. Idősb Rákóczy György engedelmével a katolikusok Salinus Istvánt helytartónak nevezték, miszerint a vallás a sok zavarok közt mégis valahogy fentartassék. S valóban ő nagy buzgósággal működni kezdvén, a vallást részint szerzetesek, részint megyei papok által fentartani törekedett. Erdély visszafoglaltatván az ellenségtől, s a püspökség visszaállittatván Ilyés Endre 1697-ik évben püspöknek neveztetett, ki Alvinczen megtelepedett, s buzgón működött. Azonban rövid idő alatt pártosok által ismét kiűzetvén, a püspöki jóságokat részint a fiscus, részint magánosok birtokába jutottak. A püspök pedig Posonyba vonulván itten jobb életre költözött. Végrendeletében a posonyi házát s kertjét az Olmütz s Nagyszombatban tanuló erdélyi növendék papok uti költségeire hagyományozta, a Nagyszombatban tanuló erdélyi növendékekre pedig 8500 ftot hagyott. Továbbá nagy Leopold császár 1702-ik évben az alvinczi várat s uradalmat a rendelt püspöki helytartó élelmére engedvén, ez a vallást az erényt s erkölcsösséget fentartatni s terjesztetni, lelkészeket, oktatókat, tanodákat s egyházakat ujra felállítatni törekedett. De III. Károly király Erdélynek fejedelme új életbe léptet-

vén az országot, szintén a püspökséget is, a káptalant, egyházat, püspöki lakot, iskolákat s az egyházi hangászatot jövedelmek, s minden költségek kiszolgáltatása mellett ujdán rendezte el, Mártonfy Györgyöt esztergomi prépostot 1715. évben erdélyi püspöknek, királyi tanácsos, és fejérmegyei főispánnak nevezte. Ez a vallási ügyek elrendezésére, az erény s vallásosság előmozdítására gondjait előlegesen fordítván, sajátjából a négy ujdón alapított kano-noksághoz még kettőt csatolt, s a lelkészeket, s tanítókat szaporítván, az üdvös lelki oktatást élete végeig hatalmasan segítette fel. Utóda Mednyánszky László lön, de rövid idő mulva hivataláról lemondván, azt 1724. évben Antalfy János nyerte el. Utána Zorger Gergely következett, ki minden a hitterjesztésben tanusított buzgósága mellett magáról s utódairól gondoskodván, a kormányzó utáni első rangot s szavazatot a püspök részére szerzette meg. Utóda Klobusiczky Ferencz lön, kinek indítványára a régi, a katolikus püspököt, káptalant s jezsuitákat kizáró, s a katolika vallást megsértő czikkelyek az 1743-ik törv. czik által (a három elvállolt vallástétel sérelme nélkül) eltöröltettek. A vallás terjesztésében káptalana s lelkészei segítsége mellett annyit buzgólkodott, hogy nyolcz év után, midőn Zágrábba átvitetnék, a magyar megyék főispányai, s a székelyek birái mind, a szebeni tanácsnak pedig nagyobb része a katolika vallásra viszszertertek ¹⁾. Utóda b. Sztoyka Zsigmond lön, ki látván a hitterjesztők nagy szükségét egyházi növelde talpkövét Fejérvárott letette, s addig; míg felépülend tulajdon lakában növendékeit neveltette. Megyéjében a hetedik kanonokot alapítva, s minden alkalommal a vallás terjesztésére ügyelve, 1759. évben magányosságba visszavonult, Medgyesben meghalálozott. Utóda gróf Batthyányi József lön, ki azonban egy év után azaz 1760. évben már a kalocsai érsekségre átvite-

¹⁾ Szereday Episcop. Albens. Benkő Transilvania, Pray Specim. Hierar. Eccl. part. 2. Episcop. Transilvan.

tett. Ez után báró Bajtai József következett, ki II. József császár oktatója lévén a történetekben, Maria Tereziától a többi közt azt is eszközölte ki, hogy a bécsi Pázmánféle növeldében három erdélyi ifju neveltessék, a szebeni árvaházalapítassák, a szegényül ellátott lelkészek segedeimet nyerjenek. A kanonokok számát egygyel (a nyolczadikkal) szaporította, püspökségéről lemondván, magányosságban mint posonyi prépost meghalt 1773. évben ¹⁾. Utódai közül gróf Batthyányi Ignác vezetés, ki a tudományok nagy kedvelője lévén könyvtárt, csillagásztornyot, s a csillagász részére egy kanonokságot alapított a káptalanban, s a vallást minden lehető módon terjesztette. Utána Mártonfy József következett, kit Rudnay Sándor 1816-ik évben oly buzgósággal váltott fel, hogy két év mulva egész megyéjében egyházi szemlét tartván, mindent, mit hiányosnak tapasztalt, kijavított. A megyei papnöveldét évenként 16 ezer forinttal gyámolította, a püspökség alapítványát pedig 5 ezer forintról 12 ezerre emelte ²⁾. Rudnay Esztergomba átvitetván, utóda báró Szepesy Ignác lön, ki 1820-ik évtől kezdve a megyét hét évig igazgatván, 33 ezer forintnál nagyobb összeget iskolák, templomok, s más nyilvános intézetekre szentelt ³⁾. Többi tettei közt zsinatot tartván (110. §.) Pécsre átvitetett. Utána tusnádi Kovács Miklós következett, ki a megyét szerencsésen kormányozván, aligmult egy év, hogy bőkezűsége, jótékonyága, s ember szeretetét, kisderek óvdáira, siketnémák intézeteire, egyházak tanodák, népnevelésre, s más közhasznú czélokra ajánlott összegekkel ne tanusította volna. Összesen 76 ezer forintnál többet ilyes jótékony intézetekre

¹⁾ Benkő Transilv. Szereday Episcop. Albens. 222. s követk. lap. Pray Specim. Hierarch. Eccles. Hungar. part. 2. Episcop. Transilv.

²⁾ Majer József halotti beszéd 32. 33. lap.

³⁾ Pauer János az egyházi rend érdemei 327. lap. 3. füz.

áldozott¹⁾. Kovács 1852-ben meghalálozván utódának m. Hajnald Lajos az esztergomi helytartóság titoknoka s császári k. udvari káplán nevezetett, ki eldődei példáját követve, káptalanával együtt szent vallásunk haladását s kiterjeszkedését buzgón elősegíti, a tudományokat s a műveltséget minden alkalommal pártolja.

12. §. A győri püspökség s káptalan.

Paksy elvérzése után a mohácsi ütközetben a győri püspökség kormányja, miután javai az ellenség kezéből kiszabadultak, 1539. évben Ujlaky Ferenczre szállott, kinek nagy munkába került a vallást oly zavaros időkben fentartani, s azt ellenségei ellen védeni, de az ország helytartója is lévén, mindakettőt hosszas kormányja, tudománya s tekintélye által szerencsésen végrehajtotta. Utódának Gregorianecz Pál zágrábi püspök nevezetett, ki 1554. évben buzgón működni kezdvén, minden alkalommal a vallást terjeszteni, a népet oktatni, s az ifjúságot iskoláztatni törekedett, miért is káptalana részére tanoda alapíttatásául Kony helységet szerzette²⁾. Utóda Delfino Zacharias bibornok lön, ki azonban külhoni lévén, s a magyaroknak tetszeni nem tudván³⁾, hivataláról lemondott, s Olaszhonba visszavonult⁴⁾. Őt követé Liszty János, ki honi lévén minden törekvését, s tekintélyét oda irányzá, miszerint hivatalában pontosan eljárván, az őshittü vallásnak a hitujítók által vert sebeit orvosolhassa, s a hiányokat helyre hozhassa. Halála után a megyében üresség következvén, Draskovics György kalocsai érsek a megyét igaz-

¹⁾ Ugyanott 327. s köv. lap.

²⁾ Károlyi Specul. Eccles. Jaurin. 78. s k. lap. Istvánfy 133. Romanus a Venantio Syllab. praesul. Jaur. 44. lap.

³⁾ 1569. 35. t. czikk.

⁴⁾ Pray Specim. Hidrar. Eccles. part. 1. pag. 325. Purpur, Pannon. 163. Szegedy rubr. 2. 181. lap. Károlyi ugyanott 80. lap.

gatta. Ez után Heresinczy Péter 1587. évben következett, ki szintén úgy mint utóda Kutassy János kancellár hivatalát viselvén, a vallást különösen a törökök ellen, kiknek kezeibe a város 1594. évben esett, védelmezte. Kutassy Esztergomba átviteltvén, a megye Pethe Mártonra szállott, ki egyszersmind kalocsai érsek lévén, de a törökök miatt ottan nem székelhetvén, mindakét püspökséget a körülményekhez képest igazgatta, legfőbb tisztjének a vallás terjesztését tartva. Bécsben meghalálozván, Posonyban eltakarított. Utóda 1607. év óta Napragi Dömötör lön, ki szintén kalocsai érsek vala. Ez az erdélyi püspökségből átjövén szent László király kaponyáját hozta magával, s minden illő körülményekben törekvéseit oda irányozta, hogy az erkölcsösség, az erényt s a vallásosságot előmozdithassa. Utódai közül Dallós Miklós és Széchényi György a győri papnövelde alapíták, s valamint az egyháziak neveltetése, úgy a hivek oktatása, s a hitterjedéséről gondoskodtak. Emez csak Győrött 250 ezer forintnál többet költött el jótékony intézetekre ¹⁾. Utóda Sennyei István lön, ki egyszersmind kancellár lévén, mindakét hivatalát oly szabatossággal viselte, hogy mind az ország, mind az egyház várakozásának megfelelt. Utána 1635. évben Draskovich György következett, ki ámbár panaszokra alkalmat adván, sok viszontagságokon ment keresztül ²⁾, s hivatalától három évre felfüggesztetett, mégis későbbben magát megjavítván, az egyház s ország javát szépen előmozdította, a jezsuiták, más kolostorok, s papnöveldek részére gazdag alapítványokat téve. Utóda Püsky János vala, kit 1659. évben ismét Széchényi György követett, ezt az őshitű vallás terjesztése, a szegények gyámolítása s minden közhasznú intézetek előmozdítása máig jellemzik. Ez hasonló

¹⁾ Károlyi Speculum Jaurin. Eccles. pag. 105. s köv. lap. Magy. Plutar. IV. könyv. végén.

²⁾ 1647. évi 113. törv. czikk.

eldődjét jótékonyságban még felülmulta. Utóda Kolonich Leopold vala, ki 1686. évi szeptember 2-kán épen Buda vár visszavétele alkalmával bibornoknak neveztetett. Esztergomba átvitétvén, utóda Keresztély Ágost szász herczeg s bibornok lön, káptalana, mely egyszersmind a sopronyi szent János keresztes vitézek praeceptoratusát viselé*)¹⁾, segítségével a vallást, az erkölcsöt s erényt buzgóan előmozdította. Esztergomba átvitétvén utána gróf Zinzendorf következett, ki bibornoki méltósággal kitüntetve lévén, mind az udvar, mind a vallás ügyeiben buzgólkodott. Zinzendorf Fülöp után Groll Adolf ájtatos rendi szerzetes püspökké nevezetett, ki a vallás előmozdítását felsegíteni akarván, a szükölködő lelkészek segedelmére évenként hat ezer forintot költött. Utána gróf Zichy Ferencz következett, ki alatt megyéje feltagoltatván, belőle a szombathelyi püspökség s káptalan keletkezett. A püspöki lakot bevégezte, a papnövelvét megújította, s minden munkásságát oda irányozá, miszerint sz. vallásunk terjedve, virágzóbbá váljék. Továbbá a megronsolt várat számos költséggel visszaváltva kijavította, a királyi akademia felső emeletét építette s plébániákra évenként 6 ezer forintot szentelt²⁾. Gróf Zichy 1783. évben meghalálózván, megyéje négy év után Fengler József ájtatos rendü szerzetesnek kezébe jutott, ki neveztetése után minden tehetségéhez képest működött. Utána Vilt József következett, ki hét évi kormányja alatt a vallás terjedésére, jótévő intézetek, kolostorokra s szegény ifjúság neveltetésére 30 ezer forintnál nagyobb alapítványokat tön. Utóda Schwarzenberg Ernest herczeg lön. Ez családja fényét jótékonysága, alázatossága, felebaráti szeretete, s nyájassága által emelte,

¹⁾ Károlyi Specul. Jaurinens. 93. et seq. Katona Eccles. Coloc. Hist. Tom. 2. pag. 73. Róka praesul. Veszprém. pag. 425. Schmitth. episcop. Agriens. tom. 3. pag. 178.

²⁾ Károlyi Specul. Eccles. Jaurin. pag. 142. Erdős oratio funebr. 1784.

s az Egyház ügyét buzgón kezelte. Utána Juranics Antal püspöknek neveztetett, ki hivatalában erélyesen pásztorkodva, több helyeken új templomok, iskolák s paplakokat alapított, s minden alkalommal a vallást védeni, s terjeszteni törekedett. Utóda 1838. évben Sztankovics János, megyebéli kanonok, s helytartói tanácsnok lőn, ki a megye kormányát józan tapintattal viselte, minden hívei, káptalana s segédpapjaitól egyenlően kedveltetve. Vendégszeretete, nagylelkűsége, valamint a művészi hangászat pártolásáról s gyakorlatáról nevezetes. Ez 1848. évben az élők sorából kiszólltatván, utódának m. Karner Antal győri kanonok, czimzetes püspök, s a hajdani k. magyar bécsi Kancellaria előterjesztő tanácsnoka neveztetett, s jelenleg a megyét szerencsésen s atyailag kormányozza.

*) Minthogy a győri káptalan tagjai a szent Jánosról nevezett kereszties vitézek praeceptoratusát viselék, idővel azok javai is a káptalanéival összeolvasztattak ¹⁾.

13. §. *A nyitrai püspökség s káptalan.*

Podmaniczky István után, kit a 2-ik korszakban mint utolsó nyitrai püspököt említettünk, Thurzó Ferencz, hasonló nevű országbíró öcsce, még kiskorúságában püspöknek neveztetett, ki elvégezvén tanulmányait, a püspökséget több évig igazgatta ugyan, de felszentelve nem lévén, s a hitújítókhoz szitván, megházasodott. Ezért a püspökségből 1556. évben kiesvén, mint árvai főispán, s kamara igazgató működött ²⁾. A következő évben utódat Bornemissza Pálban nyert, ki az erdélyiek által a püspökségből kizáratván (11. §.) nyitrai püspöknek neveztetett, s hivatalában min-

¹⁾ Károlyi ugyanottan.

²⁾ Wagner *Analecta Scepusii* 4. 102. s k. lap. Katona 23. köt. 100. lap. *Memoria Episcop. Nitriensis*. pag. 322. et seq. Timon 173.

den buzgósággal eljárni törekedett. Őt Mosóczy Zacharias követte, ki szent vallásunk fentartása, védelme, s gyarapítása mellett a tudományokkal is sokat foglalkozott, s Bonfin, Illosvay, s többek munkáit folytatva, szerkesztője lön a quadripartitumnak ¹⁾. Utóda Fejérvölgyi István nagy iparral eldödei nyomait követve, előlegesen a vallást a protestansok ellenében fentartani törekedett. Átvitetvén Esztergomba utána Forgách Ferencz 1596. évben következett, ki jobbadán elpártolt hiveit jezsuiták által az egyház kebelébe visszatéríteni igyekezvén, szerencsés sikerrel működött. Szintén esztergomi érseknek átvitetvén, utóda Szuhay István lön, ki az egri püspökségből átvitetett, de Bocskay s pártjától szenvedett üldözései következtében még abban az évben tudnillik 1607-ikben az öröklétre szenderült. Utóda Lépes Bálint minden munkásságát a vallás fentartására, mi ellen a hitujítók nagyon panaszkodának, fordította. Telegdy János utána következvén, s mindazt, mi a vallás terjedését felsegíté, pártolván, a nagyszombati papnöveldeben hat nyitrai növendékre alapítványt tön, káptalanát birtokkal, a nyitrai ferenczieket pedig kolostorral megajándékozta. Püspökségéről 1644. évben lemondván, utódai közül Püsky János a szalkai apátságot a trencsényi jezsuitáknak adván, egész megyéjében a vallást káptalana, lelkészei, s szerzetesek által fentartotta, s terjesztette. Utóda Szelepcsényi György lön, ki szintén azt nagy buzgósággal végrehajtván, mit eldöde, esztergomi érseknek neveztetett. Őt Kolonich Leopold követte, de 1669-ik évben püspökségéről lemondván, bécsujvárosi főpásztornak, későbbben kalocsai, ezután esztergomi érseknek neveztetett. Utóda Pálffy Tamás székes városát megerősítettvén, s minden figyelmét szent vallásunk fenmaradása, s kiterjedésére fordítván, az erényt s erkölcsösséget buzgón előmozdítani igyekezett. 1680-ik év-

¹⁾ Memoria Episcop. Nitriens.

ben Gubasóczy János lön utóda, ki szintén a vallás fentartásáról gondoskodván, a nagyszombati papnöveldeben 12 növendéket alapított. Utána Haskó Jakab vágújhelyi prépost a püspökségben következett, ki a Nádasdy országbíró által kezdett beczkói ferencziek kolostorát bevégeztette, de már 1690. évben püspökségéről lemondván, ismét a régi prépostságába visszaköltözött ¹⁾. Utóda Matyasovszky László a vallás előmozdításában annyit buzgólkodott, hogy az ajtatos rend részére Nyitrán kolostort, s templomot nagyobb részt azon végből alapított, miszerint annak tagjai az ifjúságot a katholika vallásban oktassák, annak védelme s terjesztésére készítsék. Hat ezer aranyot tanuló nemes ifjak megdíjaztatására, tovább megyéje szegényebb lelkészei, visszatért protestansok, kórházak s a szegedi jezsuiták kolostorára tetemes alapítványokat tett. Utóda 1707. évben lön gróf Erdődy László Ádám, ki hivatala mellett kancellár tisztét viselvén, a vallás terjesztésében annyit fáradozott, hogy 30 évi kormányja alatt 50 ezer léleknél többet térített meg. Szomolánban eltakarított. Utána gróf Harach következett, de Romában követ lévén, a megyét Nozdroviczky István helynöke által igazgatta ²⁾. Utóda Eszterházy Imre, ki a vallás haladását szintén első gondoljai közé számítván, több helyeken egyházakat, tanodákat s más közhasznu intézeteket emeltetett. Utódának Gusztinyi János, ki segédje vala, 1764. évben neveztetett. Ez alatt, ki a tudományokban magát mint író is kitünteté, történt, hogy a fejedelem engedelmé mellett 13 fára az esztergomi főmegyétől elvonva, Nyitra megyéhez könnyebb közlekedés végett csatoltatott. Gusztinyi földi pályáját nagylelkűség, bőkezűség, s a vallás terjedése iránti buzgósággal jelelve ki, végzé 1777. évben, s Nyitrán nyugszik. Maria Terezia Gusztinyi halála után

¹⁾ Episcopatus Nitriens. ejusque praesul. memoria.

²⁾ Ugyanottan

figyelmeztetvén arra, hogy a nyitrai káptalan, melynek prépostságából hajdan a püspök megdíjaztatott (I. korsz. 27. 28. §.) prépost nélkül vagyon, Szkacsán uradalmat, melyet eddig a püspök birt, a káptalan birtokához csatolta, s prépostot nevezvén ki rendelé, miszerint ezentul az uj prépost szintén a káptalan javaiban részesüljön. A megürült püspökséget Révai Antal nyéré el, ki a vallás terjesztésére ügyelvén, Nyitrán tanodát, radosnai birtokában pedig egyházat építtetett. Utódának Fuchs Ferencz esztergomi kánonok neveztetett ki. Ez életét szegény nemes ifjúság neveltetése, jó könyvek nyomtatása, s a hit terjesztése által magát kitüntetvén, káptalanának díszrendet is szerzett. Egerbe érseknek átvitvén (10. §.) megyéjét Kluch József esztergomi káptalani helytartó nyerte el. Ez megyebéli lelkészei, kórházak, siketnémák, szegény tanuló mind a két nemű ifjúság, jobbágyai, s más közhasznu intézetek felsegítésére, s így a vallás terjesztésére annyi alapítványokat tön, hogy nevét örök hála kísérendi. Alapítványai 600 ezer forintnál többre becsültetnek. Utódat nyert Vurum József püspökben, ki a nagyvárad püspökséből átvitett. Ez eldóde nyomait követvén, szintén a zolnai árvaházat, s más jótékony intézeteket nagy költséggel életbe léptetett. Utódának mélt. Palugyay Imre neveztetett, ki Kassáról 1839. évben átvitvén, magát megyéje bölcs kormányja, szép épületek, s kertek felépíttetése, s így a honnak csinosbittatása, özvegyek s árvák gyámolítása által kitüntetvén, alattvalóit máig szerencsésen igazgatja.

14. §. *A pécsi püspökség s káptalan.*

More püspök után, ki a mohácsi csatatéren áldozá fel életét, 1528. évben Sulyok György mind a két versenyező király által püspöknek neveztetett, kit a pápa, látván a két részre oszlott országot, nem erősíté meg ugyan, de mindazáltal a megyének viselte gondját. Utódának Eszéky János

neveztetett, ki azonban rövid idő múlva meghalálozott. Utána Várally Szaniszló következett, de Pécs és Siklós 1543. év körül a török hatalma alá esván, a püspök káptalanával együtt elszéledvén, s Szepesből, hol mint örkanonok működött, megyéjét igazgatván, távolsága miatt a vallás terjesztésében keveset tehetett, örülvén ha azt épségében fentartatá. Utóda lön Gregorianecz Pál, ki Posonyból, hol kanonok volt, megyéjét kormányozta. Ennek utódai közül Draskovics György 1559-ik év körül a pécsi káptalant Posony városában egybegyűjté, s ugyanazt Dudics Endre négy év után Szigetre hívá meg azon végből, miszerint vele együtt a vallás ügyei felett örködvén, s a hit ép fentartására ügyelvén, azt minden tehetségöknél fogva terjeszteni törekedhessenek, azonban a török az egész tájékat elfoglalván, kívánságuk bé nem teljesedhetett. Dudich 1567. évi elszakadása után Monoszlay János zágrábi prépost, s esztergomi helytartó viselte a pécsi püspök czimét, ki után Telegdy Miklós, és Kutasy János szintén esztergomi helytartók következtek. Mind ezek, mind utódaik a török kiűzetéseig egyedül a püspöki czimet viselvén, a vallást jezsuiták s néhány lelkészek által őrizteték, s terjeszteték. 1686-ik évben a török országunk részéből különösen pedig Pécs s környékéből kiűzetett ¹⁾, s Radonay Mátyás pécsi püspöknek neveztetvén, s a törökök, arianok, zsidók s protestansok, kik a tájékat előzőnlék, megtérítésében buzgolkodott, minden tehetségét oda irányozva, miszerint megyéjét régi lábra állithassa. A vallás ellenei azonban nagy fogyatkozásokat látván, ellene panaszkodtak a király előtt, ki Kolonich bibornokot ez ügyben bírának rendelte. Ez látván az ellenzék heves felzudulását, s a dolgon másképp nem segíthetvén, Radonayt lemondásra készítette, s a király helyette Dolny Istvánt esztergomi prépostot püspöknek ne-

¹⁾ Spányik Histor. Hungar. Compend. Pest. 1820. pag. 508.

vezte ki, de a pápa az alatt az idő alatt a megerősítő bullát Radonay részére küldvén, a király Radonayt ismét Pécssett meghagyta, s Dolny Istvánt Csanádra áttette. Radonay megyéjében annyit buzgólkodott, hogy körülbelül három-ezer unitariust megkereszteltetett. Utódát gróf Nesselrode Ferenczben nyerte. Ámbár ez minden munkásságát oda irányozá, miszerint a vallást terjeszthesse, s védhesse, s a végén 1714. évben Pécssett megyei zsinatot is tartott, mindamellett Rákóczy pártjától, s annak slavoniai segéd csapatjaitól tömérdek akadályokat szenvedett. S valóban azok az egyháziakon, szerzetesek, s a hiveken kegyetlen rablásokat, gyilkolásokat s pusztításokat követtek el. Nesselrode utóda gróf Thurn Ferencz, ennek pedig követője Cyentefuego s Alvar lön, mind a kettő ámbár külső országi vala, a vallás terjesztésében buzgólkodott. Ezek után gróf Berényi Zsigmond, s 1751-ik évben Klimó György következett, ennek alapítványai, s a hit terjesztésében bizonyított buzgótsága nevét máig örökitik. Számos egyházak s paplakokat alapított, székes templomának drága egyházi öltönyeken kívül 70 ezer forint értékű szentségtartót ajándékozott, a pécsi papnövelde alaptőkéjét 25 ezer forinttal szaporította, s egy ujdán felállított papirmalom jövedelmét ugyanannak szentelte. Utóda gróf Eszterházy Pál lön, ki minden működésének főcélját a vallásosság, erény, s az erkölcsösség előmozdításában helyeztette. Ennek utódai közül Király József nevezetes, ki szintén számos alapítványokat a vallásosság s erkölcsösség terjesztésére tett. A többi közt a mohácsi szerencsétlen ütközetben elvérzetek ünnepélyes évfordulati említésére 3 ezer, a tanuló ifjak neveltetésére pedig 207 ezer forintot hagyományozott. Ezt b. Szepesy Ignác követte, ki a tudományok s irodalom előmozdítására, melyben maga is szerencsés sikerrel fáradozott, már Erdélyben számos áldozatokat hozott. Az erdélyi püspökségből a pécsire átviteltvén, s itt több évek által egész tehetségét a

közjónak szentelvén, a pécsi főtanodát s nyomdát, s azon kívül még négy elemi tanítót alapított, a rajz s hangiskolát felsegítette, lakása s székes egyházában, sőt az egész közel lévő térben czélirányos ujitásokat s módosításokat végrehajtván, a város szépségét emelte. Buzgósága s jótékony-sága országilag elismertetve az 1832. évi hongyülés czikkeibe igtattatott. A nagy férfinak utóda lön nagykéri Scitovszky János jelenleg esztergomi érsek, országunk áldora s a romai szent Egyház bibornoka. Ő mint pécsi püspök elődde nyomait követve, szintén minden tehetségét megyéje boldogítására fordította, hiveit a szószékből gyakran oktatta, a tanodákba személyesen megjelenván az ifjúságot szorgalomra s erkölcsiségre buzdította, sz. hitünket káptalanra s megyei papságával együtt minden alkalommal terjesztette, a szegények s ügyefogyottakat segített. Jelesb tettei közé tartozik, hogy Pécsen a boldogságos szent Szűzről nevezett apácák (congregation de Notre Dame) szép kolostort, s egyházat állíttatott fel, s azokat Pécsre átültetve a női ifjuság nevelésére alkalmazta. A többi cselekvőségéről másutt szolandunk. 1848. évben esztergomi érseknek neveztetve a következő évben ottan működni kezdett (7. §.). Őt m. Girk György, ki a kalocsai megyében nagyprépost és segéd püspök vala, mint megyés püspök követte, ki előddeinek példáját utánozván a vallást káptalanra s megyei papságával együtt buzgón terjeszteni törekszik.

15. §. *A vácsi püspökség s káptalan.*

Országh János a mohácsi vészt meghaladván, s osztrák Ferdinándhoz állván, megyéjét bölcsen igazgatta. Utóda Brodarich István (Brodericus) lön, ki Frangepán érsekkel Zápolya Jánost pártolván, Izabella királynét megkoronázta. Brodarich az akkori időkben majd Szeremben, majd Pécsen, majd pedig Vácson működött mint püspök, hol miután a

mohácsi vésznapot hiven leírta volna, 1539-ik évi novemberben meghalálozott ¹⁾). Utódai közül Dudich Ágoston nevezetes, ki Martinuzi érsek halála után esztergomi érsek-ség helynökévé neveztetve, mind a vallást, mind a hazát vérével védelmezte, s életét Paláston Hont megyében a törökök elleni csatában veszté 1553-ik évben. A király annak könyveit Dudich Endrének, ki a megholt unokája vala, s későbbben pécsi püspökké lön, adatta. Ez időtől kezdve a váczai püspökség nagyobb része a törökök hatalma alá kerülván, s a váczai püspökök többnyire czimzetesek lévén, Nagyszombat, vagy Posonyból, hol mind kanonokok laktak, megyéjüket igazgatták ²⁾, s a vallást kevés lelkészek s szerzetesek által terjesztették, vagy legalább fentartották. 1683. évben Kéry János Vácra költözött, de két év után a város a törökök által ismét lángba borittatván, papjaival együtt Máriavölgyben Posony mellett menedéket keresett. Csak 1700-ik évben sikerült Dvornikovich Mihálynak, ki annak utódja vala, a püspöki lakot, a káptalant, s az egész megyét helyre állítani. De öt lelkésznel többet nem találván a megyében, Váczon tüstént egy új lelkésszéget alapított, s szent Domokos szerzetét az egyháziak kipótolására hívta. Ezek az egyháziakkal együtt a vallást ujdán alapíták, az erkölcsöt s erényt szóval s példával ujdán terjeszték. Dvornikovich káptalana részére, melybe most még csak három kanonokot hozhatott be, Leopold császártól új pecsétet is szerzett. A váczai növendékek nevelésére a nagyszombati növel-dében 6 ezer forintnyi alapítványt tett le, s a szent domokosiak kolostorát 25 ezer forinttal alapította, sőt a székes

¹⁾ Pray specim. Hierarch. Eccles. part. 1. pag. 351. Koller Episcop. Quinq. Eccl. Histor. 5. 171. et seq. Schematism. Vaciens. de anno 1835. pag. 45.

²⁾ Schematis. Vaciens. pag. 49. Desericz Episcop. Vaciens. 109. et seq. Pray ugyanott 353. lap.

egyházat is életbe léptette. Az érdemtelen püspök öt évvel későbbben meghalálózván, őt gróf Eszterházy Imre, szent Pál szerzetese követte, ki nem sokára Zágrábba átviteltén, utódát Kolonich Zsigmondban találta. Ez káptalanában két új kanonokságot alapított *). Továbbá egyházi növendékekről gondoskodván, azokat tanítókkal s előjárókkal ellátta, Vácson az ajtatos szerzetet alapítván, s azt nagylelkűleg minden szükséges eszközökkel ellátván, oktatásra képesnek tette, s a vallást sebes lépésekkel előmozdította. Bécsben mint érsek s bibornok halt meg 1751. évben ¹⁾). Utóda gróf Leslie Vilmos lön, ki ámbár rövid ideig működött a püspökségben, Laybachba herczeg püspöknek átvitelve, mindamellett a vallást, az erényt s erkölcsöt egész tehetségével előmozdítani törekedett. Utána gróf Althan Frigyes következett, ki bibornoknak nevezetvén, s Nápolyba az alkirály hivatalához átviteltén, megyéjét Berkes Endre helynöke által igazgatta. Ez hivatása legfőbb adatai közé szent vallásunk terjesztését számítván, minden működését oda irányozta, miszerint a hivek száma növekedjék. Althán után ismét Althán Miklós Károly amannak unokája következett. Ez alatt a vallás annyira terjesztetett, hogy a lelkészek száma megkettőztetett, az ajtatos rend számára templomot, valamint szent Miklós egyházát, s a püspöki lakot építtette, minden gondjait oda fordítván, miszerint a vallás és az erény haladasson. 1749-ik évben Budán a királyi palota talpkövét tévén le, a következő évben meghalálózott. Utódja lön gróf Migazzi Kristóf, ki Maria Tereziától XIV. Benedek pápához s VI. Ferdinand spanyol királyhoz szónokul küldetvén, nem sokára bécsi érsek s bibornoknak neveztetett. Utódjai közül gróf Eszterházy Károly nevezetes, ki posonyi prépost s esztergomi kanonokból püspökségre emeltetvén, a növendékek

¹⁾ Schematismus Vaciens. Dioecesis. anni 1831. pag. 56. Desericz episcopus. Vaciens. 169. s köv. lap.

számát gyarapította, s lyceumot alapítván, a hittani kart felállította, s így a vallás terjesztésére erős alapot tett le. Egerbe átvitettván Migazzi bécsi érsek s bibornok mint a püspökség igazgatója Vácra visszatért, ki nevét az által örökitette, hogy a mostani szép izlésű székes egyházat, a püspöki palotát, s papnövelvét állítatá fel, a káptalanban hat új kanonokságot alapított, a lyceumot újdan rendezte, az ájtatos rendiek igazgatása alatt tizenkét nemes ifju neveltetésére intézetet, s irgalmas barátokat alapított, mindent oda irányozva, miszerint a vallás terjedjen, s a hivek száma szaporodjék. 1786-ik évben a püspökségről lemondván magánosságba visszavonult, s Bécsben élete 89-ik évében meghalt. Utána báró Splényi Ferencz következén, nyolcz évi dicső működése után meghalálozott, s megyéje tiz évi árvaság után estei Károly Ambrus főherczegre szállott. Ki 1808-ik évben Esztergomba átvitettván, Kamánházy Lászlóban utódját nyerte. Ez szintén a vallás terjedését főügyének tevé, elödei nyomait példásan követte. Utána gróf Nádasdy Ferencz következett, ki 1824-ik év óta a megyét bölcs és főpásztori szelemmel kormányozván, s minden alkalommal szegények, özvegyek, s árvák, valamint a nemzeti intézetek iránti jótékonysága, s buzgóságának példáját közel 100 ezer forinttal adván ¹⁾, egyszersmind szent vallásunkat terjeszteni s előmozdítani törekedett. 1845-évben a kalocsai érsekségre előmozdított, s széke 1851. évig üresen maradt. Utódja m. Roskoványi Ágoston lön, ki már mint egri kanonok tudomány, jótékonysága, s szerénysége által figyelmet gerjesztett. Ő jelenleg a megyét bölcsen kormányozza s a hit terjesztésében káptalana s megyei papságával együtt buzgón működik.

¹⁾ Pauer János az egyházi rend érdemei Magyarország történetében 3. füz. Székesfejérvár 1848. 345. s köv. lap.

*) A többi kanonokságok pedig keletkeztek: 1762-dik évben Lauchas Ferencz váci kanonok az iskolai kanonokságot, ötévvel később Vürth Ferencz hittanár, s apát a szent Jánosról nevezettet, s két évvel később a kis prépostsággal egyesült kanonokságot alapította. Schemat Dioecesis Vaciensis. anni 1831.

16. §. *A váradai lat. sz. püspökség s káptalan.*

E megyének első püspöke jelen korszakban Macedonia László vala, de e részek Zápolya János hatalmában lévén, a püspökség javait Czibák Imre áldozár birta¹⁾. Amannak halála után Martinuzi György lön püspök 1539. évben, ki e kornak zavaros állapotában a megyét bölcsen s józan tapintattal igazgatá, s a vallás fenmaradását s terjedését szemetigyre vevé. Bibornok lévén esztergomi érseknek nevezetett²⁾. Utóda Zaberdin Mátyás lön, ki egyszersmind Bihar megye főispánja lévén, székvárosát is a temesi törökök ellen vitézül védé. A vallás felett buzgólag örködve 1556-ik évben meghalálozott³⁾. Utóda Forgách Ferencz lön, de megyéje a protestans felek által sokat szenvedvén, a püspök jövedelmei megcsökkentek, s csak a káptalan, mely javait eddig fentarthatá, a vallás fentartásában, s terjesztésében üdvösen működhetett. A püspök Zápolyához elpártolván a megye Radéczy Istvánnak, azután Bornemissza Gergelynek jutott ezt pedig Pethe követte, kik azonban, a püspökség javai a török kezeiben létezvén, csak címzetesek valának, s a vallást tehetségökhöz képest fentartották, s előmozdították. A püspöki javak egy része csak 1598-dik évben szereztetett vissza, s az ujdán kinevezett püspököknek Migázzi Miklósnak adatott. Ez mint vezér s püspök a vallás mellett buzgólkodván, az ujdán Váradra behozatott jezsuitákon nagy támaszt

¹⁾ Pray Specim. Hierar. Eccles. Hungar. part. 2. pag. 186.

²⁾ Gánóczy episcop. Varad. part. 2. pag. 49. et seq.

³⁾ Ugyanott 91—92. lap. Kereszturi Episcop. Varad. Tom. 2. pag. 31.

nyert vala. Azonban a város protestansok birtokába jutván a püspök is működéseiben megakadályoztatott. Utóda Tegledy János lön, ki 1615. évben Mátyás király által támogatva, a vallást fentartani, s terjesztteni törekedett. Utána Pyber János, ezután pedig Lósy Imre következett. Mindkettő nagy buzgósággal a vallás terjedéséről gondoskodott. Lósy Egerbe átvitétvén utódának Hosszutóthy választatott, ki nem sokára a váci püspökségre átmenvén, a váradi püspökség Zongor Zsigmondra szállott. Ez minden akkor létező zavarok mellett is a vallás terjesztését legelső gondjának tartotta. III. Ferdinand király 1664. évben a váradi püspökség javait az erdélyi fejedelmek kezeiből visszaszerzé, s Bársonyi Györgyöt az ujdán kinevezett püspököt azokba bevezetteté¹⁾. Utóda Benkovics Ágoston lön, ki a töröknek Magyarhonból kiűzetése után 1688-dik évben egyszersmind Bihar megye főispánná válván, megyéjét annál könnyebben igazgathatá. Jövedelmeinek általános birtokába jutván, azok nagyobb részét intézetekre s a vallás elősegítésére fordította, s ujdán rendezett káptalana szerzetesek s lelkészei segítségével számos népet a hitre térített, s tanodákat alapított; a templom kettős tornyát felépítette, s végrendeletében kegyes czélokra 21 ezer forintot hagyományozott²⁾. Jótékony munkás életét 1702-dik évben végzé³⁾. Utána gróf Csáky Imre következett, ki eldöde példáját követve, a vallás terjedését minden buzgósággal előmozdította, káptalanát szaporította. Debreczenben katholikus lelkészt s a kegyes rendeiket alapítá, kalocsai érseknek neveztetvén, a váradi püspökséget, sőt a posonyi prépostságot is megtartotta, s emennek részére lakházat építtetett, azonban szerencsétlen építészre akadván, roppant de célirántalan épületet állíttatott fel. 30 évi kormányása után meg-

¹⁾ Ganoczy episcop. Várad. ugyanott 313. lap.

²⁾ Gánóczy Episcop. Varad. Tom. 2. pag. 313. lap.

³⁾ Keresztury Episcopat Magno-Varad. Histor. part. II. pag. 270.

halálozván, utóda Luzsénszky István lön, ez után Okolicsányi János következett, kit Csáky Miklós követett. Ez látván, hogy a vallás az oláhok közt is terjed, azok részere Váradon püspöki lakot, s egyházat építtetett, sőt a püspöki helynök, ki őket ideiglen kormányzá, eltartására tőkét is alapított. Utána Patachich Ádám következett, ki szent vallásunk terjesztésében annyira buzgólkodott, hogy körül belül hét ezer hivet megtérített. Káptalana szinte azon cél után törekedvén, annak tagja Szenczy István 48 ezer forintot nemes növeldére, s 20 ezeret az Orsola szűzeknek nőnem nevelésére hagyományzott. Kalocsai érseknek neveztetvén, utódát Kolonich Lászlóban látá, ki szintén jótékonyasága által magát kitüntetvén, kalocsai érseknek neveztetett, s széke Kalatay Ferencz jezuita s hit terjesztőre esett. Ez számos lelkészeket alapítván, az által a hitet hatalmasan terjeszté. Belényesen lelkészséget s templomot alapított, s ezenkívül más tiz helységben részint paplakot, részint tanodát életbe léptetett. Végrendeletében a szegényeknek 7 ezer forintot hagyott ¹⁾. Káptalana püspökének példáját követé, mert Salamon monostori prépost s örkanonok nemes és polgári gyermekekre árva házat alapított. A káptalant Ferencz király 1801-dik évben díszrenddel megajándékozta. Kalatay utóda Kondé Miklós a könyvtárt állítá fel, s káptalanával együtt a vallást terjeszté. Utána 1803. évben Miklósy Ferencz következett, ki káptalana közmunkája mellett szinte a vallás terjesztésére nagy figyelmet fordított. Továbbá betegek ápolására az irgalmas szerzetnek 7 ezer, egyházmegyéje szükségére 10 ezer forintot adakozott, végrendeletében pedig a megyei tanodák felsegítésére 137 ezer forintot hagyományzott. Alatta Püspöki Ferencz kanonok az előbb emlitett árvaházra, papnöveldére, a váradolaszi Orsola szűzek intézetére elemi tanodákra sat. husz ezer forintnyi tőkét alapítvá-

¹⁾ Keresztury Episcop. Magno Varad. part. II. pag. 182.

nyul tett le. Vurum József amannak halála után a megye kormányára előmozdittatván, eldődei nyomait követte. Utóda Lajcsák Ferencz lön, ki tüstént nagy buzgósággal megyéje kormányához, s a vallás szerencsés előmozdításához látván, elemi tanítók megjutalmaztatása, s nemzeti tanodák fentartására huszon hat ezer forintnyi tőkét alapított. Általában véve pedig kegyes czélokra két milliom forintnál többet szentelt ¹⁾. Többi tetteiről a vegyes házasságokra vonatkozólag másutt szolandunk. Püspökségéről lemondván, utána báró Béhmer László 1844-ik évben következett. Ez a magyar forradalom legyőzetése után felelőségre vonatott, s amabbai avatkozásról elmarasztaltatván püspökségéről lelépett s az enczesdori ferencziek kolostorába Bécs közelében királyi kegyelemdíj mellett utasított. Utódának m. Szaniszló Ferencz volt nagyváradi kanonok s helytartói tanácsnok, ki munkás és tudományos életéről, különösen pedig ékes szónoklatáról a hazában ismeretes, neveztetett. Ez a hitet s az erkölcsösséget megyéjében káptalanával együtt jelenleg is buzgón terjeszti, s hiveit bölcsen kormányozza. Munkáiról másutt szolandunk.

17. §. *A veszprémi püspökség s káptalan.*

A veszprémi püspökséget e korszak elejével Zalaházy Tamás igazgatá, ki hármad magával a királynét vigasztalta, midőn férje s vele az ország szerencséje Mohácsnál leáldozott. Zalaházy után Kechetty Márton következett, ki mint Báthoryak ivadéka veszprémi püspöknek neveztetett, de alig lévén husz éves, a pápától megnem erősítettett. Ő azonban a honnak akkori zavaros állapotjában a püspökséget tiz évig megtartotta, sőt az egyház s káptalan kincseit kicsikarva, a hittől elszakadt, s Posonyban Drugeth Antal leányával meg-nősödött. Utána Veszprém megye kormányát Bornemissza

¹⁾ Pauer János Az egyházi rend érdemei Székesfejervár, 1848. 3. Füz. 333. s köv. lap.

Pál 1548-ik év óta viselte, ki az elidegenített kincsek részét visszaszerezni törekedett. De Veszprém 1552-ik évben a török iga alá esvén, Bornemissza az erdélyi püspökségre átvitetett, a káptalan elszéledett, s annak tagjai közül többen a török fogságban végzék életüket. A veszprémvölgyi apácák pedig Kőrmendre költöztek. E szerencsétlen idő óta a veszprémi püspökök csak czimzetesek lévén, szent vallásunkat a megyében egyedül kevés lelkészek vagy szerzetesek által tarták fen. A veszprémi vár azonban Kövesy Endre püspök alatt 1566-ik évben visszavétetvén, megyéjében szabadabban működhetett. Utóda Liszthy János lön, ki egyszersmind Ferdinand király kancellára lévén, megyéjét Bornemissza helynöke által kormányoztatta. Liszthy János Győrbe áttétetvén, követőjének Fejérkövi István nevezetett, ki egyszersmind a pannonthalmi főapátságot birta, s a vallás terjesztésében különösen buzgólkodott. Utódjának Forgách Ferencz neveztetett, de csak hamar Nyitrára átmenvén Monoszlay Endrében utódát látta. Utána 1604-dik évben Ujlaky Lajos következett. Ámbár pedig ez alatt Bocskay zendülése forradna, mindamellett azon egy év alatt, melyben a megyét kormányozta, a vallást, ha nem is terjeszthette, legalább fentartotta. Követője Napragi Dömötör után, ki mint posonyi prépost a veszprémi püspökséget rövid ideig igazgatta, Ergelhy Ferencz neveztetett püspöknek. Ez tizenhat évig a megyét kormányozván, legelső céljának tűzte ki, a vallást terjeszteni, s valóban a mennyire körülményei engedék, részint személyesen, részint lelkészei s szerzetesek által előmozdította. Zágrábba átvitetvén, s utódának Sennyei István neveztetvén, emez a megyét ujdán rendezte, székes egyházát régi diszére emelte, s káptalanával együtt szent vallásunkat megyéje minden részére terjesztette. Utódai közül Jakusith György, ki Szerémből jött, nevezetes, ki a szerzetesek számára zárdákat építetvén, mind ezek, mind megyebéli lelkészei által a vallást előmoz-

ditá. Utódai közül ismét Sennyei István a jelesbek közé tartozik, kik alatt Tököly a török segítségével 1683-ik évben a várost elfoglalta, de báró Mercy mindakettőt kiűzván, a püspök a vallás terjesztésére ismét szabad tért nyert. Utána Széchényi Pál következett, kinek nyomait Volkra János követvén, s látván a helvét vallás számos követőit, lelkészei segítségére ferenczieket küldött, kik amazokkal összemunkálkodva, új térítéseket tevének. Ő első vala, ki a törökök elköltözése után növendékek neveltetésére Veszprémbe 20 ezer forintot szentelt. Növendékei oktatására pedig a kegyes rendi szerzeteseket hívá meg, kiket Veszprémbe alapított, s későbbben könnyebb fentartásuk fejében még 8500 forintnyi alapítványt tett le. Életét 1718-dik évben Posonban végzé. Utána gróf Eszterházy Imre következett, ki hivatalát avval kezdé, hogy szent Mihályról nevezett egyházat, melyet hajdan szent István király építtetett, Gizela neje pedig díszöltönyökkel felékesített, kijavítatá, s mit a régiségből menthetett, roppant költséggel helyre állítatván, a vallást s erkölcsiséget terjeszteni törekedett. A váci püspökségre átviteltvén Acsády Ádámban utódát nyerte. Ez miután a vallást mind oktatás, mind új egyházak felállíttatása által előmozdította volna, munkás életét 1744-ik évben végezte. Utána még ez évben Biró Márton következett, ki első gondjai közé a vallás terjesztését tűzvén ki, annak elejét számos egyházak felállíttatásával kezdette. Utódának Koller Ignác neveztetett, ki a veszprémi püspököknek azon jogát, melynél fogva ő a királyné korlátnoka s azt koronázza, visszaszerezte, s hitűnket különös buzgósággal terjesztvén, jótékonosságának is számos példáit adta. Így a püspöki lakot bevégeztette, árva- s kórházat alapított, szerzeteseknek különösen pedig a ferencziek s kegyes rendűeknek segítséget nyújtott, szegényebb jobbágyait minden évben magtárából segített. Meghalt 1773-ik évben. Utóda Bajzáth József lón, ki elődöde nyomait követvén, szintén első teendői közé a val-

lás terjesztését sorozta, mit, hogy annál szerencsésben véghez vihessen, jótékonyság s nagylelkűséggel magát kitüntetvén, tanuló ifjak, özvegyek, árvák s megtértek számára, szegények oktatására, lelkészek felsegítésére kétszáz ezernél nagyobb alapítványokat tőn, s káptalana segítsége mellett alapítványait szerencsésen érlelé. Utána 1808-ik évben Rosos Pál, ki után egy év múlva Kurbélyi György következett. Ez szintén nagy buzgóságát a hit terjesztésében kifejtve s kegyes czélok felsegítésére 136 ezer forintot szentelve, meghalt 1823. évben. Utóda Makay Antal vala, kinek halála után Kopácsy József következett. Ez a fejérvári püspökségből átvitvén, s férfiúi tevékenységgel a megyét több éveken át kormányozván, a többi közt fiu s nő gyermekek számára külön két elemi tanodát, s mesterképző intézetet alapított, a vallás és erkölcsösség haladása s terjedésére ügyelvén, megyéje lelkészeit s tanítóit az oktatás buzgó kiszolgáltatására különösen ösztönözte, Esztergomba átvitvén, utódát vásonkeői gróf Zichy Domokosban szemlélé, ki a rosnyói püspökségből Veszprémbe átmenvén, a megyét egy ideig kormányozta. De 1849. évben részint a szegény hazánkat sanyargatott forradalmi üldözések, részint más viszontagságok miatt püspökségéről a pápa beleegyezése mellett lemondván, utódának m. Ránolder János pécsi kanonok, kinek munkás életét, buzgóságát s jótékonyságát a haza is méltányolja, neveztetett. Ő jelenleg a megyét kormányozza, s egyházi alárendeltei s hivei szeretetében egyenlőleg részesülve, szent hitünket s az erkölcsiséget káptalanával együtt szerencsésen terjeszti. Munkáiról másutt szólándunk.

18. §. *A munkácsi püspökség s káptalan.*

Azon görög szertartásu hivek, kik egyesülve, s az egyház kebelébe visszatérve, a munkácsi püspök által a 2-ik korszakban megyét képezének, de időközben szakadás, és az őshitű vagyis katholika egyház közt ingadozának,

1655-ik évben Parthen Péter egyesült püspökhöz állandóan csatlakoztak. Azok 1690-ik évben Camillis Jánosban püspököt nyerének. Ez mind hiveit megtartani, mind az őt hitet tovább terjeszteni törekedett, azok számát napról napra szaporítva. Utóda 1705-ik évben Hodermárszky János lön, ki szintén hivei nemesítése, s oktatásában buzgólkodott. Annak kimulása után Rákóczy Ferencz Bizanczy Györgyöt nevezte munkácsi helytartónak ¹⁾, ki a megyét igazgatta, míg Olsavszky Manuel püspököknek neveztetett. Ez megtörténvén a hivek új oktatást, az ifjuság tanítást, s nevelést, a lelkészek bölcs kormányt nyerve, a vallás szerencsésen terjedt ²⁾. Olsavszky utóda Bradács János lön, ez alatt Maria Terezia nagylelkű fejedelemünk által a püspökség 12 ezer forinttal megdíjaztatva, püspöki lak, s egyházzal (a régi jezsuitákéval) ellátatott; a káptalan, mely 7 tagból áll, rendeztetett, s papnöveldével együtt a várba helyeztetett. Utóda lön Bacsinszky Endre, ki az érintett készpénzbeli jövedelem helyett a tapolczai apátságot nyervén, 37 évig a megyét kormányzá. Utóda Pócsy lön, ki eldődei nyomait követve, megyéjét apostoli buzgósággal igazgatván, minden alkalommal hiveinek számát szaporítani, vagyis a hitet terjeszteni törekedett. Őt Popovics Vazul követte, ki máig a megyét kormányozván, minden munkásságát oda irányozza, miszerint a keresztény őshitű vallást káptalanra s papsága segítségével terjessze, s minél több elszakadt görögöket az egyház kebelébe térítsen.

19. §. A zágrábi püspökség s káptalan.

Zágráb megyének első püspöke e korszakban Oláh Miklós lön, ki Erdődy Simon után következvén, a pusztító törököktől hiveivel együtt sokat szenvedett, mindamellett

¹⁾ Pray specim. Hierarch. Eccles. Hungar. part. 1. pag. 414.

²⁾ Pray ugyanott.

a vallást minden alkalommal őrzötte, s épen fentartani törekedett. Káptalana pedig az ellenség haladását Sziszek várnak felépíttetése által akadályozta. A püspök Egerbe átvitétvén, utódjának Gregorianecz Pál neveztetett 1549-ik évben, kit az ország rendjei többek társaságában a király s pápához küldöttek, miszerint amaz a papok hiányán segitene, emez pedig honunk nagy szüksége, s szorultsága miatt a püspököket díj nélkül erősítené meg. Tudománya által oly nevet szerzett, hogy az ország rendjei őt azon választmányhoz csatolták, mely törvényeink kijavittatásával megbízott¹⁾. Utódjai közül Bruman Mátyás volt az, kinek Ferdinánd király a topuszkai apátságot adván, azt a püspökséggel összekapcsolta. E püspök a vallást nagy buzgósággal terjesztette. Utódja Draskovich György lön, ki vallásunk buzgó öre s véde vala, továbbá zsinatot tartván, a trentói zsinat határozatait hivei által elfogadtatá, s papnöveldét Zágrábban alapítván, a hitet dicsően előmozdította. Utána Monoszlay János következett, ki több alapítványok közt minden évben két száz forintot azok között osztatni határozott, kik a magyar nyelvet tanulandják. Továbbá hosszas háborúval terhelt Rudolf királynak 200 nagyobb arany darabot, és nagy értékű ezüst kincset, a végvárok fentartására 3 ezer forintot, a Bolognában tanuló magyar ifjak javára 800 forintot hagyományozott. Utódjai közül Zelniczey Miklós nevezetes, ki minden akadályok mellett is a vallást, erényt, s erkölcsösséget előmozdította. Utódja Bratulich Simon, szent páli szerzetes elödei példáját követve, szintén a hit terjesztésével előzőleg foglalkozott. Ez után Domitrovich Péter következett, ki a hit mellett annyit buzgólkodott, hogy annak áldozatává lett. Ergelhy Ferencz utána következvén, szintén vallásunkat terjeszteni törekedett. Ennek utódjai közül Borkovich Már-

¹⁾ Corp. Jur. Hungar. 1548. 21. 1550. 10. 11. 1563. 30.

ton a jelesbek közé tartozik, ki több zsinatok által az egyházi fegyelmet kijavíttatva, s hitünket terjesztette. Az ezután következő püspökök közül gróf Eszterházy Imre a nevezetesebbek közé számíttatik, ki mind a haza, mind a vallás mellett buzgólkodván, mind a kettőt hatalmasan előmozdította. esztergomi érseknek átvitétvén, utódjának Branyug György neveztetett, ki a zágráb-megyei alapítványok vizsgálatára királyi biztosnak választva ¹⁾, hivatalában dicsően eljárta, s minden munkásságában a hit terjesztését első teendői közé sorozta. Utána Klobusiczky Ferencz következett, kit, miután a kalocsai érsekségre előmozdítottatnék, Thauszy Ferencz, ezután Gyaluff József követett. Emez a horváthoni nemes, és polgár özvegyek, árvák, s más szegények, nemkülönben a megyei papnöveldeire alapítványokat káptalana kezelése mellett tett, s az által a vallást, népoktatást, s nevelést káptalanával együtt hatásosan előmozdította. Utódja Verhovác Miksa lön, ki fiatal korában püspököknek nevezetve, a megye kormányában számos évig üdvösen működött, s a vallást szerencsésen elősegítette. Végrendeletében az árvák felsegítésére 136 ezer forintot hagyományozott, s életében is többféle alapítványokat tett. Ezt Allagovich Sándor követte, ki eldödei nyomaiba lépven, megyéjét úgy igazgatta, hogy minden működése mellett a vallást tekintette. Szép izlésű kertek, s épületek, sőt egész falu (Sándorház, Torontálban) felállítása által magát kitüntette. Pozseván a volt jezsuiták kolostorát megvevén, azt nagy költséggel kijavíttatá, s benne árvanevelő intézetet alapítván, azt életében 15 ezer forinttal gyámolította, végrendeletében pedig annak 90 ezer forintot hagyományozott ²⁾. Utána n. m. Haulik György püspöknek, s a horváth tartományok az anyaországtól elválásuk után Horváthország érsekének, legnyabban pedig a romai sz. szék bibornokának nevez-

¹⁾ Corp. Jur. Hungar. 1729. 21.

²⁾ 1840. évi 41-ik t. cz.

tetett, ki máig a megyét kormányozván, a vallás mellett hatósan buzgólkodik. Több alapítványai közül legnevezetesebb az, melyet a nőnevelés, és betegek ápolására 40 ezer pengő forintnyi tőke letétele által alapított. Többi alapítványairól s jótékonságáról másutt szolandunk.

20. §. A szerémi s boszniai püspökségből keletkezett diakovári püspökség s káptalan.

A szerémi tájék a mohácsi vésznapi után török iga alá jutván, a püspökség is káptalanával együtt már 1529-ik évben valódiilag létezni megszűnt, s magyar királyaink annak címét egyedül ajándékozáik addig, míg 1678-ik évben a tájék a török kezeiből kiszabadulván, a püspökség is ottan székelő püspökkel, tudnillik Jany Ferenczcel ellátott. Ez székebe bevezettetvén, s új buzgósággal a megyét rendezni kezdvén, minden munkásságát oda irányozta, miszerint a vallást az elpusztított tartományban ujdán alapítaná, s terjesztené. Utóda Liubibradich Péter lön, ki 1702-ik évben a kormányhoz jutván, elődei példáját követve, szintén minden gondjait a vallás terjesztésére fordította, s azt szerencsésen előmozdította. Őt Favini Maria József követte, ki hasonlólag minden munkásságát oda irányozta, miszerint a vallás terjedése sikerüljön. Utána Vernich Ferencz következett, de megyéje a török kezeiből nem régóta szabadulván meg, s kis terjedelmű lévén, csak hat lelkeszségre terjedt, s a püspök Pétervárattól székelt. Vernichet a püspökségben Patachich Gábor követte, ki csekély megyéjét bölcsen s józan tapintattal kormányozván, hűveit szerencsésen szaporította. Utána Szörényi László következett, ki elődei példáját követve szent vallásunkat szintén nagy buzgósággal terjesztette, s megyéjét megtérített Kelemeniekkal *) gyarapította. Utána Givovich Miklós lön püspök, kit Paksy János követett, mind a kettő a vallás terjesztése mellett buzgólkodott szerencsés sikerrel.

Maria Terezia dicső királynénk látván, hogy Szerém püspöksége csekély hivekből áll, azt a pápa beegyezése mellett a boszniaival öszolvasztván, s mind a kettőből a diakovári püspökséget alkotván, arra Kerticza Mátét püspöknek nevezte ¹⁾, ki harmincz két évig a megyét igazgatván, káptalanát rendezte, egyházi növendékekről, kiket Budán neveltetett, gondoskodott, s a vallást, az erkölcsiséget, s erényt minden működéseiben terjesztette. Utódja Mandics Antal lön, ki a vallás terjedelmét főczéljának vevén növendékei számát szaporította, s a lyceumot alapította. Raffay Imre következőn utána, a vallást megyéjében szintén terjesztette nagy sikerrel. Ezt Szucsics Pál követte, ki elődei példáját utánozva, minden munkásságát szent hitünk előmozdítására fordította. Utána Kukovich József következett, ki a megyét oly sikerrel kormányozta, hogy mind hivei, mind egyházi alattvalói szeretetét birván, mindkettőt a hon boldogítására vezérlette, s emezeket káptalanhozjárultával különösen a vallás terjesztésére buzdította. Azonban püspökségéről elgyengült egészsége miatt lemondván, helyébe m. Strossmayer József cs. k. udvari káplán, s a bécsi áldozó papok képzőintézete tanulmányi igazgatója neveztetett, ki jelenleg a hit terjesztésében s az erkölcsiség előmozdításában káptalanával együtt buzgón működik.

*) Kelemen-i katolikusoknak már az ős korban azok nevezettek, kiket szent Kelemen pápa az első században Tráján császár alatt megtérített. Ezek ivadéakai későbbben a görögök nem egyesült egyházhoz szítottak, kiket Szörényi László püspök, s más hitterjesztők az egyház keblébe visszatérítetttek.

21. §. A zengi püspökség s káptalan.

Ámbár a zengi püspökségről a régi viszonyok történetében többeket olvastam ²⁾, mindamellett annak biztos ere-

¹⁾ Pray specim. Hier. Eccles. Hung. part. 2. pag. 382.

²⁾ Katona Histor. pragm. Hungar. part. 1. pag. 685. Feller Dictionaire geograph. Tom. 2. pag. 357.

detére tudós Pray s más írók hallgatása mellett nem akadtam. Mondja ugyan Feller ¹⁾ hogy a püspökség 1180-ik évben, ennél fogva III. Béla király alatt alapított, s noha bizonyos, hogy ugyanazon Béla király Horváth, s Dalmát országot honunkhoz visszacsatolta ²⁾, mindazáltal addig, míg más kutforrásokból annak eredetét ki nem pulatolhatom, régiségéről többet érintendőnek nem véltem, mint annak a 16-ik századtól működő jelesb püspökeit elősorozni, s említeni, miszerint avval Corbavia s Modrusai püspökségek még a török zsarnoksága alatt 1600-ik évben összeolvasztattak ³⁾. Ezeknél fogva Zengmegye (Segnia) püspökei közül nevezetesbek valának Josefich Ferencz, ki 1558-ik évben a trentói zsinatban jelen lévén, az egyház és vallás ügyeiben a többi szent atyákkal együtt tanácskozott, s szent vallásunkat a törökök közepett is fentartani törekedett; Sinkovich György, ki szintén első gondjai közé sorozta a vallást, erkölcsiséget s az erényt előmozdítani. Annak lépteit utódja Biberkovich Mihály hasonlóan utánnoztta. Ezt 1587-ik év körül követte aquilai Bonaventura, s utána De Dominis Antal a megyében lépett fel ⁴⁾. Mind a kettő előzőleg a vallás terjedéséről gondoskodott. Agaticch János 1622-ik év körül viselte a megye kormányát szintén eldődei szellemében. Utána következett Francisci Endre, kit Mariani Péter felváltott. Ezeknek szintén legelső gondjok vala, szent vallásunkat terjesztetni, s hiveiket annak élvezetében részesíteni. Ennek utóda Szmolianovich János lön, kit Glavinich István követett. Ezek hasonlólag megyék kormányát ugy viselték, hogy egyszersmind a vallás terjedését legfőbb gondjaik közé számították. 1699-ik év-

¹⁾ Ugyanott.

²⁾ Spányik Histor. Hungar. pag. 171. et seq.

³⁾ Katona ugyanottan.

⁴⁾ Kerchelich episcopi Zagrab. 217.

ben Brajkovich Márton s utána Bedekovich Benedek következtek, kik megyéjüket buzgón igazgatván, egyszersmind a vallást hiveikben épen fentartani, s előmozdítani törekedtek. Ezek után a megye igazgatásában Rátkay Ádám, Pohmajevics Miklós, Chiolich Farkas fáradoztak, kik mindnyájan egymás után következvén, a vallást terjesztették, s az erkölcsöt előmozdították. 1773-ik évben Manzador Pius zengi püspök erdélyi főpásztornak vitetett át. A megyét pedig, mely nem sokára a frankhoni zavarok s diadalok által több változásokon ment át, 1820-ik év körül Jessich János nyerte el, ki mind a megye igazgatásában, mind az erény s vallás előmozdításában, növendékei kimiveltetése, lelkészei bölcs kormányza, szent vallásunk erélyes terjesztésében szüntelen működött. E megye igazgatását ma m. Osegovich Imre viseli, ki buzgó eldődei példáját utánozva, a tudományok előmozdítása, növendékei mindennémű célirányos tanittatása, lelkészei józan felszerkentése, s szent hitünk sikeres előmozdításában dicsően buzgólkodik. Káptalana e megyének kettő vagyon; az egyik a zengi, mely hat valóságos, és több czimzetes kanonokból áll, a másik a modrusi, mely három külön városba, tudnillik Novi, Bribir, és Buccariba elosztva, szintén több kanonokot tartalmaz, kik az említett városokban egyházi szolgálatokra alkalmazva, üdvösen működnek, s főpásztorukkal összemunkálkodva, a hit terjesztésében foglalkoznak.

Ez egyházmegyének vagyon egy társas káptalana is, tudnillik a fumei, hol szintén több kanonok mind a hivek s tanodák igazgatásában működnek, mind pedig a vallást s erkölcsiséget mind tehetőségkhöz képest terjeszteni, s erősíteni törekszenek.

22. §. *A beszterczei püspökség s káptalan.*

A beszterczei püspökség s káptalan 1776-ik évben Esztergom főmegyéből keletkezett. Maria Terezia dicső fejedemünk látván, miszerint Zólyom s Turócz megye

egészen, Nyitra s Bars egy része Esztergom főmegye székes városától nagyon távol esnek, azon részeket egy püspökségbe egyesítvén, a beszterczei egyházmegyét alakította. A megye eleve 77 lelkészséget számlálván, azok összege ma majdnem még egyszer annyira rugott fel. Első püspöke a megyének lön gróf Berchtold Ferencz, ki a posonyi prépostságból kinevezetve, s hübéri telkek, tizedek, s más javadalmak mellett a szent kereszti uradalommal ellátva, az új püspökséget rendezni kezdette. Káptalana hat tagból állván, a jezsuiták által hajdan birt Sági prépostság felével megadományoztatott. Berchtold püspök a megye kormányát 17 évig viselvén, káptalanával együtt szent vallásunk terjesztésében, jó erkölcsök, erény, s jámborság előmozdításában annyit fáradozott, hogy munkás, dicső s példás püspök képe belőle tükrözött. Utódának 1800-ik évben Zerdahelyi Gábor váczai nagyprépost nevezetett, ki elődje példáját utánozva, szinte a vallás terjesztését első tisztének tartván, abban káptalana s lelkészeivel együtt haláláig, azaz 1813-ik évig buzgólkodott. Számos alapítványokkal kitüntette magát, különösen pedig 50 ezer forintot áldozott tanuló ifjak ösztöndijaira, megyebéli iskolákra 6 ezer, a vallás terjesztésére 7500, szegények- s más kegyes czélokra 7 ezer forintot hagyományozott. Utóda hat évi széküresség után Makay Antal lön, ki négy évi kormánya után a veszprémi püspökségre átvitettvén, megyéjét Belánszky József nyitrai prépost nyerte el. Ez husz évi kormánya alatt, melyet 1823-ik év óta a megyében viselt, minden buzgóságát előzőleg oda irányozta, hogy szent vallásunkat a számos hitujítók ellen védelmezze, azt épen fentartsa, s terjessze, mit káptalana s lelkészei törekedései mellett végre is hajtott, ámbár nem kevés, emezek által okozott akadályokra talált. Bőkezűsége s nagylelkűségét máig tanusítják mind azon közhasznú intézetek, özvegyek, s árvák, melyeket hathatósan segített. Utódjának nevezetett desséri Rud,

nyánszky József Esztergom főmegyei helytartó, 1845-ik évben Besztercze megye főpásztorának beigtattatván, mindjárt azon első működéssel tüntette ki magát, hogy megyéje nyugalmazott papjait, kiknek megdíjaztatására csekély vala az alapítvány, megyei aláírással, melynek élén maga évenkénti 600 forinttal áll, felsegitette. Látván továbbá honunk legnagyobb szükségét, tudnillik a vallás védelmeztetését s népünk neveltetését, minden munkásságát oda irányozta, miszerint szent vallásunk védelme, fentartása, s terjesztése mellett a népnevelésnek is teljes mértékben megfelelhessen. Azonban a szerencsétlen 1848. évi magyar forradalom alatt egy közrebocsátott körlevél miatt a kormány által elítéltetett. Annak következtetése vala, hogy megyéjéről lemondván, máig hol Bécsben, hol másutt királyi kegyelemdíj mellett tartózkodik. Utódjának m. Moyzes István zágrábi kanonok neveztetett, ki megyéje kormányában, szent vallásunk s az erkölcsiség terjesztésében káptalanával együtt buzgón munkálkodik.

23. §. *A fejedelmi püspökség s káptalan.*

A fejedelmi püspökség a régi szent István alapította prépostságból keletkezett, melyet tudnillik szintén nagylelkű s dicsőságes Maria Terezia fejedelmünk 1777-ik évben alapított, s annak a hajdani prépostság javait, s a budai tizedet, káptalanának pedig a Komáromban létezett jezsuiták öt faluit jövedelmül rendelte ¹⁾. Első püspöknek Nagy Ignác, veszprémi káptalan épeklő kanonoka neveztetett, ki új hivatalába beigtattatván, tüstént nagy buzgósággal működni kezdett, s püspökségét rendezvén, annak minden részeiben a hivek oktatását, s az ifjúság iskoláztatását sürgetvén, avval a vallásosságot hatalmasan elősegítette, s a hit terjesztését előmozdította. 1790-ik évben II. József

¹⁾ Fessler Geschichte, der Ungern 10. Th. 279. Seite.

császár Milassin Miklóst ferenczi szerzetest, s volt tábori papot fejevári püspöknek nevezte, ki 21 évig a megyét kormányozván, elődői példáját követte, s szintén minden jónak felsegítése mellett a vallást terjeszteni törekedett. A franczia háboruk alkalmával több pénzbeli adakozásokat a kincstár, megsebesült vitézek, s kórházak számára tett. Utódja Vurum József lön, ki azon öt év alatt, melyet a püspökségben töltött, minden működésében első gondjai közé a vallás terjesztését számította. S valóban szerencsés sikerrel káptalana segítségével munkálkodott, s a vallásosságot, erényt, s az erkölcsösséget szépen előmozdította. Utána Kopácsy József veszprémi kanonok s királyi tábla főpapja következett, ki elődői példáját követve hiveiben a vallásosságot öregbítette, mind a két nemű gyermekeket buzgón iskoláztatta, s hitünk terjesztését főbb céljának tekintette. Átvitétvén a veszprémi püspökségre utódját Szucsics Pálban látta, ki azonban rövid idő múlva a diakovári püspökségre átvitétvén, Horváth Jánosban utódját nyerte. Ez ámbár a tudományok különös pártolása s mívelésében magát kitüntetné, mindamellet legfőbb céljának szent vallásunk haladását tekintette, s azért annak szerencsés előmozdításában mind munkáival, mind szónoklattal sokat fáradozott. Annak halála után a püspökséget szalai báró Barkóczy László nyerte, ki egri kanonokból püspöknek neveztetvén, s hivatalához tüstént nagy buzgósággal fogván, minden többi működései mellett a nép oktatását, az ifjuság iskoláztatását, s a vallás terjesztését első teendői közé sorozta, s káptalana segítsége mellett ilyes működésekkel holtáig, mely 1848-ik évi országgyűlés alatt történt, foglalkozott. Jótékonyágát tanusítják adományai, melyeket iskolai könyvek, megyei szükségek, aggpapok intézete, társulatok, s kolostorokra szentelt. A megürült püspöki széket Karner Antal leköszöntése után m. Farkas Imre azon megye kanonokja nyerte meg, ki a megyét bölcsen

igazgatja, a nép-nevelést valamint szent hitünk haladását káptalanával együtt hatásosan előmozdítja.

24. §. *A rosnyói püspökség s káptalan.*

Maria Terezia dicső fejedelmünk megfontolván, hogy Gömör s Torna megyéjét egészen, a többi szomszéd megyének pedig egy részét új püspökségbe szépen egyesíthetné, az egyház feje beleegyezése mellett 1776-ik évben az érintett részeket az esztergomi főmegyétől elválasztván, s egy külön megyéhez csatolván a rosnyói püspökséget alakította. Annak tére az említett két megyére egészen, Szepes, Nógrád, s Abaujnak egy részére terjed. A püspökség egy hat tagból álló káptalant, 98 lelkészséget, s több segédlelkészséget, nemkülönben szerzeteseket foglal magában. A püspök Rosnyón székel, hol székes egyháza s szép lakháza létezik. E megyének első püspöke Galgóczy János lön, ki esztergomi nagyprépostból annak neveztetvén, legelső gondjai közé számítá megyéjét rendezni, s minden törekvéseit oda irányozni, miszerint vallásunk épen fentartassék, s terjedjen. Utódjának 1780-ik évben báró Andráshy Antal neveztetett, ki a megyét bölcsen kormányozván, szintén a vallást terjesztette. 1797-ik évben bizonyos vegyes házassági ügyben később vala püspöki jövedelmeiről lemondani, mint vallási meggyőződését feláldozni, s azért a szent ferencziek zárdájába vonulva, megyéjét onnét kormányozta. Buzgósága számos templomot s 15 paplakot életbe léptetett ¹⁾. Utána Szányi Ferencz következett, ki elődöi szellemében a vallást az erényt s erkölcsösséget buzgón előmozdította. Őt gr. Eszterházy László követte, ki szelid s bőkezű kedélylyel igazgatván a megyét, annyira tüntette ki magát jótékonsága által, hogy magáról elfelejtkezvén, néha szégyenséggel maga is küzdött. Utódjának Lajcsák Ferencz neveztetett, ki szintén apostoli szellemmel minden törek-

¹⁾ Pesti növend. paps. munk. 1843. X. köt. 331. s k. lap.

vését a vallás terjesztésére káptalana segítségével együtt irányozta. Utána a még most is élő, s jelenleg Esztergom megyében mint bitoros érsek buzgólkodó f. m. Scitovszky János következett, ki e megyében a vallást, az erényt, s az erkölcsiséget nagy buzgósággal előmozdítani törekedett. Rosnyón nevét avval is örökité, hogy Romából sz. Neitus testét hozatta s annak nyilvános tiszteltetése által a hivek áhítatosságát s buzgóságát öregbítette ¹⁾. A pécsi püspökségre átviteltén utódjának gróf Zichy Domokos neveztetett, ki a győri kanonokságból rosnyói püspöknek átvitelve, tustént minden törekvéseit oda összpontosítá, miszerint püspöksége boldogságát, haladását, s a vallás előmozdítását eszközölhesse. Áttétetvén a veszprémi püspökségre utódját kisaponyi Bartakovics Bélában szemlélté. Ez a nagyszombati helytartóságból, hol több évig övéi szeretete által kitüntetve működött, a rosnyói püspökségre 1844-ik évben átviteltén, ottan mindamellett, hogy fellépése elején számos viszonyokon, melyeket tűzvész s más csapások okoztak, átmennie kellett, mégis régi nagylelkűsége, s bőkezűsége nyomain indulva, életének minden napját jótékonysággal jellemzé, s szent vallásunk terjedését káptalanával együtt előmozdítani törekedett. Nagyszombatból eltávoztása előtt emlékét avval örökitette, hogy a nagyszombati helyetnökség részére 2 ezer pengő forintot maradandó tőkéül tett le, oly feltétel mellett, hogy annak évenkénti kamatjából a kertületi segédpapok közül azon négy egyén, kik a legjobb theologiai értekezést, vagy pedig a legjobb egyházi beszédet, kidolgozandják, egyenkint jutalmat nyerjenek ²⁾. 1850-ik évben az egri érsekségre átviteltén, a rosnyói püspökségben m. Kollártsik István utódának neveztetett, ki káptalanával együtt sz. hitünket terjeszteni törekszik, s megyéjét józan tapintattal kormányozza.

¹⁾ Relig. kat. l. 1849. évi 10. sz. első évi foly. 84. l. * 21. alatt.

²⁾ Relig. s nevelés 1846. II. foly. 287. lap.

25. §. *A kassai püspökség s káptalan.*

Ferencz császár s Magyarország királya tapasztalván, hogy az egri püspökség tére igen terjedelmes, és bizonyosnak tartván, hogy a hivek igazgatása, annak elosztása mellett sokkal könnyebb leend, annak egy részéből tudnillik Sáros, Zemplin, s Abauj megyéből 1804-ik évben a kassai püspökséget, s hat valóságos s annyi czimzetes kanonokból álló káptalant alakított. Első püspöknek Szabó Endrét Esztergom megye helynökét nevezte, ki nagy buzgósággal működni kezdvén, megyéjét rendezte, s a tudományokban honos lévén püspöki hivataloskodása mellett azokat mint a vallás leghatalmasb támaszát pártolta, a vallás haladására s terjedésére mindenkor ügyelve. Utódának Cseh István neveztetett, ki buzgó eldöde példáját követve, szintén minden rendelkezéseit oda irányozta, miszerint a vallás terjedjen s haladjon. Őt 1832-ik évben Palugyay Imre mostani nyitrai püspök ő m. követte, ki megyéje kormányához jutván, csak hamar szent hivatala teljesítésével foglalkozva, káptalanával együtt oda tűzte minden törekvéseit, miszerint hiveiben a vallásosságot, lelkészeiben pedig az erényt s munkásságot öregbitse s élénkitse. A nyitrai megyébe átvitettvén Palugyay püspök utódját Ocskay Antalban nyerte ¹⁾, ki az előtt a tudományok előadása s igazgatásával nyilvános intézetekben foglalkozván, azokkal gazdagon el látva Kassa megye főpásztorának neveztetett. Hol püspöki pályáján üdvösen működött, s minden kedvező körülményekben szent hitünk terjesztésében buzgólkodott. Azonban 1848-ik évi szeptember hóban az élők sorából kiszólltatván, megyéje árvaságra jutott. 1850-ik évben m. Kunszt József esztergomi kanonok s helynök kassai püspöknek neveztetvén, a püspökséget ő kormányozta. De a kalocsai

¹⁾ Kassa megye névkönyve.

érsekszékre átviteltvén utódjának m. Fabry Ignác csanádi volt kanonok, helynök s czimzetes püspök neveztetett. Ő megyéjében sz. hitűket s az erkölcsösséget káptalanával együtt jelenleg is terjeszteni buzgón törekszik.

26. §. *A szatmári püspökség s káptalan.*

A szatmári püspökség az eltaglalt egri megye második szülöttje lévén, szintén azon alkalommal s azon évben, melyben a kassai keletkezett. Köre pedig Szatmár, Marmaros, Ugocsa, Bereg s Ung megyékre terjed. Sok lévén az idegen vallásuak száma a megyében, a messze terjedő fiók egyházak összege is nagyon növekedett. A káptalan prépostjával együtt hat jövedelmes s annyi czimzetes tagból áll. Első püspöke e megyének b. Fischer István lön, ki az egri káptalan helynökéből annak neveztetett. Uj hivatalába beavatva, az ujdán született püspökséget mindjárt rendezni kezdvén, oly intézkedéseket tön, melyek hivei boldogítására irányozvák, s azokban a vallásosságot, az erényt, s erkölcsösséget szülhették. Egri érseknek neveztetve utódját 1807-ik évben Klobusiczky Péterben nyerte, ki több éveken át a megye kormányát viselvén, minden munkásságának legfőbb célja volt, miszerint a keresztény ősi szent vallást hiveiben fentartsa, s azt számos idegen felekezetűek közt szerencsésen terjeszthesse, mit jótékonysága, oktatása s személyes buzgósága által káptalana segítsége mellett több éveken át gyakorolván, s a kalocsai érsekségre átviteltvén, Hám János ő méltóságában utódját látta ¹⁾. Ez szent hivatalát még erélyes korban nyervén el tüstént férfiúi törekvéssel, s munkássággal ahoz fogván, eldődei példáját buzgólag követi. Hivei s alattvalóinak különös szeretetét birván, azok üdvös ápoltatására, a nőnemű ifjuság oktatása, s a betegek

¹⁾ Szatmár egyházmegye névkönyve.

felsegítésére az irgalmas szüzeket székvárosában alapította. Többféle alapítványokkal magát kitüntette, különösen Németiben lyceumot alapított. Továbbá a nagykárolyi iskolára 1000 ftot szentelt; a nőegyleti ezüst nyeremények sorjáték által sajátta vált 10 ezer forint értékű ezüstneműt a társulatnak kegyes célokra fordítandó tőke szaporítására ajándékozta; az említett irgalmas nők kolostorára 80 ezer pengő forintot költött. Ő Üdvöztünk s az apostolok példájához képest szent vallásunk terjesztését káptalanával együtt jelenleg is főcéljának tekinti. Esztergomi érseknek s országunk áldorának neveztetett, de a forradalom okozta bujdosásai közt Bécsben leköszönvén, megyéjébe visszatért, s azt jelenleg is szerencsésen igazgatja.

27. §. *A szepesi püspökség s káptalan.*

Dicső Maria Terezia fejedelem asszonyunk a vallás haladását előmozdítani kívánván, a szepesi prépostságból hasonnevű püspökséget 1776-ik évben alapítván, a prépostságot Esztergom megyétől, melyhez tagjaival együtt mint társas káptalan tartozott, elválasztotta, s az új megye térét Árva, Liptó s Szepes megyére, a hegyi területet kivéve, tűzte. A püspökség alapíttatására az egri jezsuiták által birt Savnik apátsági javak fordítottak. Eredete alkalmával a püspökség 119 lelkészséget, 21 segédlelkészt, s a régi, szent Mártonról nevezett káptalant foglalá magában. E megyében ma egy prépost, 9 jövedelmes és 6 czimzetes kanonok, három főesperes, 162 lelkész, s 51 segédlelkész számos szerzetessel együtt működnek ¹⁾. Első püspöke a megyének volt Szalbeck Károly, ki a vácsi prépostságból püspöknek átvitétvén, mindjárt hivataloskodása kezdetével püspökségét bölcsen s józan tapintattal kormányozván, minden törekvését oda fordította, miszerint az igaz vallást hiveiben

¹⁾ 1843. évi Szepes egyházmegyei névkönyv.

fentartván, s azt hatalmasan terjesztvén, azokat annak szent élvezetében részesítse. Utódjai gróf Révai János és báró Brigido Mihály szintén nevezeteseek, kik a megyében több évek által működvén, a tudományok s művek nagy pártolói, s a szegények gyámolítói lévén, egyszersmind szent hitünket káptalanuk segítsége mellett épen fentartották, terjesztették, s virágzóvá tették. B. Brigido után felső eöri Pyrker László püspöknek neveztetett, ki eldődei példájához tartván magát, minden alkalommal hiveit különösen szeretve, s azoktól szerettetve, tanítással s lelki vigasszal elláttatá, egyházi alattvalóit pedig a tudományok, erény s erkölcsösség művelésére felsekertvén, megyéjében új életet gerjesztett fel. A velencei patriarkaságra átviteltvén, utódját Bélik József esztergomi helynökben nyerte. Ez a megyét egy század negyedénél hosszabb ideig bírván, s bölcsen kormányozván, eldődei példájához képest buzgólkodott, s minden működésében oda célzott, miszerint a vallásosságot, az erényt s tudományon alapult erkölcsösséget előmozdithassa, s uralkodóvá tehesse. Azonban 1847-ik évi martiusban az élők sorából boldogabb életre szállított ki. Hosszas életét templomok építésére s jobb karba helyeztetésére szentelte, a zsigárdi hivek javára 5 ezer forintot hagyományozott, a többi alapítványok pedig, melyeket tett, 40 ezer forintnál többre mennek fel. A megürült megye kormányára 1850-ik évben m. Zabojszky László szepesi címzetes kanonok mozdíttatott elő, ki eldődei példáját követve a vallást káptalanával együtt szerencsésen terjeszti, és megyéjét bölcsen kormányozza.

Ámbár a szepesi káptalan régiségéről kisem kételkedhetik, mindamellett annak levéltára a tatárok pusztításai által szintén kirabolttatván, s minden oklevelei hamuvá tétetvén, biztosan meg nem erősíthetjük azon régi hagyományt, mely a káptalant s szent Márton templomát szent István királytól származtatja. Annyi mindazáltal bizonyos, hogy némelly régi oklevelekben a szepesi szent Mártonról nevezett egyház majd társas káptalani, majd székes egyháznak nevezetik. Sőt az is bizonyos, hogy Jakab prépost 1299-dik évben mint szepesi püspök Podolin s

Lublyóból járó minden tizedet a káptalannak adta¹⁾, s Turóczy róla azt mondja „cui usque ad mortem concessus erat episcopatus“²⁾, de még azon kívül magát mint szepesi püspök több oklevélben aláírta. Kivüle azonban azt más kisémet tette. Innét tehát következtetni, hogy hajdan egy különös szepesi püspökség létezett, bizonyos oklevelek hiánya, az akkori írók hallgatása, sőt ellenkezőt állító tudósok mellett biztosnak nem tartom. Nagy Lajos király azt püspöki megyévé akarta alakítani ugyan, s e végett a pápával értekezett, de az ügy akadályok miatt ki nem vitethetett. Péterfy s. Conc. regni Hungar. part. 1. pag. 193.

28. §. A szombathelyi püspökség s káptalan.

A szombathelyi püspökség a győriének szülöttje, melyet szintén Maria Terezia dicsó fejedelmünk, miután a győri püspökség hatóságát kisebb körre szorította volna 1771-dik évben alapított. A káptalan a régi vasvári társas káptalanból alakíttatott, s 1779. évben ujdán meg adományoztatván, a pápóczi perjelségnek egy részét, s más ingatlan birtokot nyert. Ez új megye első püspökének Szily János Győr megye helytartója, s tininiai (knini) czimzetes püspök neveztetett³⁾. Ő a megyébe lépén, buzgólag kezdette működését, oda irányozván kormányát, miszerint hivei a vallásosság, az erény s az erkölcsös-ségben növekedjenek, s szent hitünk az által terjedjen. Utódjának Hrzán Ferencz, eleve berizlói kanonok, romai hittudós, s későbbben bibornok neveztetett, ki romai szertartásokhoz szokva, e magyar megyében is az isteni tiszteletet romai pompával tartotta. Egyébiránt minden működéseiben azon czélt tűzte ki magának, miszerint hiveit építse, a jóra vezérelje, s szent vallásunkat megyéjének minden részeibe terjessze⁴⁾. Utódja Somogyi Leopold lön, ki a győri káptalanból átvitettvén, kanonoki hivatalában is azon tekintetből ha-

¹⁾ Bárdosy Supplem. pag. 432.

²⁾ Chronicon Cap. 84.

³⁾ Katona Historia Crit. Hungar. tom. 39. pag. 868. Fessler Geschichte der Ungern 10. Th. 280. Seite.

⁴⁾ Schönvizner Sabar. Szvorényi purpura 62. s köv. lap. Belnay Fragmenta Histor. Eccles. 2. r. 70. lap. Katona Histor. Crit. Hungar. Tom. 39. 873. lap.

gyatott meg, mivel a szombathelyi székes egyház építtetését folytatta. E főpap eldődei példáit utánozva minden törekvését oda fordította, miszerint a keresztény ősi egyházat gyarapítsa, s mennyek országát egész püspökségében terjessze. Utána Böle Endre következett, ki a szombathelyi káptalanból püspöknek neveztetve, ámbár koros életben főpásztori működéseit kezdette, mindamellett megyéjét nagy buzgósággal kormányozván, főczéljának a vallás terjesztését tartotta, s minden kedvező alkalommal előmozdította. Utódjának m. Balassa Gábor neveztetett, ki a veszprémi káptalanból e megye kormányára áttétetvén, ottan a püspökséget több évig bölcsen s józan tapintattal igazgatta, minden buzgóságát eldődei példájához képest szintén oda irányozván, miszerint a vallást előmozdítsa s terjessze. Utódjának m. Szenczy Ferencz szombathelyi kanonok s az irodalom terén is nevezetes férfit neveztetett, ki a megyét bölcsen igazgatja s a tudományokat pártolja.

A szombathelyi káptalanból a következő kanonokok jótekonyságuk által magukat kitüntették: Czuppon György ki 30 ezer, Török József ki 15 ezer, és Dese Pál, ki 5 ezer forintnyi alapítványt kegyes célokra tett.

29. §. Az eperjesi püspökség s káptalan.

Az újabb korban keletkezett görög egyesült püspökségeket betűrendben előadandók, legelsőbben is az eperjesi püspökségről értekezendünk. Azt I. Ferencz király látván, hogy a munkácsi püspök a görög hívek gyarapodó száma miatt, nem képes mindnyáját kívánsága szerint lelki vigasszal ellátni, 1820-ik évben alapította, s azt Tarkovich Gergelyre, mint ujdán kinevezett püspökre bízta. Ez tüstént az új püspökséget rendezvén, s káptalanával együtt, mely őt jövedelmezett s annyi tiszteletbeli kanonokból áll, a hívek gyarapítására ügyelvén, minden munkásságát odairányozta, miszerint az ősi keresztény vallás a görögök közt is terjed-

jen. S valóban szerencsésen működtek ez Isten szolgálói az ur szöllejében, mert számos egyháziak s szerzeteseken kívül a lelkészségek száma 194-re rug fel, a hivek összege pedig két száz ezer felé halad. A buzgó s tudományos püspök meghalálózván, utódjává Gaganecz József ő méltósága neveztetett. Ez buzgó eldödének példáját követve, káptalana s papsága segítsége mellett szintén minden működését oda irányozza, miszerint az erkölcsösséget, az erényt s a vallásosságot hiveiben öregbitse, s szent vallásunkat terjessze.

30. §. *A fogarasi (gyulafehérvári) püspökség s káptalan.*

Miután számos örmények Moldvából Apafy Mihály alatt Erdélybe fogadtattak, s Verzirezky Oxendius romai hitterjesztő által oktatva, Eutyches vallását elhagyták, s 1698-ik évben sek oláh Erdélyben Kolonics érsek s országunk áldora munkálata mellett gyulafehérvári püspökükkel együtt a katholika hitre áttértek, sőt azok száma későbbben is gyarapodott volna, a hivek mindnyája tulajdon megtért püspökök által kormányoztatott. Ez meghalálózván, a fogarasi püspökség a megtért oláhok részére alkottatott, s báró Nemes János püspökké választatott, ki uj megyéjét rendezvén, minden munkásságát oda irányozta, miszerint az erdélyi részekben is az egyesült görög hivek száma gyarapodjék. Meghalt 1727 évben. Utána báró Klain János következett, ki eldödei példáját buzgólag utánozta ugyan, s az igaz hitet szintén terjesztette, de számosan találkozáván közöttük még olyanok, kik a régi szakadáshoz szítottak, az erdélyi oláhok egyesülése biztos alapon még nem állott, annál inkább, miután Klain püspök Romába utazván, meghalálózott, s a hivek egy ideig püspök nélkül maradtak. Azonban dicső Maria Terezia azok sorsát szíven hordozván a lázítókat lecsillapította, s Bisztrai Áront, ezután Rednik Athanazt püspöknek nevezvén, a békét is visszaállította. E püspök nagy buzgósággal működén hivatalában, a hitet hivei közt megszi-

lárduitotta, s terjesztette. Meghalt 1775-ik évben. Utódjának Major Gergely neveztetett, ki eldöde nyomaiba lépven, s a hit terjesztésében buzgólkodván, az erdélyi részek lakóit annak jótékony-sága, s élvezetével szezcensésen megismertette. Utódjának Bab János neveztetett, ki a fejedelem kegyeiben különösen részesülven, s általa kitüntetven, püspökségében nagy buzgósággal működöt, s hivataloskodása számos évein át az erkölcsösséget, az erényt, s a vallásosságot előmozdította, az ősi hitet pedig szerencsés sikerrel terjesztette¹⁾. Utódjának Leményi János ö méltósága neveztetett, ki a megyét oly szerencsés sikerrel kormányozta, hogy minden évben számos nem egyesült görögöket az ősi egyház kebelébe vissza vezetven, őket szent vallásunk tartalma, kegy-szerei s minden élvezeteivel dusan megismertette. A fogarasi püspök széke Balásfalva, mely több faluval együtt tulajdon birtoka, s szent Vazul szerzeteseinek, kik egyszersmind III. Károly király rendelkezésénél fogva a káptalant pótolják, lakásul szolgál. E szerzetes rend növendékeit Romában, hol rendesen a szerzet részére három oktatást nyer, nevelteti. A püspökség legujabban megürülven, azt m. Sterka-Sulucz Sándor nyerte el, ki annak kormányát bölcs tapintattal viseli. IX. Pius pápa pedig legujabban a püspökséget érsekségre emelvén, Sterka-Sulucz a főmagasságu Viale-Prela Mihály bibornok, ö Szentsége követe s bécsi Pronunciatus által 1855. évi octoberhóban érseki székébe beigtattatván, jelenleg mint fogarasi érsek mőködik. Annak hatósága alá mint segédpüspökségek tartoznak a nagyváradi, az ujdán alapittatott lugosi s szamosujvári, mind a három görög egyesült püspökségek.

¹⁾ Benkő Transilvan. Tom. 1. pag. 234. s köv. lap. 584. s k. 1. Katona Op. cit. Tom. 39. pag. 319. et seq.

31. §. A körösi püspökség s káptalan.

A körösi püspökség a szvidniczi görög egyesült püspökségből keletkezett. Miután tudnillik Horvátország a törökök alatt számos lakóseitől megfosztatnék, a veszteséget nem egyesült oláhokkal pótolá. Ezeket Domitrovits Péter zágrábi püspök megtérítette, s II. Ferdinand király s V. Pál pápa beleegyezése mellett Simon szent Vazul rendi szerzetest püspöküknek Szvidniczen rendelte; sőt annak Marcsa nevű birtokot is jövedelmül szánta, s így a szvidniczi egyesült görög püspökség szerzője lön. Azonban Simon Romából, hol felszenteltetett, visszatérván, s maga is a hitben ingadozván, haszonvágyból a szomszéd Bosniában létező nem egyesült görögöket is pártolá, s szolgálatával ellátá. Simon utódja Passich Teofil lön, de a nemegyesültek már túlnyomó hatalmat nyervén, s a püspök birtokát elfoglalván, sem Passich püspök, sem utódja azokat birtokukból ki nem tilthatták. Ennek okáért Maria Terezia dicső fejedelem asszonyunk 1751-dik évben Palkovich Gábort püspöküknek nevezvén, ezt Preszeka nevű birtokkal az elfoglalt javak pótlásául megadományozta. Minthogy azonban a dicső királyné Körösön szent Vazul szerzete számára kolostort, tanodákat, környékében pedig papházakat, templomokat, s iskolákat építtetett, a szvidniczi püspök is átköltöztvén, a körösi püspökséget életbe léptette. Annak köre Horvátországra, s a bács megyei görög katolikusokra terjed. Növendékei részint a zágrábi latin, részint a bécsi görög szertartásu növeldében oktatást nyernek. Palkovich utódja Bosichkovich Vazul lön, ki minden munkásságával oda törekedett, miszerint az őshitű keresztény vallást terjesztvén, hivei számát gyarapítsa, s így a vallást megyéjében is uralkodóvá tehesse. Utána Stanich Constantin következett, ki a tudományokban igen jártas férfiú lévén, püspökségét bölcsen kormányozta, minden működéseinek azon irányt adván, miszerint általuk hivei épül-

jenek, a hitben állandóan fentartassanak, s az szerencsésen gyarapodjék. Utódának Smicziklász Gábor neveztetett, ki a püspökséget józan tapintattal kormányozván, elődöi példáit követte, s minden alkalommal a hitet tovább terjeszkedni törekedett. Káptalana öt tagból áll, mely püspökéhez buzgóan ragaszkodik, s a vallás szerencsés terjesztését szintén főczéljának tekinti. A püspök ez évben a világból kiszolittatván, a püspökség jelenleg ürességben létezik.

32. §. *A váradí egyesült görög püspökség s káptalan.*

A váradí egyesült görög hiveket Maria Terezia királyné uralkodásáig a latin szertartású püspök igazgatta, s pedig görög egyházi helytartók által, azonban a hiveszáma mindig szaporodván, czélszerűbbnek tartotta az említett dicső fejedelemnő azoknak tulajdon püspököt adni, kinek hatóságát Bihar, Békes, Csanád, Arad, Temes, Torontál, s a többi a váradí püspökséghez tartozó megyékre terjeszté. Annak szükségeire pedig a belényesi uradalmat, melyet eddig a váradí latin püspök birt, tűzé ki, hozzá adván egyszersmind hatezer forintnyi jövedelmet. Káptalana hat tagból áll, s növendékeit a megyei növeldén kívül a váradí, nagyszombati, pesti, bécsi (convictus) s ungvári növendékházban oktattatja. E megye első püspökének 1775. évben Drágosy Mozes neveztetett, ki új megyéjében mindent rendezvén, mi hivei boldogítására szolgálhat, egyszersmind az őshitű vallás terjesztését első gondoljai közé számította, s egész életében annak haladására figyelmezett. Utódja Darabanth Ignácz lön, ki megyei növendékházról gondoskodván, arra a hajdani jezuíták lakát nyerte. Ez jótékonyságát s bőkezűségét az által is bizonyította meg, hogy negyven ezer forint körüli alapítványt részint a székes egyházra, részint a papnöveldé felépíttetésére hagyományzott. Egyébiránt egész életében minden törekvéseit oda fordította, miszerint a valóságosságot, az erényt, s erkölcsösséget hivei közt gyarapítsa,

s a hitet káptalana segítsége mellett minden alkalommal előmozditsa. Utána Vulkán Samu következett, ki elődöei lép-teit követvén, minden figyelmét hivei oktatására s lelki szolgálatára fordítván, egyszersmind szent vallásunk terjesztését oly dicsően elősegítette, hogy több napi távolságra is utazott, miszerint a megtért görög községeket az ősi szent hitben megerősítse. Utódának erdélyi Vazul ő nagy méltósága neveztetett, ki hivataloskodása első napjától kezdve, szintén minden püspöki működései mellett hivei oktatása, népe nevelése, az ifjuság iskoláztatása, szent vallásunk ép fentartása s terjesztésével káptalana segítsége mellett nagy buzgósággal foglalkozik ¹⁾).

Magyar s Horváth országban az egyház a következő öt érseki tartományra osztatik fel: I. az esztergomira, melyben ezen segéd-püspökségek léteznek: 1) a beszterczei, 2) a fejérvári, 3) a győri, 4) a nyitrai, 5) a pécsi, 6) a szombathelyi, 7) a váczai, 8) a veszprémi, 9) az eperiesi, 10) a munkácsi püspökség. II. az egri érseki tartományra melyben 1) a kassai, 2) a rosnyói, 3) a szatmári, 4) a szepesi püspökségek léteznek. III. a kalocsai érseki tartományra melyben 1) a csanádi, 2) az erdélyi, 3) a váradi latin szertartásu püspökségek léteznek. IV. a fogarasi egyesült görög érseki tartományra melyben 1) a váradi, 2) a lugosi, 3) a szamosújvári görög segéd-püspökségek léteznek. V. a zágrábi érseki tartományra, melyben 1) zeng-modrusi, 2) a körösi, 3) a diakovári segéd-püspökségek léteznek. A czimzetes püspökségeket lásd a Magyarországi tisztai névtárban.

II. FEJEZET.

A keresztény hit akadályai.

33. §. *A keresztény hitet üldösi a török.*

Mohács gyásznapja leáldozván, s maga a király annak áldozatjául esvén, a nándorfejérváriak egész nap s éjen át a megfojtott futamlók tettemeit a Duna hullámai által vitetni szemlélték. De ez nem vala még a balsorsu ütközet legrosz-

¹⁾ Váradi egyházmegye névkönyve.

szabb következése, szerencsétlenebb lévén sokkal még azon üldözés, melyet a keresztény vallás a törökök zsarnoksága által szenvedett. Szulejman a gyászos csata másod napján az elvérzett püspökök, s magyar hősök fejeit győzelme jelül maga előtt felhalmozta¹⁾, s kevés idő lefolyta után a magyar hölgyeket szabadon bocsátva, a többi foglokat megöleté, s szeptember 10-én Budán a királyi palotában izlam vallása szerint kis beíratat, azaz Mahomed második ünnepét, melyben a török ajándokot adni s elfogadni szokott, ül meg. Ez után a váras lángba borítva, s kincseitől megfosztva, az egész tájék török csapatoktól meglepetett, s elpusztított. Nem lehetett más eredménye ily dúlásoknak, mint az oktatás, isteni szolgálat s vallási működések akadályoztatása, elnyomatása, s kiirtása. Buda sorsát Pécs Esztergom, s más városok is szenvedték, mert ámbár amaz a lakosok ellenszegülése nélkül elfoglaltatott, mindamellett a török annak a főpiacson egybegyűlt népét csupa pajkosságból is felkonczoltatta. Mit látván a lakosok várakba futamodtak, vagy mezőkön magokat körülsánczolván, életököt megmenteni törekedtek. Esztergomban pedig 1543-ik évben egy török golyó a gót templom tetejéről a keresztet lesujtván, s a rettegő nép látván, hogy a hatalmas ellenség ellen nem boldogulhat, szabad kivándorlásra alkudott, s ámbár a törökök azt megigérték, szavukat még is be nem váltva, őket kirabolták, házaikat pusztították, a gyengéd nem ártatlanságát megfertőztették oly kegyetlenséggel, hogy az ellenszegülőket életöktől megfosztották. Az egyházakat török mecsetekre változtatva megbecstelenítették, s közel harmincz ezer embert csordakint Sztambulba vitettek. Esztergomból indulván ki, egy része Nógrád, Hont, Bars, Nyitra, a másik része Heves, Arad, Temes, Győr, Veszprém, Pest s

¹⁾ Buchholz III. köt. 159. s köv. lap. Hammer 2. kötet. 53. lap. Szulejman Zultan.

más megyékre terjedvén, mindentűt vérengzés, pusztítás, dúlás és rablás nyomait hagyták magok után. Az elnyomott keresztények vallásuk gyakorlatát csak drága pénzen vásárolhatták a tartomány begétől, vagy vár Zandcsakától. Például a nándorfejeváriak, a boszniai ferencziek, a pécsi jezsuiták, s mások egyedül több ezer forint letételével válták meg isteni szolgálatuk gyakorlatát. Templomokat új helyeken építeni minden esetben tilalmas volt, a leégetteket bizonyos díj lefizetése mellett náddal fedheték ugyan, de se tornyot nem emelhettek, se órát nem tarthattak ¹⁾. Sőt a török Biharba berohanván, s Váradot 1660-dik évben elfoglalván, Erdélybe is betört, s Bihar, Kraszna, s Szolnok megyéket a váradi pasa alá vetvén, Kolosvárott hirdetteté, miszerint mindaz, ki a török zászlóhoz csatlakozik, hópénz mellett tábori hivatalra alkalmaztatandik. Ámbár pedig nem sokan találkoztak, kik e gyalázatos ajánlatot elfogadnák, s ámbár e kevés hit-elhagyottakat megrohanván, a többi kolosvári hivek, őket s csábító törököt zászlójával együtt kiirtották, mégis Erdélyben szintén úgy, mind az anya ország többi részeiben nagy üldözéseket okoztak addig, míg az isteni gondviselés a megzaklatott Magyarhazát végső pusztulástól megmentette, s Európának leghatalmasb fejedelmei összetartván, a törököt vagyonuk, vérök, s életök áldozata mellett Magyarhonból kiküszöbölték ²⁾.

34. §. *A katholika vallást üldözik Bocskay s Bethlen.*

Báthory István erdélyi fejedelem lengyel királynak választatván, Erdélyország Rudolf király beleegyezése mellett

¹⁾ Thury Idea Christianor. Hungar. in et sub Turciamo. Windisch Ungarisches Magazin 3. köt. 480. s köv. lap.

²⁾ Wagner Ferdinand: I. Leopold életleirása 1. köt. 158. lap. Hammer Osman. Reich 3. köt. Katona Hist. Crit. Hung. Tom. 35. pag. 19. et seq. 70. 708. Benger Annal. Ord. eremit. S. Pauli pag. 305.

Zsigmondra amannak unokájára átszállott. De Zsigmond változékony lévén, s a fejedelemséget ismételten majd elfogadván, majd arról lemondván, azt elvégre Bocskay István a király iránt hűséget színlelve nyerte el. Ez annak birtokába helyeztetve, 1604-ik évben tüstént az országba leveleket küldvén, panaszkodott, hogy a nemzet jogai s szabadságai, valamint a protestansok vallása is megsértettek, s ennél fogva ő a sérelmeknek orvoslást kivívni akarván, mindenkit felkelésre hívja ki. Sikere lévén e bujtogatásnak számosan gyűltek zászlója alá mind a nemesség, mind a nép közül, különösen pedig a hajdu városok s Kassa, Szeben, Lőcse, Eperies, Kálló, s a tájék nemessége, kik mindnyájan a császár s magyar királytól elpártolva, részint Homonay Bálint, részint Lippay Balás vezérlete alatt, az egész tájéket pusztították, a királyi kincstárokat kirabolták, minden tisztviselőket, sőt az egész népeiséget, mely Bocskay részére nem hajlott, tüzzel vassal üldözték, s lakásából kivetve száműzésbe küldették, a katolikusok házeit különösen kirabolták, ledöntették, s őket minden vagyonuktól, sőt életüktől is megfosztották. Ámbár pedig a király hadai Basta vezér alatt alázítók ellen kikelvén, őket Edel falunál meggyőznék, de Basta fegyveresei közt megalégtületlenség támadván, hadát Kassától Lőcsére vezetni kénytetett. Ez eltávozás által Bocskay nyertes maradván, Magyarhonnak majd az egész felső részét elfoglalta. Ily szerencsés siker által felbuzdítva Bocskay, a király követeit el sem fogadta, hanem Szerencsben gyülekezettet tartván, pártjától az erdélyi fejedelemségben megerősített, s mindenkinek vallása szabad gyakorlata megengedtetett. Innét Kolosvárra költözvén, a török követtől a fejedelemség diszjeleit elfogadta. Sőt miután övéi Érsekujvárt is elfoglalták volna, őt a török vezér Budára meghíván, bizonyos fakorona, s más királyi diszjelekkel megajándékozván, magyar királynak nevezte. Mit azonban Bocskay el nem fogadott, mondván, hogy addig míg törvényes király létezik,

másnak joga nincsen a koronát elfogadni. De vezérei ez idő alatt az egész Dunán inneni tartomány népességét majd fenyegetés, majd ajándokok által magukhoz annyira édesgetni tudták, hogy Posonyig az egész tájékat elfoglalván, a királynak minden hadai sem lönének képesek őket megakadályoztatni. Ennek az lön következése, hogy a bocsakayiak a törökök s tatárokkal egyesülve a katholika vallást s a hiveket, kik ősi vallásuk s fejedelmük mellett maradtak, üldözték, vagyonuktól megfosztották, s mindenütt az igazság, s rend szentséges kapcsait széttépték. Rudolf király ily borzasztó eseményektől megakarván menteni a hazát, Bécsben Bocskayval 1606-dik évben békére lépett. A békének több feltételei valának ¹⁾. Mi egyedül azt említjük, mely tárgyunkat érdekli tudnillik: Mindenki vallását szabadon gyakorolhassa ugyan, hanem a katholika vallás megsértése nélkül. De fájdalom a hazae békében soká nem részesülhetett, mert a harmincz évi háboru nem csak egész Német, hanem Magyarhont is felizgatta. A protestans csehek tudnillik a megelégtületlen magyarokhoz csatlakozván, Bethlen Gábort vezérüknek választottak, s egész hazánkat is mozgalomba hozták. Mert Bethlen ez alkalmat örömet használnván, 40 ezer fegyveressel a hazába rohant, s azon ürügy alatt, nintha mást nem kívánna, mint a protestánsok vallási szabadságát megmenteni, a hazát pusztította, s nem sokára hadaival Kassát*), s az egész felső Magyarhont Nagyszombatig meghódította, sőt Posonyig hatván Magyarország szent koronáját is elfoglalta. Innét cseh s osztrák tartományokba költözött, de rövid idő múlva visszatérvén, Sopront meghódította, pártosai pedig majd nem az egész országot elfoglalták. II. Ferdinánd király,

¹⁾ Spányik Histor. Hungar. pag. 443. hol a béke többi feltételeit olvashatni.

kinek Némethonban még nagyobb ellenségekkel kellett küzdenie, hadait onnét eltávoztatni nem mervén, Bethlent békére szólította fel azon ígérete mellett, miszerint a protestansok e béke ideje alatt gyülekezetet tarthatván, s maguk közt tanácskozhatván, sérelmeiket a király elébe terjeszthessék. Ennek következtében Bethlen s pártosai Besztercebánya városában egybegyűlvén, a királyi követekkel tanácskoztak ugyan, de velök egyetérteni nem akarván, Bethlent magyar királynak nevezik, Pázmán Pétert esztergomi érseket, a jezsuiták szerzetét, a papokat, s több ország nagyait száműzésbe hajtják, az egész katholika vallást kiűzendők, ha az isteni gondviselés fölötté nem öröködik.

*) Azon alkalommal midőn Bethlen pártosai Kassa városát elfoglalták, oly kegyetlenül üldözték a katolikusokat, hogy 1619-ik évi szeptember 7-ikén Krizinyi Márk esztergomi kanonok, ki akkor káptalana ügyeiben ottan üdözött, Pongrácz István, s Grodecz Menyhért jezsuiták, valamint más számos hívek szent hitők áldozattá válván, a vértanui koszorura dicsőítették. A három első tetemei Nagyszombatban a szent Orsola szűzek egyházában máig fentartatnak. Lásd a nagyszombati Orsola szűzek levéltárát, s Kazy Ferencz „Societatis Jesu Histor. regni Hungar. czimű munk. III. könyv. 167. lap.

35. §. *Három Rákóczy s Tököly a vallás ellen kelnek.*

III. Ferdinánd királynak, ki 1637-ik évben atyját követé a kormányban, kedvezvén a szerencse, mindjárt uralkodása elején a szász s lengyel fejedelmekkel szövetséget kötött, s az atya alatt kezdett hadat szerencsésen folytatva, a hitujítók követeleit honunkban megkorlátozta. Azonban Rákóczy György Bethlen utódja az erdélyi fejedelemségben a szerencse fonalát félbeszakasztotta. Ő tudnillik pénzvágyától ösztönözve birtokát tágasbitani akarván, a törököt pénzzel arra vitte, miszerint őt a Tisza melléki vármegyék elfoglalásában támogassa. Ettől biztosítva lévén, s a francia s svéd nemzetet szintén maga részére megnyerni töre-

kedvén, oda küldött követek által arra birta, miszerint akkor, midőn Erdélyből Ferdinánd ellen kikelend, ők Németthonba indulva, a királyt más részről támadnák meg. E terv végrehajtatván, s Ferdinánd király hadait Németthonba a hatalmasbak ellen küldvén, Rákóczynak szabad tér nyittatott, az országot elfoglalhatni. S valóban Rákóczy kívánsága bételjesítettéséről tudósítva, tüstént kevesed magával Sárospatakra indult, kísérletet teendő, követik-e őt a magyarok vagy nem? Látván hogy csak hamar számos protestansok őt követik, seregeit tüstént maga után rendelte. Ezekkel III. Ferdinánd ellen indulván, könnyen mindazon részeket elfoglalta, melyeket Bocskay s Bethlen valaha birtak. Sőt tovább is menendő vala Rákóczy, ha a király követe által a török zultánt arra nem bírja, miszerint Rákóczyt további garázdálkodásaitól vissza tartóztassa. Noha pedig fősvény s uradalmakat vadászó Rákóczy a zultánnak csak akkor engedelmeskedett, miután ez haddal őt megtámodni készült, mégis Ferdinánd békét kívánván, mind azon vármegyét meghagyta neki, melyeket hajdan Bethlen birt. E béke kötés 1647-ik évben Linczbén történvén meg, linczi békekötésnek neveztetik. Abban a Bocskayval hajdan szerződött bécsi békekötés megerősített ¹⁾. Mindkettőben pedig a protestans vallás szabadsága, s minden szertartásainak fentartása elhatározott. Rákóczy György meghalálozván, a fejedelemség fiára II. Rákóczyi Györgyre szállott, ki szintén alkalmatlankodni kezdett a vallásnak, azonban első Leopold hatalmasb királylyal meg nem mérközhetvén, sőt a lengyelek fogságába kerülvén, későbbben még fejedelemségétől is megfosztatott. De ez nem vala még elegendő reája nézve, mert nem sokára fejedelemségét vetélytársaitól vissza nyerni törekedvén, azokat fegyverrel megtámadta,

¹⁾ Spányik Histor. Hungar. pag. 473. 497.

azonban nagy sebekkel terhelve, a csata térén lerogyott, s 1660-ik évben Nagyváradon meghalálozott. Fia első Rákóczy Ferencz szintén nyugtalankodott, s egyike vala azon pártvezérek közül, kik első Leopold király alatt abban egyeztek meg, miszerint az országot Mahomed zultán oltalmába ajánlják, s a németeket az országból kiűzzék. Ez összeesküvésnek az lévén eredménye, hogy a király által többen a főnökök közül kivégeztettek, a megelégtületlenek száma növekedett, s Tököly Imre grófot büszke ifjut vezérül választván, uj mozgalmakat gerjesztettek. Tököly csak hamar a bányavárosokat s a kárpát vidéki részeket elfoglalván, ősi birtokát is, melyet atyja hűtelenségi vád alá esvén, elvesztett, megszállotta. Mindenek szülesége által támogatva nagy szerencsével haladott. Leopold a belső háboru átkát hazánkról elhárítani akarván, békére szólította meg, de siker nélkül. Ő a törököt elhívá, ki megjelent, de kárára. Mert Leopold császár s király XI. Incze pápa pénze, s a többi szövetséges hősök vitézsége által támogatva, a törököt s pártosait 1683-ik évi szeptember 12-kén Bécsnél dicsőségesen megvervén, Tököly s pártosai nagylelkű Leopold megkegyelmezését keresni kényszerítették. Ezt megnyerték ugyan, de Tököly Kara Ibrahim török vezér hatalmába kerülván, őt a vezér vasra verette, s bőrtönbe vetette. Nem sokára kiszabadítá őt ugyan a vezér, remélvén hogy hasznát tovább is vehetendi, azonban megcsalatkozott, mert Tököly tekintélyét elvesztvén, valamirevaló pártosokat többé nem találhatott. Látván tehát Tököly, hogy másképp nem boldogulhat, a császár kegyelmét ismét kereste, igérvén egyszersmind hogy Luther vallásáról lemond, de a császár titoknoka az uj vallást követvén, folyamodását elsikkasztotta. A karloviczi béke nem sokára következvén, a változékony Tökölyt s pártosait az országból kizáratta. Őket a zultán Nikomediába kis Asia városába küldé, hol Tököly elvégre egészen tönkre jutván, 1705-ik évben mint

csapláros meghalálozott. Áthatlansága s mind a két párt iránti hűtlensége egyedül oka volt mostoha sorsának ¹⁾).

36. §. IV. Rákóczy (II. Ferencs) s Bercsényi üldözik az egyházat.

Első Rákóczy Ferencz meghalálozván, utána özvegye Zri-nyi Ilona, s két gyermeke Ferencz s Julianna Munkács várában maradtak. Caprára I. Leopold király vezére 1668. évben Munkácsot elfoglalván, az egész családot birtokából foglyokul Bécsbe vitette. Az özvegy szabadságát megnyervén, s Tököly Imrével, ki még akkor nyugtalan nem vala, megeskettetvén, gyermekei Bécsben neveltettek. Austriában felnövéen II. Rákóczy Ferencz, s német fejedelem leányát nőül vevén el, oly annyira kivetkőzött nemzete szelleméből, hogy eleve még magyarul beszélleni is átallott. Azonban fájlalván, hogy ősi magyar birtokainak csak részét nyerheté vissza, s Sárosvárott, hol a király engedel-mével lakott, gróf Bercsényi Miklós, s többekkel, kik a király barátjai nem valának, megismerkedvén, ezektől arra biratott, hogy XIV. Lajos francia királyhoz panaszlevelet küldvén, őt segítségére felszólítá. A terv Bécsben elárul-tatott, s Rákóczy a pártosok közé számíttatott. Ez idő alatt megtörténvén, hogy Leopold, ki a francia királylyal össze-ütközött, 12 ezer magyart Pálffy János vezérlete alatt a francziák ellen küldött; ezt a megeléguületlenek szándokolt magyarok pusztíttatásának magyarázták, s az országot for-radalmi lángokba borították. Rákóczy Ferencz lön vezérök-nek választva, ki akkor Lengyelországban üldözvén, azt eleve el nem fogadá ugyan, de mégis későbbben a francziák s lengyelek pénze által támogatva, felvállolta. Sőt Pap Mihály által az országba lobogókat hordoztatott, s pártoso-kat gyűjtetett addig, mig maga az országba elérkezik.

¹⁾ Spányik Histor. Hungar. pag. 473.

Pap Mihály azonban nem sokára több ezer egyént a leg-
 aljabb pór közül zászlója alá csődített, kik nem várakozván
 Rákóczy eljövetelére, s nagy dühösséggel városokra s fa-
 lukra rohanván, mindent pusztítottak; az egyházak s pap-
 lakokat kirabolva, nyilvános intézeteket feldulva, kiürítve,
 s mind azon békés lakosokat, kik velök egyet nem értettek,
 vagyonuktól megfosztva. E dühösségek közt Rákóczy 1703-
 dik évben Munkácsra érkezik, kit ámbár Montecucoli ut-
 jában megakadályozá, mindamellett Bercsényi s pártosai
 segítségével Husztot elfoglalván, Erdélybe utat tört magá-
 nak. Innét az anyaországba rohanván, annak keleti részét
 elfoglalta, s Bercsényit fővezérének nevezvén, már Posony-
 nak indult, midőn a király gróf Schlick vezérlete alatt a
 zendülőket megtámadja, s Eszterházy nádor a posonyi s
 nyitrai nemességgel hozzá csatolva, a pártosokat Lévánál
 megverik, Losonczig visszaűzik, s a bánya városokat vissza-
 kerítik. De fájdalom! e diadalnak kevés sikere lőn, mert
 annyi magyar szított a lázadókhoz, hogy rövid idő alatt
 Károlyi vezér egész csapattal ujdán tanyázott Szenczen,
 s Posonyt a szent koronával együtt elfoglalni készült.
 Leopold látván, hogy Rákóczy Erdélyen kívül Magyarhon
 felénél már többet birna, a magyar koronát Bécsbe vitet-
 vén át, Rákóczyval Széchényi György kalocsai érsek által
 békét alkodtatott. Rákóczy szelid kedélyéhez képest be-
 egyezendő vala, ha Bercsényi, ki oldalától nem távozott,
 fel nem tartóztatja. Nem sikerülvén tehát a békekötés,
 Leopold király Heisler fővezérét sereggel ujdán küldötte
 a szövetségesek ellen, azonban mig Heisler ezeket a Bako-
 nyon keresztül Veszprémig üzi, s a várost elfoglalja, addig
 a többi szövetségesek máshová költözhvén, ottan mindent
 pusztítottak, különösen pedig a protestans frigyesek a
 katolikusok templomait elfoglalták, s botrányos kicsapon-
 gásokat követve, a papokat népekkel együtt disztelentül
 megsértették. Ezekről értesülvén Leopold Kelemen pápát

megkérte, miszerint tekintélyénél fogva a francia királyt a pártosok további gyámolításától tartaná fen. Mit megértvén Rákóczy annál serényebben jelent meg Selmeczen, hol békéről ujjlag tanácskozások tartattak, de Bercsényi arról most sem akarván hallani, Selmeczről Érsekújvárra menvén, azt elfoglalta, innét a Vágparton ujjdan emelt Leopoldvárat ostromolni akará, de meghallván hogy Heisler vezér közeledik, annak elébe sietett. Azonban a pártosok Nagyszombat s Gerencsér közt Heisler vezérrel összetitközvé, oly annyira megverettek, hogy Rákóczy maga alig menekülhetett meg a veszélyből. Mindazáltal a béke csillaga még most sem keletkezett, mert Leopold 1705-ik évben meghalálózván, fia I. Jósef a hadat folytatni kénytetett. A csatát csata érte, a pártosok szerencsésen hadakozván, Rákóczyt Erdélybe kísérték, hol 1707-ik évben fejedelemnek beigtattatott. Ő onodi gyűlést tartván, a rendeket, kik békéről mitsem hallani akartak, legalább őszinte egyetértésre szolítá meg. Bercsényi azonban a nemzetet szabadnak, s az Ausztriaháztól felmentetnek az egész országba hirdetvén, ugy viselte magát, mintha ő s pártosai az egész országot képviselnék. De Eszterházy nádor közrebocsátott munkában megmutatta, miszerint az onodi gyűlésnek nem vala hatalmában, a koronázott magyar királyt trónjától megfosztani, s elősorolta mindazon ország nagyait, s annak részeit, melyek a királyhoz most is hiven ragaszkodnak. Azonban Rákóczynak is leáldozott a dicsőség csillaga, mert Rabutin a király vezére seregével Erdélyt elfoglalván, őt örökre letette. Rákóczynak Péter orosz czár a lengyel koronát ajánlotta ugyan, de azt el nem fogadván jövendőjét egészen sirba döntötte. Pálffy János és Heisler vezér annak fegyvereseit Trencsin mellett megverték, kik kevés idő mulva annyira olvadtak össze, hogy Rákóczy nyilvános csatába be sem ereszkedhetett. Bercsényi azonban s társai most sem akarának egyezkedésre lépni, hanem Rákóczy

kíséretében Lengyelországba költöztek, onnét az orosz czárt megkérendők, miszerint segedelmet nyujtana. De várakozásukban megcsalatzottak. Távol lévén most a szövetségesek főnökei a béke Szatmáron megállapodott. Rákóczy-nak méltóságai, birtokai, s két fiai Ferencz s György visszaadandók valának, ha hűségre tér a király iránt. Rákóczy azonban a kegyelmet el nem fogadván, Párisba utazván Madridba, utóljára Sztambulba költözött, mindenütt csupán alamizsnából éldegelve. Meghalt Radostoban. Ő szintén úgy mint Tököly Imre s a többi lázítók sok ezer ember halálát okozta, az őshitű vallásnak sok s nagy sebeket ejtett, az országot dulta, fulta, de mindamellett önmagát s családját legszerencsétlenebbé tette. Vele az utolsó polgári háboru kihelván, a béke s a polgárok közti viszonyos egyetértés az üldözött s sok csapásokat szenvedett magyar hazánkba visszatért ¹⁾, s így az egyház is üldöztetéseitől megmenekülni kezdett. Azonban szerencsétlen századunk új fergegetet költött fel.

37. §. *A magyar forradalom károsítja az egyházat.*

Minden eddig előszámlált sebeket tulhaladták azon károsítások, melyeket a hazánkban régóta szunyadozó egyszerre fellobbant forradalom kegyetlen pusztítások, megfosztások s gyilkolások által az egyház s szent vallásunkra halmozott. Miután Horvátország az 1848. évi magyar ministeriumnak azon oknál fogva, mivel a martiusi nyerek felséges királyunk, V. Ferdinándtól erőszakkal kicsikartattak, engedelmeskedni vonatkozott, s a délvidéki szerbek nagy része, azokhoz csatlakozott, két ádáz s dühös párt tudnillik a magyaroké s szerbeké keletkezett. Ezek egymás ellen szembe szállva s a legnagyobb kegyetlenkedéssel egymást üldözve, Szerem, Bácska, Torontál, Temes

¹⁾ Spányik Histor. Hung. pag. 505. Fessler Gesch. der Ungern.

és a határvidék részét végső pusztulásig dulták. Hol a szerbek nagyobb szám s erőre vergődhettek, a magyarok s ezekhez szitott németek házaiba törtek, s azokat kirabolva s pusztítva felgyújtották, az embereket nem különbség nélkül legyilkolták, tűzbe vetették, bitófára függesztették, sőt az ártatlan gyermeket sem kimélve, s hol két felé hasítva, hol kezét, lábát eltördesve pogány kegyetlenséggel lángba vetették, s más ily borzasztó tényleket vittek végbe. Ha pedig tiszta magyar helységekre akadtak, azokat hamuvá változtatták ¹⁾. Ez irtóztató pusztítások annál nagyobb s kettős károkat eredményeztek, mint hogy a magyarok is a rokonaikon ütött sebeket, s az elkövetett méltatlanságokat megboszulni akarván, a szerbekben hasonló, hanem nagyobb pusztítások s kegyetlenségeket viszonoztak. Mit a szerbek déli részeken, azt a tótok a magyarok irányában az északi vidékeken is követték, sőt Erdélyben a szászok is. A Pesten működő hongyülés az ipar s földmivelés minden ágait megakasztva, elroncsolva, sőt kiirtva, a csendet s békét eltiporva szemlélvén, saját katonaságot felfegyvereztetett s vezérekkel ellátva, a felingerelt népek ellen küldött, de siker nélkül. Mert a magyaroknak már nem csak a szerbek, hanem a horvátokkal is sikra szállniok kellett. Emezek tudnillik az említett, posonyi gyűlésen rajtok követett sérelmeket megboszulni kívánván, s az örökös uralkodó ház letíport régi jogai mellett fellépvén, báró Jellasics bán vezérlete alatt erős haddal az országba rohantak, s azt keresztül futva s megrémitve, Bécs falai alatt telepedtek. Ezen események folyama alatt V. Ferdinánd király látván, hogy tulajdon katonasága s népe közt meghasonlások támoztak, gróf Lamberg tábornagyot min-

¹⁾ Lásd a többi közt az 1849-ik évi Relig. s Nevel. 10-ber 9. 32. szám. 273. s köv. lap.

den az országban létező fegyveresek parancsnokává nevezvén, megbizta, miszerint a pesti táborba költözvén ottan, valamint a többi kapcsolt részekben a szükséges egyetértést s rendet helyre állítsa. E rendelet ellen eleve Madarász követ, azután Kossuth pénzügyi minister a pesti hongyülés előtt azon oknál fogva, hogy ministeri ellenjegyzés nélkül intéztetett, kikelvén, magát a megbizott tábornagyot, ha hivatalában tovább is eljárand, nemzeti szabadság megsértőjének bélyegezte, hozzáadván, hogy ehhez képest ezen túl mindenki csak a minister elnöknek, s az ujdán felállított honvédelmi bizottmánynak engedelmeskedni tartozik. A nép ez s más kósza hírek által felingerelve Lamberg tábornagra, midőn 1848. évi szeptember 28-án Budáról a hongyülés teremébe igazolása végett sietett, a pesti hidon rárohant, s azt meggyilkolva s szétdiribolva teteme részeit kaszákra feltűzte, s a város utczáin keresztül Károly király tanyájába hurczolta, míg az összeszedetve alattomban a szerviták templomában eltakarítottatott

38. §. *Folytatás.*

E bűn, mely törvényes királyunk megbizottját meggyilkolta, kezdetét tevéen a valódi forradalomnak a király ugyan azon 1848. évi october 3-án kelt rendeleténél fogva a pesti hongyülést eloszlatta, s báró Jellasics horvátországi bánt országos teljhatalmu biztosnak nevezte ki. De e rendeletet a pesti hongyülés bizván abba, hogy a magyar sereg Abán s Táczon Perczel s Görgei alatt a horvát hadak egy részét legyőzte, s a bécsi nép szintén felzendülvén, gróf Latour hadi minisztert lámpára felfüggesztette, el nem fogadván, továbbá is együtt maradt. Sőt Kossuth minister october 8-án a honvédelmi bizottmány elnökségével felruházva, azóta oly hatalmat, minőt I. Mátyás királyon kívül semmi fejedelem ez országban nem gyakorolt, bitorlott, s a pesti gyűlésnek minden cselekvőségét nemlegessé tette.

A magyar sereg, melyhez majdnem az ország egész ifjúsága s számos rendes katonaság szegődött, s ki ellen törvényes királyunk a prágai s bécsi zendülés lecsillapíttatásával elfoglalt hadait el nem küldhette, csak hamar az ország minden várait, Arad s Temesvárt kivéve, elfoglalta s mindenkit, ki csak távolról a törvényes király, vagy rend s csend iránti rokonszenvét mutatta, gyanusítván, haza árulónak hirdette. Sőt több helyeken borzasztó pusztításokat, rablásokat s öldökléseket követett el. Gróf Zichy Jenő, fejér megye helytartóján kívül, kit Görgei őrnagy bitófára ítéltetett, számos hivek s papok, kik a rend s törvényes állás mellett megmaradtak, börtönöztettek, s elítéltettek. Azonban Kossuth érdekében levén a bécsi lázadásnak segítségére sietni, nagy sereget, melyet személyesen kísérve, buzdított, Görgei vezérlete alatt Bécs felé intézett. De a császáriak Bécsset herczeg Windischgrätz főtábornok vezérlete alatt meghódítva, már Schwechatnál a magyar csapatokkal megmérköztek. Emezek legyőzve visszavonultak. Mi a számos kaszákkal ellátott többnyire komáromi felkelteket annyira elrémitette, hogy futásnak indulva, Posonyon keresztül haza költöztek. A császáriak a magyar csapatok ilyes nem kedvező állása által vérszemet kapván, Erdélyben s a nyugotdéli részeken Perczel ellen szintén diadal-maskodtak. A békét ohajtó fejedelem ismét felkiáltásokat hirdetett népeihez, mindnyájának nemzetiségét, szabadságát s egyenlőségét ígérve, de siker nélkül. Mert Görgei, kit Kossuth a magyar sereg főparancsnokává nevezett, a honvédelmi bizottmányt az ország kormányának hirdetvén, s a törvényes kormányt gyanusítgatván, azokat sikernélkülieknek tette. V. Ferdinánd törvényes királyunk a honbonyolódott állapotján segíthetni gondolván, Ferencz-Károly testvérével együtt az országlás jogáról lemondott, s azt 1848. évi december 2-kán Ferencz-József emennek fiára átruházta. Azonban a pesti gyűlés az ellen kikellvén, azt

törvénytelennek nyilatkoztatta, s Kossuth minden lehető készületek s édesgetésekkel a népet s tömérdek külhoniaikat, különösen pedig lengyeleket magához szítva, számos hadakat gyűjtött. De mindamellettt Görgei 1848-ik évi december 17-kén minden csapatjaival együtt Posonyt elhagyta, s herczeg Windischgrätz nyomába érkezvén, főhadiszállását Orozvárrott tüzte ki. Windischgrätz rövid idő alatt Győrön keresztül 1849. évi januar hó 5-kén Budára érkezvén, a fővárost s az ország egy részét meghódította; a pesti gyűlés pedig Debreczenbe költözött. Ámbár pedig a szerencse herczeg Windischgrätznek eddig igen is kedvezett, mégis Budán sokáig további tevékenység nélkül üdözwén, a magyar ellenfél azt czélirányos készületek s gyakorlatokra felhasználta s néhány szerencsés ütközet után a fővárost ismét bevette. A debreczeni gyűlés a magyar seregek győzedelmibe bizakodván, 1849. évi april 14-kén oly lépést tett, melytől a haza legnagyobb része irtózott, s valóban azt egészen tönkre juttatta. Tudnillik az uralkodó dynastiáról lemondván, köztársaságot hirdettetett s a haza teljes függetlenségét kimondotta, azon hozzáadással, hogy addig míg a nemzeti gyűlés azt rendezendi, Kossuth, Szacsvay, s Gorove igazgatandja. A ház azonban szótöbbséggel Kossuthot elnökének választva, ministerium alakításával bizta meg. Sok erőt fejtettek ki azóta a magyar hadak, de kívánt sikert nem arattak. Mert a régóta elhíresztelt s várt orosz segítség az ország keleti s északi részén beérkezvén, s a császári seregekkel baro Haynau ujdán kinevezett teljhatalmu tábornagy alatt összemunkálkodván, s jó egyetértésben csatázván rövid idő múlva az egész országot Erdélylyel együtt visszafoglalta, sőt az egész forradalmat báró Haynau 1849. évi augustus 9-kén nyerte temesvári ütközet, s Görgeinek Világosan történt megadása szétozlatta. Kossuth s társai egy része Törökországba menekülvén, más része elfogatott. Mennyit szenvedet légyen ilyes

viszontagságok által az egyház s a vallás, le nem írható; mert a templomok ország szerte kincseiktől, harangjaik, butorjaik s szükséges szereiktől megfosztatva, a hivek a táborba hajtattak, a tanodák kiürítették, a lelkészek s tanítók; ha a forralomhoz nem csatlakoztak, befogattak, letartóztattak, s elítéltettek, az összetiprott oktatást, az elnyomott, vagy megvetett isteni tiszteletet meg sem érintve. Lásd Die Magyarische Revolution, Pest 1849, bei Heckenast.

II. Rész.

A keresztény egyház belső állapota.

I. FEJEZET.

Az egyház kormányáról.

39. §. A papság sorsa s tekintélye.

Ámbár nem tagadhatni, hogy a papság tekintélye e korszakban a hitujítók által elhomályosítottván, s a papok mind a török mind belső mozgalmak által üldözöttván, sőt javaiktól megfosztatván sorsuk is alább szállott; miután azonban kedves honunk a török rabigától Európának legnagyobb hősei összekelése s vitézsége által megszabadult, a belső mozgalmok I. József király alatt egészen megszűntek, s az egyház s papság ősi jogaikba visszahelyeztettek, sorsuk is kevéssé emelkedett. Noha pedig a hitujítás honunkban úgy mint Németországban nagy haladást tévén, az egyházat s papokat szintén templomai, paplakai, s tanodáitól megfosztotta; mindazáltal a linczi s bécsi békekötések, gyakori hongyuléseink s az azokban hozott törvények, továbbá apostoli királyunk buzgósága, s az ország karai s rendei bölcs s józan tapintata a hitujítók s az ősi hivek közti viszonyos követeléseket kiegyenlítették; s ezeknél fogva a béke, mennyiben

a körülmények engedék, helyreállított. A magyar papság tehát azon régi viszonyokba, melyekben őt e történetek 2-ik korszakában találók, visszalépvén, a fejedelem s az ősi hitben megmaradt rendek bizodalját ujdán megnyerte, s mind javaiba, mind méltóságaiba a főispánságokat kivéve, melyekből többen kizárattak, visszahelyeztetett. Igaz ugyan, hogy káptalanaink azon jogok gyakorlatában, melyeknél fogva országunk kezdetétől hongyulésekben, mint bár mely megye követei külön külön szavazhattak, rövid idő óta tettelegesen megakadályoztattak, noha honunk törvényei őket azon joggal nyilván felruházták *), sőt avval régi szokás és gyakorlatnál fogva minden hongyulásben éltek. Azért reméltük, hogy az 1848. évi hongyulásben a fejedelem kegyelme, s a haza nagylelkű törvényhozói országunk káptalanait, melyek annak minden terheit szintén úgy mint a megyék viselték, s a közjót hatós összemunkálatuk által szintén úgy előmozdították, a nép nevelését, tudományok előléptetését, közhasznu intézetek sikeresítését, s honunk boldogítását legfőbb céljuknak tűzték ki, régi jogaiktól meg nem fosztják, sőt a haladáspályán, velök karöltve indulván, őket régi jogukban meghagyandják ¹⁾, annál inkább, minthogy saját jogaik is csak azon a törvényen alapultak, melyen a káptalanoké ²⁾. S valóban nem tagadhatjuk, hogy a mire számoltunk, tudnillik a káptalanok külön szavazhatási régi jogára, azt a káptalanok, valamint 1825-ik évi hongyulásen törvény nélkül tőlök megtagadták, úgy ez 1847^{1/2}. évi országgyűlésen tetteleg visszaadták is. Azonban a káptalanok ez ujdán engedett, vagyis inkább visszaadott régi jogukat csak egyszer s utólsósor gyakorolhatták,

¹⁾ Az önző korunktól sanyargatott katholika igazság panaszanak alapossága 19. §. 544. s köv. lap.

²⁾ 1567. 31. t. cz. s Podhráczky József Magyarország kirainak s rendinek szavazati joga a közgyűlésben Budán 1847.

akkor tudnillik, midőn a papi dézmáról tulajdon jövedelmeik megcsonkittatása mellett saját feláldozásukkal lemondtak. Mert ugyan azon hongyülésen ősi alkotmányunk gyökerestől átalakulván, s a többi számtalan változások közt honunk minden osztályainak képviselte behozatván, a káptalanok külön képviseletének egészen megszűnnie kellett ¹⁾. Az 1849. évi forradalom kiütvén, de csak hamar legyőztvén, a magyar haza koronaországul az austriai egységes birodalomhoz osatoltatott, s a kihirdetett birodalmi alkotmány, védszárnyai alá véve, a papság is a birodalmi papsághoz hasonló pártfogást élvez.

*) E jogot törvénykönyvünk 1608-ik évben koronázás után hozott 4-ik §-ában így olvassuk: „Episcopus in conventu D. Praetorum et Baronum pro sua persona propria locum et vocem habeat, nomine autem Capituli Praepositus una cum Capitulo inter regnicolas pari ratione unam et conjunctam vocem habeat.“ Hasonl. Religio s nevel. című kathol. egyházi folyóirat 1847. évi 10. 11. szám.

40. §. *A romai pápa hatalma.*

A romai pápák ősi legfőbb egyházi hatalmukat Magyarországra nézve jelen korszakban is szintén úgy gyakorolták s máig gyakorolják, mint annak előtte. Mert ámbár a mohácsi vésznapi óta országunk sok zavarokon ment át, a török azt pusztította, belső mozgalmok azt dulták, s fulták, sezeknek következtében a romai pápák is főhatalmuk gyakorlásában akadályokat szenvedtek, mindamellett ők minden pusztítások, kegyetlenségek, s halmozott akadályok mellett is a hű magyar egyházzal atyailag gondoskodva, azt nem csak főpásztori hatalmuknál fogva kormányozták, érsekek, püspökök, hitterjesztők, szerzetesek felszenteltetése s kiküldetése által igazgatták, hanem gyámolították, védelmezték, s tettemes összegek áldozatával felsegítették is. A trentói zsi-

¹⁾ Az 1847/8. évi 5. törv. Czik.

nat, melyben honunk püspökei is működtek, ágozati, erkölcsi, s fegyelmi határozatait átküldvén, magyar hiveit a hitujutók ellen a katholika vallásban megerősítették, az erkölcsben fentartották s ujdán szabott fegyelem által mindakettőtiszteletében megerősítették. Miképen működnek máig a romai pápák honunk boldogításában, s annak Üdvöztönk szelleméhez képest az egész egyházzali megegyeztetésében boldog emlékü XVI. Gergely pápa buzgó munkálataiból, s azon pecsétleveléből, melyet, hogy mást ne említsek, csak a vegyes házasságok ügyében közrebocsátott, mindnyájunk előtt tudva vagyon. Továbbá hasonló apostoli szellemben működik a kereszténységnek mostani egyházi fejedelme IX-ik Pius pápa is, ki erélyes és férfias korában Üdvöztönk helytartójává választatva, annak szent egyházát hihetőleg számos éveken át kormányozandó, azt az Isten dicsőségére az egész világ hivei, s különösen összes birodalmunk boldogítására vezérlendi. Nem tagadhatni ugyan, hogy választatása után csak hamar tulajdon birodalmában üldözés tárgyává vált, s a kiütött forradalom ellenében Gaëtában Nápolyországban élete biztosítását keresni kénytetett. Azonban a béke francia seregek s a mi diplomatiánk közbevetése által helyre állíttatván, 1850. évi ápril 12-kén ő szentsége a világ fővárosába szerencsésen vissza költözött, s bátorságosan nagy hivatalát teljesíti. Isten kísérje áldásával annak minden lép-teit, s vállait erővel gyámolítsa, különösen most az Egyház szorult állapotjában!

41. §. A francia egyház tételei Magyarhonban.

Harminczöt püspök s annyi ország nagyja Frankhonban XIV. Lajos király rendelkezésénél fogva 1681. évben Parisban összegyülvén, s a francia egyház s király biztosságát eszközölhetni gondolván, a következő négy tételt közrebocsátott: 1) Krisztus urunk sem Pétert sem utódját világi atalommal fel nem ruházta. Ennél fogva a fejedelmek mint

olyasok az egyházi hatalom alá nem tartozván, az által hatalmuktól meg nem fosztathatnak, sem pedig alattvalóik fejedelmök iránti esküjöktől fel nem mentethetnek. 2) a romai pápa a constánczi zsinat határozatánál fogva a közönséges zsinat alá rendeltetik. 3) hatalma tehát a pápának az egész egyház törvényei által megkorlátoztathatik. 4) a pápának azon határozatait, melyek a hit dolgában hozatnak, minden hívek elfogadni kötelesek ugyan, ítélete mindazáltal nem csalhatatlan ¹⁾). E négy tétel ellen XI. Incze pápa annyira kelt ki, hogy azoknak átküldött példányát a tűzbe vetteté, VIII. Sándor pápa pedig azokat 1691-dik évben szigoruan megrová. Közzé tétetvén e négy tétel honunkban is nagy figyelmet gerjesztettek. Szelepcsényi György esztergomi érsek, s országunk áldora egyházi szakadás, s uj felekezettől tartván, az ország püspökeit 1682-ik évben october 23-kán gyűjté össze Nagyszombatba, kik azon tételeket botrányosok, s utálatosoknak tartván, azok ellen tiltakoztak addig, míg az apostoli szent szék felettök nem rendelkezendik ²⁾). Azonban a régiebb francia papság közül is számosan találkoztak, kik Frankhon tulzott szabadságait, melyekből azon tételeket következteté, nem helyeslék. Azt Joyeuse, du Perron bibernokok, s több más egyháziak tették ³⁾). S valóban nem tagadhatni, hogy Frankhon papságával együtt soha sem merülend annyira le a 18-ik század végével, ha a francia egyház szabadságait annyira nem vitatja. De Bossuet maga is szigorú fellépését későbbben megbánta s csak hatalmas királya iránti buzgóságából vitatta az érintett tételeket⁴⁾.

¹⁾ Lásd Egyházi jogunk 1. köt. 73. 78. lap. Péterfy Concil. Hungar. II. part. pag. 438. Szvorényi decret. Synod. 99. pag. et seq.

²⁾ Péterfy 439. 438. 440.

³⁾ Epitome Historiae Eccles. pernos. Viennae edit. an. 1854. Tom. II. §. 33. pag. 320.

⁴⁾ Religio s nevelés című folyóirat ugyanott.

A francziák példáját nem sokára a németek is követték, sőt meghaladták, miután Febronius (baro Hontheim Miklós) oly elveket közrebocsátott, melyeknél fogva nem csak a pápa csallhatatlanságát s a zsinat feletti hatalmát tagadta, azt egyedülannyi törvényhatóság-felruházván, mennyi az egyház, egysége fentartására szükséges, de még más szokatlan állításokat is terjesztett ¹⁾. Azért VI. Pius pápa Febroniuszt, ki a trieri püspök helytartója vala, püspöke által arra birni törekedett, miszerint elveit, melyeket már XIII. Kelemen pápa elítélt vala, visszavonja. Ezt megtette ugyan Febronius, elvei azonban honunkban is annyira terjedtek már, hogy buzgó püspökeinknek máig küszködniük kell, miszerint azokat tanodáinkból kiküszöbölhessék. E tárgyról nézeteinket lásd Enchirid. Juris Eccles. edit. 4. Pestini 1855 per me edit §. 136. s köv. pag. 141. s köv.

42. Az egyházi méltóságok adományoztatása.

Ámbár a romai pápák honunkban is szintén ugymint másutt némely esetekben a körülményeknek engedve püspökségeket, apátságokat, s más egyházi hivatalokat osztogattak, miután azonban megértették, hogy fejedelmeink azt neheztelik, attól minden módon ovakodván, egyedül azon esetekben nevezéseket tettek, hol vagy az ellenség veszedelme, vagy belső mozgalmok azt követelték, sőt többnyire csak akkor tették azokat, midőn az egyik, vagy a másik félnek főnöke által felszöllítettak. Számosok valának az esetek e korszakban, hol mindakét félnek fejedelme ugyanazon egy püspökségre külön egyént nevezett, s így a kettő közül Roma csak az egyiket, némelykor pedig egyiket sem erősített meg. Noha továbbá a romai Curia 1625-ik évben azon véleményben lévén, hogy Erdély az anyaországtól egészen elszakadt, azon határozatot hozta, hogy a magyar királyok ezután, az erdélyi püspököt ki nem nevezhetik ²⁾. Miután azonban az ország rendjei e határozatot az 1635. évi sopronyi hongyülésben neheztelték volna, Pázmán Péter esztergomi érsek minden Romában tett nehézségeket eloszlott, és előhozta

¹⁾ Közegyháztörténeteink 333. s k. lap.

²⁾ Péterfy Concil. Hungar. part. 1. pag. 79.

azon indokokat, melyekkel Verböczy már annak előtte a magyar királyok kegyuri jogát kivívta, mondván, hogy sz. István vala az ország legfőbb térítője, hogy királyaink jogukat idősi-tés által biztosították, s a constanci zsinat őket e jogukban megerősítette, ennél fogva a magyar királyok kegyuri jogát legkisebb kétség alá sem vonhatni. Ez indokokat a romai szent szék, noha az ország zavaros állapotja s belső mozgalmai miatt nem mindjárt ismerheté el, mindamellett későbbben méltányolta, s Pálffy Tamást Ferdinand király kinevezése mellett csanádi püspöknek megerősítette. Nem is olvashatni későbbben példát, melynél fogva a romai szent szék legkisebb kétségbe vonta volna a magyar királyok kegyuri jogát, sőt minden általuk véghezvitt érsekek s püspökök kinevezését megerősítette, egyedül az ellen tevén kifogásokat a romai Curia, hogy Magyarhon püspökei a szokott annátákat nem fizetik. Minthogy azonban az ország rendjei az annáták ellen is kikelének ¹⁾, a romai pápák még azokat sem követelték többé²⁾, s így a Magyarhon legszebb egyetértésben, s összhangzásban Romával, s az egész egyház fejével lévén, egyedül azon díjakat, melyeket minden nemzetek érsekek, püspökök megerősítettése, vagy felmentések alkalmával fizetni szoktak, maga is hasonló ügyekben fizeti. E díjakról tudva vagyon, hogy részint a Curiához tartozó számos tisztviselők, részint a hitterjesztők eltartására fordíttatnak. A többi hivatalok, ugymint czimzetes püspökségek, egyháznagyságok (praeturae) kanonokságok, prépost s apátságokat eddig apostoli királyunk nevezte. Azonban ősi alkotmányunknak 1849-dik évben történt átalakulása óta most nem tartván fen magának a király, mint az érsekek, püspökök, prépostok s apátok kineveztetését, a kanonokok kineveztetése s a többi egyházi ügyek kezelése, melyet eddig ő szintén gyakorlott, az egyház tulajdonává váltak; annál inkább, minthogy e jog

¹⁾ 1649. 87. t. cz.

²⁾ 1550. 14. 1649. 13.

gyakorlatában a megyés püspökök még Mária Terezia királyné idejében voltak, sőt az erdélyi püspök máig azon jogot gyakorolja, ki tudillik a három első rangu kanonokat kivéve, a többieket mind maga nevezi ki¹⁾). Mindazáltal az 1851-ben megmászott birodalmi alkotmány, a király és az egyház szabadságát egyenlően pártolván, az egyházi méltóságok adományoztatása némi kis változásokon kívül a régi állapotjába visszahelyeztetett.

43. §. *A magyar egyház javai s szabadságai.*

Noha az egyház több tartományokban részint hitujítás, részint belső mozgalmak s forradalmak által földi birtokát majd egészen, majd egy részről elvesztette, s Magyarhon szintén a hitujítók s lázadók által sok pusztítások, csonkítások, s prédálásoknak lön kitéve, mindamellett a kívánt béke helyre állittatása által minden birtokába visszahelyeztetett. Igaz ugyan, hogy legujabb időkben is hazánk némely megyeiben az ellenzéki párt szót emelt az egyházi birtok ellen, s pedig azon elvből indulván ki, miszerint az egyháziak birtoka az állodalomé lévén, magokat az egyháziakat mint csupa haszonbérloket azokból kivetköztetheti. Azonban ez elv valamint más országokra sem alkalmaztatható, mert „Mindaz, mi az Istennek szenteltetik, akár ember, akár föld legyen, többé el nem adathatik, sem nem vétethetik el²⁾), ugy legkevesbé Magyarhonra nézve sem igazságos, mivel 1) nálunk magok az egyházi javak adományzói, például szent István első királyunk, s utódai nem az álladalom javait, milyenek Magyarországban soha sem léteztek, s máig sem léteznek, hanem tulajdon birtokaikat, melyeket eldödeiktől örökölték, takarékoságuk vagy vitézségük által szereztek, az egyháznak ajándékozták. 2) ha or-

¹⁾ B. Szepeszy Statut. Dioec. Transilvan. sect. XVI. §. 1. pag. 1. et 171. Egyházjogunk 1. köt. 213. §. 254 lap.

²⁾ Levit. 22. 28. Daniel 5. Cap.

szágunk törvényeit átvizsgáljuk, azokból nyilván tetszik ki, hogy nálunk az egyháziak javaikat szintén úgy birják, mint az ország többi birtokosai. Valjon nem jelenti e azt világosan a törvény jelen szavakkal: „Minden egyháznagyok, zászlósurak, országnagyok, s nemesek javaikat felséges királyunk adományzása által birják ¹⁾. Vagy tehát azt kellene állitania az ellenzeki pártnak, hogy valamint az egyház javait, úgy szintén a többi nemességnek birtokát is elkobozhatni, vagy pedig mindakettőt épségében meghagyni ²⁾. Továbbá az egyház szabadalmairól értekezve, annyit mondhatunk, hogy noha az egyház némely külhon országában szabadalmaitól forradalmak által régen megfosztatott, vagy azokban némi csorbitást szenvedett, mindazáltal nálunk az egyház Isten gondviselése, fejedelmünk kegyelme, s országunk képviselői bölcs belátása s józan tapintata által az 1847⁸/₈. évi hongyülésig szabadalmait fentartotta. Ennélfogva honunk papsága minden nemesi jogok élvezete, minden személyi, vagyoni s helyi szabadságán kívül, melyet szintén úgy, mint országunk bár mely nemese jogilag eddig birt, még azon felül személyi szabadsága oda terjedett, hogy ítélőszéki kiváltságot (privilegium fori) is élvezett, melynek következtében felségsértés, hűtelenség, eltökélt embergyilkolás vagy rablás eseteit kivéve, bár mely más bűn miatt csak tulajdon eljárósága által ítéltethetett meg ³⁾. Azonban gyökerestől megváltozván ősi alkotmányunk az említett 1848. évi átalakulás s az ujdán kihirdetett birodalmi egyes alkotmány alkalmával, a papság jogai szintén megváltoztattak. Ezen átalakulás és általános változás alkalmánál célirányosbat nem kívánhat az egyház, mint hogy a kimondott jog-

¹⁾ Hármaskönyv. I. rész. 13. cz. 84. §. 1. sz. II. rész. 1. cz. szent László rend. I. könyv. 23. fej.

²⁾ Egyházi jogunk 1. köt. 362. lap.

³⁾ Egyházi jogunk 1. köt. 244. §. 301. lap.

egyenlőség, vallás és lelki szabadság elvénél fogva ezentúl az egyházi személyek minden egyházi ügyeikre nézve egyedül az egyház törvényhatósága alá rendeltessenek.

44. §. *A magyar fejedelem jogai az egyház körül.*

Valamint más országokban a világi fejedelmek bizonyos külső felügyelési jogokat az egyház körül gyakorolnak, ugy szintén Magyarhonban is a királyok olyas jogok gyakorlásában vannak, annál inkább, minthogy ők többnyire valának a püspökségek, prépostságok, apátságok s más nagyobb rangu javadalmak alapítói. E joguk eddig oda terjeszkedett, miszerint ők az egyházat, annak birtokát, jogait, s tagjait, minden ellenséges viszonyok ellen védeni tartoztak; hogy az egyház feje közvetlen vagy legalább közvetítő beleegyezése mellett püspökségek, prépostságok, apátságok, s kano-nokságokat alapíthattak, s adományozhattak, a szerzetesek kiváltságait, s az egyháziak szabadalmait korlátozták, eltörölték, vagy megerősítették, az egyházi javak növekedését vagy eladását tiltották, új szerzeteket az egyház beleegyezése mellett felállítottak, némelyeket eltöröltek, vagy visz-szahelyeztettek sat. Hogy hazánk fejedelmei e jogok gyakorlásában léteztek, s avval az egyház feje beleegyezése mellett éltek is, valamint a múlt korszakban, ugy jelenben is cselekedeteikből következtethetjük. Így Maria Terezia királyné, hogy régiebb adatokat elő ne sorozzunk, egyházi s szerzetes személyek körül több határozatokat hirdetett, s a pápához hasonlókat némely korlátok közé szorított, hét püspökséget alapított, tudnillik a latin egyház számára a beszterczeit, fejérvár, rosnyó, szepes, és szombathelyit, az egyesült görög egyház részére a nagyváradi s körösit, a régi munkácsi görög püspökségnek pedig, melyet az idő viszonyai az egri püspök hatósága alá juttatának, ismét tulajdon püspököt rendelt. A sopronyi társas káptalant VI. Pius pápa helybe hagyása mellett a régi, de jövedelmeikre nézve na-

gyon megcsökkent sopronyi alapítványokból 1779-ik évben életbe léptette (87. §.). Némely protestans lelkészek honunkban hatalmukat tulhágva, a vasárnapi menyegzőtartást, a karácsonji ájtatosságot, szent Maria üdvözlétét, a katolikusok temetésén tartatni szokott harangozást eltörölven, s megtiltván, Maria Terezia rendeletet hirdetett, melynél fogva a protestans superintendencia korlátai közé utasittatik, tilalmi eltöröltetnek, s ily törvény ellenes merészletektől jövőre hatósági felügyelés, s megfeddetés által eltiltatik. 1749-ik évi januar 17-én a királyné ily tartalmu rendeletet közre bocsátatott: „Továbbá ha valaki a katholika hittől elszakadt; vagy elszakadni szándékozik, a biró elébe idéztessék; a per folyama alatt lelkésze által taníttassék; s ha nem okul, egy évi fogságra, ha pedig hitét másodszor is elhagyni kívánná, két évi fogságra, s minden szerdán s pénteken kenyér s vizenböjtölésre ítéltessék. Ha valaki az által sem rettegne vissza szándokától, a nemes tetemesb pénzbürságra, a nem nemes több évi munkára vagy száműzésre ítéltessék“¹⁾. Többeket rendelt még Maria Terezia a vegyes házasságok, s az ezekből származott gyermekek neveltetése ügyében, melyekről másutt szólandunk (64. §.). Fia II. József császár s örökös király²⁾ azon hatalmánál fogva, melylyel őt az 1715-ik évi 30-ik Czikk felruházta, az ugy nevezett keresztény türelmi rendelvénnyel hirdette ki, (72. §.) s így a lelki szabadságot alattvalóinak biztosítani kívánta. II. Leopold az egyházi ügyek vitelét a bécsi hatóságoktól elvéve, a magyaroknak visszaadta, házassági perekkel az egyházi bíróságokat ismét felruházta, s a papokat a felségsértők feladásától felmentette. A vallási szabadságot megtagosítá annyira, hogy az egyháziak mindnyája, az ország

¹⁾ Katona Histor. Crit. Hungar. Tom. 39. 366. et seq. hol még több ide szolgáló rendeletek olvastatnak.

²⁾ Corp. Jur. H. 1687. 2. 1723. 2.

rendei közül pedig nyolczvan országnagy, nemes és követ folyamodványt elibe terjesztettek, melyben azt nyilatkoztatták, hogy a királyi méltóság, hazai törvények, katholika egyházi szabályok, s tulajdon lélek ismeretök sérelme nélkül azt el nem fogadhatják, s ennél fogva azt a linczi s bécsi békekötésekhez valamint az azokon alapult 1608-ik s 1647-ik évi t. cz. tartalmához alkalmaztatni esedeztek, annál inkább, minthogy e rendeletekben a záradék: „*absque praejudicio Religionis Romano-Catholicae*“ foglaltatik, holott ez az 1790-ik évi 26-ik t. czikkben kihagyatott ¹⁾). I. Ferencz király az egri püspökséget érsekségre emelte, s új püspökségeket alakított (25. 26. §.) V. Ferdinánd király a nagyszombati káptalant, mely még Rudnay bibornok s esztergomi érsek alatt alapulni kezdett, Kopácsy József boldogult érsekünk s országunk áldora által 1844. évi januar első napján ünnepélyesen beavattatott. De a világi fejedelmeknek az egyház körüli jogát kétség kívül teszi az, hogy az egyház feje velök a vallás s egyház ügyeiben egyezményeket (Concordata) kötni szokott ²⁾ *).

*) Ilyes egyezményt IX. Pius pápa 1855. évi augusztus 18-án Ferencz-József Austriai császár s Magyar királylyal kötött, melynek pontjai a következők:

Articulus I. Religio Romano-Catholica, et Apostolica in toto Austriae Imperio et singulis, quibus constituitur ditionibus, sarta tecta conservabitur semper cum iis juribus et praerogativis, quibus frui debet ex Dei ordinatione et canonicis sanctionibus.

II. Cum Romanus Pontifex primatum tam honoris quam jurisdictionis in universam, qua late patet, Ecclesiam jure divino obtineat, Episcoporum, Cleri et populi mutua cum Sancta Sede communicatio in rebus spiritualibus et negotiis ecclesiasticis nulli placetum regium obtinendi necessitati suberit, sed prorsus libera erit.

III. Archiepiscopi, Episcopi omnesque locorum Ordinarii cum Clero et populo dioecesano pro munere officii pastoralis libere communicabunt, libere item suas de rebus ecclesiasticis instructiones et ordinationes publicabunt.

¹⁾ Corp. Jur. H. 1790/1. 26.

²⁾ Egyháztörténeteink lat. kiad. 4. köt. 47. 48. §. 122. s k. lap.

IV. Archiepiscopis et Episcopis id quoque omne exercere liberum erit, quod pro regimine Dioecesium sive ex declaratione sive ex dispositione sacrorum Canonum juxta praesentem et a Sancta Sede adprobatam Ecclesiae disciplinam ipsis competit, ac praesertim: a) Vicarios, Consiliarios et adjuutores administrationis suae constituere ecclesiasticos, quosumque ad praedicta officia idoneos judicaverint. b) Ad statum clericalem assumere et ad sacros ordines secundum Canones promovere, quos necessarios aut utiles Dioecesibus suis judicaverint, et e contrario, quos indignos censuerint, a suspensione ordinum arcere. c) Beneficia minora erigere atque collatis cum Caesarea Majestate consiliis, praesertim pro convenienti reddituum assignatione, Parochias instituere, dividere vel unire. d) Praescribere preces publicas, aliaque pia opera, cum id bonum Ecclesiae aut Status populive postulet, sacras pariter supplicationes et peregrinationes indicere, funera aliasque omnes sacras functiones servatis quoad omnia canonicis praescriptionibus moderari. e) Convocare et celebrare ad sacrorum Canonum normam concilia provincialia et synodos dioecesanarum, eorumque acta vulgare.

V. Omnis juventutis catholicae instituto in cunctis scholis tam publicis quam privatis conformis erit doctrinae Religionis catholicae; Episcopi autem ex proprii pastoralis officii munere dirigent religiosam juventutis educationem in omnibus instructionis locis et publicis et privatis atque diligenter advigilabunt, ut in quavis tradenda disciplina nihil adsit, quod catholicae Religioni, morumque honestati adversetur.

VI. Nemo sacram Theologiam, disciplinam catecheticaam vel Religionis doctrinam in quocunque instituto vel publico vel privato tradet, nisi cum missionem tum auctoritatem obtinuerit ab Episcopo dioecesano, cujus eandem revocare est, quando id opportunum censuerit. Publici Theologiae professores et disciplinae catecheticae magistri, postquam sacrorum Antistes de candidatorum fide, scientia ac pietate sententiam suam exposuerit, nominabuntur ex iis, quibus docendi missionem et auctoritatem conferre paratum se exhibuerit. Ubi autem theologiae facultatis professorum quidam ab Episcopo ad Seminarii sui alumnos in Theologia erudiendos adhiberi solent, in ejusmodi professores nunquam non assumuntur viri, quos sacrorum Antistes ad munus praedictum obeundum prae ceteris habiles censuerit. Pro examinibus eorum, qui ad gradum doctoris Theologiae vel sacrorum Canonum adspirant, dimidiam partem examinantium Episcopus dioecesanus ex doctoribus Theologiae vel sacrorum Canonum constituet.

VII. In gymnasiis et omnibus, quas medias vocant, scholis pro juventute catholica destinatis nonnisi viri catholici in professores seu magistros nominabuntur, et omnis institutio ad vitae Christianae legem cordibus inscribendam pro rei, quae tractatur, natura composita erit. Qui nam libri in iisdem scholis ad religiosam tractandam

instructionem adhibendi sint, Episcopi collatis inter se consiliis statuent. De Religionis magistris pro publicis gymnasiis, mediisque scholis deputandis firma manebunt, quae hac de re salubriter constituta sunt.

VIII. Omnes scholarum elementarium pro catholicis destinatarum magistri inspectioni ecclesiasticae subditi erunt. Inspectores scholarum dioecesanos Majestas Sua Caesarea ex viris ab Antistite dioecesano propositis nominabit. Casu, quo iisdem in scholis instructioni religiosae haud sufficienter provisum sit, Episcopus virum ecclesiasticum, qui discipulis Catechismum tradat, libere constituet. In ludimagistrum assumendi fides et conversatio intemerata sit oportet. Loco movebitur, qui a recto tramite deflexerit.

IX. Archiepiscopi, Episcopi, omnesque locorum Ordinarii propriam auctoritatem omnimoda libertate exercebunt, ut libros Religionis morumque honestati perniciosos censura perstringant et fideles ab eorumdem lectione avertant. Sed et Gubernium, ne ejusmodi libri in Imperio divulgentur, quovis opportuno remedio cavebit.

X. Quum causae ecclesiasticae omnes et in specie, quae fidem, sacramenta, sacras functiones nec non officia et jura ministerio sacro annexa respiciunt, ad Ecclesiae forum unice pertineant, easdem cognoscet iudex ecclesiasticus, qui perinde de causis quoque matrimonialibus juxta sacros Canones et Tridentinae oimprimis decreta iudicium feret, civilibus tantum matrimonii effectibus ad iudicem saecularem remissis. Sponsalia quod attinet, auctoritas ecclesiastica iudicabit de eorum existentia et quoad matrimonium impediendum effectibus, servatis, quae idem Concilium Tridentinum et Apostolicae Litterae, quorum initium: „Auctorem fidei“ constituunt.

XI. Sacrorum Antistitibus liberum erit, in Clericos honestum habitum clericalem eorum ordini et dignitati congruentem non deferentes aut quomodocunque reprehensione dignos poenas a sacris Canonibus statutas et alias, quas ipsi Episcopi convenientes judicaverint, infligere, eosque in monasteriis, Seminariis aut domibus ad id destinandis custodire. Eidem nullatenus impediuntur, quominus censuris animadvertant in quoscunque fideles ecclesiasticarum legum et Canonum transgressores.

XII. De jure patronatus iudex ecclesiasticus cognoscet; consentit tamen Sancta Sedes, ut, quando de laicali patronatu agatur, tribunalia saecularia iudicare possint de successione quoad eundem patronatum, seu controversiae ipsae inter veros et suppositos patronos agantur seu inter ecclesiasticos viros, qui ab iisdem patronis designati fuerint.

XIII. Temporum ratione habita Sanctitas Sua consentit, ut Clericorum causas mere civiles, prout contractuum, debitorum, haereditatum iudices saeculares cognoscant et definiant.

XIV. Eadem de causa Sancta Sedes haud impedit, quominus causae ecclesiasticorum pro criminibus seu delictis, quae poenalibus

Imperii legibus animadvertuntur, ad iudicem laicum deferantur; cui tamen incumbet, Episcopum ea de re absque mora certiores reddere. Praeterea in reo deprehendendo et detinendo ii adhibebuntur modi, quos reverentia status clericalis exigit. Quodsi in ecclesiasticum virum mortis vel carceris ultra quinquennium duraturi sententia feratur, Episcopo nunquam non acta judiciaria communicabuntur, et condemnatum audiendi facultas fiet, in quantum necessarium sit, ut de poena ecclesiastica eidem infligenda cognoscere possit. Hoc idem Antistite petente praestabitur, si minor poena decreta fuerit. Clerici carceris poenam semper in locis a secularibus separatis luent. Quodsi autem ex delicto vel transgressionem condemnati fuerint, in monasterio vel alia ecclesiastica domo recludentur.

In hujus articuli dispositione minime comprehenduntur causae majores, de quibus Sacrum Concilium Tridentinum sess. XXIV. c. 5. de reform. decrevit. Iis pertractandis Sanctissimus Pater et Majestas Sua Caesarea, si opus fuerit, providebunt.

XV. Ut honoretur domus Dei, qui est Rex Regum et Dominus Dominantium, sacrorum templorum immunitas servabitur, in quantum id publica securitas et ea, quae justitia exigit, fieri sinant.

XVI. Augustissimus Imperator non patietur, ut Ecclesia catholica ejusque fides, liturgia, institutiones sive verbis, sive factis, sive scriptis contemnantur aut Ecclesiarum Antistites vel Ministri in exercendo munere suo pro custodienda praesertim fidei ac morum doctrina et disciplina Ecclesiae impediuntur. Insuper efficax, si opus fuerit, auxilium praestabit, ut sententiae ab Episcopis in Clericos officiorum oblitos latae executioni demandentur. Desiderans praeterea, ut debitum juxta divina mandata sacris Ministris honor servetur, non sinet quidquam fieri, quod dedecus eisdem afferre, aut eos in contemptum adducere possit, immo vero mandabit, ut omnes Imperii Sui Magistratus et ipsis Archiepiscopis seu Episcopis et Clero quacunq[ue] occasione reverentiam atque honorem eorum dignitati debitum exhibeant.

XVII. Seminaria episcopalia conservabuntur, et ubi dotatio eorum haud plene sufficiat fini, cui ad mentem sacri Concilii Tridentini inservire debent, ipsi augendae congruo modo providebitur. Praesules dioecesiani eadem juxta sacrorum Canonum normam pleno et libero jure gubernabunt et administrabunt. Igitur praedictorum Seminariorum rectores et professores seu magistros nominabunt, et quotiescunque necessarium aut utile ab ipsis censebitur, removebunt. Adolescentes et pueros in iis efformandos recipient, prout Dioecesis suis expedire in Domino judicaverint. Qui studiis in seminariis hisce vacaverint, ad scholas alius cujuscunque instituti praevis idoneitatis examine admitti, nec non servatis servandis pro qualibet extra Seminarium cathedra concurrere poterunt.

XVIII. Sancta Sedes, proprio utens jure, novas Dioeceses eriget ac novas earundem peraget circumscriptiones, cum id spiri-

tuale fidelium bonum postulaverit. Verumtamen quando id contingerit, cum Gubernio Imperiali consilia conferet.

XIX. Majestas Sua Caesarea in seligendis Episcopis, quos vigore privilegii Apostolici a Serenissimis Antecessoribus Suis ad Ipsam devoluti a Sancta Sede canonice instituendos praesentat, seu nominat, impoſterum quoque Antistitum imprimis comprovincialium consilio utetur.

XX. Metropolitae ac Episcopi, antequam Ecclesiarum suarum gubernacula suscipiant, coram Caesarea Majestate fidelitatis juramentum emittent sequentibus verbis expressum: „Ego juro et promitto ad Sancta Dei Evangelia, sicut decet Episcopum, obedientiam et fidelitatem Caesareo-Regiae Apostolicae Majestati et Successoribus Suis; juro item et promitto, me nullam communicationem habiturum nullique consilio interfuturum, quod tranquillitati publicae noceat, nullamque suspectam unionem neque intra neque extra Imperii limites conservaturum, atque si publicum aliquod periculum imminere resciverim, me ad illud avertendum nihil omisurum.“

XXI. In cunctis Imperii partibus Archiepiscopis, Episcopis et viris ecclesiasticis omnibus liberum erit, de his, quae mortis tempore relicturi sint, disponere juxta sacros Canones, quorum praescriptiones et a legitimis eorum haeredibus ab intestato successuris diligenter observandae erunt. Utroque tamen in casu excipientur Antistitum dioecesanorum ornamenta et vestes pontificales, quae omnia veluti mensae episcopali propria erunt habenda et ideo ad Successores Antistites transibunt. Hoc idem observabitur quoad libros, ubi usu receptum est.

XXII. In omnibus Metropolitanis seu Archiepiscopalibus suffraganeisque Ecclesiis Sanctitas Sua primam dignitatem conferet, nisi patronatus laicalis privati sit, quo casu secunda substituetur. Ad caeteras dignitates et praebendas canonicales Majestas Sua nominare perget, exceptis permanentibus iis, quae liberae collationis episcopalis sunt, vel juri patronatus legitime adquisito subjacent. In praedictarum Ecclesiarum Canonicos non assumuntur, nisi sacerdotes, qui et dotes habeant a Canonibus generaliter praescriptas et in cura animarum aut in negotiis ecclesiasticis seu in disciplinis sacris tradendis cum laude versati fuerint. Sublata insuper erit natalium nobilium sive nobilitatis titulorum necessitas, salvis tamen conditionibus, quas in fundatione adjectas esse constet. Laudabilis vero consuetudo, Canonatus publico indicto concursu conferendi, ubi viget, diligenter conservabitur.

XXIII. In Ecclesiis Metropolitanis et Episcopalibus, ubi desint, tum Canonicus Poenitentiarius tum Theologalis, in Collegiatis vero Theologalis Canonicus juxta modum a sacro Tridentino Concilio praescriptum (sess. V. c. 1. et sess. XXIV. c. 8. de reform.), ut primum fieri potuerit, constituentur, Episcopis praefatas praebendas

secundum ejusdem Concilii sanctiones et Pontificia respective decreta conferentibus.

XXIV. Parochiis omnibus providebitur publico indicto concursu et servatis Concilii Tridentini praescriptionibus. Pro parochiis ecclesiastici patronatus praesentabunt patroni unum ex tribus, quos Episcopus enuntiata superius forma proposuerit.

XXV. Sanctitas Sua, ut singularis benevolentiae testimonium Apostolicae Francisci Josephi Imperatoris et Regis Majestati praebeat. Eidem atque catholicis Ejus in Imperio Successoribus indultum concedit, nominandi ad omnes Canonicatus et Parochias, quae juri Patronatus ex fundo Religionis seu studiorum derivanti subsunt, ita tamen, ut seligat unum ex tribus, quos publico concursu habito Episcopus ceteris digniores judicaverit.

XXVI. Parochiis, quae congruam pro temporum et locorum ratione sufficientem non habeant, dos quam primum fieri poterit, augebitur et parochis catholicis ritus orientalis eodem ac latini modo consulatur. Ceterum praedicta non respiciunt Ecclesias parochiales juris patronatus sive ecclesiastici sive laicalis, canonice acquisiti, quarum onus respectivis patronis incumbet. Quodsi patroni obligationibus eis a lege ecclesiastica impositis haud plene satisfaciant, et praesertim in Pontificali et Ceremoniali Romano praescripta sunt, accurate observabuntur, quocunque usu sive consuetudine in contrarium sublata.

XXVII. Cum jus in bona ecclesiastica ex canonica institutione derivet, omnes, qui ad beneficia quaecunque vel majora vel minora nominati seu praesentati fuerint, bonorum temporalium eisdem annexorum administrationem nonnisi virtute canonicae institutionis assumere poterunt. Praeterea in possessione Ecclesiarum cathedralium, bonorumque annexorum, quae in canonicis sanctionibus et praesertim in Pontificali et Ceremoniali Romano praescripta sunt, accurate observabuntur, quocunque usu sive consuetudine in contrarium sublata.

XXVIII. Regulares, qui secundum Ordinis sui constitutiones subjecti sunt Superioribus Generalibus penes Apostolicam Sedem residentibus, ab iisdem regentur ad praefatarum constitutionum normam, salva tamen Episcoporum auctoritate juxta canonum et tridentini praecipue Concilii sanctiones. Igitur praedicti Superiores Generales cum subditis cunctis in rebus ad ministerium ipsis incumbens spectantibus libere communicabunt, libere quoque visitationem in eosdem exercent. Porro regulares absque impedimento respectivi Ordinis, Instituti seu Congregationis regulas observabunt, et juxta Sanctae Sedis praescriptiones candidatos ad novitiatum et ad professionem religiosam admittent. Haec omnia pariter observabuntur quoad moniales in iis, quae ipsas respiciunt.

Archiepiscopis et Episcopis liberum erit, in propriis Dioecesibus Ordines seu Congregationes religiosas utriusque sexus juxta sacros

canones constituere; communicabunt tamen ea de re cum Gubernio Imperiali consilia.

XXIX. Ecclesia jure suo pollebit, novas justo quovis titulo libere acquirendi possessiones ejusque proprietates in omnibus, quae nunc possidet, vel imposterum acquireret inviolabilis solemniter erit. Proinde quoad antiquas novasque ecclesiasticas fundationes nulla vel suppressio vel unio fieri poterit, absque interventu auctoritatis Apostolicae Sedis salvis facultatibus a Sacro Concilio Tridentino Episcopis tributis.

XXX. Bonorum ecclesiasticorum administratio apud eos erit, ad quos secundum Canones spectat. Attentis autem subsidiis, quae Augustissimus Imperator ad Ecclesiarum necessitatibus providendum ex publico aerario benigne praestat et praestabit, eadem bona vendi vel notabili gravari onere non poterunt, nisi tum Sancta Sedes, tum Majestas Sua Caesarea aut ii, quibus hoc munus demandandum duxerint, consensum tribuerint.

XXXI. Bona, quae fundos, uti appellant, Religionis et Studiorum constituunt, ex eorum origine ad Ecclesiae proprietatem spectant, et nomine Ecclesiae administrabuntur, Episcopis inspectionem ipsis debitam exercentibus juxta formam, de qua Sancta Sedes cum Majestate Sua Caesarea conveniet. Reditus fundi Religionis, donec collatis inter Apostolicam Sedem et Gubernium Imperiale consiliis, fundus ipse dividatur in stabiles et ecclesiasticas dotationes, erunt erogandi in divinum cultum, in Ecclesiarum aedificia et in Seminaria et in ea omnia, quae ecclesiasticum respiciunt ministerium. Ad supplenda, quae desunt, Majestas Sua eodem, quo hucusque, modo imposterum quoque gratiose succurret; immo si temporum ratio permittat, et ampliora subministraturus est subsidia. Pari modo redditus fundi studiorum unice impenduntur in catholicam institutionem et juxta piam fundatorum mentem.

XXXII. Fructus beneficiorum vacantium, in quantum hucusque consuetum fuit, inferentur fundo Religionis, eique Majestas Sua Caesarea proprio motu assignat quoque Episcopatum et Abbatiarum saecularium per Hungariam et ditiones quondam annexas vacantium redditus, quos Ejusdem in Hungariae regno Praedecessores per longam saeculorum seriem tranquille possederunt. In illis Imperii provinciis, ubi fundus Religionis haud extat, pro quavis Dioecesi instituentur commissiones mixtae, quae juxta formam et regulam, de quibus Sanctitas Sua cum Caesarea Majestate conveniet, tam mensae episcopalis quam beneficiorum omnium bona vacationis tempore administrabunt.

XXXIII. Cum durante praeteritarum vicissitudinum tempore plerisque in locis Austriacae ditionis ecclesiasticae decimae civili lege de medio sublatae fuerint, et attentis peculiaribus circumstantiis fieri non possit, ut earundem praestatio in toto Imperio restituatur, instante Majestate Sua et intuitu tranquillitatis publicae, quae Religio-

nis vel maxime interest, Sanctitas Sua permittit ac statuit, ut salvo jure exigendi decimas, ubi de facto existit, aliis in locis earundem decimarum loco seu compensationis titulo ab imperiali Gubernio assignentur dotes seu in bonis fundisque stabilibus, seu super Imperii debito fundatae iisque omnibus et singulis tribuantur, qui jure exigendi decimas potiebantur; itemque Majestas Sua declarat, dotes ipsas habendas omnino esse, prout assignatae fuerint, titulo oneroso et eodem ac decimae, quibus succedunt, jure percipiendas tenendasque esse.

XXXIV. Cetera ad personas et res ecclesiasticas pertinentia, quorum nulla in his articulis mentio facta est, dirigentur omnia et administrabuntur juxta Ecclesiae doctrinam et ejus vigentem disciplinam a Sancta Sede adprobatam.

XXXV. Per solemnem hanc Conventionem leges, ordinationes et decreta quovis modo et forma in Imperio Austriaco et singulis, quibus constituitur, ditionibus, hactenus lata, in quantum illi adversantur, abrogata habebuntur, ipsaque conventio ut lex Status deinceps eisdem in ditionibus perpetuo vigeat. Atque idcirco utraque contrahentium pars spondet, se successoresque suos omnia et singula, de quibus conventum est, sancte servaturos. Si qua vero in posterum supervenerit difficultas, Sanctitas Sua et Majestas Caesarea invicem conferent ad rem amice componendam.

XXXVI. Ratificationum hujus Conventionis traditio fiet intra duorum mensium spatium a die hisce articulis apposita aut citius, si fieri potest.

In quorum fidem infrascripti Plenipotentarii huic Conventioni subscripserunt, illamque suo quisque sigillo obsignaverunt.

Datum Viennae die decima octava Augusti anno reparatae Salutis millesimo octingentesimo quinquagesimo quinto.

Mich. Card. Viale-Prela m. p. (L. S.) Joseph. Othmar. de Rauscher m. p. (L. S.) Archiepiscopus Viennensis.

II. FEJEZET.

A tudományok állapotja s az irók ismertetése.

I. C z i k k.

A művészet s a bölcséleti kar.

45. §. A szép művek Magyarhonban.

Azon szép művek, melyeket a második korszakban tudományos királyaink alatt oly szépen haladni, s terjedni láttánk (II. korsz. 31. §.) a mohácsi vésznap, s annak szomorú eredménye által majd mindig alább szállott. Mert a zsarnokoskodó török honunk nagy részét elfoglalván, a művészetet nem csak nem pártolta, hanem azt az országgal együtt

pusztította, s minthogy a művészek szintén úgy mint a többi magyar hősök a csata térén életüket vesztették, vagy pedig számos néppel együtt a török fogságba vitettek, nem következtethetett más, mint hogy az ország e tekintetből parlagon maradt addig, míg a XVIII. század elejével honunk a török rabságtól egészen megszabadulván, s az által a szabad elméknek tért nyitván, a művészet ismét felébredni kezdett. S valóban mindenki honunkat csak kevés figyelemmel kíséri, repeső örömmel tapasztalja, mennyire haladunk Magyar-honban. Időm szüke s e munka kitűzött tartalma nem engedi, honunk művészeti állapotját részletesen lerajzolni ugyan, de minden beavatott figyelmező megvallandja, hogy nemzetünk a művészet minden ágaiban annyi előmeneteleket tesz e korszakban, hogy alig létezik egy neme annak, melyben magyarok nem szerepelnének. Ezt tanusítják hazánk szép épületei, különösen pedig templomai, milyenek az esztergomi, mely nagyszerűsége s ritkasága miatt az ország legjelesbike, a pécsi, egri, szombathelyi, temesvári, váci, főthi sat. lakházai milyenekkel Budapest, Posony, Temesvár, Kassa, Eger, Kolosvár, s más városok ragyognak. E városok épületeivel versenyeznek a mocsonoki tudnillik a nyitrai püspök nyári lakása, a nagyszent miklósi gróf Náko, a galgóczi gróf Erdődy, az oroszári gróf Zichy, a cseklézi gróf Eszterházy a bucsáni gróf Zay kastéljai sat., a nagyvárad, pécsi, nyitrai, temesvári s több püspöknek székes lakása. Szintén azt bizonyítják a komáromi, pétervári s temesvári erősségek sat. A pesti képcsarnokban Barabás fősteményei nagy dicséretet érdemelnek; Zülich s Hora művei kedvező jövődöt ígérnek, a pesti szoborcsarnok jeles; Bernard Rudolf Bécsben készült művész szobra, mely Bachust és Ariadnét tünteti elő, már egy tized előtt a közönség figyelmét vonta magára, Dózsnyay Károly, ki jelenleg Liszt zongorász szobrával foglalkodik, művei szintén dicséretre méltók, Ferenczi munkái pedig már régóta ismeretesek. A régiség s ritkaságok gyűjta-

ményei a hangászat s dalművek szabatossága, gyakori előadása, a zeneegyletek sokasága mellett honunk fiai közül is többen jeleskednek. Így ismeretes Liszt Ferencz a világhírű zongorakirály neve. Jeles zongorások közé számíttathatnak Székely Imre, s Abrányi Soma; hegedű művészek közé pedig Hauser, Jaborszky, sat.; a fuvolán két Doppler testvér; az általános hangászat- s szerkesztésben pedig Hummel, Liszt, Kumlik s Sailer jeleskednek sat. A vaspályák, gőzhajók, hidak, melyeknek élén a pesti lánczhid áll, minőt Angol, Frankhon, Belgium, Hollandia, Schweitz s egész Némethonban nem tapasztaltam. A műmalmok, s minden új találmányok jó sikerrel haladnak, s ezentul annál inkább remélhetni, hogy honunkban a szép művek éppen azon szorosb összeköttetésnél fogva, melybe a haza a legyőzetett forralom után az összes birodalommal jutott, nem csak meg nem csökkenni, hanem inkább növekedni s szép virágzásnak indulni fognak.

46. §. *A bölcsélet és számtan.*

Ámbár e korszak elejével az ellenséges viharok miatt kevesen foglalkozhattak bölcsélettel, mindamellet helyre állván a béke, többen e téren dicséretesen munkálkodtak. Ilyenek voltak: 1) Lasko Monedulán (Péter), ki Baranya megyében születvén, s Erdélyben tanulmányait végezvén el, Kendi Sándor pártfogója költségén Német, Frank, Olasz, s Schweitz országot beutazta, s a tudományos intézeteket vizsgálta. Haza térvén, s fogarasi helvet vallásu lelkésznek kineveztetvén, több munkákkal bővítette Magyarhon irodalmát. Többi munkái közül ide tartozik „Tractatus de homine, magno illo in rerum natura miraculo 1).“ 2) apáczai Csere János, ki 1650-ik évben magyar Észtant (Logica) s 1653-ik évben Encyclopediát közrebocsátott. Ez már akkor mutatta példáját annak, hogy a tudományok nemzeti nyelv-

1) Wittenbergben jött ki 1635-ik évben 8. rét. Horányi memor. Hungar. Tom. 2. pag. 470.

ven is adathatnak elő, de fájdalom! akkor még a magyaroknál utánozókra nem talált. 3) Lázár János gróf s gyulakuti báró, ki különban magát kiképezvén, jelen munkákkal a többi közt magát kitüntette: 1) *Metaphysica, methodo synthetica concinnata*. 2) *Ethica succinctius latine edita*; mindakettő fordítás Wolf Keresztély munkáiból. 4) Horváth János, ki nemes magyar szülöktől szármozván, a jezsuiták rendébe lépett, hol minden szükséges tudományokkal ellátva budai egyetem oktatójának neveztetett. E hivatásának dicséretesen megfelelően, nevét több munkákkal is kitüntette. Ide tartozik: *Institutiones Logicae et Metaphysicae*¹⁾. 5) Illey János, ki Komáromból szármozván, jezsuiták rendébe lépett, melyben több évig munkálkodván, Boëtius ily című munkáját: *De Sapientis consolatione*, magyarra fordította²⁾. 6) Ujabb korban Fejér György nagyvárad kanonok, s a pesti könyvtár hajdani felügyelője, vas szorgalma, s szünni nem tudó munkásságánál fogva számos munkákat hirdetett. Ide a bölcséleti szakhoz tartoznak: 1) *Anthropologia*, vagy is *Az ember ismertetése*. Budán 1807. 8-d r. két rész. 2) *Az ember kimiveltetése Pesten* 1809. 8 r. 3) *Az ember kiformáltatása, gondolkodó erejére nézve, vagyis a közhasznu logika* 1810. Pesten. 4) *Az álombeli látások, és eleve érzések fejtegetése* 1817. 8 r. Pesten. 5) *A tudományok encyclopediája rövid rajzolatbban két rész* 1818. 8 r. Pesten. 6) *A dohány természetéről s annak elkészítéséről* 1790. 8 r. Pósony. 7) *Ember nemesítés, vagy a természeti erkölcsstudomány* Pest 1842. 8 r. 8) Pucz Antal lelkész által közrebocsátott. 1) *A teremtmének ismerete s szertete a teremtmények vizsgálásában* Pest 1807. 8 r. XVI. 260. lap. Németből Mutscheller Sebestény után. 2) *Aesthetica* vagyis: *szeéptudományoknak theoriája* Eberhard után. 3) *A tudósok s tudományok becséről*. 4) *Kant philosophiájának resultatumai* 1818. 5) *Ér-*

¹⁾ Nagyszombatban közrebocsátott 1777. 8. r.

²⁾ Kassán közrebocsátott 1766. évben.

tekezés az ördögösségről. Rieger Pál után latinból Pest 1820. 8 r. 6) Az akarat szabadságáról. Ide tartozik. 9) Ruszek József veszprémi kanonok, ki 1) A filozofiának előjáró értekezéseit Veszprém 1812. 8 r. 2) A filozofiának summás rajzolatját, vagyis Encyclopediáját Veszprém. 1811. 8 r. 3) A filozofiának rövid históriáját Veszprém 1811. 8-d r. 378. l. közrebocsátotta. 10) Imre János egri áldozár s a pesti egyetemen a bölcselet volt rendes tanítója, ki bölcseleti eclecticus rendszert mind latinul, mind édes honi nyelvünkön hirdetett ¹⁾. 11) Prunyi Josef: *Systema Philosophiae, sive Logica et Metaphysica* ²⁾. Az *Ethica* máig váratik. 12) Werner József volt pestegyetemi tanító, kinek munkája e cím alatt közöltetett: *Institutiones Logicae, Metaphisicae, Psychologiae et Philosophiae morum* ³⁾. 13) Purgstaller József kegyes rendi pap jelen című munkát: A bölcselet elemei 1843-ik évben közlött. 14) Széchy Ágoston kegyes rendi volt tanító hirdette: A nevelés és oktatás tan vázolata az elemi tanítók használatára két köt. Pesten 1844. 15) Szeldmayer György apát, kinek munkája: *Bonus usus Logicae in materia religionis*. Muzzarelli olasz munkája után Sárospatakon 1816. 8 r. 7 könyv. Továbbá a bölcselet némely részeit többen hirdették, például Sárváry, ki e című munkát: *Erkölcsei Philologiának előjáró értekezései* 1812-dik évben Veszprémben közrebocsátott. A többiek nevei s munkái a következők: Endrődy az ember boldogsága. Thezarovich *Logica* 1820-ik évben. Vandrák András *Logica, Ethica, et Psychologia*. Zsoldos Ignác *Élet pálya* 1838. Taubner Károly *A lélekeszme* 1839. Péterfy Károly *Alapfilozofia* 1841. Szontágh Gusztav *propyleumok a magyar filozofiához* 1839. Köteles Samuel *Philosophia Antropologica*. Mocsy Mihály *Elmélkedések a Psychologia s Philosophia szellem világi fej-*

¹⁾ A latin munka Pesten közrebocsátatott 1818. 4. köt.

²⁾ Nagyszombatban jött ki 1823. évben 2. köt.

³⁾ Pesten 4. köt. 1835—1836.

letében 1841. Laszkalner Antal veszprémi kanonok a társaságos életet jól elintézni tanító politicaerkölcsi rendszabások. Deákul s magyarul Pest. 1824. 8 r. Értekezés a könyvolvasásról Pest. 1832. 8 r. Mi a számtant illeti ebben is csak a béke visszaállítása után munkálkodhattak hazánk tudósai. Ilyenek valának a többiek közt: 1) Farkas István, ki magát a számtan s csillagászatban kitüntette. 2) Bako, ki szám s mértant közrebocsátott. 3) Staindl Ferencz zágrábi kanonok s nagyváradi rendes tanító, ki szintén szám s mértant hirdetett. 4) Klothammer Ferencz kegyesrendi szerzetes, zágrábi akadémiai tanító közrebocsátott: *Theoria aequationum primi et secundi gradus* 1801. 8 r. 122. 5) Kmeth Daniel kegyesrendi pap irt: *Observationes Astronomicae* Budán 1821. 4. r. és *Astronomia popularis* 25 figurákkal Budán 1823. 8 r. XIV. 383. 6) Pasquich János zágrábi királyi tanító s csillagász hirdetett: *Elementa Astronomiae sphaericae calculatoriae* két rész Bécs 1811. és *Anfangsgründe der gesammten theoretischen Mathematik*, két rész Bécs 1812. valamint *Tabulae logarithmo trigonometricae*. Lipcsében 1817. 7) Sztankovics Miklós kegyesrendi szerzetes váci lyceum tanítója irt: *De adaequata numerica ratione diametri ad peripheriam*. Pest. 1825. 8 r. 8) Tagen János nagyváradi kanonok, ki *Quadratura Circuli tandem inventa, et mathematicè demonstrata* czimű munkát hirdetett. Két tábl. Kassán 1832. 8 r. 9) Titel Pál egri áldozár, budai csillagász ily munkát közre bocsátott: *Observationes astronom. in specula caesar*. Vindobon. 1815. Továbbá: Rövid tudositás a budapesti toronyórák igazítása végett. Budán 1830. 8 r. 10) Hadaly Károly, ki pestegyetemi tanító lévén más számtani munkák mellett szám s mértant számos kiadásokban közlött. 11) Csepcsányi Gábor posony főtanodai tanító szintén szám s mértant közrebocsátott. 12) Bresztyenszky Bela, ki más számtani munkái mellett szám s mértant közlött. Ezek többnyire latin nyelven irtak. Első vala Dugonics András Sze-

gedváros szülöttje s pest-egyetemi tanító, ki több más munkák mellett 1784-ik évben számtant: Tudakosság neve alatt hirdeté. Követték Taubner Károly ily című munkával: szám s mértan; György Sándor: A felsőbb Analysis elemi 1836. című munkával. Ezekután következtek Tarczay Lajos tiszta mértan elemei 1841; Vállas Antal felsőbb egyenletek 1842; De la Casse Beni Elemi mennyiségtan 1842; Tatay András a természetes számok logaritmusai 1842; Varga János mértan 1843-ik évben közlött munkáikkal.

47. §. *A történet s természettan.*

A régiebb történetírók egy részét már e munka I. korsz. 10. §-ban elősorozva, itten még csak ezeket említjük: I. Verancz Antal esztergomi érsek, nagytudományu férfit, ki a következő jeles munkákat hirdette: 1) Zápolya János halála ¹⁾. 2) Deák s olasz nyelven székesfejérvár elfoglalása a törökök által 1543. évben. 3) Törökországi követségének naplója 1567. évben. 4) Magyarország hanyatlásának története. 5) Zápolya János király tettei. 6) Erdély, Moldova stb. országok fekvéséről. 7) Magyarország történetére vonatkozó darabok 1541. 8) Konstantinápoli követségének eredménye. 9) Az 1553. évben történt dolgok ²⁾. 10) Különös említést érdemel annak saját kezével írt s most is fenlévő magyar dolgok történetírása az 1504—1561. évi eseményekről. E munka mely 80 ivre terjed, sajtó útján nem jelent meg eddig. II. Verancz Faustus pécsi püspök, amannak unokája; ennek munkái ezek: 1) Verancz Antal bibornok és esztergomi érsek élete ³⁾. 2) Dictionarium quinque nobilissimarum lingvarum Europae, utpote Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae Venetiis 1595. E jeles mun-

¹⁾ Kovachich adta ki scriptor. minor. Hungariae Tom. 1. pag. 48. czim. munkáb.

²⁾ E munkát Kovachich közrebocsátá idéz. munk. 1. s 2. részében.

³⁾ Kiadta Kovachich.

ka új kiadása Vurum József nyitrai püspök által Ponori Tewrewk munkálata mellett 1834-ik évben eszközöltetett. Az újabb írók nevei s munkái a következők: I. Buday Ferencz, ki *Historiai Lexicon* című 1804. évben kiadott munkájáról nevezetes. II. Ajtay Sámuel világtörténetei 1814. évben. III. Svastics Ignác: *Magyarok ismerete* 1823. IV. Buday Ezaias: *Magyarország Historiája a mohácsi vészedelmig* 1833. V. Horváth Zsigmond: *Amerika ismertetése*. VI. Albach Szaniszló sz. Ferencz rendi szerzetes: *Kurze Geographie von Ungarn* Pest 1734. 8 r. *Kurze mathematische, physische und politische Geographie* Pest 1834. 8 r. VII. Bittnicz Lajos szombathelyi tanító: *A Vas és Szalavármegyei tótokról. Továbbá: A Szombathelyen kiásott régiségekről; és A Szombathelyen felásott romai régiségekről*. VIII. Bolla Márton kegyesrendi szerzetes: *Primae lineae Historiae universalis* 1838. III. könyv Pesten. IX. Csevapovich György capistr. sz. Ferencz szerzetese: *Recensio observantis minor. provinc. S. Joan. a Capistr. per Hungar. Austr. et Sclavon. extensae commentariis* — illustrata Budán 1830. 8 r. 666. lap Továbbá *Synoptico memorialis catalogus observantis minor. provinciae S. Joan. a Capistr.* Budán 1823. X. Czuczor Gergely szentbenedekrendi szerzetes: *Hunyadi János viselt dolgai* Budán 1832. XI. Dercsik János czimz. püspök s kanonok: *Sermo dum regia Universitas Hungarica bissextilem memoriam natalis sui, Petro Pazman* — celebraret Budán 1836. XII. Dóczy József ciszterci szerzetes: *Europa tekintete jelenvaló természeti, miveleti, és kormányi állapotban Bécsben* 1829. 12. köt. 8 r. XIII. Dugonics András kegyesrendi szerzetes: *Romai történetek* Pest 1800. 8 r. és *A magyarok uradalmai mind a régi, mind mostani időkben*, Pest 1801. XIV. Egyed Antal apát: *Bonyhád mezővárosának leírása*. XV. Fejér György nagyváradai kanonok: 1) *De ortu et progressu Academiae regiae Jaurinensis*. 2) *Magyar őseink eredetéről és*

hajdani lakhelyökről. Pesten 1825. 8 r. 3) Kálmán magyar király I. Geysa s nem sz. László király fia volt, Pest 1826. 8 r. 4) Béla királynak névtelen jegyzője II. Béla király jegyzője volt, Pest 1827. 8 r. 5) Egy okleveles gyűjtemény hasznáról és szükségéről hazánkban 1828. 8 r. 6) *Decretum Andreae II. authenticum, quo regnum Hungariae anno 1222. constituit, detectum, et illustratum*, Budán 1829. 8 r. 7) *Introductio in Codicem diplomaticum Hungariae*, Budán 1829. 8 r. 8) A rubenberg-sevenbergi herczegház Brabantában, Árpád fejedelmünk férfiúi ágából származott-e, Pest 1829. 8 r. 9) Mostani és régi Geographiai Lexicon V. darab, Pest 1817—1818. 8 r. 10) Szabad királyi Fejérvár városának régiségei és esmeretei 1818. 11) A tihanyi apáturság és Balaton tavának utazásbeli bővebb ismertetése, Pest 1821. 12) Az óvári főherczegi gazdaságbeli intézetnek és a kismártoni, fraknoi és eszterházi jelességeknek leírása, Pest 1822. 8 r. 13) Szabad kir. Győr városának megismertetése, Pest 1820. 14) Az óbudai régi maradványok romai befördők dűledékei-e 1829. 15) *Historia regni sub Bela IV. diplomatica fontibus indicatis*. 16) *Regiminis Andreae II. vulgo Jerosolymitani conspectus*. 17) *Breve sed inclytum Stephani V. regimen*. 18) *Res regni dejectae Ladislao vulgo Chuno regnante*. 19) *Diplomatum notio, momentum, collectiones domi nostrae, tum foris, ac pugnae diplomaticae*. 20) *Gentium, quae Hungariam accoluerunt notitia diplomatica, memoria item Leopoldi principis a Kollonicz, qui diplomaticae nostrae fundamenta jecit*. 21) *Praelatorum de republica utraque merita*. 22) *Gabrielis Hevenesí manuscriptorum notificatio*. 23) *Principum, Ducum, Baronum, Comitum, Magistrorum ac Jobbagyionum origo domi nostrae nomenclatio*. 24) *Jazonum nostrorum origo et libertates diplomatibus illustratae*. 25) *Caroli Roberti fortunae ac character*. 26) *Ludovici I. regis magnitudo*. 27) *Rectus diplomatum usus Codicis diplomatici*. 28) *De ortu ac nati-*

vitate Joannis Hunyadi. 30) Andreas III. si adjuncta si-
 vissent rex optime meritis. 31) Constitutio regni Hungariae
 primaeva et diplomatibus. 32) Stephani Kaprinai de re di-
 plomatica merita. 33) Memoria Stephani Katona doctrina
 et scriptis clarissimi. 34) Dalmatiae cum Hungaria nexus.
 35) Galliciae ac Lodomeriae cum Hungaria nexus. 36) Sta-
 tus educationis ac rei literariae primaevae usque annum
 1400. 37) Domus regnantis Austriacae triplex etiam per
 sexum femininum nexus cum Arpadianis. 38) Res regni
 Maria ac Sigismundo regnantibus convulsae. 39) Archonto-
 graphia regni Hungariae. 40) Comitiorum regni, qualia
 usque 1400. fuerant, notitia. 41) Indiculus numismaticus
 Hungariae. 42) Calendarium generale ac speciale usque
 annum 1400. quod in Hungaria obtinuit. 43) De avitis
 Magyarorum, Chunorum, Jazonumque Hungariae accola-
 rum sedibus et initiis. 44) De peregrinis Magyarorum no-
 minibus, avitarum sedium indiciis. 45) Dissertationes in res
 Hungariae veteres Historico-criticae. 46) Aborigines et in-
 cunabula Magyarorum et gentium cognatarum, Pontici, et
 Pontus. 47) Croatiae ac Slavoniae cum regno Hungariae
 nexus ac relationes. 48) *Commentarii Historici de Bosniae,*
Serviae, ac Bulgariae, tum Valachiae, Moldaviae ac Bessara-
biae cum regno Hungariae nexu. 49) Autentia et vis pro-
 bandi diplomatum. 50) Jura majestatica regum Hungariae,
 ejusque emblemata. 51) Primitiarum rerum Hungaricarum
 imago et fortunae. 52) Destitutionis regiae discrimina.
 53) Jus, et ordo legitimae in regno Hungariae successionis
 primitivae. 54) Status aerarii publici in regno Hungariae.
 55) Comitatus et Comites provinciales regni Hungariae.
 56) Status militiae seu internae, externaevae securitatis prae-
 sidium in Hungaria. 57) Nexus domus Habsburgico-Austria-
 cae cum regno Hungariae. 58) Genus in nobilitate, et virtus
 Joannis Corvini de Hunyad, gubernatoris regni Hungariae.
 59) Molnár János szepesi kanonok érdemeikkel teljes le-

írása 1819. 60) kőszegi Rajnis József magyar poetának élete s munkái, Pesten. 61) Miller Jakab kir. tanácsos, és a Szécsényi nemzeti museum előjárójának élete, s irt munkái, ugyanott 1822. 62) Verseghi Ferencz viszontagságos élete, s poetai s grammaticai érdemei, ugyanott 1824. 63) A pesti királyi egyetem története 1835. Budán, 4 r. 64) Codex diplomaticus 40. Tom. 1829—1844. Budae. 65) Regni per Hungaros in Europa stabiliti rationes disquisitae, Budae 1845. XVI. Dankovszky Gergely: Magyar nemzet maradéki. XVII. Kis Bálint: magyar régiségek 1839. XVIII. Perger János: Magyar hazája régenten. XIX. Virág Benedek: magyar századok 1817. XX. Péczeli József: Magyarok története 1837. XXI. Bajza: az éjszakamerikai egyesült országok történetei 1836. Ugyanannak világi története. XXII. Lányi Károly: A magyarok története képekkel a nép számára 1845. Posonyban. XXIII. Ferenczy Zsigm. Jakab sz. benedeki szerzetes: Adalék honi nyelvünk, s irodalmunk történetéhez Posonyban 1841. 8 r. Ugyanaz: Magyar Irodalom és Tudományosság Története, Pest 1854. Ugyanaz, s Danielik József: Magyar írók életrajz-gyűjteménye Pest. 1856. XXIV. Fridrichovszky József egri áldozár: Narratio calamitatum, quas Galliae presbyteri passi sunt in vado insulae Aquor in oris maritimis Santonum ad Guyanam damnati, Kassán 1804. 8 r. XXV. Fuxhoffer Damian sz. benedeki szerzetes: Monasteriologia regni Hungariae, melyben a magyarországi szerzetes kolostorok eredetét s viszontagságait bő tudománnyal előadja, Veszprémben 1803. 2. köt. XXVI. Hollok Imre rosnyói kanonok s tanító: 1) A rosnyói székes egyháznak viszontagságairól 1830. 2) Azon magyar királyfiakról, a kik még atyjok életében megkoronáztattak 1830. 3) Conamina regum apostolicorum de Augusta domo Austriaca natorum ad felicitandam nationem Hungaram impensa, Posony 1833. XXVII. Horányi Elek kegyes rendi szerzetes: Scriptores scholarum piarum, Budán 1809.

XXVIII. Horváth János székesfejérvári püspök: 1) Hahoti apátság emlékezete 1818. 2) Egyházi kormány történetei a magyarokká lett tartományokban a 9. s 10-ik században 1819. **XXIX. Knaisz Mihály sz. ferenczi szerzetes:** *Chronologia provincialis Conventualium provinciae Hungariae et Transilvaniae nunc S. Elisabeth reginae nuncupatae*, Posony 1803. **XXX. Kresznerics Ferencz, szombathelyi királyi oktató:** A császárok, görög nyelvből második Julianus császár után, Posony 1806. Ugyan annak munkája ásvány, pénz, s egyéb régiségekről 3. köt. E jeles, még kéziratban létezett munkát, valamint annak könyveit s régiségeit gr. Teleky József 1600 p. forinton, magáévá tévén, az egész gyűjteményt a magyar tud. társaságnak ajándékol adta. A kézirat kinyomtatva az első kötetben a magyar s erdélyországi pénzeket összesen 467 darabban foglalja; a második s harmadik kötet régi romai pénzeket, nevezetesen 8 arany, 451 ezüst, és 4737 réz darabot tárgyal. **XXXI. Schönvisner István nagyváradi kanonok, s egyetemi könyvtárnok:** 1) *Syntagma Historicum Budae* 1805. 2) *Notitia Hung. rei nummariae*, Budán 4r. 3) *Catalogus nummorum Hungariae et Transilvaniae instituti nationalis Szécsényianae*, Pest 1807. 4) *Compendium antiquitatum graecarum*, Budán 1814. 5) *Compendium antiquitatum romanarum*, Budán 1815. **XXXII. Virág Benedek remete szent Pál rendi szerzetes:** 1) különös leczke a szűz Mária képéről, Pest 1804. 8 r. 2) Második András arany bullája mely 1222. eszt. kelt, Pesten 1805. 3) Két elmélkedés Fleury Klaudius Historiájából, Budán 1806. 4) Magyar századok, Budán 1816. **XXXIII. Jordánsky Elek felszentelt tininiai püspök s esztergomi kanonok:** Magyarországbán s ahhoz tartozó részekben levő Boldogságos szűz Maria kegyelem képeinek rövid leírása, Posony 1836. 4 r. **XXXIV. Kroboth János nyitrai kanonok:** A magyarországi iskolák s akademiákról, Budán 1830. **XXXV. Spányik Glycer kegyesrendi szerzetes:**

Compendium Historiae regni Hungariae ab origine gentis usque ad nostra tempora, Pest 1816. Magyarul is megjelent 1833. XXXVI. Szeder Fabian: *A palóczokról*. XXXVII. Szerdahelyi György Alajos váci kanonok. *A veszprémi görög apácák részére kiadott oklevél, jegyzetekkel* 1808. XXXVIII. Szvorényi Mihály hahoti apát s keszthelyi plébános: 1) *Synopsis Critico-Historica decretorum synodal pro Ecclesia Hungar. Cath. editorum*, Veszprém 1807. 2) *Dissertatio Critico-Historica de duplici incolatu Caenobitico Beatae Margaritae Belae IV. regis Hungariae filiae*, Veszprém 1808. 3) *Dissertatio Historica de Custodiatu Albensi*, Veszprém 1809. Többi munkáit 1. korsz. 10. §-ban elősoroztunk. XXXIX. Vas László nagyváradi kanonok s pestegyetemi tanító: 1) *Demosthenes és Cicero* 1833. 2) *Az egyházi birodalomról*. 3) *A magyar zsidó zsinatról, mely 1650. évben Magyarországon tartatott*. 4) *A Catholica religio állapotjáról az éjszakamerikai köztársaságban*. Annak kezdett de bé nem fejeztetett egyházi történetét 1. korsz. 11. §-ban említettük. XL. Putz Antal ballonyi lelkész: *A keresztes hadaknak rövid leírása* 1816. XLI. Bartay Gustav s Ede: *Magyarország primásai Budán 1847. 1 köt.* XLII. Toldy Ferencz a „*Chronicon Posoniense*“ czimű munka kiadója. E munka azon szerencsés esemény emlékére, midőn felséges I. Ferencz-József császár s király 1852. évben a haza fővárosát meglátogatta, hirdettetett. A munka az eddig ki nem nyomtatott kéziratból, melyet tudós Pray az eredetiből lemásola, készült. Az eredeti kézirat a posonyi káptalan könyvtárában létezik, 13 levelet foglal, s a hunok tetteik után a magyarok történetét röviden az 1330. évig tartalmazza. A kézirat a 14. század munkája. Lásd *Chronicon Hungarorum Poson, e Cod. MS. capituli Pos. Budae* 1852. edit. N. II. pag. VI. et pag. 1. et seq. XLIII. Ipoly (Stummer) Arnold *Magyar Mythologia*, Posonyban 1. k. 1854. 8 r.

A természettanban a régiebbek közül nevezetesek:

1) Horváth János, ki ily czimű munkát szerzett: *Institutiones Physicae generalis et particularis* 1771. 2) Pankl hajdan jeles tanító a posonyi várban. 3) Amschel posonyi kanonok s természettani oktató, kiről már említést tettünk. Mindkettő jeles latin munkájáról nevezetes. Magyarul közrebocsátottak természettant Bugát Pál, Schirhuber Móríc s Tárczy, ki egyszersmind népszerű természettant közzétett. Ide számíthatók: a magyar tudós társaság kiadta természettudományi pályamunkák.

48. §. *Költészet s nyelvésszet.*

A költészetet következők szaporították munkáik által:

1) Dugonics András kegyesrendi szerzetes, kinek munkái: I. Jolánka Etelkának leánya. II. Gyulafinak bujdosásai. III. A korjeli történetek, Posony 1803. IV. Magyar példa beszédek és jeles mondások 1820. Szegeden. 2) Fabchich József győri áldozár magyarra fordította Pindarus, Alkeus, Zaffo, Theokrit, Ibikus, Anakreon, Bakkilides, Szimonides, Alkman, s Arkilokust. Győr 1804. 3) Döme Károly posonyi kanonok írta: Napoleon Bonaparte megbukását, vagy sirverset a Jakobinismusra, Posony 1826, melyet Kuik Ignác deák költeménye után magyarra fordított. Ugyanazon szerző magyarra fordítá Metastasiót is. 4) Ágoston Antal érmindszenti lelkész, kinek munkája: Magyar iskola, melynek tárgya a magyar nyelvnek anyai természete, és a szónak belső értelmök. Nagyvárad 1805. 5) Bartok István esztergomi kanonok és érseki helynök: Magyar rithmusokat adott ki, melyek szerzője Beniczki Péter vala 1803. Posonyban. A többi szerzők nevei s munkáik a következők. 6) Egyed Antal: Publius Ovidius Naso keservei. 5 könyv. Fejérv. 1826. Elegiák, levelekben, Pest 1831. 7) Rajnis József jezuita Virgilius Georgiconja magyarra fordítva, Pesten 1814. 8) B. Révay János: Magyar versek Bécsben 1820. 9) Czuczor Gergely szentbenedeki szerzetes: Aradi gyűlés,

hős költemény öt énekben, Pesten 1828. 10) Horváth Endre tétí lelkész: Zircz emlékezete, Budán 1814. Árpád 12 könyvben, Pesten 1831. Kisebb költemények, Pest 1832. 11) Pyrker László egri érsek: Tunisias, ein Heldengedicht in 12 Gesängen, Bécs 1820. és Rudolf von Habsburgs Thaten, valamint Die Perlen der heiligen Vorzeit, jeles költészeti munkákat közrebocsátott. 12) Virág Benedek remete sz. Pál rendi szerzetes, kinek munkái: 1) Horatius poetikája, magyarul s latinul, 1801. 2) Lelius Pesten 1802. 3) Magyar poeták, kik romai mértékre irtak, Pest 1804. 4) Thalia, Pest 1813. 5) Szatirák Horatiusból, Budán 1820. 6) Költemények Phaedruskint, Budán 1819. 7) Észrevételek a magyar szókötésre 1821. 8) Poetai munkák Pest 1822. 9) Magyar lant Budán 1825. A többiek Kazinczy, Verseghy, Dayka, Csokonay, Vitéz Mihály, Kis János, Szemere Pál, Bacsányi, Tóth Lőr. gr. Teleky Ferencz, Kisfaludi Sándor, Bersenyi, Kisfaludi Károly, Kölchsei, Bajza, Guzmics, Garai, Császár, Sujánszky, Kunos, Tompa, Petőfy, Fáy, Vitkovics, gr. Guadanyi, Vörösmarty stb.

Mi pedig a nyelvészetet illeti, ebben munkákkal magokat kitüntették: 1) Ugyan azon Czuczor Gergely, kinek ily című munkáját: Ujítás a nyelvben, a magyar tud. társaság kiadta ¹⁾. 2) Kassai József, ki Magyar nyelvtanító könyv című munkát közlött Sárospatakon 1817. A többiek nevei s munkáik ezek: 3) Kis Pál nagyvárad kanonok: Ungarische Grammatik. Bécs 1834. 4) Kreznerics Ferencz: Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal Budán 1831. 5) Kronperger Antal veszprémmegyei áldozár: Magyar Grammatikája német nyelven 1843. 6) Nagy János: Grammatica lingvae hungariae cum parallelismo inter aramaeam, hebraeam, arabicam, et hungaricam orientales lingvas ducto Pest 1832. Továbbá A magyar nyelv szóalkotó s módosító ragainak nyelvtudományi

¹⁾ 1834. évi Tudománystár II. köt.

vizsgálata pálya koszoruzott munka 1834. 7) Ramershoffer Valerian sz. benedeki szerzetes: Magyar nyelv tudomány kérdések s feleletekben magyar s német nyelven Posony 1842. Szótár hazánk használatára 1838. 8) Réthy András Esztergom érsekmegyei áldozár, s a győri főtanodában a görög nyelv tanítója hirdetett: *Lingua universalis communium omnium nationum usui accommodata* Bécs 1821. 9) Révay Miklós János győri áldozár s pestegyetemi magyar nyelv tanítója közrebocsátott: 1) *Antiquitates literaturae Hungaricae* Pest 1803. 2) *Elaboratio Grammatica Hungarica* Pesten 1806. 10) Schreier Robert kegyesrendi szerzetes, munkája: *Methodica Grammaticae Hebraeae institutio* Pest 1804. 11) Szabó David jezuita: *Orthographia és Grammatikabeli észrevételek a magyar prosodiával együtt* Komárom 1800. Fordította egyszersmind Miltonnak paradicsomát déákból versekben Komáromb. 1802. 12) Szalay Imre veszprémi kanonok, kinek ide tartozó munkái ezek: 1) Magyar nyelvtudomány rövid oktatásban. Több kiadásban jelent meg. 2) *De genuina eloquentiae indole* Budán 1831. 13) Széchy Ágoston Imre kegyes rendi szerzetes: *Elemi magyar nyelvtan gyakorlatilag előadva*. Pesten 1840. 14) Szeder Fabian szent Benedek rendi szerzetes, ki ily című munkákat szerzett: 1) *A magyar Grammaticának megalapíttatásáról*. 2) *Válogatott darabok honi munkákból* Nagyszombatban 1821. 8. r. 3) *Azaél halála*. Fordítás francziából. 4) *Kisdéd köszöntő zsebkönyv* Esztergomban 1827. 16r. 5) *Urania Nemzeti Almanach* Esztergom 1828—32. 16 r. 5 köt. 15) Verseggy Ferencz: 1) *Magyar Grammatika*. 2) *Aglaja, mulattató nyájas-kodások*, Budán 1806; és más költői s nyelvészeti munkákat közre bocsátott. 16) Bitnicz Lajos Magyar nyelvtudomány II. rész Pest. 1837. 17) Szuppan Zsigmond: Magyar nyelvtan Nagyszombatban III. Rész. 1844—1874.

II. C z i k k.

Az orvosi kar.

49. §. *A gyógytan nevezetesei tagjai s irói.*

Sem az idő, sem e munka kitűzött célja nem engedi, miszerint a gyógytan minden ágazataira kiterjedve minden abban érdemeket szerzett férfiakat, vagy azok tudós munkáit elősorozzuk. Ennél fogva egyedül némely jelesbokről igen röviden értekezendünk. Azok sorába tartoznak Száli János, kinek munkája: *De praeservatione a pestilentia et ipsius cura Viennae 1510.* nevezetes. Virth György II. Lajos király házi orvosa. Rhéti Joachim, ki költész is vala, Kassai János, Seling András, Lőrinczi Adorjan, Blandrata György, Balta János, Mechovita Mátyás, Amodoni Péter, Gregory Jakab, Reiger Károly, s Vilmos atya s fia, amaz a a vese porondot találta fel; emez pedig több munkákkal kitünteté magát¹⁾, Kober Tobias, Menardi Jakab, Vernher György, Hunyady Ferencz, Párizzpapai Ferencz, ki a Philológiában is jártas lévén, latin-magyar, s magyarlatin szótárt adott ki, Jordán Tamás, Kercz Pál, Kyr Pál, Bauzner Sebestyén, Hellenbach Godfrid, ki oly szerencsésen gyakorlá a gyógytant, hogy Leopold császárt a vese kövecstől helyre állítvá, bárónak neveztetnék. Lőrinczy szepesi orvos, Pipere Simon. Az újabb kor jelesb orvosai, kik tudós munkáiról is nevezetesei, ezek: Ráczy Soma, Schraud Ferencz, Stipsics Ferdinand, Kitáibl Pál, Pfisterer Endre, Bene Ferencz, Eckstein Ferencz, Lenhossék Mihály, Tolnay Sándor, Zsoldos János, Mocsy Károly, Birly Florian, Fabini Teofil, Schordán Zsigmond, Gebhard Ferencz, Bugát Pál, Tognio Lajos, Schedel Ferencz (Toldy), ki mint a pesti magyar tudós tár-

¹⁾ Veszprémi *biographia medicor. Hungariae.*

saság titoknoka, s tagja Magyar irodalmunkban is dicséretesen szerepel.

III. C z i k k.

A jogtudományi kar.

50. §. *Jelesb jogtudósok s szerzők a XVI. XVII. s XVIII. századból.*

A kijelelt századok jelesb jogtudósai valának: Hilk Mátyás és Körmendy János, kik mindketten a jogtani tanárok koszorujába fűzettek. Verbőczy István hasonló nevű faluból származván, s Ugocsa megye szülöttje lévén, ítélőmester, később pedig királyi személnökké választatott. Ez vala szerzője hármass törvénykönyvünknek, melyet Veres Barrabás magyarra, Vagner Ágoston németre, s más névtelen szerző horvát nyelvre fordított¹⁾. Kittonics János királyi ügyek igazgatója, ki két munkát közrebocsátott. Az elsőnek címe: Directio methodica processus judiciarii juris consvetudinarii Inclyti regni Hungariae. A második: Centuria certarum Contrarietatum, et dubietatum e decreto tripartito desumptarum et resolutarum²⁾. Mérey Mihály, királyi személnök, tagja azon hét tudósból álló választmánynak, mely I-ő Ferdinánd alatt magyar jogunkat kijavítá, s ily című munkát szerzett: Quadripartitum opus juris consuetudinarii regni Hungariae, mely Zágrábban 1798-ik évben közrebocsátatott. Révay Ferencz, ki lépcsőnkint báróságra, s más méltóságokra I. Ferdinand király alatt emeltetett, s javakkal megajándékozott. A jogtudományban oly jártas vala, hogy jogatyának neveztetett. Sőt a nádori hivatalba is helyette-

¹⁾ Szirmay Notitia Cottus Ugócs. Kovachics Georg. Instit. Diplom. histor. regni Hungar. Pest. 1791. pag. 177. Buday Ferencz Magyarország Lexicon 187. lap. Izdenczy aliquid de Verbőczy.

²⁾ Mindakét munkát olvashatni Törvénykönyvünk végén.

sittetett. Balásfy Tamás, boszniai püspök és posonyi prépost, kinek munkái: 1) *De fidelitate subditorum erga principes, ubi oportune disseritur de solenni regis Hungariae eligendi et coronandi actu.* E munka ajánlva van II. Ferdinand királynak. Bécs. 1620. 2) *Apologia pro clero et aliis Catholicis, sive refutatio libelli cui titulus: Querela Hungariae, quae causas belli Hungarorum advers. Ferdinand. II. clerum et alios Catholicos esse confinxit.* Bécs. 1620. 3) *Bethleniani Novizoliens. articuli vigesimi quinti refutatio* Bécs 1621. Lochner András, ki ily czimű munkát szerzett: *Facies juris publici Hungariae* Tubingae 1666. Schödel Márton, kinek munkája: *Disquisitio historico juridica de regno Hungariae Argentorati* 1630. Pongrácz Mihály jogtanár ki jelen munkák szerzője vala, tudnillik: *Exercitatio politico-juridica de imperio et juribus potestatis* ¹⁾ *imperantium in capita subditorum Cassoviae* 1668. és *Tractatus politico-juridicus in paragraphum: Jus itaque duplex est. A többiek nevei s munkáik a következők: Okolicsányi Compendium decreti tripartiti ligato sermone* Bartfai 1636. Nyerő Mihály *Jurisprudentia in 4 libr. distincta.* Istvánfy István *Extractus juris Hungarici.* Szirmay András *Compendium tripartiti juris.* Aszalay István *alországbíró Compendium tripartiti et generalium regni decretorum* Tirnaviae 1650, Steinhübel János *Epitome juris montanistici septem montanarum Hungaricarum urbium Vratislaviae* 1694. Décsi Barow János *Syntagma institutionum juris imperialis ac ungarici quatuor perspicuis quaestionum ac responsionum libris comprehensum* 1639. Claudiopoli. Baksai Bernard s Delicaszi János *jogtanárok* ¹⁾. Lázár János gróf s gyulakuti báró erdélyi főhivatalnok, ki külföldön magát fiatal korában kimivelve s Magyarhonba visszatérve több munkákkal

¹⁾ Belnay *Histor. liter. bonarumque art. in Hungar. Posonii* 1799. 83. s k. lap. Vallaszky *Conspect. reipubl. literar. in Hungar. Budae* 1808. 156. s köv. lap.

magát kitüntette. Jogi munkái közé tartoznak: 1) *versus mnemonici summaria et titulos operis juris decreti tripartiti exhibentes Cibinii anno 1744. in 4.* 2) *Politica Christiani Wolfii e germanico in latinum translata, et ab ipso auctore revisa.* Brezanóczy Ádám posonyfőtanodai tanító, ki ily című munkát szerzett: *Juris naturae explanatio Posonii 1795.* Az egyházi jogban pedig nevet vivott ki magának Lakics Zsigmond budaegyetemi jogtanító egy kitűnő munkával. Későbbben helytartói tanácsosnak neveztetett. Szendrői Veres David: *A statistika tárgyainak utmutatása Bécsben 1797.*

51. §. A XIX. század jogtudósai s szerzői.

A XIX. század jelesb jogtudósai s szerzői közé számíthatók: Faber Antal a posonyi főtanoda hajdani tanára, ki számos évi oktatása alatt következő munkákkal magát kitüntette: 1) *Theoria Statisticae Posonii 1830.* 2) *Statistica specialis regni Hungariae Tom. 2. Posonii 1834.* 3) *Compendium Statisticae imperii austriaci 1832. Posonii.* 4) *Statistica Statuum Europae Austriae conterminorum 1834.* Kolbay Mátyás, a posonyi főtanoda nyugalmazott tanára, ki ily című munkát szerzett: *Theoria Statisticae tanquam scientiae Casoviae 1830.* Schwartzner *Statistik Ungarns. Ofen 3. Th. 1809.* Horváth Mihály *Statistica regni Hungariae et partium eidem adnexarum edit. alter. Posonii 1802.* Fényes Elek, ki ily című munkát közre bocsátott: *Magyarország Statistikája Pesten 3. köt. 1842.* Többi dicséretes munkájáról az idő szűke miatt itten nem szólunk. Csaplovics János: *Neueste statistisch - geographische Beschreibung des Königreichs Ungarn Leipzig 1842.* Rámóczy Valerian, szent benedéki szerzetes, ki szintén országunk Statistikáját közrebocsátotta, ily cím alatt: *Állodalomtan, írta Rámóczy Valerian Posonyban 1847.* Szlemenics Pál a posonyi főtanodában a magánjog s fenytő törvény nyugalmazott tanára, ki a következő munkákat közrebocsátotta: 1) *Elementa juris crimi-*

nalis Hungarici Posonii 1817. s 1827. 4. Tom. 2) Elementa juris Hungarici civilis privati Posonii 1819. 2 köt. 8 r. 3) Közönséges törvényszéki polgári magyartörvény Posonyban 1823. 4 köt. pályakoszoruzott munka. 4) Fenyítő törvényszéki magyar törvény Budán 1836. 8. r. s 1847. kiadta a magyar tudós társaság. 5) Magyar törvények történet-irata rövid vázalatban előadva Posonyban 1845. 6) Magyar polgári törvény; második kiad. újonnan átdolgozva 1845. Kiadta a magyar tudós társaság évkönyveinek VI. köt. II. osztály 165—227. lap. Budán 1845. E rendszeres munkákon kívül a szerző többféle tudományos értekezésekkel magát kitüntette. Virozsil Antal pestegyetemi tanító, ki ily című munkát szerzett: Jus naturae privatum methodo Critica deductum Tom. 3. Pestini 1833. A nyilvános jog máig hiányzik. Karvasy Ágoston a győri főtanoda rendes tanára ily című munkával: A politikai tudományok, lépett fel 1844. Győrött. Gróf Cziráky Antal Conspectus Juris Publici Hungariae ad annum 1848. Viennae 1851. 2. Tomi. Kelemen Imre pestegyetemi tanár, ki jelen című munkát hirdett: Institutiones Juris privati Hungarici 4. Tom. Budae 1818. Mi az egyházi jogot illeti, abban dicsőséget szereztek maguknak: Szvorényi Mihály ily című munkával: Jus publicum, commune et particulare Ecclesiae Hungaricae Veszprémii 1804. Urbanecz Károly ily című szerzeménnyel Jus canonicum Universum Pestini 1817. 2. köt. Pesten Brezanóczy Ádám pestegyetemi rendes tanár jelen munkával: Institutiones juris ecclesiastici Pestini 1818. 2 Tom. Udvardy Ignác veszprémi jogtanító az egyházi növendékházban ily című munkával: Romai katholika egyházi jogtan Budán 1843. Duchnovits Sándor eperiesi kanonok ily című munkával: Corpus Juris in compendio exhibens Jus Canonicum, seu Summam Sacror. Canonum etc. Eperiesini 1847. Porubszky József egeri növendékház tanára következő című munkával: Jus Ecclesiasticum catholicorum 1853. Pestini. Ezekhez némileg csatoltathatik Reskoványi Ágos-

ton ily czimü munkával: De primatu Romani Pontificis ejusque juribus Augustae Vindelicor. 1834. Lásd Egyházi jogunk 3-ik latin kiad. 1. köt. 74. §. 64. lap. Posony 1848.

IV. C z i k k.

A hittudományi kar.

52. §. *A hittudomány állapota s írói a XVI-dik s XVII-dik században.*

A szerencsétlen mohácsi vésznep tanodáinkat is annyira elborítá, hogy alig vala egy püspök honunkban, ki a külföldön Krakó, Róma, Bécs, Bologna, Padua, vagy Párisban nem képezte volna ki magát. Ez pedig nagy költségekkel járván, csak gazdag családok, s a tudományokat kedvelő férfiak hatás pártfogása, s segítsége mellett történhetett meg. Ilyes jótékonyságban a sok közül magukat kitüntették Martinuzzi, Oláh, Veranchich, Forgách, Draskovich, Liszthi, Ujlaki, Kutassy, Fejérkövi, s más püspökök. A hittudomány ez időben Dogmatica, Polemica, s Erkölcsant foglalja magában. Némely helyeken a szent írás ismertetése, s a keleti nyelvek is előadattak, az egyházi jog pedig a hit s erkölcsantához kapcsoltatott. Pázmán Péter esztergomi érsek, s honunk áldora eldődei munkáit használván, s a hittudományt alapított honi intézetekben előadatván, annak rendszerét jobb karba hozatta. Mit követői különösen Lósy, Lippay, Szelepcsényi, Kopácsy József, s f. m. Scitovszky János országunk áldora, nem különben f. m. Bartakovics Béla egri, Haulik György zágrábi, Kunst József kalocsai érsekek s honunk püspökei, a többi közt Hám János szatmári, Ránolder János veszprémi Csajághy Sándor csanádi sat. felállított fő vagy kisebb rendü tanodákkal, melyekről alant szólándunk, még nagyobbban felsegítvén, s tökélesbítettvén a hittudományt honunkban azon fokra emelték, melyben azt ma szemléljük. Továbbá az írók, kik magokat e korszakban munkákkal kitüntették, valamint munkáik czimei a következők: 1) Oláh Miklós érsek, kit már említettünk, ez jelen munkát közre-

bocsátott: *Catholicae ac Christianae Religionis praecipua quaedam capita de Sacramentis, fide et operibus, de Ecclesia etc.* Tirnaviae 1560. Többi munkái nem ide tartoznak. 2) Coelius Pannonius szentpáli remete: *Collectanea in sacram Apocalipsim — ex omnibus castissimis Commentariis Parisiis* 1571. 3) Olomuczy Ágoston: *Catalogus episcoporum olomucensium Budae* 1511. 4) Draskovich György: *Epistola paraenetica Viennae* 1559. Továbbá *lirinai Vincze Commonitorium* nevű munkáját magyarra fordítván, Bécsben közrebocsátotta 1561. évben. 5) Szegedy György ferencki szerzetes: *Censurae Franc. Georgii. Zegedi propositiones erroneas Mathiae Devay continentes* 1525. 6) Verner György magyaregyházi historia. 7) Vidmanstadt János pósonyi kanonok: *Novum Testamentum lingua et characteribus Syriacis Viennae* 1555. Továbbá *Notationes falsarum opinionum Mahumedis et ejus vita* 1543. és *Notae ad Mahumedis Theologiam Norimbergae* 1583 ¹⁾. 8) Komiathy Benedek: *szent Pál levelei Krakó* 1532. 9) Pesti Gábor gyulafejevári kanonok: *Novum Testamentum seu quatuor evangelia hungarico idiomate donata (Wij Testamentum magijar nijelven)* 1536. 10) Illicin Péter: *Paraenesis ad I. Hungariae regni proceres et nobiles ac cives de antiqua fide servanda.* Továbbá: *Oratio paraenetica ad Transilvanos, qui a Catholica fide alienati ad Sabellium — Arium — Nestorium — vel Photium degenerarunt.* Elvégeve: *Sermones X. de rectae fidei dignoscendae regula in metropolitana ecclesia Strigoniensi dicti* 1573 ²⁾. 11) Gyöngyösy Gergely, a szentpáli szerzet főgazgatója: *Chronologia Ordinis.* Továbbá *Sermones de S. Paulo primo eremita, és Commentarius in antiquas sui ordinis constitutiones.* 12) Kolosváry János, csanádi püspök: *Az új testamentom magyarra fordítva Szi-*

¹⁾ Czvittinger *Specim. Hungar. lit.* pag. 404. és *Jenaische allg. Literat. Zeitung* 1788. mens. Novembr.

²⁾ Péterfy *Concilia S. Hungariae part. I.* pag. 318.

gethen 1541. 13) Ellebodius Miklós, nagyszombati tanító: Az egyházi zsinatok tekintélye s szüksége. 14) Gregoriánecz Antal püspök: *Breviarium rerum Hungaricarum historico-geographicarum*. 15) Monoszlay Endre püspök: *De invocatione et veneratione sanctorum*. 16) Mosóczy Zacharias püspök: *Decreta et constitutiones rerum Hungariae etc.* 17) Pécsy Lukács: szent Ágoston elmélkedései 1591. és A keresztény szűzek tisztos koszoruja 1591. valamint: A test körül való hét irgalmasság cselekedeteiről 1598. 18) Schlick Pál, Ferdinand király udvari papja: *Encyclopedia Basileae* 1559, és *Judicium de praecipuis sectis Coloniae* 1569. 19) Telegdy Miklós pécsi püspök: Az evangéliumok magyarázata. 20) Forgách Ferencz bibornok, kit már említettünk, ily című munkát adott ki: *Historia nostri temporis 22 libris constans a morte Joannis Zápolya inchoata*. Továbbá: *Oratio funebris in obitum Ferdinandi I. imperatoris*. 21) Pázmán Péter esztergomi érsek, országunk áldora, s bibornok: Kalauz című munkát bocsátott ki, mely 15 könyvre osztatik. E munkában a tudós érsek az emberi észnek a keresztény hitteli megegyezését, ennek igazságát, s egyedüli üdvözíthetését bebizonyítja. Továbbá az oltári szentség, az emberi igazolás, a szentek tisztelete, a tisztító helyről, az egyháziak nőtelenységéről tudósan s alaposan értekezik. 22) Balásfy Tamás győri kanonok, püspök s posonyi prépost: *Dedicatio thesium ad Joannem Kutasy Archi-Episcopum Strigoniensem, és Refutatio calumniarum in orthodoxam Religionem et Petrum Pázmán, nunc jactarum*. 23) Hajnal Mátyás jezuita: *Cor Jesu sacrum imaginibus, rythmis orationibus expressum*. 24) Káldy György, Nagyszombat szülöttje: *Biblia sacra magyarus Bécs* 1626. Továbbá szent beszédek magyarus. 25) Salánky György: A keresztény vitézséget tanító könyvecskéje Rotterdam. 26) Almásy Endre. *De fide patrum legis veteris, et de tribus divinis personis*. 27) Draskovich János nádor: imádságos könyve a boldog-

ságos szűzhez. 28) Haner György: *Historia Ecclesiarum Transilvanicarum* 1644. 29) Hofman Pál pécsi püspök: *A magyar szóról. Továbbá A vezekényi Eszterházy hősök felletti gyászbeszéd.* 30) Inchoffer Menyhért jezuita: *Annales Ecclesiastici regum Hungariae Romae* 1644. 31) Kerti Fabian veszprémi kanonok: *Maria a boldog örökkévalóságnak szent ajtaja* 1645. Továbbá: *Az erkölcsök gyakorlásáról.* 32) Veresmarthy Mihály posonyi kanonok: *Tanácskozás, melyet kelljen a különböző vallások közül választani?* 33) Veresmarthy Bálint: *A hit ágozatairól az eretnekek ellen, Posonyban* 1640.

53. §. *A hittani írók a XVIII. században.*

E termékeny s dúsz időszak írói s azok munkái a következők: 1) Biró Márton veszprémi püspök: *Micae et spicae evangelico-apostolicae.* Azaz beszédek egyévi folyama magyarul ¹⁾. Továbbá *Enchiridion de fide, haeresiarchis, ac eorum asseclis etc* ²⁾. 2) Batthyányi Ignác erdélyi püspök, kiről szólottunk (11. §). 3) Csúzy Zsigmond. szentpáli szerzetes: *Tuba evangelica, azaz magyar beszédek* ³⁾. Továbbá *Fistula dulcisona.* 4) Szabó István jezuita: *Magyar beszédek* ⁴⁾. 5) Rajcsányi János: *De vera et falsa fidei regula* ⁵⁾, és *Peregrinus Catholicus de peregrina unitaria religione discurrens* ⁶⁾. 6) Herczig Ferencz áldozár: *Manuale Parochi* ⁷⁾, és *Manuale controversisticum* ⁸⁾. 7) Hevenesy Gábor jesuita: *Alphabetum angelicum. Ars bonae mortis.*

¹⁾ Tomi 2. Jaurini 1765. in fol.

²⁾ Kijött 1750. 4 rét.

³⁾ Posonyban 1725. 4 rét.

⁴⁾ Nagyszombatban 1746. másodrét.

⁵⁾ Cossoviae 1728. 8 rét.

⁶⁾ Ugyanott 1716. 8 rét.

⁷⁾ Ugyanott 1720.

⁸⁾ Ugyanottan 1721.

Aucupium innocentiae. Calendarium eucharisticum. Ephemerides piarum ephemeridum czimü, többnyire ascetikai munkák ¹⁾. Továbbá hirdetett: Cura Salutis, sive de statu vitae mature ac prudenter deliberandi methodus ²⁾. 8) Prileszky János, ki tudományáról különösen nevezetes vala, ily czimü munkákat közrebocsátott: Tractatus Theologiae de sacramentis, de Deo uno et trino. Acta S. Cypriani, seu omnia ejus opera proloquiis, et adnotationibus illustrata. Továbbá szent Teofil, Minucius, Justin vértanu, Cornel Firmilian, Pontius és Victorin, csodatévő szent Gergely, s alexandriai Dénes munkáit szintén megmagyarázta, s jegyzetekkel bővítette ³⁾. 9) Bertalanfy Pál capuczius: Conciones pro totius anni Dominicis ⁴⁾, és Conciones panegiricomorales pro singulis anni festis ⁵⁾. 10) Gál Tamás minorita: De controversiis fidei dirimentis ⁶⁾. 11) Muszka Miklós: Tractatus de sacramentis in genere et specie novae legis ⁷⁾. 12) Gustini János, Árva megye szülöttje nyitrai püspök, híres magyar, e czim alatti munkának: Manna Salutis, szerzője ⁸⁾. 13) Steinsits Antal csepregi születés, szent ferenczi szerzetes: Panoplia dogmatica ⁹⁾ és Casus varii juxta principia juris canonici ¹⁰⁾. 14) Herman József győri kanonok s szónok: Magyar beszédek ¹¹⁾. 15) Kelemen Didak minorita: Egyházi beszédek ¹²⁾, és Liber catecheticus ¹³⁾.

¹⁾ Ugyanottan.

²⁾ Bécsben 1714.

³⁾ Nagyszombatban s Kassán hirdettettek.

⁴⁾ Zágrábban 1715.

⁵⁾ Klagenfurt 1718. 4.

⁶⁾ Claudiopoli 1754. 8.

⁷⁾ Viennae 1715. procusa in 4.

⁸⁾ Egerben 1759. másodrét.

⁹⁾ Jaurini 1745. 4.

¹⁰⁾ Augustae Vindelicor. et Pestini 1759. másodrét.

¹¹⁾ Győrött 4 rét.

¹²⁾ Kassán 1729. 4.

¹³⁾ Ugyanottan 1734.

16) Schmitth Miklós sopronyi jezuita: *Tractatus de virtutibus theologicis*, és *De jure et justitia*, továbbá *De augustissimo verbi divini mysterio*, és *De gratia* ¹⁾, elvégre *Imperatores ottomanici a capta Constantinopoli*, című munkákat közrebocsátott. 17) Lázár János gróf s gyulakuti báró, ki számos többi munkái közül magát ezekkel kitüntette: 1) okos teremtetett állat, avagy a teremtetett dolgoknak szemlélésökből a teremtető Istenhez való felemelkedése az okos léleknek, melyet a teremtetés rende szerint hétnapi imádságokban szedett, s a teremtető Istennek szentelt. Kolosvárott 1745. 2) Ünnepnapokra való isteni dicséreték, francziából fordítva 1760. Kolosvárott. 18) Kósa Benedek szentferenczi szerzetes: *Magyar beszédek* ²⁾. 19) Nagy Ferencz török-szent-miklósi lelkész: *Az egy igaz s boldogító hit elejéről* ³⁾. 20) Csete István jezuita: *Panegyrici Sanctorum regni Hungariae patronorum* ⁴⁾. 21) Vizer Ádám pécsi kanonok: *Praenotiones Hermenevticae novi testamenti* ⁵⁾, és *Hermenevtica sacra novi Testamenti* ⁶⁾. 22) Huberth Ferencz budai egyetemi tanító: *Theologia Dogmatica in systema redacta* ⁷⁾. 23) Zazius András pestegyetemi tanító: *Encyclopèdia Theologiae* ⁸⁾ és *Hermenevtica veteris faederis* ⁹⁾. 24) Kőszeghy Stanislaus Trencsin megye Kőszéc nevű falu szülöttje, ájtatos rendi szerzetes és a veszprémi hittudományi hallgatók rendes oktatója: *Institutiones Theologiae* ¹⁰⁾. 25) Mollik Tobias egri hittani oktató: *Dissertationes Do-*

¹⁾ Tirnaviae 1756. 4.

²⁾ Vácson 1773. 4.

³⁾ Eger 1770. 8.

⁴⁾ Kassán 1754.

⁵⁾ Tirnaviae 1777. 8.

⁶⁾ Budae 1784. 8. kiterjedt munka 3 részben.

⁷⁾ Budae 1783. 8.

⁸⁾ Pestini 1787. 8.

⁹⁾ 1796. 8.

¹⁰⁾ Agriae T. 2. 1761. 1762. 8.

gmaticae ¹⁾ és Pentateuchus secundum literalem et mysticum sensum ²⁾; továbbá Dissertationes de Ecclesia Christi ³⁾. 26) Simanovics Ferencz zágrábi püspök: Evangelium Jesu Christi e 4 Evangelistis juxta fidem Vulgatae coordinatum et illustratum ⁴⁾. 27) Czuppon György: Vindiciae vulgatae latinae editionis Bibliorum ⁵⁾. 28) Alber János ájtatos rendi szerzetes: Interpretatio S. Scripturae Pestini Tom. 16. 1800. és Grammatica linguae Hebraeae 1. Tom. 8. ibidem 29) Zsivics Mátyás budaegyetemi oktató s pécsi kanonok: De dogmatis orthodoxae religionis libri X. Pestini 1789. 8. 30) Occhievia Fülöp szent ferenczi szerzetes Boszniából, ki több illiriai munkái mellett: Epitome vetustatum provinciae Bosnensis című munkát közrebocsátott Velenzében 1762. 31) Pávics Imre, ki Buda város szülöttje s szentferenczi szerzetes lévén jelen munkákat közlött: Exemplar encomiorum latinum Budae 1745. Nucleus Catecheticus Budae. Sacri sermones ibidem. Prodomus asceticus ⁶⁾. 32) Bapcsánszky Didak szent ferenczi szerzetes: Fasciculus myrhae, Bécsben 1701. 12 r. hirdetett. 33) Demeter Márton gyulafejevári kanonok: A szent Háromság istenségének vallása című munkát közrebocsátott Kolosvárott 1732. 4 r. A többiek nevei s munkái a következők: 34) Baranyi Pál jezuita: Az élet s halálnak képe, azaz halotti predikációk Nagyszombatban 1712. 4 r. 35) Damiani János: Justa religionis Coactio seu apodixis, quod reges — Romano-Catholici possint cogere mediis etiam violentis — ad amplectendam religionem unice salvificam Romano-Ca-

¹⁾ Ibidem 1785.

²⁾ 1785. Agriae.

³⁾ Ibidem 1786.

⁴⁾ Vindobonae 1794. 4.

⁵⁾ Sabariae 1798. 8.

⁶⁾ Mind e munkákat többnyire illiriai nyelven hirdeté Budán, kik később latin nyelvre fordították.

tholicam, Budae 1765. 8. 36) Timon Samuel jezuita: opusculum theologicum, in quo quaeritur, an et qualiter possit princeps — in ditione sua retinere haereticos — aut vero ad fidem Catholicam amplectendam adigere Tirnaviae 1721. ¹⁾. 37) Füsi Pius: Tribunal Confessoriorum — in breve compendium collectum, és Fasciculus biblicus, seu selecta S. Scripturae effata metricè pronunciata 1744. 38) Szvorényi Mihály József: Causa religionis contra libertinos defensa, Budae 1779. 8. és Causa religionis contra Helvet. et Augustanae religionis cultores, Budae 1781. 8. Továbbá Officia hominis Catholici erga Deum, Budae 1783. 8. Többi munkáiról másutt szólottunk. 39) Alexovics Bazil remete sz. Pál rendi szerzetes: Egyház beszédei Pesten 1789. Ugyan annak beszédei, melyeket Pesten magyar nyelven tartott, 1791. évben kiadattak négy részben. 40) Csete István már említett jezuita: egyház beszédei Kolosvárt 1750. két köt. ívrét. 41) Foglár György választott püspök, egri kanonok beszédjei, Kassán 1723. 42) Horváth Mihály prépost: 1) Theologiae pastoralis pars prior Bécs 1780. 2) Crestomathia Pastoralis Bécs 1782. 3) Historia literaria prudentiae pastoralis 1783. 43) Kaprinay István: egyházbeszédei 1755. és Istitutio eloquentiae sacrae, két könyv, 1758. Kassán. 44) Somogyi Leopold szombathelyi püspök: Egyházbeszédei Győrött 1786. 2 köt. 45) Török Mihály: Magyar korona őrzője, sz. beszédei Pest 1768. és A magyarok legnevezeteseb sátoros ünnepe, szinte beszéd 1771. Budán.

54. §. A XIX. század írói.

Folyó századunk első felében sokan léptek fel munkákkal, azok közül csak a jelesbeket elősorozzuk. A szerzők és munkáik nevei következők: 1) Kopácsi József veszprémmegyei egyházi jog s történetek rendes tanítója: Az Izrae-

¹⁾ A többi munkáit lásd Horányi 3. köt. 408. s köv. lap.

liták s keresztények szokásai. Veszprémben 1801—1802. 2 köt. E jeles munkát eredetileg Fleury Claudius francia nyelven írta, magyarosította pedig s hasznos észrevételekkel bővítette az említett férfin, ki későbbben veszprémi püspök, esztergomi érsek s országunk áldora méltóságáig emelkedett. 1847. évben halt meg, béke porainak! 2) Fejér György nagyvárad kanonok, kinek számos és már másutt említett munkái közül itten még említjük: *Institutiones Theologiae Dogmaticae Budae* Tom. 8. 1811. in 8. Annak Pest sz. kir. város főtemplomában tartott beszédeit, Budapest 1806/7. s A mostani üdök szükségéhez alkalmazott vasárnapi, ünnepi beszédeit Pest 1818. 3) Felső eöri Pyrker László János patriarka s egri érsek, ki: *Die Eroberung von Tunis durch Karl V.* Továbbá: *Die Thaten Rudolfs von Habsburg*, és *Die Perlen der heiligen Vorzeit* czimű jeles költészi munkákat hirdetett ¹⁾. 4) Báro Szepesy Ignác pécsi püspök: A szent irás magyar nyelvire fordítása Pécsen 1834. és Egyházi beszédek, melyeket különféle alkalmakkal mondott ugyan ott Peitler által 1839. 5) Roskoványi Ágoston: *De primatu Romani Pontificis ejusque juri-bus* 1834. *Augustae vindelicor.* Ejusdem *De Matrimoniis mixtis inter Catholicos et Protestantes Quinque Ecclesiis* 1842. 2 Tom. item *Monumenta pro independentia Ecclesiae Catholicae ab imperio civili* Tom. II. 1845. *Quinque-Ecclesiis*. 6) Guzmics Izidor szent benedeki szerzetes és pannonhalmi tanító, azután dömölki apát: *Institutiones Theologiae Dogmaticae Jaurini* 1828. Tom. 4. in 8. 7) Szaniszló Ferencz: *Doctrina religionis Christiano-Catholicae Budae* 1839. 2 Tomi. A munka magyar nyelvire is fordított. 8) Scitovszky János esztergomi érsek s országunk áldora: 1) Pre-

¹⁾ Sophronison 1825. 2. Heft és Wiener Zeitschrift für Kunst und Literatur 1826. nro 24. Hermine nro 3. 1827. hol munkái az első rangú munkák közé soroztatnak.

ces et canciones diaecesanae Rosnaviae. 2) Methodus providendi infirmos. 3) Bőjti beszédek Rosnyón 1837. 1 köt. 4) Egyházi töredékek folyóirat Rosnyón 1827—1839. 5) Egyházi töredékek Pécssett 1844. 2 köt. 6) Kis Káté magyar, német s horvát nyelven 4. kiadás Pécssett. 7) A szentek élete Pécssett 1 köt. 1844. 8) Egyházi beszédek Pécssett 1844. 1 köt. 9) Szilassy János pestegyetemi tanító: A lelki pásztorság Pesten 3 köt. 1837. 10) Prunyi József nagyszombathi hittudományi tanító: Institutiones Theologiae Dogmaticae Viennae 1843. 2 Tom. Többi munkáiról másutt szözlöttünk. 11) Majer István esztergomi mesterképző intézet tanítója: Népneveléstan Pesten 1845. 2 köt. ugyan annak Népszerű egyházi beszédei, minden vasárnap s ünnepnapra Pest 1824. 2 köt. 12) Eperiesy Sándor egri tanító: Bevezetés az erkölcsstanba Egerben 1845. 13) Schorman Antal esztergom-megyei lelkész: Az önző korunktól sanyargatott katholika igazságnak panaszának alaposága Posony 1846. 1 köt. 8 r. 14) Szalay László hites ügyvéd: Status férfiak s szónokok könyve Pesten 1846. 8 r. 15) Kremnicska Tamás esztergom főmegyei áldozár, s növendékházi tanító: Instructio practica Confessarii Posonii 1847. 1. Tom. 16) Rende József esztergom-főmegyei áldozár s mesterképző intézet tanára: Tanmódszer városi és falusi elemi iskola tanítók használatára Pesten 1847. 1 köt. és Kalauz az elemi tanodákban írni tanuló és olvasást gyakorló gyermekek számára 1 köt. 1847. Pesten. Szónoklat tekintetéből még jelesek a következő munkák: 17) Negyedes Pál: Lelki Kalászat Győr 1801. 18) Kovács Ágoston predikatiói Pest 1802. 19) Bogyai Mihály vasárnapi predikatiók Vác 1809. 20) Pap Ferencz predikatiók Esztergom 1830. 5 köt. 21) Gegő Elek egyházi beszédek Pest 1834. 22) Kis Ádám egyházi beszédei 1834. 4 k. 23) Kolosváry Sándor egyházi beszédei Posony 1843. 2 k. 24) Fitzjames Ferencz soissoni püspök oktató beszédei, Esztergom 1841. 3 k. 25) Horváth Endre

a jó pásztor, böjti beszédekben Budán 1844. 26) Spécz József böjti sz. beszédek a ker. katholika hit főigazságairól 1844. 27) Orosz Ádám egyházi beszédek vasárnapokra 1845. 2 k. 28) Török Pál egyházi beszédek czim alatt Pap István, Baksai Dániel, Tóth Mihály, Székács József és saját beszédeit adta ki, Pest 1845. 2 köt. 29) Szalay Imre Egyházi beszédek gyűjteménye czim alatt Horváth János, Hoványi Ferencz, Körmöczy Imre, Gasparich Kilit, Magyar Ferencz, Szabó János stb. beszédeit adta ki.

IV. C z i k k.

A tanodák és segédeszközök.

55. §. A magyar egyetem.

Ámbár a posonyi s zágrábi főtanodák a mohácsi vésnap után következett viharokat meghaladnák, s honunk ifjúsága azokban kiképeztetését s miveltetését kieszközölhetné, kevés lévén azonban e két intézet az egész ország szükségére, honunk püspökei csak hamar több főrangú intézetek alapíttatásáról gondoskodtak. Pázmán Péter esztergomi érsek s országunk áldora első vala, ki honunk abeli fogatkozásain segiteni akarván, a nagyszombati főtanodát alapította, s egyetemi jogok s kiváltságokkal a pápa s király engedelmé mellett felruházta. Ő tudniillik azt 100 ezer pengő forintnyi tőkével ellátva, 1635-ik évben VIII. Orbán pápa s II. Ferdinánd király helybehagyásával azon évi november 13-kán számos ország rendjei gyülekezetében ünnepélyesen beigtatta, s Jezus társasága igazgatása alá rendelte. E tudományos intézet Pázmán nagylelkű utódai által különösen Lósy Imre érsek, ki 35 ezer, Lippay érsek, ki 15 ezer, Szécsényi érsek által, ki összesen 78 ezer pengő forinttal hozzá járult gyámolítva ¹⁾, oktatók s tanszékekkel öreg-

¹⁾ A korszellem Békeházy Incze által 221. s köv. lap. II. kiad. Pesten 1838.

bitve, majd minden tudományok nemével meggazdagított. Az orvosi kar azonban eddig hiányozván, s azt dicső Maria Terezia 1771-ik évben ahoz csatolván, a főtanodát rendes tudományi egyetemmé, melynek jogait eddig csak kiváltságként gyakorolta, minden tekintetre nézve átalakította. Ez egyetem 1777-ik évben új tanszékekkel meggazdagítva, Budára tétetett át, hol 1780. évben megtelepedve addig létezett, míg négy év után II. József császár azt több tanszékekkel ellátottat Pestre átvitette, oly rendeletek mellett, miszerint a hittudomány Posony, Eger, s Zágráb városában, később rendeleteinél fogva pedig Posonyban s Pesten köznöveldekben a pesti egyetemtől függőleg előadattassék ¹⁾. Miután azonban első Ferencz király az egyházi köznöveldeket eltörölte, s minden megyében külön növeldeket alapított volna ²⁾, a hittudományt is Pesten 1805-ik évben egy központos növeldeben taníttatni rendelte, s magyar egyetemünket külön hittudományi karral gyarapította. E magyar egyetemünknek annyi a jövedelme, hogy Európának első rangu egyetemeihez számíttathatik ³⁾, s hazánkban mostanáig szerencsés gyümölcsöket teremtet. Vagy lehetséges-e ilyes nagyszertű intézettől más valamit várni? hol 60-nál több tanár, s tudós tanító, mint valamely másod Athenaeumban tanítványaitat vallás és származás tekintete nélkül minden tudományok s művekben oktatják. Különösen pedig miután birodalmunk magas ministeriumától remélhetni, hogy arra is figyelmét irányozva, abban némi szükséges változásokat bizonyosan eszközölné. Az

¹⁾ Egyházi jogunk magyar kiad. II. köt. 124. §. 135. lap. *Nationes Histor. Hungar. prag. part. II. edit. Bud. 1784. pag. 883. Spanyik Compend. Hist. pag. 555.*

²⁾ Egyházi jogunk magyar kiadása II. köt. 45. §. 3. s köv. lap.

³⁾ *Allgemeine Deutsche Realencyklopaedie* 7. Auslag. 1827. *Artikel Pest.*

egyetemet jelenleg kormányozza egy elnök, alelnök, négy igazgató, s az egyetemi tiszti kar alárendelt tisztviselőivel együtt, mindenki tulajdon körében működve.

56. §. *A főtanodák s lyceumok.*

Valamint honunk más hajdani intézkedései a szerencsésen legyőzetett forradalom után némi változást szenvedtek, úgy az iskolai rendszer is változásokon keresztül menve az eddig divatozott tanulmányi főigazgatóságok is megszüntettek, s a tanulmányok vezérlete főispánokra alárendelt felügyelők mellett bizattak. A számos magyar főtanodák közül pedig a főm. Ministerium szinte többeket megszüntetett, s egyedül a következőket tudnillik a posonyit, kassait, nagyváradit, kolosvárit, szebenit, s zágrábit fentartandóknak vélte. Azonban megkell vallani, hogy hasznos tantárgyokkal meg bővítették, például az austriai polgár s fenyítő jog, aeráriál törvények megismertetésével, úgy szintén a magyar perek theoriájával sat. Ezekhez képest a fentartott főtanodák közül említendő 1) A posonyi, melyhez e korszakban a Budáról Nagyszombatba átvitetett főtanoda csatoltatott. Mi előtt pedig amannak további viszonytagságait elősorozzam, emerről némelyeket felvilágosításul megelőznöm szükséges. A Pázmány által alapított nagyszombati egyetem 1777-dik évben Budára áthelyeztetvén a budai főtanoda Nagyszombatba pótlásul vitetett át. Minthogy pedig Nagyszombat városa közel esnék Posonyhoz, hol régi időktől kezdve főtanoda létezett, 1785-ikben a nagyszombati a posonyi főtanodával összeolvasztatott, s így a posonyi főtanoda számos b ifjuság neveltetésével öregbítettett. E régi posonyi főtanodát (II. korsz. 37. §.) mely a mohácsi vész után szintén roskadni kezdett, nagylelkű s tudós Pázmány Péter esztergomi érsek ujdán feléleszté, midőn azt II. Ferdinand király helybehagyása mellett 1626-ban 50 ezer forintnyi alapítvánnyal megadományozta. Pázmányt utódai Losy, Lippay, Szelep-

csényi s különösen Kolonics, kinek a felsőbb tudományok osztályzatát köszönjük, dicsően utánozván a posonyi főtanoda 1848. évig hajdani virágzó állapotjával diszelkedett. Ez évi sulyos és szerencsétlen események az intézetet valamint az egész országot megrendítették ugyan, azonban bölcs kormányunk s a főm. oktatási Minister különös ápolása alatt jelenleg egy külön épületben tulajdon igazgató, s rendes és rendkívüli tanárok oktatása és kormánya mellett szerencsésen halad. 2) A kassai főtanoda, melyet Kisdy Bene buzgó egri főpásztor 1657. évben alapított s Leopold császár s királynak oklevél általi megerősítését kieszközlötte, minden jogokkal felruházván azt, melyekkel a régi s újabb német főtanodák díszelnek. Ez szintén a szerencsétlen 1848-ik évi eseményeket meghaladva jelenleg új alakban, s új tárgyakkal bővítve az ifjúság kiképeztetésében sikeresen működik. 3) A nagyváradai főtanoda. Ezt Benkovics Ágoston volt nagyváradai püspöknek köszönhetjük. Ő tudillik a töröknek hazánkbeli kiűzetése után váradi főpásztornak neveztetve, gondjait az ifjúság neveltetésére fordította s 6 ezer forintnyi tőkét letett két tanító eltartására. Az ottan foglalkozó Jézus társasága Eszterházy Pál nádorban, Okolicsányi ¹⁾, Forgách ²⁾ és Patachich ³⁾ püspökökben pártfogást nyervén, az iskolák létre jöttek. Azokat II. József császár törvényi tanzsékekkel gyarapítván, főtanodává változtatta ⁴⁾, s azóta nyert többféle módosítások s jobbitások mellett, máig céljának megfelel. 4) A kolosvári Erdélyben. Ezt Báthory István s Kristóf gazdagon alapítván, a jezuitákra bízta. Noha pedig a protestansok a jezuitákat Erdélyből kiűz-

¹⁾ Keresztury Histor. Episcopat. M. - Varad. part. 2. pag. 127.
Kazy Histor. Univers. Tirnav. pag. 268.

²⁾ Cserapovich Histor. prov. Capistr. pag. 214.

³⁾ Keresztury ugyanott pag. 195.

⁴⁾ Relig. s nevelés 397. lap. 1843. évi folyam.

vén, az intézet akadályokat szenvedett, mindamellett Leopold király alapítói akaratát bételjesítettni kívánván, azt 1697-ben a jezsuitáknak visszaadatta. Későbbben 1770-ben az iskolai rendszer nálunk kijavítottván, mind akkor, mind jelenleg több változásokat szenvedett, s korunkig az ifjúság ottan kiképeztetését találja. 5) A szebeni, mely legujabban az erdélyi szászok számára alapított. 6) A zágrábi, ennek alapítói. Draskovich György, Monoszlay János és Bratulich buzgó zágrábi püspökök valának, gyámolíták pedig azt Verhovác püspök, ki 1827. évben 136 ezer forintnyi tőkét szorgalom díjul a tanuló ifjaknak hagyott; Allagovich Sándor sainte zágrábi püspök, kinek nagylelkűségét törvénykönyvünk feljegyezte ¹⁾, s Haulik György önm. a mostani érsek s bibornok, ki nagylelkű adakozásokkal s évenkénti gazdag jutalomdíjakkal a tanuló ifjúságot atyailag ápolgatja. Ő többféle az erkölcsösség s tudományosságot közvetlenül előmozdító nagylelkű alapítványokat tett ²⁾, s legujabban Zágrábban mesterképző intézetet s apácák társaságát a nőnem ifjúság nevelésére s a betegek ápolására sőt a mesterlegények kiképeztetésére szolgáló társulatot is alapított. Az egyetem s főtanodák közt az a különbség, hogy amaz tanári koszerut osztogathat, s több tudományokban oktatást szolgáltat ki, mint a főtanodák. Egyébiránt ezekben egy igazgató, rendes és rendkívüli tanárok léteznek, kik részint tudományi tanácskozások által, részint külön az ifjúságot kormányozzák, s képezik. A főtanodákhoz hasonlóak honunk folyceumai, melyek neve alatt azon egyházmegyei intézetek értetnek, melyekben a bölcséleti s hittudományi tárgyak mellett, a főtanodákban előadatni szokott jogtudományok is előadatnak. Ilyenek hazánkban eddig többen léteztek, valamint alant érintjük, de az 1848. évi szerencsétlen események mostoha

¹⁾ 1840. 41. t. cz.

²⁾ Pauer János egyházi rend érdemei 1847. 3. Füz. 351. s k. l.

sorsa azokra is annyira hatott, hogy azokból eddig fém. Bartakovics egri érsek különös közbevetése következtében csak egy üdült fel, tudnillik az egri. Ennek első alapját Foglár György címzetes püspök s egri kanonok 110 ezer forintot arra hagyományozván vetette ¹⁾. Ezt a nagylelkű alapítványt gr. Eszterházy Károly egri püspök gyarapította (10.§.) s pompás épületet, melyben csillagász-torony s derék könyvtár létezik, felállíttatott, s Eger városát azóta tudományok góczának átvarázsolta.

Az 1848. évi szerencsétlen események következtében megszűnt tanintézetek a következők: 1) A győri főtanoda, melynek alapját hajdan Dallos és Draskovich győri püspökök, Pázmány Péter s végtére Szécsényi György veszprémi püspök, ki arra 70 ezer forintnyi alapítványt tett, vetették. Miután pedig Szécsényi Pál kalocsai érsek annak számára pompás épületet állíttatott fel, az intézet virágozni kezdett ²⁾. II. József császár az intézetet 1785. évben Pécsre vitette át, de 1802-ikban ismét Győrbe visszahelyeztetvén, ottan 1848-dik évig működött. 2) A pécsi főlyceum, melyet b. Szepeszy Ignác pécsi püspök 1833-ban a hajdani lealkonyodott főtanoda sírjából ismét feltámasztván, bölcséleti s jogtudományi kar mellett életbe léptetett; jelenleg főgymnásiummá alakíttatott. 3) A temesvári főlyceum, melyet néhány évvel ezelőtt krivnai Lonovics József csanád megye volt püspöke életbe léptetett. Ő 1840. évben az alapítványi összeget néhány ezer váltó forintnyi tőkével megnyitván, V. Ferdinánd császár s magyar királytól azon célra 10 ezer forintot nyervén, a többi költséget pedig Mack Ignác magyar nemességgel megjutalmaztatott bécsi kereskedő s a megyei s városi jótévk nagylelkűségétől kapván, az intézetet életbe léptette. De az intézet, a szerencsétlen 1848. évi események hullámai közt eltemetett, ámbar szépen fejlődni kezdett.

57. §. A selmecsi bányász-főtanoda.

Különös említést érdemel honunkban a selmeczi bányász főtanoda, mely dicső Mária Terezia által 1760. évben alapíttatván, nálunk máig divatozik, s egész Európából hazánkba csödit ifjakat, kik a rendes bányásztudományokat

¹⁾ Corpus Jnr. Hungar. 1741. 44.

²⁾ 1843. évi Relig. s nevel. 20. szám. 395. lap.

legalább három évig nyilvános előadásokban hallgatják, s miután hazánknak többi bányáit tapasztalás és további tökélesbülés végett beutazzák, hazájukba hasznos ismeretekkel meggazdagítva visszatérni szoktak. Ez intézethez 1809-dik évben erdőszeti tanóda is csatoltatott. Az intézet tanulmányai következő tárgyakban foglaltatnak: 1) a physikai pályában előadatnak a szám, mér, ész és tiszta természettan, géptan (mechanica), hydraulica, hydrostatica, aërostatica, s rajzolás. Továbbá a tanuló ifjúság közül hetenkint többen a bányákba rendeltetnek, miszerint azokhoz szokhassanak meg. Noha pedig valaki az említett tudományokat más főtanodában végezte, azokat rendszeres összefüggés miatt itten is hallgatnia kell. 2) elvégezvén e tudomány folyamát a tanítványok két felé oszlanak, s az erdőszség hallgatói két évi pályájukat kezdvén el, a bányászat hallgatói vegytan (Chemia) hallgatására bocsáttatnak. Amazok vagyis az erdőszet hallgatói tanulják a fűvész-tudományt, földmérést, erdőbecsültetést (taxation) a fák természetes és mesterséges nevelését, erdei rendtartást, számvitelt, szén s mészégetést, s kísérleteket két erdőkerületekben tesznek. A bányászok pedig oktatást nyernek a vegytan, ércztan, érczpróbatan (docimasia) érczolvasztás (liquefactoria) s bányászi számvitelben. Egy évi oktatás után pedig az igazi bányász pályára bocsátva, tanulják a földalatti földmérést, földtant (geognosia), sófőzést (halurgia) s a valódi bányásztudományt egész kiterjedésében, a bányajogot (jus metallicum) s ezeket befejezvén öt hónapig folytáig a földalatti mérésben gyakoroltatnak. Vagyon az intézetnek érdekes könyvtára, s látogatásra igen méltó ércz, gép, s minta gyűjteménye. Az intézetet kormányozza a selmeczi fő kamara-gróf, több rendes és rendkívüli tanítókkal. Amazok közül némelyek bánya tanácsos és fő kamarai grófság ülnökségével megtiszteltetnek. A tanulók száma, kik közül több dijpénzes vagyon, néha négyszázhoz is közelit.

58. §. *Ludoviceum (katonai tanoda).*

Bizonyos lévén az, mit hajdan Flavius Vegetius állított, hogy a harczban nem annyira a sokaság, mint az ügyesség s gyakorlat szüli a győzedelmet, az 1808. évi hongyülés egy katonai tanintézet felállittatását szavazta, s minthogy arra a terv is rövid idő múlva elkészülne, s tetemes egy millio forintra rugó magán ajánlatok tétetnének, az intézet tüstént az országgyűlés után az akkori felséges királyné nevére Ludovicaeum-név alatt Váczon felállítandó lett volna. De Napoleon francia császár harczai akkor majd nem egész Európát, különösen pedig az austriai birodalmat, kivel hasonló érdekért küzdénk, háborus viszonyokba vegyítvén, s az 1811-ik évben bekövetkezett pénz értékének megcsökkenése (devaluatio) honunkat is érvén el, az intézet életbe nem léphetett. Azonban az 1827-ik évben egybegyűlt országrendjei ez ügyet ismét nagy lelkesedéssel pártolván, annak váczról Pestre leendő átvitelét, czélszerű új épület felállittatását, s az egész intézet tettelegesen ápolgatását elhatározták ¹⁾). S valóban az épület Pestnek legkiesb tájékán fel is állított, de az intézet elegendőképp megdíjaztatva nem lévén, folyamatra még nem mehetett. Azért az 1832¹/₆-iki országgyűlés rendjei valahára életbe léptetni akarván az intézetet, közkivetés útján a még szükséges összeget is ajánlották. Ennél fogva nem lévén más hátra, mint hogy az intézet működni kezdjen, azon várakozásban valánk, hogy rövid idő múlva pályáját megnyithatja. De újabb akadály a magyar nyelven előadandó tárgyak felett keletkezvén, az intézet létesülése ismét elhalasztatott. Az 1848-dik évi posonyi hongyülés s a martiusi események által nyert magyar kormány ez intézetre kedvezőleg működni kezdett, de a magyar nemzet a kiűtött s legyőzetett forradalom után az összes birodalmi

¹⁾ Anni 1827. art. 17. 18.

alkotmány védszárnyai alávetetvén, s nevelő intézetei célirányos változásokra számolhatván, ez intézet is némely módosításokat nyerend. Azon nemes keblű egyházi adakozások, kik e szép intézetet gyámolíták, nevenként elősoroztatnak Pauer János ily című munkája: *Az egyházi rend érdemei* sat. Fejérvár 1848. 3. Füz. 412. s következő lapjaiban.

59. §. *A gymnasiumok.*

Noha országunk karai s rendei e korszak elejével elegendőkép elfoglalva valának a haza védelmével s a török ostromlásával, mindamelletts honi ifjuságunk neveltetése s kiképeztetéséről sem felejtkeztek. Már az 1548-iki posonyi hongyülésben azt határozták, miszerint az elhagyott kolostorok jövedelmei s javai tanodák s oktatók felállittatására fordittassanak. Ugyanazt két évvel későbbben ismét megújították¹⁾. Ámbár pedig e kérdés fejtegetésébe most nem ereszkedem, valjon vala e joga a karok s rendeknek az érintett egyházi javakat s jövedelmeket, melyek kétség kívül a többi el nem oszlott, s hazánk többi részeiben működő szerzeteseket vagy egyházi testületeket illeték, e célra fordittatni? mindazáltal a tény bizonyos marad, hogy hazánk atyái az ifjuság neveltetéséről még a legszorosb időkben is gondoskodtak. S valóban alig létezett egy megye, alig egy város, mely valami képző intézet, vagy tanodáról nem gondoskodott volna. Mit nem egyedül anyaországunkról, hanem Erdélyről is mondhatni²⁾. E bölcs gondoskodásnak az lön sikere, hogy az 1848. évi forradalom legyőzöttetéseig Magyarországbán s hozzá kapcsolt részeiben 77 gymnasium, tudnillik 66 királyi nagyobb, 8 kisebb nyilvános, és három magány: a vinkovcei, bartfai, s szolnoki gymnasiumok ta-

¹⁾ Törvénykönyv. 1538. 12. 1540. 19. t. czik.

²⁾ Statuta Comitior. Albens. 1557. 1565. 1566. sat.

láltattak. 29 gymnasiumban tanítottak az ájtatos rendiek, 8ban a szentbenedekiek, 6ban premontréiek 3ban cisterciek, 12ben ferencziek, a többiekben világi tanítók. Az említett 1848-ik évi események szerencsés legyőzése után a főm. oktatási minster az iskolai rendszert megváltoztatván, azon ugy nevezett lyceumokat, melyekben eddig a bölcséleti szakhoz tartozó tárgyak rendes tanítók által előadattak, főbbrendű gymnasiumokká átváltoztatta, hol elég-számu tanítók tudnillik 13 megalapítottak. E főbbrendű intézetekben a tanítók az ugy nevezett szakrendszert követve, mindenik közülök egy vagy két tárgyat minden illető osztályban előadni szokott. Ilyen főbbrendű gymnasiumok nálunk eddig a posonyi kerületben léteznek Posonyban, Nagyszombatban, Selmech s Nyitrán; a sopronyi kerületben Soprony, Győr s Szombathelyen; a pesti kerületben Pesten, Budán, Esztergom, Eger, Fejérvár s Szegeden; a kassai kerületben Kassán, Sárospatak s Eperiesen; a nagyváradi kerületben Nagyváradon s Aradon. A többi intézetek pedig, melyekben a megkívánt tanítók száma eddig fel nem állíthatott, vagy megszűntek, vagy kisebb számu tanítók mellett kisebb gymnasiumokká alakítottak.

60. §. *A gazdasági, mesterképző s realiskolák.*

Gazdasági intézetek, melyekben a gazdasági tudományok rendszeresen előadtnak, léteznek 1) Keszthelyen, ezt töltnai gróf Festetics György Szala megyében 1796-ik évben több más nemű intézetek közt¹⁾ két évi oktatás mellett Georgicon név alatt alapította. A növendékek ez intézetben hallgatják a természettörténetet, vegy s műtant, mezeti gazdaságot, számadások vezetését, jószágkormányzást, marha-orvoslást, földmérést és gazdasági építészetet. 2) Magyaróvárott, Mosony megyében, melyet Albert austriai főher-

¹⁾ Vallaszky Consp. reip. liter. pag. 395.

czeg az urodalom birtokosa alapított, s mely amahoz hasonló. Ez intézetben az iskolai pálya két évig tart, s abba csak bölcséletet végzett ifjak vétetnek fel. Az intézet tárgyait négy rendes tanító adván elő az első tanít, vegy- s műtant, gazdaságtudományt, fűvészettant, agronomiát, állat s növényi physiologiát; a második oktatást ad a zoologiában, mineralogia, anatomia, biotica, juhtenyésztés és veterináriában; a harmadik gép és építészettant; a negyedik tiszta s alkalmazott számtant ad elő. 3) Nagy Szent Miklóson Torontál megyében, melyet Nákó Kristóf mostani Nákó Kálmán gróf nagyatyja, nagy urodalmak birtokosa nagylelkűleg alapított, s szép épületet, kertet, szántóföldeket s tanítókat arra rendelve, a gazdasági tudományokban mind volt jobbágysait mind idegeneket dicséretesen kiképeztetni kívánt. Ez intézetet valamint az uradalom többi tanodáit a nemeslelkű grófi család különös nagylelkűséggel pártolja s gyámolítja. 4) Hradeken létezik egy erdészeti tanoda, melyet felséges királyi családunk Liptó megyében alapított, s mint az uradalom tulajdonosa nagylelkűleg ápolgat, s a népet abban is tökélesbítetni törekszik ¹⁾. 5) Kismartonban létezik egy erdészeti tanoda, melyet herczeg Eszterházy Miklós honi s idegen ifjak kiképeztetésére 1806. évben állittatott fel. Az intézet 15 növendékei hópénzzel, szálás, ruha s faizással elláttatnak ²⁾. Továbbá honunk hasznos intézetei közé számittatnak a nem régiben alapított mesterképző intézetek (*praeparandiae*) melyeket a kormány több városokban, mint Pesten, Érsekújvár, Győr, Szeged s Miskolczon honunk püspökei pedig megyéikben alapítottak. Ilyenek a pécsi, melyet báró Szepesy pécsi püspök, a veszprémi, melyet Kopácsi József mint veszprémi püspök ³⁾, az esztergomi, melyet szintén Kopácsy esz-

¹⁾ Vallaszky Conspect. Reip. lit. Hungar. pag. 399. s köv. lap.

²⁾ Ugyanott 430. lap.

³⁾ Fényes Statist. 1843. 3. köt. 69. s köv. lap.

tergomi érsek főkáptalanával, az egri s székesvári, melyet Pyrker egri érsek, a zágrábi, melyet Haulik György zágrábi püspök alapítottak ¹⁾. E szép s igen hasznos intézetekben a tanulók a neveléstani képzésben (*formatio paedagogica*) oktattatnak, s mint kiképzett elemi tanítók kilépnek. Elvégre korunk legújabb szüleménye a realiskolák. Ezeknek célja az ifjakat kereskedelemre gépkezelésre, s Technológiára (mely a természetmennyek művészeti felhasználását tanítja) alkalmasokká tenni. Ezekhez képest ezen intézetek az ifjúságot a classica i literatúrát kivéve, szorgos vallástán mellett minden realtudományokba ugy mint szám, természet, történet, földleírás, vegytan, minden honi nyelvekbe sat. beavattatják, s a közéletre, valamint a haza javának előmozdítására képesekké teszik. Ilyen létezik Posonyban mely 3 alsó (Untere Realschule) s 3 főosztályból (Obere Realschule) áll, s 13 rendes és 7 rendkívüli tanító oktatást szakszisztéma mellett adnak. Az intézet gyűjteményekből s minden évi adakozásokból magát fentartja. Nem is lehet az ellen más kifogást tenni, mint hogy vegyes iskola, melyben protestáns és zsidó tanítók is léteznek, mi reánk katolikusokra nézve mindig bizodalmatlanságot szülhet.

Ha az elősorolt nevelő intézeteket eredetöktől kezdve végig figyelemmel kísérjük, meggyöződünk a felől, hogy azok legnagyobb rész egyházi jótévkö által keletkeztek. Hazánk egyeteme papi alapítvány által vette eredetét, s midőn dicső emlékezetű Maria Terezia azt királyi pártfogása alá vette, s ingatlan birtokkal ellátta, az esztergomi érsekek még akkor is évenként az intézet gyámolítására 10 ezer pengőforinttal járultak. Továbbá 6 főtanodát elősoroztunk (56. §.) szökö közt ötnek alapítói vagy első rangu felsegítói püspökök, vagy más magas jellemű egyháziak voltak. A számos lyceum, melyek honunkban eddig léteztek, s máig némi változások mellett léteznek, egyet sem kivéve, szintén főpásztorok által alapítottak, különösen pedig a pécsi, rosnyói, szatmári, s temesvári nem régiben keletkeztek.

¹⁾ Religio s nevelés 1843. évi másod. félvi folyam 40. sz. 317. s k. lap. 1847. első félvi. foly. 17. sz. 133. lap.

Noha pedig ez intézetek ma nagy változást szenvedtek, sőt némelyek elegendő alapítvány hiányából meg is szüntettek, még is remélhető, hogy idővel új pénzbeli felsegítések által ismét életbe léptetnek. A kisebb s nagyobb királyi gymnasiumok többnyire egyháziak által jöttek létre. Különösen pedig az aradi, melynek alapját Höffling Kamil minorita s volt tábori pap részint tulajdon vagyona, részint gyűjtött adakozások által 1716. évben tette, a besztercze-bányai, melyet Lippay György esztergomi érsek, a budai melyét Szécsényi György esztergomi érsek 1687-dik évben, a debreczeni, melyet Bakó János makari címzetes püspök, s nagyvárad kanonok 1719. évben alapított. Az eperiesi gymnasiumot részint Telekesy István egri püspök, részint Kollonics Leopold esztergomi érsek 1619-ik évben, a komáromi Jakosits György címzetes szerémi püspök s posonyi prépost 1637. évben, a körmöcsit Lippay György esztergomi érsek 1649. évben, a közegit Szécsényi győri püspök 1684-ben, a nagybányait Mattyasovszky László nyitrai püspök 1708-ban, a nyitrai szintén Mattyasovszky László 1702-ban, a selmeczit Lippay György esztergomi érsek, a sopronyi Draskovics György győri püspök 1636-ban, a szakolczait szintén Lippay György eszterg. érsek 1659-ben, a trencséni ismét Lippay György s Püský János nyitrai püspök, a veszprémit gróf Volkra Otto János veszprémi püspök 1711. évben, a zeolnait Szelepcsényi György esztergomi érsek 1730-ban alapították¹⁾. Sőt honunk főpásztorai legújabbban is az ifjuság serkentésére nagylelkű alapítványokat ösztöndíjakra tettek. Ezt bizonyítja Esztergom, Kalocsa, Eger, Veszprém, Nagyvárad, Nyitra, Pécs, Zágráb, Komárom, Keszthely s egyéb helyek. Szintén azt állithatni a nőnem célirányos nevelését előmozdító intézetekre, praeparandiák, s nepsiskolákra nézve is, melyeket honunk főpapjai vagy magok alapítottak, vagy pedig az alapítók között bizonyosan első helyet foglaltak²⁾. A főp. oktatási ministerium ez érintett intézeteket is többnyire kérdés alá vette, s az újdán hirdetett iskolai rendszerhez képest új s több tanítók s tanazékekkel elláttatta, vagy pedig megszüntette addig, míg megkívánt új tanítási tehetségekkel elláttatni fog-nak. Ennél fogva remélhetni, hogy azon hatóságok, vagy községek, kiknek érdekében fekszik, ily nemű intézeteket bírhatni, annak méltányos követelésnek minél előbb megfelelni fognak.

61. §. *A nemes ifjuság növelési (Convictus).*

A mohácsi vésteljes eseményeknek alig lehetvén más következtetése, mint hogy azon műveltség, mely honunk haj-

¹⁾ Religio s nevelés 1843. évi második félévi folyam 4. 5. 6. s 7-dik szám.

²⁾ Relig. s nevelés 7. szám 51. s köv. lap. 1843-ik évi első félévi folyam.

dani nagy királyai alatt divatozott, ismét sírba dőljön, s minden képző intézetek megszűnjenek, honunk vagyonos birtokosai fiaikat olasz s frankhonban neveltették, a szegényebbek pedig a szent benedekiek, s ferencziek kolostori tanodáiban nevelést nyerének. Azonban Jézus társasága honunkba is behozatván, s nagylelkű hazafiak arról gondoskodván, hogy a szegényebb nemesség gyermekei is célirányos nevelésben részesüljenek, növendéket a nemesség számára alapítottak. Ezekbe határozott számú növendékek befogadtatván, az erkölcsösség, Isten félelme, tudományok s testi gyakorlásokban czélszerű oktatást nyerének, s az egyház s haza szolgálatára neveltetének. Minden ilyes intézetnek vala egy kormányzója (Regens), lelkésze (Spiritualis), s a növendékek száma s képességéhez alkalmaztatott felügyelői (praefecti), kik mindnyájan Jézus társaságából kiszemelve valának. Ilyes növendék voltak azok, melyeket I. a jezuiták kormányoztak. Ezekhez tartozott: 1) a nagyszombati. Ennek alapját vetette II. Ferdinand király, ki minden évben 12 nemes ifju, kiket ő nevezett, eltartása, s ruházatására két ezer forintot utalványoztatott. Pázmán Péter esztergomi érsek, a növendékek számát huszonhatra emelve, azok eltartásához minden évben ötezer forinttal járult, s azokat alapítvány által biztosította. Későbbben pedig az intézetet ismét 44 ezer forintnyi tőkével gyámolitván, az ifjuság számát héttel szaporította. Szelepcsényi György esztergomi érsek az intézetet 50 ezer forint s 14 növendékkel, Szécsényi György esztergomi érsek pedig 30 ezer forinttal s 8 növendékkel gyarapította. Ez intézetbe az esztergomi érsek elődei által tett alapítványok tekintetéből 55 növendéket nevezhetett. Az intézet felsegítéséhez idővel Tarnóczy Mátyás, Bosnyák Péter, Galgóczy János, Korompay Péter, az István testvértársasága, melynek alapját gróf Balassa Pál tette, 97 ezer forintnyi tőkével járultak, s az intézetet 21 növendékkel szaporították. E megszűnt intézetet f. m. Nagy-

kéri Scitovszky országáldor s bibornok ujdán életbe léptette, midőn ugyanott egy új növendékházat (Seminarium puerorum) alakítottott, s annak kormányára már is néhány jezsuitákat alkalmaztatott. Az intézet szépen fejlődik, s az ifjuság jó s erkölcsös neveltetésére nézve szerencsés jövődőt ígér. 2) a budai, ezt alapítá Szécsényi György esztergomi érsek, ki 13 növendék számára 30 ezer forintból álló alapítványt tett, melyhez Maria Terezia a pécsváradi s bátaszegi apátság jövedelmeit valamint a löwenburgi alapítvány 400 forintnyi kamatját csatolván a növendékek számát hatvan héttel szaporította. Ezekhez hasonló intézetek Zágráb, Varasd, Lócse, Nagyvárad, Kassa, Győr, Sopron, Trencsén, városaiban alapítottak; melyek mindnyájan a jezsuiták kormányára bízattak. II. azok melyek az ájtatos rend kormánya alatt léteztek. Miután tudnillik az ájtatos rendiek (piaristae) az országba elfogadtattak, rövid idő múlva szintén számos nevelő intézetek reájok bízattván, azok kormányában úgy jártak el, hogy mind az egyház főnökei, mind az ország nagyai bizodalmit csak hamar nyerték meg. Mária Terezia 1767-ik évben a váci lyceumot alapítván, egyszersmind nevelő intézet eltartására 150 ezer forintnyi tőke kamatját oly feltétellel utalványozta, hogy husz nemes ifju felügyelőikkel együtt abból tartassanak el, s így a váci növelde keletkezett. Ehez hasonló intézetek alapítottak Nyitra, Debreczen, szent Annán Arad megyében, szent György, Sziget városában s másutt is. Azonban II. József császár rendelkezései, az idő mostohasága, s a pénz megváltozott viszonyai azon szomorú eredményt vonták magok után, hogy az érintett növeldeknek kisebb számra olvadniok s majd nem csak a kassai, nagyvárad s zágrábira szoríttatniok kelvén, azoknak nagyobb része jelenleg csak évkönyveinkben említettik meg. A nevelő intézetekhez számítandó az úgy nevezett Therezianum Bécsben. Ezt Maria Terezia fejedelmünk alapítván 1746-ik évben a bátaszéki terjedelmes urodalommal megdí-

jáztatta. Ez intézet az egész austriai birodalom számára állittatván fel, abban eddig annak minden részeiből az előkelő családok gyermekei neveltettek, s tanittattak. A növendék száma néha 200-hoz közelit, s azok között 26—30 magyar létezik. Ez intézetben a tanítási nyelv német, de frank, angol, magyar, olasz, lengyel s cseh nyelvek is tanittatnak. Az intézet célja lévén az egész birodalom részére hasznos és kimivelt tisztviselőket előállítani, ő felsége kegyes királyunk magyar ifjak kedvéért magyar törvények, állodalomtan, s történetek előadására két új tanszéket életbe léptetett. Az intézetet a jelen átalakuló körülményekben azon változás érte, hogy abban jelenleg nemtelen ifjak is neveltetnek.

61. §. *Kisdedóvdák.*

Kedves honunk minden jóban a külföldöt utánózva a kisdedóvdákat Frank s Angolhonból hozzánk is átültette; 25 éve annak, hogy ez ügy nálunk nagy lelkülettel pártolásra viradván, azóta honunknak majdnem minden részeiben szerencsés sikerrel halad. Ez intézetekbe három négy éves gyermekek vétetnek fel, s hét éves korukig ottan fen tartatván a dologtalanság, szenvedélyesség s más vétségek től megóvatnak, s okos és szelid mindkétnemű felügyelők alatt lévén, a rend s tisztasághoz szoktatnak, s czélszerű tanítás által erkölcsös emberek, igaz keresztényekké neveltetnek. Legelső ilyenmű intézet nálunk 1828. évi júníus első napján Budán nyitattott meg. Annak alapítója lön korompai Brunszvik Terez grófnő, ki saját házat arra alkalmaztatván, nemcsak kedves magyar hazánkat, hanem az egész birodalmat ilyes közhasznu s a néptömeg erkölcsére legnagyobb hatással bíró intézettel legelső kitüntette. E példa későbbben számos utánózkodra talált, különösen pedig mióta néhány évek Budapesten egy magyar kisdedóvó egyesület alakulván, ilyes intézeteket nagy buzgóság s

lelkosodással pártolni, s életbeléptetni törekszik. S valóban e buszóság annyi sikerrel működött, hogy jelenleg majdnem minden városban sőt helységekben is kiseddóvda találkozik. Ily nemű intézetek oly szerencsésen szaporodván, csakhamar észrevehető vala a hiány, mely eddig nálunk létezett, tudnillik egy kiseddóvó képezde. Azért is a miveltség némely nagyobb pártolói nemes gróf Festetics Leo vezérlete alatt e hiányon segíteni akarván, ilyes intézetet Tolnán alakítottak, miután az említett nemes lelkű gróf ur mind a szükséges telket ajándékozta, mind az épületet nagyobb részt maga felépítette. Az intézet 1837-ik évi október 7-kén ünnepélyesen megnyitván, azóta minden évben 12 növendék segéldijakkal ellátva két évi tudománykör mellett kiképeztetett, s részint új, részint már fenállott kiseddóvdákba alkalmaztatnak.

62. §. *A siketnémák s vakok intézete.*

Ily nemű intézeteket L'Epée egyházi férfiú, ki harmincz évig siketnéma gyermekek oktatásával foglalkozott, Frankhonban kezdette. Innét II. József császár az eszmét Austriával közölvén, ottan szintén egy intézetet alapított. II. Ferencz császár pedig s magyar király 1802. évben hazánkba különösen pedig Vácra egy ily nemű intézetet átültetett. Azonban ez intézetekre nézve honunkban még igen kevés tétetet. Reméljük, hogy az új, mindenben hazánk boldogítását kieszköző erélyes kormány, miután a leg-súlyosb, s legszükségesebb tárgyak elrendezését végzendő, az emberiségnek azon szánakodásra legméltóbb osztályára, tudnillik a siketnémák ápolgatására is fordítandja gondoskodását, s a már alapított ily nemű intézeteken kívül többeket fog felállíttatni. A jelenleg létező siket néma intézetek a következők: 1) a váczi; mely nemeslelkű Császár András buzgó fáradozása által virágzóvá vált. Az intézet az említett 1802-ik évi martius 19-ikén nyitván meg, s

későbbi időkben számos jótévkre akadván, annyira gyarapodott, hogy 1839-ik év óta részint évenkénti adakozásokból részint az intézet kamatjaiból, 60 növendék neveltetetik, s ápolthatatik. 2) a posonyi, ez 1832-ik évben magányosok, különösen pedig Blumauer tanító s Blaskovics polgár nemeslelkű munkássága, s gyámolítása által keletkezett. Posonyváros nagylelkű lakói az intézet szerencsés sikerét látván, azt meleg pártfogással városi intézetté átváltoztatták; s részint magányos adakozások, részint társalgásos mulatságokból keletkezett tőke alapíttatásával annyira felsegítették, hogy jelenleg 20—25 növendéket taníttathat, s neveltethet. Mi a pesti vakok intézetét illeti, azt József főherczeg országunk boldogult nádora vele szülött buzgóságánál fogva 1825-ik évben életbe léptette, s azóta az 1838-ik évig mindig növekedett. A viz eleme azonban az érintett évben a dunamelléki vidékekre, de különösen Pest városára mindent előntő s pusztító áradásokat hozván, az árviz a vakok intézetét is összerombolta. Mindamellott ez intézet a mindünnen gyűlő pénzbeli segedelmek által azóta még nagyobb kiterjedésben állíttatott vissza, s szerencsésen halad.

63. §. Könyvtárak.

A tudományok segédeszközei között lényeges helyet foglalnak a könyvtárak. Annak okáért azokról itten említést tenni, helyén lenni vélem. Honunk könyvtárai közül e korzakban nevezetesek: 1) a pestegyetemi, mely országunkban különös viszontagságok által elszórt könyvtárakból, főkép a jezsuitákéból egybegyűlve, ma nagymennyiségű gyűjteményt képez. E könyvtárt jelenleg egy igazgató, két őr, s két irnok igazgatja. A könyvek nevezetes számán kívül az ugynevezett Hevenesi s Kaprinai kéziratok gyűjteménye jeles. Az új könyvek beszerzésére az iskolai tőke költséget szolgáltatván, a könyvtár naponként új munkák-

kal elláttatik. 2) A honi könyvtár, melyet gróf Szécsényi Ferencz nagylelkűsége hazánknek 1803-ik évben ajándékozott azon végből, miszerint Pesten magyar egyetemünk székhelyén, s a nemzetiség, tudományok s művészet központján fentartva, minden tudomány kedvelőnek szolgálátára legyen, s így hazánk fiait, a tudományok s művekbe annál könnyebben avattassa. E könyvtárban minden eddig közrebocsátott érdekesb magyar munkák találatnak, nem különben a magyar történetekbe vágó, s elősegítő munkák, milyenek a bizanci, latin, német, osztrák, karniol, s lengyel történetek szerzői. Kéziratok nagy száma, különösen pedig olyanok, melyek a magyar történetet érintik; képek, földabroszok, pénzek, s magyar s erdélyországi érczek gyűjteménye ottan létezik. 3) A magyar tudós társaság könyvtára, mely azóta gyűlt össze, mióta a társaság létre jött, kötelességében állván, minden szerzőnek ujdán kiadott munkájából egy példánnyal kedveskedni. A könyvtár naponkint gyarapodik, s remélhetni, hogy idővel igen szép gyűjteményt képezend. 4) Az esztergomi érsek s országi áldor könyvtára, melynek alapját Lippay, Szelepcsényi, s utódaik veték meg. Azt Kopácsy József, volt esztergomi érsek tudományához képest több új munkákkal gyarapította, f. m. nagykeri Scitovszky János pedig annak utódja s bibornok azt szaporítani törekszik. 5) A nemes esztergomi főkáptalan könyvtára, mely mintegy 30 ezer kötetet foglal magában, s jeles, melynek általam Nagyszombatban vett többévi használatát hálásan itten emliteni tisztetnem tartom. 6) A nemes posonyi társas káptalan könyvtára, melyben több kéziratok diszelnek, például a híres bolognai egyetem 1317-ik évi szabványai. Ezekből világlik hogy az egyetem két főigazgatói közül egyik, tudnillik Miklós (Nicolaus de Ungaria) nyitrai főesperes, és a tanácsosok egyike Jakab nógrádi főesperes, magyarok, s Esztergom főmegyei kanonokok voltak. Továbbá némely incunabulum munkák, bársonba borítva, s ezüst

sarkok s kapcsokkal ellátva; valamint számos kéziratok. A gyűjtemény azonban többnyire csak régi, s igen kevés új munkákból áll, nem lévén alapítvány, melyből új könyvek szereztethetnének. Említést érdemel itten a posonyi prépostság, s az egyházi növelde könyvtára. Amaz néhány év óta a meghalt prépostok hátra maradt könyveiből keletkezvén, szép számmal gyűlelszik, s általam 1846-ik évben új rendbe soroztatott. Emez pedig ajtatos hagyományokból eredvén csekélyszámu, de többnyire új, igen hasznos munkákból áll. 7) A kalocsai, melynek alapját a Klobusiczkyak, s Patachich érsekek tevék. Annak számát nem régiben meghalt s jótékonyságáról elhíresztelt Klobusiczky Péter kalocsai érsek jelesen gyarapította, mindent vétetvén, mi Európának, s különösen honunk irodalmában megjelent. 8) A pécsi, melynek alapját tette nagylelkűségéről híres Klimó György pécsi püspök. Azt gyarapította s ujdán rendeztette tudós és örök emlékezetre méltó báró Szepesy, pécsi püspök. Őt dicsően utánozta ő m. Scitovszky János, utóda a pécsi püspökségben, ki maga is több jeles munkák szerzője lévén, valamint a közjót mindenütt előmozdítja, úgy a pécsi könyvtárt is, mely honunk legnagyobb gyűjteményei közé tartozik, szaporította. Ő 1848-ban esztergomi érseknek neveztetett. 9) Az egri könyvtár, mely mind szép épületére, mind a könyvek számára nézve honunk jelesb könyvtárai közé tartozik. Azt a nem régiben meghalt egri érsek s patriarka Pyrker László, mint a tudományok kedvelője, s jeles költész szinte évenként gyarapította. Ugyan azt utódja Bartakovics Béla mostani egri érsek nagylelkűleg utánozza. 10) A nagyváradai könyvtár. Ezt szintén a megyének érdemes püspökei alapították, s a jelen élő váradi püspök Szaniszló Ferencz ő n. m. több munkák szerzője minden évben szaporítja. 11) A kolosvári, melyet tudós Batthyányi Imre gróf, s Erdély püspöke alapított. 12) A károlyfejevári püspöki könyvtár, mely gróf Migazzi gyűj-

teményével öregbítettett. 13) A zágrábi, melyet a megye püspökei, a káptalan s különösen tudós Kerchelich kanonok alapítottak, vagy öregbítettek. Azt a mostani érsek s bibornok Haulik György ő m. irodalmi szeretete s tudománya által buzdítva, minden évben új munkákkal szaporítja. 14) A pannonhalmi szent Benedek rendének könyvtára. Ez országunk jelesbjei közé tartozik, melyet nemcsak belső tartalma, tudnillik a könyvek, kéziratok, s oklevelek száma, hanem pompás épülete, fényes butorai is különösen ajánlanak, annál inkább, minthogy azt a tudományokat szerető s kedvelő főapát m. Rimely Mihály, eldődei nyomait követve, évenként nagylelkűleg gyarapítja. Vannak honunkban még több igen szép nyilvános könyvtárak mind a katolikusoknál, mind a protestáns felekezeteknél ¹⁾. Sőt külön főuraknál is, mint herczeg Eszterházy családnál Eszterházban, gr. Eszterházy Jósefnél Cseklészen, Aczélok-nál Borosjenőben, gróf Zaynál Bucsánban stb. Ezekről azonban értekeznünk az idő rövidsége nem engedi.

Tudományos társaságok, egyletek, nyomdák, s könyvtárak honunkban már oly nagy számmal léteznek, hogy amazok minden kisebb, emezek pedig minden nagyobb városban többes számban is találhatnánk. A könyvsajtók pártolása- vagy felállíttatásával nagy érdemeket szereztek a püspökök s a szerzetes rendek. Így a kolosvári a jesuiták kezelése alá jutván, nagy virágzásra emelkedett. Ezt 1773. évben a kegyes rend nyervén el, szintén nagy szerencsével kezelte. Kassán a jesuiták állítottak fel könyvsajtót, melyből jeles munkák nyilvánosságra jutottak. Azok megszűnésével Landerer Mihály posonyi nyomdász azt átvette, s kezelte. Máriavölgyen Posony mellett szent Pál remetei 1725-ben szintén egy nyomdának birtokában voltak. Győrött Streibig Antal 1727-ben Sinczendorf püspök pártfogása mellett könyvsajtót felállított. Nagyváradon gróf Csáky Miklós püspök 1742-ben, Esztergomban gróf Barkóczy érsek 1762. év körül, Egerben gróf Eszterházy püspök, Kalocsán gróf Batthyányi érsek 1762. év körül, Pécsen Klimó s legújabbban báro. Szepesy pcsi püspökök s mások könyvsajtót alapítottak. A mostani

¹⁾ Vallaazky Conspect. reipubl. lit. 417. s k. lap.

könyvsajtók közül a királyegyetemi Budán, Pesten pedig Beimel, Emich, Landerer, Károlyi, Heckenast, Müller, Kozma stb. Posonyban Schreiber, Sieber, Wigand stb. jelesek. Könyomtatásban szintén Wigand s Szerelmey, a fametszésben Szilády, gyorsírásban pedig Hajnik, emlékeztetre méltók. Könyvárusok Pesten Eggenberger, Emich, Hartleben, Heckenast, Müller stb. Posonyban Krapp, Schwaiger, Schindler, Wigand stb. nevezeteseek.

III. FEJEZET.

A katholika egyház tanítása, s hittudományi viták.

64. §. A katholika tanítás némely főbb ágazati.

A katholika hit tanítását a trentói zsinatból merit-
hetjük, minthogy annak atyái a szent írást, isteni hagyományt, s az egyház régi zsinatait követve, szent vallásunkat a körülményekhez képest majd a hivek előtt megerősíték, majd magyarázák, majd pedig annak ostromlott ágazatait az ujdán keletkezett tévtanítók ellen védék. Azokból egyedül jelen rövid kivonatot teendőnek vélünk:

I. A szent írást illetőleg, minthogy némelyek a hit-
ujítók közül a szent könyvek tekintélyét, s számát ostromol-
nák, a szent zsinat azok merészségét megczáfolva, az ősi
egyház könyvsorát (canonem S. librorum) ujdán kihirdet-
teté, s azokat mind, kik a szent írás könyveit, minden
részeikkel együtt, valamint olvastatnak, szenteknek, s be-
sorozottaknak (canonicis) el nem fogadják, az egyház keblé-
ből kizárta ¹⁾. Sőt a szent írás könyveit oly módon használ-
tatni parancsolta, miszerint senki tulajdon elméjébe bizva,
hit s erkölcs dolgaiban a szent írás könyveit saját nézetei-
hez képest erőltetve, a szent egyház értelme ellen, melyhez
tartozik, a szent írás értelméről s ismertetéséről ítéletet

¹⁾ Concil. Trident. sess. IV. decret. de Canon. scripturar. pag.
8. 9. edit. Gallemart.

hozni, vagy pedig a szent atyák közegyetértése ellen értelmezni ne merészeljen ¹⁾).

II. Az eredeti bűnről a protestánsok ellen aképpen határozott: 1) Ádám az első ember bűne által mind teste, mind lelkére nézve rosszabbá változott; 2) azáltal nem magának egyedül, hanem az egész emberi nemnek is ártott, valamint mondja a szent irás: Miképen egy ember által jött e világra a bűn, s a bűn által a halál, aképpen minden emberekre a halál elhatott, kibén mindnyájan vétkeztenek ²⁾; 3) e bűn egyedül Krisztus urunk érdemei, s az általa rendelt keresztség által töröltetik el, s ennél fogva 4) a kisdetek eredeti bűnök miatt szintén keresztelendők; 5) Krisztus urunk malasztja, vagyis a keresztség által az eredeti bűn valódiilag eltöröltetik, nem pedig csak elsimitatik, vagy be nem számittatik ³⁾. A szent Szűz szeplőtelen fogantatásáról az I. korsz. 68. §. szólottunk.

III. A szent zsinat továbbá azt határozta: A bűnös igazolása által, mely Isten malasztja, s a szentségek felvétele által eszközöltetik, nemcsak vétkei elengedtetését, hanem szenteltetését s belső megújíttatását is nyeri ⁴⁾. Miért is az igazságtalan ember igazságossá, az Isten ellensége annak barátjává, s az örök élet örökösévé válik ⁵⁾. Ez igazolás azonban nem az ember tulajdon ereje, hanem egyedül Üdvözítőnk malasztja által történik meg, mely malaszt a hit, szeretet s reménységre, valamint töredelemre is megkívántatik, azon hozzá tétel mellett azonban, hogy

¹⁾ Idem sess. IV. decret. de edit. et usu sacrar. libror. pag. 9.

²⁾ Sz. Pál a romaiakhoz írt level. V. 12.

³⁾ Concil. Trident. sess. V. decret. de peccat. origin. pag. 14. et sequ.

⁴⁾ Conc. Trid. sess. V. decret. de peccato orig. pag. 14. et sequ.

⁵⁾ Sz. Pál Tithez írt lev. III. 7.

magának az embernek is avval összemunkálkodnia kell ¹⁾. A többi e hitágazatról a hitujítók ellen hozott határozatokat olvashatni magában a szent zsinatban sess. XVI. de justific. pag. 60—69.

IV. Minthogy minden igazolás és szentesítés az új szövetség kegysszerei által vagy ered, vagy gyarapodik, vagy ha megszűnt, ujolag születik, a szent zsinat azt határozta, hogy Üdvöztőnk hétnél sem többet, sem kevesebbet nem rendelt, tudnillik a keresztséget, bérmlás, oltári szentség, vezeklés, utolsó kenet, az egyházi rendet s házasságot ²⁾ ³⁾; s az ember nem egyedül a hit, hanem a kegysszerek használata által igazolást nyer, ámbár nem minden kegysszer az üdvösségre minden embernek szükséges ⁴⁾. Továbbá azok némelyikei eltörölhetlen jellemet közölnek az emberrel úgy, hogy azok ismételtetése tilalmas ⁵⁾. Elvégre nem minden keresztény, hanem csak a szent Egyház által választott szolgálói azokat az ugyanazon egyház szándoka s rendelete szerint osztogathatják ⁶⁾.

*) A házasság eredetét, szentségét, eredményeit s minden avval összekötött körülményeket a hittanárok adván elő, itten egyedül a vegyes házasságokról értekezni czéломhoz tartozik. E tárgy fölött keletkezett vitát elejétől kezdve végeig más munkáimban ⁶⁾ megfejtettem ugyan, de az 1843-ik évi hongyülés alkalmával aziránt ismét új határozatok keletkeztén, a tárgyról ujolag felszólalni célirányosnak tartom. Hogy az egyház Üdvöztőnk s az apostolok szelleménél fogva a vegyes házasságokat mindig tiltotta, s egyedül

¹⁾ Session. VI. Can. 9. Concil. Trid.

²⁾ Concil. Trident. sess. VII. de Sacram. Can. 1.

³⁾ Sess. VII. Can. 4.

⁴⁾ Sess. VII. Can. 9.

⁵⁾ Sess. VII. Can. 9.

⁶⁾ Institut. Histor. Ecoles. novi faederis 1841. Tom. 4. §. 27. pag. 73. — Közegyháztörténetem 1844. kiadás 23. §. 325. lap. — Egyházi jogom 1843. kiad. 155. §. 174. lap. s ugyanannak 4-ik latin kiad. 155. §. 196. s k. lap. Pesten 1855,

nagyobb baj elháríttatása végett bizonyos feltételek alatt, melyek többnyire a gyermekek a katholika vallásbani neveltetését, s az ellenfél megtéríttetését illetik, türte legyen, Egyházi jogunkban megmutattuk ¹⁾). Igaz ugyan, hogy az 1790/-ik évi 26-ik t. czik megengedi, miszerint a vegyes házasságban élő katholika anyának férfiú gyermekei protestans atyjok vallását követhessék. Azonban ez engedelem mind a helytartótanács 1792-ik évi 7-ber 7-dikén 21,091. szám alatti kegyes intézménye által, melynél fogva a vegyes házasságot kötő atya a térítvényt a katholika vallásban nevelendő mindkét nemű gyermekekről adni köteles, mind pedig honunk érsekei s püspökei által 1840-ik évben hirdetett körlevél által megigazított. Mert ezek következtében az eljegyzett katholika nő, mely vegyes házasságra lépend, jegyesétől mind a két nemű leendő gyermekei katholika nevelését feltételező térítvényt követelni tartozik ²⁾). Mit ha a katholika nő lelkészétől nyert oktatás után végbevinni elmulasztana, a házasságtól el nem tiltatik ugyan, de házassága az egyháznak bévett szertartása szerint meg nem áldatik, hanem lelkésze, vagy ennek megbízottja a paplakban, vagy más tisztes helyen, az egyházat kivéve, a jegyesek viszonyos házassági megegyezését, mint képesített tanu (testis qualificatus, vel authorisabilis) elfogadja, azaz a házasságnál türőleg működni (passive assistit) s az egész tényt a házások jegyzőkönyvébe beíratni tartozik. Hogy továbbá a házasulók ily feltételek mellett is igaz, s valódi, azaz érvényes házasságot (verum et ratum conjugium seu validas nuptias) kötnek, mind VIII. Pius pápa rendelkezéséből ³⁾, mind honi érsekeink s püspökeink érintett körleveleiből, mind pedig a katholika egyház elveiből következik. Az 1840/-ik évi hongyülés új rendelkezése pedig abban foglaltatik, hogy mindazon vegyes házasságok, melyek a romai katholikus és az evangelika vallás bár melyikéhez tartozó felek között az 1839-ik évi martius 15-ik napjától kezdve az 1844-ik évi november 10-ik napjáig kötöttek, és nem romai katholikus, hanem az evangelika vallás bár melyikének lelki pásztora által adattak össze, valamint azokat is, melyek az 1844-ik év után evangelikus lelki pásztor előtt kötöttek, törvényeseknek jelentetnek ⁴⁾). Mennyi buzgósággal e tárgy érleléséhez járult boldogult érsekünk s országunk áldora Kopácsi József Egyházi jogunk

¹⁾ Ugyanott II. köt. 155. §. 174. lap.

²⁾ Egyházi jogunk magyar kiadása I. köt. 320. §. 418. lap.

³⁾ Egyházi jogunk magyar kiadása II. köt. 155. §. 174. s köv. lap. és Institutiones nostrae Eccles. novi saec. tom. 4. pag. 76. et sequ.

⁴⁾ 1840/-ik évi országgyűlés 8-ik t. czik.

magyar kiadása 2. köt. 178. s köv. lap. s 1855. évi IV. latin kiad. II. köt. 155. §. 196. s köv. lapjaiból világlik.

65. §. *Folytatás.*

V. A trentói zsinat az egyháznak a szent miséről tanítását nyilván meghatározta, ezeket rendelve: Ámbár Krisztus Jezus, Isten fia, s Üdvöztünk magát a keresztfán feláldozta, miszerint üdvösségünket munkálhassa, minthogy azonban papsága a halál által nem vala megszűnendő, hogy kedves jegyesnőjének látható áldozatot hagyományozhasson, melynél fogva a véres, a keresztfán végbeviendő áldozata leábrázoltassék, s emléke a világ végeig fentartassék, utolsó vacsorája alkalmával magát Melchisedek rendje szerinti papnak vallván, testét s véré a kenyér s bor színe alatt az Atyaistennek feláldozta, s ugyan azon dolgok képe alatt az apostoloknak, kiket az új szövetség papjainak rendelt, élelmezésül átadván, nekik s utódaiknak következő szavakkal: „Azt tegyétek emlékezetemre“ parancsolta, miszerint azt feláldozzák ¹⁾. Továbbá azt nemcsak élőkre, hanem a még egészen Krisztusban meg nem tisztult halottakra nézve is megengesztelőnek jelentette ²⁾. A szentekről említés tételik ugyan a szent misében, de ez részökre fel nem áldoztatik. Továbbá a sz. misét latin nyelven mondandónak, de egyszersmind a hivek előtt megmagyarázandónak jelentette ³⁾.

VI. Az egyháznak a tisztítóhelyről szóló régi tanítását, mint a szent írásban, az atyák, s zsinatok hagyományában alapultat, a hitújítók ellen megerősítette, s azt nyilatkoztatta, hogy ámbátor az Isten kegyelme által igazolt

¹⁾ Luk. XXII. 19. A Korinth. írt lev. XI. 21. Máté XXVI. 26. a trentói zsinat 22. ülés 1. fejez. a sz. mise áldozatról.

²⁾ A trentói zsinat 22. ül. 3. fej. a sz. mise áldozatról.

³⁾ Ugyanott 28-ik ülés 8. fejez.

bűnösnek vétkei elengedtetnek, mindazáltal ideigleni elégtételre vagy e földön vagy a jövőben életben (a tisztítóhelyen) köteleztetik ¹⁾).

VII. A szentekhez folyamosunkról szóló tanítást valamint azok, s erekyéik tiszteltetéséről katholikus elveinket az ősi egyház hite szerint megerősítette, mondván: Jó s hasznos a Krisztus urunkkal uralkodó, s az emberekért imádó szentekhez folyamodni, s azok imája s segítsége által az Isten kegyeiért esedezni. A szent vértanuk s más Krisztus urunkkal élő szentek testei, melyek Krisztus élő tagjai, s a szent lélek temploma valának, s melyek Krisztus urunk által az örök életre, ismét feltámoandának, s dicsőülendének, a hivek által tiszteletben tartandók. Továbbá Krisztus urunk, a boldogságos Szűz s más szentek képei az egyházakban felállítandók, s illő tiszteletben tartandók, nem mintha azokban valami istenség rejlének, hanem mivel a tisztelet, melylyel illetetnek, a kijeleltekre igazittatik, ugy a képek által, melyeket megcsókolunk, s melyek előtt fejet hajtunk, térdre borulunk, Krisztust imádjuk, s a szenteket, melyek mását ábrázolják, tiszteljük ²⁾).

VIII. A szent zsinat katholika tanításunkat a búcsuról szintén a protestansok ellen védelmezte, állitván: Mint-hogy Üdvöztönk hatalmat adott egyházának, búcsut kiszolgáltatni, s ez isteni hatalmával régóta már élt vala, a szentséges zsinat a búcsu használatát a keresztény hiveknek igenis üdvösnek, s a szent zsinatok tekintélye által is helyeseltet megtartandónak tanítja, s parancsolja, mindazokat kárhoztatván, kik vagy hasztalannak állitják, vagy annak kiszolgáltathatását az egyháztól megtadják ³⁾. El-

¹⁾ Trentói zsinat 6. üles 16. fej. az igazolásr. 30. szab.

²⁾ Ugyanott 25. ülés, de invocat. Venerat. et reliq. SS. nec non S. imaginib. pag. 578. et seq.

³⁾ Ugyanott 25. ülés decret. de indulgent. pag. 713.

végre a szent zsinat valamint az érintett hitágazatokat, úgy a többi nem érintetteket is általánosan a hitujítók ellen megerősítette, mint azt IV. Pius pápa kihirdette hitvallásából kivehetjük ¹⁾.

IV. Pius pápa idézett hitvallása végén a katolika vallást minden joggal egyedül üdvözítőnek állítván, s az állítás a katolika hitágazataihoz tartozván, az attóli elválás (apostasias), s más felekezethezi átmenés módját ide csatolni, maga helyén lenni vélem. Mily királyi rendeletek, szabályok, s törvényekkel lön az egyháztóli elszakadás már régóta korlátozva, Egyházi jogunk 1. köt. 311. §. 407. lap. s 307. §. 12. pont 401. lap. mondottuk. De az 184 $\frac{3}{4}$ -ik évi hongyülés 3-ik törvénye, az érintetteket megváltoztatván, így határozott: 5—11. §. A romai katolika vallásból az evangyelika vallások bár melyikére leendő átmenet eseteit illetőleg rendeltetik: Az átmenni kívánó ebbeli szándokát önmaga által választott két tanu jelenlétében azon vallásbeli lelki pásztor előtt, kinek egyházi községéhez addig tartozott, nyilatkoztassa ki. Ezen első kinyilatkoztatásától számítandó négy hét eltölte után ugyanazon, vagy más szintén általa meghívott két tanu jelenlétében ugyanazon egyházi községnek lelki pásztorá előtt ujlag nyilatkoztassa ki, hogy átmenni el-tökéllett szándoka mellett tovább is megmaradt. Az átmenni akaró mind első, mind másodizbeni nyilatkozata felől azon lelki pásztor-tól kielőtt átmeneti szándokát nyilatkoztatta, mind a két izben külön-külön bizonságlevelet kérjen. Ha a lelki pásztor a kívánt bizonságlevelet bármni oknál fogva azonnal ki nem adná, mind az első, mind a másodizben tett nyilatkozat felől bizonságlevelet a jelen volt tanuk adjanak. Az átmenni akaró a kapott bizonságleveleket azon vallásbeli lelki pásztor-nak, kinek vallására átmenni szándékozik, bemutatván, azáltal az átmenet egy vallásról a másakra teljesen befejeztetett. Azonban ilyes bizonságlevelek előmutatása nélkül az átmenet egy vallásról a másakra meg nem történhetik. Az ez 184 $\frac{1}{8}$ -ik évi hongyülés 20-ik törvény 6. §. mind e kedvezéseket a görög nem egyesültek-re is terjesztette. Reméljük, hogy ezen igen tágas és a szenvedélyeknek igen kedvező átme-hetési szabadság az ő szentsége IX. Pius pápa s ő felsége Ferencz-Jósef kegyes fejedelmünk közt leg-ujabban kötött egyezmény (Concordatum) következtében megkor-látoztatandik. Lásd a 44. §.

¹⁾ Ugyanott 24. ül. 12. fej. 513—515. lap. Veroni fidei reg. Holdenii analys. divin. fidei. Ant. Blau dissert. theol. de regul. fid. Mogunt 1780. 4.

66. §. Tumpacher s Alber pesti hittanárak vitája.

E vita Jáhn bécsi hittanár s későbbben kanonok munkáiból keletkezett. Jáhn a keleti nyelvek tudós tanítója lévén, ily czimű német munkát: „Bévezetés az ó szövetség könyveibe“ közrebocsátott ¹⁾. E munka ellen Migazzi bíbornok s bécsi érsek kifogásokat tett, s abból több tételeket kivonva, azokat II. Ferencz akkori császár elibe terjesztette. Különösen pedig az ellen kelt ki az érsek, hogy Jáhn 1) minden eddig divatozott értelmezőktől maga vallomása szerint is eltérvén, különös tételeket hirdetett; 2) hogy némely szent írás könyveit, például Jób, Jónás, Tóbiás, s Judith könyveit nem történeti, hanem csak példázati (parabola) tárgyakat magában foglalni állított; 3) hogy azt tanította, miszerint a hajdani ördögösek egyedül betegek, nem pedig valódi ördögösek lettek volna. A császár Migazzi feladását méltányolván, különös választmányt a dolog megvizsgálására rendelt. Ámbár pedig e választmány tisztében eljárva, Jáhn munkája fölött jó véleményt adott ²⁾, mindamellett a császár ily tartalmu rendeletet Jáhn ügyében bocsátott ki: I. Jáhn tanár megintessék, miszerint azon tételeket, melyek figyelmet gerjesztettek, ezután mind tanodai előadásokban, mind pedig a munka új kiadásában úgy módosítsa, hogy történeti lehetőség (historico-problematica) alakjában is vétethessenek fel, s ennél fogva az egyházban eddig divatozott véleménynyel össze ne ütközzenek. II. A hittudományi tanítók általában szerénységre utaltassanak úgy, hogy a újabb tanokat inkább kerüljék el, mint püspökeikkel összeütközésbe jöjjenek. III. Ezentul mielőtt

¹⁾ Einleitung in die göttlich. Bücher des alten Bundes. Wien 1792. 4. Th. II. Auflage 1802.

²⁾ 1792. évi April 23-án.

valami munka rendes tanulmányi könyvnek rendeltetik, a megyés püspök véleménye kérettsésként ki. E rendelethez Jáhn magát alkalmazván, csakugyan munkája 2-ik kiadását úgy szerkesztette, hogy az érintett tárgyakat történetileg előadva, s mind a két rész véleményét elősorozva, az olvasó szabadságában hagyta, bár melyik véleményt követhetni. Jáhn véleménye két alakban közrebocsátva, a hittudósok között két felekezetet képezett, az egyik annak első véleményét pártolja, a másik azt kárhóztatva, szelidebben s a régiséghez alkalmazva, adja elő tárgyait, s értelmezi az ó szövetségi könyveket. E két különböző vélemény honunkban e század első hárszázában Alber s Tumpacher pesti oktatók közt nagy viták tárgya lön. Amaz az ajtatos rend tagja, s az ó szövetség oktatója a régi, emez győri kanonok, s az új szövetség tanítója lévén, az új állításokat felkarolta. Mindkettő buzgó s a tudományokban őszült férfiu lévén, minket is, kik hallgatóik valánk, kétrészsre szakasztottak. De meg kell vallanom, hogy az utólsót a hallgatók nagyobb része követte. A vita, mely általában csak tudományos kérdések, például a szent írók megjelölése, a szent írás értelmezése, a szent atyák egyetértése módja stb. nem pedig hitágazatok, vagy az egyház által eldöntött tárgyak körül forgott, a két tudós halála által lecsillapodott. Tumpacher felekezete azonban nagyon növekedett, miután ő véleményét igen tudós munkában ¹⁾ közrebocsátván, megmutatta, hogy a vita egyedül tudományos vélemények körül forgván, mindenkinek szabadságában áll, bár melyik részhez csatlakozni. Lásd ugyanazon munka 72. s 217. s a köv. §.

¹⁾ Joannis Jáhni Vindictioe Lipsiae 1822.

68. §. *A nemegyesült görög-egyház honunkban.*

A romai pápák által több ízben kísértett egyesülésnek jó siker nem felelvén meg, s a görögök adott szavuktól elállván (II. korsz. 47. §.) a görög egyház a romaitól máig elszakadtan marad. Minthogy pedig II. Mahomed császár Konstantinápoly városát 1453-ik évben meghódítván, s a romai görög birodalmat megszüntetvén, a görögök is szétoszlottak, a pápák látván, hogy egyesülésre remény nem virulna, új kísérleteket nem tettek, s ennél fogva a görögök nálunk is külön s a katholika egyháztól elvált felekezetet képeznek: A görög nem egyesült egyházat dicső Mária Teresia rendezte, s azt a karloviczi érsek s 8 püspök, ugymint az aradi, bácsi, budai, temesvári, verseczi s erdélyi honunkban, a károlvárosi horvát, s pákráczai tótországban igazgatják. Minden püspöknek saját ítélőszéke (consistorium) lévén, az által hiveit kormányozza. Az érseket a nemzeti zsinat, melybe a papság, s a nemzet követői királyi biztos jelenléte mellett egybegyűlnek, választja; az üresült püspökségeket pedig az egyházi zsinat, melyet az érsek elnöklete alatt szintén királyi biztos jelenléte mellett a püspökök képeznek, betölti. Mind a kettőt a király megerősíti ¹⁾. A többi papságot képezik a protopopák, popák, fődiakonok, protodiakonok, diakonok, aldiakonok, s az olvasók. A görög egyház szerzetesei kétfélék, felszenteltek (hieromonachi), kik áldozári jelemmel feldiszitve a hivek igazgatásában, vagy az egyházi s néha világi ifjuság oktatásában működnek; és fél nemszenteltek, kik máskép diakonok neve alatt ismeretesek. Ezek archimandriták alatt létezvén, kézi munkával foglalkoznak. Kolostoraik Temes megye Munár nevű faluban, melyet magok birnak ²⁾, s Arad megye Hódosbodrog nevű helységben,

¹⁾ Egyházi jogunk II. köt. 81. §.

²⁾ Fényes Magyarország mostani állapotja. 4. köt. 356. lap. Pesten 1839.

lást minden buzgósággal taníttatá Török Bálint, annál nagyobb sikerrel, minthogy ő Ferdinánd király udvari embere lévén, tekintélye által is azt előmozdithatta. Vasban az új vallást Erdősy János tanította, ki az új szövetséget magyar nyelvre fordítván, célját annál könnyebben elérhette, mint-hogy Nádasdy Tamás főispány azt nem akadályoztatta. Török Bálint Ferdinánd királyt elhagyván, átment Zápolya részére, kitől Debreczent s Hunyadot nyervén, most e tájé-kot udvari papjai által az új vallásba beavattatá¹⁾. Innét Azaray, Gálcséhy és Literatus János munkálata által az új tanítás tovább harapódzott, tudnillik Zarándba. Szegedy István 1544-ik év körül Tusnádon, s Temesben tanítani kez-dett, de mindünnen elüzetett. Szatmár megye azonban haj-landóbb vala annak elfogadására, hol Derecskay Dömötör, Biró Mátyás és mások a hiveket elcsábítván, az új vallásnak szerencsés sikert szereztek²⁾. Árva, Trencsén, Zólyom, Sze-pes és Nyitrában Turzó Elek országbíró pártolta az új hitet, valamint Révay Ferencz turóczi főispány, s nádorhelytartó megyéjében a hitujítóknak kedvezvén, azt honosították. A bánya kerület sem maradt menten a hitujítóktól, mert oda is csak hamar átszökkent, miután Beszterczén a város tanács-nak egy része is azt pártolta. Lásd Leibiczer éviratát Wag-ner analect. Scepus. czim. munk. 2. köt. 49. lap. Ribini me-moráb. august. Confess. in Hungar. 1. köt. 19. lap. Klein Nachrichten von den Lebens-Umständ. und Schriften evan-gel. Prediger in Ung. 1. köt. 24. lap.

¹⁾ Histor diplomat. per 1. §. 20. Budai Tom. 2. pag. 90. Lampe idéz. munkáj. 70. lap.

²⁾ Leibiczer évirata Vagner analect. Scepus. czim. munk. 2. köt. 49. lap. Ribini memor. august. Confess. in regn. Hung. 1. köt. 19. lap. Klein Nachrichten von den Lebens - Umständ. und Schrift evangel. Prediger in Ung. 1. köt. 24. lap.

69. §. A hitujítás az őshitűek ellenszégése mellett is haladott.

Országunk főpapjai s buzgó lelkészei látván a hitujítók, kik az 1529-ik évben a spirai határzat ellen tett óvakodásuk miatt (protestatio) ezentul protestánsok nevét nyerték el¹⁾, törekedéseit, s látván azok haladását tévedéseik előmozdításában hivataluknál fogva, ők is az ősi vallás felett örködve, minden lehető móddal ellenök szegezvén magokat, őket visszautasították. Ezt tette Várday Pál esztergomi érsek, s országung áldora, ki 1530-dik évben a beszterczei lelkészt megbizta, miszerint Selmeczen titkos szemlét tartson, valjon az ottani egyháziak nem hajlanak e az új tani-
nitáshoz, megtartják e a böjtöt, s élnek e nőtelenységben; továbbá a városi tanácsot s községet arra bírja, miszerint ilyes új hitterjesztőket fel ne fogadjon, hanem inkább őket a városból kiűzze. Sőt tapasztalván, hogy némely lelkészek az új hitet réginek mondva, tévedéseiket a néppel közlik, s ez rászedve az új hitet készséggel hallgatja, más városokhoz is oly tartalmu leveleket intézett s a hiveket az az igaz vallásban megerősíteni törekedett. A mit Várday s utódai az esztergomi megyében tettek, azt mások szintén utánozák; például Zalaházy Tamás egri püspök szintén oly rendeletekkel a hitujítókat meggátolni buzgott²⁾. Ugyan-
azt tette utóda Oláh Miklós, ki Ferdinand király megbizásánál fogva több városokat maga elibe idézvén, s azok köve-
teitől számat hitvallásukról követelvén, őket a katholika val-
lásban megerősítette. De nem csak Ferdinand, hanem Zá-
polya János király is ősi hite mellett buzgólkodván, Szebenben 1527-ik évben azt parancsolta, miszerint Luther követői börtönnel s birtokuk megfosztatásával büntettessenek

¹⁾ Egyháztörténeteink lat. kiadás 4. köt. 80. 224. lap.

²⁾ Várday levele a beszterczeiekhez Katonánál 20. köt. 619. 623. 959. lap. Wagner analecta Scepus. 2. köt. 165. lap.

meg¹⁾. E parancsolatnak azonban nagy sikere nem volt, mert a százok különösen pedig Szeben városa Zápolyát királynak el nem ismervén, azon határozatot bocsáták ki, miszerint a ferenczi s domokosi szerzetesek, valamint a hivek is, kik azok vallását követik, három nap alatt nyilatkozzanak, elállnak e vallásuktól, vagy nem? mit ha nem tesznek, a városból költözzenek ki. A városbéliek többnyire elállván vallásuktól a szerzetesek, kanonokok, apácák, s a többi hitterjesztők a városból ki költöztek. Ilyes esetek Brassóban is Honter János könyvnyomtató s Fuchs János város bírāja vezérlete alatt történtek. A brassaiak 1543. évben Hontert lelkészöknek választották, ki gymnasium, könyvtár s papírmalmot létre hozván, az új tant is ottan meghonosította. Martinuzzi püspök, kincstárnok, s helytartó az ősi vallást védelmezte ugyan, de utódai nyomait nem követhetvén, a kolozsvári zsinatban mást nem érhetett el, mint e határozatot, hogy a fejevári egyház javait világiaknak, gyermekek, s külhoniaknak ne adassanak²⁾. A hitújítókat honunkban még jobban felsegitette az, hogy a két versenyző király az országot maguk közt elosztván, alkalmat nyújtottak a hitújítóknak egyik királytól a másikhoz, valamint kegyelmet s biztos létet reméltek, folyamodni, s tévedéseiket terjeszteni. Az új tanok nálunk már annyira növekedtek, hogy Melanchton az eloszlott hazának számára Vittenbergben 93 ifjat képeztetett ki³⁾, kiknek száma még e században négyszerannyira rugott fel. Károly császár tehát a birodalomban, s Ferdinand király Magyarhonban arról gondoskodtak, mint lehetne a

¹⁾ Katona Histor. Crit. regni Hungar. Tom. 20. pag. 32.

²⁾ Benkő Episcop. Milkoviens. in Transilv. Vindobonae 1781. 2. 470. lap. Benkő Transilv. 2. köt. 126. s köv. lap.

³⁾ Fessler Gesch. von Ungarn 7. köt. 509. s köv. lap. Klein Nachricht. von den Lebens Umständ. evangel. Prediger in Ungarn. 2. köt. Lipcse 1789. 94. lap. Hohenegger Vertraute Briefe 84. lap.

bajon segíteni, kivált miután tapasztalták volna, hogy a spirai még 1526-ik évben hozott végzésnek, melynél fogva minden uralkodó s jobbágynak szabadságában hagyatott, úgy érzeni s cselekedni a vallásra nézve, miszerint az Isten s császár előtt magát igazolhassa ¹⁾, igen sokan az igaz vallástól pártoltak el. Azonban bölcsebb eszközt nem lelhettek, mind csendes türelmet, szeretetteljes bánásmódot addig, míg a vallási meghasonlások egyetemes zsinat tekintélye által eldöntetnek, annál inkább, minthogy a király honi protestansainkat csak a birodalmi roham elvált ágának tekintette, mely annak áradásával áradna, apályával pedig apadna. S valóban III. Pál pápa maga is átlátván e célszerű eszközt, Mantuát zsinat helyétül választotta ²⁾. Azonban a reménydús zsinat kezdetét francia mozgalmok gátolták, mihez a protestansok smalkaldi, s ennek következtében a katolikusok nürnbergi szövetsége járulván, s nyilvános vallás háboruvá válván, a protestansok az 1545-dik évben kezdett zsinatba meg nem jelentek. Károly császár tehát a zendülőket megtámodván, azokat szétozlatja. Magyarhon egyháza azonban királyával együtt a zsinattól várt oly rendeleteket, melyek a ketté oszlott testet ismét összeforrasztandják, sőt az ország rendei azt határozták, miszerint hitvitáktól mindnyájan megszünve a közönséges zsinattól várják a kérdéses tárgyak eldöntését ³⁾. Országunk püspökei tehát ezekhez tartván magukat, protestans atyafiaikkal szeliden bántak, remélve, hogy őket az által jobb utra vezetendik, de várakozásukban megcsalatkoztak.

70. §. *A hitújítás a XVII. században.*

E században a hitújítás annyira haladott már, hogy minden törekvését nem a maga fentartására, hanem az ős

¹⁾ Buchholz Geschichte der Regier. Ferdin. I. 2. köt. 374. lap.

²⁾ Buchholz ugyanott 4. köt. 300. 306. s köv. lap.

³⁾ Corpus Jur. Hungar. 1522. art. 2. Katona op. cit. Tom. 29. 734—745. Fessler Gesch. von Ungarn. 7. köt. 729. lap.

hitnek kiirtására fordította, azt vagyonától megfosztva, s minden alkalommal megbecstelenítve. Ennek következménye lön, hogy e században számos vallásháború keletkezett. Mennyit ostromolta s üldözte az ősi vallást s hiveit Bocskay, s Bethlen pártosaikkal együtta 34. §-ban elősoroztuk. Azt vélek a katolikusok, hogy a bécsi békekötés (ugyanott) nyugalmat s békét szerez a honnak, de a hitujítók meg nem elégedvén a nyert vallási szabadsággal, azt annyira tágosítani kívánták, hogy még a katolikus templomokat is elfoglalhassák, s hasznukra fordithassák ottan is, hol a földesur a katholika vallást követte. Mert a mint mondának, a nyert vallási gyakorlat szabadsága templomok nélkül célra nem vezethet. Minthogy pedig a császár azt válaszolta, hogy az 1606-ik évi bécsi békekötésben a hitujítók nevében a templomokról szó nem tétetett, s ő mint király az akkor kiadott oklevelében úgy nyilatkozott „miszerint mindakét rész hitvallása, ennek gyakorlata s templomaiban ne háborgattassék:“ igen nagy vita keletkezett, melynek eredménye lön, hogy a 17 feltétel közé, melyet II. Ferdinand koronázása előtt oklevelesen aláírt, ezek soroztattak: Hetedszer a király a bécsi pontokat, és az 1608-dik évi koronozás előtti s utána, valamint az 1609-dik évi törv. cikket fennfogja tartani. Nyolczadszor a legközelebb hongyülésen a rendek sérelmeit elhárítandja. Tizenkettődször miszerint az ország béke fentartassék, az eddig gyakorlott vallás szabadságában senki se háboríttassék akár király, akár földesur által¹⁾. Azonban a hitujítók ki nem engeszteltettek. A mozgalmok Csehországban 1618-ik évben a királyi tanácsosok ablakoni kidobásával kezdvén, s Morva s Austriába harapódzván a következő évben már honunkba is terjedtek, de Pázmán érsek és Forgách nádor ügyessége által megakadályoztattak. II. Ferdinand 1619-ik évben II-ik Má-

¹⁾ Corp. Jur. Hung. 1622. art. 2. Katona Hist. Crit. Tom. 29. 734—745. Fessler 7. küt. 729. lap.

tyás után a királyi trónt elnyervén, Posonyba gyűlést hirdetett. Minthogy pedig ez időközben a zendülő csehek Thurn gróf vezérlete mellett Bécs alatt termének, s a magyarokat segítségül felszólítanak, ezek Turzó s Balásfy vezérlete alatt kiengesztelő választmányt küldének Thurnhoz azon izenettel, hogy koronázott király ellen kikelni nem szabad, s így a haza egy ideig még békességben maradt. A hongyülés eleve békességesen folyt, de a hitujítók mielőtt a királyi előadások tárgyába bocsátkoztak, sérelmeik orvosoltatását követelvén, a békét elűzték, s nem sokára vége lön a hongyülésnek a nélkül, hogy a kedélyek kibékülnének. Ámbár pedig Ferdinand császár ellen nem csak Cseh, Morvaország s Austria alattvalói, hanem Bethlen, a Rákóczyak s mások (34. 35. 36. §.) kikelnének, s az ősi vallást mindnyájan kiirtani kívánnák, sőt jelen század elejével az ujítók száma a katolikusokét felülmulná ¹⁾, mégis amazok összege, ámbár azt fegyverrel gyarapítani törekedtek, kevés idő múlva megcsökkent inkább mint szaporodott. Pázmán Péter esztergomi érsek, s társai annyira buzgólkodtak a vallás terjesztésében, hogy az örök igazság diadalt kivíván magának, régi hiveit visszanyerte. Pázmán az esztergomi érsek maga, Batthyányi, Turzó, Zrényi, Erdődy, Nádasdy, Illésházy, Eszterházy, Homonay, Drugeth, Szécsy, Balassa, Dersfy, Forgách és más főcsaládokat az egyházba vissza vezette. E visszatérések a vallás külső terjedelmére is igen üdvösen hatottak, mert e főurak az egyház keblébe vissza lépven, s azt buzgólag pártolván, a hitujítóktól az előtt átengedett templomokat visszakövetelték. Igaz ugyan, hogy a hitujítók panaszt emeltek a miatt az 1635-ik évi hongyülésben, s ismét nagy mozgalmakat okoztak a hazában, kivált miután őket a Rákóczyak pártfogolták (36. §.). S mivel nem nyugodtak előbb, mint miután III. Ferdinand királytól számos templomokat nyer-

¹⁾ Törvénykönyvünk 1604. 22.

tek volna, miszerint jövődre új panaszok ne eredjenek, az 1647-ik évi 14-ik t. cikk hozatott. Ennél fogva minden egyházi vagy világi eltiltatik a templom, paplak, iskola, s hozzá tartozó birtok vagy jövedelem elfoglalásától, s más bár kinek vallásábani meggátlásától, mit ha valaki tenne, hatszáz magyar forint lefizetésére ítéltetett el. A béke a birodalomban Münster s Osnabruckban 1648-dik évben helyre állván, s a császárt német, frank, éssvéd ellenségeivel kiengesztelvén, arra számolának elődeink, hogy a békekötés honunk polgárait is egymáshoz közelebb vezetendi, azonban Rákóczy György nagy hatalommal, s birtokkal meggazdagodván, s az 1649-ik évi hongyülésre követeket küldvén, e gyűlekezet szintén oly zavaros lön, mint az előbbie. A katholikuskok a hitujítók ellen, ezek amazok ellen panaszokkal léptek fel a viszonyos vallási szabadság megsértése miatt. A hongyülés e bajokon segíteni akarván, azon rendeleteket, melyek a vallás szabadságát mindakét résznek biztosítják, az 1647-dik évi 14. cikkben szabott büntetés alatt ismételte ¹⁾. De nagy Leopold alatt a békét Tökölly ismét háborgatta, a katholikus híveket, templomaik, oltáraik, s papjaikat megbecstelenítve, s annyira üldözve, hogy némely helyeken majd egészen kiirtattak. S valóban 1678-dik év óta Veszprém megyében csak két lelkész, Szala s muraközy szigetben öt, Somogy s Baranyában egy sem, Szatmárban pedig három találattatott ²⁾, míg a sopronyi gyűlésben Tökölly rendeletei eltöröltetnének; a Rákóczyféle belforongás utolsó parázsa pedig szatmárban Pálffy János által eloltatnék (36. §.) s a rend nagy Leopold diadalmi, s annak igazság szeretete által helyre állittatnék addig legalább, míg ismét új mozgalmok nem keletkeztek volna.

¹⁾ Corp. Jur. Hungar. 1649. art. 12. §. 1. et 2.

²⁾ Kazy Histor. Univers. libr. 12. pag. 253—255. Belnay Fragment. ad Histor. Eccles. fascic. II. pag. 57. 58.

71. §. A XVIII. században.

III. Károly király 1712-ik évben királynak koronáztatván, ez évi hongyülésen akarta elintézni mind a katholikuskokat, mind a hitujítók panaszait, de dögvész ütven ki, s célját el nem érhetvén, azt az 1714-ik évi hongyülésre bízta. Ámbár pedig a hitujítók egy része (a helvét hitvallásnak) a kereszt jelét eltöröltetvén, régi vallásuktól eltértek, s olyas vallást követtek, melynek gyakorlati szabadság nem adott¹⁾, a király mindamellett kijelentette, hogy kegyelméből a régi törvényeket²⁾ fentartatni, s úgy vallásuk gyakorlatát most megengedi ugyan, de a társas országokban divatozó törvények megerősítése mellett³⁾. A török honunkból egészen kiűzetvén, s szabadabb tér nyilván Magyarhonban, a király új meg új panaszok keletkezése miatt Pesten egy vallásügyi választmányt rendelt⁴⁾, melynek feladata volt, ezentúl minden vitákat eldönteni. Ezt hallván a hitujítók, a bécsi békekötésre hivatkozván, sérelmeikkel tüstént megjelentek a választmány előtt, azonban a katholikuskok, mind panaszaikat, mind a békekötést mely ellen a papság mint a törvényhozó test első rendje tiltakozott, érvényeseknek el nem ismerték, annál inkább nem, minthogy a bécsi békekötés pontjaiban e szavak: „absque tamen praejudicio Religionis Catholicae“ foglaltatnak. E vitának eredménye lön, hogy a király a vallási ügyeket azon állapotban hagyatni rendelte, melyben a választmány kezdetével voltak. Dicső Maria Terezia atyja trónjára lépven, s annak nyomait követvén, szintén minden tehetségét oda irányozta, miszerint alattvalói közt békét alapíthasson, s midőn némely túlnyo-

¹⁾ Ribini memorabil. august. Confess. 2. köt. 542. s köv. lap. Kationa Hist. Crit. 38. köt. 244. lap.

²⁾ 1681. 25. 26. 1687. 22.

³⁾ 1687. 23. 1715. 125.

⁴⁾ 1749. mart. első napján

mó hatalommal élő protestans előjárók az 1731-ik évi rendelkezések ellenére Nógrád megyében a vasárnapi menyegzőtartást, karácsonéjjeli ájtatosságot, s az evangélikus vallásuaknál is eddig szokott Mária üdvözlleti hármasharangozást, sőt némely helyeken a katolikusok temetésén divatozott harangszót eltiltanák, a királyné 1747-dik évben kelt rendelete által ily visszaéléseket szigoruan megtiltván, minden hitujító lelkészt hivatala körébe visszautasittatá. Ugyanazt tette a királyné ottan, hol némely hitujítók imaházakat a törvényben nem foglalt helyeken építtettek, vagy vallás gyakorlatot behoztak. Továbbá mindaz, ki hitét elhagyniakarta, Maria Terezia rendelete szerint hatósága elibe idéztetett, s ha szándokát tanuk előtt kinyilatkoztatva, s katolikus lelkész által taníttatva nem okult egy évi, ha pedig ismételt hithagyás váda alá esett, két évi fogságra, s minden szerdán s pénteken tartandó böjtre ítéltetett el. Azon esetre, ha e rendelkezések siker nélkül maradnának, a nemes pénz birság, a nemtelen pedig több évi dolog alá vonatassék. A csábítók szintén ugy bűnhődjessenek, s a katolikus ifjúság a protestans iskoláktól távol tartassék ¹⁾. A vegyes házasságok tárgyában azt rendelte Maria Terezia ²⁾, miszerint a lelkészek a szülöktől jó móddal térítvényeket a felől nyerni törekedjenek, hogy minden gyermekeiket a katholika vallásban nevelendik. Későbbben pedig azt parancsolta, miszerint a vegyes vallásu szülők, kik gyermekeik törvényes neveltetésében valamely hanyagságot követnének el, tisztök eljárására kénytessenek ³⁾, a kiskoru gyermekek pedig a katholika vallásban neveltessenek, s protestans imaházakba semmi esetre ne bocsáttassanak. A vegyes házassági pereket s ügyeket pedig általánosan a megyés püspökök alá ren-

¹⁾ Katona Histor. Crit. Tom. 39. 366. s k. lap.

²⁾ 1749. évi januar 7-kén kelt kir. rend.

³⁾ 1756-ik évi august. 30. kelt kir. rend.

delte, sőt a dicső királyné oly vegyes házasságot, melyben a protestans fél térítvényt nem adandana, egészen eltiltott ¹⁾).

*) E választmányhoz tartozó egyháziak voltak: Rauscher Jakab esztergomi kanonok, Babarczy Ferencz apát Kalocsa, Kis János püspök Eger, Kontor Istvan helytartó Győr s Csanád, Kebell Mihály püspök Várad, Györödy Adam kanonok Nyitra, Závody Mihály prépost Veszprém megye nevében. Péterfy s. Concil. Hungar. Tom. II. 441. et seq. pag.

72. §. A türelmi rendelvénny.

II. József császár dicső Terezia fia s utóda ²⁾), királyi hatalmánál fogva ³⁾ 1781-dik évi october 25-kén az ugynevezett keresztény türelmi rendelvénny közrebocsátotta. Ez a bécsi békekötéssel együtt minden honi vallás - viszonyok alapjául vétetett, és a következő 18 pontot foglalja magában: 1) mindakét protestans felekezet, valamint a nemegyesült görög vallásuak magános istentiszteletet tarthatnak oly helyeken is, hol a törvény vagy királyi kiváltság őket arra fel nem hatalmazza; 2) e magános istentisztelet azonban csak azon helyeken engedtetik meg, hol száz nem katolikus család léteztén, a közterhek által el nem nyomtatnak, továbbá imaházait úgy építtessék, hogy toronyt, harangot s utczaróli bejárást nélkülözzenek; 3) minden nyilvános hivatalok, akademiái méltóságok, várospolgári, mesteri, valamint birtoki jogokhoz juthassanak; 4) egyedül olyas szabványok megesketésére szoríttassanak, melyek vallásuk elveivel nem ellenkeznek; 5) a katolikus isteni szolgálat vagy szertartásokra ne köteleztessenek; 6) e türelmi rendelvénny csupán királyi kegyelmül, s az alkotmányos törvények s régiebb királyi leiratokra nézve egyedül felmentés gyanánt tekintessék; 7) a vegyes házasságok eddig csak a mindkét

¹⁾ 1768. évi július 28-án kelt leirat.

²⁾ 1687. 2. 1723. 2.

³⁾ 1715. 20.

nemű magzatok katholika vallásbani neveltetéséről adandó térítvények mellett köttethetvén, jövődöre ily térítvények használata elmellőztetik, de szabályul rendeltetik, miszerint katholikus apa mellett mindakét nemű gyermek a katholika vallásban, ellenkező esetben pedig a gyermekek apjuk, a nőgyermekek anyjuk vallásában neveltessenek; 8) ugyan e szabály kötelez, ha a protestans házasságból vegyes házasság keletkeztén, a gyermekek kiskoruk; 9) a helvétvallásukat büntetni tilos, midőn hitelveik következtében a szülésznőket keresztelni nem hagyják; 10) katholikus lelkészek idegen felekezetű betegekhez ne menjenek, egyéb ha a betegek kívánják, de akkor senki által ne gátoltassanak; 11) iskola tanítókat mindenütt tarthatván, szabadjon nekik gyermekeiket más vallásu tanodákba is küldeni; 12) a tanulmányi rendszer protestans iskolákra nézve ne alkalmaztassék, ne valahogy vallási szabadságuk megsértessék; 13) templomaikat birhassák, javithassák, vagy újra építhetessék; 14) fiókegyházaiktól meg ne fosztassanak; 15) a helység lakosai, országnagyok s nemesek külön imaházait látogathatván, ottan ajtatosságukat végezhetik; 16) a palástdíji jogról (stola) a császár, miután hatósági tudósítást nyerendett, intézkedendik; 17) egyházi zsinatokat királyi engedelem mellett tarthatnak egy katholikus s egy nem katholikus biztos jelenlétében; 18) Vallása miatt senkit se pénzben, se testben büntetni nem szabad. Általánosan pedig a katholikusok gyalázó, gonyoló szavakkal vagy iratokkal egymást meg ne sértegetssék¹⁾. E türelmi rendelvénny azonban sem az akatholikusoknak, sem a katholikusoknak nem tesszett. Azoknak azért nem, mert ők az által csak türettetnek, emezeknek pedig azon okból nem vala kedvükre, mert azt vélték, hogy a császár közönbösnek tartja, bár az igaz,

¹⁾ Klein Ant. Hist. Eccles. et Relig. Christ. Tom. 2. Graecii 1828. pag. 768.

vagy más vallást kövesse valaki. Azonban a császár katolikus alattvalóit ez aggodalomból megszabadítandó kinyilatkoztatta, miszerint legforróbb ohajtása oda csélez, hogy minden népei az ősi religiót de egyedül a meggyőződés útján kövessék, s így lelki üdvöket munkálbassák. Elveivel egyezőleg a császár azt is határozta, miszerint ezentul senki a hithagyók közül per alá ne vonattassék, hanem szerzetes vagy más tiszteséges helyen hat héti oktatás alá vétessék, a csábítók megbüntessenek, s az ellenféli lelkész a hithagyót az oktató lelkész bizonyítványa nélkül elfogadni ne merészelje. Minden kiskoru gyermek, mely katolikusoktól született, a katolika vallásban neveltessék. Azonban, ha a kiskoru gyermekek a 12-ik évet meg haladták, s áldozásra még nem bocsáttattak, a hat héti oktatás által megkísértetett atyjuk vallásában neveltethetnek, de ha a katolika anyja hitét elhagyná, a gyermekek anyjuk vallását nem követhetik. Elvégre a 18 éves gyermekek a hathéti oktatás alá vonattassanak ¹⁾). Ezekről későbbi rendeletek máskép intézkedtek. Lásd a 64. §.

73. §. *A protestánsok kedvezéseket nyernek.*

II. József császár 1790-ik évben munkás élete legszebb idejében meghalálózván, trónja II. Leopold testvérére szállott. Ez ugyanazon évben hongyulást Budára összehíván, de azt Posonyba áttétetvén, többi rendelkezései közt az 1791-ik évi 26-ik t. czikk által a protestánsok vallás ügyeit rendezvén, azoknak nagy kedvezéseket engedett. A czikk kivonatban így szól: 1) a protestánsoknak minden bár minő régibb törvények vagy kiváltságok mellett is szabad vallás gyakorlata engedtetik; 2) a protestánsok szabad vallási gyakorlatuknál fogva megyei vagy választmány mellett

¹⁾ Klein Ant. *Hist. Eccl. et Relig. Christ. Tom. II. Graecii* 1828. pag. 769.

egyházi egyén befolyása nélkül minden helységbe, hol szükségesnek vélik, ekklesiai igazgatókat rendelhetnek, egyházakat tornyokkal, paplakokat, s tanodákat telket a földes uraságtól nyerve, alapíthatnak; 3) a protestánsok bár mely osztálybéliék legyenek, se a szent mise áldozatra, se körmenetek, vagy akár mely vallásukkal ellenkező szertartásokra megjelenni nem köteleztetnek; 4) egyházi gyűléseket és zsinatokat mind a személyek számára, mind a megjelenés helyére, mind pedig a felveendő tárgyak minémiségére nézve felsőges királyurunktól kérendő engedelem mellett tarthatnak; 5) mind hittudományi, mind ajtatossági könyveiket tulajdon, tőlük kinevezendő, s a n. m. helytartótanács által kijelölendő bírálók felügyelése alatt kinyomathatják, azon törvényes feltétel mellett, hogy azokba semmi a katholika vallást megsértő, vagy gúnyoló kifejezések fel ne vétessenek, mi ha megtörténnék, arról a bíráló kérdésre vonandó; 6) a katholikus papnak, tanító, vagy akármely egyházi szolgának adandó pénzbeli stola, vagy ágytőli díjtól mentek, azon esetet kivéve, ha a katholikus lelkész szolgálatát megkivánnák; 7) lelkészeik a tulajdon felekezeti beteget, s börtönben létezöket a rendőrségi szabályok megtartása mellett szabadon meglátogathatják, s a halálra öket elkészítvén, a végítélet helyére kísérhetik, de beszédet nem tarthatnak; 8) minden érdemes és a törvény megkivánta tulajdonokkal felruházott egyén, vallás különbsége nélkül akármely rangu hivatalra előmozdítottatnak; 9) a törvényes eskütől, mely a boldogságos Szűz Mária s az Isten minden szentjeire tétetni szokott, mentesek; 10) minden alapítványaikat, melyeket egyházaik, tanodáik, lelkészeik s más intézeteikre tettek, királyi felügyelés mellett szabadon kezelhetik; 11) házassági ügyeik addig, míg törvényszékeik rendezve nem leendenek, vármegyei, vagy kerületi törvényhatóságok által, a szabad királyi vagy bányavárosokban pedig az illető tanács által döntenek ök,

honnét a királyi vagy hétszemélyi táblához ügyeiket felebbvihatik; 12) minthogy a protestánsok ily állandó törvények által vallási gyakorlatra, egyházak, tanodák, paplakok, s mindennemű alapítványokra nézve biztos helyzetbe állítottak, ezentul egyházak, tanodák, vagy paplakokat többé nem követelhetnek; 13) minthogy a katholika vallástól elválás békekötések értelméhez képest is katolikus elvekkel ellenkezik, ne valahogy ilyes átmenet vagy elválás vakmerően történjék meg, minden ilyes esetek felséges királyunk elibe terjesztendők; 14) a katolikus lelkészek előtt mindig kötendő, s senki által nem gátlandó vegyes házasságokból született gyermekekről rendeltetett, ha az atya katolikus, minden gyermek a katolikus atya vallását követni tartozik, ha pedig az anya katolika, egyedül a figyermekek követhetik atyjok vallását. E tárgyról azonban későbbi hongyülések máskép rendelkeztek, s mind azokhoz, mind az egyháztól hirdetett rendeletekhez magunkat jelenleg alkalmaztatni tartozunk (64. 71. §); 15) a perek, melyek mindazon házasság felett, mely vagy már akkor vegyes, midőn kötötték, vagy csak egyik, vagy a másik házasság felekezetnek a katolika hitrei megtérése által vegyessé tétetik, indittatnak, minthogy mind a két esetben igaz szentségről szó vagyon, katolikus törvényszék elibe tartoznak; 16) a protestánsok a katolika egyház ünnepeit külső tekintetre nézve ottan, hol azoknak megszegése botrányt okozhatna, megtartani kötelesek, mitől szabadok tulajdon házukban, hol akárminő szolgálai dolgokat is magánosságban végezhetnek. E törvény cikk nagyon áthatotta az egyháziakat, s a hongyülési tagok egy részét. S valóban a főpapok s az egyháziak mindnyája, 80 katolikus országnagy, nemes és követek által aláírt folyamodást nyújtottak be felséges királyunknak, melyben őszintén megvallák, hogy az említett cikket maga a királyi méltóság, honi törvények, egyházi szabályok, s tulajdon lelkiismeretök

sérelme nélkül el nem fogadhatják, s azért azt módosíttatni, a bécsi s linczi békekötésekre, s azokon alapult 1608. s 1647-ik évi t. czikkek tartalmára visszautasíttatni esedeznek. Okaik pedig, melyekből kiindulnak a következők: A bécsi s linczi békekötések, valamint az utánuk következett hongyulések mindenkinek saját vallása gyakorlatát megengedik, az 1791-ik évi 26-ik cikkben pedig e szavak: „*absque praejudicio tamen Religionis Catholicae*“ kihagyatván, a katolikus vallás szabadsága korlátoztatik. Továbbá a 26-ik t. cikk 2-ik pontjánál fogva a földes ur telket a templomra adni tartozván, jogaiban rövidséget szenved. A 4-ik pontban ő felsége magának az új egyház feletti felügyelést fentartván, magát az új egyház fejének is nevezte, holott ő azon egyháznak törvény szerint még tagja sem lehet. A 9-ik pontban az esküből e szavak: Boldogságos szűz és szentek említettése kihagyatott, holott az érintett békekötések azt nem tették, s a katolikusok őseik példája után nem is egyezhetnek meg abba, hogy a magyarok Nagyasszonya tisztelete ellen valami végeztessék. A 11-ik pont szerint ő felsége a protestáns házassági ügyek kiegyenlítésére tulajdon törvény széket rendelni kíván, holott az említett békekötések, s utánuk tartott hongyulések a katolikus szentszékek azok elintézésére helybenhagyattak. A 14-ik pont, mely a vegyes házasságokból származott gyermekek protestáns atyjuk vallásábani neveltethetését engedi, a katolika hittanaival egyenesen ellenkezik. Ezeknél fogva tisztének tartotta az egyházi rend okokkal támogatott folyamodását s tiltakozását benyújtani ¹⁾. Ámbár pedig több nemes megyék, mit Vas, Szepes, Sáros stb. ez engedmények tudomásához jutván, siralmasan panaszkodó

¹⁾ November 30-án 1790. Acta Comitior. 1. köt. 262. s köv. lap. Katona Histor, 40. Tom. 798.

felirásokat küldének a felséghez, mindamelllett 1791. évi januar 19-kén a 26-ik t. cikk elérkezett, mely hosszabb vita után az egy részről tett ovakodás emlittetése mellett a többség által elfogadtatott ¹⁾).

74. §. *A hitujítók a XIX. században.*

Ámbár a hitujításnak e százszadbeli története csak folytatása az előbbi eseményeknek, mindamelllett a század eleje zavaros és többnyire szerencsétlen hadakkal elfoglalva lévén, Marsnak inkább a fegyvereseinek, mint egyházi ügyeknek figyelmét szentelni kénytetett, s így az egyházi s vallási tárgyak keletét, növekedését, s bőséget többnyire csak a francia mozgalmok lecsillapittatása óta, azaz a boldog béke megállapodásától szemléljük. Mert azóta koronás királyunk rendes hongyüléseket hirdetvén ki, s szeretett magyarainak időt, tért, s szabadságot tanácskozásokra engedvén, hazánk atyjái minden harmadik évben Posonyba egybegyültek, s nagy buzgóság, tudomány, s nemzetiséges lelkesedéssel a tanácskozás polczára fellépve, hazánknak mind politikai, mind egyházi állapotjáról, javításáról, s minden oldalról tökéletesbitéséről értekeztek. Igaz ugyan, hogy e tanácskozás terén sok elhangzott olyas is, mi célra nem vezetett, mi sértegető, s mi a nemzet inkább setét, mint fényoldalát bebizonyította. Azt azonban a szabad tanácskozás állapotja hozza magával, s valamint némi tekintetben minden rossznak jó következzése is vagyón, úgy azt sem lehet tagadni, miszerint az ellenfél legalább azon hasznót hajtotta, hogy az igazság jobban kiderült, s a viszonyos verseny által a felek bátorságot nyertek. S valóban már Kisfaludy honunk koszoruzott költésze mondá: „Hol nincs

¹⁾ Az 1790/1. évi hongyülési napló,

versényezés, nincs küzdőhelye bátor erőnek“¹⁾. Egyedül azt sajnálhatni, hogy hazánk atyjái közül sokan oly tárgyakról is tanácskoztak, sőt fölöttök pálczáat is törtek, melyek a hongerőlési törvényhozás köréhez nem tartoztak. Ilyenek a vallási tárgyak, melyek közül eddig mindig többet tárgyalás alá vettek, s minthogy azoknak méltányos és igazságos kezelése, és megítélésére politikai s diplomatikai ismeretek nem elegendők, nem csoda ha az egyházi tárgyakat világi elvekből döntvén el, az egyházi rendet azon keletlenül helyzetbe hozták sokszor, hogy velők meg nem egyezhetvén, ellenmondani, s óvakodni kénytelen vala. Hogyan s mikor történt ez a mult korban, azt a 68-ik §-ból is kivehetjük. Jelen korban pedig megtörtént ugyanaz, midőn az 18^{39/40}-ik évi hongerőlésben Kopácsy József esztergomi érsek s honunk áldora, és hazánk többi főpapjai az 1791-ik évi 26-ik t. czikk azon engedelmé ellen tiltakoztak, melynél fogva a vegyes házasságban született gyermekek idegen vallásban neveltethetnek. Annak következménye valának azon körlevelek is, melyeket ugyanazon említett érsek s honunk többi püspökei a vegyes házasságok kiszolgáltatása módjáról 1843-ik évben megyéjökbe köröztettek²⁾. Ilyen a vallási gyakorlat szabadsága, melyet, ámbár ki sem tagadhatja meg felebarátjától addig, míg az idegen vallás a közjót nem veszélyezteteti, mindamellett annak méltányosnak is lennie kell, annyiban legalább, hogy az ősi vallás követőit se gátolja meg tisztók eljárásában. Ilyenek az átmeneti esetek, midőn valaki a katholika vallástól elszakadni készül. Ilyes esetekben a katholikus lelkész

¹⁾ Kisfaludy versei Emil czim alatt.

²⁾ Josephi Kopácsy Primatis regn. Hungar. et A. Eppli Strigon. Encyclicae et instructio pastor. de matrimonii mixt. ad Clerum dioecesis. die 2. Julii 1846. dimissae.

tisztje azt hozza magával, hogy mindent, vagy legalább annyi erkölcsi erélyességet használhasson, mennyit lelkismerete sugal arra, miszerint hiveit az igaz vallásban fentarthassa. Ezek azon tárgyak, melyek körül vallási tekintetre nézve századunk hongyülései eleget tanácskoztak, eleget fáradoztak, de eredménye a tanácskozásnak eddig úgy ütött ki, hogy az ellenzéki ellem tulnyomósága miatt az egyházi s ősi vallás követeleit elegendőkép nem méltathatták (70. 71. §.). Azonban az 1847 $\frac{1}{2}$. évi hongyülés alkalmával alkotmányunk egészen átalakulván, a törvény előtti egyenlőség, mind törvényesen bevett vallásnak viszonyossága s szabadsága kimondatván, remélhető, hogy az ujdán kinevezett birodalmi ministerium a katholika vallás védelmét, s igazságos igényeit méltó figyelembe veendi. Ezt annál inkább remélhetjük minthogy jelenleg az egész birodalom püspöki kara Bécsben egybegyülve azon tanácskodik, mikép lehessen a legujabban szerződött egyezményt (Concordatum) 44. §. valódi életbe léptetni, s az ígét testté alkottatni.

75. §. Az ágostai hitvallás állapota.

A protestánsok országunkban szintén úgy mint másutt két főbb, tudnillik az ágostai s helvet felekezetre szakadván, keletkezetők óta belső szervezetökben folyvást dolgoztak, de nem lévén istentekintélyü eredetők s alkotásuk, annak elrendezésében mindig ingadoztak s változtak. III. Károly király 1784-ik évben egy világi s egyházi felügyelő mellett négy superintendentiára osztotta. E kerületek ma a következők: 1) a dunamelléki, 2) a dunántúli, 3) a bányakerületi, 4) a tiszáninneni s túli kerület. Minden kerület egy superintendens és több felügyelők alatt lévén, egyházvidékekre osztatik. Minden egyházvidéket, mely több lelkészségből áll, egy senior igazgatja, ki alatt az illő lelkészek, s tanodai oktatók állanak. Az ágostai vallástételüek

a dunántúli kerületben az 1650-ik évben Csepregén s másutt közrebocsátott Agenda szerint egyházi szertartásait végzik. A szlávok Krman superintendens Agendáját követvén, a németek részint a szászok, részint a rajnamellékiekhez csatlakoznak. Az egész ágostai egyházat 1848-ikévig egy főfelügyelő kormányozta, de annak hivatala azóta máig betöltve nincsen.

Erdélyben az ágostai hitvallásnak 1772-ik évig a főünnepeken kívül az apostolok s a boldogságos Szűz ünnepeit is megülték. Azonban az említett év után ők is az ünnepek számát leszállították.

76. §. *A helvet hitvallás állapota.*

A helvetvallásnak száma nem kevéssé csökkent meg az előválasztás tana miatt, melynél fogva szerzője Calvin János azt tanította, hogy az Isten némely embereket öröktől fogva boldog létre előválasztott, másokat pedig örökre elkárhoztatott. E tan valamint Hollandiában Herman s Gomar leydeni tudósok közt ¹⁾ nagy vitákat, sőt felei közt börtönöztetések-, hadak- s halált okozott, úgy honunkban is nagy ellenzőkre talált. Azonban nem tagadhatni, hogy e tan, miután azt Kálmáncsehy Márton, ki gyulafejevári kanonokból munkácsi predikátorrá vált, honunkban ajánlotta, s fogatosította volna, annyi mozgalmok s annyi viszonyos ellenségeskedések tárgyává nem lön, mint másutt. Mert földjeink közül igen sokan e borzasztó tantól elállva az ágostai hitvallásuakkal együtt az Isten kegyelmének mindnyájok iránti egyenlőségét vitatták. Ezek közül Huszti Endre kolosvári jogtani oktató magát különösen tüntette ki. Igaz ugyan, hogy elvei miatt tanszékét Erdélyben elveszté, azonban a katolikusokhoz áttért, s a fejevári káptalannál hivatalt nyervén, abban hivataloskodott, s több munkákkal diszeskedett. E hitvallás-

¹⁾ Egyháztörténetünk 4. köt. 90. §. 254. lap.

nak egyházi elosztása szintén négy kerületre terjedt: 1) a dunamelléki, 2) a dunántuli, 3) a tiszántuli, 4) a tiszán-inneni kerületre. Minden kerületben egy superintendens és segédgondnok vagyon; maga a kerület egyházmegyékre, ezek pedig lelkészségekre elosztva lévén, amazt főesperes, emezeket pedig predikátorok igazgatják.

A kapcsolt részekben azon kevés protestánsok, kik ottan léteznek, többnyire gyárosok, vagy kereskedők lévén, az 1848-ik évig csak zsellérként tartózkodhattak ¹⁾. Ma azonban az egyenlőség joga minden felekezetre kiterjesztve lévén, azok is az alkotmány minden kedvezései s terheiben egyenlően részesülnek.

77. §. *A protestantismus eszesdiégre (rationalismus) változott.*

Minthogy a protestáns felekezetek mind régi, mind újabb időkben egyesüléseket külföldön siker nélkül kísértenék, elvégre annyiban megegyeztek, hogy vagy egészen, vagy legalább egyrésről eszesdiéknek (rationalistae) átváltak. Mit nemcsak a külföld, hanem hazánkról is némileg mondhatni. Mert protestáns atyáinkfiat legujabban az összeolvadás eszméjét hirdetve, az egyesüléshez hajolni látáztottak ugyan, de ez ügy a számosan tornyosuló nehézségek miatt azon alakot vette magára, melyet a külföld követ, tudnillik abban egyeznek meg, hogy szintén a rationalismust követik. Ennek annál inkább következnie kellett, minthogy nálunk is a protestánsok tudósai s lelkészei mindenben a külföldöt dicsérni, s követni szeretik. Oka e nagy változásnak Fenelon s több nagynevű-tanárok szerint a hitújítás eszme s elvében rejlik. Mert ugyanazon szabadsággal, melylyel az első hitújítók éltek, utódaik is élhetvén, s valóban élvén, más valami könnyebben alig történhetik, mint hogy eszesdiéknek átváltozzanak. Alkalmat s indokokat

¹⁾ Schwartner Statistik 125. lap. Benkő Transilv. 4. köt. 17. lap. Katona Hist. Crit. Hungar. 39. köt. 225. lap.

arra máig nyujtanak: 1) az angol s francia eszesdiek munkái, melyek minden europai nyelvekre fordítva, minden tudós kezeibe kerülhetnek, s a rossz mételetét közlik. Ilyenek Burnet, Whitby, Taylor, Clarke, Voltaire, Rousseau, Sue, Victor Hugo s mások munkái; 2) a korlátlan sajtó szabadsága, mely által számos könyvek az isteni kinyilatkoztatás, és a vallás ellen keletkeznek. Ámbár pedig nálunk az 1847/8. évi átalakulásunk alkalmával a sajtó szabadsága törvény által korlátoztatott ¹⁾; mindamellett annak sokkal szabadabb tér nyitvatván, s engedtetvén, mint annak előtte, ilyes munkák nálunk is minden tartózkodás nélkül behozattatnak, s az olvasó közönséggel közöltetnek; 3) Kant s követőinek bölcséleti rendszere, melynél fogva egyedül az ész vallása általánosnak (objectiv) lenni, a kijelentett vallás pedig csak amannak könnyebb terjesztésére adatottnak állittatik, mely idővel önmagától megszünendő, minden embernek tiszta észvallása által kipótoltatandik. Vagy lehet-e Schelling vagy Hegelnek azon állítását miszerint az ész mennyiségben csak egy tökélyes valóság (absolutum) s az maga az Isten; a többi valóságok pedig annak egyedüli viszfénye (reflexum) elfogadni? s azt akár Üdvöztőnk valódi lételével, akár mely lény valóságával megegyeztetni? Lehet-e Herbart kétesdies rendszeréből okulnunk, ki Kant rendszerét (Kritik der reinen Vernunft) elvétett utnak nevesi, s azt azon egyén által egészen elmellőztetni kívánja, ki az igazsághoz jutni törekedik? ²⁾. Ilyes helyzetben valódiilag mondhatni, Incidit in scillam, qui vult vitare charydim. Hogy továbbá a mostani protestánsok egyedül

¹⁾ Lásd az 1847/8. évi Törvénycikkelyek 18-ikát.

²⁾ Herbart Joh. Frid. Uiber meinen Streit mit der Modernphilosophie dieser Zeit. Königsberg 1814. és Psychologie als Wissenschaft nengegründet auf Erfahrung-, Metaphysik und Mathematik. Königsb. 2. Bde 1824.

eszesdiséget tanítanak, munkáik bizonyítják. A sok közül csak Wegscheider, kit a protestánsok remekírójuknak tartanak, elősorozzuk. Ez azt állítja ¹⁾, hogy a természet feletti kijelentés nem is szükséges, de nem is lehetséges. Továbbá minden csodákat s titkokat megvetvén, azt tanítja, hogy Krisztus egyetemi vallást alapítani akarván, nem kijelentett, hanem csupa eszesdi vallást tanított, s taníthatott stb. Hasonlókat Röhr, Schulze, Schott, Brettschneider, de Wette, Bauer, Feuerbach, Marr stb. tanítanak ²⁾. Hosonlitsd Relig. s Nev. czimű folyóirat 1846. évi august. B. alatti 13. szám 97. lap. Mellképek Perger János által s 1847. évi febr. 7-ke alatti 11. szám 87. s köv. lap. 1847. évi mart. 4. alatti 18. szám 137. s köv. lap.

78. §. *A háromságtagadók.*

Erdélyben annyi hitújító támadt e korszakban, hogy majdnem a protestánsok számát is meghaladták. Azok közül a socinisták, máskép háromságtagadók, vagy unitariussok legnagyobb figyelmet gerjesztettek, annál nagyobb tekintélyt nyervén, minthogy maga Zápolya Zsigmond Erdély fejedelme őket eleve pártolni látszott. E tévedést Blandratta György orvos tanár, és Davidis Ferencz eleintén Erdélyben terjeszték, s azután Magyarországra is átültették. Azonban a helvetvallásuak erőlyesen ellenök lépven fel, 1567-ik évben Debreczenben zsinatot tartottak, s noha Blandratta is két évvel későbbén Váradon zsinatot egybegyűjtene, melybe Zápolya is megjelent, nem mint a tévtan pártolója, hanem miszerint vizsgálthassa, valjon alapszik-e a szent írásban e tan, vagy nem? mindamelllett a helvetvallásuak Csengerén

¹⁾ Institutiones Theologiae Christiano dogm. auctore J. A. Wegscheider Halae 1815. több kiadásokban.

²⁾ Egyháztörténeteink lat. kiad. 4. köt. 28. s köv. §. 80. s k. lap.

(Szatmárban) ismét összegyűlve indokokkal megmutatták, hogy Blandratta tana egyedül pusztá véleményeken alapszik, s hitöket az ugynevezett csengeri vallástételben kijelentve a szent Háromságról szóló katholika oktatást védelmezték. Blandratta későbbben Davidistól elválván, s emezt, hogy Krisztust csupa embernek s mint olyant még tiszteletre méltónak sem mondaná, a fejedelemnél bevádolta, s börtönbe záratta. Azonban maga Blandratta sem tanított mást, mint hogy Krisztus a szent lélektől szármozván, s Máriától születvén valódi Messias, de nem Isten vala. A felekezet szabadvallási gyakorlatot nyert, de az atya fiu s szent lélek nevében keresztelni tartozik ¹⁾. E felekezet Baranya- s környékében telepedni kezdett, de Radonay püspök onnét kiküszöbölte. A felekezet istentisztelete egyszerű, fegyelme szigorú, s Erdélyben nyolcz senioratusokra osztva vagyon ²⁾. Az 1847/8. évi hongyülés azt honunkba is bevette, s minden a többi protestáns felekezetekhez hasonló kedvezésekben részesítette ³⁾, annál inkább, minthogy Erdély honunkkal egészen egyesülvén, egy országot képez; s annak minden kedvezéseiben úgy, mint terheiben részesül.

79. §. *A keresztségisméllők (Anabaptistae).*

Hübmayer Boldizsár Nickelsburg Morvaország városa- s tájékában a keresztség ismételtetését 1526-ik évben mind- azoknak hirdette, kik gyermek korukban megkeresztel- tettek. E hirdetésnek oly sikere lön, hogy mind Lichtenstein Lénárd maga, kit a város uralá, mind mások a keresztséget magukon ismételtették. E tanhoz továbbá más tévedések is csatoltatván, például hogy az egyházi rend Üdvözítőnkől

¹⁾ Az 1638-ik évi országgyűlés őket arra bűnvád alatt kötelezte.

²⁾ Engel Geschichte Ungarns 2. köt. 294. s köv. lap. Schwartner Martin Statistik 112. s köv. lap.

³⁾ 1847/8. évi törvénycz. 20-ka.

nem alapíttatott, előjárók nem létezhetnek a társaságban stb. nagy felekezet létesült, melyet sokan követve Némethonban tűzzel vassal terjesztettek oly annyira ¹⁾, hogy azt fejedelmek s püspökök csak kereszthadak által győzhették le, s szétoszlathatták. Ez megtörténvén Hollandia, Német, Schweitz s más tartományokból kiűzve, mindenütt menedékhelyet kerestek, s Magyarhonba is költözvén, Posony s Nyitra megyében telepedtek meg, hol Lévardon, Szobotist, és szent Jánoson lakásukat tűzték ki. E felekezetek Boescai, Bethlen, s más csendzavarók alatt egy helységből a másikba költözvén, honunk többi lakosaival együtt sokat szenvedtek, míg Bercsényi 1705-dik évben Nyitra várából részökre egy különös parancsot bocsátott ki, melynél fogva a szobotisti, lévárdi, s szentjánosi új keresztényeket (keresztsgismétlőket) háborítani, lakásukra rohanni, s nekik valami kárt okozni senki se merészeljen ²⁾. S e lakhelyeken Maria Terezia uralkodásáig tévedéseikben maradtak. Filó József szobotisti lelkész azonban e felekezet tévedéseire dicső Mária Terenziát figyelmeztetvén, azt nyerte, hogy a királyné 1760-ik évben jezsuitákat oda küldvén, őket megtérítette. Ez annál könnyebben sikerült akkor, midőn a királyné Walter Zachariast a felekezet papját, s két segédét Nagyszombatba vitette, s ottan a barátok zárdájában letartóztatta. E megtérés azonban csak gróf Barkóczy esztergomi érsek s országunk áldora alatt tökéletesen eszközölthetett ki, s állandóvá is maradt, minthogy máig a király költségén tulajdon lelkészekkel s tanodával ellátva saját községeket képeznek.

¹⁾ Egyháztörténeteink lat. kiad. 4. köt. 97. §. 277. lap.

²⁾ Windisch Ungarisch. Magazin 3. B. 219. S. Benkő Transylv. 1. köt. 495-ik s köv. lap. Aprobát. Constit. 3. Tit. 57. art. Lampe 361. lap. Katona Histor. Crit. 31. köt. 625. lap. 33. köt. 659. lap. Péterfy Conc. Hung. 2. par. pag. 226. 255. Acta Com. 1687. 239. lap. Katona Hist. Crit. 36. köt. 635. lap. s a köv. olvashatni Bercsényi oklevelét.

80. §. *A szombatosok.*

Ezek Csehországban 1530-ik év körül keletkezvén, rotterdami Erasm szerint a szombatot oly buzgósággal ünnepték, hogy ha szemökbe valami talált esni, azt szombat napján kisem vették. Erdély e korban egyházi főpásztornélkül lévén, könnyen válhatott minden tévedésnek menedék helyévé. Ámbár pedig e zavaros időkben erdélybeni első fellépése idejét nem könnyű kipuhatolni, mindamellett kétségen kívül vagyon, hogy Bethlen Gábor alatt, ki nagy ellenségek vala, e zsidóság ottan nagy számmal létezett, különösen pedig Marosvásárhely körül tüzek ki lakásukat, s ámbár magyar nyelven közlekedének egymással, mindamellett szalona, megfojtott állatok s vérrel készült étkekkel nem éltek, predikátoraik pedig a helvétvallásuak előjárósága alá tartoztak. Az ország törvényei közönségesen a szombatosokat megzaklatván, számuk nagyon fogyott. Maga Pécsi Simon, kit Bocskay mint jeles nyelvész, s az arab héber, görög, török, s nyugati nyelvekben jártas férfit titoknokának választott, s Bethlen Gábor korlátnokának nevezett, miután bizonyossá lön, hogy a szombatosokhoz tartozik, sőt azoknak főbbike, ura parancsára őrzet alá vétetett. Rákóczy alatt pedig birtokától is megfosztatván, egyedül szent Erzsébet helység hagyatott meg neki azon feltétel mellett, hogy annak köréből eltávozni ne merészeljen. E rendelkezések az 1618-ik évi törvény szüleménye valának, mely a négy befogadott valláson kívül minden más tant, különösen pedig a szombatos zsidókét hűtlenség büntetése alatt tiltja. Későbbi törvények pedig ¹⁾ a szombatos zsidókat birtok s fejevesztéssel büntetik, de az utolsót mégis megválthatják. Mint-hogy pedig e büntetések szigoruan végre hajtattak, Erdélyben azok száma megcsökkenvén, többnyire unitariusokká

¹⁾ Az 1635. 1638. 1662. évi törvények.

váltak, kikhez a nélkül is a Messiásról tanukra nézve közelednek ¹⁾). Erdély szigorú törvényei nem csak a szombatos, de a többi zsidókat is az országból kitiltják ²⁾). Ezek azonban az új álladalmi törvények szerint megszűnván, mindenki a törvény egyenlő oltalmát élvezi.

Hazánk zsidósága régi héber nemzet maradványa, igen is szaporodott. Emlékezetre méltó, hogy Europa zsidósága 1650-ik évben honunkban vallási gyülekezetet tartott. Alkalmat e gyűlésre nyújtott Sabbathai Sevi zsidó, ki a nép hiszekenséggel visszaélván, Szmyrnában magát Messiasnak hirdeté. A zsidók őt eleve csoportosan követték, de hazugságáról rövid idő múlva meggyőződván, mert Sztambulba átvitelve, s kérdésre szorítva, Sévi félelemből mozlemlőn, Nagyidán Abaujban gyülekezetet a végre tartottak, hogy meghatározhassák, valjon eljött e már vagy csak eljövendő e a Messias? A tanácskozás eredményét Zakarias rabbi a gyülekezet elnöke kimondván, hirdeté, miszerint a Messias a nép bűnei s töredelmetlensége miatt még el nem jött, de eljövendő későbbben.

81. §. *A picardiak.*

E felekezet 1421-ik év körül Belgium s Némethonból Csehországba szakadván, némely iroktól a husziakhoz számmittatik, de hibáson, mert Ziska s a többi husziak azt nem csak magokénak nem vallják, hanem őket erkölczstelenségök miatt gyűlölve, még fegyverrel is kiirtották, vagy szétozlották. Miből keletkezett, hogy picardi lelkészek honunk e korszaki zavaros idejében tévedéseiket nálunk is, különösen pedig a nyugatészaki helyeken terjeszteni kezdték; azonban a hatóságok tudósítást arról nyervén, tüstént azok elutasíttatása s az országból kizáratására rendelkezéseket tettek. S valóban a szakolczai s puchovi nép, melynél a picardiak tana foganzani kezdett, a helvét vallásuak felekezetéhez csat-

¹⁾ Lampe Histor. Eccles. reform. in Hungar. et Transilvan. 426. lap. Benkő Transilv. 2. köt. 241. lap. Aprob. Constit. 1. Tít. 4. art. 1.

²⁾ Windisch Ungar. Magaz. 1. B. 117, s k. lap. Acta Comitior. 16. 87. 230. lap. Aprob. Constit. 1. Tít. art. 4.

kozván, a bejött prédikátorok siker nélkül költöztek el. Tévedése e bonyolódott felekezetnek a többi közt abban állott, hogy az asszonyok közösségét tanítá, s az Istent még bujassággal is tiszteltetni vélé. E felekezet azonban mint a gnosticizmus maradéka mindünnen kiirtatott. Lásd Egyháztörténeteink latin kiad. III. köt. 414. s k. lap.

V. FEJEZET.

Az egyházi szertartások, a keresztények erkölcsel s az egyház fegyelmiről.

82. §. Isteni tisztelet s szertartások.

Az isteni tisztelet e korszakban lényeges változást nem szenvedvén, minden eddig divatozott szertartások és szent szokások régi épségökben maradtak. Az oltári szentségnek mindakét szín alatti felvételét, melyet I. Ferdinánd császár s magyar király a trentói zsinattól azon végből kért, miszerint a protestansokat a katolikusokkal annál könnyebben kiengesztelhesse, IV. Pius pápa Magyarországra nézve azon meghagyás mellett megengedte, ha a püspökök azt czélszerű s üdvösnek találják. V. Pius pápa azt azonban vissza vonta. S általában honunk püspökei arra ügyeltek, hogy az egyházi szertartások egvszerűbben véghezvitesse- nek, s némelyek ritkábban gyakoroltassanak. Azért az oltári szentséget is ritkábban engedték kitétetni, több ünnepek előesteit, némely körmeneteket s búcsu járásokat eltörültek, az egyházakban a szám felett égetni szokott gertyákat megszüntették, az egyházakban divatozó színházi zenét s éneket megváltoztatták s többféle áldásokat, melyek nem foglaltatnak az egyházi szertartás-könyvben, megszüntettek. Nem tagadhatni ugyan, hogy az országban honoló török az egyházakat elfoglalta, azokat várak, gabonatarak, sőt más nemtelen hasznokra fordítván, az isteni tiszteletet is gátolta, azonban a keresztények buzgósága annál nagyob-

ban növekedett honunkban, minél nagyobb nehézségekre akadt. Az oltári szentségben lévő Krisztus testét s vérért magasztaltatni törekedő Pázmán érsek Nagyszombatban három ezrenyi tőkét tett le azon célra, miszerint a szentség betegekhez égő gyertyák, kereszt mellett s mennyezet alatt vitessék. Mit dicső Maria Terezia is megerősített. Ilyes épületes szertartás vala, midőn Pázmán Péter alamizsnás szent János tetemét eltakarítatá a posonyi főtemplomban. Miután tudnillik e szent tetem, melylyel a török zultán Konstantinápoly hatalmába jutva, Mátyás királynak kedveskedett, Budáról a török közelítése miatt a mariavölgyi szentpáliak gondviselésére bízott, s onnét I. Ferdinand rendelete által a posonyi káptalan templomába vitetett volna, s azt minden Posonyba jövő ájtatos hivek, főpásztorok, egyháziak, szerzetesek, sőt császárok s királyok tisztelettel látogatnák, Pázmán bibornok a templomban új sirboltot készíttetvén, a tetemet, mely a sekrestyében nyugodott, nagy ünnepélyességgel püspökök, kanonokok, és számos hivek gyűlekezetében ezüst koporsóba tétette, s 1632-ik évi január 23-ikán a templom belsőjébe vitette. Annak tiszteletére Eszterházy érsek tulajdon kápolnát, mely a szent nevét viseli, a templomhoz csatoltatván, a szent test azóta ottan nyugszik. A szentemlékét pedig a posonyi káptalan, s a hivek minden évben január érintett napján ünnepélyesen ülik¹⁾. Ilyes és más épületes szertartásokat, ájtatos társulatokat, például a szent olvasó, vagy mérsékletesség társaságát sat. honunk fő s alárendelt papsága most is buzgón fentartja, s előmozdítja. Különös figyelmet s szent épületességet gerjesztett azon egyházi szertartás, mely Pécs városában szent Mór

¹⁾ Acta sanctor. Hungar. 1. köt. 67. lap. Hevenesy, és márvány fölírás a posonyi főtemplomban. Draskovics György pécsi püspök s posonyi prépost leírata után Katona 31. köt. 512. s köv. Miller Epistolae Pázmányi 2. köt. 124. lap.

tiszteletére korunkban tartatott, midőn nagykéri Scitovazky János esztergomi érsek, s országunk áldora ugyan azon sz. Mórnak, ki Pécs megye 2-dik püspöke volt, s ki ő főméltósága mint volt pécsi püspök közbejárása által a boldogok közé soroztatott ¹⁾), 1849. évi october 22-én első nyilvános, egyházas ünnepét számos fő s alrendű papság s hívek jelenléte mellett szónoklatok s isteni tisztelettel megülte. Relig. 1849. 16. szám. 138. s k. lap.

83. §. Ünnepek.

Az eddig divatozó ünnepekhez e korszakban némely újak hozattak be, s némelyek eltöröltettek. Amazokhoz tartozik: 1) a győzelmi sz. Mária ünnepe (S. Mariae de Victoria), melyet V. Pius pápa a híres 1527-ik évi Don Juan de Austria Lepantónál kivivta tengeri győzelemnek emlékére rendelt. E győzelem az ozmanokat megalázta, s hajóikat örökre eltörölte; 2) a szent Mária név ünnepe, melyet XI. Incze pápa a törökök felett nyert győzelem emlékére, az egész egyházra terjesztett, annál inkább, minthogy eddig is némely külön egyházakban divatozott; 3) Boldogasszony fogantatása, mely szintén némely megyékben eddig már divatozván, XI. Kelemen pápa által az egész egyházra terjesztetett ²⁾); 4) Jézus szent neve ünnepe, mely januar második vasárnapjára tűzetvén ki, szintén azon pápától vette eredetét; 5) a szent olvasó ünnepe, melyet ugyan azon XI. Kelemen pápa a törökökön III. Károly király által nyert győzelme emlékére rendelt; 6) Jézus szent szive ünnepe, melyet XIII. Kelemen pápa a hívek kérelmére alapított, boldog emlékü Rudnay Sándor bibornok s esztergomi érsek pedig annak tartását megyéjében az

¹⁾ Relig. kath. lap. 1849. évi 7. sz. octob. 11. 57. lap. A beatificatio 1848. augst. 4. hirdettetett Romában. Hasonl. Relig. 1849. évi 10. szám. 81. lap.

²⁾ Ez ünnep újabb elrendezéséről lásd a I. korsz. 68. §.

urnap nyolczada utáni péntekre tűzte ki; 7) szent István király ünnepe, mely 1771-ik évben, miután a szent fejedelem jobb keze Raguzából, hol kétszáz évnél hosszabb ideig tartatott, Budára átvitetnék, és szent István király országunk védszentjének választatnék, XIV. Kelemen pápa engedelmével rendeltetett. Azóta pedig ez ünnep alkalmával Budán országunk helytartója, jelenlévő egyháznagyok, s minden világi s katonai hatóságok, s számos hivek gyülekezetében legnagyobb díszszel s pompával nagy mise, s szent beszédek tartatnak, a szent király jobbja egyházi növendékek által körülvitetik, s a körmenet után nyilvános tiszteletre tétetik ki. Minthogy azonban az ünnepek száma az egyházban már nagyon szaporodott, XIV. Kelemen pápa 1771. évben magyar, austria, s más fejedelmek kérelmére megengedte, miszerint némely ünnepek külső megülése megszüntetvén, azok ezentul csak az egyházban tartassanak meg, engedelmet adván, azon napokon minden szolgálókat elvégezhetni. Melyek légyenek azon napok minden évi tapasztalásból tudva vagyon.

84. §. *A katolikusok foglalkozásai s erkölcsi.*

A mult korszaki katolikusok némely hiányai s foglalkozásai jelen korszakban is a hitujítók, de kiváltképen a pogány török hazánkban léte miatt még elég hosszú ideig divatoztak, sőt növekedtek. A folytonos hadakozás, és ingadozó két, sőt három fejedelem közti viszony a büntetlenséget biztosítván, a merészség s rossz tettek pártolásául szolgált. A régi közmagyar őszinte, nagylelkű, egyenes, de büszke jellemű is lévén, már az 1573-dik évben egybegyűlt rendek azt határozni kénytelenek voltak: Ha kik árulás vétkében találtatnak, törvényesen idéztessenek, és marasztaltassanak el, s a mint elejétől fogva a magyar nemzet közt, ugy ezután is a hűtelenség keresete alá vonatassanak, melynek se perében, se végrehajtásában semminémű akadályok ne tétessenek

sat". Mindazáltal honunk fő s alsó papsága buzgalmának sikerült hiveit az erkölcs és erény útjára visszavezetni. S valóban ez utbai igazítás által az erkölcsi javulás még nagyobb sikerrel végrehajtattott volna, ha honunkban azon számos belső mozgalmok ki nem ütnek, melyek az erdélyi fejedelmek s az ország törvényes királyai közt keletkeztek, ha azon sok viszonyos üldözések, melyek a vallás ürügye alatt eredtek, a kedélyeket egymástól el nem idegenítik. E meghasonlásokból, e viszonyos ellenségeskedésekből, és századunkba béharapódzott némi érzélgésből keletkezett, hogy még máig korunk uralkodó vétke az érzéki gyönyörök utáni vágyódás, az ifjabb kornak dicsekvő, s az idősbe feletti maga emelése, sőt előjárósága iránti engedelmetlensége. Mely hiányok korunkban különösen feltűnnek. E hiányok pedig annál kártékonyosbak, hogy azokból a gyermekeknek szüleik iránti közönbössége, engedelmetlensége, s tiszteletlensége származnak. Onnét korlátlan kevélység, negédség és dicsvágy, sőt csalfaságok, cselek, lázadások, s hűtlenség bűnei erednek, melyeket korunkban gyakorta tapasztalunk. E fogyatkozások azonban még nem annyira váltak uralkodókká, hogy minden jót körünkből kipusztítottak volna, sőt korunk bizonyos nemű tulajdonok s erényekkel diszeskedik, melyek dicsértére szolgálnak. Ide tartozik azon buzgóság, melynél fogva majd minden megyében a megyei papság püspökével együtt minden évben legalább egyszer kitűzött városban lelki gyakorlatokra összegyűlni szokott, s isteni tisztelet, imádságok, elmélkedések, énekek, szónoklatok s csend közt négy napot viszonyos épültség, szent gyónás és áldozás mellett tölteni szokott. A nép pedig szintén kitűzött hely, idő s napokra megjelenvén, kiküldött szerzetesek s papok által (missiok) oktatva, ugyan azon fenérintett lelki vigaszban, melyben a papság részesülni szokott. Ide tartozik a philanthropismus, vagyis általános emberszeretet, melynél fogva korunk emberei különösen a szegények nyomorúságán, s minden sze-

remcsétlen sorsán segíteni törekednek. Abból keletkeznek azon számos intézetek, melyek a szegények, betegek, özvegyek, árvák, s gyermekek felsegítésére emelkednek. Ide tartozik azon lelkesedés, melynél fogva mostanában a magyar mély álmából felriasztva alkotmánya átalakulása mellett az ausztriai birodalomhoz simulva, a tudományok s művek haladását, a nép nevelését s boldogítását, annak felszabadítását s minden jobbágyi terhektől felmentését kieszközlötte, műipart, kereskedést, közlekedési eszközöket s új találmányokat, de mindamellett a vallásosságot s erkölcsösséget is legfőbb teendői közé sorozta. S valóban a legyőzetett 1849. évi forradalom után behozatott általános birodalmi kormány által hazánkra nézve minden jónak magja megvettettetett, s nincs is más kívánandó, mint hogy az egek ura áldását s a hazára hintse, a békét s csendet köztünk fentartsa, s minden kétségen kívül a haza is nagyobb boldogságra emelkedendik. E nagy feladat pedig annál könnyebben eszközölthetik ki, minthogy Erdély is jelenleg a birodalmi alkotmány behozatala által velünk szorosban egyesítve, s egy szomszéd országot képezve, még sokféle különböző nemzetségei mellett is mind anyagi, mind szellemi erejével közcélunkhoz járulni iparkodik.

86. §. *Vallásos társulatok.*

Valamint régiebb időkben a hivek igen üdvösnek lenni tapasztalák, midőn némely vallásos társulatok egybekelve, az erkölcsiséget szóval s tettel előmozdították (II. korsz. 74. §.), úgy korunk hiveit is az emberiség iránti szánakodás, és könyörtületesség összeegyesíté oly társulatokba, melyek főpásztoraik vezérlete alatt jótékonsággal s nemes tettekkel az erkölcsiséget is előmozdíták. A tapasztalás bizonyítja, hogy minél inkább méltányolja a polgár azon tiszteit, melyekkel Istenhez, mint legfőbb urához ragaszkodik, annál hivebben töltendi be polgári kötelességeit is, erre pe-

dig a vallásos társulatok, hol a tagok külön felébresztő, s ébrentartó módok s eszközökkel felbuzdítottak, igen idővösen hatnak, mert csak azon alkotmány valóban szerencsés lehet, melynek tagjai tiszteiket belső meggyőződésből s lelkiismeret ösztönéből teljesítik. Korunk saját érdeme az, hogy abban számos vallásos társulatok keletkeztek. Azok közé tartozik: 1) a szent Jósafról nevezett társulat, mely Szepesben 1631. évben virágozni kezdvén, 1722-ben, miután szabályai vizsgálat alá vétettek volna, egyházi jóváhagyással is megerősítették. Szabályai későbbben a tagok névsorával együtt Kassán nyomattak ki; 2) a Boldogasszonyról nevezett társulat, melynek szerzője Forgách Ferencz esztergomi érsek vala, ki mind a Boldogságos Szűz tiszteletét, mind a hivek ájtatosságát emelni kívánván, Nagyszombatban a társulatot alapította. Rendszabályai több ízben közrebocsáttattak, legutóbb pedig Nagyszombatban 1745-dik évben; 3) szent István első magyar királyról nevezett társulat, ez Pásonyban szent Márton egyházában isteni tiszteletre s szónoklatokra szokott egybegyűlni. Ennek szabályai 1749. évben Bécsben közrebocsáttattak, s a társulat több évig szerencsés sikerrel működött, míg a balsors viszonyai által elnem töröltetnék; 4) az oltári szentség imádságáról nevezett társulat, melyet Nagy Ignác Székesfejérvár első püspöke alapított. Ennek szabályai 1777-dik évben nyomattak ki. Célja a társulatnak vala, az oltári szentség iránti tisztelet terjedését, s így szent vallásunk vigasztaló hatását különösen kiszélesítenetni; 5) a szent lélek imádságáról nevezett társulat. Ezt szintén az említett püspök alapította a végett, miszerint a hivek a szent háromság harmadik isteni személyének imádságára buzdításának, s a szent hit, reménység a szeretet annál jobban terjesztethessék. A társaság szabályai 1787-ik évben Pesten bocsáttattak ki. A többi e korban felállított vallásos társulatokat elhallgatva korunk társulatait, mennyiben a körülmé-

nyek engedik, említjük. A régiebb társulatok megszűnván s főpásztoraink azok hiányát érezvén ujakat alapítottak. Ilyenek 1) a Jézus szent szivéről nevezett társulat, melynek célja Üdvözítőnkhez mint Istenemberhez ragaszkodásunkat s indulatunkat kijelenteni, s azt közös és viszonyos buzgóságunkkal terjeszteni; 2) a boldogságos Szűz szeplőtelen fogantatásáról nevezett vallásos társulat, mely annak magasztos származása emlékére s állandó dicsőítésére alapított; 3) a szent olvasóról nevezett társulat, mely ugyan annak tiszteletére s a társas tagok kölcsönös épülésére alapított. Ide számítandók a mérsékletességi egyesületek, melyek oda irányozvák, hogy a rendetlen indulatot megzabolázzák, a káromkodókat, s a szeszkes italokkal mértékletlenül élőkét megtérítsék, s az által a közjóra üdvösen hathasának; 4) az egyházi zene társulata, melynek célja az egyházi éneket, s általánosán az isteni tiszteletet emelni. Ide tartoznak számos más társulatok, melyek mindnyájan a hitek felépítése, a közjó előmozdítása, s az Isten dicsőítésére irányozvák.

87. §. *A káptalanok.*

Mindamellett hogy e korszak szelleme a hitujítás és ebben eredt számos felekezetek miatt nem legjobb irányt vett, és sok ősi keresztény hitek régi vallásuktól elpártoltak, mégis az egyház főnökei s az alárendelt papság buzgólkodván, s hivatalában pontosan eljárván, annak nagy számát visszatérítették, s az ősi keresztény szellemet minden lehetőképen helyre állították. Minek az lön következése, hogy az őshitű keresztény hitek száma szaporodván, s lelki szolgálát, egyházi s szerzetes áldozárokat kívánván, a kanonokok intézete, vagyis a káptalanok szaporodtak. Igaz ugyan, hogy nem oly bőkezűleg ellátva, s megdíjaztatva, mint az őskorban, de mindamellett a hitek igazgatása, oktatása, s lelki szolgálata az által kiterjedtebb, s bővebbé válván, meg-

könnyebbedett. Az új székegyházi káptalanokon kívül, melyek új püspökségek alapittatása mellett (22—32. §.) e kor-szakban keletkeztek, az ez időben alapittatott sopronyi s nagy-szombati káptalanok megemlítendők. Amannak eredete a kö-vetkező: Azon ajtatos alapítványok, melyek némely hi-vek által Soprony városában hajdan tétettek ¹⁾, az idő viszo-nyai által fogyván, s a velők kapcsolt lelki szolgálatok végre hajtatasára ki nem telvén, dicső Maria Terezia királyné által VI. Pius pápa beleegyezése mellett összeadtak, s a jöve-delmekből ugyan azon egyház feje engedelmevel a sopronyi társas káptalan alakittatott. Ez máig Győr egyházmegyében létezvén, egy prépostot s négy kanonokot számlál. A nagy-szombati káptalan eredete pedig a következő: Boldog emlékü Rudnay Sándor bibornok, s országunk áldora I. Ferencz király helybe hagyása, s a nagyszombati város mint kegyur beleegyezése mellett a nagyszombati egyházat társas kápta-lani egyházzá egy prépost és öt kanonokkal alakítván, azt intézte, miszerint a lelkészség jövedelmei aránylag a városi lelkész, ki szintén a káptalan tagja leend, s a többi kanonok közt osztassanak el, s így a káptalan életbe lépjen. Azon-ban némely nehézségek e rendelkezések felett az érintett boldogemlékü áldor s érsek halála után keletkezvén, V. Fer-dinand király a tárgy új vizsgálatát s megfontolását Kopá-csy Jósefre, az esztergomi főmegyét akkor kormányzó érsek s országunk áldorára bizván, a dolog emennek tanácskozása, s a nagyszombati várostanács kihallgatása után V. Ferdi-nand király által oly módosítást nyert, hogy mind a város kielégítettett, mind boldogult Rudnay bibornok szándoka bételjesítettett, s a nagyszombati fárának hajdan adomány-

¹⁾ *Nostrum Enchiridion Juris Eccles. cum singul. ad alien. Con-fess. attentione edit.* 1848. Tom. 2. §. 63. pag. 67. edit. III. Posonii. Edit. IV. reform. §. 59. pag. 79. Tom. II. Pes-tini 1855.

zott oltári alapítványok, s a többi éveken át üresen maradt plébánia jövedelmeiből gyűlt tőke az ujonnan alapított káptalanra fordították, de a nagyszombati plébánia is épségében maradjon, s ennek a káptalanból választandó lelkésze a plébániához tartozó régi birtokban megerősíttessék. Ezekhez képest a nagyszombati káptalan 1844-dik évi januar elsőjén ugyan azon főpásztor által beigtattatott.

88. §. *A Lovagrendek.*

E korszakban a templomos lovagok már nem létezvén (1. korsz. 85. §.) a német lovagok közül pedig ma csak némely tagok Austriában divatozván, itten most egyedül a keresztes, azaz máltai lovagokról, röviden értekezhetem, mint-hogy ezek is nálunk igen kis számra szállítottak le. Mert királyaink által nyert régi adományaikból lassan kifogyván, még Vrana nevű, és a dalmat tenger partján fekvő várakat is elvesztették, s így vranai perjelségökből világi zsarnokok által is megfosztattak. Minthogy pedig későbbben Rodus szigetnél az ozmanoktól 1521. évben legyőzettek, maga a rend is végéhez közeledett. Továbbá noha I. Ferdinánd király a maltai rend kiváltságait 1558. évben Budán ujlag megerősítette, de főhelyeiktől például Buda, Fejérvár s Esztergamtól a törökök által megfosztatván, egészen megszűntek. A vranai perjelség czimét ma a zágrábi prépost viseli. Emlékezetre méltók honunkban a budai veres keresztes vitézek, kik 1723. évben III. Károly király alatt honunkba hozattak be, s szent István király jobbját Budán őrizvén, egyszersmind a szent Zsigmondról nevezett várbeli fárát igazgatják. Reland író azt véli, hogy a rendszerzője Pennaforti Raimond vala, s azt Bethlehemben mint külön lovag rendet alapította. Mások pedig azon véleményben vannak, hogy e lovag rend csak fióktársasága vala a jerusalemi szent János (maltai) rendjének (hospitalares S. Joannis) mely Bethlehembe költöztvén ottan megtelepedett. Ámbátor e véleményt eddigelé

közrebocsátott munkáimban magam is pártoltam ¹⁾), mind-
amellett többet olvasva s a dolgot jobban megfontolva, ma-
gam is Reland véleményét valószínűbbnek tartom, mivel a
máltai vitézek a ruházat némi különbsége mellett is nem
veres, hanem fehér keresztet viselnek. E rend Európába át-
vitetvén főnöke Prágában székel, nagy birtokkal, pompás
egyház, és díszlő kolostorral ellátva. Onnét a budai királyi
várba is egyének a fenemlitett szolgálatra szoktak kül-
detni ²⁾).

89. §. *A szabályzott kanonokok.*

A szabályzott kanonokok, kik már régen hazánkba ho-
zattak (1. korsz. 86. §. s 2 korsz. 68. §.) jelen korszakban is
minden a törökök s mások általi szenvedett viszonyok mel-
lett nálunk máig legalább részenként léteznek s honunknak
hasznos szolgálatot tesznek. Ilyenek 1) a leleszi szent Ke-
resztről s jászói szent Jánosról nevezett prémontréiek Eger
főmegyében, kikhez a váradi fokról címzett prépostság is
csatoltatván, mindnyájan a jászói prépost által kormányoz-
tatnak. Ez mind alattvalói által, kik a nagyváradi s kassai
fő s több más középtanodákban rendes tanszékekben dicsé-
retesen működnek, mind személyes buzdítás és felügyelése
által tüdvös szolgálatokat hazánkban tevéen, a közjót buzgón
előmozdítja. 2) A csornai s horpácsi szent Mihály főangyal-
ról címzett prépostság, ennek birtokosa egyszersmind a tür-
jei, s jánoshidi prépostságot igazgatja. II. József császár több
változásokat az egyházi ügyekbe hozatván, s több szerzetes
rendeket eltörölvén, mind a két testületet megszüntette, de

¹⁾ Lásd Institut Histor. Eccles. novi foeder. Pestini 1841. Tom.
IV. §. 113. pag. 327. s Közgyháztörténet Posony 1844. 76. §.
408. lap.

²⁾ Rauschnik Historische Darstellung des Ritterordens vom Ho-
spital des heilig. Johann von Jerusalem.

I. Ferencz király azok hasznát s szükségét átlátván 1802-ik évben vissza állittatá oly feltételek mellett, miszerint ezen-tul a közjót nem csak eredeti szerkezetöknél fogva, hanem nyilvános oktatás által is előmozditsák, s azóta kitűzött nevelő intézetekben valamint nyilvános fő s kisebb tanodákban mint oktatók dicsőségesen működnek. A többi eltörölt kolostorokat lásd Egyháztörténeteink lat. kiad. 4. köt. 115. 332—343 lap.

90. §. *A szabályzott papók I. a jezuíták.*

A szabályzott papok közül első helyet érdemelnek a jezuíták, mind munkásságuk, mind kiterjedésök tekintetéből. Azok létesülése épen akkor keletkezett, midőn legszükségesebbek valának. Mert a XVI. század hitujítása, s hitszakadása számos hiveket az őshitű keresztény vallástól elpártoltatván, s maga után vonván, e fogyatkozás pótlásáraigen üdvös vala a jezuíták felállittatása. S valóban hogy az őshitű kereszténység a tévedések tömegébe egészen el nem süllyedett, nagyrészt a jezuíták buzgósága, s bölcs oktatásának köszönhetni. Ámbár Loyola Ignác szerzetének megerősíttetését már 1540-ik évben III. Pál pápa által megnyerte, honunkba mindazáltal csak 1561-dik évben vétettek be Oláh Miklós esztergomi érsek által, ki a király adományához, mely a széplaki apátság, beeni s misle prépostságból állott, tulajdon jövedelmeiből évenként tetemes segítséget fizettetni rendelvén, őket Nagyszombatban az ifjúság neveltetésére alkalmazta. Annak példáját követé Draskovics György győri püspök, s czimzetes kalocsai érsek, ki őket Turócba, Forgách Ferencz esztergomi érsek, ki őket Selyére, s Bratulich zágrábi püspök, ki őket Zágrábba viteté. Erdélybe őket Báthory István 1579-ik évben bévezetvén, s Kolosvárott oktatással megbizván, birtokkal megadományozta. Ámbár pedig a protestansok őket egész Magyarhonban sokféle-képen üldöznék, mindamellet a fejedelmek azok hasznát

átlátván, őket okkal móddal pártolták. Az 1608-ik évi hongyülésben Pázmán Péter a jezsuitákat, lelki szabadságot indokálul véve, a protestansok ellen hatalmasan védette ugyan, de a 8-ik t. cikket, mely őket minden birtokuktól megfosztja, meg nem gátolhatta. Azonban a török a tanodákat feldulván, oktatókat kiűzván, a szükség csakhamar a kiűzötteket ismét visszahitta, s Forgách érsek s bibornok kívánatára Gréczből Káldy Márton, és Szeghy Ferencz atyák többed magukkal Nagyszombatba költöztek, s innét Horvát s Erdély tartományokba terjedtek. A jezsuitákat nagyon segítette az, hogy a török az 1615-ik évi zsvatoroki béke következtében még azt is engedte, miszerint a jezsuiták s más szerzetesek vagy papok az ő birtokában is templomokat emelhessenek, s az isteni szolgálatot tarthassák. Ez új kedvezések, II. Mátyás király szives fogadása, ki őket birtokkal ismét elláttatni törekedett, Pázmán Péter esztergomi érsek s több országnagyok hajlandósága annyira emelék a jezsuiták ügyét, hogy rövid idő múlva részint tanodák oktatóinak, részint gyóntatók, s házi lelkészeknek választatva számos nemes családokat megtérítettek, a török részekben isteni szolgálatot tartottak, foglyokat kiváltottak, s Bethlen erdélyi fejedelem kegyelmét megnyerték. Mit látván II. Ferdinánd király számukra a győri, Pázmán bibornok pedig a posonyi collegiumot építette. Kassán 1631-dik évben, s öt évvel később Sopronyban vétettek fel. 1687-ik évi 20. t. cikk tartalmánál fogva buzgóságuk, s az őshitű keresztény vallás iránti érdemeik tekintetéből az országba hozatnak be. Szelepcsényi esztergomi érsek őket Komáromba, Szécsényi pedig Győr, Kőszeg, Buda, Esztergom, Eger, Pécsre behozatván, mindenütt részökre collegiumot építtetett. Ámbár a jezsuitáknak itt ott ismét némely protestans üldözéseket türniök kelle, mindamellett mind a két Magyarhonban szerencsés sikerrel terjedtek oly annyira, hogy 18 collegiumot, 19 házat és 11 térítőseget bir-

tak. Azonban midőn a tökélynek majdnem legmagasb fokát érték el, s mindent véghez vittek, mi hivatásuk, rendeltetésök, s a kor szükségének megfelelt, épen akkor ellenségeiket, kik nélkül soha sem szűkölködtek, legnagyobban felingerelték. Ezek elvégre az ártatlanságot elnyomván, s győztesekké válván, egész Európát ellenök fellázították. Minek alig lehetett más következése, mint hogy több országokban egymás után eltöröltettek. Más országok példáját Magyarhon is követte, s miután XIV. Kelemen pápa 1778-dik évben az általános eltörlés pecsétlevelét aláírta, honunkban is megszűntek, ámbár Maria Terezia a szerzet egyéneit, kiket a tudományosság s nevelői képességre nézve mások semmi esetre fel nem mulhatták, a tanulmányi intézetekben megtartotta. Porosz s Oroszhon pedig őket általánosan mint nyilvános tanítókat régi tanszékeikben megerősítette. Sőt II. Frigyes porosz király azt mondá felőlök: Igen pártolom a jezsuitákat, nem mint szerzeteseket, hanem mint ifjúság nevelőit, s tudósokat, kiknek megtartása a polgárzat érdekében fekszik ¹⁾. Ezt kedves hazánk akkor el nem ismerte, de azóta bizonyosan egy része legalább átlátván, nem egyszer fájlalta, hogy az ősi vallás új apostolait, s a tudományok leghatalmasb támogatóit félre ismerte. Remélhetni azonban, hogy e minden tekintetben üdvös rend honunkban ismét felélend, minthogy annak némely tagjai f. m. nagykéri Scitovszky országáldor s érsek buzgósága által az ujdán rendezett nagyszombati érseki gymnasiumban már is alkalmaztattak, s azok számára némi alapítványok mind régiebb, mind a legújabb időkben tétettek. Sőt már Posonyba s máshova is behozattak, s legszerencsésb sikerrel mind a missziokban, mind pedig a szó s gyóntató

¹⁾ Egyházi történeteink latin kiadása 4. köt. 107. 108. 115. §.
Köz Egyháztörténeteink 71. 78. §.

székekben, nem különben az isteni tisztelet megtartásában buzgón működnek.

91. §. II. Az ajtatos rendiek (*Piaristae*).

A szabályzott papok közé tartoznak 2) az ajtatos rendiek. Azok szerzője Calasancti József aragoni nemes férfiú vala, ki miután hazájában mint dekán, s püspöki helyettes Urgelben működött volna, hivatalairól lemondván, Romába költözött. Ottan magános életet viselvén, azt ajtatosság s szeretet cselekvényeiben gyakorolta. Minthogy pedig ugyan akkor Roma városában dögvész eredvén, s nagy pusztításokat, s szegénységet okozván, a szegények házeit vigasztalás és segítség végett meglátogatná, s tapasztalná, hogy a kihalt szegényebb szülők gyermekei minden oktatást s nevelést nélkülözve, roszra vetemednének, ettől őket megmenteni akarván, egyes oktatókkal ellátott tapodát alakított, melyben az elhagyottakat tanítatván, erkölcsösségre, s jámbor tiszta életre vezérelteté. Az intézet hasznát átlátván Calasancti József, s több társokat egybegyűjtván, XV. Gergely pápa azt 1632-ik évben szabályzott papok rendjeül megerősítette. Honunkba csak 1642-ik évben, s pedig Podolinba Lumirszky herczeg által hozatott be. 1673-ik évben Khuen Francisca Pálffy nádor özvegye, s fia Pálffy János Privigyén részükre új collegiumot alapítottak. Ezután pedig nagy Leopold király őket Breznóbányán, Szécsényi érsek szent Györgyen, Matyasovszky püspök pedig Nyitrán behozatta. Innét az egész országba terjedvén ¹⁾, legujabban 1846-ik évben az ujdán felállított nagybecskereki közép-tanoda is reájok bízott, kik tudnillik egész honban buzgó oktatásuk s célszerű nevelésökről ismereteseek.

¹⁾ Fessler Geschichte der Ungern 10. köt. 332. s köv. lap. Pletz Theol. Zeitschrift heted. évi folyam 1. 230. s köv. lap. Róka praesul. Veszprém. 456. lap.

92. §. *Birtokos szerzesetek. I. A benedekiek.*

Szent Benedek szerzete, mely az első s második korszakban annyi érdemeket szerzett, honunk kimiveltetése s szent vallásunk terjesztetése tekintetéből e korszakon át szintén hazánknak minden viszonyaiban osztozván, a török sulyos járma alatt sok változásokon ment át. Legtöbbet szenvedett a pannonhalmi főapátság, mely nagy birtoka miatt sokaknak szeméit szurta, s azért igen sokszor egy világi bitorlónak kezeiből a másikéba került. Mihály báthai apát után a szerzetesek 1542-ik évben Nyáry Ferencz grófot választották kormányzójuknak, ki őket egy ideig oltalmazta, de a török Győröt bevevén, és 1584-ik évben Pannon-halmot is legyőzván, Baranyai Pál főapátot társaival együtt felkonczolták. A tihanyi apátságot szintén világiak foglalták el, azt erősítvényül használván az ellenség ellen. Azonban 1609-ik évben Herovics Mátyás csanádi püspök annak birtokában volt ¹⁾. A bakonbéli apátság monostora Veszprémben szintén Szulejman hadai által leromboltatván, csak a török honunkból kiűzetése után Simonchich apát alatt támadt fel, de a szokott szerzeti isteni szolgálatot csak 1757-ik évben kezdhették. Hasonló sors érte a dömölki apátságot is Vasban. Az a 18-ik században Mária-Zellből oda vitetett Boldogságos Szűz kisebb szobra miatt Kis-Czellnek is neveztetik. Itten minden évben több ezer zarándokló hivek lelki vigasztalást nyernek, szent gyónás és az oltári szentségben részesülve, s üdvösen épülve. E szerzetet II. József császár többekkel együtt eltörölte, de Ferencz király érezvén azok szükségét 1802-ik évben ismét felállította azon feltétel mellett, miszerint minden többi

¹⁾ Fuchshoffer Monasteriol. 1. köt. 118. Pray Specim. Hierar. Eccl. Hungar. part. 2. pag. 302.

szerzetbeli foglalatosságok mellett előzőleg nyilvános oktatásban működjenek. Miért is kitűzött főtanodák, lyceumok s középtanodákban az oktatás és nevelésben dicséretesen munkálkodnak, hazánk irodalmát, különösen pedig a magyar nyelvet előmozdítják, hasznos munkákkal gazdagítják, s a honi műveltség előmozdításában nem csekély részt vesznek. Mostani főapátuk m. Rimély Mihály, ki a tudományok, művészet, s műveltség buzgó pártolója, szerzetébe is saját szellemét beoltani törekszik.

93. §. II. A ciszterciek.

E szerzetesek honunk szerencsétlen viszonyain átmenvén, a török sulyos jármát szintén viselték, mert Zircz, mely az apátságnak főhelye, a veszprémi pasák tulajdonává válván, annak békes lakosai onnét kiűzettek. Ámbár pedig a török azt időközben elvesztené, mindamellett a helység átadatván zálogba, azt a szerzet vissza nem nyerhette, míg Hedervári János scopi püspök, s zirczi apát azt kiváltván, 1660-ik évben a szerzetnek vissza nem adta. A pásztói apátságot nagy Leopold király visszaállítván, azt Zolnay Endre, buzgalmához képest a szerzeti öltönyt felvevén, több társokkal együtt ujdán feléleszté. A pilisi apátság a török által szintén sok pusztításokat szenvedett oly annyira, hogy birtokosaitól egészen elhagyatván, más egyháziaknak adott. II. Jósef császár e szerzeteseket másokkal együtt eltörölvén, azok javait a vallás alapjához csatoltatta. Azonban Ferencz császár, s magyar király 1802-ik évben azokat szintén visszaállította azon kitűzött köteleességek mellett, miszerint nyilvános oktatást kijelelt tanodákban felvállaljanak. Annak következtében e szerzet tagjai többi külön foglalatosságaik mellett a nyilvános oktatást honunk kitűzött tanodáiban gyakorolják, s dicséretesen munkálkodván, az ifjuság neveltetését, s műveltetését hathatósan felsegitik.

94. §. III. A szentpálasok.

A szentpálasok rendje, mely a második korszakban (62. §.) eredvén, e korszakban is kitüntette magát, mert, hogy honunk szent koronáját a török el nem foglalta, többnyire azoknak köszönhetni, kik az ország diszét Visegrádon őrzötték. A hazánkat akkor általánosan dúló keleti ellenség azokra is valamint a nemzet nagyobb részére rohanván, őket felkoncizolta, vagy tovább szalasztotta. A bal sors reájuk annyival inkább nehezbedett, minthogy mindazt, mit a pogány ellenség megkémlett, honunk protestans felekezetei magok közt osztogatván, a szegény remetéket egy helyről a másikra üzték. Így történt Sátoralja-Ujhelyen; honnét Perényi Péter őket elüzte, s birtokukban Drágfy Gáspárral osztozott. Ilyesmi vitetett véghez más számos helyeken is oly annyira, hogy a szerzeteseknek zavaros időkben többnyire csak vándorolniuk kelle. Az 1659-ik évi hongyülésen Borkovich a szerzet főperjele, s Dianesevich zágrábi prépost közt a helyi elsőség miatt per támadván, az ügy amannak részére döntetett el, s Veselényi nádor oklevele által megerősítettett. A török honunkból kiűzése után a rend ismét virágzó állapotra emelkedvén, X. Kelemen pápa annak számára tudományos intézeteket állíttatott fel Máriavölgyén, s Ujhelyen Magyar-, Lepoglaván pedig Horvátországban, azon különös engedelem mellett, miszerint a jelesbeket hittanárságra is emelhesse, mely jogot 1674-ik évben Leopold király szintén megerősített. A 18-ik században igen szaporodtak, kivált a horvát-honiak, kik Magyarhontól elszakadván, az osztrákiakkal egyesültek. Rákóczy lázadása alatt Károlyi s Andrásy, a mozgalom főnökei, a máriavölgyi monostorban megszállottak, seregeik pedig a vidéket kirabolván, felgyújtották. A szerény barátok őket nagylelkűleg fogadván, megvendégelték, hogy nagyobb károktól menten marad-

hassanak ¹⁾. Noha pedig Kerchelich szerint Horváthonban a 18-ik század fele körül többnyire földmíveléssel foglalkoznának, mindamellett Magyarhonban ugyanazon munkán kívül tudományokkal is idejüket töltötték, mi abból is kitetszik, hogy a rendben több tudományos intézet létezvén, e szerzetből számos tudomány tanárok megkoszorúztattak, s abból honunk nem kevés tudományos főpásztorokat nyert, például Szécsényi Pált, Eszterházy Imrét, Kéry Jánost, Nádasdy Lászlót stb. kiknek neveit a haza most is hálával említi ²⁾. A rendet mely fejr öltönnnyel élt, s szakált növesztett, II. Jósef császár eltörölte.

95. §. IV. A kartuziak. V. A kamaldoliak.

A kartuziak szerzete e korszak zavaros kezdetén sokat szenvedett mind a keleti, mind a belső ellenségtől zaklatatva. Amaz ellen az ország nagy készület s költséggel fellépvén, s ennél fogva a segédadóból nem kis részt e szerzetesek birtokára vetvén, továbbá némely világiak őket javaiktól megfosztván, reájuk nézve alig következhetett más, mint a végső pusztulás. A bajt nagyobbítá az, hogy a szerzet több tagjai a hitujításához szítottak, s avval részint a többiek nyugalmaát háborgatták, részint a királyt s minden jólelkű hiveket megbotránkoztatták. Minek az lön következése, hogy a király a szerzetet a lechniczi (Lengyelhonban) monostor, s ahoz tartozó javaktól megfosztván, az egész birtokot a szepesi káptalannak adá azon feltétel mellett, miszerint az isteni szolgálatot a szerzetesek helyett tartsa, s a monostor vólt perjelét élelemmel ellátván, a levéltárt Lechniczre átvitesse. A többi kolostorok részint az ellenség,

¹⁾ Annal Coenob. Eremit. I. 324. pag. Benger Annal. Erem. Tom. 2. pag. 16. Katona Hist. Crit. Tom. 36. pag. 394.

²⁾ Kerchelich not. reg. 421. pag. Katona Tom. 40. pag. 501. Péterfy Conc. Hungar. part. 2. pag. 282.

részint más hatalmaskodók által elnyomatva, egy ideig megszűntek, míg Miksa császár 1565-ik évben a szepesi főispánt Turzó Szaniszlót megbízá, miszerint mind a kartuziakat, kik tudnillik előbbi tévedésöket átlátván, az őshitű keresztény vallásra visszatértek, mind más bár mely igazságos követelőket kielégitse. A szerzet azonban mindig kevesbedett, míg utóljára a szepesi vidékekben egészen megszűnt. A többi kartuziak, kik Soprony s Borsodban laktak, minthogy kolostoraikat a török pusztítá el, szintén megszűntek, s javaik az egri káptalannak adattak ¹⁾. Mi pedig a kamaldoliakat illeti, azokat Jaklin Balás nyitrai püspök honunkba behozatván, Zobor hegyén számukra a régi szent ipolyi apátság helyén kolostort emeltetett, s a pilisi apátság javaival addig míg rólok illőleg gondoskodandik, megdíjaztatta. Mihez nagy Leopold király szintén járulván 1695. évben a zoborhegyi kolostorukba költöztek, innét Szepes és Sopronyba átvitettek, s minden tehetségök-nél fogva a közjót előmozdítani törekedtek. E szerzetet II. József eltörölte.

96. §. A kéregető szerzetesek: I. a domokosiak, II. a ferencziek.

Noha a kéregető szerzetek között eredetők s előnyeik tekintetéből a domokosiak első helyet foglalnának, mindamellet kiterjedés és állandóságra nézve más szerzetek öket felülmúlták, s ámbár szerzetők azt hozá magával, hogy mitsem birjanak, mégis az idők mostoha sorsa s szerzhetés fogyta miatt Verbőczy István nógrádi s tolnai főispán, s Zápolya korlátnoktól Csabát pestmegyei falut azon lekötelezettség mellett ajándékul fogadták el, miszerint minden héten érettök öt szent misét szolgáljanak. E szerzetnek

¹⁾ Wagner Analect. Scepusii 1. köt. 434. s köv. lap. Katona Histor. Critic. Tom. 22. pag. 10. 42.

számos kolostorai valának honunkban két tartományra, a magyar s dalmatországira felosztatva ¹⁾. Ma azonban egyedül Kassán, Sopronyban, Szombathelyen, s Vasvárott léteznek. Mi a ferenczieket illeti, azok a törökök alatt a hivek igazgatásában működén, oktatást s lelki vigasztalást az elnyomott hitsorsosinak nyujtván, sokat szenvedtek. De buzgóságuk, alázatosságuk, s szelid bánásmódjukkal még a dühös ellenség kegyelmét is megnyerni tudták annyira, hogy a pasák s a bégek által személyi szabadsággal, sőt vámi felmentességekkel is megjutalmaztattak, réteket és épületeket szerezhettek, míg más nem érkezett, ki őket mindentől megfosztván, a vallást üldözte. A 17-ik században kolostoraik nagyon szaporodtak. Pázmán bibornok, Forgách nógrádi főispán, Eszterházy Pál nádor, s más jótevők által pártoltatva. Ma pedig szintén igen dicséretesen a hivek igazgatásában, nyilvános oktatásban s más lelki szolgálatokban minden szegénységök mellett is működnek.

Mikaházán Erdélyben Lavinszky Péter ferenczi atya 1708-ik évben meghalálozván, holta előtt a jelenlévőkhez ezeket jóslatul mondá: 1) a keresztény vallás sokkal nagyobb ütközeteket álland ki, mind eddig történt; 2) a katholika religio látszatra egészen elnyomatandik, de két országnak megtéréséből még jobban felvirágzik; 3) a liliomnak (frankhoni czimerjel) nem leendő véde, s szét fog szaggattatni; 4) a kettős kereszt bámulatig haladand, sok tartománnyal bővülend, melyek közt legnagyobb két ország tisztelendi, s a kereszténység védbástyájának inkább válandik, mint valaha; 5) a romai birodalomnak sok támodója lesz, s nyomoruan fog szakadozni; 6) Lengyelföld sok verések után külföldiekre jut; 7) a legtöbb csatákat számos jelenség fogja megelőzni, s követni. Azért imádkozzatok feleim, hogy sok tartományt a dögvésztől óvjon meg az Isten. Hogy e jóslatokból némelyek már teljesedésbe mentek, mindenki átlátja. E jóslatokat Lavinszky egyik hallgatója Klimó pécsi püspökkel közlőtte, ez Révaynak átadta, kitől Palma azokat nyervén Katona Istvánnal közlőtte. Lásd Katona Histor. Crit. 37. Tom. 517. pag. 36. Tom. 393. pag. Fridrich prov. S. Salvat. Tom. II. pag. 6.

¹⁾ Katona ugyanott 21. köt. 11. 35. lap. Kerchelich. Episcop. Zagrab. 217. lap. Péterfy Concil. Hungar. part. II. pag. 278.

97. §. III. A szent Háromság keresztesei; IV. az irgalmas barátok; V. a karmeliták s a többiek.

Országunk lakosai közül számosak e korszakban török fogságba vezettetvén, a szent Háromság keresztesei (Trinitarii) bő alkalmat nyerének hivatásuknak megfelelni, s a keresztény foglyokat azok rabigájától kiszabadítani. Mi szerint pedig e nemes hivatásukban annál sikeresben eljárhassanak, Szécsényi esztergomi érsek 1696-ik évben a megvett illavai uradalom kamatját jövedelmül, valamint az ottani várt lakásul, s a kertet használásul nekik átengedte ¹⁾). E szerzet a 18-ik század második tizedében a tatár fogságból több száz embereket szabadítván meg, azokat azon feltétel alatt telepíték meg, hogy a katholika vallásban oktattassanak, s azt kövessék. Mi pedig az irgalmas barátokat illeti, azokat istenről nevezett szent János, ki Portugalliában született, alapítá. E szerzet 1540-ik évben keletkezett, midőn tudnillik annak alkotója Granatában megtelepedvén, azt alapítani kezdette, czélul tűzvé ki magának, a szegények s betegek ellátását. E nemes hivatást V. Pius pápa 1572-ik évben megerősítette, s azt szerzetes renddé alakítván, a három közönséges fogadáshoz a negyediket, tudnillik szedett alamizsnákból a szegények gyámo-littatását s gyógyíttatását csatolta. Irgalmas barátok nevét nyere a szerzet jótékonsága, s irgalmas munkássága miatt. Szelepcsényi György esztergomi érsek a szerzet fáradhatlan buzgóságát látván, azt Posonyba 1672-ik évben hozatta be. Honnét egész honunkba terjedvén, számos jótévő családokra, s pártolókra akadott. Nálunk számos kolostoraik vannak, és a közjót különös buzgósággal előmozdítják ²⁾ *).

¹⁾ Memorabil. Episcopat. Nitriens. 408-ik lap.

²⁾ Religio s Nevelés 1848-ik évi szám 219. lap.

A karmeliták ámbár tudtomra honunkban jelenleg csak Győrött léteznek, mindamellett a közjót minden ipar s buzgósággal előmozdítani törekedvén a hivek igazgatásának segítségére most is hasznos szolgálatot tesznek ¹⁾. Léteznek nálunk még kapucinusok, s szerviták. Amazok a ferencziekből származtak. Bassi Máté spoletoi ferenczi barát azt vélvén, hogy a szerzet régi tagjai hegyesb kamzsát (capucium) mint a XVI. századi ferencziek viseltek, azt XII. Kelemen pápa helybehagyása mellett visszavette, s rendének szakál viselését engedvén, szigorubb szabályt s szegénységet feladott. E szerzet Spoletoból, hol keletkezett, más tartományokba terjedvén, hozzánk is jutott, s a hivek igazgatását buzgón támogatja. A szerviták e korszakban szintén úgy mint annak előtte hivatásuknak megfelelnek, a boldogságos Szűz tiszteletét buzgón előmozdítják, s a hiveket minden lelki szolgálatokkal vigasztalják. Nálunk Pesten s Fraknón léteznek.

A görög egyesült szerzetesek (II. korsz. 71. §.) ámbár mind azon viszonyokban, melyeken honunk e korszakban átment, szintén osztottak, mindamellett fentartották magukat, s máig honunkban igen üdvös szolgálatot tesznek, isteni szolgálattal, némelyek oktatással, s a hivek igazgatásabani működéssel, hasznos kézi s kerti munkákkal elfoglalva.

*) Noha az intézeteket többnyire egyháziak alapíták, mindamelllett némelyek azok közül világi alapítók által keletkeztek. Azoknak különkülön eredete következő: Az egri házat gróf Erdődy Gábor egri püspök 1726-ik évben alapította; a pápait gr. Eszterházy Károly s testvére életbe lépteték 1757-ik évben; a nagyváradit Gyöngyösy György nagyváradi kanonok s apát 1760-ik évben; a szakolczait gr. Batthyányi József bibornok s esztergomi érsek 1796. évben; a zágrábit Verhovác Miksa zágrábi püspök 1804-ikben; a szathmárit Hám János szathmári püspök alapította; a temesvárit III. Károly 1737. évben; a kismártonit herczeg Eszterházy Antal 1760. évben; a pécsit Krautszak János pécsi polgár 1796-ik évben; a budaít Marczibányi István 1815-ik évben életbe léptette. Ezekhez

¹⁾ Lampe Histor. Eccles. reformat. in Hungar. et Transilvan. pag. 540.

járul a szepesvárallyai, melyet Lubomirszky Szaniszló lengyel herczeg 1650. évben alapított, s 1730. évig Lengyelországhoz tartozott.

98. §. *Apácok.*

Ámbátor az apácák intézete e korszaknál sokkal régiebb, mindamellett honunkba azok nagyobb részt csak e korszakban hozattak be. Ilyenek 1) szent Erzsébet szüzei, ezeknek szerzője szent Erzsébet II. András király leánya, s a thuringiai herczeg özvegye volt. Ámbár pedig Erzsébet fejedelemnő még a XIII. században azok alapját tette le ¹⁾, mindamellett honunkba csak e korszakban hozattak be, hol Posonyban s Budán beteg s szegény nők ápolgatásával dicséretesen foglalkoznak. 2) Szent Orsola szüzei, kik Merici Angelától alapítva, védszentöktől nevöket nyerték, s a nőnemű ifjuság nevelésével dicsőleg működnek Nagyszombat, Posony, Kassa, Nagyvárad, Győr, Soprony, s Varasd városaiban. 3) A boldogságos Szűzről nevezett apácák (De notre Dame), kiket Fourrier Péter Lotharingiában alapított, s Mária Terezia szintén a nőnem nevelésére Posonyba alkalmaztatott, hol máig a hazának dicséretes szolgálatot tesznek. Posonyból 1851. évben f. m. nagykéri. Scitovszky János országáldor s érsek több tagokat Pécsre átvitetvén, azokat építette kolostorba a nőnem neveltetésére alkalmaztatta. 4) Az angol Szüzek, kiket Ward Mária istenfélő angol asszony 1609-ik évben York városában alapított, XI. Kelemen pápa pedig 1703-ban megerősített. Angolhonból azonban a vallás üldözőitől kevés idő múlva kiüzve, Frankhonba Saint Omer városában telepedtek, honnét egész Európába terjedvén Pestre is behozattak. Mindenütt a nőnem oktatása, s nemesb nevelésével foglalkozva, hölgyeink tökélesbitésére buzgón törekednek ²⁾. Legujabban pedig 1851. év-

¹⁾ Egyháztörténeteink lat. kiad. 4. köt. 335. lap. 114. §.

²⁾ Religio s nevelés című folyóirat 1842. évi 12. szám sept. 18.

ben Nógrádba Balassa-Gyarmath városába ugyanazon f. m. országáldor által szintén a nőnem nevelésére átültettek, hol dicséretesen működnek. Egerbe szintén azon szüzeket n. m. Bartakovics Béla egri érsek folyó 1852. évben hasonló célra hozatta be, hol legnagyobb buzgósággal a szülők s a nép meglegedésével munkálkodnak. 5) Szent Benedek szüzei, melyek hajdan sempringami szent Gilberttől származván, Fiumeben telepedtek, s szinte a nőnem nevelésével foglalkoznak. 6) A szürke nénék, kik 1832-ik évben Bécsbe elfogadtatván, ma nálunk is Szathmár, Pest, Kőszeg és Zágráb városaiba behozattak ¹⁾. 7) A jó pásztorról nevezett nénék, kiknek hivatása a gyengéd nemet feslett étlettől visszatartóztatni, vagy pedig a fesletségtől megmenteni; fehér ruhát s igen szigorú életet viselnek. Szerzőjük Jean Eude vala Parisban. Bécs városa mellett Neudorfban telepedtek meg, s hivatásukban dicséretesen működnek.

99. §. Az egyháziak nőtelenisége, nyilodnos vezeklés, búcsu, s az egyházbóli kiszáradás.

Nem tagadhatni ugyan, hogy a papok nőtelenisége jelen korszakban nem kevés ellenkezőkre akadt, de mindamelllett azt nem csak a trentói zsinat, a pápák, s a papság nagyobb s józanabb része, hanem a világi fejedelmek is mint üdvöst, s a tudományok haladásának valamint a papi tisztek bételjesíthetetésének megfelelő legcélyszerűbb fegyelmet máig megerősíték ²⁾. Mi a nyilvános vezeklést illeti, ámbár a trentói zsinat azon határozatot hozta, hogy az egyház azt nyilvános botrány elháríttatása végett most is adhatja fel, mind-

¹⁾ Ugyanottan.

²⁾ Würdigung des Coelibats nach der Vernunft und Offenbar. zur Rechtfertigung des Coelibats der kathol. Geistlichkeit Coblenz 1831. Kerz kathol. Literat. 24. Jahrg. 1. B. 3. Heft 1833. S. 287—292. Fessler Ansicht von Relig. und Kirchenth. 2. B. 345. S. Egyházi jogunk 2. köt. 20. §. 24. lap.

amellett a püspökök bölcsességére bízta azt megítélni, valjon feladandó-e a nyilvános vezeklés némely hiveknek vagy inkább külön s magános vezekléssel kipótlandó ¹⁾). Továbbá azon böjtöket, melyek XIV. Kelemen pápa eltörölte ünnepek előtt tartattak, a pápa nem törölte el, hanem adventbe eső péntek s szerdákra áttette. A búcsuról a trentói zsinat azt rendelte, hogy az a keresztény hiveknek hasznos lévén, bizonyos korlátok között ²⁾ tovább is fentartassék ³⁾. Ez oka annak, hogy az egyház máig teljes, nem teljes, portiuncula, s örömbúcsut, milyenben IX. Pius pápa szentséges atyánk kegyelméből az 1846-ik évben is részesültünk, kiszolgált. Szintén olyas örömet élveztek a hivek, midőn Ferencz császár, s magyar király a francziák elleni hadak szerencsés kimenetelökért, VI. Pius pápához 1795-ik évben folyamodott, miszerint töredelmes és elkészült alattvalóinak a végre búcsut kiszolgáltatni méltóztassék; mi azonnal beteljesedett ⁴⁾. Mi az egyházbéli kizárást illeti, ez noha jelen korban ritkán történik meg, annak példái mindazáltal ma is találhatók: így zárá ki az egyházból Napoleon császárt VII. Pius pápa, midőn a romai egyházat jogellenileg minden birtokától megfosztotta, s más igazságtalan tényeket cselekedett. Lásd Közegyházttörténeteink 79. §. 413. s a következő lap.

100. §. Az egyházi növeldekről.

Kinek szíven fekszik a papság legfőbb tisztje, tudnillik az Isten országának terjesztése, s annak szerencsés gyámlítása, könnyen látja át, mily érdekes legyen az egyházi s

¹⁾ Concil. Trident. sess. 24. Cap. de reform.

²⁾ Concil. Trident. sess. 21. Cap. 11. de reform. sess. 25. decret. de indulg.

³⁾ Sess. 25. decret. de indulg.

⁴⁾ Protocoll. Ordination. dioecesanar. paroch. Tirnaviena. 1795. 12. Maji pag. 144. et seq.

szerzetes növendékek jó s célirányos neveltetése. Valóban jó a férfinak, ha ifjúságától viseli az igát¹⁾),“ mert „Útja szerint megtanittatván az ifju, még ha megvénhezik is, el nem távozik attól²⁾). Már eldödeink megegyezének abban, hogy a növendék papságot a világ társasága s rossz példájától elkülönözve, a megyés püspök felügyelése alatt levő növeldékben legcélszerűbben neveltethetni. Mert az illető eljárók ily köz intézetekben növendékeiket mindenkor áttekinthetvén, minden fogyatkozást könnyebben vehetik észre, s azt helyre ütve magát az ifjúságot is a jóban könnyebben megóvhatják. Továbbá a társas élet, mely a tapasztalás, és számtalan ismeretek közlönye, a viszonyos versenyezés, az eszmecsere, az ajtatosság, s a tanulmányok kiszabott rendje, a kitűzött ismétlések, probatétek, az intézet fegyelme, s minden többi körülményei nem hathatnak másképp a növendékek kedélyére, mint a legjobb sikerrel. Mikép neveltettek hajdan az egyházi növendékek, a két első korszakban a tudományok s irodalom állapotjáról értekezvén, érintettük. (I. korsz. 58. s köv. §. II. kor. 36. 37. §.) Jelen korszakban az egyház főnökei megyei növeldék szükségét mindig jobban átlátván, minden egyházmegyében egy külön növendékházat fejedelmeik beleegyezése s segítsége mellett alapítottak, kivált mióta a trentói zsinat ilyes intézetet minden püspöknek szívére kötvén, mindnyáját oda utasította, miszerint arról komolyan gondoskodjanak³⁾). S valóban a zsinatnak mind a pápák, mind a püspökök engedelmeskedtek. XIII. Gergely pápa szent vallásunk terjedelmét különösen elősegtieni akarván, huszonkét egyházi növeldét különféle tartományokban építtetett⁴⁾ *). A romai

¹⁾ Pélábeszéd. XXII. 6.

²⁾ Jeremias Siralm. III. 27.

³⁾ Concil. Trid. sess. 23. Cap. 18. de refor. 1563. 15. Jul. celebr.

⁴⁾ Egyháztörténeteink lat. kiad. 4. köt. 122. §. 349. lap.

szent Apolinár növeldéje példányul szolgálhat minden ilyes intézeteknek **). Oláh Miklós, ki a trentói zsinatban mint egri püspök részt vön, az esztergomi érsekségre előmozdittatván, tüstént ilyes intézetekről gondoskodott, s 1565-ik évben a nagyszombati szent Istvánról nevezett első növeldét 10 növendékkal alapította, s azt 1568-ik évben tett végrendelete szerint még két növendék neveltetésére ezer aranyból álló alapítvánnyal szaporította. Ez intézet idővel sokat gyarapodott ¹⁾. Pázmán Péter szintén esztergomi érsek s országunk áldora 1619. évben ugyanottan a szent Béláról (Albertinum) nevezett 2-ik növeldét életbe léptette, s későbben tudnillik 1623. évben Bécsben az annak nevét máig viselő köznöveldét alapította. Sőt egy évvel későbben a nemes ifjuság neveltetésére is Nagyszombatban egy intézetet (convictum) állíttatott (60. §.), s Oláh Miklós növeldéjét jövedelmekkel öregbitette. A 3-ik papnöveldét megyénkben életbe léptette Lósy Imre esztergomi érsek, ki 1641-ik évbani végrendeleténél fogva a posonyi szent Imre nevét viselő intézetet alapította ***), s azt oly jövedelmekkel ellátta, hogy 12 növendéket azokkal eltartathatott. Az alapítvány azonban honunk közös pénzbeli viszonyai által szintén megcsökkenvén, s nagy drágaság uralkodván, ma csak pótló segedelmek mellett növendékeit tarthatja el. A 4-ik növeldét főmegyénkben III. Ferdinánd király alapította, ki egy közönséges növelde szükségét átlátván, azt a romai szent Apolinár növelde szervezete szerint Nagyszombatban Lippay György esztergomi érsek felügyelése alatt 1649-ik évben létre hozta. Ez intézetbe az ország minden megyéjéből vétettek fel növendékek, kik a romai szervezet szerint veres öltönyt viseltek, s ugyanannak rendszeréhez képest neveltettek. Az 5-ik papnöveldét megyénkben Szelepcsényi György esztergomi érsek életbe léptette, midőn

¹⁾ Archi Episcop. Strigon. typis Societatis Jesu Tirnav. 1772. pag. 108.

Nagyszombatban a holdogságos Szűzről nevezett növendék-házra 1678-ik évben elegendő alapítványt tett le. Ez intézet f. m. nagykéri Scitovszky országáldor s esztergomi érsek által 1851-dik évben Esztergomba átvitetett, hol jelenleg Esztergom megye növendékei neveltetnek. A buzgó esztergomi érsekek példáját honunk többi püspökei utánozván, megyéjökben szintén növendéket alapítottak¹⁾; előzőleg pedig miután V. Pius pápa őket arra felszólította, s II. Ferdinánd király megengedte, hogy vagyonukról végrendeletileg intézkedhessenek, ha egy részét felállítandó növendékre szánják. Jósef császár mind e megyei növendéket eleve három, későbbben pedig két közönséges intézetbe összeolvasztván, a posonyi s pesti közös növeldére átváltoztatta. Amazt I. Ferencz király 1802-ik évi martius hóban Nagyszombatba vitette át; emezt pedig 1805-ik évben központi növeldére átalakítván, magyar egyetemünkhöz mint hittudományi kart csatolta. Ebbe honunk minden egyházi megyéjéből csak bizonyos számú növendékeket küldetni, a többi egyházi ifjúságot pedig különmegyei növeldékben neveltetni rendelte, s ugy mindazon intézetet pótolta, melyet hajdan Lippay György által Nagyszombatban felállítatottnak emliténk; mind a megyei növendéket visszaállította. Ezekhez a néhány évek előtt alapított bécsi szent ágostoni felsőbb nevelésű presbyterium csatlandó. Ebben minden magyarországi egyházmegyéből annyi pályavégzett áldozár időszakonként képeztetik, mennyit a kaposfői prépostság jövedelmei engednek. Az elősorolt növeldékben honunk egyházi ifjúsága illető eljárók felügyelése mellett bölcséleti, hit s jogtani tárgyakban ugy szintén egyházi fegyelem, ének, szertartások, szónoklat, bel s külső nyelvekben taníttatván, az Isten s szent Egyháza buzgó szolgálatára képeztetik.

¹⁾ Synodi de anno 1633. 1638. 1648. apud Péterfy Sacra Conc. regn. Hung. part. 2.

Nemes esztergomi főmegyénk növeldeje, melyben a bölcsélet előadatik, részint Nagyszombatban részint Posonyban létezik ugyan, de boldogult Rudnay s Kopácsy József esztergomi érsekek s országunk áldorai új növeldeket szép s nagyszerű tervek szerint Esztergomban az oda átviendő növendékpapság számára készíttetni kezdettek. Ámbár pedig e nagy s országunk diszére váló nevelési intézeteket szintén úgy, mint a roppant esztergomi székes egyházat, tanodák, praeparandiák, paplakok, s népünk neveltetésére, szent Egyházunk diszére, gyarapodására, s kedves hazánk boldogítására célzó munkálatokat, valamint a többi egyházakat, melyekbe nagy-lelkű önmegtagadással, s apostoli buzgósággal kezdettek, bé nem fejezhették, remélhető mindazáltal, hogy azokat érdemteljes utódjaik rokonszenvű utánzással idővel végre hajtandják.

*) Azok közül jelenleg még léteznek a bécsi, gréczi, dillingi, rágai, fuldai, olomuczai, s braunsbergi Poroszhonban.

**) A romai szent Apolinar növeldéhez hasonlók léteznek München, Würzburg, Lüttich, Mecheln, Paris, Nancy, s Helvetia Friburg nevű városában, melyeket mind személyesen látogatván, azok saját-ságait örömmel áttekintettem.

***) Tanuja annak ez igen szép rövid felírás:

Hoc Emerice Losy plantasti lilia fundo,
Liligerae Matri, liligeroque Duci.
Ergo Emericanae hic crescant virtutis alumni;
Quos Deus et Virgo, quos Emericus amet.

101. §. A szent nyomozás (*S. inquisitio*) megszűnése.

Ámbár III. Pál pápa a XVI. században a szent nyomozás hivatalát új tagok, tudnillik hat bibornokkal szaporítaná, s VII. Kelemen pápa Magyar, Erdély, Cseh, s Lengyelország részére Frangepánt, sz. Ferencz szerzetesét, s annak a kalocsai érsekségei előmozdittatása után, Grosupt Antalt domokosi barátot, a szent nyomozás elnöke, vagyis főnyomozójának nevezné, mindazáltal a szent nyomozás hivatala később mind nálunk, mind más tartományokban feloszlattatott. Mi annál könnyebben történhetett meg, mint-hogy már a XVIII. században szigorubb korlátok közé szorítottatott vala. Első lön Mária Terezia Austria s Magyar-ország fejedelme, ki annak 1775-ik évben Lombardiában,

s később minden tartományaiban végét vetvén, az egész nyomozási hivatal törvényhatóságával a megyés püspökséget felruházta. Miután pedig annak példáját Ferdinánd, Szicília királya, követte, Mutina, Hetruria, s más tartományok fejedelmei szintén azt tették volna, VII. Pius pápa 1814-ik évben Napoleon császár hatalmából kiszabadulván, s birtokát visszanyervén, külön s más nemű egyházi nyomozást alapított. Ennek hatásköre azonban tovább nem terjed, mint a kihágó, vagy erkölcstelen papok nyomozására, kiket, ha bűnösöknek találtak, illő fegyelem alá vonni, s bűnhödtetni tartozik. Mindezekből nyilván világlik, hogy azon régi szent nyomozás hivatala, mely ellen korunk némely írói, s tulzó bírálói ¹⁾ sokszor az illendőnél szigorúbban lépnek fel (1. korsz. 75. §.) megszűnván, az egész katholicus egyházban nem létezik többé.

VI. FEJEZET.

A zsinatokról.

102. §. A trentói zsinat.

A trentói zsinat három pápa alatt tartatott. Ugymint III. Pál pápa alatt, ki azt 1545-ik évi december 13-án megnyitá, III. Gyula alatt, ki azt folytató, s IV. Pius pápa alatt, ki azt 1563. évben befejezte. A tanácskozások a pápai követek elnöklete alatt folyván, az első ülésben 29 püspök jelenléte mellett felolvastatott a zsinatot megnyitó pápai levél, mely által a tévtanok kiirtása, az egyház béke s

¹⁾ Llorente Histoire Crit. de l'inquisition de l'Espagne trad. de l'Espagne par. Al. Pellier Paris 1817. 4. Tom. in's Deutsche übersetzt Gmünd. 1819. 2. B. Nicol. Emericus directorium inquisitor. Barcinon. anno 1503. cum Coment. Fr. Pegnae 1587. Fr. A. Biener Beiträg. zur Geschichte des Inquisition-Processes. Leipzig 1827.

egyessége, az egyházi fegyelem kijavittatása annak céljául tűzettek ki. Az atyák eleve arról tanácskoztak, vajlon a zsinat a fegyelem kijavítása-e, vagy pedig a hit ágazati elhatározásával kezdje el munkáját? míg abba megállapodtak, hogy minden ülésben mind a két tárggyal foglalkozandának. Továbbá azt rendelték, miszerint az elhatározandó tárgyak előbb külön gyülekezetekben hit s jogtudósok által megvitattassanak, s e vitatkozások köz gyűlésekben ismét felvételssenek, s csak ezután az így meghánt s megfontolt tárgyak a zsinat üléseibe vitessenek. A II- s III-dik ülést az atyák a zsinat előkészületeivel betöltvén, a IV-dik ülésben a szent írásróli ágozatokba bocsátkoztak, s a szent írás könyveinek sorozatát (canonem) kijelentve, azon könyveket szenteknek hirdették, melyeket a „Hirdetett Latin Fordítás“ (Vulgata Versio Latina) tartalmaz, s számos bibliai fordítások közöl ugyanazon Hirdetett Latin Fordítás hitelesnek mondatott ki. Továbbá a szent Hagymányok a szent Irással egytekintélyűeknek hirdettettek. Az V-ik ülés az eredeti bűnról, a VI-ik az igazolás, a VII-ik a kegyszerekről határozott, és a fegyelem kijavittatásáról egy rendeletet 15 fejezetben hozott. A VII-ik ülés után a protestansoknak smalkaldi szövetsége, s ellenségeskedései kiűtvén, a zsinat a VIII. ülés következtében 1547-ik évben Bolognába vitetett át. Itten a IX-ik s X-ik ülés tartatott ugyanazon évben, melyekben a szent atyák azt határozták, hogy a zsinat, mivel sokan husvét megülésére haza költöztek, bezárólag pünkösdig elhalasztassék. III. Pál pápa azonban meghalálózván, a zsinat csak 1551-ik évben III. Gyula alatt, ki azt Trentóba visszahelyezteté, összegyűlt, s a XI-ik s XII-ik ülést annak uj kihirdetésével töltötte. A XIII-ik ülésben az oltári szentségről határozván, annak mibenlétét s imádtatását kijelentette, hozzá adván egyszersmind a fegyelem kijavittatásáról szóló határozatot. A XIV-ik ülésre a három választó érsek Némethonból érkezvén meg, a

vezeklés s utolsó kenet szentségéről határozatot hoztak, hozzá adván egy fegyelmi rendeletet. Ez ülésbe megjelentek a protestansok követei, s hitvallásukat beadván, azt követelték, miszerint az atyák eddigi határozataikat előttök ismételnék, a többi tárgyak eldöntése elhalasztassék addig, míg a többi tudósaik eljövendenek. Ámbár pedig az atyák e követelt be nem tölthetnék, mindamellett a XV-ik ülésben, melyben Oláh Miklós mint egri püspök jelen vala, abba beegyeztek, hogy a zsinat eddigi határozatai a XVI-ik ülésben újra hirdettessenek, remélve, hogy a protestánsok többi követi is addig megjelennek, s egyesülendének. Azonban a protestansok az egyesülést csak színlelvén, meg nem jelentek. Sőt Mórícz szászihoni vezér V. Károly császár ellen haddal kikelvén, s a Trento körüli részeket elfoglalván, több atyákat szétozlatott. Mit látván a többiek a zsinatot ismét két évre elhalasztották. Sfortia Pallavicini e Societ. Jesu postea Cardin. Histor. Conc. Trident. Augustae Vindellicor. 1769. Pauli Sarpi Servitae Venet. Histor. Conc. Trident.

103. §. *A trentói zsinat folytatása.*

Noha kevés remény sugárzott, hogy a protestansok, kik az augsburgi béke által korlátlan vallási szabadságot nyertének, a zsinatba megjelenjenek, s egyesüljenek, mindamellett a tárgyak állapota maga kíváná, miszerint szent vallásunk a tévedők átellenében meghatározottassék, s az egyházi fegyelem kijavittatása befejeztessék. Ennek okáért IV. Pius az előbbi pápának utódja 1560-ik évben a zsinatot ugyanottan ismét kihirdette. Mivel azonban sok időt s munkát arra fordított, miszerint a protestansokat is a zsinatra kecsegtetné, az ülések csak 1562-ik évben mehettek foganatba. A püspökök száma jelenleg nagy vala ugyan, mert 112 püspök többnyire olasz és spanyol az első vagyis a XVII. ülésbe jelentek meg. Azonban mind a jelen, mind

a három következő ülésben más nem, mint a hozott határozatok kihirdetetésének elhalasztatása mondatott ki. Ennek az vala oka, hogy a protestansok követekre várakoztak, s némi vita a császár követei, s a szent atyák között keletkezett, arról tudnillik, valjon megengedtéssék-e a hiveknek a mind a két szin alatti áldoztatás, a papoknak pedig a nősülés, vagy nem? E viták alatt a XVIII-ik ülés után honunk püspökei ugymint Draskovics György, pécsi püspök, Ferdinánd király nevében, Dudics András tininiai, s Kolosváry János Sylvester, csanádi püspök a magyar egyház nevében megjelentek. Dudics a következőt ülésekben a császár, franczia, s bajor követekkel együtt a két szin alatti áldoztatás mellett szavazott ugyan, de a pápa követi s a többi olasz püspökök attól tartván, ne talán a hivek azon véleménybe esnének, hogy Üdvöztönk szent teste s vére nincsen mind a két szin alatt tökéletesen jelen, s hogy a mind a két szin alatti áldozás az üdvösségre elkerülhetlen szükséges, a régi szokás mellett szavaztak; mi a XXI-ik ülésben végzésbe is ment. Szinte a papok nősülése iránt IV. Pius pápa s a szent atyák abba állapodtak meg, miszerint a régi fegyelem maradjon meg, s ez a későbbi XXIV-ik ülésben kihirdettetett. A XXII-ik ülésben a zsinat a szent mise áldozatról határozott, s fegyelmi rendeletet is hozott. A XXIII-ik ülés a rend szentségéről szóló ágozatot magyarázta, hirdette, s egy hosszú fegyelmi rendeletet hozzá csatolt. A XXIV-ik ülésben kimondatott, hogy a szent házasság az egyházban szentségnek mindig tartatott, s azok elítéltettek, kik a többnejűséget s a házasság felbonthatását vitatják. Ehez szintén egy fegyelmi rendelet csatoltatott. A XXV-ik ülésben a tisztítóhely, a megholtakérti ima, a szentekhez folyamodás, az ereklyék s a szent képek tiszteletéről, valamint a bucsuról szóló ágozatok határozattak meg, s minden III. Pál s III. Gyula pápák alatt hozott határozatok megerősítettek, s a zsinat 1563-ik évi

december 4-ikén IV. Pius pápa alatt béfejeztetett. Azt a pápa a következő évi február hóban megerősítvén, s minden őshitű világban kihirdetvén, a hivek hiven elfogadták.

A trentói zsinat, melyet négy pápai követ, s más két bibornok, 25 érsek, 168 püspök, 7 apát, 7 szerzeti főigazgató, 39 szerzetes ügynök, összesen 252-ten aláírásaikkal megerősítették, kétségen kívül a keresztény őshitű vallás legérdekeseb okiratai közé soroztatik. Mart ámbár a tévedők mindnyáját az igaz hitre vissza nem térítheté, mindazáltal abban az igaz s egyedül üdvezítő hit ágozati annyi világosság, szabadság s valóban isteni bölcsességgel számláltatnak elő, s védetnek, hogy minden hivei szent hitőkben oktatást, és meggyőződést meríthetnek abból, és a tévedőket minden alkalommal alaposan s valódiilag megczáfolyhatják. Lásd Gallemart Sacrosanct. Concilium Trident. cum declaration. Cardinal. Concil. interpretum et remission. Augustini Barbosa Augustae Vindelicor. s annak többi kiadásait.

104. §. Az 1560. évi nagyszombati zsinat.

I. Ferdinánd király a mohácsi szerencsétlen csapások után a hon lelki boldogságáról, s az egyház békéről gondoskodván, Oláh Miklóst esztergomi érseket felszólította, miszerint az egyházat püspökökkel, prépostok, kanonokok, lelkészek, s minden másnemű egyházi, s szerzetes igazgatók, és segédlelkészekkel ellássa, az elfoglalt egyházi birtokot idegen kezekből kiszabadítsa ¹⁾, s mind e tárgyokról czélszerűen rendelkezvén, a hiányokat pótoltatni, a fogyatkozásokat helyre üttetni, s az erkölcsösséget előmozdittatni törekedjék ²⁾. Ennek következtében Oláh Miklós érsek számos előkészületek után érseki tartománya püspökeit Nagyszombatba egybegyűjtvén, az 1560 ik évi április 23-ki zsinatot tartotta. Ennek tartalma 36 fejezetben foglaltatik, melyek közül a következőket röviden érintendőnek véltem. Az 1-ső a hitről értekezik, s azt magyarázva, a katholika vallást egyedül üdvezítőnek, s követendőnek állítja. A 2-ik a

¹⁾ Péterfy s. Concil. Hungar. part. 2. pag. 41.

²⁾ Péterfy ugyanott pag. 3.

kegyszerekről általánosan szólván, s azok lényegét s jellemét előadván, az ó s új szövetségi kegyszerek közti különbséget előadja. A 3-ik fejezettől kezdve a 10-ig azokról külön értekezik, mindeniknek tulajdonait, hatását, s szükségét vagy üdvös mivoltát előadva. A 10-ik a keresztény igazolást elősorozza, annak okát, s kellékeit megfejtve. A 11-ik az igazoló hitet tárgyalva előadja, kik legyenek azok, kiket a hit igazol s hogyan? A 12-ik a jócselekedetekről értekezőn, azok szükségét következteti, s az ellenkezőket megczáfolja. A 13-ik az egyházzal szól, s annak látható feje, csallhatatlansága, és jelleméről értekezve, tanítja, mikép az egyházon kívül kisé üdvözülhet. A 14-ik az isteni hagyományt a tévedők ellen biztosítja, s tudósan védi. A 15-dik s a következők az egyház szertartásai, szent mise, böjt, szentekhez folyaadás, szent képek, tisztítóhely, egyházak felszenteltetése, a tévedők munkái, a papok élete, s tisztasága, s az elemi tanítók tulajdonai, ünnepek, tizedek, egyházból kitiltást, s másnemű az egyházat s erkölcsösséget előmozdító szertartásokat tárgyalják. Lásd Péterfy S. Conc. Hungar. part. 2. pag. 43—129.

E zsinat után Oláh Miklos esztergomi érsek a következő években, ugymint 1561. 1562. 1564. s 1566-ik évben részint tartományi, részint megyei zsinatokat szintén Nagyszombatban tartott. Az elsőben, mely a második tartományi zsinat vala, arról tanácskoztak egyházunk főnökei, kiket küldjenek követekül a trentói zsinat folytatására, s eredménye lön, hogy Kolosváry csanádi, s Dudics András tininii püspök az egyház nevében, Draskovics György pécsi püspök Ferdinánd király nevében küldettek el. Mennyivel adózott honunk papsága amazok eltartására Péterfynél olvashatni ¹⁾. A második zsinatban arról értekeztek, mit válasszanak trentói követeik azon kérdésre, valjon megengedtéssék-e a hiveknek a két szín alatti áldoztatás, és a papoknak a nősülés, vagy nem. Az elsőre azon választ adták, miszerint némely körülményekre s rövid időre nézve beléegyeznek a két szinalatti áldoztatásba; a másodikra pedig tagadólág válaszoltak. A harmadik zsinat célja vala, miszerint a trentói

¹⁾ Péterfy Concil. Hungar. part. 2. pag. 133.

zsínat határzatai egész honunkban kihirdettenessenek. Mely feladat a hitujítás minden erőszakos viharai mellett is közvetítőleg végre hajtván, a trentói zsínat mind Ferdinánd király, mind az egész papság s a katholika hívek által elfogadtatott ¹⁾. A negyedik zsínatban Oláh érsek lelkészek neveltetése, s kiképeztetéséről gondoskodván, az egyházi növeldek alapíttatását indítványozta, s maga is azokhoz tüstént kezet fogott (100. §.). Lásd Péterfy s Conc. Hungar. part. 2. pag. 184.

105. §. Az 1611. évi nagyszombati zsínat.

Verantius esztergomi érsek halála után az érsekség részint hosszú 22 évi árvaságra, részint oly érseknek kormánya alá jutván, kik nem sokára meghaltak, egyházi gyűlekezet sem tartathatott előbb, mint Forgách Ferencz érsek alatt, ki mindazon sebeket, melyeket a hitujítás a vallás és erkölcsösségnek ütött, orvosolni akarván, 1611-ik évben II. Mátyás király alatt Nagyszombatban a harmadik tartományi zsínatot tartotta. Ez zsínat öt fejezetre terjed. Az elsőben a püspökök tisztjeik bételjesítésére utasíttatnak, például hogy megerősíttetésök, s felszenteltetésöket kiszaköljék, megyei zsínatokat s vizsgálatokat tartsanak, az Isten ígését személyesen hirdessék, s az isteni tiszteletet tartsák stb. A második s harmadikban az alsóbb papság tisztjei elősoroztatnak, ugymint egyházi köntös és pilis viselésére, tiszta életre, s a kegyszerek pontos kiszolgáltatására utaltatik. A negyedikben a püspököket az egyház javai ép fentartására kötelezi, s a vizsgálatok tárgyát kitüzi. Továbbá a zsínatot a szent atyák kegyes adakozásokkal végezván, az egyházi növendékházak felsegítésére nagy összeget ajánlottak, és a zsenge tudományi intézeteket hathatósan előmozdíták.

¹⁾ Ugyanott 153. lap. Egyházi jogunk magyar kiadása 1. köt. 68. lap. Latin IV. kiad. Pesten 1855. §. 60. pag. 59. et seq.

106. §. Az 1629. évi nagyszombati zsinat.

Ámbár Pázmán Péter esztergomi érseket s országunk áldorát számos és elágozott gondok a vallás, haza, udvar, s hadak tekintetéből oszták el, mindamellett figyelmét előzőleg a vallás fentartására, s terjesztésére szegezvén, s az 1629-ik évi megyei zsinatot egybegyűjtvén, azt a trentói zsinat mintája szerint tartotta, azáltal is bebizonyítva, hogy a trentói zsinat tartalmát, s minden rendelkezéseit elfogadja. Mit annál biztosban mondhatni, minthogy minden következő magyar zsinatok is ugyan a szerint tartattak. E zsinat továbbá annál érdekesb, mivel a hajdan virágzó magyar egyház képe annak végén pótlékaul letükröztetik. A zsinat négy fejezetre s több pontolatra terjed. Az első fejezetben a kegyszerek kezelése s kiszolgáltatása tárgyalatik. A másodikban az határozottat meg, mikép fogadják el a lelkészek javadalmaikat, s micsoda feltételek alatt mondhatnak le azokról. A harmadikban előadja a zsinat, milyen tárgyakra nézve szükséges legyen változást behozatni, visszaéléseket kiirtatni, vagy kijavíttatni. A negyedik az egyházok vizsgáztatását sürgeti, követelvén, miszerint a főesperesek s helytartók kerületök egyházait, a kiváltottakat sem kikéve, látogassák, s azokban egyházi szemlét tartva, minden fogyatkozásokat kijavítsanak, minden iskolai tanítókat a hitvallás letételére kötelezzenek, s főkép arra ügyeljenek, hogy tiszta s keresztény katholika vallást adjanak elő, tanítványaikat minden idegen vallásu énekek, s iskoláktól óvják meg stb. A zsinat végén létező, s már említett adalék háromféle; az első az esztergomi megyéhez tartozó egyházi méltóságokat, ugymint segéd-püspökök, káptalanok, apátok, prépostok, s más hivatalokat elősorozza; a második az abban létező szerzetes rendeket, a harmadik az esztergomi érsek jogait előszámlálja. Lásd Péterfy *sacra Concil. Eccles. Hungar. part. 2. pag. 232—296.*

107. §. Az 1630. évi nagyszombati zsinat.

E zsinatot szintén Pázmán Péter esztergomi érsek egybegyűjtötte, ki az előbbeni zsinat üdvös gyümölcseit szemlélvén azokat új zsinattal szaporítani, s érlelni kívánta. E nemzeti zsinatba egész hazánk főnökei a kalocsai érseket s pannonhalmi főapátot sem véve ki, tisztók s üdvös engedelmességek ¹⁾ következtében Pázmán Péter esztergomi érsek s országunk áldora elnöklése alatt megjelentek, s avval tanácskozáván, szent vallásunk akadályait vagyis a hitujítók törekvéseit meggátolni siettek. Minthogy pedig e célhoz legjobb eszköznek tartanak az egyházi fegyelmet kijavítani, s a hitet megerősíteni, a következőket határozták: 1) hogy a romai breviarium s missale a magyar védszentek hozzácsatoltatása mellett elfogadtassék; 2) az egyháznagyok egyházaiktól három hónál tovább el ne távozzanak ²⁾; 3) az egyházi növeldek felsegíttetése igen szükséges lévén, minden főbb osztályu pap azok eltartására adózzék ³⁾; 4) minden egyházi egyén, ki valamely javadalomra előmozdittatik, nevezménye mellett püspökétől felavatási oklevelet (investiturale decretum) kérni köteles; 5) az egyháziak végrendeletei megerősíttetés végett a megyés püspökök elibe terjesztessenek, kik azokat egyéb törvényes kifogás esetében megerősíteni tartozzanak; 6) a megyés püspökök minden évben megyei zsinatot tartsanak; 7) az előbbeni zsinatok üdvös rendeletei megtartassanak, és végrehajtottassanak. Jelen zsinatba Himmelreich György pannonhalmi főapát megjelenvén, s pápai bullák által bebizonyítván, hogy eldődei főapát címével megtiszteltettek,

¹⁾ Egyházi jogunk I. köt. 258. §. IV. Latin kiad. Pest 1855. 254. §.

²⁾ Concil. Trident. sess. 6. Cap. de ref.

³⁾ Azok neveit, kik mindjárt adóztak, Péterfy elősorozta in Concil Hung. part. 2. pag. 310.

ő is avvali élésében megerősítettett ¹⁾. E zsinat többi határozatait olvashatni Péterfy S. Conc. Eccl. Hungar. czim. mun. II. rész 297—312. lap.

Pázmán érsek az 1630. évi zsinat 6-ik száma alatt hozott határozatot beteljesíteni kívánván, még ugyanazon évben egy megyei, 1632-ikben egy tartományi, 1633-ban egy nemzeti zsinatot Nagyszombatban tartott. Az elsőben megyei lelkészeit czélszerű oktatás kiszolgáltatására buzdította. A másodikban okait előszámlálta annak, hogy a zsinatot egy évvel későbbben tartja, s megbizta a zsinat atyáit, miszerint romábai elutazása alkalmával a megyét szerencsésen igazgassák. A harmadikban, melyet romábólól visszajövele után egybe gyűjtött, a magyar egyház szertartásait közegyetértésben a romai egyházéhoz alkalmazván, nagyobb egyenlőséget hozott egyházunkba.

108. §. Az 1638. évi nagyszombati zsinat.

E zsinatot Lósy Imre esztergomi érsek tartotta, ki miután mint egri püspök 1635. évben a jászói megyei zsinatban az egyházi fegyelmet dicsően kijavítandotta, s a hitet a hitujítók incselkedései ellen védette, esztergomi érseknek neveztetve, ugyanazt az esztergomi főmegyében is törekedett eszközölni, annál inkább, minthogy őt Eszterházy Miklós nádor buzdítá, miszerint a hitujítók tévedéseit gyökerestől kiirtassa. A zsinat XI fejezetre s több pontolatra terjed. Az 1) a hitről s ahoz tartozó fegyelemről értekezik; a 2) az isteni tiszteletet rendezi; a 3) a szentekhez folya modás, s azok tiszteletéről, valamint az ereklyék becséről szól; a 4) a búcsut tárgyalja; az 5) minden évben zsinatot tartatni parancsol; a 6) az egyházi szemle; a 7) azok kísér letéről értekezik, kik a hivek igazgatására alkalmaztatnak; a 8) az egyházi növeldekről rendelkezik; a 9) a javadalma zottakat a lelkészségökbeni lakásra lekötelezi; a 10) a püs pöki törvényhatóságról szól; a 11) a régiebb zsinatok határ zatait megerősíté. Lásd Péterfy Concil. regn. Hung. part. 2. pag. 334—375.

¹⁾ Péterfy Conc. Hungar. partt. 2. pag. 307.

109. §. Az 1648. s 1658. évi nagyszombati zsinatok.

Lippay György esztergomi érsek 1648. évben nemzeti, tíz évvel később pedig megyei zsinatot tartott. Amahoz, ámbár egy részről a svéd, más részről az erdélyi ellenség nagy gondokat okozna, mindamellett erélyesen kezét fogott. Az első határozata e zsinatnak azt erősíté meg, mit már régi zsinatok hozattak be, tudnillik hogy magyar egyházunk szertartásai a romaiéhoz alkalmaztassanak. A második parancsolja, miszerint az egyházi zsolosmák és kardal minden szék s társas káptalanban megtartassanak. A harmadik a megyei zsinatok összehívását követeli. A negyedik az egyházi szemléket sürgeti. Az ötödik a lelkészek törvényszerinti beavatását parancsolja. A hatodik rendeli, miszerint a lelkészek neveztetése szintén törvényesen történjék. A hetedik némely visszaéléseket eltörleszt, melyeket néha egyháznagyok végrendeletök alkalmával követtek. A többi határozatok a növendék s nyugalmazott papok felsegíttetését, a vétkesek megbűnhödtetését, a nemes ifjúság neveltetését, az ujdán kinevezett püspökök megerősíttetését stb. tárgyalják. Emézt vagyis a megyei zsinatot szintén abból a tekintetből tartotta, miszerint szent vallásunkat védelmezhesse, s azt a hitujítás minden törekedései mellett is megerősíthesse. Ennélfogva főmegyei papjaival egybegyűlésen, 1) az erkölcstelen papokat megjobbítani törekedett; 2) a főespereseket hivatalos vizsgálatok megtartására szorította; 3) az egy megyéből a másikba bujdosó papokat egy-megyébeni megmaradásra kötelezte; 4) a hiányzó papok helyettesítéséről gondoskodott; 5) a növendékek eltartásáról s az egyházi birtokról stb. rendelkezett.

Az említett zsinatok után Zágrábban öt, Győrött egy megyei zsinat tartatott. Amazok közül négyet Borkovics Márton híres és tudós zágrábi püspök, az ötödiket pedig Mikulics Sándor szintén zágrábi főpásztor egybegyűjtötte. Az első 1669-ik, az utolsó 1690-dik évben tartván, az atyák mind az ötben üdvös egyházi törvénye-

ket szabtak, előlegesen a vallást védették, s az egyházi fegyelmet kijavították ¹⁾. Emezt Szécsényi György győri püspök 1679. évben összehíván, szent vallásunkat apostoli buzgósággal védelmezte, s az egyház fegyelmét kijavította ²⁾. Továbbá Patachich György bosznai püspök 1707-ik évben Diakovárott, s Nesselrode János Ferencz pécsi püspök 1714-ik évben Pécsen megyei zsinatot tartott. E zsinatokban az illető püspökök az ellenség s hitujítók által ütött nagy sebeket szenvedett magyar egyházat orvosolni törekedtek, s a vallást megerősítve az egyházi fegyelmet kijavították ³⁾. Különösen pedig az utolsó zsinat második részében rendelkezett: 1) a lelkészek és segédek tisztjeiről; 2) az egyház s diszölytönyök feletti gondviselésről; 3) a fiók egyházak vizsgálatáról; 4) a segédlelkész tisztjeiről; 5) az ünnepek s böjtök megtartásáról; 6) a szentségek kiszolgáltatásáról; 7) a hívek eltakarittatásáról. Lásd Péterfy idézett munkáját.

110. §. *A károlyfejedelmi zsinat.*

E megyei zsinatot négyesi báró Szepesi Ignác erdélyi püspök 1822-ik évi ápril 13-án egybegyűjtötte. A gyűlékezést öt napig tartván, üdvös törvényeket az egyházi személyek, dolgok s törvényhatóságra nézve hozott. Az első rész a püspököknek, s minden utána következő s alája rendelt papságnak tisztjeit elsorozza. A második a katolika s a többi Erdélybe bevett négyvallás gyakorlatáról, az egyházak felépíttetése, bebutoroztatása, az isteni tisztelet megtartása, a szentségek kiszolgáltatása, tanodák, egyházi szabadságok, végrendeletekről stb. rendelkezik. A harmadik rész az egyházi törvényhatóságot rendezi. Noha pedig sok igen szép s czélszerű törvények hozattak e zsinatban, mindazáltal azon szabály, mely a vegyes házasságok ügyében azt rendeli, miszerint a gyermekek atyjok, a nők pedig anyjok vallását követhessék, az egyház s VIII. Pius pápa szellemével meg nem egyezik. Lásd Statuta dioecesis Transilvaniae anno 1822. die 17. Aprilis in Synodo dioecesisana publicata, et concordibus votis adprobata.

¹⁾ Péterfy Conc. regn. Hung. part 2. pag. 394.

²⁾ Péterfy ugyanott pag. 397.

³⁾ Péterfy ugyanott 409—428. lap.

Ugyanazon 1822-ik évi szeptember 8-án Rudnay Sándor esztergomi érsek, országunk áldora s későbbben romai szent egyház bibornoka Posonyban nemzeti zsinatot egybegyűjtött. Ebbe miután minden püspökségben megyei zsinat tartatott volna, megjelentek honunk érsekei, püspökei, a pannonhalmi főapát, a püspökségek prépostjai, szerzetes prépostok, apátok stb. ¹⁾ E zsinatban számos és üdvös hit s fegybeli törvények hozattak. Annak tagjai a szeretet, békesség, s szelidség azellemétől buzdítva, minden törekvéseiket oda irányozták, hogy a csirázó ifjúság az ur félelmében, mely a valódi bölcsesség kezdete, neveltessék, a hivek jámbor s erkölcsös cselekedetekben növekedjenek, az eltévedtek az igaz élet körébe visszavezetessenek, az egyháziak s szerzetesek Isten ígéje hirdetésére, tudomány s tiszta élet által alkalmasokká válhassanak. Azonban annak helybehagyatása eddig a régi kormánytól ki nem adatván, remélhetni, hogy a köz birodalom erőyes új kormánya, tudnilik annak erőyes ministeriuma azon zsinat iratait is méltányolva, poros szekrényeikből kiszabadítja, s idővel nyilvánosságra bocsátatja.

Ha korunk igényeire, ha az egyházi rend hangulatára akár felül akár alulról figyelünk, mindenki meggyőződhetik arról, hogy az Egyház maga is némi javittatásokat szertartásai s tagjaira nézve szűkséget. Ez vala oka, hogy honunk püspöki kara 1848. évi augusztus elejével Pesten egybegyűlve, részint egy Esztergomban tartandó nemzeti zsinat kezdetét szeptember 24-ik napjára, vagy ha az egybegyűlt országgyűlés augusztus hónap tovább haladna, azt ennek befejezése után eső 28-ik határnapra tűzte ki, részint pedig az abban előveendő javítások sorozatát öt rész s 25 szakaszban közrebocsátotta. Ennek következtében minden egyházi megyékben a közlött javítás pontjai vagy rendes megyei zsinatok, vagy tanácskozásokban addig tárgyalattak. Azonban az általánosan kívánt nemzeti zsinat a közbejött borzasztó események miatt egybe nem gyűlhetvén, a magyar Egyház érsekei s püspökei nagykeri Scitovazky János esztergomi érsek s országunk áldora elnöklété alatt 1850-dik évi augusztushóban Esztergomban összegyűlekeztek. S minthogy közrebocsátott körlevelökhöz képest az említett szerencsétlen események mind az Egyháznak, mind a hiveknek súlyos sebeket okoztak ²⁾, azokat orvosolni kívánván üdvös rendeleteket a papságot s az egyházi tisztek bételjesíttetését illetőleg, különösen pedig a pásztorkodó papság terheire, a vallás alapítványára, az egyházi növendékek tanulmányai s növendékházaira nézve a szent házasságra, a hitehagyott

¹⁾ Neveiket olvashatni e czimű munkában: Nachrichten und Betrachtungen über die Ungarisch. National-Synode von 1822. Sulzbach 1824. 13—17. Seite.

²⁾ 1850. évi Relig. 62. sz. november 21.

papokra, a lelkészek járandóságára, a katolikus tanodák s az ifjuság iskoláztatására nézve stb. a magas ministerium elibe terjesztettek, s azok kieszközöltetéseért esedeztek ¹⁾. Minthogy pedig az ő szentsége IX. Pius pápa s ő felsége Ferencz-József császár közti egyezmény (Concordatum) 1855. évi augusztushó 18-án közbejött (44. §.) s az egész birodalom püspöki kara Bécsben folyó 1856. évi majus 6-ától kezdve azt a világi kormány irányában életbe léptetni, s az Istennek mi az Istené, a császárnak pedig mi a császáré megadatni kívánja, remélhetni, hogy az érintett követalek bételjesíttetését, s minden a mostoha körülmények által ejtett sebek orvosoltatását kieszközölni. Azt annál biztosabban várhatjuk, minthogy az Egyház s vallás szabadsága az állodalmi alkotmány által is biztosítva vagyon.

Dicső magyar őshitű szent Egyházunkat jelenleg a következő főtisztelendő püspöki kar kormányozza: főm. s főtisztelendő herczeg nagykéri Scitovszky János Esztergom főmegye érseke, apostoli szent szék követe, s bibornoka, országunk áldora. Érsekek: 1) Kisaponyi Bartakovics Béla egri érsek, 2) Kunst József kalocsai érsek, 3) várallyai Haulik György zágrábi érsek s bibornok, 4) Sterka-Sulucz Sándor fogarasi érsek. Püspökök: 1) Hám János szathmári, 2) palugyai s bodafalvi Palugyay Imre nyitrai, 3) barlabasseviczi Osegovich Imre czengi, 4) Popovics Vazul munkácsi egyesült görög, 5) Erdélyi Vazul nagyváradí egyesült görög, 6) Gaganecz József eperiesi, 7) Karner Antal győri, 8) Ránolder János veszprémi, 9) Stoesmayer György diakovári, 10) Kollárcsik István rosnyói, 11) Zabojszky László szepesi, 12) Szaniszló Ferencz nagyváradí, 13) Moyzes István beszterczei, 14) Roskoványi Ágoston váci, 15) Farkas Imre fejdérvári, 16) Csajághy Sándor csanádi, 17) Fabry Ignác kassai, 18) Hajnald Lajos erdélyi, 19) Girk György pécsi, 20) Szenczy Ferencz szombathelyi, 21) Dobra Sándor lugosi, 22) Alexi János szamosujvári (Armenopolitanus), püspökök. A körösi görög egyesült püspökség üres.

¹⁾ 1851. évi Relig. 39. s köv. sz. ápril 1. s k.

Rimai Pápák, és Romai, Görög, Latin, Német s Magyar Fejedelmek kortani sorozata a X. századtól kezdve.

113. Formos választotta 890. (891) évben, működött 6 év. 6 hónapig.	Guido császár választott 891. évben.	Álmós vezér 892. év körül, Árpád vezér 894. évben.
114. VI. Bonifác v. 896. m. 15 nap. sokak szerint ellenpápa.		
115. VII. István v. 896. m. 3 vagy 4 év. (1 é. 2 h.)	Leo bölcész 896. év.	
116. Roman v. 897. m. 4 h. (mások szerint ellenpápa).		
117. II. Theodor v. 901. vagy (897) m. 20 nap.		
118. IX. János v. 901. (899) m. 3 é. 15 n. (2 é. 15 nap).	Csecsemős Lajos 900. é.	
119. IV. Benedek v. 905. (900) m. néh. h.		
120. V. Leo v. 906. (908) m. 40 n.		
121. Christophorus v. 906. (908) m. 7 h.		
122. III. Sergius v. 907. (904) m. 3 é. 4 h. (2 é.)		Zoltán vezér 907.
123. III. Anastas vál. 910. (911) m. 2 é. 2 h. 29 n.	VII. Konstantin 911. évtől.	
124. Landó vál. 912. (918) m. 6 h. 10 n.	I. Konrád csász. 911. é.	
125. X. János v. 918. (914) m. 15 é. (14 é. 2 h.)	I. Henrik cs. 918. é.	
126. VI. Leo v. 928. m. 6 h. 15 n. (7 h. 15 n.)		

127. VIII. István vál.
929. m. 2 é. 1 hón.
15 n.

128. XI. János v. 931.
m. 4 é. 10 h.

129. VII. Leo v. 936.
m. 3 é. 6 h. (10 n.)

130. IX. István v. 939.
m. 3 é. 5 h. 4 n.

131. II. Márin (III.
Márton) vál. 942.
(943) m. 3 é. 4 h.
13 n. (3 é. 6 h.)

132. II. Agabet v. 946.
m. 9 é. 7 h. 19 n.
(6—7 h.)

133. XII. János vál.
955. (956) m. 9 v.
10 é.

134. V. Benedek vál.
964. m. 1 é. (VIII.
Leo 965. 1 év. né-
hány nap).

135. XIII. János vál.
962. m. 6 é. 11 h.
5 n.

136. VI. Benedek vál.
972. m. 1 é. 8 h.

137. II. Donus v. 972.
m. 8 h.

138. VII. Benedek v.
975. m. 9 é. (8 é.)

139. XIV. János vál.
984. (978) m. 1 é.
néhány nap (9 h.)

140. XV. János vál.
985. m. néhány h.

141. XVI. János vál.
985. m. 10. é. 4 h.
12 n.

142. V. Gergely v. 996.
m. 2 év. 8 h. 6 n.
(XVII. János 998).

Nagy Ottó 936. é.

II. Román 959. é.

II. Nicephor 993. é.

Tziseccisci János 970. é.

II. Otto 973. évtől.

II. Vazul 983.

III. Otto 983.

Es bízhatólag azon pápa,
kit Böhmer XVI. Já-
nos neve alatt ellen-
pápának tart; s azért
őt XV. Jánosnak ne-
vezi. Helyette a ro-
mai évkönyvben XVII.
János ellenpápának
neveztetik. L. R. E. K.
142. sz. a.

Taksony vezér 949.

Gejza vezér 972.

143. II. Silvester vál. 999. m. 4 é. 2 vagy 3 h. (4 é. 1 h. 10 n.)	III. Henrik 1002. é.	Sz. István király 1000.
144. XVIII. János v. 1003. m. 5 h.		
145. XIX. János vál. 1003. m. 5 é. 7 h. 28 n. (5 é. 5. h. 6 n.)		
146. IV. Sergius 1009. m. 2 é. 8 h. 18 nap (nem egész 3 é.)		
147. VIII. Benedek v. 1012. műk. 12 év. (11 é. 9 h. k.)		
148. XX. János v. 1024. m. 9 é. 8 h. (k. 9 é.)	II. Konrád 1024. é. VIII. Konstantin 1025. Zoe 1028. é.	
149. IX. Benedek vál. 1034. m. 10 é. n. h. (10 é. 7 h. fölül).	III. Henrik 1039. é.	Péter 1038. Abba Sámuel 1041.
150. VI. Gergely vál. 1044. m. 2 é. 8 h.		
151. II. Kelemen vál. 1046. m. 9 h. (9 h. 15 n.)		Vissza tétetett Péter 1044. é.
152. II. Damasus vál. 1048. m. 24 n.		I. András 1046.
153. IX. sz. Leo v. 1049. m. 5 é. 2 h. 7 nap (18 n.)		
154. II. Victor v. 1054. (1055) m. 2 é. 6 h. (2 é. 5 h. 1 n.)	IV. Henrik cs. 1056. é.	
155. X. István v. 1057. m. 8 h.	Komnen Izsák 1075.	
156. X. Benedek vál. 1058. m. 9 h. (sok- nál ellenpápa).		
157. II. Miklós v. 1059. (1058) m. 5 é. 6 h. (25 n.)	X. Konstantin 1059.	
158. II. Sándor 1061. m. 11 é. 6 h. 22 n.	IV. Roman 1068. é.	I Béla 1061. Salamon 1063.
159. VII. Gergely v. 1073. m. 12 é. 1 h.		I. Gejza 1074. Sz. László 1077.

8 n. (III. Kelemen ellenpápa).		
160. III. Victor 1086. m. 10 h. (1 é. 3 h. 14 n.)		Kálmán 1095.
161. II. Orbán v. 1087. m. 11 é. 4 h. 17 n.		
162. II. Paschal 1099. m. 18 é. 5 h. 4 n.		
163. II. Gelas v. 1118. m. 1 é. 4 h.	V. Henrik 1106. II. János 1118.	
164. II. Kalixt v. 1119. m. 5 é. 10 h. 15 n.		II. István 1114.
165. II. Honorius vál. 1124. m. 5 é. 1 h. 17 n. (5 é. 18—20 n.)		
166. II. Ince v. 1130. m. 18 é. 7 h. 10 n. (II. Anaclet ellenpápa).	III. Konrad 1137. I. Manuel 1143.	II. Vak Béla 1131. II. Gejza 1141.
167. II. Coelestin vál. 1143. m. 5 h. 13 n.		
168. II. Lucius v. 1144. m. 11 h. 14 n.		
169. III. Jenő v. 1145. m. 8 é. 4 h. 13 n.	I. Fridrik 1152.	
170. IV. Anastas vál. 1153. m. 1 é. 4 h. 24 n.		
171. IV. Hadrian vál. 1154. m. 4 é. 8 h. 29 n.		
172. III. Sándor vál. 1159. m. 21 é. 11 h. 21 n. (Victor Paschal, Calixt, Ince ellenpápák).		III. István 1161. II. László 1161. IV. István 1162. III. Béla 1173.
173. III. Lucius 1181. m. 4 é. 2 h. 18 n.	I. Andronik 1282.	
174. III. Orbán 1185. m. 1 é. 10 h. 25 n.	II. Izák 1185.	
175. VIII. Gergely v. 1187. m. 1 h. 28 n.		
176. III. Kelemen vál. 1188. (1187) m. 3 é. 3 h. 10 n.	VI. Henrik 1190.	

177. III. Coelestin v. 1191. m. 6 é. 8 h. 28 n.	III. Elek 1195.	Imre 1196.
178. III. Incze v. 1198. m. 18 é. 6 h. 9 n.	Fülöp 1197. IV. és V. Elek 1203. Balduin 1204. Henrik 1206. Otto 1208. II. Fridrik 1212. Courtenay Robert 1217. Ducas János 1217. II. Theodor 1225. II. Balduin 1228.	
179. III. Honorius v. 1216. m. 10 é. 8 h.		
180. IX. Gergely 1227. m. 14 é. 5 h. 3 n.		IV. Béla 1235.
181. IV. Coelestin v. 1242. m. 18 n.		
182. IV. Incze v. 1243. m. 11 é. 5 h. 14 n.		
183. IV. Sándor 1254. m. 6 é. 5 h. 4 n.	IV. Konrád 1250. Kormányszünet 1254. évtől. Paleolog Mihály R. G. birodalmat meg- ujítja. VIII. Mihály 1261.	
184. IV. Orbán 1261. m. 3 év. 1 h. 4 n. (3 é. 11 h. 4 n.)		
185. IV. Kelemen vál. 1265. m. 3 é. 1 h. 3 n.		
186. X. Gergely 1271. m. 4 é. 4 h. 14 n.	Habsburgi Rudolf 1273	V. István 1270. III. László 1272.
187. V. Incze v. 1267. m. 5 é. 5 h. (8 h. 2 n.)		
188. V. Hadrian vál. 1276. m. 1 h. 9 n.		
189. XXI. János 1276. m. 8 h. 8 n. (3 h. 4—5 n.)		
190. III. Miklós vál. 1277. m. 2. é. 9 h. 2 n. (2 é. 8 h. 27 n.)		
191. II. Márton 1281. m. 1 h. 7 n.	II. Andronik 1282.	

192. IV. Honorius vál. 1285. m. 2 é. 1 n. (1 é. 2 n.)		
193. IV. Miklós 1287. (1288) m. 4 é. 1 h. 18 n.		
194. V. szent Coelestin v. 1294. m. 8 é. 9 h. 18 n.	Nasszaui Adolf 1291.	III. András v. 1290.
195. VIII. Bonifác v. 1294. m. 8 é. 9 h. 18 n.		
196. XI. Benedek vál. 1303. m. 8 h. 17 n. (1 é. 8 h. 18 n.)		
197. V. Kelemen vál. 1306. m. 8 é. 10 h. 16 n.	VII. Henrik 1308. év. IV. Lajos s Austriai Fridrik 1314.	Venczel 1301. Otto 1305. Robert Ká- roly 1308.
198. XXII. János 1316. m. 18 é. 3 h. 28 n.		
199. XI. Benedek vál. 1334. m. 7 é. 4 h. 6 n.	Andronik 1328. V. János 1341.	
200. VI. Incze v. 1352. m. 9 é. 8 h. 12 n.	IV. Károly 1347.	I. (Nagy) Lajos 1342.
201. VI. Kelemen vál. 1362. m. 9 é. 8 h. 20 nap.		
202. V. Orbán v. 1352. m. 8 é. 1 h. 23 n.		
203. XI. Gergely 1371. m. 7 é. 2 h. 24 n.		
204. VI. Orbán 1378. m. 11 é. 6 h. 6 n.	Venczel 1378.	I. Mária 1382.
205. IX. Bonifác vál. 1389. m. 14 é. 11 h.	III. Manuel 1391.	II. Károly 1386. Zsigmond 1387.
206. VII. Incze 1404. m. 2 é. 22 n.		
207. XII. Gergely vál. 1406. m. 2 é. 6 h. 14 n. (8 é. 7 h. 3 n.)		
208. V. Sándor 1409. m. 10 h. 8 n.		
209. XXIII. János vá- lasztatott 1410. év. m. 5 é. 15 n.	Zsigmond 1410.	

210. V. Márton 1417. m. 13 é. 3 h. 12 n.	VII. János 1425.	
211. IV. Jenő v. 1431. m. 15 é. 11 h. 20 n.	II. Albert 1437.	Albert 1437.
212. V. Miklós v. 1447. m. 8 é. 19 n.	III. Fridrik 1439.	I. Ulászló 1440.
213. III. Kalixt 1455. m. 3 é. 5 h. 29 n.	XI. Konstantin 1448.	IV. László 1445.
214. II. Pius v. 1458. m. 5 é. 11 h. 27 n.		I. Mátyás 1458.
215. II. Pál v. 1464. m. 6 é. 10 h. 26 n.		
216. IV. Sixt v. 1471. m. 13 é. 19 h. 5 n.		
217. VIII. Incze 1484. m. 7 é. 9 h. 27 n.		
218. VI. Sándor 1492. m. 11 é. 8 n.	I. Maximilian 1493.	II. Ulászló 1490.
219. III. Pius v. 1503. m. 26 n.		
220. II. Gyula v. 1403. m. 9 é. 3 h. 21 n.		
221. X. Leo vál. 1513. m. 7 é. 8 h. 20 n.	V. Károly 1519.	II. Lajos 1516.
222. VI. Hadrian vál. 1522. m. 1 é. 8 h. 6 n.		
223. VII. Kelemen v. 1523. m. 19 é. 10 h. 7 n.		
224. III. Pál v. 1534. m. 15 é. 18 n.		
225. III. Gyula 1550. m. 5 é. 1 h. 16 n.		
226. II. Marcel 1555. m. 21 n.		
227. IV. Pál v. 1555. m. 4 é. 2 h. 21 n.	I. Ferdinánd 1558.	
228. IV. Pius választ. 1559. m. 5 é. 11 h. 15 n.	II. Maximilian 1564.	Maximilian 1564.
229. V. sz. Pius 1566. m. 6 é. 3 h. 24 n.		
230. XIII. Gergely vál. 1572. m. 12 é. 10 h. 10 n.	II. Rudolf 1576.	I. Rudolf 1576.

231. V. Sixt v. 1585.
m. 5 é. 4 h. 3 n.
232. VII. Orbán vál.
1590. m. 13 n.
233. XIV. Gergely vál.
1590. m. 10 h. 10 n.
234. IX. Incze v. 1591.
m. 2 h.
235. VIII. Kelemen v.
1592. m. 13 é. 1 h.
3 n.
236. XI. Leo v. 1603.
m. 27 n.
237. V. Pál v. 1605.
m. 15 é. 8 h. 2 n.
238. XV. Gergely vál.
1621. m. 2 é. 5 h.
239. VIII. Orbán vál.
1623. m. 20 é. 11 h.
22 n.
240. X. Incze v. 1644.
m. 10 é. 3 h. 22 n.
241. VII. Sándor vál.
1655. m. 12. é. 1 h.
15 n.
242. IX. Kelemen vál.
1667. m. 2 é. 5 h.
19 n.
243. X. Kelemen vál.
1670. m. 6 é. 2 h.
22 n.
244. XI. Incze válasza-
tatott 1676. m. 12 é.
10 h. 23 n.
245. VIII. Sándor vál.
1691. m. 6 h.
246. XII. Incze v. 1691.
m. 9 é. 2 h. 16 n.
247. XI. Kelemen vál.
1700. m. 20 é. 3 h.
25 n.
248. XIII. Incze v. 1712.
m. 2 é. 10 h.
249. XIII. Benedek vál.
1724. m. 5 é. 8 h.
23 n.

Mátyás 1612.
II. Ferdinánd 1619.

III. Ferdinánd 1637.

I. Leopold 1658.

I. József 1705.

VI. Károly 1711.

II. Mátyás 1608.
II. Ferdinánd 1619.

III. Ferdinánd 1637.
IV. Ferdinánd 1647. é.
megkoron. atyja kor-
mánya alatt megha-
lálzott.

I. Leopold 1658.

I. József 1705.

III. Károly 1711.

250. XII. Kelemen vál. 1780. m. 9 é. 6 h. 23 n.		
251. XIV. Benedek vál. 1740. m. 17 é. 8 h. 16 n.	Maria Therezia 1740. VII. Károly 1742. I. Ferencz 1740. II. József 1765.	Ugyanaz.
252. XIII. Kelemen v. 1758. m. 10 é. 6 h. 25 n.		
253. XIV. Kelemen v. 1769. m. 5 é. 4 h. 8 n.		
154. VI. Pius v. 1775. m. 24 é. 6 h. 14 n.	II. Leopold 1790. II. Ferencz 1792.	II. Leopold. I. Ferencz.
255. VII. Pius v. 1800. m. 23 é. 5 h. 6 n.	Francia császárs. alakulása után 1804. évben az austriai örökös tartományok cs. czimét vette fel.	
256. XII. Leo v. 1823. m. 5 é. 4 h. 13 n.	Rajnai szövetség után 1806. római császár és német király méltóságát letette, megtartván az örökös tartományok császári méltóságát stb.	V. Ferdinánd 1830. é. atyja élteben megkoronáztatott.
257. VIII. Pius vál. 1829. m. 1 é. 8 h.		
258. XVI. Gergely v. 1831. m. 15 é. 3 h.	I. Ferdinánd osztrai császár 1835.	V. Ferdinánd uralkodott 1835. évi mart. 2-tól 1848. évi dec. 2-ig. E napon ő s Ferencz-Károly öccse uralkodói jogáról lemondván, emennek fia Ferencz-József vele született jogánál fogva a trónt azonévi dec. 2. elfoglalta, s hősi bátorság, bölcs szelidség, s egyesült erővel uralkodik. Isten áldása lengedezzen fölötte!
259. IX. Pius v. 1846. évi jun. 17-én. s jelenleg az Egyházat szerencsésen kormányozza. Az Isten áldásával örökösök főlötte!	Ferencz-József.	

JAVITANDÓK.

lap	sor	hiba	olvasandó
	5	mellyet	mellyel
14	7	Gyula — fejedelem	Gyulát fejedelmet
14	17	Istvánnál	Istvánnal
25	7	irta	írt
48	24	Esztergomba	Esztergomban
50	21	eljárta	lejárt
55	21	püspökséghez	püspökségek
57	30	Spalatro	apalatroi
66	31	ordini	ex Ordine
90	24	püspökei	püspöki
94	17	függesztette	függesztett
101	5	tanítványsink	tanítványaik
102	8	számakra	számukra
114	18	csunádi első	első csunádi
118	12 és 16	Kálmán	Kálán
133	22	is tartották	tisztelték
133	42	térítette	térítgette
134	23	kiírtatott	kiírtattak.
155	13	a	s
189	7	nevezte	nevezett
195	17	első	első
202	15	szabadsága	szabadsága
216	1	törkvéseit	törkvéseiket
228	14	a papok	a pápák
228	1	hibornoknak	hibornokoknak
282	14	birtokosukhoz	birtokosaihoz
286	18	Lászlónak	László barátjainak
286	19	agyondőfte	agyondőfték
300	6	szerzetesek	szerzetesekrei
372	17	apócsák	apócsáknak
424	32	kőzhocsátott	kőzhocsátotta
432	16	beavattatott	beavattatta.
448	38	in nabula ouet	incunabula et
448	34	leírása	élet leírása
469	1	számos	más kéziratok (47. §. 42. sz.) a könyv- tárban inter scripturistica 196. sz. alatt a munka közepén
496	18	ugy	s ugy
513	26	a katbolikusok	a katbolikusok s akatholikusok
581	21	terjesztetett 2).	terjesztetett 2) ex ünnepről lásd a 125. lap.

A MUNKA TARTALMA.

E l ő z e t e k.

I. Fejezet.

B é v e z e t é s.

	ltp.
1. §. Magyarhon Egyháztörténetének ismerete, s tulajdonai . . .	1
2. §. A magyarhoni egyháztörténet elve	1
3. §. Annak rendszere	2
4. §. Annak haszna	3

II. Fejezet.

A kutfőkről.

5. §. Kutfőinek minősége	4
6. §. A kutfők vizsgálata, s használata	5
7. §. A kutfők hitelessége	5

III. Fejezet.

A magyar Egyháztörténet segédeszközei.

8. §. Annak előkészítő tudományai	6
9. §. Segéd tudományai	7

IV. Fejezet.

Használt kút, s segédforrások.

10. §. A XVI. XVII. s XVIII. századból	8
11. §. A XIX. századból	10

I. Korszaka a magyar Egyháztörténetének.

Árpád uralkodásától III. András király koráig, azaz 894-ik évtől 1301-ig.

I. RÉSZ.

A keresztény őshitű Egyház külső állapota.

I. Fejezet.

A keresztény vallás és Egyház alapittatása honunkban.

12. §. A hon országlati állapota a vezérek alatt	12
13. §. A királyok alatt	14
14. §. A keresztény vallás némi nyoma Pannonia s Erdélyben . . .	15

15. §. A keresztény vallás kezdete Magyarhonban	17
16. §. Gejza s fiának Vajk megtérése	19

II. Fejezet.

A keresztény hit terjedése.

17. §. A keresztény hit haladása sz. István király alatt	21
18. §. István tervének további kifejlése	22
19. §. A pápától küldött ékszeresek	23
20. §. István király a magyar egyházat rendezi	26
21. §. Az esztergomi érsekség s káptalan	27
22. §. A bácsi s kalocsai érsekség s káptalan	32
23. §. A csanádi püspökség s káptalan	35
24. §. Az egri püspökség s káptalan	37
25. §. Az erdélyi püspökség s káptalan	39
26. §. A győri püspökség s káptalan	40
27. §. A nyitrai püspökség s káptalan	42
28. §. Szent István a nyitrai püspökség alapítója	44
29. §. A pécsi püspökség s káptalan	45
30. §. A váci püspökség s káptalan	47
31. §. A váradi püspökség s káptalan	49
32. §. A veszprémi püspökség s káptalan	51
33. §. A zágrábi püspökség s káptalan	53
34. §. A szerémi püspökség s káptalan	55
35. §. A boszniai püspökség s káptalan	57
36. §. Több görög községek visszatérnek az egyházba	58
37. §. A vallásért működtek a kereszttesek	59
38. §. II. András keletnek indul	61
39. §. András visszajövele Magyarhonba	64
40. §. A kereszties hadak okai s eredményei	66
41. §. Okai a hamar terjedt keresztény hitnek Magyarhonban	68

III. Fejezet.

A keresztény hit akadályai.

42. §. Az egyházat üldözi Vatha s pártosai	99
43. §. Az egyházat üldözi Ján s követői	70
44. §. Az izmaeliták, zsidók, s tatárok üldözése	72
45. §. Az egyház Kun László alatt	75

II. RÉSZ.

A keresztény őshitű Magyareregység belső állapota.

I. Fejezet.

Az egyház kormányáról.

46. §. A honi papság sorsa s tekintélye	77
47. §. A magyar egyház főnökeinek munkássága	78

	lap.
48. §. A pápák a magyar egyházat védik	80
49. §. A romai pápák hatalma	82
50. §. A magyar fejedelmek joga az egyház körül	84
51. §. Az egyházi méltóságok adományoztatása	87
52. §. A posonyi prépostság s káptalan eredete	89
53. §. A káptalanok szaporodása	92
54. §. A többi társas káptalanok	95
55. §. Apátságok alapíttatása	99

II. Fejezet.

A tudományok állapota.

56. §. Népiskolák	100
57. §. A közép tanodák	101
58. §. A felsőbb tanodák	104
59. §. A veszprémi egyetem s külföldi iskolázás	105
60. §. Könyvek. Könyvtárak	106
61. §. A költészet	109
62. §. A képző művészetek	110
63. §. A magyar egyház írói a XI. században	113
64. §. A XII. század írói	117
65. §. A XIII. század írói	119

III. Fejezet.

A katolika Egyház tanítása.

66. §. Krisztus tanítása épen maradt a magyar Egyházban is	122
67. §. Az egyszín alatti áldozás	124
68. §. A boldogságos Szűz szeplőtelen fogantatása	125
69. §. A hittudomány állapota	126
70. §. A görög egyház elszakadása	128

IV. Fejezet.

A tévtanokról.

71. §. A tévtan fogalma	130
72. §. A patarenek	131
73. §. Bogomilek	133
74. §. Az ostorzók	134
75. §. A szent nyomozás hivatala	134

V. Fejezet.

Az egyházi szertartások, a keresztények erkölcssei, s egyház fegyelméről.

76. §. Az egyházi szertartásokról	137
77. §. Új ünnepek alapíttatása	141
78. §. Isten ítéletei (judicia Dei)	142
79. §. Szerzetesek alapíttatása. Szent benedekiek	144

	lap.
80. §. Szent Benedek más apátságai	146
81. §. A ciszterciek s kartuziak	147
82. §. Kéregető szerzetesek	150
83. §. Szent Pál remete rendje	153
84. §. Szent Háromság keresztesei (Trinitarii) s a szerviták	155
85. §. Lovagrendek	156
86. §. A kanonokok	158
87. §. Apácák	161
88. §. A papok nőtelenisége	162
89. §. A vezeklés fegyelme	163
90. §. A hívek erkölcssei	165

VI. Fejezet.

A zsinatokról.

91. §. A magyar egyház határozatai sz. István király alatt	168
92. §. I. András király alatt	170
93. §. A szabolcsi zsinat	170
94. §. A magyar egyház határozatai Kálmán király alatt	172
95. §. Esztergomi nemzeti zsinat ugyanaz alatt	173
96. §. Esztergomi zsinat III. István király alatt	174
97. §. A váci zsinat	175
98. §. Esztergomi zsinat IV. Béla király alatt	176
99. §. A budai zsinat	177

II. Korszaka a Magyar egyház történetének.

Venczel király uralkodásától I. Ferdinánd koráig, azaz 1301—1526. évig.

I. RÉSZ.

A keresztény őshitű Magyar egyház külső állapota.

I. Fejezet.

A keresztény vallás és egyház gyarapodása honunkban.

1. §. Honunk országlati állapota	180
2. §. A keresztény vallás gyarapodása	182
3. §. Az esztergomi érsekség s káptalan	183
4. §. A bácskalocsai érsekség s káptalan	187
5. §. A csanádi püspökség s káptalan	190
6. §. Az egri püspökség s káptalan	192
7. §. Az erdélyi püspökség s káptalan	194
8. §. A győri püspökség s káptalan	196
9. §. A nyitrai püspökség s káptalan	198
10. §. A pécsi püspökség s káptalan	200
11. §. A váci püspökség s káptalan	201
12. §. A váradi püspökség s káptalan	203
13. §. A veszprémi püspökség s káptalan	205

	lap.
14. §. A milikói püspökség s káptalan	207
15. §. A munkácsi püspökség	208
16. §. A zágrábi püspökség s káptalan	209
17. §. A szerémi püspökség s káptalan	211
18. §. A boszniai püspökség s káptalan	212
19. §. Némely rendkívüli megtérések	214

II. Fejezet.

A keresztény hit akadályai.

20. §. Az egyházat Trenchini Máté s a Tatárok pusztitják	216
21. §. Az egyházat a törökök s husziták üldözik	217
22. §. Dósa s követői az egyházat károsítják	219

II. RÉSZ.

A keresztény egyház belső állapota.

I. Fejezet.

Az egyház kormányáról.

23. §. A papság sorsa s tekintélye	220
24. §. A romai pápák hatalma	221
25. §. A magyar fejedelmek jogai az Egyház körül	223
26. §. Az egyházi méltóságok adományoztatása	225
27. §. A romai szent Szék Avignonba vitetik	227
38. §. A nyugati nagy szakadás kelete	228
29. §. A pápai követek, bibornokok, áldorok	230

II. Fejezet.

A tudományok állapota s irók ismertetése.

I. C z i k k.

A művészet s bölcséleti kar.

30. §. A szép művek Magyarhonban	232
31. §. Képző művészetek	233
32. §. A bölcsélet, számtan, s történetek	236

II. C z i k k.

A hit, jogtudományi s orvosi kar.

33. §. A hittudomány Magyarhonban	238
34. §. A jogtudomány	240
35. §. Az orvostan	241

III. C z i k k.

Tanodák s segédeszközök.

36. §. Egyetemek. A pécsi s budai	242
37. §. A posonyi egyetem	246
38. §. Mátyás király egyéni míveltsége	247

	lap.
39. §. Alsó tanodák. Az esztergomi s váci	249
40. §. A nagyvárad, bartfai s a többi alsó tanodák	251
41. §. Tudós társaságok	254
42. §. Könyvtárak	255
43. §. Első nyomda magyarhonban	257

IV. C z i k k.

Az írók.

44. §. A XIV. század írói	259
45. §. A XV. század írói	262

III. Fejezet.

A katholika egyház tanítása.

46. §. Krisztus tanítása épen maradt e korszakban is	265
47. §. A görög s latin Egyház közti megegyezés kísérlete	266

IV. Fejezet.

A tévtanokról.

48. §. A Patarenek	268
49. §. A fraticellek	269
50. §. Az Ostorzók	270
51. §. Wiclef János tévtana	272
52. §. Husz János tévtana	273

V. Fejezet.

Az egyházi szertartások, keresztények erkölce, s az egyházi fegyelemről.

53. §. A szentségek szertartásairól	276
54. §. A bűnbánat, elégtétel, s nyilvános vezeklés	277
55. §. A bűcsu. Ez teljes vagy nem teljes	280
56. §. A bűcsu többi nemei	281
57. §. A házasság	284
58. §. Az eskü tekintete	286
59. §. Új ünnepek alapíttatása	288
60. §. Birtokos szerzetesek. A szentbenedekiek	288
61. §. A ciszterciek	291
62. §. A szentpáliak	293
63. §. Kéregető szerzetek. A ferencziek	295
64. §. A Domokosiak	296
65. §. A Karmeliták. Szerviták	297
66. §. A Kartuziak	298
67. §. Lovagrendek	299
68. §. Székesegyházi s szabályzott kanonokok	301
69. §. A királyi prépostságok s apátságok	303
70. §. Apácák	305
71. §. Görög szertartású szerzetesek	307

	lap.
72. §. A papok nótelensége	309
73. §. A kor fegyelme, s erkölcsi	309
74. §. Vallásos társulatok	311
75. §. Az egyházi nyomozás hivatala	312

VI. Fejezet.

A zsinatokról.

76. §. A posonyi zsinatok	314
77. §. Az udvardi zsinat	315
78. §. A zágrábi zsinat	316
79. §. Az 1390. évi esztergomi zsinat	317
80. §. Az 1449. évi esztergomi zsinat	318
81. §. A szepesi zsinat	319
82. §. Az 1493. évi esztergomi zsinat	320
83. §. A nyitrai zsinat	322
84. §. A veszprémi zsinat	325

III. Korszaka a Magyareregység történetének.

I. Ferdinánd kormányától jelenkorunkig, azaz 1526—1857. évig.

I. RÉSZ.

A keresztény őshitű Magyareregység külső állapota.

I. Fejezet.

A keresztény vallás és egyház gyarapodása honunkban.

1. §. Honunk országai állapota	328
2. §. Erdély s Magyarhon többi részei	330
3. §. A keresztény vallás terjedése	332
4. §. Az esztergomi érsekség s káptalan	333
5. §. Pázmán, Lósy, Lippay, Szelepcsényi áldorok	335
6. §. Széchényi, Kolonics, Keresztély szász herceg, Eszterházy, Csáky, Barkóczy áldorok	339
7. §. Batthyányi, Károly Ambrus főherceg, Rudnay, Kopácsy s főm. Scitovszky áldorok	342
8. §. A bacska- és cserna-érsekség s káptalan	346
9. §. A csanádi püspökség s káptalan	351
10. §. Az egeri püspökség s káptalan	354
11. §. Az erdélyi püspökség s káptalan	359
12. §. A győri püspökség s káptalan	363
13. §. A nyitrai püspökség s káptalan	366
14. §. A pécsi püspökség s káptalan	369
15. §. A váci püspökség s káptalan	372
16. §. A váradi lat. sz. püspökség s káptalan	376
17. §. A veszprémi püspökség s káptalan	379
18. §. A munkácsi püspökség s káptalan	382

	lap.
19. §. A zágrábi püspökség s káptalan	383
20. §. A szerémi s bosznai püspökségből keletkezett diakovári püspökség s káptalan	386
21. §. A zengi püspökség s káptalan	387
22. §. A besztercei püspökség s káptalan	389
23. §. A fejérvári püspökség s káptalan	391
24. §. A rosnyói püspökség s káptalan	393
25. §. A kassai püspökség s káptalan	395
26. §. A szatmári püspökség s káptalan	396
27. §. A szepesi püspökség s káptalan	397
28. §. A szombathelyi püspökség s káptalan	399
29. §. Az eperiesi püspökség s káptalan	400
30. §. A fogarasi püspöks. s káptalan, a lugosi és szamosujvári püspökség	401
31. §. A kőrösi püspökség s káptalan	403
32. §. A váradi egyesült görög püspökség s káptalan	404

II. Fejezet.

A keresztény hit akadályai.

33. §. A keresztény hitet üldözi a török	405
34. §. A katolika vallást üldözik Bocskay s Bethlen	407
35. §. Három Rákóczy s Tököly a vallás ellen kelnek	410
36. §. IV. Rákóczy (II. Ferencz) s Bercsényi üldözik az egyházat	413
37. §. A magyar forradalom károsítja az egyházat	416
38. §. Folytatás	418

II. RÉSZ.

A keresztény egyház belső állapota.

I. Fejezet.

Az egyház kormányáról.

39. §. A papság sorsa s tekintélye	421
40. §. A római pápa hatalma	423
41. §. A francia egyház tételei Magyarhonban	424
42. §. Az egyházi méltóságok adományoztatása	426
43. §. A magyar egyház javai s szabadalmi	428
44. §. A magyar fejedelem jogai az egyház körül	430

II. Fejezet.

A tudományok állapota s az írók ismertetése.

I. C z i k k.

A művészet s a bölceleti kar.

45. §. A szép művek Magyarhonban	439
46. §. A bölcelet s számtan	441
47. §. A történet s természettan	445
48. §. A költészet s nyelvészet	452

II. C z i k k.

Az orvosi kar.

49. §. A gyógytan nevezetes tagjai s írói	455
---	-----

III. C z i k k.

A jogtudományi kar.

50. §. Jelesb jogtudósok s szerzők a XVI. XVII. XVIII. századból	456
51. §. A XIX. század jogtudósai s szerzői	458

IV. C z i k k.

A hittudományi kar.

52. §. A hittudomány állapota s írói a XVI. s XVII. században	460
53. §. A hittani írók a XVIII. században	463
54. §. A XIX. század írói	467

V. C z i k k.

A tanodák s segédeszközök.

55. §. A magyar Egyetem	470
56. §. A főtanodák s lyceumok	472
57. §. A selmeczi bányász főtanoda	475
58. §. Ludoviceum (katonai tanoda)	477
59. §. A gymnasiumok	478
60. §. A gazdasági, mesterképző s real iskolák	479
61. §. A nemes ifjúság növeldei (convictus)	482
62. §. A kisdóvódák	485
63. §. Siketnémák s vakok intézete	486
64. §. Könyvtárak	487

III. Fejezet.

A katholika egyház tanítása s hittudományi viták.

65. §. A katholika tanítás némely főbb ágazati	491
66. §. Folytatás	495
67. §. Tumpacher s Alber pesti hittanárok vitája	498
68. §. A nem egyesült görög egyház honunkban	500

IV. Fejezet.

A tévtanokról.

69. §. A hitujítás kezdete honunkban	501
70. §. A hitujítás az őshittiek ellenbuzgalma mellett is halad	504
71. §. A hitujítás a XVII. században	506
72. §. A XVIII. században	510
73. §. A türelmi rendelvény	512
74. §. A protestansok kedvezéseket nyernek	514
75. §. A hitujítók a XIX. században	518
76. §. Az ágostai hitvallás állapota	520

	lap.
77. §. A helvet hitvallás állapota	521
78. §. A protestantismus eszesdiségre (rationalismus) átváltozott .	522
79. §. A háromságtagadók	524
80. §. A keresztségismétlők (Anabaptistae)	525
81. §. A szombatosok	527
82. §. A picardiak	528

V. Fejezet.

Az egyházi szertartások, a keresztyének erkölcei s az egyház fegyelméről.

83. §. Isteni tisztelet s szertartások	529
84. §. Ünnepek	531
85. §. A katolikusok fogyatkozásai s erkölcei	532
86. §. Vallásos társulatok	534
87. §. A káptalanok	536
88. §. A lovagrendek	538
89. §. A szabályzott kanonokok	539
90. §. Szabályzott papok. I. A jezuíták	540
91. §. II. Az ajtatos rendiek (Piaristae)	543
92. §. Birtokos szerzetesek. I. A benedekiek	544
93. §. II. A cistercziek	545
94. §. III. A szentpáliak	546
95. §. IV. A kartuziak. V. A kamaldoliak	547
96. §. A kéregető szerzetek. I. A domokosiak. II. A ferencziek .	548
97. §. III. A szent Háromság keresztesei. IV. Az irgalmas barátok. V. A karmeliták s a többiek	550
98. §. Apácák	552
99. §. Az egyháziak nőtelenisége, nyilvános vezeklés, búcsu s az egyházbóli kizárás	553
100. §. Az egyházi növeldekről	554
101. §. A szent nyomozás megszűnése	558

VI. Fejezet.

A zsinatokról.

102. §. A trentói zsinat	559
103. §. A trentói zsinat folytatása	561
104. §. Az 1560. évi nagyszombati zsinat	563
105. §. Az 1611. évi nagyszombati zsinat	565
106. §. Az 1629. évi nagyszombati zsinat	566
107. §. Az 1630. évi nagyszombati zsinat	567
108. §. Az 1638. évi nagyszombati zsinat	568
109. §. Az 1648. s 1658. évi nagyszombati zsinatok	569
110. §. A károlyfejférvári zsinat	570

